

ვუძღვნით ჩვენი მეგობრის, ბიზანტიოლოგისა
და არქეოლოგის, ზურაბ ფაჩუაშვილის ნათელ ხსოვნას

ქართვლები და გარე სამყარო

IV-X საუკუნეები

ლ. მ. მ. მ.

ქართველები და გარე სამყარო

ავტორთა ჯგუფი
ერეკლე ასტახიშვილი
ნატა ახმეტელი
გიორგი ნარიშკინიშვილი

რედაქტორები
ირაკლი ბერიძე
ხათუნა მაისაშვილი

რუკები
ანა ლორთქიფანიძე

კოორდინატორი
პაატა ჯაში

ნიშნის დიზაინი
ივანე კიკნაძე

ყველა უფლება დაცულია.

საავტორო უფლებების მფლობელის წერილობითი
ნებართვის გარეშე იკრძალება ამ გამოცემის ნებისმიერი
ნაწილის სხვადასხვა ფორმით ან საშუალებით
გამოყენება, იქნება ეს ელექტრონული თუ მექანიკური
(მათ შორის ფოტოფირის გადაღება და მაგნიტურ
მოწყობილობებზე ჩაწერა).

დაიბეჭდა სტამბაში „ფავორიტი“

ISBN 978-9941-0-6406-7

© გამომცემლობა „მემოქმედი ანგელოზი“, 2019

წინასიტყვაობა	9
თავი პირველი	
ქართველები ბიზანტია-ირანის დაპირისპირების ფონზე	13
კონსტანტინე დიდი	14
ქრისტიანობა - დევნიდან ლეგიტიმაციამდე	18
ეკლესიის სტრუქტურის ჩამოყალიბება.	
ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრება	23
მირიანი. ქრისტიანობის გავრცელება ქართლში	25
ირანულ-რომაული დაპირისპირება	32
იბერიული აუქსილია რომში	46
ეგრისი - ლაზიკას სამეფო	51
რომის იმპერიის ორად გაყოფა	
და თეოდოსის რელიგიური პოლიტიკა	54
ქრისტიანობა - კულტურის ტიპი	56
პირველი ეკლესიები	56

ირანი. ირან-ბიზანტიის ურთიერთობა IV საუკუნის ბოლოსა და V საუკუნის დასაწყისში.....	59
იეზიდგერდ II და კავკასია	64
ბიზანტია საგარეო და საშინაო კონფლიქტების ფონზე. ხალხთა დიდი გადასახლება.....	69
საეკლესიო კრებები და დაპირისპირება ქრისტიანულ მიმდინარეობებს შორის.....	75
ვახტანგ გორგასლის ეპოქა. V საუკუნის მეორე ნახევარი.....	84
ლაზთა მეფე გუბაზ I	90
ვახტანგი - ლაშქრობების გაგრძელება	92
კათოლიკოსობის დაწესება ქართლში	93
ვითარება ანტიოქიის საპატრიარქოში.....	97
ანტიირანული აჯანყება.....	100
თბილისის დაარსება.....	109
ირან-ბიზანტიის დაპირისპირება 502-506 წლებში.....	109
ქართლში მეფობის გაუქმება	112
ლაზიკა ირან-ბიზანტიის დაპირისპირების ფონზე. „საუკუნო ზავი“	115
იუსტინიანე ბიზანტიის სათავეში.....	118
ხოსრო ანუშირვანი ირანის სათავეში	123
ირან-ბიზანტიის 540-62 წლების დაპირისპირება და ლაზიკა.....	125
571-591 წლების ირან-ბიზანტიის დაპირისპირების პირველი ეტაპი	139
ერისმთავრობის დაწესება ქართლში	139
აბრეშუმით ვაჭრობის შესახებ.....	142
ლაზიკა და სვანეთი - აბრეშუმის სავაჭრო გზაზე	145
571-591 წლების ირან-ბიზანტიის ომის დასასრული.....	149

ქართლის ერისმთავრები. მცხეთის ჯვარი.....	151
საეკლესიო განხეთქილება	156
608 წელი - აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლე	157
604-628 - ირან-ბიზანტიის ომის პირველი ეტაპი	157

თავი მეორე

ქართველები და არაბები	171
არაბთა პირველი შემოსევები და ქართულ-არაბული ურთიერთობების ადრეული ეტაპი	171
ისლამამდელი არაბები და არაბული სახელმწიფოები	206
არაბეთის ნახევარკუნძულის ცენტრალური ნაწილი ისლამის წარმოშობამდე.....	221
მუჰამედი და ისლამის წარმოშობა.....	231
მართლმორწმუნე ხალიფები და არაბული დაპყრობები.....	255
შეიტები	271
ომაიანთა ეპოქა.....	276
საქართველო ომაიანთა სახალიფოს პერიოდში	286
აბასიანთა ეპოქა.....	305
თბილისის საამირო VIII – IX სს.	317
ეგვიპტე და ფატიმიანები IX – X სს.	350

თავი მესამე

საქართველოს სამეფოს შექმნა	373
----------------------------------	-----

ს წიგნი წარმოადგენს წიგნის „ქართველები და გარე სამყარო, ძვ. წ. XV ს. - ახ. წ. III ს.“ გაგრძელებას და მოიცავს პერიოდს IV საუკუნიდან საქართველოს სახელმწიფოს შექმნამდე.

ისტორიული პირველწყაროების დეტალური ანალიზის ფონზე, ქართველებისა და ქართული პოლიტიკური ერთეულების ისტორია განხილულია მსოფლიო ისტორიის კონტექსტში. ამასთანავე, მსოფლიო ისტორიის საკითხები ფართოდ არის წარმოდგენილი.

წიგნი სამი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება. პირველი ნაწილი ეხება ქართველებისა და ქართული პოლიტიკური ერთეულების ურთიერთობის ისტორიას მეზობელ ირანთან და ბიზანტიის იმპერიასთან.

ვრცლად არის განხილული რომის იმპერიაში ქრისტიანობის ოფიციალურ და შემდეგ სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების ასპექტები და მიმდინარე მოვლენების ფონზე ქართლის სამეფოს გაქრისტიანებაც; საეკლესიო კრებები და მისი შედეგები: მიღებული გადაწყვეტილებების გავლენა პოლიტიკაზე. განხილულია ასევე ქრისტიანობა, როგორც კულტურის ტიპი. მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ვახტანგ გორგასლის რელიგიურ რეფორმას მონოფიზიტებსა და დიოფიზიტებს შორის არსებული დაპირისპირების ფონზე.

დეტალურადაა განხილული ირან-ბიზანტიის დაპირისპირება, მათ შორის დადებული ზავები და მათი გავლენა ქართულ სახელმწიფოებზე. განალიზებულია დაპირისპირებული მხარეების ეკონომიკური ინტერესები, კონკრეტულად - სავაჭრო გზები. წამოწეულია აბრეშუმით ვაჭრობის თემა. მოყვანილია წყაროები, სადაც ჩანს, რომ გარკვეულ პერიოდში ბიზანტიაში აბრეშუმის შეტანა ჩრდილოეთ კავკასიის, სვანეთისა და ლაზიკის გავლით ხდებოდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აქამდეც განიხილებოდა საკითხი ქართველების რომაულ ჯარში სამსახურზე, რაც წერილობით წყაროებს ეფუძნება. ამ მხრივ სიახლეს წარმოადგენს და რომაულ არმიაში ქართველი მეომრების მონაწილეობას ადასტურებს წიგნში განხილული არქეოლოგიური აღმოჩენა-იბერიული აუქსილიის ცენტენარიუსის ფლავიუს დიოკლეს ეპიტაფია.

მეორე ნაწილი ეხება არაბებს, არაბული სახელმწიფოს შექმნასა და ქართული მიწების დამორჩილების ისტორიას.

არაბობის ადრეული პერიოდის შესახებ ქართული წყაროები მწირი და ფრაგმენტულია. სომხური და ბიზანტიური წყაროები, ბუნებრივია, ძირითადად ორიენტირებულნი არიან მათ ქვეყნებში არსებული შიდაპოლიტიკური მდგომარეობისა და არაბებთან ურთიერთობების აღწერაზე. შესაბამისად, წინამდებარე ნაშრომის მეორე ნაწილი ძირითადად არაბული პირველწყაროების ანალიზზეა დაფუძნებული. თავმოყრილია ქართულად თარგმნილი ის არაბული წყაროები, რომლებიც სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე მოვლენებს ეხება. ამის პარალელურად განხილულია ქართულ, სომხურ და ბიზანტიურ მათიანეთა ცნობები. შევეცადეთ, ერთიან კონტექსტში წარმოგვედგინა ქართველი მეფეებისა და დიდგვაროვნების შორის არსებული დაპირისპირებები და მათ ფონზე - ურთიერთობები არაბებთან. წარმოჩენილია როგორც ქართული, ასევე არაბული მხარის ინტერესები, მიზნები და მათ მისაღწევად გადადგმული ნაბიჯები. განხილულია ქართული პოლი-

ტიკური ერთეულებისა და ზოგადად სამხრეთ კავკასიის როლი ისლამური სახალიფოების დიდ პოლიტიკაში. ამავე დროს ნაშრომში გარკვეული ადგილი ეთმობა არაბული პოლიტიკური ერთეულების ისტორიას ისლამამდელი პერიოდიდან მათე საუკუნის ჩათვლით.

მესამე ნაწილი მოგვითხრობს ერთიანი ქართული სამეფოს ჩამოყალიბების შესახებ. პირველწყაროებისა და ისტორიულ-კომპარატული მეთოდის გამოყენებით შევეცადეთ, განსხვავებული კუთხით წარმოგვეჩინა ქართული პოლიტიკური ერთეულების გაერთიანების შედეგად პირველი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნის ისტორია.

ვიმედოვნებთ, რომ წიგნი საინტერესო იქნება როგორც ისტორიკოსების, ასევე ფართო საზოგადოებისათვის.

ავტორები

თავი პირველი

ქართველები ბიზანტია-ირანის
დაპირისპირების ფონზე

IV საუკუნეში საქართველოს ტერიტორიაზე ორი პოლიტიკური ერთეული არსებობდა: აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლის და დასავლეთ საქართველოში - ეგრისის (ბერძნულ-რომაული წყაროებით, იბერიისა და ლაზიკის სამეფოები). მათი საგარეო და საშინაო პოლიტიკა, წინა საუკუნის მსგავსად, რომისა და სასანური ირანის ურთიერთობასა და მათ შორის დადებულ ზავებზე იყო დამოკიდებული. ხშირად, როგორც ეს პატარა სახელმწიფოებისთვის არის დამახასიათებელი, საგარეო პოლიტიკა საშინაო განმსაზღვრელი ან მისი გაგრძელება ხდებოდა, და ეს ასეა დღესაც. ამიტომ ქართლისა და ეგრისის ისტორიის უკეთ წარმოსადგენად უნდა მიმოვიხილოთ საერთაშორისო ვითარება, ჩვენს სამეზობლოში განვითარებული მოვლენები და, უპირველეს ყოვლისა, - რომსა და სასანურ ირანში მიმდინარე პროცესები.

III საუკუნის ბოლოს, 298 წლის ნისიბინის ზავით დასრულდა რომისა და ირანის დაპირისპირების პირველი ეტაპი, საიდანაც რომი გამარჯვებული გამოვიდა. ამის მიუხედავად, ეს აღარ იყო რომის „ოქროს ხანა“. პირიქით, რომი უკვე დასუსტების გზაზე შემდგარი იმპერია იყო.

კონსტანტინე დიდი

IV საუკუნის დასაწყისში რომის იმპერიაში ძალაუფლებისთვის ბრძოლა დაიწყო¹ 305 წელს, დიოკლეთიანესა და მაქსიმიანეს გადადგომის შემდეგ, მემკვიდრეობის კანონის თანახმად, ავგუსტუსები კეისრები გახდნენ - აღმოსავლეთში გალერიუსი და დასავლეთში კონსტანციუსი. კონსტანციუსი მომდევნო წელს ბრიტანეთში გარდაიცვალა და მისმა ჯარმა ავგუსტუსად კონსტანციუსის ვაჟი, კონსტანტინე დაასახელა. ამ დროს რომში გალერიუსის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო, და აჯანყებულებმა ჯართან ერთად იმპერატორად გადამდგარი მაქსიმიანეს ვაჟი - მაქსენციუსი დაასახელეს. მაქსიმიანე შვილს შეუერთდა და ხელახლა მიიღო იმპერატორის წოდება. ამ ძალაუფლებისთვის ბრძოლის დროს მაქსიმიანე და გალერიუსი დაიღუპნენ. შემდეგ კონსტანტინე ახალ ავგუსტუსს - ლიცინიუსს დაუკავშირდა, და მათ ერთად დაამარცხეს მაქსენციუსი. გამარჯვებული იმპერატორები - კონსტანტინე და ლიცინიუსი მილანში ჩავიდნენ და იმპერია შუაზე გაჰყვეს. კონსტანტინეს იმპერიის დასავლეთ ნაწილი ერგო, ლიცინიუსს კი - აღმოსავლეთი.

313 წელს იმპერატორებმა ქალაქ მილანში ყოფნისას გამოსცეს ბრძანება (ე.წ. „მილანის ედიქტი“), რომლის თანახმადაც იმპერიაში მცხოვრებ ყველა ქრისტიანს მიენიჭა უფლება, ღიად და დაუფარავად შეესრულებინა რელიგიური წეს-ჩვეულებები. ამ ბრძანების ძალით ქრისტიანები, სხვა რელიგიების მიმდევართა თანაბრად, რწმენის თავისუფლებით სარგებლობდნენ. იმის მიუხედავად, რომ კონსტანტინე თავად ჯერ არ იყო ქრისტიანი, ის მხარს უჭერდა ქრისტიანობისა და მისი წეს-ჩვეულებების გავრცელებას. დაიწყო ეკლესიების მშენებლობაც. ქრისტიანობის გავლენით, კონსტანტინემ გამოსცა ბრძანება მთელ იმპერიაში კვირა დღის დასვენების დღედ ოფიციალურად გამოცხადების შესახებ.

¹ III საუკუნის ბოლოდან, იმპერატორ დიოკლეთიანეს რეფორმების შედეგად რომს ოთხი იმპერატორი მართავდა /ოთხთა მმართველობა - „ტეტრარქია“/ - ორი ავგუსტუსი და ორი კეისარი. კეისრები ავგუსტუსებს ეხმარებოდნენ. ავგუსტუსების გადადგომის შემდეგ ისინი უნდა გამხდარიყვნენ იმპერატორები. დიოკლეთიანემ მმართველობის ეს ფორმა შემოიღო, რადგან ერთი კაცის მიერ უზარმაზარი იმპერიის მართვა რთული იყო. თითოეული მმართველი იმპერიის გარკვეულ ნაწილს განაგებდა.

კონსტანტინე დიდი.
ბიუსტი. IV ს.
დასულია რომის
კაპიტოლიუმის მუზეუმში.

დაახლოებით ათი წლის განმავლობაში კონსტანტინე და ლიცინიუსი იმპერიას მშვიდობიანად მართავდნენ, მაგრამ ლიცინიუსი შეაშუოთა კონსტანტინეს აქტიურმა პოლიტიკამ აღმოსავლეთის პროვინციებში. ლიცინიუსმა თავის სამფლობელოში ქრისტიანების დევნა დაიწყო და კონსტანტინეს დაუპირისპირდა. 324 წელს კონსტანტინემ ის საბოლოოდ დაამარცხა და იმპერიის ერთპიროვნული მმართველი გახდა.

კონსტანტინეს მოღვაწეობაში გამოყოფენ ორ უმნიშვნელოვანეს მომენტს: 325 წელს ნიკეის პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრების მოწვევას და რომის იმპერიის დედაქალაქის რომიდან კონსტანტინოპოლში გადატანას. ნიკეის კრებამდე მილანის ედიქტით უკვე მოხდა ქრისტიანობის ლეგიტიმაცია, თუმცა კრებამ იმპერიაში ქრისტიანების პოზიცია განამტკიცა და თავად რელიგიას ახალი სტატუსი შესძინა. ის ოფიციალურ რელიგიად იქცა. კონსტანტინე თავად ესწრებოდა და წარმართავდა კრებას.

რატომ მიიღო იმპერატორმა ეს გადაწყვეტილება და როგორ ხსნიან კონსტანტინეს მიერ ქრისტიანობის არჩევას ისტორიული წყაროები? მაგალითად, საეკლესიო

კონსტანტინე დიდი.
მოზაიკა ან
სოფიიდან. IX ს.

სიო ისტორიკოსი ლაქტანციუსი² მოგვითხრობს: „მოწინააღმდეგის ჯარისკაცებს თავიდან უპირატესობა ჰქონდათ, შემდეგ კონსტანტინემ გადაწყვიტა, მთელი თავისი ჯარით ქალაქს მიახლოებოდა... ღამით კონსტანტინეს ხილვა ჰქონდა: მას ზეციური ხმა ეუბნებოდა, ფარებზე ღმერთის ნიშანი გამოესახათ და ბრძოლა გაეგრძელებინათ. კონსტანტინეც ისე მოიქცა, როგორც მიუთითეს, შემოაბრუნებინა ასო X და ფარებზე ქრისტეს სახელი გამოასახინა. ამ ნიშნით შეიარაღებული ჯარისკაცები საბრძოლველად დაეწყვნენ.“³

ევსევი კესარიელი⁴ „საეკლესიო ისტორიაში“ ასევე მსგავს ისტორიას გვიყვება: „როდესაც იმპერატორი ლოცულობდა და ღმერთს დახმარებას შესთხოვდა, მას

² ლაქტანციუსი (250-325 წწ.), რომაელი საეკლესიო მწერალი. მას შუასაუკუნეების ბოლოს ჰუმანისტები „ქრისტიან ციცერონსაც“ უწოდებდნენ.

ლაქტანციუსი, „მდეგრების სიკვდილი“ (რუს. ენაზე), Лактанций. О смертях гонителей. СПб.: Алетейя, 1998. Пер. В. Тюленева.

ევსევი კესარიელი (263 - 340 წწ.), რომაელი საეკლესიო მწერალი, ისტორიკოსი, პალესტინის კესარიის ეპისკოპოსი 311 წლიდან. მსოფლიო ისტორიული პროცესის ბიბლიურ-ქრისტიანული კონცეფციის ავტორი. მის კალამს ეკუთვნის სხვადასხვა ხასიათის საღვთისმეტყველო თხზულებანი, ისტორიული შრომები. ავტორია „საეკლესიო ისტორიის“ პირველი ვრცელი თხზულებისა.

ღვთიური წარმოშობის სასწაულმოქმედი ნიშანი მოევლინა... შუადღეს, როდესაც მზე დასავლეთისკენ გადაიხარა, - ჰყვებოდა იმპერატორი, - მან საკუთარი თვალით დაინახა ცაში მზის თავზე გამოსახული სინათლით გარშემორტყმული ჯვარი, რომელსაც წარწერაც ახლდა - გაიმარჯვებ... იმპერატორიცა და ჯარისკაცებიც, რომლებიც სასწაულის მოწმენი გახდნენ, ნანახმა გააოგნა ... ღამე დადგა, და როდესაც იმპერატორს ეძინა, მას მოევლინა ქრისტე იმავე ნიშნით, რომელიც მანამდე ცაზე დაინახა და უთხრა, გამოესახა ეს ნიშანი, რადგან იგი მტრებისგან დაიცავდა.“.

კონსტანტინეს მიერ ქრისტიანობის მიღებას ამგვარად ხსნიან საეკლესიო ისტორიკოსები, თუმცა მსგავს ისტორიებს სხვა მეფეების ცხოვრების აღწერაშიც ვხვდებით. ქრისტიანული შუა საუკუნეებისთვის დამახასიათებელი იყო სასწაულის ფენომენით ქრისტიანობის მიღების ახსნა, ბევრ სასწაულს ახდენდნენ თავად რელიგიის გამავრცელებლები. მაგალითად, დიოკლეთიანეს იმპერატორობის დროს ქალწულთა ჯგუფი რიფსიმეს მეთაურობით ქრისტიანთა დევნას გამოექცა და სომხეთს შეაფარა თავი. სომხეთის მეფე თრდატი მოიხიბლა რიფსიმეს სილამაზით და მისი ცოლად შერთვა გადაწყვიტა. რიფსიმეს ქალწულობის აღთქმა ჰქონდა დადებული და თრდატს უარი უთხრა. განრისხებულმა მეფემ რიფსიმე და მისი მეგობრები წამებით დახოცა. ამ ბოროტებისთვის ღმერთმა თრდატი დასაჯა და უკურნებელი სენით დააავადა. მეფის დას რამდენჯერმე დაესიზმრა, რომ ძმის განკურნება მხოლოდ მის მიერ დატყვევებულ ქრისტიან წმინდანს, გრიგოლ განმანათლებელს შეეძლო. გათავისუფლებულმა გრიგოლმა განკურნა თრდატი, რის შემდეგაც სომხეთის მეფემ იწამა იესო და გაქრისტიანდა.

ფრანკთა მეფე ხლოდვიგი მეზობელ გერმანულ ტომებს - ალემანებს - ეომებოდა. ერთ-ერთი ბრძოლის დროს, როცა ალემანებმა დაპირისპირებაში უპირატესობა მოიპოვეს, ხლოდვიგმა დასახმარებლად საკუთარი ქრისტიანი მეუღლის, კლოტილდას ღმერთს მიმართა: იესო ქრისტე, შენ, რომელსაც კლოტილდა გალიარებს ღმერთის შვილად, მაჩუქე ჩემს მტრებზე გამარჯვება და ... შენს სახელზე მოვინათლები“. ხლოდვიგმა ბრძოლა მოიგო. სახლში დაბრუნებულმა მეფემ დედოფალს უამბო, როგორ გაიმარჯვა ქრისტეს დახმარებით. ამის შემდეგ დედოფალმა ეპისკოპოსს მოუხმო და ხლოდვიგი ქრისტეს სჯულზე მოინათლა.

სასწაულები თან სდევდა ქართლის გაქრისტიანებასაც, რის შესახებაც ცოტა მოგვიანებით მოგიხსრობთ.

კონსტანტინე, ქრისტიანთა მფარველობის მიუხედავად, სიცოცხლის ბოლომდე ფორმალურად რომაული რელიგიის მიმდევრად რჩებოდა. ის ატარებდა დიდი პონტიფიკოსის⁵ ტიტულს და, შესაბამისად, ქურუმთა სოციალური ფენის სათავეში იდგა; რომაულ სამოგადოებაში ჯერ კიდევ არსებობდა იმპერატორის კულტი, რასაც მისი გვარის კულტიც დაემატა.

თანამედროვე ისტორიკოსების ნაწილი, ბუნებრივია, კონსტანტინეს რელიგიურ პოლიტიკაში ზოგად პოლიტიკურ საფუძვლებს ხედავს და მიიჩნევს, რომ ის დროის შესაბამისი იყო, ხელს უწყობდა სამოგადოების გაერთიანებასა და პოლიტიკური სისტემის განმტკიცებას. მართალია, კონსტანტინე ქრისტიანობას უპირატესობას ანიჭებდა და სიცოცხლის ბოლოს მონათლა კიდევ, თუმცა ქრისტიანობა არ გამხდარა იმპერიის ერთადერთი ოფიციალური რელიგია. არსებობს ისეთი თვალსაზრისიც, რომელიც არ იზიარებს ქრისტიანობის მიღების პოლიტიკურ საფუძვლებს და სხვადასხვა არგუმენტებს იშველიებს. მაგალითად, მათი აზრით, იმ დროისთვის იმპერიაში ქრისტიანთა რაოდენობა იმდენად მცირე იყო (სხვადასხვა გამოთვლებით, მოსახლეობის 5-10 %), რომ კონსტანტინეს არ დასჭირდებოდა ამ მცირერიცხოვანი ჯგუფის გულის მოგება; შესაბამისად, ეს მკვლევარები კონსტანტინეს გაქრისტიანებას შექმნილი სულიერი ატმოსფეროს კონტექსტით ცდილობენ.⁶

ქრისტიანობა - დევნიდან ლეგიტიმაციამდე

ქრისტიანობამ რომის იმპერიაში მძიმე გზა გაიარა. პირველი ქრისტიანები თემებად ცხოვრობდნენ. ხშირად მათ სხვადასხვა მიზეზით სდევნიდნენ: ხან ღმერთე-

⁵ პონტიფიკოსი - რომის იმპერიაში უზენაესი ქურუმი. პონტიფიკი ლათინურად „ხიდის მშენებელს“ ნიშნავს და მისი მოვალეობა ღმერთებსა და ადამიანებს შორის ხიდის გადება, მათი ერთმანეთთან დაკავშირება იყო.

⁶ Рудюквас А. Д., РЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА ИМПЕРАТОРА КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГО, Санкт-Петербургский Государственный Университет, 1996 г. Диссертация

ბის უპატივცემულობაში სდებდნენ ბრალს, ხან ჯადოქრობაში. რომის იმპერატორები შემწყნარებლურად უყურებდნენ ყველა რელიგიას. თუმცა ქრისტიანობის წინააღმდეგ დაუნდობელი ბრძოლა იყო გამოცხადებული. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ქრისტიანები მხოლოდ ერთ ღმერთს აღიარებდნენ და უარყოფდნენ რომის იმპერატორის ღვთაებრიობას, რითაც, იმპერატორების აზრით, ძირს უთხრიდნენ იმპერიის ძლიერებას. ასევე, ქრისტიანები უარს ამბობდნენ იარაღის ტარებაზეც, ანუ, რომაელთა აზრით, უარს ამბობდნენ სახელმწიფო ვალდებულებების აღსრულებაზე, - განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც სავალდებულო გაწვევა შემოიღეს. ამიტომ რომაული ადმინისტრაცია მასობრივად დევნიდა ქრისტიანებს.

ქრისტიანების მიმართ დამოკიდებულება კარგად ჩანს რომაელ ისტორიკოს, ტაციტუსთან: „ქრისტე, ვისი სახელიდანაც მომდინარეობს ეს სახელწოდება (ქრისტიანობა), იმპერატორ ტიბერიუსის დროს სიკვდილით დასაჯა პილატე პონტოელმა. დროებით დათრგუნულმა ამ ცრურწმენამ კვლავ წამოიყვანა თავი არა მარტო იუდეაში, საიდანაც წამოვიდა ეს საშინელება, არამედ რომშიც. (იმპერატორ ნერონის დროს) დაიჭირეს ისინი, ვინც ღიად აღიარებდა თავს მათ მიმდევრად, შემდეგ კი ისინიც, ვინც ადამიანის მოდგმის სიძულვილში გამოააშკარავეს... სიკვდილით მათ დასჯას თან სდევდა შეურაცხყოფა.“

დევნილი ქრისტიანები თავს კატაკომბებს⁷ აფარებდნენ და იქვე ატარებდნენ წირვა-ლოცვას. დაახლოებით I საუკუნის შუა ხანებში იერუსალიმში ქრისტეს მოწაფეები, მოციქულები შეიკრიბნენ. მოციქულთა ამ კრებაზე გადაწყდა, თუ ვის და სად უნდა ექადაგა ქრისტეს მოძღვრება. მოციქულთა შორის „თავმოციქულად“ იწოდებოდა წმინდა პეტრე, რომელმაც ბაბილონიდან რომამდე იქადაგა ქრისტიანობა, წმინდა ლუკამ იტალიაში, მაკედონიაში, საბერძნეთსა და ჩრდილოეთ აფრიკაში, თომამ - აზიის ქვეყნებში და ა.შ.

საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება მარიამ ღვთისმშობელს ხვდა წილად. მარიამი ამ დროს ხანდაზმული იყო და მოგზაურობა არ შეეძლო. ამიტომ

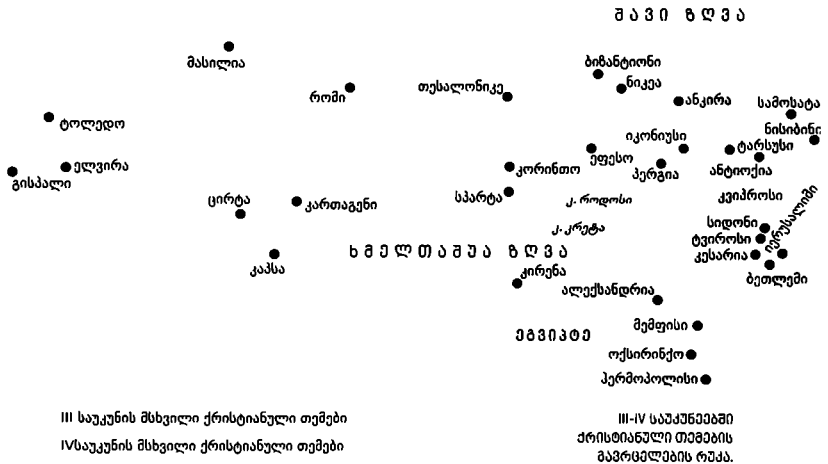
⁷ კატაკომბა - ბუნებრივი ან ხელოვნური მიწისქვეშა სათავსები, რომლებსაც ძველად რელიგიური წეს-ჩვეულებების შესასრულებლად და მიცვალებულთა დასამარხად იყენებდნენ.

მის მაგივრად საქართველოში ანდრია პირველწოდებული წამოვიდა. ის პირველად ქართლის ქვეყანაში, სოფ. დიდატარაში მოსულა. შემდეგ ანდრია დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და იქ იქადაგა ქრისტიანობა. ანდრია პირველწოდებული მეორედაც დაბრუნდა საქართველოში. ამჯერად მასთან ერთად იყვნენ სვიმონ კანანელი და მათათა. სვიმონი აფხაზეთში დამკვიდრდა და იქ ქადაგებდა; მაგრამ წარმართებმა ის ჩაქოლეს. გადმოცემის თანახმად, სვიმონ კანანელი დაკრძალულია ანაკოფიაში (ახლანდელ ახალ ათონში). ასევე, ზოგიერთი გადმოცემით, მათათაც საქართველოში, სოფ. გონიოშია დაკრძალული (სხვა ცნობებით, ის ჩაქოლეს ან ჯვარს აცვეს იუდეაში).

პირველი იმპერატორი, რომლის დროსაც ქრისტიანების დევნამ ოფიციალური ხასიათი მიიღო, იყო ნერონი. ამ დროს აწამეს მოციქულები პეტრე და პავლე. მოციქულთაგან ბევრი მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში წამებით მოკლეს: ანდრია - საბერძნეთში, მათათა და იაკობ ზებედესი - იერუსალიმში, ფილიპე - ფრიგიაში, ბათლომე - ალბანეთში, იაკობ ალაფესი - პალესტინაში, იუდა იაკობისი - სომხეთში, ხოლო სვიმონ კანანელი - დასავლეთ საქართველოში, აფხაზეთში.

რომის იმპერიაში ქრისტიანების მასობრივი დევნა მიმდინარეობდა III საუკუნის ბოლოსაც, იმპერატორ დიოკლეტიანეს⁶ დროს. ამ დროს აწამეს და შემდეგ თავი მოჰკვეთეს კაპადოკიელ მხედართმთავარს, გიორგის (წმ. გიორგის). წმინდა გიორგი III საუკუნის მეორე ნახევარში დაიბადა კაპადოკიელი დიდებულის ოჯახში. ახალგაზრდობაშივე მან დიდ წარმატებას მიაღწია სამხედრო სფეროში. გიორგი გახდა დიოკლეტიანეს არმიის ათასეულის მეთაური; თუმცა ქრისტიანების დევნის დაწყების შემდეგ ის აწამეს, მაგრამ მან არ უარყო იესო. 303 წლის 23 აპრილს წმინდა გიორგის თავი მოჰკვეთეს. წმინდა გიორგი რამდენიმე ქვეყნის და ქალაქის, მათ შორის საქართველოს, ინგლისის, ეთიოპიის და ა.შ. მფარველ წმინდანად ითვლება.

⁶ დიოკლეტიანე - რომის იმპერატორი 284-305 წწ. ჩაატარა სახელმწიფო მოწყობის, ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული, ეკონომიკური და სხვ. რეფორმები, რომელთა მიზანი სახელმწიფოს მართვის დახვეწა და ეკონომიკური და სამხედრო სტაბილურობა იყო. მკვლევართა აზრით, სწორედ დიოკლეტიანეს რეფორმებმა მისცა საშუალება ერთიან რომის იმპერიას, დაახლოებით კიდევ ერთი საუკუნე ეარსება.

ამ დამოკიდებულებებისა და დევნის მიუხედავად, ქრისტიანთა რაოდენობა იმპერიაში მაინც იზრდებოდა და ქრისტიანობას სულ უფრო მეტი მიმდევარი უჩნდებოდა. მიზეზი ბევრი იყო: ქრისტიანების ცხოვრების წესი, დამოკიდებულება როგორც ერთმანეთისადმი, ისე ამქვეყნიური და იმქვეყნიური ცხოვრებისადმი, იმედი და სასოება. თუმცა, უმთავრესი, ალბათ, ის იყო, რომ ქრისტიანობა არ ცნობდა ეთნიკურ ჩარჩოებს, ის არც ერთი ერის კუთვნილება არ იყო. «ქრისტიანულმა დოქტრინამ, იმედმა და ქველმოქმედებამ შეცვალა რომის იმპერია. ქრისტიანობამ შეცვალა წესი, რომლის მიხედვით მეზობლები ექცეოდნენ ავადმყოფს, რომლის მიხედვითაც მშობლები ექცეოდნენ შვილებს, და წესი, როგორც ქმრები ექცეოდ-

ნენ ცოლებს. ეს იყო ცხოვრების წესი, პლუს - მარადიული გადარჩენის დაპირება, რომელმაც შემოიკრიბა ამდენი ახალი მორწმუნე. ქრისტიანობა მიმართული იყო ხალხის საჭიროებებზე, როგორც ამქვეყნიურ, ასევე იმქვეყნიურ ცხოვრებაში, წარმართობისგან განსხვავებით, რომელიც არ ჰყვებოდა დამაკმაყოფილებლად [სიცოცხლის] შემდგომი ცხოვრების შესახებ, და განსხვავებით ეგვიპტური რელიგიისგან, რომელიც არ იძლეოდა ამ [საიქიო] ცხოვრებისთვის პრაქტიკულ რჩევებს.⁹

რიგი ავტორებისა ქრისტიანობის გავრცელების მიზეზების ახსნას იმპერიაში შექმნილი სოციალურ-კულტურული ატმოსფეროთი ცდილობს. ბუნებრივია, ამ მოსაზრების გასაცნობად და გასაგებად უნდა წარმოვიდგინოთ ის რომაული საზოგადოება, რომელსაც მკვლევარები გვიხატავენ. მათი აზრით, თუ ქრისტიანი ფილოსოფოსები და თეოლოგები ანტიკური ფილოსოფოსების სწავლებასთან იყვნენ დაკავშირებული, მასობრივი ცნობიერების დონეზე II-III საუკუნეების ქრისტიანობამ ბევრი რამ წარმართული სამყაროდან შეითვისა. ერთი შეხედვით, ერთიანი ღმერთის იდეა, თითქოს, ტრადიციულ ქრისტიანობამდელ მსოფლმხედველობაში აირია, ძველმა რწმენა-წარმოდგენებმა მხოლოდ ახალი ქრისტიანული სიმბოლოები მიიღო და ასე გააგრძელა შუა საუკუნეებში არსებობა.

ქრისტიანობა გავრცელდა არა მხოლოდ რომის სახელწიფოში, არამედ პრორომულ სამეფოებში. III საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლის მეფე იყო რევი. მის შესახებ საკმაოდ მცირე ინფორმაციას გვაწვდის „ქართლის ცხოვრების“ „მეფეთა ამბავი“ მისთვის დამახასიათებელი მითიური თხრობის სტილით. ყველაფერი, რაც რევის შესახებ ვიცით, ისაა, რომ „მოიყვანა ცოლი საბერძნეთიდან¹⁰ - სეფელია, რომელმაც ქართლში მოიტანა აფროდიტეს კერპი, და ეს კერპი მცხეთის

⁹ გიგი თევზაძე, სოციალური ქცევის ევოლუცია homo-მდე და შემდეგ. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, სქოლიო 1 - როდნი სტარკის არგუმენტი მის ნაშრომში „Rise of Christianity“, თბ., 2013

¹⁰ ქართულ წყაროებში საბერძნეთად იწოდებოდა პონტოს სამეფო, შემდეგ რომისა და ბიზანტიის იმპერიები, ქართული სამყაროდან სამხრეთ-დასავლეთით (მცირე აზიაში) მდებარე ქვეყნები, სადაც მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობასთან ერთად სალაპარაკო ენაც ბერძნული იყო.

თავზე აღმართეს. “ბუნებრივია, ეს პოლიტიკური ქორწინება და საბერძნეთიდან /რომიდან/ მცხეთაში კერპის ჩამოტანა მეფის პოლიტიკურ ორიენტაციაზე მეტყველებს. ამის გარდა - რევი, მართალია, ქრისტიანი არ იყო, მაგრამ იცნობდა ქრისტიანობას და ზოგიერთი ძველი წესიც აკრძალა. „ესე რევ მეფე იყო წარმართი, მაგრამ იყო მოწყალე და შემწე ყოველთა ჭირვეულთა: რამეთუ სმენილ იყო მისა და მცირედ რა-მე სახარება უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი, და აქუნდა რა-მე სიყუარული ქრისტესი.“¹¹ რევმა აკრძალა კერპებისთვის ადამიანთა მსხვერპლშეწირვა, ამის გამო მას რევ მართალი უწოდეს.

ეკლესიის სტრუქტურის ჩამოყალიბება. ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრება

მთელი იმპერიის ტერიტორიაზე ქრისტიანობის გავრცელების შედეგად აუცილებელი გახდა საეკლესიო იერარქიის მოწესრიგება. თავდაპირველად საეკლესიო მოწყობა დაეფუძნა პრინციპს: „ერთი ქალაქი - ერთი ეპისკოპოსი - ერთი ეკლესია“. საეპისკოპოსო კათედრა მოიცავდა ქალაქსა და მის შემოგარენს. ეპისკოპოსი სათავეში ედგა ამ საეკლესიო ერთეულს - ოლქს. მისი რეზიდენცია იყო ქალაქში, ხოლო მისი თანაშემწეები - პრესვიტერები¹² კი ქალაქის ირგვლივ მდებარე სოფლებში ქრისტიანულ თემებს განაგებდნენ.

ქრისტიანთა რაოდენობის ზრდასთან ერთად ეპარქიაზე უფრო მსხვილი ერთეულები გაჩნდა. ხშირად ამ საეკლესიო ოლქების საზღვრები რომის იმპერიის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ საზღვრებს ემთხვეოდა.

¹¹ ქართლის ცხოვრება, ტომი I, თბილისი. 1955

¹² პრესვიტერი (მღვდელი, ხუცესი) ქრისტიანულ ეკლესიაში მეორე სამღვდლო ხარისხი, რომელიც აღასრულებს ყველა საიდუმლოს და საეკლესიო მსახურებას, გარდა იმისა, რასაც მხოლოდ მღვდელმთავარი ასრულებს, ე.ი. ხელდასხმის (ქირტონია) და მირონის კურთხევის გარდა.

დიოკლეტიანეს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული რეფორმის¹³ შედეგად პროვინციები გაერთიანდა უფრო მსხვილ ერთეულებში - დიოცეზებში¹⁴. დიოცეზის დედაქალაქს მეტროპოლია ეწოდებოდა. მეტროპოლიის ეპისკოპოსი იწოდებოდა მიტროპოლიტად და მას დიოცეზში შემავალი ეპისკოპოსები ექვემდებარებოდნენ.

ჩვენთვის საინტერესოა პონტოს დიოცეზის შემადგენლობა, რომელიც აერთიანებდა შემდეგ ოლქებს: ბითინია, გალათია, პაფლაგონია, ჰონორიადა, გალათია სალუტარისი, კაპადოკია I, კაპადოკია II, პოლემონების პონტო, არმენია I, არმენია II.

პოლემონების პონტოს ოლქში (მეტროპოლია - ნეოკესარია), რომელიც სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთს მოიცავდა, ასევე შედიოდა სანაპიროს ქალაქები - სებასტოპოლისი და პიტიუნტი (დღევანდელი სოხუმი და ბიჭვინთა). ამგვარად, საეკლესიო ადმინისტრირების მიხედვით, ამ ქალაქების ეპისკოპოსები ნეოკესარიის მიტროპოლიტს ექვემდებარებოდნენ (ანუ მათი ეპარქიები პოლემონების პონტოს შემადგენლობაში შედიოდა).

შემდგომში ჩამოყალიბდა საპატრიარქოები. ისინი რამდენიმე მეტროპოლიას აერთიანებდა. ესენი იყო რომის, იერუსალიმის, ანტიოქიის, ალექსანდრიისა და კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოები. დასავლეთი საქართველო კონსტანტინოპოლის, ხოლო აღმოსავლეთი - ავტოკეფალიის მიღებამდე - ანტიოქიის საპატრიარქოში შედიოდა.

მილანის ედიქტის მიღების შემდეგ ქრისტიანული რელიგია სწრაფად გავრცელდა რომის იმპერიაში. კონსტანტინე I ყოველმხრივ მფარველობდა ამ რელიგიას და თავადაც ერეოდა ეკლესიის საქმეებში. ამის ნათელი დადასტურებაა I მსოფლიო

¹³ დიოკლეტიანეს ადმინისტრაციული რეფორმა მიზნად ისახავდა იმპერიაში მმართველობის დახვეწას. მანამდე არსებული ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული - პროვინცია უფრო მსხვილი ერთეულით - დიოცეზით შეიცვალა. 101 პროვინციის ნაცვლად იმპერია 12 დიოცეზად დაიყო.

¹⁴ დიოცეზი - ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული რომის იმპერიაში დიოკლეტიანეს დროიდან. თავდაპირველად იყო 12 დიოცეზი: აღმოსავლეთი, პონტო, თრაკია, ილირია (მეზია), პანონია, იტალია (2 დიოცეზი), აფრიკა, ესპანეთი, ბრიტანეთი, გალია, ვიენი

საეკლესიო კრება, რომელიც ქალაქ ნიკეაში გაიმართა.

ქრისტიანობის გავრცელების პირველ ხანებში ბევრი სასულიერო მოღვაწე ვერ თანხმდებოდა სხვადასხვა დოგმატურ საკითხზე. ეკლესიის წიაღში წარმოიქმნა ბევრი მიმდინარეობა, რომლებიც სხვადასხვაგვარად ხსნიდა იესო ქრისტეს არსს. IV საუკუნის დასაწყისში იმპერიის ზოგიერთ რეგიონში პოპულარული გახდა ეგვიპტეში წარმოშობილი მიმდინარეობა - არიანელობა. ამ მიმდინარეობას ალექსანდრიელი მღვდლის არიონის სახელი დაერქვა. მისი აზრით, სამებაში მარადიული მხოლოდ მამა ღმერთი იყო. მისი პირველი ქმნილება იყო შვილი, იესო, ანუ ლოგოსი (სიტყვა, ანუ გონება), ხოლო ლოგოსიდან შეიქმნა სული წმინდა. ამიტომ შვილი არ შეიძლება მამის ტოლი იყოს. არიონის მოძღვრებას - არიანელობას ბევრი მიმდევარი გაუჩნდა. ამ საკითხებზე ისეთი კამათი ატყდა, რომ იმპერიის სხვადასხვა რეგიონში მართლმადიდებლებსა და არიანელებს შორის ხელჩართულ ჩხუბებამდეც კი მიდიოდა საქმე. ეს დაპირისპირება არა მხოლოდ ეკლესიის, არამედ იმპერიის ერთიანობასაც უქადდა საფრთხეს.

კონსტანტინემ 325 წელს I საეკლესიო კრება მოიწვია ნიკეაში, სადაც მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხიდან 318 ეპისკოპოსი ჩავიდა. მათ შორის იყო ბიჭვინთის (პიტუნტის) ეპისკოპოსი სტრატოფილეს. კრებაზე არიანელობა დაიგმო და ერესად, მწვალებლობად გამოცხადდა. არიონი ეკლესიიდან განკვეთეს. რწმენის სიმბოლოდ წმ. სამების (მამა ღმერთი, ძე ღმერთი და სულიწმინდა) ერთარსობა (ერთიანობა) გამოცხადდა. ამავე კრებაზე დადასტურდა ოთხი უმსხვილესი მიტროპოლიის (შემდგომში საპატრიარქოების) - რომის, ალექსანდრიის, ანტიოქიისა და იერუსალიმის ეპისკოპოსების უპირატესობა. არიანელობის მიმდევრების საბოლოოდ დამარცხება მოხერხდა კონსტანტინოპოლის II მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე 381 წელს, სადაც ასევე რომაელი ეპისკოპოსის პატივში აიყვანეს კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი.

მირიანი. ქრისტიანობის გავრცელება ქართლში

რომში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებიდან დიდი გავლენა მოახდინა მის მემოზელ პატარა სამეფოებზე. მითუმეტეს, ეს მნიშვნელოვანი იყო

იმპერიის აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყნებისთვის, რომლებიც რომისა და ირანის დაპირისპირების სფეროში შედიოდნენ. ამ ქვეყნებშიც ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადება პოლიტიკური გადაწყვეტილება იყო და პრორომულ ორიენტაციას ნიშნავდა. ქრისტიანობა მიიღო ქართლმაც. ეს მეფე მირიანის დროს მოხდა.

მირიანზე „ქართლის ცხოვრება“ შემდეგს მოგვითხრობს: ქართლის მეფე ასფაგურს დარჩა ერთადერთი ასული აბეშურა. ქართლის ერისთავებმა, მათგან სპასპეტის მეთაურობით, აბეშურას ქმრად გამოითხოვეს სპარსთა მეფის ძე. ხოსრო (ქასრე), სპარსეთის მეფე, ამ წინადადებას დათანხმდა და მხევლისგან შეძენილი ვაჟი - მირიანი გამოაგზავნა. ასე გახდა მირიანი ქართლის მეფე. ცოტა ხანში აბეშურა გარდაიცვალა და მირიანმა ცოლად მოიყვანა საბერძნეთის მეფის პონტოელი მხედრათმთავრის ასული ნანა, რომლისგანაც ორი ძე: რეკ და ბაქარი შეეძინა. თავდაპირველად მირიანი სპარსელებთან ერთად საბერძნეთის წინააღმდეგ იბრძოდა, თუმცა შემდეგ მან ქრისტიანობა მიიღო და სპარსელების წინააღმდეგ დაიწყო გამოსვლა. ზოგი ისტორიკოსის აზრით, მირიანი 298 წლის ნისიბინის ბრძოლაში, ირანულ-რომაული ომების დროს, როგორც ირანის ვასალი, იქცეოდა და მათ მხარეზე იბრძოდა, ხოლო ნისიბინის შემდეგ ის რომის მოკავშირე გახდა.¹⁵ ირანის მოკავშირეობის დროს მირიანი ხშირად ლაშქრობდა კავკასიის მთიანეთში მცხოვრები ტომების დასამორჩილებლად, კავკასიონის გადაღმაც, დარუბანდის დასაცავად. 297 წლებში მირიანს ომი ჰქონდა სომეხ უფლისწულ თრდატთან, რომელიც სომხეთის დაბრუნებას ცდილობდა (ამ პერიოდში სომხეთი რომის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იყო). ნისიბინის ბრძოლის შემდეგ თრდატსა და მირიანს შორის ომი იმპერატორ კონსტანტინეს ჩარევით დასრულდა, რომელმაც მხარეები დაამავა. თრდატის ასული ცოლად შერთეს მირიანის ვაჟს რეკს. სომხეთსა და ქართლს შორის საზღვრად მდინარეთა (მტკვრისა და არაქსის) წყალგამყოფი ზოლი დაადგინეს.¹⁶

¹⁵ Дональд Рейфилд, Грузия. Перекресток империй. История длиной в три тысячи лет. Москва, Издательство “Нолибри”, 2017

¹⁶ მზია სურგულაძე, მირიან მეფე IV ს-ის I ნახევარი. ქართველი ისტორიული მოღვაწენი (<https://qim.ge/mirian%20mefe.html>)

გადმოცემის თანახმად, მირიანის დროს ქრისტიანობა კაპადოკიიდან მოსულმა ქალმა - ნინომ იქადაგა. უძველესი ქართული საისტორიო წყარო, რომელიც ნინოს ცხოვრების შესახებ მოგვითხრობს, „მოქცევაი ქართლისას“¹⁷ ნაწილია. ქართული წყაროების გარდა, ნინო კაპადოკიელის მიერ ქართლის გაქრისტიანების ამბავი დაცულია უცხოელ ავტორებთან: გელასი კესარიელთან¹⁸, რუფინუსთან¹⁹, მოვსეს ხორენაცთან²⁰ და სხვ.

„ნინოს ცხოვრება“ ჰაგიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოებია და მისი მიზანი, ბუნებრივია, ნინოს ღვაწლის წარმოჩენაა. ამის გარდა, აქ მცირე დოზით გადმოცემულია ქართლსა და მის სამეგობლოში მიმდინარე საგარეო და საშინაო - მათ შორის რელიგიური - პროცესები. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ინფორმაცია წინაქრისტიანული ხანის რელიგიის თაობაზე, რადგან სახელმწიფო რანგში აყვანილმა ქრისტიანობამ ბევრი რამ გაანადგურა. „ნინოს ცხოვრებაში“ აღწერილია ქართლის სამეფოს კერპები, რაც მკვლევრებს საშუალებას აძლევს, იმსჯელონ მათზე და პარალელი გაავლონ სხვა ქვეყნის კერპებთან. ასევე საინტერესოა მთის დამოკიდებულება ახალ რელიგიასთან. მეფის მიერ ქრისტიანობის მიღების შემდეგაც მოსახლეობის ნაწილი ეწინააღმდეგებოდა მას, რადგან ისევ ძველი, ტრადიციული რელიგიის შენარჩუნება სურდა. მთიანეთში ნინოსთან ერთად წარგზავნილმა მეფის ერისთავმა მოსახლეობის წინააღმდეგობის გასატეხად „მახვილი“ გამოიყენა. ეს დეტალები უცხოურ წყაროებში არ ჩანს, თუმცა ქართლის მოქცევის ამბავი კი ზედმიწევნით არის გადმოცემული.

გელასი კესარიელი. „საეკლესიო ისტორია“:

„ღმრთის ცნება მიიღეს პონტოს (შავი ზღვის, ავტორები) გასწვრივ მდებარე მი-

¹⁷ მოქცევაი ქართლისა, ქართული ისტორიულ-ჰაგიოგრაფიული ხასიათის თხზულება. შედგება ორი ნაწილისგან. I ნაწილში, რომელსაც „ქრონიკას“ უწოდებენ, მოკლედ არის გადმოცემული ქართლის ისტორია ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობიდან IX საუკუნემდე; II ნაწილი, „ნინოს ცხოვრება“, ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადების ისტორიას გადმოგვცემს.

¹⁸ გელასი კესარიელი - IV ს.-ის საეკლესიო მოღვაწე და მწერალი, კესარიის ეპისკოპოსი.

¹⁹ რუფინუსი - რომელი საეკლესიო ისტორიკოსი, მოღვაწეობდა IV-V სს.-ში.

²⁰ მოვსეს ხორენაცი - V ს.-ის (ზოგი მკვლევარი მის მოღვაწეობას VII-IX სს.-ში ათავსებს) სომეხი ისტორიკოსი, რომლის ნაწარმოებია „სომხეთის ისტორია“.

წა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა, რომელთაც მანამდე ის არა სწამდათ. ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ... იმათთან ჩვეულება იყო, რომ თუ ვისმე ბავშვი გაუხდებოდა ავად, ყველა იქაურს მოივლიდა და დახმარებას სთხოვდა ხოლმე. მოხდა ახლაც ისე, რომ ერთი ქალი, რომელიც ამ მიზნით კარიკარ დადიოდა, ამ ტყვე ქალთანაც მოვიდა. ხოლო ამან მიმართა ქალს, რომელიც კარებში იდგა ბავშვით ხელში, და უთხრა: „მე ვერ შევძლებ ვუშველო ბავშვს; ქრისტეს კი, რომელზედაც ხშირად მილაპარაკია თქვენთან, ვიცი, შეუძლია მკვდრებიც აღადგინოს და მიტოვებულთ განკურნება არგუნოს.“

ხოლო ბავშვის დედა ემუდარებოდა ტყვე ქალს. მაშინ მან, აღძრულმა სიბრალულთა მთხოვნელის მიმართ, თავის გარესამოსში გაახვია ბავშვი, შეავედრა ღმერთს და განკურნებული გადასცა იგი დედას. ეს ამბავი ყველას მოედო და დედოფლის ყურამდეც მიაღწია. დედოფალი მაშინ ლოგინად იწვა - მძიმე სენით დაავადებული. კარგა ხანი იყო, რაც იგი ავად გამხდარიყო, სენი კი უკურნებელი ჩანდა. და აი, გაგზავნა დედოფალმა ტყვე ქალთან თავისიანები და სთხოვს მას, ახლებოდა. ის კი შიშისა და მოკრძალების გამო უარს ამბობდა დედოფალთან მისვლაზე, რადგან იცოდა, რომ ადამიანური დიდებისაგან საცთური შემოიპარებოდა ხოლმე. ამიტომ დედოფალმა, როგორც კი გაიგო, რომ ტყვე ქალს არასგზით არ უნდოდა მოსვლა, ბრძანა, საწოლით წაეყვანათ მასთან. ნეტარმა ტყვე ქალმა იმნაირადვე გაახვია დედოფალი თავის გარესამოსში, მუხლმოდრეკით შეევედრა ღმერთს და ჩვეულებრივი ლოცვით მიმართა ქრისტეს, და განკურნებული გაისტუმრა შინ გახარებული დედოფალი, რომელიც საკუთარი ფეხით მიდიოდა... დედოფალმა თავის თანამეცხედრესაც უამბო ყველაფერი და დაარწმუნა, ღირსეულად დაესაჩუქრებინა ტყვე ქალი. ამიტომ მეფემ მოინდომა, ფულით დაესაჩუქრებინა ტყვე დედაკაცი იმისთვის, რომ მან კეთილი საქმე უყო მის მეუღლეს. ხოლო დედოფალმა ასეთი სიტყვებით მიმართა მას: „ტყვე ქალი იგი, მეფევ, არც ვერცხლისთვის ილტვის და არც ოქროსთვის ილწის. ის ჩვენგან ღირსეულ საჩუქარს მოითხოვს: მხოლოდ იმას, რომ ჩვენ ვირწმუნოთ, რომ ქრისტე არის ძე მაღალი ღმერთისა. მისთვის მთელი სიცოცხლე მარხვა და განდევნილობაა, ხოლო ოქრო და ვერცხლი ზედმეტია. მე გამოვცადე ის სათნომოცვარე ქალი. ტყუილად მას მოგიტხოვრებ, მეფევ. ასე რომ, თუ ზრუნავ ჩემს ცხოვნებაზე, განსაკუთრებულად

დავასაჩუქროთ ის დედაკაცი და თაყვანი ვსცეთ მის ქრისტეს.”

ხოლო მეფე ერთხანს არაფერს წყვეტდა. თუმცა ხშირად მოაგონებოდა ხოლმე თავისი მეუღლე, მაგრამ თხოვნას დაპირებებით არიდებდა თავს და ამბობდა, რომ თავისთვის მოსახერხებელ დროს უცდიდა ამ საქმისთვის. ეს კი მოხდა ღმრთის განზრახვით, რომელსაც სწადდა, რომ ყველა ადამიანი ცხოვნებულიყო და ჭეშმარიტების შეცნობამდე მისულიყო.

ერთხელ, როდესაც ის მრავალჯალიან უღრან ტყეში ნადირობდა, მოულოდნელად დღისითვე ჩამოუღამდა. უცბად შუადღეს ღრმა ბურუსმა მოიცვა მთელი ტყე, სადაც მეფე იყო. ხოლო რადგან მისი მხლებლები სანადიროდ გაფანტულიყვნენ, მეფე უდიდესმა შიშმა მოიცვა და სრულებით ვერ მოესაზრებინა საშუალება, თუ როგორ აეცდინა უბედურება... მაშინ მეფეს მოაგონდა მეუღლე და ის ტყვე ქალი, რომელმაც უკურნებელი სენით შეპყრობილი მისი მეუღლე განკურნა. შესძახა და თქვა: „ქრისტე, უფალო ტყვექალისაო, მეოხ მეყავ აწ, რათა ავიცდინო მოწეული უბედურება; მე უკვე მაქვს მეტად ნათელი შედეგი შენი ღვთაებრივი ძალის მოქმედებისა, სახელდობრ ჩემი მეუღლე.“ და როგორც კი მან გაათავა ეს ლოცვა, მაშინვე გაიფანტა ბურუსი, დღის შუქმა წინანდელზე მძლავრად გაანათა მთელი ტყე, სადაც ისინი სვეტივით იყვნენ გაშეშებული. შინ რომ დაბრუნდნენ სალ-სალამათნი, მაშინვე იპოვეს მეფე, რომელსაც დაეძახა იმ ტყვე ქალისთვის და შეეთვალა, რომ ამიერიდან სხვა ღმერთს არ სცემს თაყვანს, თუ არა იესო ქრისტეს, რომელსაც ის დედაკაცი სცემდა თაყვანს. შემდგომად ეკლესიის დასრულებისა ტყვე ქალმა შესთავაზა მეფესა და დედოფალს, გაეგზავნათ ერთმორწმუნე მეგობართან და ღვთისმოყვარე კონსტანტინე მეფესთან მოციქულები და ეთხოვათ, რომ მას ვინმე გამოეგზავნა ამ ეკლესიის საკურთხებლად.”

ქართველ ისტორიკოსთა შორის ქრისტიანობის მიღების თარიღთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრებები არსებობდა და არსებობს. ისტორიკოსთა ძველი თაობის ნაწილი თარიღის დადგენისას ითვალისწინებდა მირიანის ნადირობის დროს მომხდარ მშის დაბნელებას. საგარაუდო პერიოდში მშის დაბნელება იყო 319, 346, 348 და 355 წლებში (საქართველოს გეოფიზიკური ობსერვატორიის მონაცემების მიხედვით). თუმცა ივანე ჯავახიშვილის აზრით, მირიანის დროს მშის დაბნელება არ მომხდარა და მთელ რიგ ტექსტებში საუბარი იყო ძლიერ ბურუს-

ზე - „ხშირმა ბურუსმა მოიცვა მთელი ტყე“ (გელასი კესარიელი), ბურუსს დიდი სიხშირის გამო მზის სხივები და დღის სინათელი მთლად დაუფარავს (სოკრატესი, სოზომენი) და სხვ.⁷¹ ამიტომ მკვლევარი მზის დაბნელებას თარიღის დასადგენად მნიშვნელოვნად ფაქტად არ განიხილავდა.

მირიანის ისტორიაში, როგორც მზის დაბნელება, ასევე ხშირი ბურუსიც სასწაულის ფენომენით აიხსნება, თარიღის დასადგენ ორიენტირად მკვლევარებს რომის იმპერატორი კონსტანტინე დიდი რჩება. მირიანმა გაქრისტიანების შემდეგ კონსტანტინესთან გააგზავნა მოციქულები.

„წარგზავნა მოციქული კონსტანტინე მეფისა, და ითხოვა მისგან მშვიდობა, და აღუთქვა მას მსახურება და განდგომა სპარსთაგან... რომელი-ესე სთნდა კონსტანტინეს, რამეთუ შიში აქუნდა კუალად-ცა სპარსთა მეფისაგან და შემწობისთვის დაეზავა მირიანს. და აღიყვანა შვილი მირიანისი მძევლად, რომელსა ერქუა ბაქარ, და დაამოშურნა თრდატ და მირიან, და ამზახნა ურთიერთას. რამეთუ მოსცა თრდატ ასული თვისი, რომელსა ერქუა სალომე, ძესა მირიანისსა ცოლად, რომელსა ერქუა რევ. და განუჩინა საზღვარი მირიანს და თრდატს ესრეთ: რომელთა ქუეყანათა მდინარენი დიან სამხრეთით და მიერთიან რახსსა, ესე ქუეყანანი თრდატის კერძად დაყარნა; და რომელისა ქუეყანისა მდინარენი ჩრდილოთ დიან და მიერთიან მტკვარსა, ესე მირიანის კერძად დაყარნა. და ესე რა განუგო კონსტანტინე მეფემან და შუამდგომელ ექმნა მათ, და წარვიდა თვისად სამეფოდ.“⁷²

რამდენიმე ვერსიაში არ არის მითითებული კონსტანტინეს ადგილსამყოფელი, და მხოლოდ ერთგან არის დასახელებული კონსტანტინოპოლი.

ეს მონაცემები თარიღისთვის ერთგვარ საზღვრებს ქმნის. კონსტანტინემ 324 წელს დაიწყო კონსტანტინოპოლის მშენებლობა და 330 წელს უკვე დედაქალაქიც გადმოიტანა, ამავე წლიდან არსებობდა იქ საეპისკოპოსო კათედრაც. 337 წელს კი კონსტანტინე გარდაიცვალა. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქართლის გაქრისტიანება სწორედ 337 წელს მოხდა, თუმცა არსებული მტკიცებულებებით სრულად და-

⁷¹ ივანე ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, საქართველოს გაქრისტიანება, ამის შესახებ წყაროებისა და გამოკვლევების მიმოხილვა, წიგნი I, თბილისი 1979.

⁷² ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც. I, თბილისი, 1955.

საშვებია ეს მომხდარიყო 330-37 წლების მონაკვეთში.

საეკლესიო ისტორიკოსები მოქცევის თარიღად 326 წელს მიიჩნევენ. ზოგი მკვლევარი ამ თარიღს ემხრობა და მოვლენების ახსნას შემდეგნაირად ცდილობს: IV საუკუნის I მეოთხედში რომში სამხედრო დაპირისპირება მიმდინარეობდა კონსტანტინესა და აღმოსავლეთ რომის მმართველ ლიცინიუსს შორის. მირიანი ჩართული იქნებოდა ამ დაპირისპირებაში. ევსევი კესარიელი მიუთითებს, რომ ლიცინიუსის მხარეს ბარბაროსი ხელმწიფეებიც იბრძოდნენ. მირიანი, შესაძლოა, მისი მოკავშირეც კი ყოფილიყო. 324 წელს კონსტანტინემ გაიმარჯვა ლიცინიუსზე, რასაც მირიანის პოზიციაზე გავლენა უნდა მოეხდინა. 325 წლებში მეფემ და დედოფალმა ქრისტიანობა აღიარეს, რითაც კონსტანტინეს გარანტირებული მხარდაჭერა მოიპოვეს. უთუოდ ამ მოვლენას ეხმიანება „მეფეთა ცხოვრების“ ცნობა, რომ კონსტანტინემ ქრისტიანობაზე მოქცეულ მირიანს დაუბრუნა მანამდე მძევლად წაყვანილი ვაჟი ბაქარი.²³

თუმცა ქვედა ქრონოლოგიური ზღვრის ჩამოწევის სასარგებლოდ სხვა მოსაზრებებიც არსებობს. ზოგი მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ გელასი კესარიელის გარდა, არც ერთი სხვა წყარო არ მოიხსენიებს კონსტანტინოპოლს. უფრო მეტიც, კონსტანტინოპოლს არ ასახელებს თავად გელასის ლათინური თარგმანიც, რაც მკვლევრებს აეჭვებს, რომ კონსტანტინოპოლის დასახელება გვიანდელი ჩანართია. თარიღის დასაზუსტებლად კი ეყრდნობიან „მოქცევაი ქართლისას“ ცნობას, რომ ნინო გარდაიცვალა ქართლში მოსვლიდან მეთხუთმეტე წელს, შვიდი თუ რვა წლის შემდეგ მეფისა და მისი ოჯახის მონათვლიდან. ამასთანავე, ლეონტი მროველის თანახმად, არა მარტო ქართლის მონათვლის დროისთვის, არამედ ნინოს გარდაცვალების დროსაც კონსტანტინე I ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ნინოს სიკვდილის შემდეგ უბრუნებს იგი მირიანს კონსტანტინოპოლში მძევლად მყოფ უფლისწულ ბაქარს. ამ მიმართულების განვითარების შემდეგ მიდიან იმ დასკვნამდე, რომ ქართლში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგი-

²³ მზია სურგულაძე, მირიან მეფე IV ს.-ის I ნახევარი, "ქართველი ისტორიული მოღვაწენი". <https://qim.ge/mirian%20mefe.html>

ად გამოცხადება 325-30 წლებში უნდა მომხდარიყო.²⁴

მირიანის არჩევანმა დასავლეთზე ხანგრძლივი დროით განსაზღვრა არა მარტო ერთი ქართული პოლიტიკური ერთეულის - ქართლის სამეფოს ისტორია, პერსპექტივაში მისი არჩევანი ისტორიული აღმოჩნდა მთლიანად საქართველოსთვის.

ირანულ-რომაული დაპირისპირება

კონსტანტინე დიდის გარდაცვალების შემდეგ იმპერია ქაოსმა მოიცვა - ტახტის პრეტენდენტებს შორის დაპირისპირება დაიწყო.

კონსტანტინეს სამი ვაჟი დარჩა: კონსტანტინე II, კონსტანციუს II და კონსტანტი. ისინი კეისრის ტიტულებს ატარებდნენ 317, 323 და 333 წლებიდან. კონსტანტინე II-ს სამართავად გადაცემული ჰქონდა გალიის პრეფექტურა ბრიტანეთითა და ესპანეთით, კონსტანციუსს - აღმოსავლეთის პრეფექტურა (აზია, სირია, ეგვიპტე), კონსტანტს - დასავლეთ ილირია²⁵ და იტალია აფრიკით. ამის გარდა, კონსტანტინეს თავისი ძმისშვილებისთვისაც ჰქონდა სამართავად გადაცემული იმპერიის ოლქები. დალმაციუსისთვის აღმოსავლეთ ილირია და გოთების სანაპირო (შავი ზღვის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპირო), ჰანიბალიანისთვის კი - პონტოს მხარე²⁶ „მეფეთ მეფის“ ტიტულით. გაჭიანურებულ სამოქალაქო ომში წარმატებას კონსტანციუსმა მიაღწია და ერთპიროვნული მმართველი მხოლოდ 353 წელს გახდა. მანამდე კი მას პარალელურად უწევდა ქვეყნის შიგნით და გარეთ ომის წარმოება.

ამ პერიოდში ირანის შაჰი იყო შაბურ II (309-379 წწ.). შაბური ტახტზე მცირეწლოვანი ავიდა და მეფობის დასაწყისი ძალაუფლების განმტკიცებას მოანდომა, დაკავებული იყო დიდებულებთან ბრძოლით, შემდეგ კი სახელმწიფოს საზღვრების განმტკიცებასა და გაფართოებას შეუდგა. შაბურის ხანგრძლივი მმართველობის

²⁴ ნოდარ ლომოური, ნარკვევები ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიიდან, „მეცნიერება“, თბილისი, 1975

²⁵ ილირია - ბალკანეთის ნახევარკუნძულის დასავლეთი ნაწილის ძველი სახელწოდება.

²⁶ პონტოს მხარე - შავი ზღვის (პონტოს) სამხრეთ სანაპირო.

დროს მასთან დაპირისპირებამ კონსტანტინეს სახლის²⁷ თითქმის ყველა იმპერატორს მოუწია.

338 წელს დასრულდა ნისიბინის (298 წლის) 40-წლიანი ზავის ვადა, და ირანმა ომისთვის მზადება დაიწყო. კავკასიისა და მესოპოტამიის ფლობა როგორც ირანის, ასევე რომის ინტერესებში შედიოდა. მახლობელ აღმოსავლეთში გადიოდა უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო-საქარავნო გზები, რომლებიც დასავლეთის სამყაროს ინდოეთთან და ჩინეთთან აკავშირებდა. ამ გზებისა და მათზე მდებარე მნიშვნელოვანი ქალაქების კონტროლი ორივე სახელმწიფოს სურდა. ამით ისინი მნიშვნელოვან შემოსავალს მიიღებდნენ.

შემორჩენილია რომის იმპერიისდროინდელი რუკა, რომელზეც იმპერიაში და მის გარეთ არსებული მნიშვნელოვანი გზები და ქალაქებია დატანილი. ეს რუკა პოიტინგერის ტაბულის²⁸ სახელით არის ცნობილი. მასზე ჩანს რამდენიმე მაგისტრალური სავაჭრო გზა, რომლითაც სამხრეთ კავკასია რომთან და მახლობელ აღმოსავლეთთან იყო დაკავშირებული. ერთ-ერთი ასეთი გზა რომიდან შავი ზღვის სანაპიროს მიუყვებოდა და ტრაპეზუნტ-რიზე-ათინა-არქაბის-აფსაროს-ბათომ-ფაზის-მილანეოსის გზით სებასტოპოლისს ადგებოდა. აქედან კი გზა, ერთი მხრივ, გრძელდებოდა ჩრდილოეთისკენ, ხოლო, მეორე მხრივ, ბრუნდებოდა

²⁷ კონსტანტინეს სახლი - კონსტანტინეს სახლით იწოდებოდა რომის იმპერიის დინასტია კონსტანციუს I ქლორუსიდან (305 წ.) (კონსტანტინე I დიდის მამა) იულიანე განდგომილის გარდაცვალებამდე (363 წ.) დინასტიამ სახელი მისი ყველაზე ცნობილი წარმომადგენლის, კონსტანტინე დიდის მიხედვით მიიღო.

²⁸ პოიტინგერის ტაბულა - პერგამენტზე შესრულებული ძველი რომის რუკის ასლი. რუკაზე დატანილია რომის იმპერიაში არსებული გზები და ძირითადი დასახლებული პუნქტები; საგზაო რუკა, რომლის დახმარებითაც მოგზაურებს სწრაფად შეეძლოთ, ენახათ საუკეთესო გზა ერთი ადგილიდან მეორემდე მისასვლელად. პოიტინგერის ტაბულაში სხვადასხვა ფერია გამოყენებული. მასში გზები აღნიშნულია წითელი, მთები ყავისფერი, მდინარეები კი მწვანე ფერის ხაზებით. რუკაზე ნაჩვენებია ასობით ქალაქი, რომელთა აღსანიშნავად გამოყენებულია სახლები, გალავნიანი ეზოები და კოშკები. მასში მოცემული სიმბოლოები მგზავრს აჩვენებდა, თუ რა შენობები შეხვდებოდა გზაზე. რუკაზე ასევე ნაჩვენებია, თუ რა მანძილით იყო ერთმანეთისგან დაშორებული ქალაქები, სადგურები და ლამის გასათვები ადგილები. რუკას სახელი დაერქვა მისი მფლობელის, XV-XVI სს. მოლვაწის, გერმანელი სიძველეთა მოყვარულის, კონრად პოიტინგერის გამო.

სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ და ციხე-გოჯზე (არქეოპოლისზე) და ვარდციხეზე (როდოპოლისზე) გავლით გადიოდა ზეკარის უღელტეხილზე, ჩადიოდა სამცხეში; აქედან კვლავ მტკვრის ზემო წელს აუყვებოდა, ასპინძა-წუნდის მიმართულებით, უხვევდა ფარავნის ტბისკენ და აბოცით სომხეთში გადადიოდა.²⁹ აღმოსავლეთ საქართველოზე, ტაბულას მიხედვით, ორი ძირითადი მაგისტრალი გადიოდა. ერთი მათგანი უშუალოდ სომხეთიდან, აღსტაფის ან დებედას ხეობებს (ტაშირი ან ძოროფორი) ჩამოჰყვებოდა და თბილისის გავლით მცხეთას ადგებოდა. რაც შეეხება მეორეს, ე.წ. „შემოვლით გზას“, იგი ალაზნის ველზე, გაღმა მხარეზე (ჰერეთზე) იდო, გომბორის უღელტეხილით უჯარმაზე გადიოდა და კვლავ თბილისში თავდებოდა. რუკაზე ნახსენებია თბილისი, რომელიც გზაჯვარედინზე მდებარეობს.

ორივე სახელმწიფოსთვის, რომისა და ირანისთვის, მესოპოტამიისა და მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილის ფლობა იმას ნიშნავდა, რომ თავისუფლად შეიძლებოდა სამხრეთით, არაბეთის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები მომთაბარე არაბების დაქირავება და მეტოქის წინააღმდეგ ომში გამოყენება. ასეთივე ინტერესები ამოძრავებდათ ბიზანტიას და ირანს სამხრეთ კავკასიაში. მათთვის მნიშვნელოვანი იყო კავკასიონის ქედის გადმოსასვლელები, სადაც სხვადასხვა მომთაბარე, მეომარი ხალხი ბინადრობდა. მათი შემოსევები ორივე სახელმწიფოსთვის დამანგრეველი იყო; ამავე დროს, ვის ხელშიც იყო ეს გადმოსასვლელები, უპირატესობასაც ის ფლობდა მეტოქის წინააღმდეგ - მას შეეძლო ეს მეომრები დაექირავებინა ან გასასვლელი მიეცა და შეესია მეზობელი სახელმწიფოსთვის. ასეთი იყო ირანსა და რომს შორის დაპირისპირების მიზეზები, რასაც რელიგიური პოლიტიკაც დაემატა.

ირან-რომის ურთიერთობის ბუნებაზე სერიოზულად იმოქმედა ქრისტიანობის გავრცელებამ მთელ რიგ ქვეყნებში. სომხეთის ქრისტიანიზაცია (სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებიდან ქრისტიანობა პირველად სომხეთში გავრცელდა) მას რომის იმპერიასთან აახლოვებდა. მაგრამ სომხეთში განხეთქილება მოხდა. სომეხი დიდებულების ნაწილი რომს მიემხრო და ნაწილმა ირანთან დაახლოება ამჯობინა.³⁰

²⁹ დ.მუსხელიშვილი - საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, „მეცნიერება“, თბილისი, 1977

³⁰ დავით კაციტაძე. ირანის ისტორია III-XVIII სს., თბილისი 2009.

შაბურმა რომში შექმნილი ვითარებით ისარგებლა და იმ დროს, როცა კონსტანციუსი იმპერიის დასავლეთ ნაწილში ძმებთან მოლაპარაკებით იყო დაკავებული, იმპერიასთან ომი განაახლა. 338 წელს ირანი შეიჭრა სომხეთსა და ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში, ნისიბინს ალყა შემოარტყა, თუმცა ალება ვერ მოახერხა.

კონსტანციუსი დასავლეთიდან დაბრუნდა და გაეშურა არზანენისკენ³¹, სადაც ტახტზე აღადგინა ჩამოგდებული მეფე, ხოლო მისი მოწინააღმდეგეები ანტიოქიაში ტყვეებად წაიყვანა. შემდეგ წელს კონსტანციუსმა კვლავ დაიწყო მესოპოტამიაში ლაშქრობა, თუმცა მტრის ტერიტორიის სიღრმეში შეჭრას ვერ ბედავდა. 341 წელს შაბურმა მოახერხა სომხეთის ტახტზე საკუთარი კანდიდატურის - არშაკ II (350-367) აყვანა და თითქოს იქ გავლენის დამყარება შეძლო, თუმცა, - ამის მიუხედავად, - ომის პირველ ეტაპზე ვერც ერთმა მხარემ წარმატებას ვერ მიაღწია, და 350 წლისთვის საბრძოლო მოქმედებები ჩიხში შევიდა. გარკვეული პერიოდი ორივე მმართველის ყურადღება სხვა კონფლიქტებმა მიიპყრო, შაბური აღმოსავლეთის საზღვართან მომთაბარეებს ეომებოდა, კონსტანციუსი კი - იმპერიის დასავლეთ ნაწილში აჯანყებულებს. მშვიდობიანობის დროს სომხეთის მეფე არშაკმა რომთან კავშირი შეკრა, შაბური კი აღმოსავლეთის ტომებს - ჰიონიტებს³² მოელაპარაკა, რომთან ბრძოლის დროს დახმარებაზე.

356 წელს რომმა ირანს ზავის დადება შესთავაზა. საპასუხოდ შაბურმა კონსტანტინოპოლში ძღვენი გააგზავნა და მოითხოვა, რომ მისი პაპისთვის წართმეული სომხეთი და მესოპოტამია დაებრუნებინათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში კვლავ ომით იმუქრებოდა. იმპერატორმა უარი შეუთვალა და ომი განახლდა. შაბურმა მდინარე ტიგროსი გადალახა. რომაელებმა ბრძოლის გარეშე დაიწყეს უკან დახევა. კონსტანციუსმა კონსტანტინოპოლი დატოვა და კაპადოკიაში ჩავიდა. რომი ცდილობდა, მოკავშირეები ეპოვა - საჩუქრებითა თუ დაპირებებით რაც შეიძლება მეტი მმართველი მიემხრო. როგორც ჩანს, ამ ვითარებაში ქართლი რომის მხარეს იყო.

³¹ არზანენე - სომხეთის ისტორიული პროვინცია (თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიის სამხრეთ-აღმოსავლეთით).

³² ჰიონიტები - - სპასეთის მოსაზღვრე ტომი, რომელთანაც ომი ჰქონდა შაპ შაბურ II-ს, მაგრამ შემდეგ დაუზავდა და მოკავშირედ გაიხიდა.

ამიანე მარცელინე³³ მოგვითხრობს: „ვინაიდან [რომაელებს] ეშინოდათ, რომ კარგი ამინდის დადგომისთანავე სპარსეთის მეფე უფრო ძლიერ თავდასხმას მოაწყობდა, რომელსაც გაჭირვებით უკან დაახევინეს ზამთრის უამინდობის გამო, ტიგროსის გადაღმელ მეფეებთან და სატრაპებთან უხვი საჩუქრებით ელჩები გაგზავნეს, რათა ყველასთვის მოეწოდებინათ და ჩაეგონებინათ, ჩვენთვის თანაგრძნოთ და მოტყუებას და ღალატს არ ცდილიყვნენ. ყველაზე მეტად მოქრთამულნი იყვნენ ბრწყინვალედ შემკული სამოსით და მრავალნაირი საჩუქრით არშაკი და მერიბანი³⁴, არმენიისა და იბერიის მეფეები, რადგან თუ მაშინდელ საეჭვო ვითარებაში სპარსელებს მიემხრობოდნენ, რომის საქმეებს ავნებდნენ.“ ამ დროისთვის კონსტანციუსმაც მოახერხა ძალების მობილიზება. ამის მიუხედავად, შაბურმა 73-დღიანი ალყის შემდეგ ქალაქი ამიდი აიღო. შაბური თვითონ მეთაურობდა ჯარს. მისი მოკავშირეები იყვნენ ჰიონიტების მეფე გრუმბატი და ალბანეთის მეფე. ამიანე მარცელინეს მიხედვით: „ძირს გადაშლილი იყო მთელი მიწები, რომლებიც ურიცხვი ლაშქრით აივსო. ლაშქარს წინ მიუძღოდა ოქროთი მბზინავ სამოსში გამოწყობილი სპარსეთის მეფე. მას მარცხნივ მოსდევდა გრუმბატი, ჰიონიტების მეფე, მრავალი გამარჯვებით სახელგანთქმული, მარჯვნივ - ალბანელთა მეფე, თანაბარი მდგომარეობისა და პატივით მაღალი; შემდეგ სხვადასხვა სარდლები, გავლენითა და ძალაუფლებით გამოჩენილნი, რომელთაც ყოველი რანგის ურდო მოსდევდა, მემობელი ტომებისგან მოკრებილი რჩეული ნაწილი.“

ირანულ-რომაული დაპირისპირების ამ ეტაპზე სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების საგარეო პოლიტიკური ორიენტაცია ასე გამოიყურებოდა: ალბანეთი - ირანის მხარეს, ქართლი და სომხეთი - რომის.

361 წელს რომის იმპერატორი კვლავ რთულ ვითარებაში აღმოჩნდა. ამ დროს და-

³³ ამიანე მარცელინე - რომაელი ისტორიკოსი (330-395), მონაწილეობდა IV ს.-ის შუა ხანებში რომსა და ირანს შორის მიმდინარე ომში, ასევე მსახურობდა იმპერიის დასავლეთ ნაწილში. მისი თხზულების - „ისტორია“ შემორჩენილ ნაწილში გადმოცემულია 353-378 წლების ამბები. მას მოიხსენიებენ, როგორც „რომის უკანასკნელ დიდ ისტორიკოსს.“

³⁴ მერიბანი - ზოგი ისტორიკოსის აზრით, მარცელიანეს მოხსენიებული მერიბანი ქართლის გამაქრისტიანებელი მირიანია, ზოგის აზრით კი - მირიანის შვილიშვილი, მირდატი.

სავლეთში კონსტანციუსის მიერ კეისრად დანიშნული იყო მისი ბიძაშვილი იულიანე. იულიანე კარგი მმართველი აღმოჩნდა; მან მდინარე რეინზე გერმანელი ტომებისგან გამყოფი საზღვრის აღდგენა მოახერხა. იულიანე ჯარმა ავგუსტუსად, იმპერატორად აღიარა. კონსტანციუსი დასავლეთისკენ გაემართა, მაგრამ გზაში გარდაიცვალა. სიკვდილის წინ მან მემკვიდრედ იულიანე გამოაცხადა. რომის იმპერატორი იულიანე (361-63 წწ.) გახდა.

363 წელს იულიანემ სპარსეთზე ლაშქრობა დაიწყო. თავდაპირველად მნიშვნელოვან წარმატებასაც მიაღწია, მაგრამ მოპოვებული ვერ შენარჩუნა და ბრძოლის დროს დაიღუპა. მის ნაცვლად ტახტზე ასული იოვანიუსი (363-64 წწ.) იძულებული გახდა, შაბურთან ზავი დაედო.

363 წელს მეორე ზავის პირობებით ირანს დაუბრუნდა პირველი ზავით დაკარგული ტერიტორიები - მცირე არმენიის ოლქები, ქალაქები ნისიბინი და სინგარა. ამასთან, რომაელებმა პირობა დადეს, რომ სომხეთის საქმეებში არ ჩაერეოდნენ და არ დაეხმარებოდნენ თავის ყოფილ ქვეშევრდომებსა და მოკავშირე სომხებს ირანელებთან ბრძოლაში.

364 წელს ირანელთა ლაშქარი სომხეთში შეიჭრა. სომხეთის მეფე არშაკ II მიძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რადგან მას ბრძოლა უხდებოდა არა მარტო ირანელებთან, არამედ ქვეყნის შიგნით დიდებულებთანაც.

ისტორიული წყაროები შექმნილ ვითარებაზე შემდეგს მოგვითხრობენ:

მოსე ხორენაცი („სომხეთის ისტორია“): „შაბურმა გაგზავნა ერთ-ერთი სარდალი თავის მომხრე სომეხთა რაზმთან ერთად არშაკის შესაპყრობად, მაგრამ არშაკმა თავი დააღწია მათ, დაუკავშირდა ქართველებს და კავკასიონის მხარეებისკენ გაიქცა... არშაკი დაბრუნდა ქართლის ჯარით, შეაგროვა აგრეთვე თავისი ერთგულნი და მოწინააღმდეგეებს შეებრძოლა.“

ამიანე მარცელინე („ისტორია“): „სპარსეთის მეფე სახელოვანი შაბური... იმპერატორ იულიანეს სიკვდილისა და სამარცხვინო ზავის დადების შემდეგ (იგულისხმება იოვანიუსის მიერ დადებული ზავი) ცოტა ხანს მეგობრულად განწყობილი ჩანდა ჩვენ მიმართ თავის ქვეშევრდომებიანად, მაგრამ უღალატა იოვანიუსის დროს

დღდებულ ხელშეკრულებას დღ ხელი წაუპოტინა არმენიას იმ განზრახვით, რათა თავის საბრძანებლისთვის მიემატებინა, თითქოს საზავო ხელშეკრულებას ძალა გასვლოდეს.

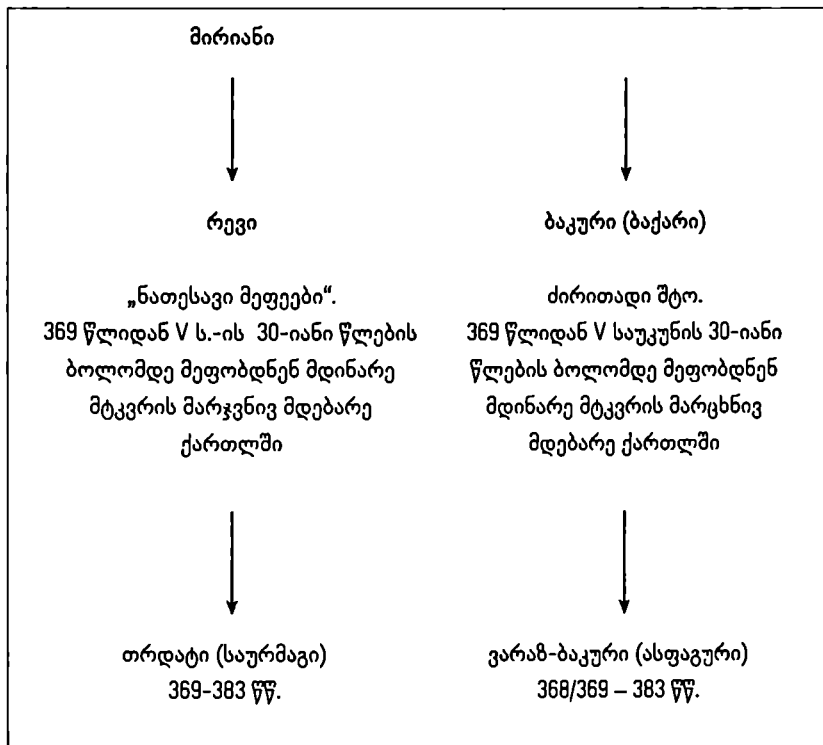
ჯერ [...] ზოგ დიდებულსა დღ სატრაპს ლიქნით იბირებდა, ზოგს კი მოულოდნელად თავს ესხმოდა დღ იმორჩილებდა. შემდეგ საგულდაგულოდ დაწყობილი, ვერაგული ხრიკით შეიპყრო თვით მეფე არშაკი დღ ბრძანა, სუფრაზე მიწვეული [არშაკი] გაეთრიათ ფარულ უკანა კარში, იქ დაათხრევინა მისთვის თვალეღი დღ დაადებინა ვერცხლის ბორკილები, რაც მათში ამაო ნუგეშად ითვლება დიდგვაროვანი კაცების დასჯის დროს; მერე კი გადაასახლა ციხეში - სახელად აგაბანა, სადაც წამების შემდეგ ჯალათის მახვილის ქვეშ ამოხდა სული. ამის შემდეგ... სავრომაკი გააძევა, რომელიც რომაელთა შემწეობით განაგებდა იბერიას, დღ იმ ხალხის გამგებლობა ვინმე ასფაგურს გადასცა, თანაც გვირგვინი დაადგა, რათა ჩვენი გადაწყვეტილებებისადმი შეურაცხყოფა მიეყენებინა.“

ვინ არიან წყაროში დასახელებული ქართლის მეფეები: სავრომაკი დღ ასფაგური? ბუნებრივია, სამეფო ოჯახის წევრები, რომლებსაც რომი დღ ირანი მფარველობს დღ განსხვავებული საგარეო პოლიტიკური ორიენტაცია აქვთ. სიტუაციაში უკეთ გასარკვევად, ზოგი მკვლევარი მირიანის შთამომავლებს ერთმანეთისგან მკვეთრად მიჯნავს: ბაქარიანებად დღ რევიანებად.³⁵

იმავე ამბავზე „ქართლის ცხოვრების“ „მეფეთა ამბავი“ მოგვითხრობს:

„გამოგზავნა სპარსთა მეფემ ერისთავი დიდი სპით სომხებისა დღ ქართველებისთვის ხარკის დასადებად. მაშინ სომხებმა გამოგზავნეს ვარაზ-ბაქართან მოციქული დღ შემოუთვალეს, რომ შეკრებილიყვნენ, მოერთოთ ძალა ბერძენთაგან, გაეხსნათ კავკასიის კარნი დღ გადმოეყვანათ ოსნი დღ ლეკნი სპარსელთა წინააღმდეგ. არა ისმინა არცა სომხეთა, არცა წარჩინებულთა თვისთა, რადგან იყო მოშიში... დღ მოვიდეს სპარსნი პირველად სომხეთს, მოაოხრეს, დღ შემოვიდეს

³⁵ იხ. დანართი. ვახტანგ გილიაძე. ფარნავაზიანთა სახლის ქრისტიან მეფეთა ქრონოლოგია. მეცნიერება. თბილისი 1990.

ქართლს. ...მაშინ ვარაზ-ბაქარმა³⁶ ითხოვა მშვიდობა, ხოლო სპარსთა ერისთავმა

³⁶ ვარაზ-ბაკური, იგივე ვარაზ-ბაქარი, - ქართლის მეფე IV საუკუნის 70-80-იანი წლებში. აიგივებენ ამიანესთან მოხსენიებულ ასფაგურთან, რომელიც 368 წელს რომაელთა მომხრე საურმაგის განდევნის შემდეგ გაამეფეს ირანელებმა. 370 წელს ვარაზ-ბაკური იძულებული გახდა, დაებრუნებინა საურმაგისათვის მტკვრის სამხრეთით მდებარე ქართლის ნაწილი. 70-იანი წლების ბოლოს ვარაზ-ბაკურმა ირანელთა დახმარებით ისევ გააერთიანა ქართლი. ქართული წყაროების თანახმად, ვარაზ-ბაკურის დროს ირანელებმა პირველად დახარკეს ქართლი.

უთხრა: პირველად მომეცი რანი³⁷ და მოვაკანი³⁸, რადგან სპარსეთის საზღვართან არის, თქვენთვის საკმარისია ქართლი... და ხარკსა მისცემდეთ მეფეთა ხუასროვნათა. მაშინ ვარამ-ბაქარ ველარ მიუგო პასუხი დიდი შიშისგან, მისცა რანი და მოვაკანი... და მიერიტგან გახდნენ სომეხნი და ქართველნი სპარსთა მოხარკენი“.

ამრიგად, ირანმა უკვე მოახერხა ქართლსა და სომხეთში საკუთარი პოზიციების გამყარება. ქართლიდან პრორომაელი მეფე განდევნა და მისი მორჩილი ვარამ-ბაქური დატოვა. ამის გარდა, რანი და მოვაკანი წაართვა და სრულად საკუთარ გავლენას დაუმორჩილა.

შაბურმა სომხეთი სამართავად კილაკესა და არტაბანს გადასცა. ამიანე დაწვრილებით გვიყვება იქ განვითარებულ მოვლენებს: „ ასე საზიზღრად რომ აისრულა თავის ზრახვები, არმენია მისცა საჭურის კილაკეს და არტაბანს, რომლებიც ოდესღაც მიღებული ჰყავდა როგორც ლტოლვილები (ამათგან, როგორც ამბობენ, პირველი წინათ გამგებელი იყო, ხოლო მეორე - მხედართმთავარი) და მათვე მიანდო, რომ გაენადგურებინათ არტოგერასა (ციხე-სიმაგრე), გალაგნითა და მეციხოვნეებით ძლიერი ქალაქი, რომელშიც დაცული იყო არშაკის განძი და მეუღლე.

როგორც გადაწყვეტილი იყო, სარდლებმა ალყა შემოარტყეს, მაგრამ ციხე-სიმაგრის მიდგომა ვერ შეძლეს, რადგან იგი ფრიალო მთაზე იდგა... დიაცების მიქლესებას ჩვეულმა საჭურისმა კილაკემ არტაბანი აიყოლია, უშიშროების პირობა ჩამოართვა და გალაგანთან მივიდა. როცა ამხანაგთან ერთად შიგ შეუშვეს, დამცველე-

³⁷ რანი - ისტორიული ოლქი ქართლისა (სამხრეთ-აღმოსავლეთ კახეთი) და ალბანეთის სამეფოებს შორის, რომელიც ქართლის სამეფოს გაძლიერების პერიოდში მის შემადგენლობაში მოექცა, როგორც რანის, ჰერეთის საერისთავო. ხანდახან რანი მთელ ალბანეთსაც აღნიშნავდა.

³⁸ მოვაკანი - განლაგებულია მტკვრისა და ალაზნის შესართავთან. დაფარულია მინგჩაურის წყალსაცავით. ამჟამად მოქცეულია ამერბაიჯანის რესპუბლიკის ფარგლებში. ქართული ისტორიული ტრადიციის თანახმად, ქალაქის დაარსება მიეწერება თარგამოსის ძეს, მოვაკანს, რომელმაც მამისაგან მიიღო სამხრეთ კავკასიის გარკვეული ნაწილი – მდ. მტკვრისა და ალაზნის ქვემო წელი. წყაროებში მოვაკანი უფრო ხშირად ქვეყანას აღნიშნავს.

ბისა და დედოფლის მუქარით დარწმუნება დაიწყო, რათა სწრაფად დამორჩილებით ყველაზე ულმობელი შაბური დაეშოშმინებინათ. ამის შემდეგ ორივე მხრიდან ბევრი ითქვა. დედოფალი დასტიროდა ქმრის სასტიკ ხვედრს, ამიტომ ღალატის ყველაზე თავგამოდებულ მომხრეებსაც კი გული მოუღბათ და განზრახვა შეცვალეს. მათ საიდუმლოდ მოითათბირეს რომ, ღამით, წინასწარ დანიშნულ საათზე ალაყაფის კარი უცხად გაეღოთ, ძლიერი რაზმი გამოეშვათ და მტრის ბანაკს დასხმოდნენ... ეს ფიცით რომ დაამტკიცეს, წამოვიდნენ, თავისიანები დაარწმუნეს: ალყაშემორტყმულებმა ორი დღის ვადა ითხოვეს იმის მოსაფიქრებლად, თუ როგორ მოიქცნენო, და მოალყეები უქმად ყოფნას შეაჩვიეს. მერე ღამის გუშაგობის დროს, როცა ისინი უზრუნველად ღრმა ძილში ხვრინავდნენ, ქალაქის გაღებული კარიდან მახვილმომარჯვებული მეომრები უხმო ნაბიჯით გამოიჭრნენ, მძინარე ბანაკს თავს დაესხნენ და მრავალი გაუღიტეს.

ამ ღალატმა და სპარსელების მოულოდნელად დახოცვამ ჩვენსა და შაბურს შორის კვლავ უთანხმოობის მრავალი მიზეზი გამოიწვია. ამას ისიც დაემატა, რომ არშაკის ძე პაპა³⁹, რომელიც დედის ჩაგონებით მცირე ამაღლასთან ერთად ციხე-სიმაგრეიდან გამოვიდა, იმპერატორმა ვალენტმა მიიღო და დროებით ნეოკესარი-აში, პოლემონის პონტოს ფრიად გამოჩენილ ქალაქში დააბანაკა, სადაც ნატიფი საზრდო და მოვლა ექნებოდა.

ამ ღმობიერებით წათამამებულმა კილაკემ და არტაბანმა მოციქულები გაუგზავნეს ვალენტს⁴⁰ და სთხოვეს, რომ პაპა მათთვის მეფედ დაესვა. მაგრამ მათ შეწევნაზე დროებით უარი ეთქვათ, ოღონდ პაპა კი უკან დააბრუნეს არმენიაში სარდალ ტერენციუსის მეშვეობით, რათა ერთხანს რაიმე ნიშნების გარეშე განეგოერი. ეს სამართლიანი პირობა იყო, რადგან აღარ შეეძლოთ ჩვენთვის ხელშეკრულებისა და ზავის დარღვევა დაებრალეზინათ.

შაბურმა ეს ამბავი რომ გაიგო, არაადამიანურად განრისხდა და დიდი ჯარი შეკრიბა. შეუდგა არმენიის მოოხრებას. მისი მოსვლით შეშინებულმა პაპამ და ასევე

³⁹ პაპა - სომხეთის მეფე 369-374 წწ. რომაელებმა მოაკვლევინეს იმის შიშით, რომ შაბურს არ მიმხრობოდა.

⁴⁰ ვალენტი - ფლავიუს ვალენტი (364-378 წწ.), რომის იმპერატორი.

კილაკემ და არტაბანმა, რაკი ვერსაიდან ვერ ხედავდნენ შველას, სცადეს თავის შეფარება მაღალ მთებში, რომლებიც ჩვენს მიწებს ლაზიკისგან⁴¹ ჰყოფს. იქ ხუთ თვეს იფარავდნენ თავს უღრან ტყეებსა და სერებში.

როცა შაბურმა ნახა, რომ ამოა იყო მისი შრომა ზამთრის ამ სუსხიან დროს, გადაწვა ბალები, ძალით ან ღალატით აიღო გამაგრებული ციხეები და ბანაკები, და შემდეგ მთელი ძალებით არტოგერასას შეუტია, ალყა შემოარტყა. როცა მეციხოვნეებს ქანცი გაძვრათ, ქალაქში შეიჭრა და ცეცხლი წაუკიდა. ხელთ იდგო არშაკის მეუღლე განძით და თან წაიყვანა.

იმავდროულად ცბიერი შაბური... საიდუმლო მოციქულების საშუალებით პაპას საყვედურობდა, რომ მეფური დიდებულების საფარველქვეშ კილაკესა და არტაბანს ემსახურებოდა. პაპამ, ლიქნით დაბრმავებულმა, ისინი წინდაუხედავად დახოცა და მოკლულთა თავები შაბურს გაუგზავნა, ვითარცა მისი მორჩილების ნიშანი.

ამ უბედურების ხმა შორს გავარდა და მთელი სომხეთი დაიკარგებოდა, რომ არინთევსის (რომაელი სარდლის) მისვლით შეშინებულ სპარსელებს [სომხეთში] მეორედ შეტრა არ გადაედოთ და მხოლოდ იმით დაკმაყოფილდნენ, რომ იმპერატორს ელჩები გამოუგზავნეს თხოვნით, როგორც თვითონ და იოვანუსს ადრე გადაწყვეტილი ჰქონდათ, არ დაეცვა ეს ხალხი. [რომაელებმა] ეს წინადადება უარყვეს და იბერიის სამეფოდან გამოძევებული სავრომაკი, თორმეტი ლეგიონით და ტერენციუსით⁴² უკან გააგზავნეს. მდინარე კიროსს⁴³ რომ მიუახლოვდა, ასფაგური შეევედრა მას, როგორც ნათესავებმა ერთად ვიმეფოთო; იმ მიზეზით, რომ არც გადადგომა შეეძლო, არც რომაელების მხარეს გადასვლა, რადგან მისი ძე ულტრა⁴⁴ აქამდე სპარსელებს ჰყავდათ მძევლად.

⁴¹ ლაზიკა - იგივე ეგრისი (ქართული წყაროებით).

⁴² ტერენციუსი - რომელი სარდალი. ამიანე მას თავისი თხზულების სხვა მონაკვეთებშიც იხსენიებს, როგორც მეფე სავრომაკის (საურმაკის) დამხმარე რომაული ჯარის მეთაურს.

⁴³ მდინარე კიროსი - მდინარე მტკვარი ბრძნულ-რომაულ წყაროებში.

⁴⁴ ულტრა - ს.ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, რომ ამ სახელის მქონე ქართველი უფლისწული ან მეფე სხვა წყაროებში არ ჩანს და ამიტომ მისი გაიგივება ჭირს.

ეს რომ იმპერატორმა შეიტყო, მოსალოდნელი უთანხმოების თავიდან ასაცილებლად, იბერიის გაყოფას დათანხმდა ისე, რომ საზღვრად შუაში მდინარე კიროსი დადებულიყო და სავრომაკს არმენიისა და ლაზების მოსაზღვრე მხარე რეგებოდა, ასფაგურს კი ალბანიისა და სპარსელების მომიჯნავე.⁴⁵

ამით განაწყენებულმა შაბურმა განაცხადა, რომ მას უღირსად მოეჩვენა, რადგან ხელშეკრულების შინაარსის საწინააღმდეგოდ არმენიელებს ეხმარებოდნენ და ამოდ ჩაიარა ელჩობამ... აგრეთვე, მისი თანხმობის გარეშე და მის უცოდინრად გადაწყდა იბერიის სამეფოს გაყოფა. ამიტომ შაბურმა თითქოს დაკეტა მეგობრობის კარი და შეუდგა მეზობელი ტომების დახმარების ძიებას და ჯარის მომზადებას, რათა ზომიერი ამინდის დადგომისთანავე დაემხო ყველაფერი, რაც კი თავისთვის გაირიგეს რომაელებმა“.⁴⁶

ამრიგად, ქართლის სამეფო ორ ნაწილად გაიყო. დასავლეთ ნაწილში სავრომაკი-საურმაგი გამეფდა რომაული ლეგიონების დახმარებით. სამხედრო ისტორიის მკვლევარების დაინტერესების საგანს წარმოადგენს „თორმეტი ლეგიონის“ (რომელიც სხვადასხვა დროს აღმოსავლეთის სამხედრო კამპანიებში იღებდა მონაწილეობას და რომაული ჯარებიდან აღმოსავლეთით ყველაზე შორს ნამყოფად ითვლებოდა)⁴⁷ იბერიაში გამოგზავნის ფაქტი. ამიანეს ცნობაზე დაყრდნობით, მკვლევრები ფიქრობენ, რომ რომაული ლეგიონი აღმოსავლეთში V საუკუნის 70-იან წლებამდე მაინც უნდა დარჩენილიყო⁴⁸ იქამდე, ვიდრე ირანელებმა არ განდევნეს რომაელები ქართლიდან და სომხეთიდან.

მას შემდეგ, რაც სომხეთის მეფე პაპა რომაელებმა მოაკვლევინეს, შაბურმა ელჩობა გაგზავნა რომში და იმპერატორ ვალენტს შეუთვალა, დაეტოვებინა სომ-

⁴⁵ ძველი ქართლის სამეფოში ერთხანს არსებულ ორმეფიანობას და ქართლის ორად გაყოფას ქართული საისტორიო წყაროებიც ადასტურებენ.

⁴⁶ გეორგიკა I, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ამიანე მარცელინე, თბილისი 1961

⁴⁷ ნიკა ხოფერია, XII ლეგიონი, სამხედრო ისტორიის ბლოგი - <http://samxedro-istoria.blogspot.com>

⁴⁸ თ.თოდუა, ვ.კიკნაძე - რომაული სამხედრო შენაერთები კოლხეთსა და იბერიაში, თბილისი 2008.

ხეთი, ქართლიდან გამოეყვანა რომაული გარნიზონი და დაენებებინა მეფობა მხოლოდ ასფაგურისთვის. ამაზე ვალენტმა უპასუხა, რომ არაფრის შეცვლა არ შეეძლო და ყველაფერზე უკვე შეთანხმებული იყვნენ. ირანმა კვლავ მოქმედება დაიწყო. რომს სხვა საფრთხეც დაატყდა თავს. IV საუკუნის ბოლო მეოთხედიდან ევროპაში მცხოვრები ტომების გადაადგილება დაიწყო, რაც ისტორიაში „ხალხთა დიდი გადასახლების“⁴⁹ სახელით არის ცნობილი. რომის ჩრდილოეთის საზღვრებს საფრთხე დაემუქრა. 378 წელს ვესტგოთებმა და ალანებმა ადრიანოპოლში დაამარცხეს რომაელები და მოკლეს მხედართმთავარი - იმპერატორი ვალენტი. ასე რომ მათ ირანელებთან ომის გაგრძელება ვეღარ შეძლეს. ახალი იმპერატორი თეოდოს I (379-395 წწ.) ზავს დათანხმდა. რომმა დამოკიდებულება იბერია და არმენიის მიმართ ნაწილი. არმენია გაიყო ორ ნაწილად: მცირე არმენიად (რომის პროტექტორატი) და დიდი ნაწილი პერსარმენიად (ირანის პროტექტორატი), ასევე ვარაზ-ბაკურმა საბოლოოდ განდევნა საურმაგი, და იბერია სასანიანთა ვასალი გახდა. ქართლში ირანელთა დამკვიდრების შემდეგ „მეფეთა ამბის“ მიხედვით, „განდგეს კლარჯინ ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა“. არ არის გამორიცხული, რომ რომაელებს შერჩენოდათ ქართლის რომელიმე ნაწილი, რომელიც უშუალოდ მათ სამფლობელოებს ემიჯნებოდა.⁵⁰

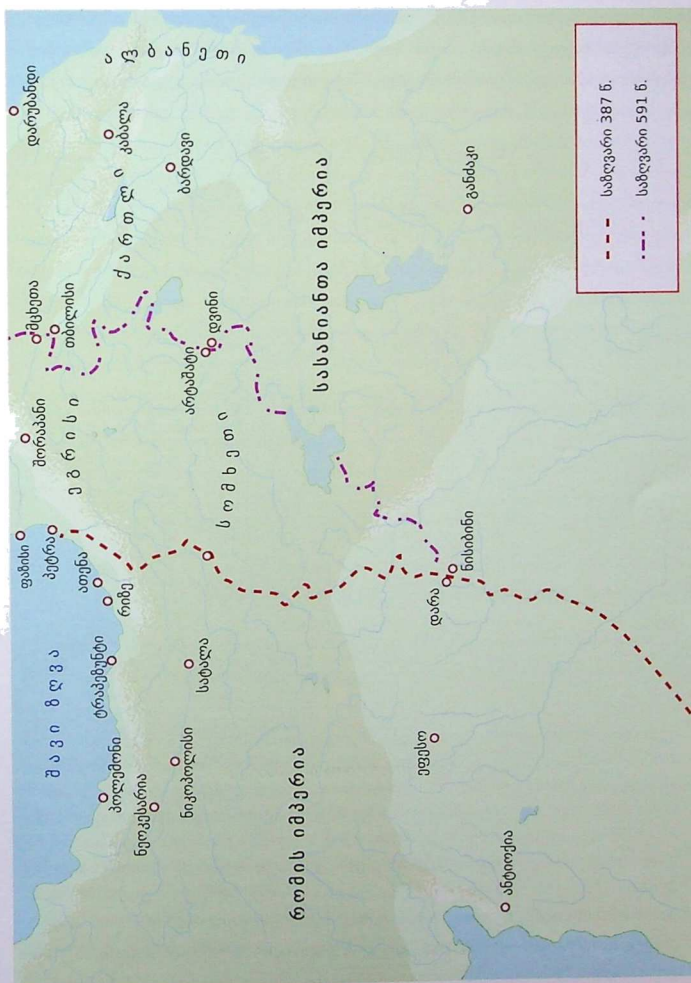
თავდაპირველად ქართლში ირანელი სარდალი მოსულა („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მას პიტიახშად მოიხსენიებს), რომელიც ხარკსაც კრეფდა. შემდგომში ირანელებს, როგორც ჩანს, ეს ფუნქცია ადგილობრივი მმართველობისთვის დაუკისრებიათ, თავისი მუდმივი მოხელე ქართლში ირანელებს არ ჰყოლიათ. მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში აგზავნიდნენ ისინი მხარის გამგებელს - მარზპანს.⁵¹

387 წელს რომსა და ირანს შორის ზავი კიდევ ერთხელ დაიდო და საზღვრები დაზუსტდა, რომელიც დაახლოებით იმეორებდა წინა ზავის პირობებს. სამხრეთ კავკასია გავლენის სფეროებად გაიყო: დასავლეთი საქართველო (ეგრისი-ლაზიკა),

⁴⁹ ხალხთა დიდი გადასახლება - IV-VII საუკუნეებში ევროპაში მიმდინარე მიგრაციული პროცესი, რომელიც ამიდან ევროპაში ჰუნების შესვლამ გამოიწვია და, თავის მხრივ, ევროპაში მცხოვრები ხალხების გადაადგილება განაპირობა.

⁵⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, თბილისი, 1973 წ.

⁵¹ იქვე.

სავარაუდოდ ქართლის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი - კლარჯეთი და სომხეთის დასავლეთი ნაწილი რომს, ხოლო სომხეთის ძირითადი, ოთხი მეხუთედი ნაწილი, ქართლი და ალბანეთი ირანს ერგო. მახლობელ აღმოსავლეთში ისეთი მნიშვნელოვანი ქალაქი, როგორიც იყო ნისიბინი, ირანს დარჩა. ამიერიდან ქართლის ისტორიას ძირითადად ირანი განსაზღვრავდა, ეგრის-ლაზიკისას - რომი, და თითოეული მათგანი ცდილობდა, რაც შეიძლება მყარად მოეკიდებინა საკუთარ ნაწილში ფეხი. 391 წელს დასავლეთ (პრორომაულ) სომხეთში არშაკუნიანთა ნომინალური ხელისუფლება გაუქმდა და მმართველს უკვე იმპერატორი ნიშნავდა.

იბერიული აუქსილია⁵² რომში

იტალიაში, ქალაქ კონკორდიაში (თანამედროვე ქალაქი პორტოგრუარო ვენეციის ოლქში) არქეოლოგებმა რომაელ მეომართა სასაფლაო აღმოაჩინეს. ეპიტაფიების შესწავლამ ცხადყო, რომ ის გვიანრომაული პერიოდის მეომართა ერთ-ერთი უდიდესი სასაფლაო იყო. საფლავის ქვის წარწერები დათარიღებულია 394 წლის შემოდგომიდან 395 წლის დასაწყისამდე პერიოდით.⁵³ ამ დროს ვენეციაში განთავსებული იყო იმპერატორ თეოდოს I-ის სამხედრო ბანაკი. ის თავის არმიასთან ერთად ჩრდილოეთ იტალიაში 394 წლის სექტემბერში ჩავიდა.

ეპიტაფიებიდან ერთ-ერთი წარწერა ეკუთვნის ფლავიუს დიოკლეს - იბერიული აუქსილიის ცენტენარიუსს⁵⁴. წარწერა მეტყველებს, რომ რომაული არმიის შემად-

⁵² აუქსილია - (ლათ. Auxilia - დახმარება, მხარდაჭერა) რომაული ჯარის დამხმარე რაზმები, რომლებიც უცხოელებისგან შედგებოდა. ავგუსტუსის დროს მათი რეორგანიზაცია და ხელახლა შეიარაღება მოხდა. აუქსილიები დაკომპლექტდნენ კოჰორტებად (500 მეომრით) და მილიარიებად (1000 მეომარი); იმპერატორ ტრაიანეს დროს ძველი აუქსილიები ახალი რაზმებით შეცვალეს (numeri). IV საუკუნეში ისინი 500-კაციან რაზმებად დაკომპლექტებული მსუბუქად შეიარაღებული ქვეითები იყვნენ და ჯარის ბირთვს წარმოადგენდნენ.

⁵³ Hofman D. Die spatromischen Soldatengrabschriften von Concordia// MH. 1963

⁵⁴ ცენტენარიუსი (ლათ. centenaries) - ასეული; წოდება, რომელმაც IV საუკუნეში ტრადიციული ცენტურიონი შეცვალა.

გენლობაში იბერიული დანაყოფი იყო. იბერია-რომის ურთიერთობის გათვალისწინებით იბერიელი მეომრების მოკავშირეთა ჯარში ყოფნა გასაკვირი არ უნდა იყოს, თუმცა თარიღიდან და იმ პერიოდში არსებული საერთაშორისო ვითარებიდან გამომდინარე, ჩნდება კითხვა: ვინ არიან ეს იბერიელი მეომრები?

ამ არქეოლოგიური აღმოჩენის გარდა, არსებობს სხვა ისტორიული წყაროებიც, რომლებიც იბერიელთა რომაულ არმიაში ყოფნას ადასტურებს. ესენია ზოსიმეს⁵⁵ „ახალი ისტორია“, რუფინუსის „ქრონიკა“, თემისტისის⁵⁶ სიტყვები და სხვ.

ზოსიმე თეოდოსის იტალიური კამპანიის შესახებ გადმოგვცემს. ის მოგვითხრობს, როგორ ემზადებოდა იმპერატორი სამხედრო კამპანიისთვის, და ამ სამზადისის „უმაღვერესი ნაწილი კარგი სარდლების დანიშვნა იყო“. შემდეგ ჩამოთვლის სარდლებს და ასახელებს ბაკურს⁵⁷ : „მოკავშირეებად მყოფ ბარბაროსთა მეთაურად დააყენა გაინი და საული. მათი გამგებლობის მოზიარე იყო აგრეთვე ბაკური, რომელსაც გვარ-ტომობა არმენიიდან მოჰქონდა, კაცი უცხო ყოველგვარი სიბოროტისათვის და ამავე დროს გაწვრთნილი საომარ საქმეებში.“⁵⁸ ზოსიმე ბაკურს სამხედრო მოქმედებების აღწერის დროსაც იხსენებს და შემდეგი სიტყვებით ახასიათებს: „იმ დღეს მეტი წილი თეოდოს მეფის მოკავშირეებისა დაიხოცა და სარდალთა შორის უმამაცესი ბაკურიოსი ყველა თავისიანებზე უფრო წინ იბრძოდა, ხოლო სხვები მოულოდნელად გაქრნენ იმათთან ერთად, ვინც ცოცხალი გადარჩა.“⁵⁹

რუფინუსი გადმოგვცემს ქართლის გაქრისტიანების ამბავს და დასძენს, რომ მას

⁵⁵ ზოსიმე - ბიზანტიელი ისტორიკოსი V ს.-ის ბოლოს და VI ს.-ის დასაწყისში.

⁵⁶ თემისტისი - IV ს.-ს რომაელი პოლიტიკური მოღვაწე და ისტორიკოსი.

⁵⁷ ბაკური - IV ს.-ის რომაელი მხედართმთავარი. ბერძნულ-რომაული წყაროები მას ხან მეფედ და ხან მეფის შთამომავლად მოიხსენიებს, ზოგი კი ქრისტიანობის გავრცელებას მიაწერს. საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური ვითარების გამო ბიზანტიაში გადავიდა და მათ სამსახურში ჩადგა. როგორც სარდალმა, მონაწილეობა მიიღო გოთების წინააღმდეგ ადრიანოპოლის (378 წ.) და ტირან ევგენიოსის წინააღმდეგ (394 წ.) ბრძოლებში და დიდი სიმამაცე გამოიჩინა.

⁵⁸ გეორგიკა I, ზოსიმე, თბილისი, 1961.

⁵⁹ იქვე.

ეს ამბავი სარწმუნო კაცმა, ბაკურმა უამბო, რომელიც „თვით ამ ხალხის მეფე“ იყო, რომელიც შემდეგ რომაელთა სამხედრო სამსახურში ჩადგა. მას ჯერ პალესტინის დუქსის თანამდებობა ეკავა, შემდეგ კი უფრო მაღალი თანამდებობა - დომესტიკოსების კომისი - კონსტანტინოპოლის სასახლეში იმპერატორის მცველთა რაზმის უფროსის თანამდებობა დაიკავა.⁶⁰

იბერიელ მეომრებს ორატორი თემისტიუსიც ახსენებს თავის სიტყვაში (მე-18 სიტყვა), რომელიც მან 384 წელს სენატისა და თეოდოს I -ის წინაშე წარმოსთქვა. თემისტიუსი ქებას ასხამს თეოდოსის გოთებზე გამარჯვებას და ამბობს: „შენ არ დაგჭირვებია მშვილდოსნების, არმენიელი და იბერიელი მეომრების შეგროვება, არც იმისთვის, რომ საკუთარი თავი ცხენით დაგეცვა და არც სკვითების (გოთების) ხანძრის ჩასაქრობად. მხოლოდ შენი გადაწყვეტილებითა და შენი საკუთარი აზრით ჩაქრა ხანძარი.“

ერთ-ერთი მეცნიერი, რომელიც გვიანრომულ პერიოდში სამხედრო საქმეს იკვლევს, ზემოთ მოყვანილი და ქართული ისტორიული წყაროების („მოქცევაი ქართლისა“ და „ქართლის ცხოვრება“) შეჯერების საფუძველზე, მოცემულ პერიოდში იბერიული რაზმის რომაულ არმიაში ყოფნას შემდეგნაირად ხსნის: იბერიული აუქსილია, სავარუდოდ, იმ დროიდან არსებობდა, რაც იბერიის სამეფო რომის იმპერიის პროტექტორატის ქვეშ მოექცა და რომის არმიაში იბერიელ მეომართა რეკრუტირება ხდებოდა, იმავდროულად კოგნომენი⁶¹ ფლავიუსი მეტყველებს [...] რომ სამხედრო დანაყოფი ჩამოყალიბდა კონსტანტინე I-ის (324-337) ერთპიროვნული მმართველობის დროს...⁶²

მას შემდეგ, რაც ქართლის სამეფო სასანური ირანის გავლენის სფეროში აღმოჩნდა, ტაო-კლარჯეთის მხარემ არ აღიარა სასანური ირანის გავლენა. კლარჯეთის ერისთავები ვარაზ-ბაქარს აუჯანყდნენ და რომს მიემხრნენ. „განდგეს კლარჯნი

⁶⁰ გეორგიკა I, რუფინუსი, თბილისი, 1961

⁶¹ კოგნომენი - „მეტსახელი“, სავარაუდოდ სახელი რომში, რომელიც გვარს მოსდევდა. კოგნომენი ხშირად გვარის რომელიმე შტოს სახელი ხდებოდა.

⁶² Е.А.Мехамадиев, Армянские войсковые подразделения в ранневизантийской армии (IV-VII вв.), Санкт-Петербург, 2014

ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა“. რომი, სავარაუდოდ, ტაო-კლარჯეთის ციხეებში საკუთარ გარნიზონებს ჩააყენებდა. რომაული არმიის იბერიული დანაყოფი კი უკვე 387 წლიდან კლარჯი დიდებულების ხარჯზე შეივსებოდა.

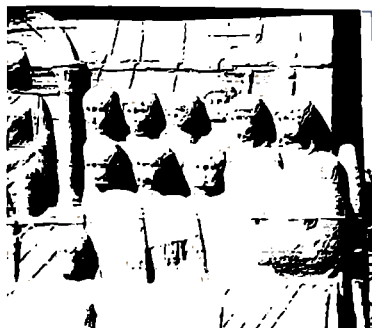
იბერიული დანაყოფი IV საუკუნეში სხვადასხვა სამხედრო ოპერაციებში მონაწილეობდა. თემისტიუსის სიტყვიდან გამომდინარე, ფიქრობენ, რომ ეს დანაყოფი კონსტანტინოპოლში იმყოფებოდა იმ დროს, როცა ორატორი იმპერატორს მიმართავდა. თუმცა იმ დროისთვის იბერიელი მეომრები პრივილეგიებულ სამეფო გვარდიას არ განეკუთვნებოდნენ. 387 წლის შემდეგ კი, როცა დედაქალაქის წარმომადგენლობითი სამეფო დანაყოფები შეიქმნა, სწორედ მათ რანგში გადავიდა იბერიული აუქსილია. საჭიროებისამებრ, ეს დანაყოფი დისლოკაციის ადგილებს იცვლიდა. იბერიული აუქსილია დასტურდება ქალაქ კონკორდიას ეპიტაფიებშიც.⁶³ ეს უკვე IV საუკუნის 90-იანი წლებია. შესაძლოა, სწორედ ამ დანაყოფს მეთაურობდა წყაროებში მოხსენიებული ბაკურ იბერიელი.

არსებობს კიდევ ერთი წყარო, რომელიც ბაკურ იბერიელის ერთ-ერთი ბრძოლის შესახებ მოგვითხრობს. ეს არის გიორგი ამარტოლის „ქრონოგრაფია“.

392 წელს იმპერიის დასავლეთ ნაწილის მმართველი - იმპერატორი ვალენტიანიან II გარდაიცვალა. წესით, ტახტი რომის იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილის მმართველს, იმპერატორ თეოდოს I-ს ეკუთვნოდა. მას უნდა დაესახელებინა დასავლეთში ახალი თანამმართველი. თუმცა, თეოდოსის ნებართვის გარეშე ტახტზე ყოფილი ორატორი ევგენიუსი აიყვანეს. ასე დაიწყო კონფლიქტი თეოდოსსა და უზურპატორ ევგენიუსს შორის. გადამწყვეტი ბრძოლა 394 წელს მდინარე ფრიგიდოსთან (ამჟამად მდინარე ვიპავა, აღმოსავლეთ ალპებში, სლოვენიისა და იტალიის საზღვარზე) გაიმართა. ბრძოლაში ევგენიუსი ტყვედ ჩავარდა და, თეოდოსის ბრძანებით, ის სიკვდილით დასაჯეს. სწორედ ამ ბრძოლაში მონაწილეობდა ბაკურ იბერიელი.

გიორგი ამარტოლი მოგვითხრობს: „სარდლები... საბრძოლველად გამზნევენ, განსაკუთრებით კი ბაკური, კაცი ყოვლად ღირსეული, როგორც რწმენითა და

⁶³ Е.А.Мехамадиев, Армянские войсковые подразделения в ранневизантийской армии (IV-VII вв.), Санкт-Петербург, 2014

იმპერატორ თეოდოს I ობელისკი.

1. დასავლეთის მხარე - ბაზილიკის დასრულებიდან

2. ჩრდილოეთის მხარე - თეოდოსი სამეფო კართან ერთად. იმპერატორის გვერდით სასახლის (პალატინის) აუზილია.

სათნოებით, ისე სულიერი და ხორციელი სიკეთით: ვინც კი მის ახლოს მოხვდებოდა, ზოგს შუბით დაანარცხებდა, ზოგს ისრებით, ზოგს კიდევ მახვილით. მან გაარღვია მტრის წყებანი, რომლებიც მჭიდროდ იყვნენ შეერთებული და შეკრული, დამარცხებული ჯარის შუაში რიგები გასწი-გამოსწია, გვამების გორაკებს გვერდი აუხვია და თვით ტირანთან მივიდა. როდესაც ძლიერი ქარი ამოვარდა, ეგვნიო-სი, უკან ხელებშეკრული, მეფეს ფერხით მიჰგვარეს, და ამით ბოლო მოეღო მის სიცოცხლესაც და ომსაც.⁶⁴

ამგვარად, ისტორიული წყაროები მეტყველებს, რომ რომაული არმიის შემადგენლობაში მყოფი იბერიული დანაყოფი სხვადასხვა სამხედრო ოპერაციებში მონაწილეობდა. IV საუკუნის 90-იან წლებში (სავარაუდოდ, 387 წლიდან) ეს დანაყოფი უკვე პრივილეგირებულ სამეფო დანაყოფს - *auxilia palatina* წარმოადგენდა. სავარაუდოდ, ეს მაღალი წოდება, გეოპოლიტიკური ცვლილებების გარდა, რომის მიმართ იბერიელი მეომრების ერთგულებამ და თავდადებაამაც განაპირობა.

⁶⁴ გეორგიკა IV, II ნაკვეთი, გიორგი ამარტოლი, თბილისი, 1952.

ეგრისი - ლაზიკას სამეფო

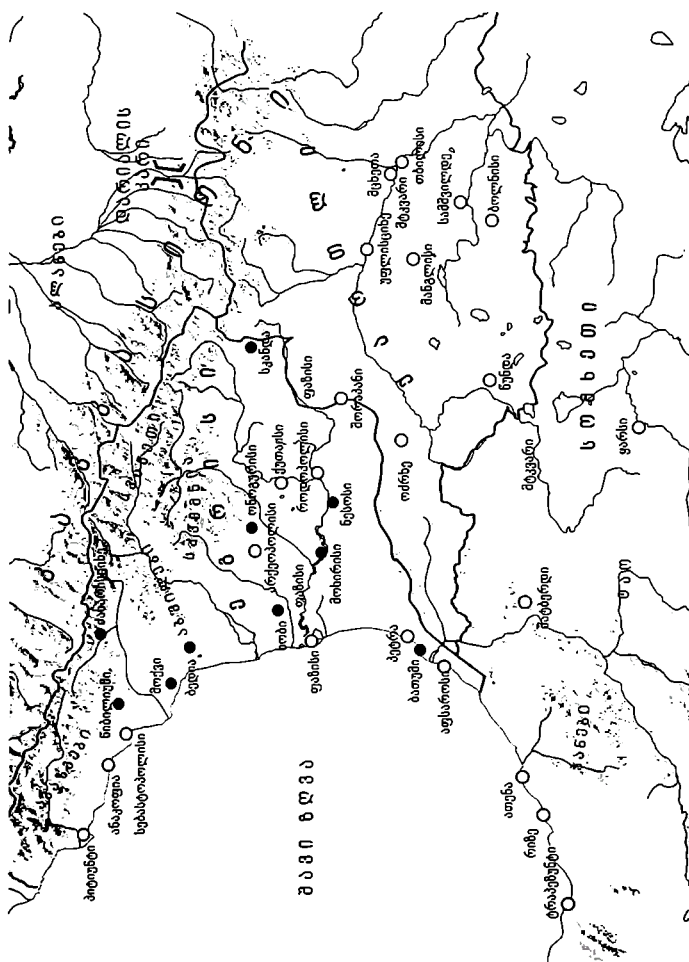
I საუკუნის ბოლოს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რამდენიმე პატარა სამეფო წარმოიქმნა. ეს სამეფოები მეტ-ნაკლებად რომის გავლენის სფეროს წარმოადგენდა, სანაპირო ციხე-სიმაგრეები კი რეგიონში რომის უშუალო დასაყრდენი იყო, სადაც რომაული გარნიზონები იდგა.

II საუკუნეში შავი ზღვის გარშემო რომაელმა მოხელემ, კაპადოკიის მმართველმა, ფლავიუს არიანემ იმოგზაურა და დეტალურად აღწერა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით და აღმოსავლეთით მცხოვრები ხალხი.⁶⁵ არიანე მოგვითხრობს: „გვერდით არიან მაკრონები და ჰენიოხები, მათი მეფე ანქიალეა. მაკრონების და ჰენიოხების მეზობლები ძიდრიტები არიან, ესენი ფარსმანის ქვეშევრდომები არიან. ძიდრიტების გვერდით ლაზები არიან. ლაზების მეფე მალასაა, რომელსაც ტახტი შენგან (რომის იმპერატორ ადრიანესგან) აქვს მიღებული. ლაზების მეზობლები აფსილები არიან, მათმა მეფემ იულიანემ მეფობა შენი მამისგან მიიღო. აფსილების მეზობლები აბასკები არიან. აბასკთა მეფე რესმაგაა, მასაც ტახტი შენგან აქვს მიღებული. აბასკთა მეზობლები სანიგები არიან, მათ მიწაზე იმყოფება სებასტოპოლისი. სანიგთა მეფემ სპადაგამ შენგან მიიღო ტახტი.“ ამგვარად, რომი რეგიონში პოლიტიკურ სიძლიერესთან ერთად გავლენასაც ინარჩუნებდა და მეფეებსაც თავად ამტკიცებდა, თუმცა III საუკუნეში რომის თანდათანობით დასუსტებასთან ერთად, მისმა გავლენამაც შემცირება დაიწყო. 330 წელს, როცა კონსტანტინემ დედაქალაქი კონსტანტინოპოლში გადაიტანა, აღმოსავლეთ პროვინციებზე რომის გავლენა კვლავ გამყარდა. ისტორიკოს ზოსიმეს ცნობით, აღმოსავლეთის პრეფექტურაში შედიოდა მთელი ზღვისპირეთი ტრაპეზუნტამდე და ფაზისზე მდებარე სიმაგრეებამდე.⁶⁶

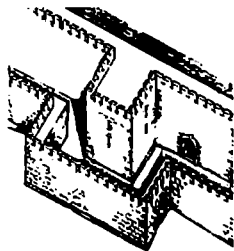
IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან, რომის პოზიციები აღმოსავლეთში ისევ სუსტდება. რომს უწევდა ბრძოლა ირანთან და ასევე ჩრდილოეთიდან შემოჭრილ ტომებთან. ამ ვითარებაში სამეფოებს შორის ლაზიკა, იგივე ეგრისი (ქართული წყა-

⁶⁵ ფლავიუს არიანეს მოგზაურობის შესახებ ვრცლად იყო საუბარი „ქართველები და გარე სამყაროს“ პირველ წიგნში.

⁶⁶ გეორგიკა I, ზოსიმე, თბილისი 1961.

პართლი და ეგრისი II ს.

არქეოპოლისი. დღევანდელი ნოქალაქი, აღმოსავლეთის გალავნის რემონტრუპშია

როებით) დაწინაურდა. ეგრისმა სხვა სამეფოები -აფშილეთი, აბაზგია და სანიგეთი - შეიერთა და მთელი დასავლეთი საქართველო გააერთიანა, თუმცა ის რომზე დამოკიდებული რჩებოდა. ლაზიკის საზღვრები ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ კავკასიონის ქედიდან და გაგრა-ბიჭვინთიდან მდინარე ჭოროხამდე, ხოლო აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ ლიხის ქედიდან შავ ზღვამდე ვრცელდებოდა.

ლაზიკის დედაქალაქი იყო ციხეგოჯი⁶⁷ რომაელები მას არქეოპოლისს (ბერძ. „ძველქალაქს“) უწოდებდნენ.

387 წლის ზავის შემდეგაც რომისადმი დაქვემდებარება კვლავ მეფეების დამტკიცებაში გამოიხატებოდა. თუმცა შემდეგში როგორც იმპერატორების, ასევე ლაზთა მეფეების პოლიტიკა კონკრეტული ვითარებიდან გამომდინარეობდა. რომაელები, ერთი მხრივ, ცდილობდნენ, ლოიალურები ყოფილიყვნენ ლაზებისადმი, რადგან ჩრდილოეთიდან მომდინარე საფრთხის გამო სულ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენდა კავკასიათა თავისი ქლუხორისა და მარუხის გადმოსასვლელებით, ხოლო მეორე მხრივ, ცდილობდნენ, გავლენის შესანარჩუნებლად გაემყაყრებინათ პოლიტიკა. ბუნებრივია, მკაცრ პოლიტიკას ლაზი მეფეები არ ეგუებოდნენ და რომის ირანთან დაპირისპირების გამოყენებასაც კი ცდილობდნენ, ხშირად დასახმარებლად ირანის შაჰსაც მიმართავდნენ. ასე მოქცეულა V საუკუნის შუა ხანებში გუზამ I, რომელიც ბიზანტიელებს აუჯანყდა და დახმარებისთვის ირანის შაჰს მიმართა. თუმცა ამაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ.

რომის იმპერიის ორად გაყოფა და თეოდოსის რელიგიური პოლიტიკა

კონსტანტინე დიდმა, ლივინიუსის დამარცხების შემდეგ, რომის იმპერიის გაერთიანება მხოლოდ დროებით მოახერხა. ეს უფრო ფორმალური გაერთიანება იყო, დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის კავშირი სულ უფრო სუსტდებოდა, კულტურული განსხვავება კი იზრდებოდა. ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრებას დასავლეთიდან მხოლოდ ათი ეპისკოპოსი თუ ესწრებოდა. კონსტანტინემ მისასალმებელი სიტყვა ლათინურად წარმოთქვა და ეპისკოპოსთა უმრავლესობისთვის ლათინური გაუგებარი აღმოჩნდა, საჭირო გახდა მისი სიტყვის ბერძნულად გადათარგმნა.

⁶⁷ ციხეგოჯი - მისი ნანგრევები მდებარეობს სენაკის რ-ნის სოფ. ნოქალაქევი მდ. ტეხურას მარცხენა სანაპიროზე, უნაგირას მთის ძირში, ფერდობსა და თხემზე.

რომის იმპერია კონსტანტინეს შემდეგ კიდევ ცოტა ხნით ინარჩუნებდა ერთიანობას, თუმცა ასეთი დიდი სახელმწიფოს ერთი ცენტრიდან მართვა შეუძლებელი იყო. უკვე VI-იან წლებში იმპერიას კვლავ ორი იმპერატორი, ძმები ვალენტინიანე და ვალენტი მართავდნენ: ერთი დასავლეთში, მეორე კი - აღმოსავლეთში. მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ იყო იმპერიის საბოლოოდ გაყოფა. ამ ორი იმპერატორის შემდეგ ერთიანობა დროებით კვლავ აღდგა. ერთიანი რომის ბოლო იმპერატორი თეოდოს I აღმოჩნდა. 395 წელს, იმპერატორის გარდაცვალების შემდეგ, მისი ანდერძის თანახმად, იმპერიის აღმოსავლეთი უფროს ვაჟს არკადიუსს ერგო, ხოლო დასავლეთი - უმცროსს, ჰონორიუსს. რომის იმპერია საბოლოოდ დაიშალა ორ ნაწილად: დასავლეთ რომისა და აღმოსავლეთ რომის იმპერიებად. ამ უკანაკსენელს მოგვიანებით ბიზანტიის იმპერიის (კონსტანტინოპოლის ძველი სახელის პატივსაცემად) სახელით მოიხსენიებენ.

ბიზანტიის იმპერიის ფარგლებში ძირითადად აღმოსავლეთის პროვინციები აღმოჩნდა, სადაც უმეტესობას ბერძნულენოვანი მოსახლეობა წარმოადგენდა. სახელმწიფო ენად იმპერიაში ლათინური იყო დადგენილი, მაგრამ მოსახლეობის უმრავლესობა ბერძნულად ლაპარაკობდა.

თეოდოსის მოღვაწეობა სხვა მხრივაც იყო მნიშვნელოვანი. მის დროს ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიის რანგში ავიდა და იმპერიაში გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავა. მან გადაჭრით უარყო კონსტანტინე დიდის დროიდან იმპერიაში არსებული შემწყნარებლური დამოკიდებულება სხვა რელიგიების მიმართ და ქრისტიანობა ერთადერთ რელიგიად გამოაცხადა. 381 წელს თეოდოსმა მოიწვია კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საეკლესიო კრება, რომელმაც საბოლოოდ შეიმუშავა ქრისტიანული რწმენის ძირითადი პრინციპები. იმპერატორმა გამოაცხადა, რომ ნიკეის კრების რწმენის სიმბოლოზე დაფუძნებული რელიგია ერთადერთი მართებული რელიგია იყო. მისთვის ქრისტიანობა იმპერიის ერთიანობის აუცილებელი პირობა გახდა. ამას მოჰყვა ძველი რელიგიების მიმდევართა დევნა: აიკრძალა წარმართული წეს-ჩვეულებების შესრულება, დაიწყო წარმართული ტაძრების ნგრევა. იმპერატორის 391 წლის ედიქტით კერძო პირებს ოჯახებშიც კი აეკრძალათ თავიანთი ღმერთების თაყვანისცემა. სენატის შენობიდან გამოიტა-

ნეს ძველი რომის ძღვევამოსილების სიმბოლო - გამარჯვების ქალღმერთ ნიკეს განთქმული ქანდაკება. 394 წელს ყველა რომაელისთვის წმიდათაწმინდა, ოჯახური კერიის მფარველი ქალღმერთის, ვესტას, ტაძარში სამუდამოდ ჩააქრეს მარადიული ცეცხლი. თეოდოსმა აკრძალა წარმართულ რელიგიასთან დაკავშირებული ყოველგვარი სანახაობა (ოლიმპიური თამაშები, გლადიატორთა ბრძოლა). ის დაუპირისპირდა ბერძნულ-რომაულ ფილოსოფიასა და მეცნიერებას. 391 წელს დაწვეს ალექსანდრიის ცნობილი ბიბლიოთეკა, რომელშიც ინახებოდა ათასობით სამეცნიერო, ფილოსოფიური და მხატვრული წიგნი. წარმართულმა რომმა არსებობა შეწყვიტა.

ქრისტიანობა - კულტურის ტიპი

ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებით რომის ისტორიაში თვისებრივად ახალი ხანა დაიწყო. ბიზანტიის არსებობა ემთხვევა ისტორიული პერიოდში, რომელშიც შუა საუკუნეების ხანას - IV-XV საუკუნეებს. დროის ამ მონაკვეთში სწორედ ბიზანტიურმა კულტურამ განსაზღვრა იმპერიის შემადგენლობაში შემავალი თუ მეზობელი ქვეყნების კულტურის ნიშან-თვისებები. თავად ბიზანტიური კულტურის ჩამოყალიბებაში უდიდესი წვლილი ქრისტიანობას მიუძღვის, მეორე მხრივ, ბიზანტია რომის იმპერიის, ანტიკური და ელინისტური სამყაროს კულტურული მემკვიდრეც იყო. ახალი ქრისტიანული მსოფლმხედველობა აისახა კულტურის ყველა სფეროზე. ქრისტიანობის კანონიკური ფორმა - მკაცრად განსაზღვრული იერ-სახე, ფორმები თანდათან ყალიბდებოდა.

პირველი ეკლესიები

პირველი ქრისტიანები ერთმორწმუნეთა სახლებში, კატაკომბებში, გამოქვაბულებში ან ქალაქგარეთ ღია ცის ქვეშ იკრიბებოდნენ. ქრისტეს მიმდევართა რიცხვი თანდათან იზრდებოდა, შეკრებებიც უფრო ხალხმრავალი ხდებოდა. როდესაც რომის იმპერიაში ქრისტიანთა დევნა შეწყდა და იმპერატორებმა ახალი რელიგიის მიმდევრებს ღვთის მსახურების დაუფარავად ჩატარების ნება დართეს, მათ შეკრებების გამართვა უკვე საზოგადოებრივ შენობებში - ბაზილიკებში დაიწყეს. ალბათ ამიტომაც, როცა ქრისტიანებმა პირველი სამლოცველო ტაძრების აშენება

ბოლნისის სიონი

დაიწყეს, ბაზილიკა, როგორც შენობის ტიპი, მათთვის ეკლესიის ნიმუშად იქცა. ბიზანტიურმა ადრექრისტიანულმა ეკლესიამ ბაზილიკისგან შემკვიდრებით მიიღო სწორკუთხოვანი დაგეგმარება და ცალკე ნაწილებად, ნავებად, დაყოფილი შიდა სივრცე (ინტერიერი). სადა კონსტრუქცია გამოხატავდა იმ დროის ქრისტიანთა იდეებს. ტაძრის მასიური კედლები, შიდა სივრცეში ნახევრად სიბნელე იზოლირების, გარე სამყაროსაგან მოწყვეტის განცდას ქმნიდა. მტრული გარე სამყარო სამ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში დევნიდა ქრისტიანებს. ამიტომ სქელი კედლები არქიტექტორს მარტო მძიმე თალების დასატერად კი არ სჭირდებოდა, არამედ იმისთვისაც, რომ იქ მისულ ქრისტიანებს თავი დაცულად ეგრძნოთ. ადრექრისტიანული ტაძრები ასოცირდებოდა საიდუმლო ადგილთან, ქვაბულთან, რომელიც ქრისტიანებს იცავდა და მათ სიწმინდეებს ინახავდა. ადრეულ ტაძრებს, როგორც ჩანს, მწირი შემკულობა ჰქონდა. ბევრი ქრისტიანის თვალში შემკულობა მიუღებელი იყო, რადგან გარეგნული სილამაზე მას მხოლოდ ამორებდა ტეშმარიტი შინაგანი სილამაზისაგან. ამასთანავე, ეკლესია ღმერთის ტაძარი იყო მიწაზე. ამიტომ ქრისტიანი არქიტექტორები მაინც ცდილობდნენ, ტაძარი სვეტებით გაელამაზებინათ. მაგ., რომის ტერიტორიაზე გაჩნდა ისეთი ტაძრებიც, რომ-

ლებშიც სვეტები ანტიკური შენობა-ნაგებობებიდან გადმოიტანეს. ამის შესახებ რომელი ქრისტიანი მწერალი ლაქტანციუსი წერდა: „რაც უფრო მეტად იქნება ტაძარი მორთული მშვენიერი გამოსახულებებით, რწმენა ადამიანის სიამოვნებას მით უფრო დაუახლოვდება“.

ბაზილიკური ტიპის ეკლესიები საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად არის შემორჩენილი. მათგან აღსანიშნავია ბოლნისის სიონის ტაძარი, რომელიც გარედან ძალზე მარტივი და მასიურია. კედლების სისქე თითქმის 1,5 მეტრამდე აღწევს. სიგრძე კედლებში სარკმლებია დატანებული. საქართველოს ტერიტორიაზე, ბოლნისის სიონის გარდა, ბაზილიკებია ურბნისის, წყაროსთავის, თბილისის ან-ჩისხატის ტაძრები. ბაზილიკები უგუმბათო შენობათა ტიპს მიეკუთვნება. უგუმბათო ეკლესიათა ჯგუფს მიეკუთვნება ერთნავიანი სამლოცველოებიც - ეს ყველაზე მარტივი შენობებია, რომლებიც ერთადერთი დაუყოფელი მცირე დარბაზისა და საკურთხეველის აფსიდისაგან⁶⁸ შედგება.

ქრისტიანული კულტი იყო მთავარი დამაკავშირებელი რგოლი მიწიერ და ზეციურ სამყაროებს შორის. ხელოვნებასაც იგივე ფუნქცია უნდა შეესრულებინა. შემოქმედებითი ნიჭი ღვთით ბოძებულად განიხილებოდა და ამიტომ შემოქმედს, მხატვარს, არქიტექტორს, მუსიკოსს ღვთის ნების გამომხატველად მიიჩნევდნენ. საეკლესიო მუსიკა მკაცრი, ამბლლებული და ყოველგვარი სირთულისა და ადამიანური გრძნობიერებისგან თავისუფალი უნდა ყოფილიყო. ქრისტიანულ კულტურაში ახალი დანიშნულება და ფორმა შეიძინა თეატრმაც. ანტიკური და ელინისტური ხანისთვის დამახასიათებელი თეატრის ადგილი ქრისტიანულ კულტურაში არ იყო. თეატრალური წარმოდგენები ახალი ფორმითა და შინაარსით შევიდა ღვთისმსახურებაში. ლიტურგიაში⁶⁹ შეიტანეს დიალოგები ბიბლიურ თემებზე. უფრო მოგვიანებით დიდ საეკლესიო დღესასწაულებზე ეკლესიებში ტარდებოდა მისტერიები - დრამები, რომლებიც ძველი და ახალი აღთქმის ეპიზოდებს შეიცავდა. ქრისტიანობამ თავისი გავლენა იქონია ლიტერატურაზეც. განვითარდა საეკლესიო მწერლობა. სასულიერო ლიტერატურის ყველაზე პოპულარული დარგი აგიოგრაფია იყო.

⁶⁸ აფსიდა - ნახევარწრედ გამოწეული ნაწილი ქრისტიანული ბაზილიკის ნაგებობაში.

⁶⁹ ლიტურგია - მთავარი ქრისტიანული მღვდელმსახურება.

საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ახალი ქართული დამწერლობა შეიქმნა. მანამდე ფართოდ გამოიყენებოდა არამეული და ბერძნული დამწერლობები. ქართული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები შემორჩენილია პალესტინაში, რომელიც V საუკუნის 30-იანი წლებს განეკუთვნება; ბოლნისის სიონის კედლებზე, რომელსაც V საუკუნის დასასრულით ათარიღებენ; გვაქვს ასევე VI-VII საუკუნეების მცხეთის წარწერები.

ირანი.

ირან-ბიზანტიის ურთიერთობა IV საუკუნის ბოლოსა და V საუკუნის დასაწყისში

IV ს.-ის ბოლოდან ირანსა და ბიზანტიას შორის ურთიერთობა შედარებით დარეგულირდა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ორივე სახელმწიფოს მომთაბარეების წინააღმდეგ უწევდა ბრძოლა: ბიზანტიას უნგრეთიდან შემოსული ჰუნების, ხოლო ირანს ჩრდილოეთ კავკასიასა და შუა აზიიდან შემოჭრილი ჰუნი კიდარიტებისა და ჰუნი ეფთალიტების წინააღმდეგ. სწორედ V საუკუნეში მოხერხდა შეთანხმება კავკასიონის გადასასვლელების - დარიალისა და დარუბანდის - ერთობლივად დაცვის შესახებ. ირანმა ვალდებულება აიღო, დაეცვა ეს გადასასვლელები და აეგო ციხეები, ხოლო ბიზანტია ამ სიმაგრეების დაცვის სანაცვლოდ ფულს უხდიდა ირანს. მოლაპარაკების მიმდინარეობა და მხარეთა პოზიციები კარგად ჩანს ბიზანტიელი ისტორიკოსის, პრისკე პანიონელის⁷⁰ მონათხრობში:

„სპარსელი ელჩები ამბობდნენ, საჭიროა, რომაელებმა მონაწილეობა მიიღონ ციხე იუროპაახის⁷¹ დაცვაში, რომელიც კასპიის კართან მდებარეობს [...] ან ფული გაიღონ ამისთვის, ანდა მის დასაცავად გაგზავნონ ჯარი, რათა მარტო მათ არ დააწვეს ამ ადგილის დაცვის ხარჯები. თუ ისინი ხელს აიღებენ მის დაცვაზე, არა მარტო სპარსელებს, არამედ რომაელებსაც ადვილად მისწვდება გარემო ტომ-

⁷⁰ პრისკე პანიონელი - V საუკუნის ბიზანტიელი პოლიტიკური მოღვაწე და ისტორიკოსი. იუროპაახი - ციხესიმაგრე, რომელიც ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსასვლელს იცავს. მეცნიერთა აზრი მის მდებარეობაზე განსხვავებულია: ზოგი მას დარიალის ხეობაში ათავსებს, ზოგი კი - ივრის ხეობაში.

თა უბედურება. ისინი ამბობდნენ, საჭიროა, რომაელები დაეხმარონ სპარსელებს ფულით ჰუნების, ე.წ. კიდარიტების წინააღმდეგ. თუ სპარსელები გაიმარჯვებენ, რომაელებს ექნებათ ის ხიერი, რომ ეს ტომები ვეღარ გადავლენ რომაელთა მიწა-წყალზეო. რომაელებმა უპასუხეს, რომ იუროპაახის ციხისა და ჰუნების წინააღმდეგ წარმოებული ომისთვის არ იქნებოდა სამართლიანი, რომ მათგან, რომაელებისგან მოეთხოვათ ფული...“ თუმცა საბოლოოდ შეთანხმება მაინც შედგა.

შედარებით მშვიდობიანი პერიოდის დროს ორივე სახელმწიფოს მომთაბარეებთან ბრძოლის გარდა, საშუალება ჰქონდა მეტი დრო დაეთმო საშინაო პოლიტიკისთვის.

399 წელს ირანის ტახტზე იეზდეგირდ I (399- 441 წწ.) ავიდა. თავდაპირველად მეფის პოზიციები საკმაოდ სუსტი იყო, რადგან მამდენი ქურუმები და წარჩინებულთა ზედა ფენა სახელმწიფოში დიდი გავლენით სარგებლობდნენ. იეზდეგირდმა საზოგადოებაში დასაყრდენის ძიება დაიწყო და მისი არჩევანი ქალაქის მოსახლეობაზე - ვაჭრებსა და ხელოსნებზე შეჩერდა. ამ სოციალურ ფენაში საკმაოდ გავრცელებული იყო ქრისტიანობა. მათ გულის მოსაგებად შაჰმა წინამორბედებისგან განსხვავებული პოლიტიკის გატარება დაიწყო: ქვეყანაში შემსუბუქდა ქრისტიანთა მდგომარეობა, ქრისტიანი ტყვეები გაათავისუფლეს, დანგრეული ეკლესიები აღადგინეს. იეზდეგირდის პოლიტიკამ და ირან-ბიზანტიის მშვიდობიანმა ურთიერთობამ ბიზანტიელ ისტორიკოსს, პროკოპი კესარიელს საფუძველი მისცა, ემტყცებინა, რომ იმპერატორმა არკადიუსმა⁷² დიდებულების შიშით იეზდეგირდი ტახტის მემკვიდრის, მცირეწლოვანი თეოდოს II-ის მხრუწველად დანიშნა. ისტორიკოსთა ნაწილი დიდი ეჭვით უყურებს ამ ცნობას, თუმცა რამდენიმე წლის შემდეგ, როცა კონსტანტინოპოლში ირანიდან ელჩობა გაიგზავნა, შაჰის წარმომადგენლებს შორის ქრისტიანი ეპისკოპოსიც იმყოფებოდა.

იეზდეგირდის შემწყნარებლური პოლიტიკის შედეგად 410 წელს ირანელმა ქრისტიანებმა სელევკიაში საეკლესიო კრება მოიწვიეს. კრების ორგანიზატორი იყო სელევკიის ეკლესიის ეპისკოპოსი ისააკი. კრებამ მიიღო ნიკეის რწმენის სიმბოლო, ასევე მოხდა ირანის ეკლესიის რეორგანიზაცია (რომის იმპერიაში მოქმედი

⁷² არკადიუსი - ბიზანტიის იმპერატორი 395-408 წლებში. თეოდოს I-ის უფროსი ვაჟი.

ეკლესიების მსგავსად), თავად ისააკი აღმოსავლეთის ეკლესიის⁷³ მეთაურად დაამტკიცეს.

V საუკუნის დასაწყისში ირანსა და ბიზანტიას შორის სავაჭრო ურთიერთობებიც დარეგულირებული იყო. იმპერატორების, ჰონორიუსისა და თეოდოს II-ის, აღმოსავლეთის პრეფექტისადმი გაგზავნილი განკარგულებით, დადგენილი იყო სპარსეთის მხარეზე სავაჭრო ადგილებად - ნისიბინი და არტაქსატა და ბიზანტიის მხარეს - ბიზანტიური კალინიკი⁷⁴.

წარჩინებულები და ქურუმები იეზდეგირდით უკმაყოფილონი იყვნენ. მას ქურუმების განრისხებისა და ქრისტიანული წრეების გაძლიერებისა შეეშინდა და მეფობის ბოლო წლებში პოლიტიკა შეცვალა. 421 წელს შაპი გარდაიცვალა და არისტოკრატია იეზდეგირდის შვილების ტახტიდან განრიდებას და სასანიანთა გვერდითი შტოს წამოწევას შეეცადა. იეზდეგირდის ერთი შვილი - შაპური იმ დროს სომხეთის მმართველი იყო. ის ტახტის დასაკავებლად დედაქალაქში ჩამოვიდა, მაგრამ წარჩინებულებმა მოკლეს. მეორე შვილი, ბაჰრამი, რომელიც ლახმანიანთა სამეფოში⁷⁵, ან-ნუმან I⁷⁶ -ის კარზე ცხოვრობდა (სავარაუდოდ, იქ ჯერ კიდევ მამამისის მიერ იყო გაგზავნილი), არაბული ჯარის დახმარებით ირანში ჩავიდა და მამის ტახტი დაიკავა.

ახალმა შაჰმა ბაჰრამ V გურმა (421-438 წწ.) ქვეყნის შიგნით სარბიელი წარჩინებულებსა და პირველ მინისტრს მიჰრ-ნერსეს (სპანდიადთა ცნობილი გვარიდან) დაუთმო. ქრისტიანული წრეების მიმართ შემწყნარებლობა მტრული პოლიტიკით შეიცვალა. მიჰრ ნერსე ზოროასტრიზმის მხურვალე მომხრე, ქრისტიანობის დაუ-

⁷³ აღმოსავლეთის ეკლესია - პირველი ქრისტიანებისათვის სამყარო რომის და სპარსეთის ნაწილებად იყოფოდა. შესაბამისად, სპარსეთის ტერიტორიაზე არსებულმა ქრისტიანულმა ეკლესიამ საკუთარ თავს „აღმოსავლეთის ეკლესია“ დაარქვა, ხოლო მის სულიერ წინამძღვარს „აღმოსავლეთის კათოლიკოსი“. ეს ტიტული 315 წელს სპარსეთის სირიულმა ეკლესიამ სელევკიის არქიეპისკოპოსის მიერ მიიღო.

⁷⁴ კალინიკი - ქალაქი მდინარე ევფრატზე (თანამედროვე ქალაქი რაკა სირიაში).

⁷⁵ ლახმანიანთა სამეფო - სამეფო არაბეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში 300-602 წლებში. სახელი ეწოდა მმართველი დინასტიის - ლახმანიანების მიხედვით.

⁷⁶ ან-ნუმან I - ლახმანიანთა სახელმწიფოს მეფე 399-428/29 წწ.

ძინებელი მტერი და ზოროასტრული ტაძრების მაშენებელი იყო. ირანში ქრისტიანთა დევნა დაიწყო. თეოდორიტე კვირელის⁷⁷ თანახმად, ქრისტიანთა დევნა მას შემდეგ დაიწყო, რაც ეპისკოპოსმა ავდამ (ირანელი ქრისტიანი) ცეცხლის ტაძარი დაანგრია. თავდაპირველად შაჰმა მას ტაძრის ხელახლა აგება უბრძანა, მაგრამ ეპისკოპოსმა განაცხადა, რომ არასდროს შეასრულებდა ამ ბრძანებას.

დევნილი ქრისტიანები ბიზანტიაში გაქცევას ცდილობდნენ, თუმცა მობედან მობედლის⁷⁸, მიჰრ-შაპურის ბრძანებით, მათ გადაადგილებაში ხელს უშლიდნენ არაბული ტომები. დევნის დროს მრავალი ქრისტიანი დაიღუპა.

სოკრატე სქოლასტიკოსის⁷⁹ თანახმად, სპარსელი ქრისტიანები რომაელებთან (ბიზანტიელებთან) თხოვნით გარბოდნენ, რათა სიკვდილისგან ეხსნათ. ეპისკოპოსი ატიკოსი ყოველ მხრივ ცდილობდა მათ დახმარებას და ეს ამბავი იმპერატორსაც შეატყობინა. რომაელებს სპარსელებზე წყენის სხვა მიზეზიც ჰქონდათ. სპარსელებმა რომაელებისგან გარკვეულ საფასურად ოქროს საბადოების სათხრელი იარაღები ითხოვეს და დაბრუნებას აღარ აპირებდნენ, ამის გარდა, რომაელ ვაჭრებს საქონელიც წაართვეს. სწორედ ამ უკმაყოფილებას დაემატა სპარსელ ქრისტიანთა საყვედურებიც. სპარსეთის შაჰმა რომაელებს შეფარებული დევნილების დაბრუნება მოთხოვა, მაგრამ რომაელები არც კი აპირებდნენ დევნილების დაბრუნებას. პირიქით, მზად იყვნენ, ეომათ კიდევ მათ დასაცავად. ამგვარად, მშვიდობა დასრულდა და სასტიკი ომი დაიწყო.

ომი ბიზანტიასა და ირანს შორის 421-22 წლებში მიმდინარეობდა. საომარ მოქმედებებში გარკვეულ წარმატებებს ბიზანტიელებმა (ამ დროს იმპერატორი იყო თეოდოსი II, 408-450 წწ.) მიაღწიეს, თუმცა იმპერიის ჩრდილოეთ ოლქებზე

⁷⁷ თეოდორიტე კვირელი (393-466 წწ.), ქალაქ კვიროსის ეპისკოპოსი, მრავალი თხზულების, მათ შორის „საეკლესიო ისტორიის“ ავტორი.

⁷⁸ მობედან მობედი - მაზდეანი ქურუმების თავი, იგივე მოგვპეტი.

⁷⁹ სოკრატე სქოლასტიკოსი - ბიზანტიელი საეკლესიო ისტორიკოსი, IV ს.-ის ბოლო - V ს.-ს დასაწყისი. მისი ნაწარმოებია „საეკლესიო ისტორია“.

(თრაკიაზე⁸⁰) მომთაბარე ჰუნების თავდასხმებმა მათ ზავის დადება აიძულა. ზავის პირობები შემორჩენილი არ არის, თუმცა სავარაუდოდ, დაპირისპირებულ მხარეთა შორის „სტატუს-კვო“ (ომამდელი მდგომარეობა) შენარჩუნდა. ასევე შეწყდა ირანში ქრისტიანთა დევნა.

ომის შემდეგ შექმნილი მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად, ირანში მოღვაწე ეპისკოპოსები შეიკრიბნენ და 424 წელს კრება მოიწვიეს. მათ საკუთარი ეკლესიის დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს და ბიზანტიურ ეკლესიასთან ყოველგვარი კავშირი გაწყვიტეს. ამ ნაბიჯით ისინი ხელისუფლებას აჩვენებდნენ, რომ ბიზანტიასთან საერთო არაფერი ჰქონდათ. როგორც ჩანს, არჩეულმა პოლიტიკამ თავისი შედეგი მოიტანა.

ბაჰრამს დაპირისპირება ჰქონდა „ჩრდილოეთის“ ხალხებთანაც, რომლებიც ირანს ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან უტევდნენ. დიდი ხნის განმავლობაში მათ ჰუნებს უწოდებდნენ, არაბული წყაროები კი თურქებად მოიხსენიებდა. იმ დროს, როცა მომთაბარეთა შემოტევები დაიწყო, შაჰი იმყოფებოდა განძაკში (აზერბაიჯანში), სადაც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ზოროასტრული ტაძარი მდებარეობდა. შაჰი იქიდან გაემართა საბრძოლველად. გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა მერვთან, სადაც ბაჰრამმა გაიმარჯვა. საზღვართან ააგებინა კოშკი (შემდგომში ის შაჰ პეროზმა გაამაგრა). სამხედრო კამპანიის დასრულების შემდეგ ბაჰრამი ალბანეთის (ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის) გზით დაბრუნდა უკან და განძაკის ზოროასტრულ ტაძარს, ათეშგას, ალაფიდან ძვირფასეულობა შესწირა.

ბაჰრამ გურის მმართველობის დროს გაუქმდა მეფობა ირანულ სომხეთში. 428 წლიდან სომხეთს უკვე ირანელი მოხელე - მარზპანი განაგებდა. თავდაპირველად მისი რეზიდენცია არტაშატში იყო, V საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი - დვინში.

ბაჰრამ გურის შემდეგ ტახტზე მისი ძე - იეზდევირდ II (438-457 წწ.) ავიდა. მისი მმართველობის დროსაც ადგილი ჰქონდა ბიზანტიასთან ხანმოკლე დაპირისპირ-

⁸⁰ თრაკია - ისტორიული რეგიონი სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში. მოიცავს თანამედროვე სამხრეთ ბულგარეთს, ჩრდილო-აღმოსავლეთ საბერძნეთს და თურქეთის ევროპულ ნაწილს.

რებას - 440 ან 441 წელს. ირანმა სცადა, ესარგებლა ბიზანტიაში შექმნილი ვითარებით. ხალხთა დიდი გადასახლების დროს გააქტიურებული ტომები საფრთხეს როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ რომის იმპერიას უქმნიდნენ. ბიზანტიას იმ დროს ჰუნების (ატილას⁸¹ მეთაურობით) და გერმანული ტომების - ვანდალების (ჰაიზერიხის⁸² მეთაურობით) მოგერიება უწევდა.

იეზიდგერდ II ბიზანტიის გავლენის სფეროში მყოფ სომხეთში შეიჭრა, თუმცა ამ ხანმოკლე ომს ტერიტორიული ცვლილებები არ მოჰყოლია.

იეზიდგერდ II და კავკასია

V საუკუნის 40-იანი წლებიდან ირანის პოლიტიკა კავკასიის მიმართ გაცილებით მკაცრი გახდა. მისი მიზანი კავკასიის რეგიონის საბოლოოდ შეერთება იყო. ირანში ამ პოლიტიკის შემუშავების დროს განსაკუთრებული როლი რელიგიას მიენიჭა. სწორედ ზოროასტრიზმის გავრცელების საფუძველზე უნდა მომხდარიყო ირანისა და კავკასიის დაახლოება.

ამ პოლიტიკის არსს კარგად გადმოსცემს ერთი მონაკვეთი სომეხი ისტორიკოსის, ლაზარე ფარპეცის⁸³ „სომხეთის ისტორიიდან“. ავტორი მოგვითხრობს, რომ შაპ იეზიდგერდს (იეზიდგერდ II) ჰყავდა ჰაზარაპეტი⁸⁴ მიჰრნერსეჰი, რომელიც შთაბეჭდილებას ჰქონდა, რომ საჭირო იყო ზრუნვა არა მარტო სახელმწიფო შემოსავლებზე, არამედ ქვეშევრდომთა სულებზეც: „სომეხთა ქვეყანა მახლობელია და მოსაზღვრე კეისრის სამეფოსი და რჯული და მსახურება ისეთივე აქვს, რადგანაც კეისარს

⁸¹ ატილა - ჰუნების ბელადი, რომელმაც 434-453 წლებში თავისი მმართველობის ქვეშ რეინიდან შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპირომდე ბარბაროსული ტომები გააერთიანა.

⁸² ჰაიზერიხი - ვანდალების ბელადი და სამეფოს დამაარსებელი. მეფობდა 428-477 წლებში.

⁸³ ლაზარე ფარპეცი - V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი, მისი თხზულებაა „სომხეთის ისტორია“, რომელიც 387-485 წლების ამბებს გადმოგვცემს.

⁸⁴ ჰაზარაპეტი - ირანულ სამყაროში ზოგადად დიდმოხელე, სომხეთში - სამეფო კარის მოხელე, განაგებდა სახელმწიფო შემოსავალს.

უპყრია მათი სამთავრო. მაგრამ თუ ჩვენს რჯულს მიიჩვევთ, დაუახლოვდებიან მას და შეძლებენ მის ცნობას. აქამდე თუ შემცდარნი იყვნენ, ახლა სწორ გზას დაადგებიან, შემდეგ თქვენც შეგიყვარებენ და არიელთა ქვეყანასაც, ხოლო კეისარს, მის რჯულსა და ქვეყანას განუდგებიან და განშორდებიან. მაშინ ჩვენთან ეს ქვეყანა მტკიცე სიყვარულითა და თანხმობით იქნება. ხოლო როდესაც სომხეთი მტკიცედ იქნება ჩვენი, მაშინ სწორედ ქართლიცა და ალბანეთიც ჩვენი იქნება.⁸⁵

შაჰს მოეწონა მიჰრ-ნერსეს შეთავაზება და წერილი გააგზავნა სომხეთში, სადაც დიდებულებსა და სასულიერო პირებს ქრისტიანობაზე უარის თქმას და მამდენანობის მიღებას სთავაზობდა. სომხეთში წერილი განიხილეს, იმსჯელეს და შაჰს უარი შეუთვალეს. იეზიდგირდი განრისხდა და ბრძანა, სასწრაფოდ მასთან დაებარებიანთ სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის წარჩინებულები. სამივე ქვეყნიდან ირანში წარმომადგენლობა გაგზავნეს. ლაზარე ფარაპეცის ცნობით, ირანში ქართველთა ქვეყნიდან წავიდნენ „ბდეშხი აშუშა და სხვა ტანუტერები⁸⁶“. სომხეთიდან წარგზავნილი იყო ვასაკ სივნიელი, რომელიც იმ ხანად სომხეთის მარზპანი იყო, არწრუნთა გვარიდან - ნერშაპუში, მამიკონიანთა გვარიდან - ვარდანი, სომეხთა სპარაპეტი⁸⁷ და მამიკონიანთა გვარის თავი და სხვ. შაჰის კარზე მისულებს იეზიდგირდმა საკუთარი ნება მოახსენა და მამდენანობის მიღება მოსთხოვა. თავდაპირველად მათ იუარეს, შემდეგ კი ერთმანეთში მოილაპარაკეს და შეთანხმდნენ: გადარჩენის სხვა გზა არ არსებობს, ამიტომ დროებით, გარეგნულად მივიღოთ მამდენანობა, სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ კი ისევ დავუბრუნდეთ ქრისტეს სარწმუნოებასო. თანხმობით შაჰი კმაყოფილი დარჩა. დაასაჩუქრა დიდებულები და როცა სამშობლოში ბრუნდებოდნენ, თან გააყოლა მოგვები, „უბრძანა მოეწყოთ სამივე ქვეყანაში სიცრუის სკოლები (ასე უწოდებს ლაზარე ფარაპეცი ქრისტიანული პოზიციიდან ზოროასტრიზმის სკოლებს) და ესწავლებინათ მოგვთა მოძღვრება საერთოდ ყველასთვის, კაცებისა და ქალებისთვის.“⁸⁸ იეზიდგირდმა თავისთან მძევლად დაიტოვა ქართლის ბდეშხი აშუშა და

⁸⁵ ნ. ჯანაშია, ლაზარე ფარაპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1962.

⁸⁶ ტანუტერები - სომხური საგვარეულოს მეთაური

⁸⁷ სპარაპეტი - ძველსომხური სამხედრო წოდება, მხედართმთავარი.

⁸⁸ ნ. ჯანაშია, ლაზარე ფარაპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1962.

ვასაკ სივნიელის ორი ვაჟი - ბაბიკი და ამირნერსეპი.

სამშობლოში დაბრუნებულ დიდებულებს მიჰყვნენ მოგვებიც, რომლებმაც დაიწყეს ეკლესიების ზოროასტრულ ტაძრებად გადაკეთება და ახალი ტაძრების აგება. ვარდან მამიკონიანმა ვერ აიტანა ეს და ბიზანტიაში გაქცევა გადაწყვიტა. გზად ერთ სოფელში გაჩერდა, თუმცა ვასაკ სივნიელისა და სხვა დიდებულების თხოვნით უკან დაბრუნდა, რადგან მძევლების ბედზე წუხდა.

საბოლოოდ სომხეთში მაინც იფეთქა აჯანყებამ. სომეხი ნახარარების⁸⁹ ნაწილს სათავეში ჩაუდგა ვარდან მამიკონიანი. ისინი სომხურმა ეკლესიამ დალოცა. აჯანყებულებმა ბიზანტიაში წარმომადგენლები გააგზავნეს და დახმარება ითხოვეს. თეოდოს II დახმარებას კი შეპირდა, მაგრამ მალევე გარდაიცვალა და ტახტზე ახალი იმპერატორი, მარკიანე (450-457 წწ.) ავიდა. მარკიანემ სომხური დელეგაცია უარით გაისტუმრა, რადგან მიაჩნდა, რომ ბიზანტიას იმ დროს სხვა უფრო მნიშვნელოვანი საშინაო თუ საგარეო პრობლემები ჰქონდა და ირანთან ახალი ომისთვის არ ეცალა. იეზიდგირდმა კავკასიაში ჯარი გააგზავნა.

ირანელები ჯერ ალბანეთში შეიჭრნენ ორი მხრიდან: სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან. სამხრეთიდან შემოჭრილ ჯარს თავად მიჰრ-ნერსე ედგა სათავეში. ის ქტეზიფონიდან მოდიოდა, ჩრდილოეთიდან შემოჭრილმა ჯარმა კი კავკასიონი გადმოლახა და ალბანეთში ჩორის⁹⁰ გზით შევიდა. სომეხები საომრად მოემზადნენ. ომის მიმდინარეობას დაწვრილებით გადმოგვცემს სომეხი ისტორიკოსი ელიშე⁹¹. სომეხებმა საკუთარი ძალები სამ ნაწილად გაყვეს. ერთს სომხეთის სამხრეთის საზღვრები უნდა დაეცვა, მეორეს - მარზპან ვასაკ სივნიელის მეთაურობით საგარნიზონო სამსახური უნდა შეესრულებინა, ანუ ციხეების დაცვა უნდა უზრუნველყო; მესამე, ვარდან მამიკონიანის სარდლობით, ქართლის საზღვრების გავლით ჩორის მარზპანს უნდა შებრძოლებოდა. ვასაკმა უღალატა აჯანყებულებს

⁸⁹ ნახარარი - სომეხი დიდებული, მსხვილი ფეოდალური წრის წარმომადგენელი.

⁹⁰ ჩორი - იგივე ჭორი, ალბანეთის ჩრდილოეთით მდებარე ქალაქი, ოლქი. ასევე უწოდებდნენ მთებში გასასვლელს, ზოგჯერ დარიალის კარსაც.

⁹¹ ელიშე - V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი. მოღვაწეობდა ვარდან მამიკონიანის კარზე. მისი ნაწარმოებია „ვარდანისა და სომეხების ომის შესახებ“.

და ჩორის მარზპანს შეატყობინა, რომ ვარდანი მისკენ მიემართებოდა მცირერიცხოვანი ჯარით. ასე რომ, მარზპანმა ალარ დაუცადა სომხებს ჩორის მხარეში, გადავიდა მტკვარზე და ქართლის საზღვრის მახლობლად, ქალაქ ხალხალის⁹⁷ პირდაპირ ვარდანს ომი გაუმართა. სომხებმა ამ ბრძოლაში გაიმარჯვეს, შემდეგ ალბანეთში შევიდნენ, ალბანეთსა და ჰუნებს შორის გასასვლელი აიღეს და იქ მდგარი სპარსული ჯარი ამოწყვიტეს. აჯანყებულებმა ეს გასასვლელი ალბანეთის სამეფო სახლის წარმომადგენელს, ვაჰანს ჩააბარეს. თუმცა ეს წარმატებები დროებითი აღმოჩნდა.

ელიშე აღწერს, როგორ შეხვდა ფარულად მოღალატე ვასაკ სივნიელი მიჰრ-ნერსეს და წყალობის სანაცვლოდ, როგორ შეუდგა აჯანყებულთა ძალების დაქაქვას. ვასაკმა ჩუმად თავის მხარეს გადაიბირა არა მარტო საერო, არამედ სასულიერო პირებიც, რომლებიც დადიოდნენ და გულუბრყვილო ხალხს ატყუებდნენ, თითქოს შაჰი მათ ქრისტიანობასა და თავისუფალი აღმსარებლობის უფლებას დაუბრუნებდა. ვასაკმა ასევე მოახერხა, დაერღვია სომხეთისა და ქართლის ერთიანობა და არ დაუშვა, რომ ალბანეთის წინააღმდეგ ერთობლივად გამოსულიყვნენ. ის წერილებს აგზავნიდა სხვადასხვა მხარეში, მათ შორის ბიზანტიაში შემავალ სომხურ ოლქში, ქვემო არმენიაში⁹⁸, სადაც ბიზანტიელებთან სამსახურში ჩამდგარი ვასაკ მამიკონიანი მთავრობდა და სპარსეთის საზღვართან მდგარი რომაული გარნიზონი ებარა. ვასაკ სივნიელი იწერებოდა, რომ ყველა სომეხი მას შეუერთდა, რომ სხვა ნახარარებისგან და აჯანყებულთა მეთაურებისგან განსხვავებით, ის და მისი მოკავშირეები ღვთის ერთგული მსახურები იყვნენ და ამასვე ადასტურებდნენ მასთან კავშირში მყოფი სასულიერო პირები. ამგვარად მოიქცა ვასაკი ყველა ქვეყნისა და მხარის მიმართ, სადაც ციხესიმაგრეები იყო - არცახსა და ალბანეთში, იბერიისა და ხალტიქის ქვეყანაში, ყველას ეუბნებოდა, რომ თავშესაფარი არ მიეცათ მოწინააღმდეგე მხარისთვის (აჯანყებულთა სხვა მეთაურებისთვის). სომეხთა ერთიანობაც დაირღვა და ოჯახის წევრებიც კი წაეკიდნენ ერთმანეთს. როდესაც სპარსელები დარწმუნდნენ, რომ სომხებში ერთიანობა აღარ

⁹⁷ ხალხალი - ქალაქი, ალბანეთის მეფეთა ზამთრის რეზიდენცია.

⁹⁸ ქვემო არმენია - სომხეთის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილი, რომელიც 387 წლის ზავის თანახმად რომის იმპერიაში დარჩა.

იყო, აჯანყებულთა წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლისთვის მზადება დაიწყეს.⁹⁴

ბრძოლა 451 წელს ავარიანის ველზე გაიმართა, სადაც აჯანყების მეთაური - ვარდან მამიკონიანი დაიღუპა. აჯანყებას შეეწირნენ მისი ძმა ჰმიაკიც და სხვა დიდებულებიც.

ლაზარე ფარპეცის მიხედვით, ირანელებმა სომხეთში ახალი მარზპანი - ატრორ-მიზი დამტკიცეს. მან მოტყუებით მოახერხა სომეხი დიდებულების ნდობის მოპოვება და შემდეგ მათი ნაწილი შეიპყრო და შაჰის კარზე გაგზავნა. სპარსეთში ჩასულები დაკითხეს. ერთ-ერთმა ნახარარმა განაცხადა, რომ აჯანყებისკენ მათ ვასაკ სივნიელი აქმებდა. ის აჯანყებულებს აიძულებდა, რომ ბიზანტია აუცილებლად დაეხმარებოდათ და იმპერატორი ჯარს გამოაგზავნიდა, მაგრამ თუ კეისარი დახმარებას არ იწებებდა, მაშინ ჰუნებზე მიუწვდებოდა ხელი. ვასაკი თურმე ამბობდა „როცა მე ქართლის მარზპანი ვიყავი და ალბანთა კარი ჩემს ხელთ იყო, ჰონთა მრავალი მხედართმთავარი დამიმეგობრდა აღთქმითა და ფიცით... სომეხთა ქვეყნის მთელი ხარკიც ჩემს ხელშია, სხვა მრავალი საჭურჭლეც, რომელიც სპარს მოხელეებს წავართვი სომხეთში ყოფნისას... მისგან ერთი ნაწილიც რომ ჰონებს გავუგზავნო, იქიდან იმდენს გადმოვიყვან, რომ ალაფად სპარსთა მიწაც არ ეყოფათო.“⁹⁵ ჩვენების მიუხედავად, ვასაკ სივნიელს სომხები მოლაღატედ მიიჩნევდნენ. მან მარზპანის რანგში საბოლოოდ პროსპარსული მისია შეასრულა, თუმცა სასჯელს მაინც ვერ აცდა. ირანის შაჰმა ის აჯანყების ხელშეწყობასა და მოვალეობის შეუსრულებლობაში დაადანაშაულა. ვასაკს სიკვდილი მიუსაჯეს, მაგრამ იგი განაჩენის აღსრულებამდე საპყრობილეში გარდაიცვალა.

აჯანყებას მძიმე შედეგები მოჰყვა სომხეთისთვის. ომისა და რელიგიური დევნის გამო მოსახლეობის ნაწილი მეზობელ ქვეყნებში გაიქცა, რის გამოც სომხეთიდან შემოსული გადასახადები დააკლდა ირანის ხაზინას. იგზიდგერდმა გარკვეულ დათმობაზე წასვლა გადაწყვიტა და სომხებს ქრისტიანულ აღმსარებლობის უფლება დაუტოვა, თუმცა მის კარზე კვლავაც რჩებოდნენ სომეხ დიდებულთა ოჯა-

⁹⁴ ელიშე, Элише, Слово о войне армянской, Текст воспроизведен по изданию Юзбашян Н.Н. Армянская эпопея V века, М. 2001. <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Elische/frameset4.htm>

⁹⁵ ნ.ჯანშია, ლაზარ ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი, 1962.

ხები. მათ შორის მამიკონიანების, კამსარაკანების და სხვა გვარების მცირეწლოვანი შვილებიც. ქართლის ბდემში⁹⁶ აშუშამ, რომელიც თავადაც აჯანყების დროს შაჰის კარზე მძევლად იყო, გარკვეული დროის შემდეგ ირანის შაჰს ძღვნად გამოსთხოვა ჰმიაიკის შვილები. მკვლევართა ნაწილი, ამ აჯანყებაში ქართლის არმონაწილეობას სწორედ შაჰის კარზე აშუშას ყოფნას უკავშირებს. შაჰის მხრიდან მისი თხოვნის დაკმაყოფილებაც იმავე კონტექსტში ჯდება - „კარგი საქციელისთვის“ მან ეს ძღვენი დაიმსახურა. აშუშამ ჰმიაიკის შვილები თავისთან, ქართლში წაიყვანა. (აშუშასა და ჰმიაიკს ცოლად დები ჰყავდათ: აშუშას - ანუშვრამი, ჰმიაიკს კი - ძვიკი; ასე რომ, ჰმიაიკის გადარჩენილი შვილები იმავდროულად აშუშას ცოლის დისშვილები იყვნენ.) აშუშას სახლში გაიზარდნენ ვაჰან, ვასაკ და არტაშეს მამიკონიანები. მათ კიდევ ერთი ძმა ჰყავდათ, სახელად ვარდი, რომელიც ჯერ კიდევ ჩვილი თავის გამზრდელთან ტაიქში (ტაოში) დარჩენილიყო.

ასე დასრულდა V საუკუნის შუა ხანებში სომხეთსა და ალბანეთში ანტიირანული აჯანყება, რომელშიც ოფიციალურ დონეზე ქართლს მონაწილეობა არ მიუღია. ირანმა საკუთარ მიზნებზე კავკასიაში მხოლოდ დროებით თქვა უარი. ვნახოთ, როგორ განვითარდება ამ მიმართულებით შემდგომში მოვლენები, დროებით კი ყოფილი რომის იმპერიის სივრცეში უნდა გადავინაცვლოთ.

ბიზანტია საგარეო და საშინაო კონფლიქტების ფონზე. ხალხთა დიდი გადასახლება

V საუკუნე საერთაშორისო სარბიელზე მომხდარი მოვლენებით დატვირთული იყო. რომის იმპერიის ორად გაყოფის შემდეგ დასავლეთ რომმა საუკუნეც კი ველარ იარსება. ამის ერთ-ერთი მიზეზი დაწყებული ხალხთა დიდი გადასახლება იყო.

ხალხთა დიდი გადასახლება

რომის იმპერიის ჩრდილოეთით მრავალრიცხოვანი გერმანული ტომები ცხოვრობდნენ. რომაელები მათ ბარბაროსებს უწოდებდნენ. რომის იმპერიის დასუს-

⁹⁶ ბდემში - ბდესში, პითიასში - ოლქის მმართველი სომხეთსა და ქართლში.

ტების კვალდაკვალ ბარბაროსები სულ უფრო ხშირად ესხმოდნენ თავს რომის საზღვრებს და მის ტერიტორიებს არბევდნენ. იმპერია მათგან თავის დასაცავად ისევ სხვა გერმანულ ტომებს მიმართავდა და მოკავშირეების სტატუსით საკუთარ ტერიტორიაზე საზღვრებთან ასახლებდა. მოკავშირე ტომებს რომაელები ფედერატებს ეძახდნენ, მათი მოვალეობა იმპერიის სხვა გერმანული ტომებისგან თავდაცვაში მდგომარეობდა. მოკავშირეების შესანარჩუნებლად რომი იძულებული იყო, სულ უფრო მეტ დათმობაზე წასულიყო. IV საუკუნის ბოლოდან გერმანულ ტომებში გაერთიანების პროცესი დაიწყო და სხვადასხვა ტომთა კავშირები ჩამოყალიბდა: ანგლო-საქსების, ფრანკების, ალემანების, ლანგობარდების, ვანდალების, ბურგუნდების, ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში: ოსტგოთებისა და ვესტგოთების. IV ბოლოსა და V საუკუნის დასაწყისიდან განსაკუთრებით ინტენსიურად დაიწყო გერმანული ტომების გადაადგილება და დასავლეთ რომზე თავდასხმები, რასაც ისტორიაში ხალხთა დიდ გადასახლებას უწოდებენ. თუმცა თავის მხრივ, გერმანულ ტომთა კიდევ უფრო გააქტიურება აზიიდან მომთაბარე ჰუნების შემოსვლამ გამოიწვია. რომზე თავდასხმები თითქმის საუკუნე გაგრძელდა და საბოლოოდ დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემით დასრულდა.

ხალხთა დიდი გადასახლების საწყის ეტაპზე იმპერიაში გოთები შეიჭრნენ. ოსტგოთები და ვესტგოთები ბიზანტიაში ვრცელ სამფლობელოებს ფლობდნენ და, სხვა ბარბაროსული ტომებისგან განსხვავებით, მიწის სიმცირეს არ განიცდიდნენ. ამის მიუხედავად, ისინი ხანდახან ბალკანეთის ნახევარკუნძულს ესხმოდნენ თავს, მაგრამ ბიზანტია მათთან მშვიდობიანი ურთიერთობის შენარჩუნებას ცდილობდა. ოსტგოთებმა და ვესტგოთებმა ქრისტიანობის არიანული მიმდინარეობა მიიღეს და ბიბლიაც თარგმნეს გოთურად.

IV საუკუნის ბოლო მეოთხედიდან ევროპაში უკვე ჰუნებმა დაიწყეს შემოსვლა. თავდაპირველად ისინი ოსტგოთებს დაუპირისპირდნენ. ოსტგოთები დამარცხდნენ და ჰუნებმა დასავლეთით გააგრძელეს გადაადგილება, თუმცა მათ შეუერთდნენ დამარცხებული ოსტგოთებიც. დასავლეთით ვესტგოთების მიწები იყო. ამ სიტუაციაში ვესტგოთებმა რომის იმპერატორებს თხოვნით მიმართეს, როგორც მოკავშირე-ფედერატები, დაესახლებინათ ბალკანეთში. თანხმობის მიღების შემდეგ, IV საუკუნის მეორე ნახევარში, ვესტგოთებმა დუნაი გადმოკვეთეს. მათ

დასასახლებლად მეზიის (თანამედროვე ბულგარეთის ტერიტორიაზე) ოლქი გამოყვეს. ბალკანეთში ვესტგოთების გამოჩენას მძიმე შედეგები მოჰყვა. დასახლების შემდეგ დაიწყო დაპირისპირება ადგილობრივ რომაელ მოხელეებთან. ურთიერთობა სულ უფრო იძაბებოდა და საბოლოოდ დაპირისპირებად გადაიქცა. ფედერატი ვესტგოთები რომაელთა მტრებად გადაიქცნენ. მათ გადალახეს მეზიის საზღვრებიც და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთისკენ დაიწყეს სვლა. 378 წელს, ადრიანოპოლში ვესტგოთებისა და ალანების მიერ რომაელთა დამარცხების შემდეგ, იმპერია იძულებული გახდა, ირანთანაც მიმდინარე ომი შეეწყვიტა და ზავი დაედო.

ადრიანოპოლის შემდეგ გზა კონსტანტინოპოლისკენ გახსნილი იყო. თუმცა ახალმა იმპერატორმა, თეოდოს I-მა სამხედრო ძალებისა და დიპლომატიის გამოყენებით ვესტგოთების შეჩერება მოახერხა. ვესტგოთების დასაშოშმინებლად, იმპერატორი იძულებული გახდა, ახალ დათმობებზე წასულიყო და ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე უფრო ნაყოფიერი მიწები შეეთავაზებინა მათთვის. შემდგომში მათ ილირია შესთავაზეს.

იმპერიის ორად გაყოფის შემდეგ (თეოდოსის მემკვიდრეების დროს) იმპერატორები, არკადიუსი და ჰონორიუსი, ერთმანეთის წინააღმდეგ ბარბაროსულ ტომებს იყენებდნენ. არკადიუსმა ვესტგოთები გააგზავნა დასავლეთ რომის წინააღმდეგ. გარკვეული პერიოდის განმავლობაში რომაელები მათ შეკავებას ახერხებდნენ, თუმცა 409 წელს ვესტგოთების მეფე ალარიხი უკვე გადავიდა დასავლეთ რომის ტერიტორიაზე და 410 წელს ქალაქი რომიც კი აიღო. რამდენიმე დღეს გრძელდებოდა ანტიკური სამყაროს დედაქალაქის ძარცვა-რბევა, მრავალი რომაელი დიდებული დაიღუპა ან ტყვედ ჩავარდა, ნაწილმა ჩრდილოეთ აფრიკასა ან აზიაში გაქცევა მოახერხა. ალარიხი სიცილიაში გადასვლას აპირებდა, მაგრამ გეგმების შესრულება ველარ მოასწორო, რადგან იმავე წელს გარდაიცვალა.

ალარიხის გარდაცვალების შემდეგ ვესტგოთები მცირე ხნით იტალიაში დარჩნენ, იმპერატორ ჰონორიუსთან მოლაპარაკების შემდეგ კი სამხრეთ გალიაში გადავიდნენ და 419 წელს იქ დაარსეს პირველი ბარბაროსული სახელმწიფო დედაქალაქით ტულუზაში. ფაქტობრივად, ეს სახელმწიფო უკვე რომისგან დამოუკიდებელი იყო.

V საუკუნის ბოლოდან ვესტგოთების სახელმწიფომ სამხრეთისკენ, პირინეის ნახევარკუნძულზე გაფართოება დაიწყო. მანამდე იქ სხვა გერმანული ტომები - ვანდალები და სვეები შეიჭრნენ, თუმცა ისინი პირინეიზე არ დამკვიდრებულან, სამხრეთით გააგრძელეს სვლა და ჩრდილოეთ აფრიკაში გადავიდნენ. ვანდალებმა მეფე ჰაიმერიხის მეთაურობით 439 წელს აიღეს კართაგენი და იქ აჯანყებული მონებისა და კოლონების⁹⁷ მხადაჭერით შექმნეს ბარბაროსული სახელმწიფო. ისინი აფრიკის სანაპიროდანაც აგრძელებდნენ იტალიის ტერიტორიაზე თავდასხმებს.

V საუკუნის შუა ხანებში მდინარე რონის აუზში (თანამედროვე საფრანგეთის ტერიტორიაზე) კიდევ ერთი ახალი ბარბაროსული სახელმწიფო შეიქმნა. ეს იყო ბურგუნდების სახელმწიფო დედაქალაქით ლიონში.

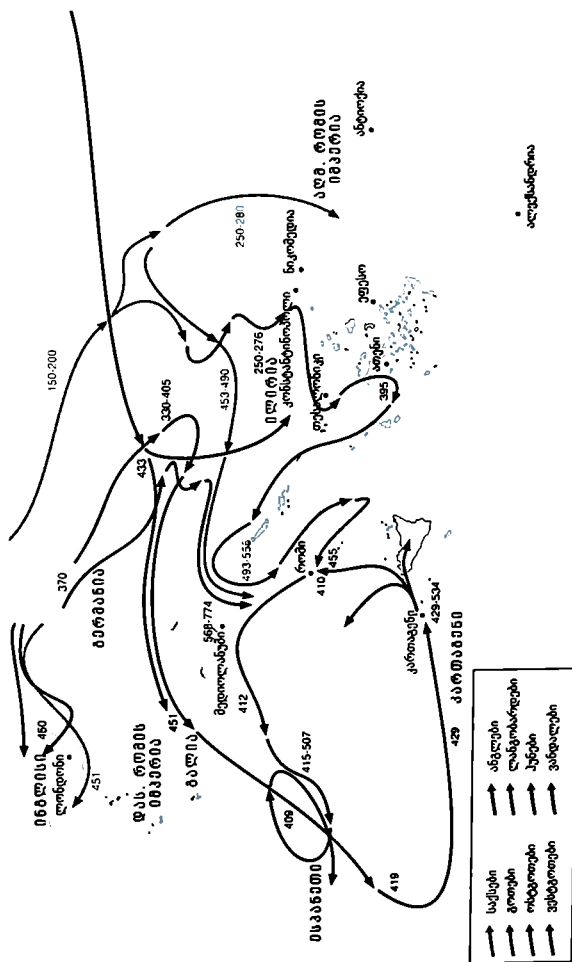
ვესტგოთების, ვანდალების და ბურგუნდების სახელმწიფოების ჩამოყალიბების შემდეგ დასავლეთ რომის იმპერიის მდგომარეობა კიდევ უფრო კრიტიკული გახდა. იმპერატორი ვალენტიანი III (425-455 წწ.) სიტუაციას ვერ უმკლავდებოდა, თუმცა გვერდით ჰყავდა ისეთი მხედართმთავარი - აეციუსი⁹⁸, თანამედროვე ისტორიკოსთა სიტყვით „რომისთვის დაბადებული“, რომელიც ქვეყნის გადასარჩენად ძალ-ღონესა და დიპლომატიას არ იშურებდა.

V საუკუნის შუა ხანებშივე რომაელებს კიდევ ახალი მტერი გამოუჩნდა - ჰუნები. ისინი არა მარტო რომისთვის, არამედ ახალი გერმანული სახელმწიფოებისთვისაც საფრთხეს წარმოადგენდნენ. V საუკუნის პირველ მესამედში ევროპაში შემოჭრილი ჰუნთა ტომები ატილამ გააერთიანა. მათი დასაყრდენი იყო მდინარე ტისას მიდამოები (თანამედროვე უნგრეთის ტერიტორიაზე), საიდანაც ისინი თავს ესხმოდნენ მეზობლებს.

451 წელს ატილა გალიაში შეიჭრა და ორლენამდე მივიდა. ეს ქალაქი გალიის მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტი იყო. ხანგრძლივი ალყის შემდეგ აიღო.

⁹⁷ კოლონები - რომში თავისუფალი მიწათმოქმედები, რომლებსაც ან საერთოდ არ ჰქონდათ მიწა, ან მცირე ნაკვეთები ჰქონდათ და იძულებული იყვნენ, მსხვილი მიწათმფლობელისგან მიწა იჯარით აეღოთ და ამაში მოსავლის ნაწილი გადაეხადათ.

⁹⁸ ფლავიუს აეციუსი (396-454) — რომაელი მხედართმთავარი, პოლიტიკური მოღვაწე და დიპლომატი. სამგზის კონსული.

„ხალხშია დიდი გადასახლება“ - რეკამ

რომაელმა სარდალმა აეციუსმა მოახერხა ატილას წინააღმდეგ ფედერატი ბარბაროსების შეკრება და გაერთიანებული არმიით აიძულა ჰუნების ბელადს უკან დახევა. ჰუნებმა მაშინ ქალაქ ტრუასკენ აიღეს გეზი, თუმცა მათ უკან მიჰყვებოდა აეციუსი. 451 წლის 20 ივნისს ქალაქ ტრუას შორიასლოს, კატალაუნის ველზე მოხდა ბრძოლა, რომელმაც „ხალხთა ბრძოლის“ სახელი მიიღო. რომაულ არმიაში იბრძოდნენ ვესტგოთები, ბურგუნდები, ფრანკები, ატილა კი სათავეში ედგა ჰუნებს და მათთან მიკედლებულ მცირერიცხოვან ოსტგოთებს. ბრძოლაში ატილა დამარცხდა, თუმცა ეს რომაელთა ბოლო გამარჯვება იყო, რომელმაც იმპერიას ვერაფერი მოუტანა. რეალურად ბრძოლა ბარბაროსმა ფედერატებმა მოიგეს და რომს კიდევ უფრო მეტად დაანახეს საკუთარი ძალა.

452 წელს ატილა იტალიაში შეიჭრა, მაგრამ ქალაქი რომი არ აიღო. იმპერატორმა დიდი ძღვენი და საჩუქრები გაუგზავნა. 453 წელს ატილა გარდაიცვალა (ისტორიკოსების ცნობით, ავადმყოფობით, ცხვირიდან სისხლდენით, ლეგენდის თანახმად კი, მძინარე ატილა ცოლმა მახვილით მოკლა) და ჰუნთა გაერთიანება დაიშალა, თუმცა არც ამას მოუტანია იმპერიისთვის რამე შედეგი. 455 წელს რომს ვანდალები შეესივნენ. მათ აიღეს, გაძარცვეს და სასტიკად დაარბიეს ქალაქი. სწორედ ამ ისტორიული მოვლენიდან წარმოსდგა ტერმინი - ვანდალიზმი, რაც კულტურულ ძეგლთა განადგურებას, უმოწყალო დარბევას აღნიშნავს.

ვანდალების შემოსევის შემდეგ დასავლეთ რომის იმპერიამ მცირე ხანს კიდევ გააგრძელა არსებობა. 476 წელს ერთ-ერთი გერმანული ტომის (სკირების, რუგების ან ვესტგოთების) ბელადმა, ოდოაკრმა⁹⁹ რომის უკანასკნელი იმპერატორი, მცირეწლოვანი რომულუსი ტახტიდან გადააყენა და გვირგვინი და საიმპერატორო ნიშნები კონსტანტინოპოლში გაგზავნა. ამით დასავლეთ რომის იმპერიის არსებობა შეწყდა.

ამ ექსკურსის შემდეგ ცხადია, რამდენად მძიმე პერიოდი იყო რომაული სამყაროსთვის V საუკუნე, ხალხთა დიდ გადასახლებას ვერ გაუძლო დასავლეთ რომმა, ბიზანტიაში კი არსებობა გააგრძელა. ამ სიტუაციაში ბიზანტიის იმპერატორების

⁹⁹ ოდოაკრი (431— 493) — იტალიის გამგებელი 476–493 წლებში. წარმოშობით სკირების გერმანული ტომიდან, მეთაურობდა დასავლეთ რომის იმპერატორების მიერ დაქორავებულ გერმანელთა ერთ-ერთ რაზმს.

ყურადღება ძირითადად დასავლეთის საზღვრებისკენ იყო მიპყრობილი და ირანთან კონფლიქტის გამწვავებას ერიდებოდნენ.

საეკლესიო კრებები და დაპირისპირება ქრისტიანულ მიმდინარეობებს შორის

V საუკუნე დატვირთული იყო ეკლესიაში მიმდინარე მოვლენებითაც. არ ცხრებოდა დავები სხვადასხვა ქრისტიანულ მიმდინარეობებს შორის, დაპირისპირება კი საეკლესიო კრებებზე წყდებოდა. მას შემდეგ, რაც ეკლესიამ პოლიტიკური მნიშვნელობა შეიძინა, იქ მიმდინარე მოვლენები - პირდაპირ თუ ირიბად - დიდ გავლენას ახდენდა არა მარტო დასავლეთ (რომის) და აღმოსავლეთ (ბიზანტიის) იმპერიის საშინაო, არამედ საგარეო პოლიტიკაზეც და ვრცელდებოდა დანარჩენ ქრისტიანულ სამყაროზეც.

არიანელობის დაგმობის შემდეგ დღის წესრიგში დადგა ახალი მიმდინარეობის ნესტორიანელობის¹⁰⁰ თემა. კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი ნესტორი აღიარებდა რა ქრისტეს ორ ბუნებას, ღვთიურს და ადამიანურს, ამბობდა, რომ მარიამ ღვთისმშობელმა, რომელიც ადამიანი იყო, შვა კაცი. მას არ შეეძლო ღმერთის გაჩენა. ნათლობის შემდეგ იესო ღმერთს შეუერთდა. ნესტორი თვლიდა, რომ მარიამის ღვთისმშობლად მოხსენიება არასწორი იყო და ამიტომ მისთვის ქრისტიანებს ძალიან დიდი მნიშვნელობა არ უნდა მიენიჭებინათ. ამ მოძღვრების დასაგმობად 431 წელს იმპერატორ თეოდოს II-ის (408-450 წწ.) ბრძანებით, ეფესოში მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრება მოიწვიეს. მისი მოწვევის ინიციატორი და ნესტორიანობის წინააღმდეგ ბრძოლის მეთაური ალექსანდრიის პატრიარქი კირილე ალექსანდრიელი იყო, რომელიც კრებას მიმდინარეობასაც თავმჯდომარეობდა. ორასზე მეტი ეპისკოპოსი ესწრებოდა განხილვას. კრებამ პირველსავე

¹⁰⁰ ნესტორიანელობა - ქრისტიანული მიმდინარეობა, რომლის მამამთავარიც იყო კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი ნესტორი (428-31 წწ.). ნესტორიანული დოქტრინით, ქრისტე მხოლოდ კაცია, რომელშიც სულიწმიდის საშუალებით ჩასახლდა სიტყვა - ღმერთი (ლოგოსი).

სხდომაზე სამჯერ გაუგზავნა მოწვევა ნესტორს, რომელიც საგანგებო დაცვით იყო ჩამოსული ეფესოში, მაგრამ ნესტორი არ გამოცხადდა. იმავე სხდომაზე კრებამ ნესტორის მოძღვრება დაგმო და ის ეკლესიიდან განკვეთა. ამგვარად, ნესტორიანელობა მწვალებლობად გამოცხადდა.

ნესტორის განკვეთიდან ხუთი დღის შემდეგ ეფესოში ჩამოვიდა იოანე ანტიოქიელი მიტროპოლიტებისა და ეპისკოპოსების დიდი ამალით, კერძო სახლში გახსნა დამოუკიდებელი კრება, რომელსაც მისი მომხრე 43 ეპისკოპოსი ესწრებოდა. ამ კრებამ უარყო კირილე ალექსანდრიელის თავმჯდომარეობით მოწვეული კრების კანონიერება.

ეფესოს მესამე მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე წარმოიშვა ახალი თვალსაზრისი, იესო ქრისტეს ერთი, მხოლოდ ღვთიური ბუნების შესახებ. მის ფუძემდებლად კონსტანტინოპოლის არქიმანდრიტი ევტიქი ითვლება. ამ თვალსაზრისის მომხრეებს მონოფიზიტები (ბერძნულად „მონოს“ - ერთი და „ფიზის“ - ბუნება) უწოდეს. ისინი დაუპირისპირდნენ მართლმადიდებლებს, რომლებიც დიოფიზიტები (ბერძნულად „დიო“ - ორი) იყვნენ და იესოს ორ საწყისს - ადამიანურს და ღვთიურს აღიარებდნენ. მონოფიზიტები უარყოფდნენ ქრისტეს ადამიანურ საწყისს და თვლიდნენ, რომ მასში მხოლოდ ღვთიური ბუნება იყო.

შემდგომში (448 წ.) კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა, ფლავიანემ ევტიქი ადგილობრივ საეკლესიო კრებაზე ერესში ამხილა და მისთვის საეკლესიო ხარისხის ჩამორთმევა დაადგინა. თუმცა ევტიქი ამ გადაწყვეტილებას არ დაემორჩილა და საქმის ხელახლა გადახედვა მოითხოვა. მას გამოტანილი გადაწყვეტილება უსამართლოდ მიაჩნდა, რის შესახებაც შეატყობინა რომის, ალექსანდრიის და იერუსალიმის კათედრებს.

რომის პაპი ლეონი ევტიქის მხარეს დადგა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ქმედება გააკრიტიკა. ევტიქის მხარე დაიჭირა ალექსანდრიის პატრიარქმა დიოსკორემაც. ალექსანდრიელებისთვის ევტიქის წინააღმდეგ კრების მოწვევა აღიქმე-

ბოდა, როგორც მათი სკოლის ქრისტოლოგიის¹⁰¹ წინააღმდეგ ნესტორიანელობის მიმდევრების მოწყობილი პროვოკაცია. ამიტომ, დიოფიზიტების რევანშის აღსაკვეთად და ეფესოს მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე გაგზადებული კირილე ალექსანდრიელის სწავლების დასაცავად, დიოსკორემ მიზნად დაისახა, არა მარტო დადნაშაულებული ევტიქის გამართლება, არამედ ახალი მსოფლიო საეკლესიო კრების მოწვევით ოპონენტების საბოლოო დამარცხება.

მსოფლიო საეკლესიო კრების მოწვევის ნებართვა ისევ იმპერატორ თეოდოს II-მ გასცა. იმის მიუხედავად, რომ რომის პაპმა ევტიქი გაამართლა, მისი კურთხევის გარეშე საეკლესიო კრების მოწვევამ ლეონი დიოსკორეს წინააღმდეგ განაწყო. ძირითადად ამის გამო ლეონმა ფლავიუსის მხარე დაიჭირა და კონსტანტინოპოლის კრების გადაწყვეტილებას მიემხრო. დიოსკორემ ყურადღება არ მიაქცია რომის პაპის პოზიციას. თავის მხრივ, ლეონი შეეცადა დაერწმუნებინა იმპერატორი, რომ ახალი კრების მოწვევა საჭიროებას არ წარმოადგენდა. მისი სიტყვებით, ევტიქის სამართლიანი განკითხვა ეჭვს არ იწვევდა. ლეონმა არაერთი მიმართვა გაუგზავნა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს. ერთ-ერთი მათგანი, რომელიც ისტორიაში „ფლავიანესადმი ეპისტოლეს“ სახელით არის ცნობილი, პაპი ქრისტეს ორბუნიბოვნებას უსვამს ხაზს და ერთმნიშვნელოვნად მხარს უჭერს ანტიოქიის დიოფიზიტურ ქრისტოლოგიას. ამ დოკუმენტმა ეფესოს მსოფლიო კრების მომხრე აღმოსავლეთის ღვთისმეტყველებთან დიდი განხეთქილება გამოიწვია. ეფესოს მეორე მსოფლიო კრება 449 წლის 1 აგვისტოს გაიხსნა. ის ისტორიაში „ავაზაკთა კრების“¹⁰² სახელით შევიდა. კრებას ხელმძღვანელობდა დიოსკორე. კრებამ მო-

¹⁰¹ ქრისტოლოგია - თეოლოგიის ნაწილი, რომელიც სისტემურად განმარტავს იესო ქრისტეს პიროვნების არსს, შეისწავლის ქრისტეს მიწიერ ცხოვრებას. უფრო ფართო გაგებით, ქრისტოლოგია ეწოდება სწავლებას, რომლის საფუძველიც არსებული და შემდეგ სამყაროში მოვლენილი ღმრთის ძის თემაა.

¹⁰² ეკლესიის ისტორიაში ცნობილია ისეთი კრებები, რომლებიც დამსწრეთა რაოდენობით აღემატებოდა წმინდა მსოფლიო კრებებს, მაგრამ ამ კრებებზე ძალადობის, მოსყიდვის ან სხვა ძალისხმევის შედეგად ეკლესიის საწინააღმდეგო დადგენილებები იქნა მიღებული. ეკლესიამ გარკვეული დროის შემდეგ ეს დადგენილებები უარყო. ასეთი კრებები ზოგადად მოიხსენიება „ავაზაკთა“ კრებებად. პირველად ეს სახელი ეწოდა 449 წლის ეფესოს კრებას, სადაც მონოფიზიტობის მხარდამჭერი დადგენილებები მიიღეს და დიოფიზიტობის დამცველი ფლავიანე სასიკვდილოდ გვემეს.

ნოფიზიტობის მხარდამჭერი დადგენილებები მიიღო. ხოლო ფლავიანეს, რომელსაც საკუთარი მოსაზრების დაცვა სურდა და სიტყვის თქმას ცდილობდა, თავს დაესხნა დიოსკორეს მომხრე ბერები და მძიმე ტრილობები მიაყენეს. ფლავიანე მესამე დღეს გარდაიცვალა.

450 წელს იმპერატორი თეოდოს II გარდაიცვალა. დედოფალი პულქერია და მისი თანამმართველი მარკიანე¹⁰³ აშკარად მონოფიზიტობის წინააღმდეგ გამოვიდნენ. ფლავიანეს ნაცვლად კონსტანტინოპოლის პატრიარქად დანიშნულმა ანატოლიმ, რომელიც დიოსკორეს მომხრე იყო, ხელისუფალთა პოზიციიდან გამომდინარე, დამოკიდებულება თავადაც შეიცვალა და იმპერატორის კვლადაკვალ რომის პაპ ლეონს ეკლესიაში წესრიგის აღდგენის თხოვნით მიმართა.

451 წელს ქალაქ ქალკედონში მოწვეულმა მსოფლიო საეკლესიო კრებამ მონოფიზიტობა დაგმო, დიოსკორე გადააყენა და პაპის დოგმატური მიმართვა მიიღო, როგორც მართლმადიდებლობის ჭეშმარიტი გამოხატულება. ქალკედონის კრების გადაწყვეტილება არ მიიღეს ეგვიპტეში, ნაწილობრივ სირიასა და პალესტინაში.

პალესტინაში ქალკედონის კრებიდან დაბრუნებული ბერი თეოდოსი მონოფიზიტობის ერესად გამოცხადების საპასუხოდ სათავეში ჩაუდგა აჯანყებას. აჯანყებულებმა აიღეს და გაძარცვეს იერუსალიმი. აჯანყება ჩაახშეს საიმპერატორო ჯარებმა. წესრიგის აღდგენის შემდეგ თეოდოსი სინაიზე გაიქცა და იქიდან აგრძელებდა ბრძოლას მონოფიზიტობის დასაცავად. აჯანყება მოხდა ალექსანდრიაშიც.

¹⁰³ მარკიანე - აღმოსავლეთ რომის იმპერატორი 450-457 წლებში. თეოდოს II-ის გარდაცვალების შემდეგ მისი კანდიდატურა სენატს შესთავაზეს, ხოლო პულქერია, თეოდოსის და, მას ცოლად უნდა გაჰყოლოდა. პულქერია თავდაპირველად თეოდოსის თანამმართველი და მრჩეველი იყო. შემდეგ თეოდოსის მეუღლის, ევდოკიას წაქეზებით მმართველობას ჩამოაშორეს და განმარტოვდა. როცა დიდებულებმა პულქერიას მარკიანეზე დაქორწინება სთხოვეს, ის ერთი პირობით დათანხმდა, რომ ქალწულად დარჩებოდა. ეს პირობა მიიღო მარკიანემაც.

ბრბომ ჯარისკაცები ყოფილ სერაპისის ტაძარში¹⁰⁴ გამოკეტა და ცეცხლი წაუკიდა, დიოსკორეს ნაცვლად დანიშნული მართლმადიდებელი პატრიარქი პროტერეუსი კი გააგდო. მართალია, სამხედრო ძალის დახმარებით მოხერხდა მისი ალექსანდრიაში დაბრუნება, თუმცა რამდენიმე წლის შემდეგ ის ეკლესიაში მოკლეს, და ხალხმა მის ნაცვლად კვლავ ანტიდიოფიზიტური პარტიის ლიდერი - ტიმოთე ელური (კატა) დასვა პატრიარქად.

ამ მოვლენების საპასუხოდ, იმპერატორმა ლეონ I-მა¹⁰⁵ ყველა ეპისკოპოსსა და არქიმანდრიტს შეკითხვის სახით მიმართა: ღირს კი ქალკედონის კრების გადაწყვეტილებების ასე ურყევად მიღება და ხომ არ არის შესაძლებელი, მონოფიზიტებთან შეთანხმება? (460 წ.) დიდმა უმრავლესობამ (დაახლოებით 1600 კაცი) მართლმადიდებლურ დოგმატს დაუჭირა მხარი. ტიმოთე ელური გადააყენეს და მის ნაცვლად ზომიერი, მშვიდობისმოყვარე ტიმოთე სალოფაკიალე დანიშნეს.

საკმაოდ ძლიერი პოზიციები ჰქონდათ მონოფიზიტებს სირიაშიც. ეგვიპტისგან განსხვავებით, სადაც ანტიქალკედონური რეაქცია უშუალოდ კრებას მოჰყვა, სირიაში მონოფიზიტური მოძრაობა თანდათან იკრებდა ძალას. კრების შემდეგ დაახლოებით 15 წელი აქ შედარებით სიმშვიდე იყო. შემდეგ სირიელი მონოფიზიტების სათავეში მდგომი პეტრე ფულონი ანტიოქიის პატრიარქი გახდა და მონოფიზიტობამ საკუთარი პოზიციების გაცხადება დაიწყო. თუმცა სირიასა და მცირე აზიის აღმოსავლეთში მონოფიზიტობის გავრცელებას თავისი საფუძველი ჰქონდა. ზოგი მკვლევარის აზრით, მონოფიზიტობა ნაციონალურ დაპირისპირებას ეყ-

¹⁰⁴ სერაპისის ტაძარი - ელინისტური ეგვიპტის ერთ-ერთი უმთავრესი ღვთაება. მისი კულტი ძვ.წ. IV საუკუნეში შეიქმნა ეგვიპტური და ბერძნული რელიგიური წარმოდგენების გაერთიანების შედეგად. ეგვიპტის ბერძენი მეფეები, პტოლემეაოსები, რომლებიც ამ კულტურათა შერწყმას ცდილობდნენ, ხელს უწყობდნენ სერაპისის კულტის დამკვიდრებას. სერაპისის სახეში გაერთიანდა ეგვიპტური ღვთაების, ოსირისის, და ბერძენ ღმერთთა - ჰადესისა და სხვათა - თვისებები. სერაპისის კულტი გავრცელდა საბერძნეთში, შემდეგ - რომის იმპერიაში. სერაპისის ტაძრებს სერაპეუმებს უწოდებდნენ. ძვ.წ. III საუკუნეში ამ სახელწოდებით აიგო ტაძარი ალექსანდრიაშიც, ალექსანდრიის სერაპეუმში ცნობილი იყო თავისი უზარმაზარი ბიბლიოთეკით, სადაც 40 ათასზე მეტი გრაგნილი ინახებოდა.

¹⁰⁵ ლეონ I - ბიზანტიის იმპერატორი 457- 474 წლებში.

რდნობდა, რომლის დაძლევა ვერც ბერძნულმა კულტურამ და ვერც რომაულმა მფლობელობამ ვერ შეძლო.

ალექსანდრე მაკედონელის შემდეგ აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდი როლი ითამაშა ელინიზაციამ, თუმცა ეს პროცესი არ დასრულებულა. იმპერია კულტურული თვალსაზრისით ერთიანი არ იყო. ქალაქებში დამკვიდრებული ელინისტური კულტურის⁹⁶ მიღმა არსებობდა ძველი ნაციონალური ტრადიციები. იოანე ოქროპირს⁹⁷ ანტიოქიის მიდამოებში ქადაგება სირიულად უწევდა: იქ უკვე აღარ ესმოდათ ბერძნული. სოფლებში, რომელიც უშუალოდ ანტიოქიის პატრიარქს ექვემდებარებოდა, არა მარტო ხალხს, სასულიერო პირებსაც კი, სირიულის გარდა, სხვა ენა არ ესმოდათ. ამგვარად, სირიული ენის ფარგლებში სირიელებმა ელინიზაცია მოიგერიეს და უპირატესობაც საკუთარ ენას მიანიჭეს. შემთხვევითი არ არის, რომ ანტიქალკედონურ გარემოს ბერ-მონაზვნები ქმნიდნენ. თავისი წარმომავლობით ისინი ყველაზე ნაკლებად იყვნენ ელინიზმთან დაკავშირებული. ავამაკთა კრებაზე ასობით სირიელი ბერი საკუთარი ეკლესიის „იმპერიული“ ცენტრიდან დაცვას ცდილობდა. ეს შინაგანი დაპირისპირება კიდევ უფრო ნათლად ჩანს სირიელების რომაულ ხელისუფლებასთან დამოკიდებულებაში. თანამედროვე კვლევები ცხადყოფს, რომ სირიელებისთვის იმპერიის ხელისუფლება აუტანელი ტვირთი იყო. რიგითი სირიელები რომაელებს სიძულვილით უყურებდნენ. ამიტომაც არ არის გასაკვირი, რომ აქ მონოფიზიტობის დამკვიდრება ხშირად პირდაპირ ბერძნულის აღმოფხვრით, ამოძირკვით მიმდინარეობდა. ამგვარად, აღმოსავლეთში დოგმატურ საკითხებზე კამათი პირდაპირ ეროვნულ ინტერესებზე გადაიკვეთა, რის შედეგადაც რელიგიურმა პრობლემატიკამ რელიგიურ-პოლიტიკური ხასიათი შეიძინა. ზოგი ლიდერი შეეცადა, იმპერიიდან დოგმატურ კონტექსტში გამოყოფა ეროვნული დამოუკიდებლობის

⁹⁶ ელინისტური კულტურა - ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობების (ძვ.წ. 334-323 წწ.) შემდეგ ბერძნული და აღმოსავლური კულტურების შერწყმის შედეგად შექმნილი კულტურა,

⁹⁷ იოანე ოქროპირი - ქრისტიანული ეკლესიის ბიზანტიელი მოღვაწე, „ეკლესიის მამათაგანი“, შვერალი, ბრწყინვალე ორატორი, კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსი. მოღვაწეობდა IV საუკუნის II ნახევარში და V საუკუნის დასაწყისში. იგი ცნობილია თავისი მჭერმეტყველური ქადაგებებითა და საზოგადო საუბრებით.

საფუძვლად გამოყენებინა.¹⁰⁸

ზემოთ მოყვანილი მიზეზების მიუხედავად, სირიაში თავისი დასაყრდენი ჰქონდა დიოფიზიტობასაც. ეს ელინიზებული სანაპირო ქალაქები იყო. მეოთხე საუკუნის კრების შემდეგ ანტიოქიის მართლმადიდებლური ეკლესია ორ ნაწილად გაიყო: მართლმადიდებლებად და მონოფიზიტებად. მართლმადიდებლობის ერთგულებს უწოდეს მელქიტები (მელქ-მმართველი, იმპერატორი) და მონოფიზიტებს - იაკობიტები. მელქიტები უმრავლესობას წარმოადგენდნენ ელინიზებულ სანაპირო ქალაქებში, მონოფიზიტები კი - ქვეყნის შიდა რაიონებში. 550 წლამდე ანტიოქიის საპატრიარქოს კონტროლი ხელიდან ხელში გადადიოდა მელქიტებსა და იაკობიტებს შორის, სანამ ოფიციალურად ორი ეკლესია არ ჩამოყალიბდა.

მონოფიზიტებსა და დიოფიზიტებს შორის დაწყებული დაპირისპირება გაგრძელდა კონსტანტინოპოლშიც. მონოფიზიტობის დამცველი აღმოჩნდა ახალი იმპერატორი - ბასილიკოსი (474-76 წწ.). ბუნებრივია, მის დროს მონოფიზიტების პოზიციები გამყარდა. იმპერატორმა 500 ეპისკოპოსს ხელი მოაწერინა დოკუმენტზე, რომელიც უარყოფდა ქალკედონის კრებას.

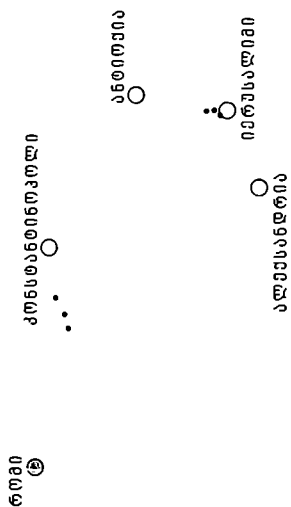
ბასილიკოსი ტახტიდან ჩამოაგდო ზენონმა¹⁰⁹, რომელიც ეკლესიაში მშვიდობის აღდგენას მონოფიზიტებსა და მართლმადიდებლებს შორის კომპრომისის გზით ცდილობდა. ამ მიზნით 482 წელს გამოსცა გამაერთიანებელი ბრძანება - ენოტიკონი.¹¹⁰

ქრისტიანულ სამყაროში მიმდინარე ეს დაპირისპირებები შეუმჩნეველი არ დარჩენილა ირანში. პირიქით, ქრისტიანების მიმართ დამოკიდებულება სწორედ ამ მოვლენებმა განსაზღვრა. გარკვეულწილად შეიცვალა რელიგიური პოლიტიკა,

¹⁰⁸ Meyendorff, J., *Imperial Unity and Christian Divisions*, Crestwood, New York, 1989, p. 189.

¹⁰⁹ ზენონი - ბიზანტიის იმპერატორი 474—475 და 476—491 წწ.

¹¹⁰ ენოტიკონი - იმპერატორ ზენონის მიერ გამოცემული დოკუმენტი, რომელიც დიოფიზიტებისა და მონოფიზიტების შერიგებას ისახავდა მიზნად. ენოტიკონის ძირითადი პუნქტები იყო: ნესტორის და ევტიქის სრული დაგმობა; წმინდა კირილეს (ნესტორის წინააღმდეგ ანათემები) სრული აღიარება; სიტყვა „ბუნების“ და იმ წინადადებების, სადაც ქრისტეს ერთ ან ორ ბუნებაზეა საუბარი, ხმარებიდან ამოღება.

რაც მეოთხე საეკლესიო კრების შედეგებიდან გამომდინარეობდა. ბიზანტიაში დაგმობილ მონოფიზიტობას ირანში უკვე ლოიალურად უყურებდნენ.

ამგვარად, ქრისტოლოგიურმა დავებმა ქრისტიანული სამყარო სამ ნაწილად გაყო. ძველი ქრისტიანობის ეს სამი შტო: მართლმადიდებლობა, მონოფიზიტობა (მიაფიზიტობა) და ნესტორიანელობა დღემდე არსებობს და მრავალსაუკუნოვანი ქრისტიანული ტრადიცია აქვს.

დასავლეთში სამივე ეკლესიას მართლმადიდებლურს (ორთოდოქსულს) უწოდებენ და ბერძნულად (ან აღმოსავლურად) და ქალკედონამდელ (ძველალმოსავლურ ან ორიენტალისტურად) ყოფენ. მათ შორის პირველი ჩამოყალიბდა აღმოსავლეთის ეკლესია, რომელიც აერთიანებდა სასანური ირანის სირიელ ქრისტიანებს ცენტრით ქტესიფონ-სელევკიაში. მათ ჯერ კიდევ V საუკუნის 20-იან წლებში გამოაცხადეს დასავლეთისგან, ანუ ანტიოქიის საპატრიარქოსგან, დამოუკიდებლობა. 431 წლის ეფესოს საეკლესიო კრების შემდეგ ნესტორის მომხრეებმა ირანში დაიწყეს ემიგრაცია. ირანში ქრისტიანების რაოდენობამ მოიმატა. იქ ქრისტიანებს, როგორც „რომის აგენტებს“ ისე უყურებდნენ. შაჰები განსხვავებულ პოლიტიკას ატარებდნენ მათ მიმართ, ზოგი დევნიდა, ზოგი კი მხარს უჭერდა. საბოლოოდ დასავლეთიდან გამოქცეულმა ნესტორის მომხრეებმა განსაზღვრეს აღმოსავლეთის ეკლესიის ქრისტოლოგიური ხედვა, რომელიც აღიარებდა ქრისტეში ორ ბუნებას, ორ იპოსტასსა და ერთ არსებას (ქრისტოლოგიური ფორმულა ნესტორიანელების - 2-2-1; მართლმადიდებლების - 2-1-1; მონოფიზიტების - 1-1-1.).

484 წელს ირანის სირიულმა ეკლესიამ ნესტორიანული აღმსარებლობა აღიარა და ბიზანტიის მართლმადიდებლურ ეკლესიათან კავშირი გაწყვიტა. ამის შემდეგ ქრისტიანთა დევნისთვის პოლიტიკური მოტივები აღარ არსებობდა. მონოფიზიტობასთან ერთად ნესტორიანელობაც ირანში დაშვებულ, ლეგალურ რელიგიად იქცა. თუ თავად ბიზანტიაში მონოფიზიტობა „ოპოზიციური რელიგია“ იყო და არაბერძნულ რეგიონებში - ეგვიპტეში, სირიასა და პალესტინაში - გავრცელდა, ბიზანტიის ფარგლებს გარეთ, ირანელების გავლენის სფეროებში, ნესტორიანელობა ირანიდან კიდევ უფრო აღმოსავლეთით გავრცელდა და ჩინეთამდე მიაღწია.

ბუნებრივია, პოლიტიკიდან გამომდინარე, ირანი მონოფიზიტობას მხარს უჭერდა ბიზანტიაშიც, თავის მხრივ, ბიზანტიაში დიოფიზიტები მათ „ირანის აგენტებად“ მოიაზრებდნენ.

ვახტანგ გორგასლის ეპოქა. V საუკუნის მეორე ნახევარი

V საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლში ვახტანგი მეფობდა. მოგვიანებით მას გორგასალი (მგლისთავა) შეარქვეს მუზარადზე გამოსახული მგლის თავის გამო. ვახტანგი ქართლის მეფის მირდატ არჩილის ძისა და ირანის შაჰის მიერ დანიშნული მოხელის - რანის ერისთავის ბარზაბოდის ასულის, საგდუხტის შვილი იყო. მისი მოღვაწეობის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდის „ქართლის ცხოვრების“ შემადგენელი ნაწილი, ერთ-ერთი ისტორიული ნაწარმოები - ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“

ჯუანშერი თხზულების დასაწყისშივე მოგვითხრობს: „ქართლი სპარსელებმა დაიპყრეს, ეკლესიები წაბილწეს, ქართველთა ჯვრები დამალეს და სპარსელებმა

ნაქრესში აღმოჩენილი ცეცხლთაყვანისმცემელთა ტაძრის გეგმა

ქართლის ყველა ეკლესიაში ცეცხლი ააგიზგიზეს... წარმოგზავნეს ცეცხლმსახურნი მცხეთას და მათ ეპისკოპოსად ბინქარან და დასხდნენ მოგვთას... ბინქარან ეპოსკოპოსი თავის რჯულს ასწავლიდა ქართველებს, მაგრამ წარჩინებულთაგან არავინ მიიღო ცეცხლთაყვანისმცემლობა, მხოლოდ წვრილი ერთგან მრავალმა მიიღო. და შეერია ქართლში წვრილ ერში ცეცხლმსახურება.“

ვახტანგი მცირეწლოვანი გამეფდა. როდესაც მეფე ათი წლის იყო, „გადმოვიდნენ ოსნი, ქართლი მოაოხრეს და დარუბანდის კარით უკან დაბრუნდნენ. მასვე ჟამსა გადმოვიდნენ ბერძნები აფხაზეთით. მანამდე ბერძნებს ჰქონდათ ეგრისწყალს ქვემოთ კერძი ყოველი და დაიპყრეს ეგრისწყლითგან ვიდრე ციხეგაჰამდე.“

ქართული წყაროს ცნობას ჩრდილო კავკასიიდან მომთაბარეთა შემოჭრის შესახებ ადასტურებს ბიზანტიური წყაროც, რომელიც ქართლისა და სომხეთის ჰუნ-სარაგურთა¹¹¹ მიერ დარბევაზე მოგვითხრობს. პრისკე პანიონელი¹¹² გადმოგვცემს: „სარაგურებმა, აკატირებთან¹¹³ და სხვა ტომებთან ერთად, ილაშქრეს სპარსელების წინააღმდეგ. ისინი ჯერ მიადგნენ კასპიის კარებს, ხოლო როდესაც დაინახეს, რომ აქ სპარსელი ჯარისკაცები იყვნენ ჩაყენებული, მიმართეს სხვა გზას, რომლითაც იბერიაში მივიდნენ, მოაოხრეს ის და სომეხთა სოფლებიც მოარბიეს, ასე რომ სპარსელებს, რომლებიც უკვე კიდარიტებთან ომში იყვნენ გართული, შეეშინდათ ამ შემოსევისა და ელჩები გაუგზავნეს რომაელებს და თხოვნენ მათ ან ფული მიეცათ მათთვის, ან კაცები - იუროპაის დასაცავად. ამასთანავე ამბობდნენ, რაც მათ ხშირად უთქვამთ ელჩებისთვის, რომ (სპარსელებს) ბრძოლები გადააქვთ, რათა ნება არ მისცენ მოწოლილ ბარბაროსულ ტომებს გაიარონ (ამ გასასვლელში) და რომ ამიტომაც, რომ რომაელთა მიწა-წყალი აუოხრებელი

სარაგურები - იგივე ჰუნ-სარაგურები, თურქულენოვანი ტომები, რომლებიც V საუკუნეში იხსენიებიან ჩრდილოეთ კავკასიასა და აზოვის ზღვისპირეთში.

¹¹² პრისკე პანიონელი - ბიზანტიელი ისტორიკოსი და დიპლომატი. მოღვაწეობდა V საუკუნეში. ავტორია თხზულების „გუთების ისტორია“, რომელმაც ჩვენამდე ფრაგმენტების სახით მოაღწია.

¹¹³ აკატირები - მომთაბარე ტომები (შესაძლოა თურქულენოვანი), რომლებიც V საუკუნეში მოსახლეობდნენ ჩრდილოეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში. ზოგი მკვლევარის აზრით, ისინი ხაზარების წინაპრები არიან.

რჩება. რომაელებმა კი უპასუხეს, რომ ყველა ვალდებულია, {ვინც} თავისი ქვეყნისთვის რომ იბრძვის, იბრუნოს თავისი ციხეების შენახვაზე, და ისინი (ელჩები) კვლავ უშედეგოდ დაბრუნდნენ.¹¹⁴

ჯუანშერის თანახმად, როცა ვახტანგი თხუთმეტი წლის გახდა, სამეფო კარის საბჭო - დარბაზი მოიწვია და ჩრდილო კავკასიაში ოსებზე ლაშქრობა გადაწყდა.

ჯუანშერი მოგვითხრობს: ვახტანგმა მოციქული გაგზავნა დედის ძმასთან - ვარამ-ბაკურთან - რანის ერისთავთან და დახმარება თხოვა. ისიც სიხარულით დათანხმდა, რადგან თავადაც შეწუხებული იყო ოსთა თარეშით. ვახტანგს თიანეთში კავკასიის (ჩრდილოეთ კავკასიის) სხვა მეფეებიც შეუერთდნენ. გაერთიანებულმა ლაშქარმა დარიალის კარი გაიარა. მაშინ ოსეთის მეფეებმაც შეკრიბეს ლაშქარი, მათ ხაზარებიც შეუერთდნენ. დარიალის ხეობაში დიდი ბრძოლა გაიმართა, რომელიც ვახტანგის გამარჯვებით დასრულდა. ქართლის მეფემ „დაიმორჩილა ოსნი... და შექმნა კარი ოსეთისანი, რომელსაც ჩვენ დარიალისად ვუწოდებთ. და აღაშენნა მას ზედა გოდოლნი მაღალნი, და დაადგინა მცველად მახლობელნი იგი მთიულნი. არა ხელეწიფების გამოსვლად დიდთა მათ ნათესავთა ოსთა და ყივჩაყთა“¹¹⁵ თვინიერ ბრძანებისა ქართველთა მეფისა...

ჩრდილო კავკასიაში ლაშქრობით ვახტანგმა გაამაგრა გადმოსასვლელები. ქართლის მეფისთვის, როგორც ირანის ვასალისთვის, ბუნებრივია, გადმოსასვლელების გაამაგრება და გაკონტროლება უმთავრესი მოვალეობა იყო. ამის გარდა, ჩრდილოეთ კავკასიის გადმოსასვლელების დაცვა ირან-ბიზანტიის (მანამდე - პართიისა და რომის) შეთანხმების საგანიც კი იყო. დაპირისპირების მიუხედავად, მხარეები თანხმდებოდნენ საერთო ინტერესზე, ბიზანტია ფულს უხდიდა ირანს გადმოსასვლელების დასაცავად. ასე რომ, ჩრდილოეთში ლაშქრობა, შესაძლებელია, მეფის ერთპიროვნული გადაწყვეტილება არც იყო. ქართლის მეფეს ლაშქ-

¹¹⁴ გეორგიკა I, პრისკე პანიონელი, თბილისი, 1961

¹¹⁵ ყივჩაყები - თურქულენოვანი ტომი, რომლის პირველსაცხოვრისიც ვოლგის აღმოსავლეთ სანაპირო იყო და XI საუკუნეში შავიზღვისპირეთში გადასახლდა. ჯუანშერთან ყივჩაყების მოხსენება ანაქრონიზმია. ჯუანშერი შედარებით გვიანდელი ავტორია. მეცნიერთა აზრით, ის XI ს.-ში მოღვაწეობდა და მის ნაწარმოებში ეს ანაქრონიზმებიც სწორედ ამაზე მეტყველებს.

რობები და ზოგადად საგარეო პოლიტიკა ირანთან უნდა შეეთანხმებინა. ამჯერადაც, ვახტანგის ლაშქრობა ჩრდილოეთ კავკასიაში იმავე ინტერესებს ემსახურებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მასთან ერთად არ იქნებოდა რანის ერისთავი ვარაზ-ბაკური, რომელიც უშუალოდ ირანს ემორჩილებოდა.

საინტერესოა, რომ იმავე პერიოდში ქართლის მეზობელ ალბანეთში ირანის წინააღმდეგ აჯანყება მიმდინარეობდა. აჯანყება 459 წელს დაიწყო.¹¹⁶ ალბანეთის მეფე ვაჩე II-მ¹¹⁷ „არ ისურვა მას (შაჰ პეროზს¹¹⁸) დამორჩილებოდა, ჩახერგა ჩორის¹¹⁹ ციხესიმაგრე, გავიდა გაღმა მხარეს და გადაიყვანა მასქუთა¹²⁰ ლაშქარიც. შეიერთა თერთმეტი მთიელი მეფე, ბრძოლით წავიდა არიელთა (სპარსელთა) ურდოს წინააღმდეგ და დიდი ზიანი მიაყენა სამეფო ჯარებს... პეროზმა ურიცხვი ჯარი გაგზავნა ხაილანდრთა ქვეყანაში¹²¹. გააღეს ალანთა კარი, წამოიყვანეს ჰონთა დიდი ურდო და ერთი წელი ეომნენ ალვანთა (ალბანეთის) მეფეს.“¹²²

ამ ვითარებაში, როცა დარუბანდი ალბანელი აჯანყებულების ხელში იყო, ირანისთვის კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა შეიძინა დარიალის გაკონტროლებამ. სწორედ დარიალიდან შემოიყვანა პეროზმა ჰუნთა დამხმარე ძალები, თუმცა აქვს თუ არა ამ ამბავს ვახტანგის ოსეთში ლაშქრობასთან რამე საერთო, ძნელი სათქმელია. საბოლოოდ, ალბანეთის აჯანყება მარცხით დასრულდა. ირანის შაჰმა იქ

¹¹⁶ M.L. Chaumont, "ALBANIA," *Encyclopædia Iranica*, I/8, pp. 806-810; online at <http://www.iranicaonline.org/articles/albania-iranian-aran-arm>

¹¹⁷ ვაჩე II - ალბანეთის მეფე 444-463 წ.

¹¹⁸ პეროზი - ირანის შაჰინშაჰი 459-484 წწ.

¹¹⁹ ჩორი - ისტორიულ წყაროებში დარუბანდის ერთ-ერთი სახელწოდება.

¹²⁰ მასქუთები - იგივე მასაგეტები, სამხრეთ დაღესტნის ტომები, ცხოვრობდნენ კასპიის ზღვის სანაპიროზე.

¹²¹ ხაილანდრთა ქვეყანა - მეცნიერთა ვარაუდით, ჩრდილოეთ კავკასიაში ალანების ტერიტორია, რომელიც ჰუნებმა დაიპყრეს (ტექსტიდან ჩანს, რომ ხაილანდრთა ქვეყანაში ჰუნები ცხოვრობენ.)

¹²² მოვსეს კალანკატუაცი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია, თბილისი, 1985.

მეფობა გააუქმა და მარზპანი¹²³ დასვა.

ვახტანგი ოსეთზე ლაშქრობის შემდეგ ქართლში არ დაბრუნებულა. ის ჩრდილოეთ კავკასიიდან აფხაზეთში გადავიდა და ახლა დასავლეთ საქართველოში დაიწყო ლაშქრობა. წყაროში არ არის მოთხრობილი, როგორ გადალახა მეფემ და ჯარმა კავკასიონი, თუმცა ხალხურმა ზეპირსიტყვიერებამ შემოგვინახა ლექსი, რომელიც ამ ამბავს უკვდავყოფს:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა, ციდან ჩამოესმა რეკა, იალბუზზე ფეხი შედგა, დიდმა მთებმა იწყეს დრეკა.

ამ კამპანიის დროსაც მასთან ერთად იყვნენ „ყოველი მეფე კავკასიათა, და შეუერთდა მას ვარაზ-ბაკური, სპითა აღარბადგანისათა, რანისა და მოვაკანისა, სპარსთა მეფის ბრძანებით.“ ამ ლაშქრობის დროსაც ვახტანგი ირანის დავალებას ასრულებს. იმის მიუხედავად, რომ ირან-ბიზანტიის დაპირისპირებას ამ დროს ადგილი არ ჰქონია, შესაძლებელია, ირანი შეეცადა, ესარგებლა შექმნილი საერთაშორისო ვითარებით და საკუთარი ვასალის ხელით ემოქმედა: გაემგარებინა და გაეკონტროლებინა ჩრდილო კავკასიის გადმოსასვლელი დასავლეთ საქართველოში და თავად დასავლეთ საქართველოც გაეღენის ქვეშ მოექცია. ეს ვახტანგის ინტერესებს ემთხვეოდა. იგი სპარსელების ძალებითა და, ალბათ, ფულითაც ბიზანტიელებისგან მიტაცებული ეგრისის დაბრუნებას ცდილობდა.

ჯუანშერის მიხედვით ვახტანგმა „სულგრძელად და უშიშრად იწყო ბრძოლა ციხეთა აფხაზეთისათა. რამეთუ მეფე ბერძენთა ლეონ დიდი უცალო იყო ბრძოლისაგან სპარსთასა და ვერ შემძლებელ იყო სპათა გამოგზავნად აფხაზეთს; და სამი წლის განმავლობაში დაიკავა აფხაზეთის ციხეები ციხეგოჯამდე.“ ამ ბრძოლების შემდეგ „კეისარმა უკან მისცა ვახტანგს საზღვარი ქართლისა, ციხე თუხარისი და კლარჯეთი ყოველი, ზღვიდან ვიდრე არსიანამდე.“

წყაროში მოხსენიებული ბერძენთა მეფე ლეონი ბიზანტიის იმპერატორი ლეონ

¹²³ მარზპანი - ქვეყნის, მხარის, ოლქის მმართველი სასანიანთა ირანში. უმაღლესი მოხელე, რომელიც IV-VI საუკუნეებში ინიშნებოდა ირანის მიერ დაპყრობილი ქვეყნის (ჩვეულებრივ, ასეთ ქვეყანაში სამეფო ხელისუფლება აღარ არსებობდა, ანდა დროებით იყო გაუქმებული) მმართველად და შაჰის ადგილობრივ ნაცვლად.

I-ია, რომელიც 457-474 წლებში მართავდა იმპერიას. ლეონის დროს კვლავ გახშირდა ბალკანეთზე ჰუნების თავდასხმები. მას გერმანული ტომების მოგერიება უწევდა. 468 წელს ვანდალების წინააღმდეგ მოაწყო ექსპედიცია, რომელიც იმპერიას საკმაოდ ძვირი დაუჯდა და რომელშიც დამარცხდა. ვანდალებმა საბერძნეთის სანაპიროებზე თავდასხმები დაიწყეს და იმპერატორი იძულებული გახდა მათ მეფესთან - ჰეიზერიხთან დაედო ზავი. ამ ვითარებაში ლეონს, ბუნებრივია, არ ეცალა აღმოსავლეთისთვის.

ჯუანშერის გარდა, არც ერთი სხვა ისტორიული წყაროთი ეგრის-ლაზიკაში ირანული გავლენის დამყარება არ დასტურდება, შესაბამისად, თუ ეს კამპანია რეალურად იყო, მას შედეგად ეგრისის ირანის ქვეშევრდომობაში და ამ გზით ქართლისადმი დაქვემდებარებაში გადასვლა არ მოჰყოლია.¹²⁴ მითუმეტეს, რომ ვახტანგი ირანის ვასალი იყო და მისი დაბრუნებული ეგრისიც პეროზის ვასალი უნდა გამხდარიყო. ჯუანშერის თანახმად კი, ეგრისი საერისთავოებად დაიყო და ქართლს უშუალოდ შეუერთდა, რაც მოცემულ ვითარებაში ნაკლებ სარწმუნოა.

რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოში ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსასვლელების საკითხს: ბიზანტიელი ისტორიკოსები (მენანდრე პროტიქტორი¹²⁵ და პრისკე პანიონელი) ცნობებს გვაწვდიან სვანეთში განვითარებული მოვლენების შესახებ, რასაც მეცნიერები ვახტანგ გორგასლის სამხედრო კამპანიას უკავშირებენ. მაგ., პრისკე პანიონელი, მოგვითხრობს: „დიდი უთანხმოება ჰქონდათ სვანთა ტომთან რომაელებსა და ლაზებს, და სვანებმა სასტიკი ბრძოლა გააჩაღეს სემატის (ლაზთა სარდლის) წინააღმდეგ. სპარსელებს უნდოდათ სვანებისთვის წართმეული სიმაგრეებისთვის ბრძოლა; ამიტომ მან (ლაზთა მეფემ) ელჩები გამოგზავნა (ბიზანტიონში) და მეფეს სთხოვა, გაეგზავნა მისთვის დამხმარე ჯარები იმ ჯარისკაცთაგან, რომლებიც რომაელთა ქვეშევრდომ არმენიელებს საზღვრებს იცავდნენ, რათა მზად ჰქონოდათ დახმარება, რადგან ის ჯარის ნაწილები მეზობლად იყვნენ, და არ შინებოდა შორიდან მოლოდინში, ან არ დასჭირვებოდა დიდი ხარჯების გაღება, თუ ომი ვინიცობაა, გაჭიანურდებოდა, როგორც ეს წინათ მოხდა:

¹²⁴ ნ.ლომოური, საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში. თბილისი. 1989.

¹²⁵ მენანდრე პროტიქტორი - ბიზანტიელი ისტორიკოსი და დიპლომატი. მოღვაწეობდა VI საუკუნეში. მისმა თხზულებამ ფრაგმენტების სახით მოაღწია.

როცა დახმარება იქნა გაგზავნილი ჰერაკლეს¹²⁶ მეთაურობით, სპარსელებმა და იბერებმა, რომლებიც მას (ლაზთა მეფეს) ეომებოდნენ, სხვა ტომების წინააღმდეგ გაილაშქრეს, და ამიტომ მან (ლაზთა მეფემ) მოკავშირე ჯარი უკან გაგზავნა, მათი შესანახი ხარჯების გამო, ასე რომ სპარსელებმა კვლავ მის წინააღმდეგ განაახლეს ომი და მან რომაელებს მოუხმო დასახმარებლად.¹²⁷

პრისკე პანიონელი ლაზებისა და სვანების დაპირისპირების ერთი ეპიზოდის გადმოცემის დროს პარალელს ავლებს სხვა მოვლენასთან, სადაც აშკარად ჩანს, რომ სპარსელები და იბერები ლაზებს ეომებოდნენ. მეცნიერები სწორედ ამ ამბავს უკავშირებენ ვახტანგ გორგასლის დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობას.

იმავე პერიოდის, V საუკუნის მეორე ნახევრის, ეგრის-ლაზიკის შესახებ ინფორმაციას გვაწვდიან ბიზანტიური წყაროები. საინტერესოა, რა ვითარებაა ამ დროს ლაზიკაში, რა ვიციტ ზემოთ მოყვანილი ამბის - სვანებთან დაპირისპირების - გარდა, იქ მიმდინარე მოვლენებზე? ჯდება თუ არა ბიზანტიური წყაროების მონაცემები ჯუანშერის კონცეფციამ?

ლაზთა მეფე გუბაზ I

პრისკე პანიონელი მოგვითხრობს ლაზთა მეფე გუბაზ I-ზე, რომელსაც ბიზანტიის იმპერატორების - მარკიანესა და ლეონის - მმართველობის დასაწყისში მოუწია მეფობამ. თავდაპირველად ის მარკიანეს აუჯანყდა და ამჯერად, როგორც ჩანს, იმპერატორმა მოიცალა და ჯარიც გამოგზავნა. „მას შემდეგ, რაც რომაელები მივიდნენ კოლხეთში და ომი აწარმოეს ლაზების წინააღმდეგ, რომაელთა ჯარი თა-

¹²⁶ ჰერაკლე - ბიზანტიელი სარდალი. იგი 451 წელს ესწრებოდა ქალკედონის კრებას. ლეონ I-ის იმპერატორობის დროს ის აღმოსავლეთის ჯარს სარდლობდა, 468 წელს ვან-დალების წინააღმდეგ იქნა წარგზავნილი. უფრო გვიან, ზენონის დროს (474-491 წწ.), გოთებს ჩაუვარდა ტყვედ. მართალია, ის ზენონმა გამოისყიდა ტყვეობიდან, მაგრამ კონსტანტინოპოლში რომ ბრუნდებოდა, გზაზე მოკლეს გოთებმა.

¹²⁷ გეორგიკა 1, პრისკე პანიონელი - უთანხმოება სვანთა ტომთან. თბილისი. 1961.

ვის ქვეყანაში გამობრუნდა და კარისკაცები შეუდგნენ ახალი ომისთვის მზადებას; ისინი იმის ბტობაში იყვნენ, თუ რა გზით ელაშქრათ: იმავე გზით, თუ სპარსეთის მეზობელი ქვეყნის, არმენიის, გზით დაეწყათ ომი და წინდაწინ პართიელების (სპარსელების) მეფე მიემხროთ. ზღვით, მათი აზრით, შეუძლებელი იყო ცურვა ძნელსავალი ადგილების გასწვრივ, რადგან კოლხეთი უნავსადგურო იყო. გუბაზმა ელჩები გაგზავნა პართიელებთანაც და რომაელთა მეფესთანაც. მაგრამ პართიელების მეფეს ომი ჰქონდა კიდარიტებად წოდებულ ჰუნებთან და ამიტომ უარი უთხრა მასთან მოსულ ლაზებს...

გუბაზმა ელჩები გაგზავნა რომაელებთან. რომაელებმა უპასუხეს გუბაზის მოციქულებს, რომ შეწყვეტდნენ ომს, თუ ან თვითონ გუბაზი გადადგებოდა ტახტიდან, ან შვილს გადააყენებდა მეფობიდან: ძველი კანონების თანახმად, არ არის კანონიერი, რომ ორივენი მეფობდეთ. ასე რომ, ერთ-ერთი უნდა იყოს კოლხეთის ტახტზე - ან გუბაზი, ან მისი შვილი, და მაშინ შევწყვეტთ ომსო - ურჩევდა ევფემიოსი, რომელსაც მაგისტროსის¹²⁸ თანამდებობა ეჭირა. ევფემიოსი სახელგანთქმული იყო ჭკუითაც და სიტყვა-პასუხითაც და მარკიანე მეფის დროს ემოსმოძღვარი იყო. მეტ წილ საქმეებში მარკიანე მისი რჩევა-დარიგებით ხელმძღვანელობდა. იმან ისტორიკოსი პრისკეე მიიწვია სახელმწიფო საქმეებში მონაწილეობის მისაღებად. ასეთი არჩევანი რომ მისცეს გუბაზს, იმან აირჩია გადამდგარიყო სამეფო ტახტიდან შვილის სასარგებლოდ და თავისი სამეფო ნიშნები გაიძრო და მანი რომაელთა მპყრობელს მოციქულები გაუგზავნა თხოვით - უკვე ერთი კოლხი მეფობს და ნულარ ჯავრობ, იარალი დაჰყარეო. რომაელთა მეფემ შეუთვალა, გადმოსულიყო რომაელთა ქვეყანაში და მოეხსენებინა თავისი განზრახვების შესახებ. გუბაზმა უარი არ თქვა გამგზავრებაზე, ხოლო წინათ თვით გობაზთან მომხდარ უთანხმოებათა გამო კოლხეთში გამოგზავნილ დიონისეს მოსთხოვა სიტყვა მიეცა, რომ მას, უსიამოვნება არაფერი შეეძებოდა. ამიტომ იქნა დიონისე გაგზავნილი კოლხეთში და სადავო საკითხებზეც შეთანხმდნენ...

ხანძრის შემდეგ, რომელიც ქალაქში ლეონტის დროს გაჩნდა, კონსტანტინოპოლ-

¹²⁸ მაგისტროსი - უმაღლესი ტიტული ბიზანტიის იმპერიაში. ამ ტიტულს ხშირად ატარებდნენ იმპერიის რომელიმე ნაწილში გაგზავნილი მხედართმთავრები.

ში ჩამოვიდნენ გუბაზი და დიონისე. გუბაზს სპარსული ტანსაცმელი ეცვა და მიდიური წესისდა მიხედვით, მეშუბენი ახლდნენ. კარისკაცებმა მიღებისთანავე ჯერ გაკიცხეს იგი რომელთა წინააღმდეგ ამბოხებისთვის, ხოლო შემდეგ კეთილგანწყობილად მოექცნენ და ისე გაისტუმრეს უკან. გუბაზმა მოხიბლა ისინი თავისი სიტყვა-პასუხით და საქრისტიანო ნიშნების ტარებით.“

ამგვარად, გუბაზის ამბოხი ბიზანტიის წინააღმდეგ დასრულდა. საბოლოოდ, გარკვეული დათმობის საპასუხოდ ის მაინც იმპერატორს დამორჩილდა და სადემარკაციო ხაზი ბიზანტიასა და ირანს შორის არ შეცვლილა, ლაზიკა ბიზანტიის, ქართლი კი კვლავ ირანის გავლენის სფეროში დარჩა.

ვახტანგი - ლაშქრობების გაგრძელება

ჯუანშერი მოგვითხრობს ვახტანგის სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ლაშქრობის შესახებ. ვახტანგმა ეს ბრძოლაც ირანელებთან ერთად წამოიწყო, თუმცა შემდეგ დაუზავდა კეისარს და „უკუმოსცა კეისარმან საზღვარი ქართლისა, ციხე თუხარისი და კლარჯეთი ყოველი, ზღვითგან ვიდრე არსიანთამდე.“ უკანა გზაზე ვახტანგმა „იხილა კლდე შუა კლარჯეთსა, რომელსა სოფელსა ერქუა არტანუჯი. და მოუწოდა არტავაზს, ძუძუს-მტესა მისსა, და დაადგინა იგი ერისთავად; და უბრძანა, რათა აავოს ციხე არტანუჯისა; და უბრძანა, რათა გამონახოს ჴევსა მას შინა ადგილი სამონასტრე და აღაშენოს ეკლესია, და ქმნეს მონასტრად, ვითარცა ეხილვნეს მონასტერნი საბერძნეთისანი. და რქუა არტავაზს: „უკეთუ განძლიერდენ სპარსნი ჩუენ ზედა, საყუდელი ჩუენი აქა ყოფად არს“. ამგვარად, ჯუანშერის თანახმად, ვახტანგმა დაიბრუნა ბიზანტიის მიერ მიტაცებული ტერიტორია და ის, როგორც საერისთავო, ისე შემოუერთა ქართლის სამეფოს. ამ საერისთავოს პოლიტიკურ ცენტრი გახდა არტანუჯი.

ვახტანგის მოქმედებამ ირანის შაჰის უკმაყოფილება გამოიწვია. მართალია, ირანელებმა თავიდან ვერ მოიცალეს ქართლისთვის, მაგრამ შემდეგ ჯარი გამოგზავნეს. ვახტანგის დასახმარებლად ბიზანტიელთა ჯარიც მოვიდა, რის გამოც სპარსელებმა დაზავება არჩიეს. ბიზანტიასა და ირანს შორის დაპირისპირება არ

დაწყებულია. ვახტანგმა კვლავ შაჰის უზენაესობა ცნო და ის ამჯერად ირანელებმა შორეულ ქვეყნებში - შუა აზიასა და ინდოეთში სალაშქროდ გაიწვიეს. ჯუნშერი ამ ლაშქრობებზე არაკებით გვიყვება, მაგ.: არაკი სინდთა მეფისა, არაკი ვახტანგ გორგასლისა. შორეულ ქვეყნებში რვაწლიანი ლაშქრობების შემდეგ ვახტანგი სამშობლოში დაბრუნდა.

კათოლიკოსობის დაწესება ქართლში

ვახტანგ გორგასლის სახელს უკავშირდება რელიგიური რეფორმა. ვახტანგის მეფობამდე ქართლში უმაღლესი სასულიერო პირი მთავარეპისკოპოსი იყო, ხოლო ვახტანგმა კათოლიკოსობის დაწესება გადაწყვიტა.

ჯუნშერის გადმოცემით, მეფესა და არქიესპისკოპოს მიქაელს¹²⁹ შორის კონფლიქტი ვახტანგის სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ლაშქრობიდან დაბრუნების შემდეგ დაიწყო, როცა მიქაელმა მეფის მიერ პეტრეს კათალიკოსად დასმის განზრახვა შეიტყო. ვახტანგმა პეტრე ლაშქრობის დროს გაიცნო და მისი კათალიკოსად მოწვევა იქვე გადაწყვიტა. თუმცა ამ გადაწყვეტილების შესრულება საკმაოდ გაიწელა. ვახტანგს შორეულ ქვეყნებში ლაშქრობებმა მოუწია და მხოლოდ იქიდან დაბრუნების შემდეგ გაგზავნა მოციქული კონსტანტინოპოლში. მიქაელმა ვახტანგს საჯაროდ დასდო ბრალი და ქრისტიანობის დატოვება და ცეცხლთაყვანისმცემლობის მიღება დააბრალა: „დაგიტეობია ქრისტე და ცეცხლსა ესაჲ“. ვახტანგმა პასუხად შეუთვალა: „ძალითა ქრისტესითა შევედ და სიმართლით გამოვედ ძალითავე ქრისტესითა, და უბრალო ვარ, ღმერთმან იცის მაგრა წარმივლენია მოციქული მოყვანებად კათალიკოსისა და ეპისკოპოსთა.“

ვახტანგი ეახლა მიქაელს და ფერხით მთხვევას აპირებდა, როცა ეპისკოპოსმა ფეხი ჰკრა და კბილები ჩაუშტვრია. განრისხებულმა მეფემ მიქაელი გადააყენა და

¹²⁹ მიქაელ მთავარეპისკოპოსი - ჯუნშერის მიხედვით, ვახტანგის დედამ, საგდუხტმა მოიწვია ბიზანტიიდან. „მოიყვანა მღვდელი ჭეშმარიტი საბერძნეთით, სახელით მიქაელ, და დაადგინა იგი ეპისკოპოსად“ ქრისტიანობის განსამტკიცებლად, რადგან ქართლში მაშდენობა ძალიან გავრცელებულიყო.

კონსტანტინოპოლში გააგზავნა დასასჯელად. თავის დროზე კონსტანტინოპოლიდან ჩამოყვანილი მღვდელი კვლავ უკან დააბრუნეს, საიდანაც ის მღვიძარეთა მონასტერში გადაიყვანეს და ბერად აღკვეცეს („ექსორია ყვეს მიქელ ეპისკოპოსი მონასტერსა მღვიძარეთასა.“¹³⁰)

ვახტანგმა მოციქულები გაგზავნა კონსტანტინოპოლის პატრიარქთან და პეტრე მღვდლისა და სამოელ მონაზონის კათოლიკოსად და ეპისკოპოსად კურთხევა ითხოვა. ამასთანავე, მათთან ერთად ქართლში კიდევ 12 ეპისკოპოსიც უნდა გამოეგზავნათ.

იმპერატორმა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა პეტრე მღვდელი და სამოელ მონაზონი ანტიოქიაში გაგზავნა დასამტკიცებლად, რადგან „პირველად, დასაბამსა ქართლის მოქცევისასა დედა-კაცისა ჰრომაელისა ნინოს მიერ, განივლინა აქათ ეპისკოპოსი, რამეთუ შორის სპარსთა და ბერძენთა შფოთი იყო, და მით ვერ მოაწიეს საქმე ესე ჯერისა-ებრ სჯულისა: რამეთუ ჩუენ უწყით, ვითარმედ ქართლი და აღმოსავლეთი და ჩრდილო მაგის წმიდისა საყდრისანი არიან, ვითარცა განაწესეს მოციქულთა სახარებასა შინა, რომელ არს უწინარესობა“.

ამგვარად, პეტრე და მასთან ერთად კიდევ თორმეტი ეპისკოპოსი აკურთხა ანტიოქიის პატრიარქმა და ისინი ქართლში წარმოგზავნა.

ქართლში ჩამოსვლის შემდეგ პეტრე კათოლიკოსი და სამოელ ეპისკოპოსი მცხეთაში დასხდნენ. ვახტანგმა იქ მოციქულთა ეკლესია - სვეტიცხოველი ააშენა, რადგან მირიანის დროს აგებული ეკლესია მცირე იყო. დანარჩენი ეპისკოპოსებიდან კი ვახტანგმა „დასვა ერთი კლარჯეთს, ეკლესიასა ახიზისასა; ერთი არტანს, ერუშეთს; ერთი ჭავჭავეთს, წუნდას; ერთი მანგლისს; ერთი ბოლნისს; ერთი რუს-

¹³⁰ მღვიძარეთა მონასტერი (ბერძნ. აკიმიტები - უძინარნი) - იგივე აკიმიტების მონასტერი. ასე უწოდებდნენ ალექსანდრე კონსტანტინოპოლელის მიერ V საუკუნის დასაწყისში დაარსებულ მონასტერს, რომელსაც სხვა მონასტრებთან შედარებით განსაკუთრებით მკაცრი წესდება ჰქონდა. აკიმიტების ერთ-ერთი თავისებურება ის იყო, რომ ბერ-მონაზვნები სამ ცვლად იყვნენ დაყოფილი და დღე და ღამე განუწყვეტლად ლოცულობდნენ. აქედან წარმოსდგა კიდევ მათი სახელწოდება. V ს.-ის შუა ხანებში მონასტერი მონოფიზიტობის წინააღმდეგ მიმართული ცენტრი იყო. მონასტრის ილუმენი მონაწილეობდა ქალკედონის კრების მომზადებაში.

თავს; ერთი ნინოწმინდას, უჯარმის კარსა, რომელი გორგასალსა აღეშენა; ერთი ჭერემს, მისსავე აღშენებულსა, და მუნ ქმნა ქალაქი ერთი შორის ორთავე ეკლესიათა, რომელ იგი მანვე აღაშენა; ერთი ჩელეთს, რომელი სოფელსა შუა აღაშენა ერთი ხორნაბუჯს და ერთი აგარაკს, რომელ არს ხუნანს. შემდგომად ამისა აღაშენა ეკლესია ნიქოზისა საგზებელსა თანა ცეცხლისასა და დასვა ეპისკოპოსი.“

ვახტანგის რელიგიურ რეფორმასთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრებები და ბევრი კითხვა არსებობს. მეცნიერთა ნაწილს მიაჩნია, რომ ვახტანგი და მიქაელი ერთმანეთს კონფესიურ ნიადაგზე დაუპირისპირდნენ. არსებობს საპირისპირო მოსაზრებებიც, თუმცა, წარმოდგენილია, V საუკუნის II ნახევარში ქრისტიანულ სამყაროში მიმდინარე პროცესებს გავლენა არ მოეხდინა ქართლზეც.

ზოგს მიქაელი უკიდურესი ორთოდოქი-ქალკედონიტი ჰგონია, ვახტანგი კი ან ბენონის პოლიტიკური პოზიციის მომხრე, ან აშკარა მონოფიზიტი.¹³¹ ზოგს პირიქით ვახტანგი - დიოფიზიტი და მიქაელი - მონოფიზიტი, თუმცა წარმოდგენილია, ამ შემთხვევაში, მიქაელი ბერად „მღვიძარეთა“ მონასტერში აღეკვეცათ.

მეცნიერები დიდ ყურადღებას აქცევენ, სად მოხდა ქართლის კათოლიკოსის ხელთდასმა. მართალია, ვახტანგმა კონსტანტინოპოლს მიმართა, მაგრამ კათოლიკოსი დასამტკიცებლად ანტიოქიაში გაგზავნეს; ასევე ძალზე მნიშვნელოვანია კათოლიკოსობის დაწესების თარიღი იმის დასადგენად, თუ ანტიოქიის რომელმა პატრიარქმა დაამტკიცა ქართლის კათოლიკოსი. ანტიოქიაში მონოფიზიტური პარტია საკმაოდ ძლიერი იყო და პატრიარქის ტახტზე მონოფიზიტები (ძირითადად) და დიოფიზიტები მონაცვლეობდნენ. მართალია, ქართული წყაროების თანახმად, ქართლში კათოლიკოსობის დაწესება მოხდა ქართლის გაქრისტიანებიდან 170-ე წელს, მაგრამ გაქრისტიანების თარიღიც არ არის ზუსტი, შესაბამისად - კათოლიკოსობის დაწესების დროის დადგენაც ჭირს.

ამ საკითხის კვლევისას გასათვალისწინებელია მთლიანად ეპოქისა და კონტექსტის გაანგებება. ვახტანგის მოღვაწეობას ორ პერიოდად ყოფენ: პროირანულ და პრობიზანტიურად. 80-იანი წლებიდან ვახტანგმა საგარეო პოლიტიკური ორიენტაცია შეიცვალა და ირანის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო. ამ კონტექსტიდან

¹³¹ ნ.ლომური - საქართველოს და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში. თბილისი. 1989.

ქართლში კათოლიკოსობის დაწესების თარიღი კიდევ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს, რადგან პროირანული პოლიტიკის მატარებელი ვახტანგი ქართლში დიოფიზიტ კათოლიკოსს ვერ მოიწვევდა. ირანი ამის საშუალებას არ მისცემდა, მითუმეტეს, ამ დროს სამხრეთ კავკასიის უდიდეს ნაწილში მყარად ჰქონდა ფეხი მოკიდებული. თავად ფაქტიც, ავტოკეფალიის მიღება, ხომ არ არის ქრისტიანული ცენტრებიდან დისტანცირების სურვილი და ირანისთვის ამის ჩვენება, როგორც ეს ერთ დროს ირანში მცხოვრებმა ქრისტიანებმა გააკეთეს? ანტიირანული პოლიტიკის დაწესების შემდეგ რამდენად ეცალა ვახტანგს რელიგიური რეფორმისთვის ან ჰქონდა კი მოქმედების თავისუფლება?

ერთი ცხადია, რამეც ამახვილებს ზოგი მკვლევარი ყურადღებას: შემთხვევითი არ უნდა იყოს ვახტანგის მიერ 12 ეპისკოპოსის გამოთხოვნა და შემდეგ ქართლში 12 საეპისკოპოსოს დაარსება, რადგან საეკლესიო სამართლის ძეგლებში არსებობს მითითება, რომ ეპისკოპოსთა გასამართლებისა და ასევე ახალ ეპისკოპოსთა ხელთდასმისათვის, აგრეთვე ეკლესიის შიგნით წარმოქმნილ სხვა პრობლემათა გადასაწყვეტად აუცილებელი იყო საეკლესიო კრება, რომელშიც სულ ცოტა 12 ეპისკოპოსს უნდა მიეღო მონაწილეობა. კანონიკურად დამოუკიდებლად ითვლებოდა და მოქმედებდა ეკლესია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მას სულ ცოტა 12 ეპისკოპოსისგან შემდგარი კრების მოწვევა შეეძლო.¹³² ე.ი. ქართულმა ეკლესიამ მიიღო დამოუკიდებლობა კონსტანტინოპოლისა და ანტიოქიის მაშინდელ პატრიარქთა თანხმობით, მაგრამ რაღაც დამოკიდებულება ქართლის ეკლესიას ანტიოქიაზე მაინც დარჩა. ცნობილია, რომ VI საუკუნის შუა წლებამდე იუსტინიანეს¹³³ იმპერატორობამდე, ქართლის კათოლიკოსს გზავნიდნენ ანტიოქიიდან და მხოლოდ იუსტინიანეს დროს ქართლის კათოლიკოსებად ხდებოდნენ ადგილობრივი წარმომავლობის პირები.¹³⁴

¹³² ნ. ლომოური, ქრისტიანობის გავრცელება და დამკვიდრება საქართველოში, თბილისი, 2009.

¹³³ იუსტინიანე - ბიზანტიის იმპერატორი 527–565 წლებში. ერთდროულად კარგი რეფორმატორი და მხედართმთავარი, რომელმაც ძველი რომის იმპერიის აღდგენა სცადა.

¹³⁴ ნ. ლომოური, ქრისტიანობის გავრცელება და დამკვიდრება საქართველოში, თბილისი, 2009.

ვითარება ანტიოქიის საპატრიარქოში

ქალკედონის კრების შემდეგ ქრისტიანულ სირიაში, რომლის ცენტრიც ანტიოქია იყო, თანდათანობით მონოფიზიტური მიმდინარეობა სულ უფრო ძლიერდებოდა. 469 წლიდან ანტიოქიის პატრიარქი პეტრე ფულონი გახდა, რომელმაც V საუკუნის II ნახევარში საეკლესიო ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა და მონოფიზიტური მოძრაობის სულისჩამდგმელად ითვლება.

მონოფიზიტი პატრიარქი ცდილობდა, მისდამი დაქვემდებარებულ კათედრებზე ქალკედონის კრების მიმდევრები გადაეყენებინა და მონოფიზიტი ეპისკოპოსები დაესვა. იმავდროულად, პეტრემ მონოფიზიტობის დამკვიდრება სცადა ლიტურგიაშიც. ის პირველი მონოფიზიტი სასულიერო მოღვაწე იყო, რომელმაც ქალკედონიტებთან დაპირისპირება ლიტურგიაშიც სცადა, რათა ეკლესიის ცხოვრებაში მონოფიზიტობა ღვთისმსახურებაშიც დამკვიდრებინა.

ბიზანტიის იმპერატორი ლეონ I და კონსტანტინოპოლის პატრიარქი გენადი (458-471 წწ.) ქალკედონის კრების გადაწყვეტილებას იზიარებდნენ და როცა ანტიოქიაში მომხდარი ამბები გაიგეს, იმპერატორმა პეტრეს გადასახლების ბრძანება გასცა. ანტიოქიის კათედრა იულიანემ დაიკავა.

პეტრე ფულონმა გადასახლების დროს გზიდან გაქცევა მოახერხა და თავის გასამართლებლად კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, მაგრამ შეიპყრეს და ბერ-აკიმიტებთან (მღვიძარეთა მონასტერში) გამოკეტეს¹³⁵.

პეტრეს ტყვეობა დასრულდა მას შემდეგ, რაც იმპერატორი ზენონი¹³⁶ ტახტიდან

¹³⁵ ამჯერად უკვე მონოფიზიტი პეტრე ფულონი გაგზავნეს აკიმიტების მონასტერში. პეტრე ფულონის შემთხვევაში ვიცით, რომ ის, ქართლის მთავარეპისკოპოს მიქაელისგან განსხვავებით, როგორც პატიმარი, გამოკეტეს. რადგან არ ვიცით, რა ბედი ეწია მიქაელს მონასტერში, ლოგიკურია, ვივარაუდოთ, რომ მიქაელის დიოფიზიტობის შემთხვევაში აკიმიტების მონასტერში მას ბერად აღკვეცავდნენ.

¹³⁶ ზენონი - ბიზანტიის იმპერატორი 474-75 და 476-91 წწ. ის იყო იმპერატორ ლეონ I-ის სიძე. ლეონის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ერთი წელიწადი დაჰყო, შემდეგ იგი ბასილიკოსმა ჩამოაგდო. ბასილიკოსმა ვერ მოახერხა ხალხში პოპულარობის მოპოვება და ზენონმა ოცი თვის შემდეგ უბრძოლველად, ინტრიგებით დაიბრუნა ტახტი.

ჩამოაგდო ბასილიკოსმა¹³⁷ და თავად გამეფდა. ზენონის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს ბასილიკოსი მონოფიზიტებს ეყრდნობოდა, რადგან მიიჩნევდა, რომ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ძალა იყო. საკუთარი თავის იმპერატორად გამოცხადების შემდეგ, ბასილიკოსმა გამოსცა „ენციკლიკი“¹³⁸, რომელიც ქალკედონის კრების წინააღმდეგ იყო მიმართული.

ამასობაში ანტიოქიის პატრიარქი იულიანე გარდაიცვალა და ბასილიკოსმა კვლავ პეტრე დანიშნა პატრიარქად. პეტრე ანტიოქიაში დაბრუნდა, თუმცა მისმა მფარველმა იმპერატორმა მხოლოდ ოცი თვე შეინარჩუნა ძალაუფლება. ამჯერად ზენონმა მოახერხა ბასილიკოსის ჩამოგდება და ტახტის დაბრუნება. პეტრე კი, როგორც ბასილიკოსთან დაახლოებული, ზენონის წინააღმდეგ შეთქმულების მონაწილე კვლავ გადააყენეს და ანტიოქიის ეკლესიიდან გააძევეს. პეტრე ფულონთან ერთად ანტიოქია დატოვა მისმა თანამოაზრემ და ერთ-ერთმა ყველაზე დაახლოებულმა პირმა იოანემ. პეტრე რამდენიმე წელიწადი რომის იმპერიის მცირე აზიის, ელინოპონტის პროვინციაში, ერთ-ერთ ტაძარში იმალებოდა, იოანემ კი პალესტინაში, მაიუმის მონასტერს შეაფარა თავი, სადაც პეტრე იბერის¹³⁹ საყვარელი მოსწავლე, შემდეგ კი (512-518 წწ.) მაიუმის ეპისკოპოსი (იგივე იოანე მაიუმელი) გახდა. მანვე აღწერა პეტრე იბერის ცხოვრება და შემოგვინახა ცნობები პალესტინელ მონოფიზიტებსა და სამონასტრო ცხოვრებაზე.

პეტრე ფულონის გაძევების შემდეგ ანტიოქიის ადგილობრივი ეპისკოპოსების

¹³⁷ ბასილიკოსი - ბიზანტიის იმპერატორი 475-76 წწ.

¹³⁸ ბასილიკოსის ენციკლიკი - სასულიერო და საერო პირებისთვის იმპერატორის მიერ გაგზავნილი დოკუმენტი, რომელშიც ჩამოყალიბებული იყო მონოფიზიტობის შესაბამისი რელიგიური წესები; იგი იმპერიის ქვეშევრდომებს ამ წესების დაცვას ავალდებულებდა. ამ გზავნილმა იმპერიის აღმოსავლეთ, მონოფიზიტურ ოლქებში დიდი სიხარული, ხოლო დიოფიზიტურში აღშფოთება გამოიწვია. ენციკლიკს მხარი 500-ზე მეტმა აღმოსავლეთის ეპისკოპოსმა დაუჭირა, მათ შორის - ანტიოქიის, ალექსანდრიისა და იერუსალიმის პატრიარქებმა.

¹³⁹ პეტრე იბერი - V საუკუნის გამოჩენილი ქართველი საეკლესიო მოღვაწე, მაიუმის ეპისკოპოსი. მან პალესტინასა და ეგვიპტეში მონასტრები დააარსა, მათ შორის იერუსალიმში ქართველთა მონასტერი, სასტუმრო სახლი და სკოლა. ითვლება უცხოეთში პირველი ქართული კოლონიისა და ქართველთა სამონასტრო ცხოვრების დამაარსებლად.

კრებამ პატრიარქად ვინმე იოანე წარადგინა, რომელსაც თავის დროზე პეტრე ფულონი მფარველობდა და ეპისკოპოსადაც მისი მმართველობის დროს დაინიშნა. ეს ფაქტი ადგილობრივ ეპისკოპოსებში მონოფიზიტურ განწყობაზე მეტყველებს. კონსტანტინოპოლის პატრიარქს, აკაკის მიზანშეწონილად არ მიაჩნდა ანტიოქიის კათედრაზე ისევ პეტრეს მომხრეს არჩევა და სამი თვის შემდეგ იოანე გადააყენა. ანტიოქიის შემდეგი პატრიარქი ქალკედონიტი იყო. მის წინააღმდეგ ბრძოლა არ შეუწყვეტია ძლიერ მონოფიზიტურ პარტიას. მათ მოახერხეს და ახალ პატრიარქს ნესტორიანელობაში დასდეს ბრალი და ეს ამბავი იმპერატორის ყურამდეც მიიტანეს. მომდევნო, ასევე ქალკედონიტი პატრიარქი სტეფანე კი მოსწავლეებმა ლერწმის კალმების ჩხვლეტით მოკლეს და გვამი მდინარეში გადააგდეს.

იმპერატორმა საქმის გამოსაძიებად ანტიოქიაში სპეციალური კომისია გააგზავნა და ადგილობრივი ეპისკოპოსის პატრიარქად დანიშვნა აკრძალა. ზენონმა ანტიოქიის პატრიარქის დანიშვნა კონსტანტინოპოლის პატრიარქ აკაკის დაავალა.

80-იანი წლების დასაწყისში ეგვიპტესა და სირიაში მონოფიზიტობის გაძლიერებასთან ერთად ზენონმა ნაბიჯი გადადგა მონოფიზიტებისა და დიოფიზიტების შერიგებისკენ, რაც 482 წელს ენოტიკონის გამოცემაში გამოიხატა. ანტიოქიის პატრიარქმა, კალანდიონმა ამ დოკუმენტს ხელი არ მოაწერა.

მაღე ანტიოქიაში პატრიარქის ტახტი გათავისუფლდა. ზენონმა, გაითვალისწინა რა პეტრე ფულონის პოპულარობა, გადაწყვიტა, პატრიარქად კვლავ ის დაენიშნა. პეტრე გადასახლებიდან გამოიწვიეს და პატრიარქად დანიშნეს. მან ენოტიკონს ხელი მოაწერა და მისი მხურვალე დამცველიც გახდა. ამის გამო დაპირისპირებამაც კი მოუწია უკიდურეს მონოფიზიტებთან, რომლებიც ენოტიკონის ხელმოწერას აპროტესტებდნენ. პეტრე ფულონი 488 წელს გარდაიცვალა და იმ დრომდე ის ანტიოქიის პატრიარქად რჩებოდა. პეტრეს შემდეგაც ანტიოქიის პატრიარქი კვლავ მონოფიზიტი გახდა.

ამრიგად, პეტრე ფულონი ანტიოქიის პატრიარქი სამჯერ იყო: 468-470/71, 475-477/78 და 485-488 წლებში. ისტორიოგრაფიაში მიღებულია მოსაზრება, რომ პეტრე ფულონმა სწორედ მესამედ პატრიარქობის პერიოდში დაამტკიცა ქართლში

კათოლიკოსი. თუმცა, ამ ფაქტის განსხვავებული ინტერპრეტაცია არსებობს, მაგალითად, თუ ზოგი მკვლევრისთვის მონოფიზიტი პატრიარქის მიერ ქართლის კათოლიკოსის დაწესება ამ ქვეყნის მონოფიზიტური გავლენის სფეროში მოქცევას ნიშნავდა;¹⁴⁰ ქართველი მკვლევრების უდიდესი ნაწილი ამგვარად არ აღიქვამს მონოფიზიტი პატრიარქის მიერ კათოლიკოსის კურთხევას, უფრო სხვა გარემოებებზე და თარიღის დაზუსტებაზე ამახვილებენ ყურადღებას. კერძოდ, როდის იყო შესაძლებელი ანტიოქიაში ქართლის კათოლიკოსის კურთხევა? ანტიოქიის კათედრაზე მიმდინარე მოვლენების ფონზე ზოგი მკვლევარი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ მხოლოდ პეტრეს მესამე პატრიარქობის დროს და იმავდროულად ქართლის მოქცევიდან 170-ე წელს (ბუნებრივია, ამ შემთხვევაში ქართლის გაქრისტიანების წელიც გადასინჯულია) და საბოლოოდ იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ეს მოხდა 487/88 წლებში.¹⁴¹ ეს თარიღი ძირითადად გამიარებულია, მაგრამ საინტერესოა, ანტიირანული აჯანყების შემდეგ რამდენად იყო ეს მეფისთვის შესაძლებელი.

ანტიირანული აჯანყება

ვახტანგ გორგასლის მოღვაწეობის უმნიშვნელოვანეს მოვლენად ითვლება სასანურ ირანთან დაპირისპირება. მეცნიერები გამოყოფენ ორ ან სამ ომს, თუმცა მათი თარიღებისა და გარემოებების შესახებ ასევე არ არსებობს ერთიანი აზრი. მეცნიერთა დიდი ნაწილი ჟღანშერის ცნობებს არასანდოდ მიიჩნევს, მაგრამ სომეხი ისტორიკოსის, ლაზარე ფარპეცის ცნობებს კი ნდობით ეკიდება და მიიჩნევს, რომ ლაზარეს აღწერილი 482-484 წლების ანტიირანული აჯანყება ვახტანგის პირველი ომია ირანელებთან.¹⁴²

ლაზარე მოგვითხრობს: „ქართლის ქვეყანაში მოხდა შფოთი და არეულობა. ვახ-

¹⁴⁰ Иерей Олег Давыденнов, ИЗ ИСТОРИИ СИРИЙСКОГО МОНОФИЗИТСТВА: Исторические предпосылки распространения монофизитства в Сирии, Богословский сборник. — 1999.

¹⁴¹ ვ. გოილაძე, ქართული ეკლესიის სათავეებთან. თბილისი, 1991.

¹⁴² გიორგი ანჩაბაძე, სასანური ირანის წინააღმდეგ ვახტანგ გორგასლის პირველი ომის შესახებ, კრებულში: „საქართველო ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში“. რედ. დ. მუსხელიშვილი. გემატიანე თბილისი, 1999.

ტანგმა მოკლა ურჯულო ბდეში ვაზგენი მეფე პეროზის ოცდამეხუთე წელს. ეს გაიგო სომხეთის ქვეყნის ხალხმა, რომლისგანაც მრავალი იმ წელს ალბანეთში იყო აჯანყებულ მეციხოვნეებთან საბრძოლველად. ყველასი მათი სარდალი იყო ზარმიჭრ ჰაზარავუხტი, ხოლო სომხეთის ქვეყნის მარშპანი - ატრვშნასპ იოზმანდიანი... როდესაც მათ გაიგეს ქართლის მეფის აჯანყების შესახებ, გაიხარეს, რადგანაც მათ ამბავი მიუვიდათ, ქართლის მეფე ამბობს: მე ბრძოლას არვის დავანახებ, იმდენ ჰონს გადმოვიყვან, რომ სპარსთა ჯარები წინ ვერ დაუდგნენო. ქრისტეს მოყვარულნი გამხნევდნენ ამ ამბისგან და მოელოდნენ თავისთვისაც სარგებლისა და კეთილმოწყალების პოვნას ამაღლებულისაგან, მაგრამ ეშინოდათ, ვაი თუ სპარსთა მხედართმთავრებმა სომეხთა ჯარი წაიყვანონ და (სამეფო) კარზე მოუყარონ თავი.

მაგრამ ქრისტემ იხსნა ისინი ასეთი აზრისგან და ისინი მოვიდნენ სომხეთში. მოვიდნენ შირაკის გავარში, ველზე, სადაც დაბანაკებული იყო სომხეთის მარშპანი ატრვშნასპ იოზმანდიანი და მასთან სომხეთის ჰაზარაპეტი ვეპვეჰნამი. აქ ერთმანეთთან მოითათბირა ზოგიერთმა სომეხმა ნახარარმა, რომელმაც იცოდა ვაჰან მამიკონიანის¹⁴³ დიდი ხნის ურვა და წუხილი მოგვობის სახელის გამო. ისინი ამბობდნენ: ეს დრო ფრიად ხელსაყრელია ჩვენთვისაც და მისთვისაც გადასარჩენად. მისთვის, რათა სინდისის ქეჯისგან გათავისუფლდეს, ხოლო ჩვენთვის, რათა თავი დავალწიოთ მუდმივ ეჭვიანობასა და დაუსრულებელ გვემას... ეგ ქართველთა მეფე ვახტანგი მამაცია, ვინ იცის, იქნებ მრავალმოწყალე ღმერთი გადმოხედავს ჩვენს გაჭირვებას, დაგვეხმარება და, ეგების, ქართველებთან ერთად შევძლოთ ცოტათი მაინც მივაყენოთ შრომა სპარსელთა.“ ასე მოითათბირეს მცირედთა სომეხმა ნახარარებმა, და ეს განზრახვა სხვებსაც გააგებინეს, ვინც კი გაიგო იგი, ყველა ნებითა და მონდომებით შეუერთდა მას, როგორც ღმრთის წინამძღოლობით (მიღებულს).

... შემდეგ გამხნევებულებმა თავისი განზრახვა აცნობეს ვაჰან მამიკონიანს...

¹⁴³ ვაჰან მამიკონიანი - სომხეთის მხედართმთავრის ვარდან მამიკონიანის ძმის, ჰშიაი-იკის შვილი. ბავშვობაში ირანის შაჰის კარზე იყო მძევლად სხვა სომეხი და ქართველი დიდებულებთან ერთად. შემდეგ გამოსიყვანა ქართლის პიტიახშმა არშუშამ.

ვაჰან მამიკონიანმა უპასუხა: კარგად ვიცი არიელთა ძალა და შეუპოვრობა, ხოლო რომაელთა სისუსტე და მატყუარობა. თქვენც გიცნობთ ჩემი გამოცდილებით, თუ როგორ მიგიციათ ფიცით აღთქმა ჩვენი მამებისთვის და მოგიტყუებიათ. რაც შეეხება იმას, რასაც ამბობთ ქართველთა მეფისა და ჰონთა შესახებ (გეტყვით), რომ ცალკე ქართლი სუსტი ქვეყანაა და მხედრობით მცირერიცხოვანი. ჰონთა შესახებ კი, ვინც იცის, დათანხმდებიან მოსვლას? თუ არა ისინი, ვინც აქ არც არიან და არცა ჩანან? მაგრამ ყველაზე მეტად კი თქვენივე თავისა გეშინოდეთ, რადგან ცრუ და არასანდო ხალხი ხართ. მე თუ მკითხვით და ჩემს სიტყვას აასრულებთ და დაიჭერებთ, თავი გაანებეთ მაგ აზრებს და მხოლოდ ევედრეთ ღმერთს, რომლისთვისაც ადვილია ქმნას ის, რაც სურს, მოგაძებნინოთ გამოსავალი მაგ საქმეებიდან.”¹⁴⁴

საბოლოოდ ვაჰანი მაინც დაიყოლიეს და სომხეთში აჯანყება დაიწყო. სომხეთის მარზპანი და ჰაზარაპეტი ატრაპატაკანში გაიქცნენ, თუმცა შემდეგ იქ ჯარი შეკრიბეს და უკან დაბრუნდნენ. როდესაც სომხებმა სპარსელების ჯარის მოსვლის ამბავი გაიგეს, „რადგან მათი ჯარი ჯერ კიდევ მოუმზადებელი იყო, გადაწყვიტეს დროებით წასულიყვნენ ტაიქის გავარში.

სომხებმა სასწრაფოდ გაგზავნეს დესპანი ქართლის მეფე ვახტანგთან, რათა თავისი დაპირებისამებრ მიეცა მათთვის ჰონები. ის კი დროის გასაცვანი სიტყვებით აჭიანურებდა თავისი ნათქვამის ასრულებას. შემდეგ საიდანლაც შეკრიბა სამასი ჰონი და გამოგზავნა სომხეთში. მაგრამ ჯერ კიდევ ზამთრის ერთი თვეც არ გასულიყო, რომ სასწრაფო მომიზეზებით ისევ თავისთან გაიხმო. და დარჩა სომეხთა ქვეყნის შემწეობის ძალად ქრისტე...”¹⁴⁵

ზამთრის გასულს ირანიდან მოვიდა დიდი ჯარი. სომხები შეებრძოლნენ მას და გაიმარჯვეს. ბრძოლის შემდეგ სომხები დაბანაკდნენ ერთ ადგილას, რადგან ცოტა ხნით დასვენება უნდოდათ. „ამ დროს იქ მოაწია დესპანმა ქართლის მეფე ვახტანგისგან. „ქართლის ქვეყანაში დიდი ჯარი მოვიდა, მე დავინახე, რომ ვერ აღვუდგები წინ და გავცალე სომხეთის მთებში, ქართლის საზღვრებთან, და თქვენ

¹⁴⁴ ნ.ჯანაშია, ლაზარე ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი, 1962

¹⁴⁵ ნ.ჯანაშია, იქვე.

გელოდებითო.“ (დესპანს) წერილიც ჰქონდა მოტყუებით მიწერილი ვახტანგისგან: „ჰონთა ჯარს ვუბრძანე მოსულიყო, მაგრამ ჯერ არ მოსულა. თუმცა სანამ თქვენ მოხვალთ, ისინიც მოაწევენ და იმიერიდან თქვენ, ჩვენ და ჰონები დავლუპავთ მათ. თუმცა მე მგონია, რომ როდესაც ჰონები მოვლენ, ჩვენ სრულებით აღარაფერი მოგვიწევს გასაკეთებლად, ისინი თვითონ მოაგვარებენ ამ საქმეს, რადგან უზომო სიმრავლეს ვუბრძანე მოსვლაო.“

ვაჰან მამიკონიანი და სომეხთა ყველა უხუცესი ტანუტერი და სეპუჰი¹⁴⁶ სასწრაფოდ აღდგნენ, რადგანაც შეფიცულნი იყვნენ სახარებითა და ჯვრით ქართლის მეფე ვახტანგთან. სომეხთა მთელი ჯარი მივიდა ქართლის მეფესთან და ცოტა ხნით დაიბანაკა კანგარქის გავარში. იქ ქართლის მეფე ვახტანგი მაცთუნებელი სიტყვებით ატყუებდა და იყოლიებდა სომეხთა ზორავარ ვაჰან მამიკონიანს და სხვა უხუცეს სომეხ ტანუტერებს. ხან ამბობდა „მიჰრანმა, თქვენი მოსვლა რომ გაიგო, ქართლის საზღვრებს გაეცალა და აღბანეთში გაიტყა შიშისგანო“, ხანაც „ორი დღეცა და ჰონთა ჯარები მოაწევენო“, ხოლო, როცა გავიდა ამ ცრუ პაემანის ორი დღე, მაშინ იგი მესამე და მეოთხე დღეზე გადაიტანა, შემდეგ კი მეექვსე და მეშვიდე დღეზეც. მერე მზვერავები გააგზავნინა ქართველთა და სომეხთა ჯარიდან. როდესაც ისინი ჩავიდნენ ერთ-ერთ ველზე, მან დაანახა მათ მრავალი ცეცხლის სინათლე და ხის კუნძები ადამიანის მაგვარად შეიარაღებული, აღექსანდრე მაკედონელის ეშმაკობის მსგავსად. იგი ისევ ამბობდა: „ჰონთა ჯარი არ ამოდის ჩვენთან მთებში. ისინი ამბობენ, აქ, ამ ველზე ჩამოიყვანე და გვაჩვენე სომეხები და ყოველივე შენს სიტყვას ვერწმუნებით, რაც ჩვენთვის გითქვამს და შემოგიფიცავს. მაშინ რის გაკეთებასაც გვიბრძანებ, ყველაფერს შევასრულებთ. თუ არა და, არა გვჯერა, რომ სომეხები შენთან ერთად არიან. მაგრამ თუ ნამდვილად დავინახვთ ამას, მაშინ სპარსელები ჩვენ დაგვანებეთ და თავს ნუ შეიწუხებთო. ახლა, თუ თქვენ ამ ველზე არ ჩახვალთ, ხოლო ჰონთა ჯარი მე არ დამიჯერებს და იმ ქვეყნიდან არსაითკენ არ დაიძვრება, მიჰრანი კი მიბრუნდება და ქართლს ააოხრებს, რა სარგებლობა ექნება ჩემთვის თქვენს აქ მოსვლას“.

სომეხთა ჯარი კი, რადგანაც პირობით იყო შეკრული ქართლის მეფესთან, რასაც

¹⁴⁶ სეპუჰი - ძველ სომეხეთში დიდებულთა წრიდან მეორე რანგის წარმომადგენლები, მსხვილი ფეოდალის შვილები და მისი ამაღლის წევრები.

იგი ეუბნებოდა, მართალი იყო თუ ტყუილი, ყველაფრის ასრულებას ცდილობდა სახარების შიშით, და თუმცა ცხელი დრო იყო, იძულებული იყვნენ, ჩასულიყვნენ ჭარმანანის ველზე. ზოგიერთი სომეხ იშხანთაგან¹⁴⁷ ხელსაყრელად არ თვლიდა სომეხთა ჭარის ქართლში ჩასვლას. მათ ეს მრავალგზის თქვეს, მაგრამ არ დაუჯერეს და ისინიც გაჩუმდნენ.

სომეხთა ჭარი ჩავიდა ქართლში და დაიბანაკა ზემოთხსენებულ ადგილას. არ გასულა სამი თუ ოთხი დღე, რომ მიჰრანი მოვიდა, მოაწია და დაიბანაკა სომეხთა ბანაკის პირდაპირ, მის ახლოს, ოღონდ მდინარის გაღმა, რომელსაც კურს (მტკვარს) ეძახიან. მაშინ სომეხთა ბანაკი სპარსთა ბანაკისაგან უფრო შორეულ, სხვა ადგილას გადავიდა... იმ ღამეს მრავალმა დაივიწყა ღმრთის აღთქმის შიში და ფეხქვეშ გათელა სახარების საშინელი ფიცი. მათ შიკრიკებით საიდუმლოდ შეუთვალეს სპარსთა ჭარში: „ამ საქმეს ჩვენ სომეხთა ზორავარის ვაჰანის იძულებით დავდგომივართ და არა ჩვენი ნებით. ასეთნი ბევრი ვართ, მაგრამ ჩვენი გონება და ზრახვა თქვენთანაა. ჩვენ კი ვიცით, რომ თქვენი მსახურებიდან ვერ გამოვალთ, მაგრამ ცუდმა ადამიანებმა მოგვინადირეს და აღმოაჩენეს ჩვენში დანაშაული. თუ არასოდეს გაიხსენებთ ამ ჩვენს ამბებს და მოგვითევით, თქვენი ნებაა. ჩვენ კი ხვალ, როდესაც ბრძოლის ველზე გამოვალთ, ჩვენ თვითონაც გავიქცევით და სხვა მრავალსაც თან გავიყოლებთ ჩვენი ჭარიდანო.“ როდესაც სპარსელებმა ამ აღთქმის ფიცი მიიღეს, ეს ამბავი დაიჯერეს.

როდესაც მეორე დღეს ბრძოლის ველზე გავიდნენ, მაშინაც ელაპარაკებოდა და ეუბნებოდა ქართლის მეფე სომეხთა ზორავარ ვაჰანს და სხვა სომეხ უხუცეს ტანუტერებსა და სეპუშებს: „ჩვენთვის უმჯობესი იყო დღეს შევბრძოლებოდით სპარსთა ჭარს, რადგანაც ჩვენც ვეყოფით მათ და წინ ვერ დავგიდგებიან. მაგრამ, თუ დღესაც დავიზარებდით, ჰონები მოვიდოდნენ და გამარჯვების სახელსა და ნადავლს ისინი წაიღებდნენ“. იგი აქამდისაც კი განაგრძობდა ცრუ სიტყვებით მოტყუებას.

მაშინ ვაჰან მამიკონიანს გული მოუვიდა ქართლის მეფის ცრუ და უხამს სიტყვებზე, რადგან მან იცოდა სომეხთა ჭარის სისუსტე, ხედავდა, რომ მას დაჰკარგვოდა

¹⁴⁷ იშხანი - უმაღლესი ფეოდალური წრის წარმომადგენელი სომეხეთში.

მხნეობა, დაუძლურებულები და სრულებით არ ჰგავდა სხვა დროის გულმოდგინებასა და მონდომებას. მაგრამ ვაჰან მამიკონიანმა მაინც გააწყო ჯარი საბრძოლო წყობის წესისამებრ...

ბრძოლა დაიწყო და ბრძოლის დროს „უეცრად გაიქცა და განშორდა მთელი ჯარი სომხებისა და ქართველებისა, რომელთაგან მრავალი მოღალატე დაუცხრომლად უყვიროდა ერთმანეთს: „სომხები გაიქცნენ, თავს უშველეთო“.¹⁴⁸

ამის შემდეგ, ბუნებრივია, ბრძოლის ბედი უკვე გადაწყვეტილი იყო და ქართველთა და სომეხთა გაერთიანებული ლაშქარი 483 წელს ჯარმანიანის ველზე დამარცხდა. ვაჰან მამიკონიანმა გადარჩენილი მეომრები ბიზანტიის საზღვრისკენ დახია, ხოლო ვახტანგმა ქართლის სიღრმეში, თუმცა ვახტანგმა გააგრძელა ირანელებთან ბრძოლა. ამ დროს ირანის საზღვრებს ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ჰუნ-ჰეფთალიტები უტევდნენ. პეროზი მათ წინააღმდეგ საბრძოლველად გაემართა, მაგრამ ჰაზარავუხტს უბრძანა, გადასულიყო ქართლში და მეფე ვახტანგი ან შეეპყრო, ან მოეკლა და ან ქვეყნიდან გაეძევებინა. ქართლში ამ დაპირისპირების დროს ირანიდან ცნობა მოვიდა, რომ პეროზი ჰეფთალიტებთან ბრძოლაში დაიღუპა. ჰაზარავუხტი იძულებული გახდა ირანში დაბრუნებულიყო. ტახტზე ახალი შაჰი ვალარში (484-88 წწ.) ავიდა.

ახალმა შაჰინშაჰმა დაპყრობილი ქვეყნების მიმართ პოლიტიკა შეცვალა. 484 წელს სომეხ დიდებულებსა და ირანის ცენტრალურ ხელისუფლებას შორის ხელშეკრულება დაიდო, რომლის თანახმად სომხებმა ქრისტიანობის თავისუფლად აღმსარებლობის უფლება მიიღეს, შაჰმა აკრძალა სომხების ზოროასტრიზმზე იძულებით მოქცევა. ისინი უნდა დამორჩილებოდნენ შაჰს და არა მის რომელიმე მოხელეს. სომხეთის დიდებულებმა მემკვიდრეობითი ფეოდალური უფლებები აღიდგინეს და უშუალოდ შაჰის ვასალებად გამოცხადდნენ. ერთი წლის შემდეგ კი ვალარშმა სომხეთის მარზპანად ვაჰან მამიკონიანი დანიშნა.

ირანმა ალბანეთის მიმართაც გადახედა თავის დამოკიდებულებას, თუმცა ეს უშუალოდ აჯანყებას შემდეგ არ მომხდარა. ცოტა მოგვიანებით, 487 წელს იქ მეფობა

¹⁴⁸ ნ. ჯანაშია, ლაზარე ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი, 1962

აღდგა და ტახტზე ვაჩე II-ის ძმიშვილი, ვაჩაგან III ავიდა. საინტერესოა, რომ ვაჩაგანი გულმხურვალე ქრისტიანი იყო და ალბანეთში მამდენანობის განდევნასა და ქრისტიანობის განმტკიცებას ცდილობდა. ამ მიმართულებით მთელი რიგი ღონისძიებები ჩაატარა და საეკლესიო კრებაც მოიწვია, რომელმაც სასულიერო და საერო პირებს შორის ურთიერთობის დამარეგულირებელი კანონები მიიღო. ეს კანონთა კრებული ისტორიაში ვაჩაგანის კოდექსის სახელითაა ცნობილი და ალბანეთის სამართლის ძეგლს წარმოადგენს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია მოსაზრება, რომ 482-84 წლების ანტი-ირანულ აჯანყებას ქართლისთვისაც ისევე უნდა მოეტანა წარმატება, როგორც სომხეთისა და ალბანეთისთვის, შესაბამისად, იმავე დათმობებზე წავიდოდა ირანი ქართლის მიმართაც. აჯანყების შემდეგ ვახტანგი კვლავ ქართლის მეფედ რჩებოდა და ამასთანავე რელიგიურ რეფორმასაც ატარებდა. მართალია, ამ რეფორმის თარიღთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს¹⁴⁹, მაგრამ თუ 487-88 წლებში კათალიკოსობის მიღების ვარიანტს განვიხილავთ, ჩვენს მიერვე დასმულ კითხვაზე: ანტიირანული აჯანყების შემდეგ რამდენად იყო მეფისთვის საეკლესიო რეფორმის ჩატარება შესაძლებელი? შეგვიძლია, ვუპასუხოთ, რომ ვალარშის პოლიტიკის ფარგლებში ეს შესაძლებელი იყო. თუმცა, სავარაუდოდ, ეს არ გულისხმობდა იმ ხარისხის დამოუკიდებლობას, რომ ქართლის ეკლესიას დიოფიზიტური კურსი აერჩია. მართალია, ირანი გარკვეულ დათმობებზე წავიდა, მაგრამ ეს დათმობები მოლაპარაკებებისა და შეთანხმების შედეგი იქნებოდა, რაც სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ირანი უარს ამბობდა სამხრეთ კავკასიაზე. ზუსტად ამ პერიოდიდან ირანში ქრისტიანთა დევნის პოლიტიკური მოტივები მოიხსნა (484 წელს ირანში ქრისტიანულმა ეკლესიამ ნესტორიანობა მიიღო), და ორმა ქრისტიანულმა ეკლესიამ - ნესტორიანულმა და მონოფიზიტურმა - ლეგალური

¹⁴⁹ მაგ., ივ. ჯავახიშვილის აზრით, საეკლესიო რეფორმა აჯანყებას წინ უსწრებდა. ვახტანგი აჯანყებას წინასწარ ამზადებდა და ეკლესიის რეფორმაც ამ გეგმის შემადგენელი ნაწილი იყო. - ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I; ნ. ლომოური, საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში, თბილისი, 1989. თუმცა რელიგიური რეფორმის ამგვარი ინტერპრეტაცია, ჩვენი აზრით, ვერ ჯდება 70-იანი წლებში არსებულ საშინაო და საგარეო ვითარების ფარგლებში.

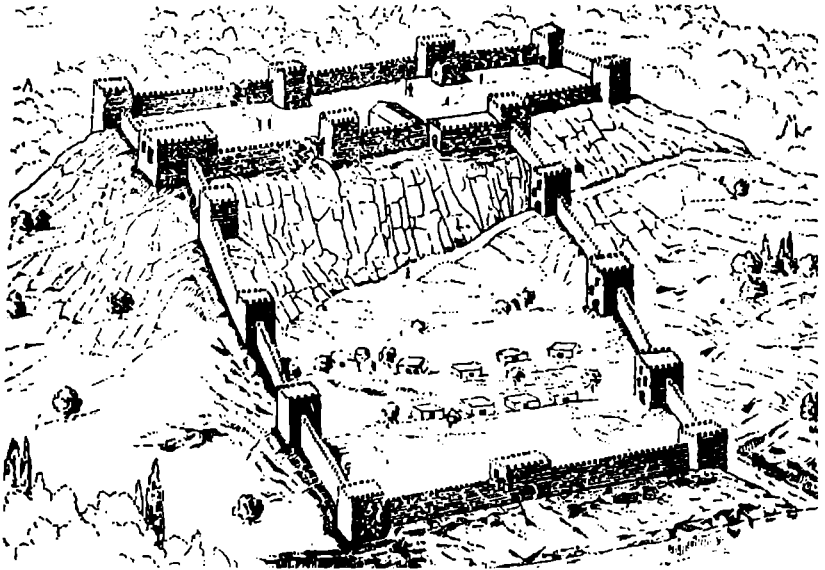
უჯარმა

არსებობის უფლება მოიპოვა.¹⁵⁰ ეს კი მას შემდეგ მოხდა, რაც სამხრეთ კავკასიის ეკლესიებმა მონოფიზიტური აღმსარებლობა მიიღეს და ბიზანტიის ქალკედონურ ეკლესიასთან კავშირი გაწყვიტეს.

ირანის შემწყყნარებლური პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების მიმართ დიდხანს არ გაგრძელებულა. ვალარშის პოლიტიკით უკმაყოფილონი იყვნენ დიდებულები და ქურუმები. 488 წელს ის ტახტიდან ჩამოაგდეს და დააბრმავეს, ტახტზე ახალი შაჰი - კავად I (488-531 წწ.) ავიდა, რომელმაც კვლავ ირანის ტრადიციული საგარეო პოლიტიკური კურსი აირჩია და შემდეგ ბიზანტიასთან დაპირისპირებაც განაახლა. როგორც ჩანს, ვახტანგმა კვლავ წამოიწყო ირანთან ომი, რომელსაც შეეწირა კიდეც. ჯუნშერის თანახმად, ვახტანგი მოწამლული ისრით ბრძოლის დროს დაიჭრა, დაჭრილი მეფე უჯარმაში გადაიყვანეს, სადაც გარდაიცვალა. ვახტანგი სვეტიცხოველში დაკრძალეს. ტახტზე მისი ძე დაჩი ავიდა.

ვახტანგის გარდაცვალების თარიღად მიღებული 502 წელი, როდესაც ირან-ბიზანტიის ომი დაიწყო. როგორც ჩანს, ვახტანგის მიერ ირანთან ომის დაწყება ამ მოვლენას უკავშირდება.

¹⁵⁰ 4 დ.კაციტაძე, ირანის ისტორია III-XVIII სს., თბილისი, 2009.

უჯარმა

უჯარმა სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ადგილზე მდებარეობდა. იგი დაკავშირებულია მთიან ზოლთან – ჟალეთსა და მთიანეთთან, ერწოსა და არაგვის ხეობასთან. უჯარმა ერთადერთი გამოსასვლელი იყო ბარში – ხაშმის, გიორგიშმინდის, საგარეჯოს მხარეს; სწორედ უჯარმიდან კონტროლდებოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზა, რომელიც აკავშირებდა ქართლს ახლო აღმოსავლეთთან. ეს გზა მდინარე ალაზნის გაყოლებით გადიოდა ჭერეთზე და შემდეგ – ალბანეთსა და სომხეთზე. სწორედ ეს ფაქტორი განაპირობებდა ამ გზაზე უჯარმის დაწინაურებას და შემდგომში მის გადაქცევას კახეთის პოლიტიკურ ცენტრად.¹⁵¹

უჯარმის აღმშენებლობა ვახტანგ გორგასლის სახელთან არის დაკავშირებული. მეფემ აქ გადმოიტანა სამეფო რეზიდენცია. ბრძოლაში დაჭრილი მეფე უჯარმაში გადაიყვანეს, სადაც აღესრულა კიდევ.

¹⁵¹ <http://www.dzeglebi.ge/dzeglebi/u/ujarma.html>

თბილისის დაარსება

ვახტანგის სახელს ასევე უკავშირდება ქალაქ თბილისის დაარსება. ლეგენდის თანახმად, ვახტანგმა ეს ადგილი ნადირობის დროს აღმოაჩინა. მეფე ამაღლასთან ერთად ტყეში სანადიროდ წავიდა. მისი მიმინო ხოხობს დაედევნა, მაგრამ დაიკარგნენ და აღარ გამოჩნდნენ. მეფემ ამაღლას დაკარგული ფრინველების მოძებნა უბრძნა. ასე აღმოაჩინეს ცხელი წყარო, რომელშიც ფრინველები ჩავარდნილიყვნენ. ამის შემდეგ მეფემ წყაროს ირგვლივ ქალაქის გაშენება გადაწყვიტა.

ჯუნშერის თანახმად, ვახტანგს მოეწონა ადგილ-მდებარეობა, სადაც ადრე სოფელი იყო და ციხე-ქალაქის აშენება გადაწყვიტა. მეფემ მშენებლობა დაიწყო კიდეც, მაგრამ ვერ მოასწრო და შემდეგ მისმა მემკვიდრემ, დაჩიმ დაასრულა. „განასრულნა ზღუდენი ტფილისისანი და ვითა ებრძანა ვახტანგს, იგი შექმნა სახლად სამეფოდ.“

თავდაპირველად თბილისი სწორედ ცხელი წყაროების მიდამოებში დაარსდა და სახელწოდებაც, სავარაუდოდ, ტფილი-თბილი წყაროებიდან უნდა მომდინარეობდეს.

არქეოლოგია თბილისის ისტორიაზე სრულად განსხვავებულ ინფორმაციას გვაწვდის. პირველი დასახლებები თანამედროვე თბილისის ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ ადრე ბრინჯაოს ხანაში (თარიღდება ძვ.წ. IV ათასწლეულით) გაჩნდა. არსებობდა სხვადასხვა დასახლებები. ცხოვრება ამ ტერიტორიაზე გაგრძელდა მომდევნო არქეოლოგიურ პერიოდებში: შუა და გვიან ბრინჯაოს ხანაში. განსაკუთრებით მრავალფეროვანია მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე აღმოჩენილი გვიანბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარები და სამაროვნები. როგორც ჩანს, თბილისის ტერიტორიაზე დასახლებები ძველი დროიდანვე იყო, თუმცა ამ დასახლებების გაერთიანება და ქალაქად გადაქცევა ვახტანგ გორგასლის დროიდან დაიწყო.

ირან-ბიზანტიის დაპირისპირება 502-506 წლებში

488 წლიდან ირანის სათავეში კავად I იდგა. მისი მმართველობის პერიოდს ორ ეტაპად ყოფენ: პირველ ეტაპზე ის მხარს უჭერდა ირანში დაწყებულ მაზდაქელ-

თა¹⁵² მოძრაობას და ცდილობდა, მამდაქელები საკუთარ დასაყრდენ ძალად ექცია, ხოლო მეორე ეტაპზე, 499 წლიდან, პირიქით დაუპირისპირდა ამ მოძრაობას და სისხლში ჩაახშო.

496 წელს ამ პოლიტიკის გამო კავადი ტახტიდან ჩამოაგდეს დიდებულებმა და ტახტზე მისი ძმა, ჯამასპი აიყვანეს. კავადმა თავი შეაფარა ჰეფთალიტების სამეფო კარს, ცოლად მოიყვანა მეფის ასული და 499 წელს ჰეფთალიტების ჯარის დახმარებით ტახტი დაიბრუნა. კავადს მხარი დიდებულთა ნაწილმაც დაუჭირა. ის სასტიკად გაუსწორდა ყველაზე აქტიურ მოწინააღმდეგეს, სიკვდილით დასაჯა, რის შემდეგაც საკუთარი ძალაუფლების განმტკიცება მოახერხა.

491 წელს ბიზანტიაშიც ზენონის გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ახალი იმპერატორი ანასტასი (491-518 წწ.) ავიდა. მმართველობის პირველ წლებში მას მოუწია ისავრიელებთან¹⁵³ შიდა დაპირისპირების დაძლევა. საბოლოოდ იმპერატორმა გაიმარჯვა და 498 წელს ისინი თრაკიაში გადაასახლა.

ანასტასის მმართველობის დროს კვლავ გამწვავდა დაპირისპირება დიოფიზი-

¹⁵² მამდაქელები - რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრების - მამდაქიზმის მიმდევრები. თავდაპირველად V-VI საუკუნეების მიჯნაზე ირანში მამდაქიზმში, როგორც მოძღვრება, გავრცელდა, შემდეგ კი სახალხო მოძრაობაში გადაიზარდა. მისი სულისჩამდგმლი იყო მამდაქი, ისტორიული წყაროების თანახმად, განმდგარი ქურუმი, მობედი. მისი სახელი ეწოდა მოძღვრებასაც და მოძრაობასაც. მამდაქის მიმდევრები ძირითადად გლეხები, ქალაქის ღარიბობა და წვრილი მიწათმფლობელები იყვნენ. მამდაქის მოძღვრებაში გამოყოფენ ორ კონცეფციას: რელიგიურს და სოციალურს. როგორც რელიგიური მოძღვრება, მამდაქიზმი სინკრეტული იყო და აერთიანებდა ზოროასტრიზმს, მანიქეველობას, ელინისტური სამყაროს ფილოსოფიასა და ქრისტიანობას; სოციალური კონცეფციის მიხედვით, მამდაქიზმში სიკეთის, კეთილდღეობის თანაბრად განაწილებასა და თანასწორობას ქადაგებდა, რადგან სამყარო უთანასწოროდ და უსამართლოდ მოწყობილი იყო.

¹⁵³ ისავრიელები - ბიზანტიის იმპერატორთა დინასტია 717-802 წლებში. სახელი ეწოდა დინასტიის დამფუძნებლის ლეონ III „ისავრიელს“ გამო (ისავრია - ანტიკურ გეოგრაფიაში მცირე აზიის სამხრეთში ძნელადმისადგომი, იზოლირებული რეგიონი მთებში), თუმცა, როგორც შემდეგ დადგინდა, ლეონ III სირიელი იყო და არა ისავრიელი.

ტებსა და მონოფიზიტებს შორის, რადგან იმპერატორი მონოფიზიტებს მფარველობდა. მართალია, ტახტზე ასვლისას კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა ანასტასის პირობა დაადებინა, რომ საეკლესიო ცხოვრებაში სიახლეს არ შეიტანდა, თუმცა იმპერატორმა ჯერ ფარულად, შემდეგ კი აშკარად დაუჭირა მხარი მონოფიზიტებს, რასაც დიოფიზიტებს შორის დიდი ვნებათაღელვა მოყვა.

ანასტასისა და კავადის მმართველობის პერიოდში განახლდა ირან-ბიზანტიის დაპირისპირება. V საუკუნეში დადებული შეთანხმების თანახმად, ბიზანტიას ფული უნდა გადაეხადა ირანისთვის, რადგან ის ჩრდილო კავკასიის გადმოსასვლელს იცავდა. როგორც ჩანს, ბიზანტიელებმა ირანის ჰუნებთან დაპირისპირებით ისარგებლეს და პირობას აღარ ასრულებდნენ.

კავადმა ანასტასის ფულის გადახდა მოთხოვა, თუმცა ბიზანტიელები აღარ აპირებდნენ მის გადახდას. ირანელებს შეუთვალეს, რომ მათთვის ფულის სესხება შეეძლოთ. პასუხმა კავადი გაანაწყენა და თავი შეურაცხყოფილად იგრძნო. სხვა ვერსიის თანახმად, კავადს თავად უნდოდა ბიზანტიელებისგან ფულის სესხება, თუმცა სამეფო საბჭომ ანასტასი დაარწმუნა უარი ეთქვა დახმარებაზე, რაც ხელს შეუწყობდა ირანისა და ჰუნების ომის გატანურებას. ასეა თუ ისე, ეს ამბავი გახდა ომის დაწყების საბაბი. 502 წელს ირანელები შეიჭრნენ ბიზანტიის მფლობელობაში მყოფ სომხურ მიწებზე, ალყაში მოაქციეს საზღვრისპირა ციხე-სიმაგრე ამიდი (თანამედროვე დიარბექირი). შემდეგ წელს მათ ამიდის აღება მოახერხეს. დაპირისპირება ირანსა და ბიზანტიას შორის გარდამავალი უპირატესობით გაგრძელდა. ირანელებმა წარმატებას მიაღწიეს საბრძოლო მოქმედებებში, აიღეს თეოდოსიოპოლი (თანამედროვე ერზერუმი), მაგრამ ვერ აიღეს ედესა. შემდეგ ირანის მდგომარეობა გაართულდა, რადგან თავს კვლავ ჰუნები დაესხნენ და ორ ფრონტზე ბრძოლა ველარ შეძლეს. ამგვარად 506 წელს საზავო შეთანხმებას მოაწერეს ხელი. სახელმწიფოთა შორის საზღვრები არ შეცვლილა.

ომმა ცხადყო, რომ ბიზანტიის აღმოსავლეთ საზღვრები სათანადოდ არ იყო დაცული, ამიტომ ანასტასმა საზღვრთან ახალი ციხესიმაგრე - დარა ააშენებინა. ციხესიმაგრის აღმართვა ეწინააღმდეგებოდა შეთანხმების პირობებს და შემდეგში ახალი ომის დაწყების საბაბი გახდა.

ქართლში მეფობის გაუქმება

ირან-ბიზანტიას შორის დაწყებული ომიანობა ხანმოკლე დაზავებებით მთელი VI საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა და საზღვარიც ამ ორ სახელმწიფოს შორის მუდმივად იცვლებოდა. ამ დაპირისპირების დროს ირანის ინტერესებში ქართლის გარდა ლაზიკაც მოექცა. თავდაპირველად ირანმა ქართლში მეფობის გაუქმება მოახერხა.

ბიზანტიელი ისტორიკოსის, პროკოპი კესარიელის¹⁵⁴ თანახმად: „კავადს განზრახვა ჰქონდა, რამენაირად შეტრილიყო რომელთა მიწა-წყალში, მაგრამ მან ეს მაშინვე ვერ მოახერხა, რადგან შემდეგი დაბრკოლება შეხვდა. იბერები, რომლებიც აზიაში ცხოვრობენ, დამკვიდრებულან სულაც კასპიის კართან, რომელიც მათგან ჩრდილოეთით არის. მათ მარცხნივ კი დასავლეთით მდებარეობს ლაზიკე, ხოლო მარჯვნივ, აღმოსავლეთით, ცხოვრობენ სპარსელთა ტომები. ისინი (იბერები) ქრისტიანები არიან და ამ სარწმუნოების წესებს ყველა იმათზე უკეთ იცავენ, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ, ხოლო ძველთაგანვე სპარსელთა მეფის ქვეშევრდომნი გამხდარან. მაშინ კავადს უნდოდა, ძალით მოექცია ისინი თავის სარწმუნოების წესებზე, და მათ მეფეს, გურგენს¹⁵⁵ შეუთვალა, სხვა რამეშიც ისე მოქცეულიყო, როგორც სპარსელებში იყო მიღებული, და მიცვალებულებიც მიწაში კი არ დაემაძრა, არამედ ყველა მიცვალებული ფრინველებისა და ძაღლებისთვის გადაეგდო. ამიტომ გურგენმა მოინდომა, იუსტინე¹⁵⁶ მეფის მხარეს გადასულიყო და პირობა მიე-

¹⁵⁴ პროკოპი კესარიელი - VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი, იუსტინიანე I-ის კარის მემკვიდრე, იურისტი და დიპლომატი. 527 წლის შემდეგ იუსტინიანე I-ის სარდალ ველისარიუსს ახლდა როგორც მისი პირადი მდივანი ჩრდილოეთ აფრიკის, იტალიისა და სპარსეთის ლაშქრობებში. პროკოპი კესარიელის ნაწარმოებებია: „იუსტინიანეს ომების ისტორია“, რომელშიც აღწერილია ბიზანტიელთა ომები ვანდალებთან, გოთებთან და სპარსელებთან; პანეგირიკი „აღმშენებლობათა შესახებ“, რომელიც მოგვითხრობს იუსტინიანე I-ის საშენებლო საქმიანობაზე და ასევე მას მიაკუთვნებენ ფარულად შექმნილ „საიდუმლო ისტორიას“, რომელშიც იუსტინიანესა და დედოფალ თეოდორას მძაფრად აკრიტიკებს.

¹⁵⁵ გურგენი - პროკოპი კესარიელის თანახმად, ქართლის ბოლო მეფე (V ს.-ის 20-იანი წლები). ქართულ ისტორიულ წყაროებში არ იხსენიება.

¹⁵⁶ იუსტინე I - ბიზანტიის იმპერატორი 518-527 წწ.

ლო, რომ რომაელები არასდროს სპარსელების ხელში არ ჩააგდებდნენ იბერებს. იმანაც დიდი სიამოვნებით მისცა ეს დაპირება და ბოსპორში გაგზავნა დიდძალი ფულით პრობე, გარდაცვლილი ანასტასის (იმპერატორის, ავტორები) ძმისწული, პატრიკიოსი¹⁵⁷, რათა ჰუნების ჯარი ფულის საშუალებით დაეყოლიებინა და იბერთა დასახმარებლად გაეგზავნა. ბოსპორი ზღვის ნაპირა ქალაქია, ევქსინის პონტოში (შავ ზღვაში, ავტორები) რომ შედიხარ - მარცხნივ, ხოლო ქალაქ ქერსონს, რომელიც არის რომაელთა მიწა-წყლის უკანაქსენელი ადგილი, ოცი დღის სავალ გზაზეა დაშორებული. მათ შუა მდებარე ადგილი ჰუნებს უჭირავთ. ბოსპორიტები ადრე თავიანთი თავისთვის ცხოვრობდნენ, ხოლო დიდი ხანი არ არის, რაც იუსტინე მეფეს მიეკედლნენ. რადგან პრობე იქიდან უშედეგოდ დაბრუნდა, მეფემ პეტრე სტრატეგოსი გაგზავნა ლაზიკეში რამდენიმე ჰუნითურთ, რომ ის დახმარებოდა გურგენს, რამდენადაც შესაძლებელი იყო. ამავე დროს კავადამც დიდი ჯარი გაგზავნა გურგენისა და იბერების წინააღმდეგ და სარდალი ვინმე, სახელად ვოი. გურგენმა რომ დაინახა, რომ ის სუსტია სპარსელების იერიშის ატანისთვის, რადგან რომაელების გაგზავნილი ძალები საკმარისი არ იყო, ლაზიკეში გაიქცა იბერთა ყველა დიდებულითურთ და თან წაიყვანა ცოლი, შვილები და ძმები... ლაზიკის საზღვრებში რომ მივიდნენ, აქ გაჩერდნენ და, ძნელგასავლელი ადგილებით დაცულნი, იგერიებდნენ მტერს. სპარსელები კი დაედევნენ მათ, მაგრამ მაინცდამაინც ვერაფერი დააკლეს, რადგან საქმეს აფერხებდა ძნელად გასავლელი გზები.

შემდეგ იბერები ბიზანტიონში (კონსტანტინოპოლი, ავტორები) ჩამოვიდნენ, პეტრეც მოვიდა, მეფის მიერ გამოწვეული. სხვათა შორის, რადგან ლაზებს არ სურდათ თავიანთი ქვეყნის დაცვა, მეფემ გადაწყვიტა, გაეგზავნა ჯარი და სარდალი ირენე. იბერიის საზღვრებიდან რომ შედიხარ, იქვეა ლაზების მიწა-წყალზე ორი ციხესიმაგრე, რომელთა დაცვა ძველთაგანვე ადგილობრივი მცხოვრებლების საზრუნავს წარმოადგენდა, თუმცა მათ ბევრი ნაკლებობის გადატანა უხდებოდათ, რადგან იქ არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე. სხვა ადგილიდან რაიმეს შემოზიდვა, ვიწროების წყალობით შეიძლება მხოლოდ ისე, თუ კაცები თვითონ მოიტანენ. მაინც, რადგან იქ რამდენიმე ქვრიმა¹⁵⁸ მოდიოდა, ლა-

¹⁵⁷ პატრიკიოსი - ერთ-ერთი ბიზანტიური ტიტული.

¹⁵⁸ ქვრიმა - ლომის მსგავსი ფეცვი

ზები ახერხებდნენ, ჩვეულებისამებრ თავის გამოკვებას. მეფემ გამოიყვანა იქიდან ეს მცველები და რომაელ ჯარისკაცებს უბრძანა სიმაგრეების სადარაჯოზე დამდგარიყვნენ. თავდაპირველად მათ ლაზები აწოდებდნენ ძლივ-ძლივობით საჭირო სურსათს, მაგრამ შემდეგ მათ უარი განაცხადეს ამ სამსახურზე და რომაელებმა ეს სიმაგრეები დატოვეს. ისინი ხელთ იგდეს სპარსელებმა სრულიად გაურჯელად.¹⁵⁹

ქართლში მეფობის გაუქმებას ადასტურებენ ქართული წყაროები: არსენ კათალიკოსის „აბიბოს ნეკრესელის“¹⁶⁰ მარტილობა - „დაეპყრა ქართლი მეფესა სპარსთასა და იგინი ხელმწიფენი იყვნეს ჩუენსა ამას სოფელსა, და ბილწსა მათ კერპთმსახურებასა ცეცხლსა მის თაყუანისცემასა და მსახურებასა აღესრულებდის მარადის“¹⁶¹; „მოქცევაი ქართლისაი“ - „ვითარცა მეფობა დაესრულა ქართლსა შინა, სპარსნი განძლიერდეს და ერეთი და სომხითი დაიპყრეს, ხოლო ქართლი უმეტესად დაიპყრეს.“¹⁶²

ამგვარად, ირანელებმა ქართლში მეფობა გააუქმეს და იქ თავისი მოხელე - მარზპანი დანიშნეს. ეს 523 წელს მოხდა. „ევსტათი მცხეთელის წამებიდან“¹⁶³ ცნობილია ორი მარზპანი: ვეჟან ბუმბირი და არვანდ გუშნასპი. მათ ხარკის აკრეფა და ჯარის გამოყვანა ევალებოდათ. ქართლში მათი უფლებები განუსაზღვრელი იყო - სამოქალაქო და სასამართლო საქმეებში მათ გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნოდათ. მარზპანს ემორჩილებოდნენ: კათალიკოსი. მცხეთის მამასახლისი, პითი-ახში, სეფეწულები. მარზპანი გასცემდა მიწებსა და წყალობას.

¹⁵⁹ 6. ჭანაშია, ლაზარე ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი, 1962

¹⁶⁰ აბიბოს ნეკრესელი - ერთ-ერთი ასურელ მამათაგანი, რომელიც VI საუკუნეში იოანე ზედაზნელთან ერთად მოვიდა, დაემკვიდრა ქართლში და ნეკრესის ეპისკოპოსი გახდა. ირანელთა მამდევანურ სალოცავში წმინდა ცეცხლის ჩაქრობისთვის ირანელებმა აბიბოსი აწამეს და მოკლეს.

¹⁶¹ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I. თბილისი, 1964

¹⁶² იქვე

¹⁶³ ევსტათი მცხეთელის წამება - აგიოგრაფიული ნაწარმოები სპარსელ გვირობანდაკზე, რომელიც მცხეთაში დასახლდა, მოინათლა და ეწოდა ევსტათი. ირანელებმა მამდევანობაზე უარის თქმისთვის ის სიკვდილით დასაჯეს.

ლაზიკა ირან-ბიზანტიის დაპირისპირების ფონზე. „საუკუნო ზავი“.

ლაზიკის სამეფოს ისტორიის შესახებ გუბამ I-ის მეფობიდან VI საუკუნის 20-იან წლებამდე ცნობები არ მოიპოვება, თუმცა ამ პაუზის შემდეგ წყაროებიდან აშკარად ჩანს, რომ ლაზიკა გარკვეული პერიოდი ირანის გავლენის სფეროში იყო გადასული და იმავე წელს, როცა ქართლში მეფობა გაუქმდა, ლაზიკა კვლავ განუდგა ირანს და ბიზანტიას მიემხრო. სწორედ ამ ამბავს გადმოგვცემს ბიზანტიელი ისტორიკოსი იოანე მალალა¹⁵⁴ : „იუსტინეს მეფობის დროს მეფე წათი გაჯავრდა და ჩამოშორდა სპარსეთს. სპარსელთა მეფე იყო კოადი (კავადი), რომელიც ოდესაღაც თვით წათის, ლაზთა მეფის მეგობრად ითვლებოდა და ამ კოადის სამეფოს ქვეშევრდომი იყო; ამიტომაც იყო, რომ, როდესაც ლაზთა მეფე გარდაიცვლებოდა, სპარსელთა მეფე ნიშნავდა და აგვირგვინებდა ახალ მეფეს, მაგრამ უთუოდ თვით ლაზთა ტომიდან. ლაზთა ეს მეფე (წათი) გადავიდა წარმართთა სარწმუნოებაზე, რადგან ეშინოდა, ვაითუ სპარსთა მეფემ კოადმა მეფედ არ დამნიშნოსო, მსხვერპლსაც სწირავდა და ყოველგვარ სპარსულ წესს ასრულებდა, ხოლო როდესაც გარდაიცვალა მისი მამა დამნაზე, მაშინვე მივიდა იუსტინე მეფესთან ბიზანტიონში, გამოაცხადა თავი მის მორჩილად და სთხოვა, ლაზთა მეფედ მაკურთხეო. მეფემ მიიღო ის და აკურთხა. გაქრისტიანებულმა წათემ შეირთო რომაელი ქალი, პატრიკიოს ნომეს ქალიშვილი, სახელად ვალერიანე. მან თან წაიყვანა ის და წავიდა საკუთარ ქვეყანაში, გვირგვინით შემკული რომაელთა მეფის, იუსტინეს მიერ. მას ემოსა რომაული სამეფო გვირგვინი და თეთრი წმინდა აბრეშუმის ქლამიდი¹⁵⁵, რომელსაც ძოწეული ზოლის ნაცვლად ჰქონდა ოქროს სამეფო ზოლი, სადაც შუაში სურათი იყო თვით იუსტინე მეფის გამოსახულებით; აგრეთვე [ემოსა] თეთრი სტიქარი, ამასაც ჰქონდა სამეფო ოქრომკედები, იშნაირადვე თვით მეფის გამოსახულებით; წაღები, რომელთაც ატარებდა, თავისი საკუთარი ქვეყნიდან ჩა-

¹⁵⁴ იოანე მალალა - V-VI სს. ბიზანტიელი ისტორიკოსი. მისი ისტორიული თხზულებაა „ქრონოგრაფია“, რომელიც VI საუკუნის ისტორიის შესასწავლად მნიშვნელოვან ისტორიულ წყაროდ ითვლება.

¹⁵⁵ ქლამიდი - ძველი ბერძნებისა და რომაელების მამაკაცის სამოსი, ერთგვარი ლაბადა, რომელსაც შესაკრავი ჰქონდა მარჯვენა მხარზე ან გულზე.

მოეტანა და მარგალიტებით იყო შემკული სპარსულ ყაიდაზე. ამგვარადვე მისი სარტყელიც მარგალიტებით იყო შემკული. ბევრი სხვა საჩუქარიც მიიღო იუსტინე მეფისგან წათემაც და მისმა მეუღლემ, ვალერიანემაც.

ეს რომ გაიგო სპარსელთა მეფემ კოადმა, ელჩის პირით შეუთვალა იუსტინე მეფეს შემდეგი: „მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენს შორის მეგობრობაა დადებული და ზავი შეკრული, შენ მაინც მტრულად იქცევი, აი, მაგალითად, ჩემი ქვეშევრდომი მეფე ლაზებისა შენ აკურთხე, თუმცა ის რომაელთა ხელქვეითი კი არ ყოფილა, არამედ იმთავითვე სპარსელთა ძალაუფლების ქვეშ იყო.“ ამაზე იუსტინე მეფემ შეუთვალა ელჩის პირით: „ჩვენ შენი სახელმწიფოს ქვეშევრდომი არც არავინ მიგვიღია და არც გადმოგვიბირებია. ჩვენს სამეფოში მოვიდა ერთი კაცი, სახელად წათე, და მუდარით მოგვმართა ჩვენ, გვეხსნა იგი წარმართული სარწმუნოებისგან, უწმინდური მსხვერპლებისგან და ეშმაკთა ცდუნებისგან და გაგვექრისტიანებინა, რათა ის ზიარებულიყო საუკუნო ღმერთისა და ყოველთა დამბადებლის წყალობას. ჩვენ არ შეგვეძლო ხელი შეგვეშალა ადამიანისთვის, რომელსაც სურდა ცხოვრების უკეთეს წესებს დადგომოდა და ჭეშმარიტი ღმერთი შეეცნო. ასე რომ, იგი გაქრისტიანეთ და ზეცის საიდუმლოებებს ზიარებული, მის საკუთარ ქვეყანაში გავისტუმრეთ. აი, აქედან დაიწყო მტრობა რომაელებსა და სპარსელებს შორის.“¹⁶⁶

ამგვარად, წათეს ინციდენტმა ბიზანტიასა და ირანს შორის ურთიერთობა კვლავ დაძაბა და მალე დაპირისპირებაც განახლდა.

526 წელს ბიზანტიური ჯარი ირანის სასაზღვრო რეგიონს, პერსარმენიას შეესია და დაარბია. საზღვრის გასწვრივ ამ ტიპის დაპირისპირებები ხშირად ხდებოდა.

527 წელს ბიზანტიაში იმპერატორი იუსტინე იუსტინიანემ (527-565 წწ.) შეცვალა. მან აღმოსავლეთის ჯარების (არსებული ხუთი არმიიდან ერთ-ერთის) მხედართმთავრად ახალგაზრდა, ნიჭიერი სარდალი ველიზარიუსი დანიშნა. ველიზარიუსის განკარგულებაში ციხესიმაგრე დარას ბაზაზე დისლოცირებული 25 000 ჯარისკაცი აღმოჩნდა. იუსტინიანე უკვე აშკარა ომისთვის ემზადებოდა. 530 წელს ველი-

¹⁶⁶ გეორგიკა III, იოანე მალალა, „ქრონოგრაფია“, თბილისი, 1936.

ზარიუსმა პირველ გამარჯვებასაც მიაღწია და დარასთან¹⁶⁷ ბრძოლაში ირანელუბის ორმოცათასიანი ჯარი დაამარცხა. გამარჯვებამ ველიზარიუსს დიდი წარმატება მოუტანა. შემდეგ წელს ირანელებმა საპასუხო შეტევა წამოიწყეს, ველიზარიუსი ერთ ბრძოლაში დაამარცხეს კიდეც, თუმცა 531 წელს ირანის შაჰი კავადი გარდაიცვალა და ახალმა შაჰმა, ხოსრომ, დაზავებას მოაწერა ხელი. პროკოპი კესარიელი ბიზანტიელებისა და ირანელების მოლაპარაკებების ამბებსა და ზავის პირობებს გადმოგვცემს: „ბიზანტიის ელჩები (ერმოგენე, რუფინე, ალექსანდრე და თომა) ტიგროსის ნაპირებთან საზავო მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ ხოსროსთან. ხოსრო თანახმა იყო ას ათ კენდინარად¹⁶⁸ უვადო ზავი დაედო მათთან იმ პირობით, რომ მესოპოტამიის ჯარის სარდალი დარაში კი აღარ დარჩებოდა, არამედ კონსტანტინეში (კონსტანტინოპოლში) იქნებოდა მუდამ, როგორც ეს ძველად იყო; მაგრამ ისიც უთხრა, რომ ლაზიკის სიმაგრეებს (იბერიის სამღვრის შორიანხლოს მდებარე ორი ციხე - სავარაუდოდ, სკანდა და შორაპანი, რომელიც სპარსელებმა მიიტაცეს გურგენის ბიზანტიაში გაქცევის შემდეგ, ავტორები) არ დაუბრუნებდა, თუმცა თვითონ კანონიერად თვლიდა რომაელებისგან უკან მიეღო ფარანგიონი¹⁶⁹ და ბოლონის¹⁷⁰ სიმაგრე. (ხოსრო) კენდინარებს ითხოვდა, რის საფასურადც რომაელებს აღარ დასჭირდებოდათ დარას დანგრევა და არც კასპიის კარის დაცვაში მონაწილეობა სპარსელებთან ერთად. ელჩები სხვა ყველაფერში დაეთანხმნენ, ხოლო სიმაგრეების ჩაბარება შეუძლებლად მიიჩნიეს საკუთარი მეფის აზრის გაგებამდე. კიდეცაა გადაწყვიტეს რუფინეს გაგზავნა ბიზანტიონში, სხვები კი მის დაბრუნებამდე დარჩებოდნენ. რუფინეს ვადად სამოცდაათი დღე მისცეს. როდესაც რუფინე მივიდა ბიზანტიონში და მეფეს მოახსენა, თუ რა პირობებს აყენებდა ხოსრო ზავის შესახებ, მეფემ თანხმობა განაცხადა ამ პირობებით ზავის დადებაზე,

¹⁶⁷ დარა - ციხესიმაგრე ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში სასანური ირანის სამღვრის სიახლოვეს.

¹⁶⁸ კენდინარი - 1 კენდინარი უდრიდა 100 ლიტრა ოქროს (110 კენდინარი ანუ 11 ათასი ლიტრა ოქრო); ლიტრა იყო ბიზანტიის წონის ერთეული (რომაული ლიბრის ეკვივალენტი) უდრიდა 327,45 გრამს ან 12 უნციას.

¹⁶⁹ ფარანგიონი - ადგილი პერსარმენიაში, ანუ ირანის შემადგენლობაში მყოფი სომხეთის ნაწილი.

¹⁷⁰ ბოლონი - ციხესიმაგრე პერსარმენიაში.

ამ დროს სპარსელთა ქვეყანაში ხმები მოვიდა, სიმართლეს მოკლებული, რომელიც იუწყებოდა, რომ იუსტინიანე მეფემ, გაჯავრებულმა, რუფინე მოაკვლევინაო. ამ ხმებით შემფოთებული და დანალვლიანებული ხოსრო მთელი თავისი ჯარით რომაელების წინააღმდეგ გაემართა. მაგრამ ქალაქ ნისიბინის მახლობლად მას შეხვდა რუფინე, რომელიც უკან ბრუნდებოდა. ამიტომ ისინი ამ ქალაქში დარჩნენ...

საბოლოოდ (მხარეები) შეთანხმდნენ საზავო პირობებზე: ორივე მხარე ერთმანეთს დაუბრუნებდა ომის დროს წართმეულ ადგილებს, ჯარის არც ერთი სარდალი აღარ იქნებოდა დარაში; იბერებს (იგულისხმება გურგენის აჯანყების შემდეგ ბიზანტიაში გაქცეული იბერები) კი ნება მიეცემოდათ მოქცეულიყვნენ, როგორც უნდოდათ: ან დარჩენილიყვნენ იქვე, ბიზანტიონში, ან დაბრუნებულიყვნენ სამშობლოში. ბევრი იყო, რომელიც დარჩა, ბევრი კიდეც დაბრუნდა. ამგვარად, დადეს ეგრეთწოდებული უვადო ზავი (ისტორიოგრაფიაში „საუკუნო ზავად“ წოდებული). რომაელებმა მისცეს სპარსელებს ფარანგიონი და ბოლონის სიმაგრე, და თან ფულიც, ხოლო სპარსელებმა რომაელებს - ლაზიკის სიმაგრეები.¹⁷¹ როგორც მკვლევარები ვარაუდობენ, „საუკუნო ზავის“ დროს საბოლოოდ გაფორმდა ქართლში მეფობის გაუქმება.

ორივე სახელმწიფომ „საუკუნო ზავით“ ისარგებლა. ირანის შაჰმა - ხოსრო ანუ-შირვანმა რეფორმები გაატარა და ქვეყნის გაძლიერებაზე იზრუნა, ბიზანტიის იმპერატორმა - იუსტინიანემ კი რომის ძველი დიდებისა და საზღვრების აღდგენა განიზრახა. არც ერთ მათგანს დაზავებისა და მშვიდობის ხანა უქმად არ გაუტარებია.

იუსტინიანე ბიზანტიის სათავეში

ბიზანტიის ადრეული ხანის ისტორიაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ეპოქად სწორედ იმპერატორ იუსტინიანე I დიდის (527-565 წწ.) მმართველობის პერიოდი მიიჩნევა, თუმცა მისი გამეფების დროს საშინაო ვითარება ქვეყანაში საკმაოდ რთული იყო. ბიზანტიის იმპერიაში, რომის მსგავსად, შენარჩუნებული იყო რესპუბლიკური

¹⁷¹ გეორგიკა 2, პროკოპი კესარიელი, თბილისი, 1965.

იუსტინიანე. მოზაიკა რავენას ბაზილიკიდან

მმართველობის გადმონაშთები - სენატი, თავისუფალ მოქალაქეთა გაერთიანებები და ა. შ. სენატი იმპერატორს წარუდგენდა მის მიერ მომზადებულ კანონპროექტებს. ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ძალიან დიდ როლს თამაშობდნენ ე. წ. „ცირკის პარტიებიც“ ბიზანტიაშიც, როგორც უწინ რომის იმპერიაში, ხალხში ძალიან პოპულარული იყო ცირკში ეტლებით ჯირითი. თავიდან კონკრეტული მოჯირითეების მხარდასაჭერად ადამიანთა ოთხი გაერთიანება შეიქმნა მათი სამოსის ფერის მიხედვით - მწვანე, ლურჯი, თეთრი და წითელი. დროთა განმავლობაში ეს გაერთიანებები პარტიებად გადაიქცა, რომლებიც გარკვეული ფენების ინტერესებს გამოხატავდნენ. ცირკში ნებისმიერი სანახაობის დროს მათ შეეძლოთ იმპერატორისთვის კონკრეტული მოთხოვნები წაეყენებინათ. განსაკუთრებით გაძლიერდა ორი პარტია: მსხვილი მიწათმფლობელების დასაყრდენი მწვანეები („პრასინები“) და საეკლესიო წრეების მხარდამჭერი ლურჯები („ვენეტები“). იუსტინიანე „ლურჯების“ მხარდაჭერით სარგებლობდა, რაც „მწვანეების“ უკმაყოფილებას იწვევდა.

532 წელს ერთ-ერთი საცირკო შეჯიბრის დროს, მწვანეებმა საკუთარი მოთხოვნები წაუყენეს იმპერატორს, რაზეც უარი მიიღეს. მაშინ მათ აჯანყება დაიწყეს. აჯანყებულთა ლოზუნგი იყო „ნიკა“ - გაიმარჯვე. ამიტომ ეს მოვლენა ისტორიაში „ნიკას“ აჯანყების სახელით შევიდა. აჯანყებამ ისეთი მასშტაბები მიიღო, რომ იმპერატორი დედაქალაქიდან გაქცევასაც კი აპირებდა; თუმცა დედოფალმა თეოდორამ, რომელიც ძალიან ენერგიული ადამიანი იყო და ქვეყნის საქმეებში ხშირად ერეოდა, იუსტინიანეს გადააწყვეტინა, აჯანყებულთა წინააღმდეგ სამხედრო ძალა გამოეყენებინა. უნიჭიერესი სარდლის, ველიზარიუსის წარმატებული მანევრების შედეგად აჯანყებულები ცირკში შერეკეს, სადაც ნაწილი ადგილზე დახოცეს, დანარჩენები კი დაიჭირეს. აჯანყების ჩახშობის შემდეგ იუსტინიანეს ძალაუფლება განმტკიცდა. მან ძველი რომის დიდების და იმპერიის საზღვრების აღდგენა გადაწყვიტა.

VI საუკუნის 30-იან წლებში ბიზანტიელთა ჯარი მხედართმთავარ ველიზარიუსის მეთაურობით გადავიდა ჩრდილოეთ აფრიკასა და ხმელთაშუა ზღვის კუნძულებზე, სარდინიასა და კორსიკაზე, რომლებიც ვანდალების ხელში იყო. ბიზანტიელთა სარდლებმა გაანადგურეს ვანდალების სამეფო და ჩრდილოეთ აფრიკა, სარდინია და კორსიკა იმპერიას შეუერთეს. ამ ბრძოლებში ბიზანტიელთა მოკავშირე იყო იტალიის ოსტგოთების სამეფო, რომელიც სურსათით ამარაგებდა მათ ჯარს. თუმცა ასეთი პოლიტიკა დამლუპველი აღმოჩნდა ოსტგოთებისთვის. აფრიკის ჩრდილოეთის დაპყრობის შემდეგ იუსტინიანემ აქ დიდი აღმშენებლობა დაიწყო, რამაც ამ რეგიონის სამეურნეო აღმავლობა გამოიწვია. წერილობითი წყაროების მონაცემებით, ამ პერიოდში 150-მდე ქალაქი თავიდან აღდგა. ამას ადასტურებს არქეოლოგიური მონაცემებიც. ჩრდილოეთ აფრიკაში აღმოჩენილია იუსტინიანეს პერიოდის მრავალი ქალაქი და სიმაგრე.

ვანდალების დამარცხების შემდეგ ბიზანტიელები ჯერ სიცილიაში გადავიდნენ და დაიკავეს ის, ხოლო შემდეგ იტალიაში, სადაც ოსტგოთებმა მათ დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს. ომი მათ შორის თითქმის ოც წელს გაგრძელდა. თავიდან ბიზანტიელებმა წარმატებას მიაღწიეს და სამხრეთი და ცენტრალური იტალია დაიკავეს. მათ შეძლეს ოსტგოთების სამეფოს დედაქალაქის რავენის აღებაც. თუმცა ოსტგოთებმა ნაწილობრივ შეძლეს დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნება. მათ ირანში

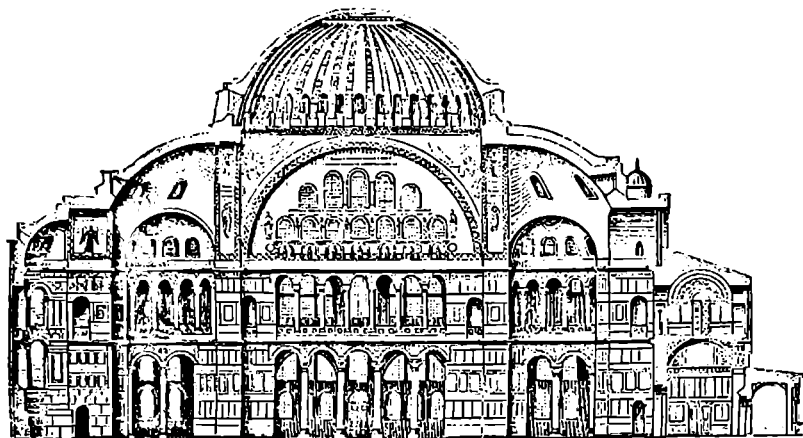
ელჩობაც კი გაგზავნეს ხოსრო I ანუშირვანთან. ირანელების მიერ ბიზანტიის წინააღმდეგ ომის დაწყებამ ოსტგოთებს საშუალება მისცა, გარკვეული წარმატებებისთვის მიეღწიათ. მათმა მეფემ ტოტილამ ორჯერ აიღო ქ. რომი, თუმცა 552 წელს ჩრდილოეთ იტალიაში ბიზანტიელებთან ბრძოლაში დამარცხდა. თავად ტოტილა ამ ბრძოლის დროს დაიღუპა. ტოტილას დაღუპვა გადამწყვეტი აღმოჩნდა ომის მსვლელობაში. 555 წელს ომი დასრულდა და იტალიის დიდი ნაწილი ბიზანტიის ხელში აღმოჩნდა. (თუმცა ამ დროს ირან-ბიზანტიის დაპირისპირება უკვე დაწყებული იყო).

იუსტინიანეს მეფობის პერიოდში ბიზანტიელების ჯარი გადავიდა პირინეის ნახევარკუნძულზე, სადაც ბრძოლა მოუწია ვესტგოთების სამეფოსთან. საბოლოოდ, 50-იან წლებში ამ ნახევარკუნძულის სამხრეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი სანაპირო მათ ხელში აღმოჩნდა. იუსტინიანეს მმართველობის დროს ბიზანტიელებმა შეძლეს ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ოკუპაციაც, სადაც აღადგინეს ძველი და ააგეს ახალი სიმაგრეები. ამ ლაშქრობების შედეგად ხმელთაშუაზღვისპირეთი ბიზანტიის იმპერიის გავლენის ქვეშ აღმოჩნდა. ბიზანტიური სამხედრო და სავაჭრო ფლოტი ხმელთაშუა და შავ ზღვებზე გაბატონდა.

იუსტინიანემ მთელი რიგი რეფორმები და ღონისძიებები გაატარა საეკლესიო და კულტურულ სფეროში. მან დაიწყო იმპერიაში დიოფიზიტობის პოზიციების გაძლიერება. თავდაპირველად, თეოდორას გავლენით, რომელიც მონოფიზიტებს მფარველობდა, იუსტინიანე შეეცადა დიოფიზიტებისა და მონოფიზიტების შერიგებას, მაგრამ ეკლესიის მამამთავრების, განსაკუთრებით რომის პაპისა და დასავლეთისა და აფრიკის ეპისკოპოსების გავლენით, 553 წლის კონსტანტინოპოლის V მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე ნესტორიანელობასთან ერთად კვლავ დაიგმო მონოფიზიტობა. ამიერიდან ის მართლმადიდებლური ეკლესიის გაძლიერებაზე ზრუნავდა.

იუსტინიანეს პოლიტიკას ეკლესიის მიმართ ორი მიმართულებით განიხილავენ:

ერთი ის, რომ სამოქალაქო პირებისთვის ჩამორთმეულ მიწებს ეკლესიებს ჩუქნიდა, განსაკუთრებით მფარველობდა იმ დროს მომრავლებულ მონასტრებს. იუსტინიანემ კანონით აკრძალა საეკლესიო მიწების გასხვისება. ამან ეკლესია-მო-

აია სოფია. ჩანახატი გერმანიაში 1891 წელს გამოცემული უნივერსალური ლექსიკონიდან
DAS UNIVERSAL-LEXIKON DER GEGENWART UND VERGANGENHEIT

ნასტრები ეკონომიკურად გააძლიერა. ასევე VI საუკუნეში სასულიერო წოდებას მიეცა განსაკუთრებული იურიდიული შეუვალობა. საეკლესიო პირს საერო სასამართლო ვერ გაასამართლებდა. მისი გასამართლების უფლება მხოლოდ ეპისკოპოსს ჰქონდა; მეორე მხრივ, ეკლესია სულ უფრო მეტად ექცეოდა იმპერატორის გავლენის სფეროში. დასავლეთისგან განსხვავებით, სადაც ეკლესიის მეთაური რომის პაპი იყო, აღმოსავლეთში ასეთი მდგომარეობა ბიზანტიის იმპერატორს ეკავა. კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ბიზანტიის საეკლესიო იერარქიაში პირველი ადგილი კი ეჭირა, მაგრამ ის სრულად იყო დამოკიდებული იმპერატორზე. ამ დროს ჩამოყალიბდა საერო ხელისუფლების საეკლესიოზე ბატონობა.

იუსტინიანეს დროს აიკრძალა ძველი წარმართული ფილოსოფიის სწავლებაც. 529 წელს იმპერატორის დეკრეტით დაიხურა ათენის სკოლა¹⁷². ფილოსოფოსებმა - ისევე, როგორც მოგვიანებით ნესტორიანელებმა და მონოფიზიტებმა, - ბიზანტია

¹⁷² ათენის სკოლა - ფილოსოფიური სკოლა (აკადემია) ათენში, რომელიც დააარსა ძვ.წ. IV საუკუნეში პლატონმა და საუკუნეების განმავლობაში წარმოადგენდა სიბრძნისა და განათლების ცენტრს. აკადემია დაყოფილი იყო უფროსებად და უმცროსებად. სწავლების ძირითად მეთოდს წარმოადგენდა დიალექტიკა (დიალოგი).

დატოვებს და ირანში გაიქცენ. დიოკლეტიანეს შემდეგ იმპერიაში სხვა რელიგიების მიმდევრების ასეთი დევნა არ ყოფილა. რელიგიური შეუწყნარებლობა სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში ავიდა.

იუსტინიანეს დროს მრავალი ეკლესია-მონასტერი აიგო; თავდაპირველად მთელ ქრისტიანულ სამყაროში ძირითადად ბაზილიკები შენდებოდა, VI საუკუნეში კი ჩამოყალიბება დაიწყო ქრისტიანული ტაძრის ახალმა ტიპმა - გუმბათოვანმა ეკლესიამ. სწორედ ამ ტიპს განეკუთვნება იუსტინიანეს დროს აგებული აია სოფიას ტაძარი¹⁷³, რომელიც ბიზანტიური არქიტექტურის უდიდეს ძეგლად ითვლება.

ხოსრო ანუშირვანი ირანის სათავეში

531 წლიდან ირანის შაჰი ხოსრო I ანუშირვანი („უკვდავი სული“) გახდა. მისი მმართველობა სასანური ირანის „ოქროს ხანად“ ითვლება. ხოსრო დიდი რეფორმატორი იყო. რეფორმების შედეგად მთლიანად შეიცვალა სახელმწიფოს ეკონომიკური და პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული სისტემა. ჩატარდა მოსახლეობისა და მიწის ნაკვეთების აღწერა, რის საფუძველზეც დადგინდა სულადობრივი გადასახადი, რომელიც ქონებრივი მდგომარეობის მიხედვით განისაზღვრა. მან ასევე შემოიღო მიწის გადასახადი. ეკონომიკური, სამხედრო და ადმინისტრაციული რეფორმების შედეგად ირანში გაჩნდა წვრილი მიწათმფლობელების სოციალური ფენა (დებკანი), რომელთა რიგებიდანაც დაკომპლექტდა მსუბუქი მხედრობა. მათ შეიარაღებაზე სახელმწიფო ზრუნავდა.

ხოსრომ შეცვალა ირანის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობა: სახელმწიფო სამყაროს მხარეთა შესაბამისად ოთხ დიდ ოლქად დაყო (ჩრდილოეთ ოლქში შედიოდა სამხრეთ კავკასია) და სათავეში მხედართმთავრები ჩაუყენა. თუ ადრე არმია ერთ მთავარსარდალს ემორჩილებოდა, რეფორმის შემდეგ ოთხ სპასპეტს

¹⁷³ აია-სოფია - ტაძრის სახელი მომდინარეობს ბერძნულიდან - Αγία Σοφία - წმინდა სოფია, ანუ წმინდა სიბრძნე. ეძღვნება წმინდა სამების მეორე იპოსტასს, განკაცებულ ღვთის სიტყვას.

დარუბანდის ციხესიმაგრე დღეს

დაექვემდებარა, რომლებიც ოლქებში სამოქალაქო მმართველების ფუნქციებსაც ასრულებდნენ.

ხოხრო I-მა ასევე დიდი ყურადღება დაუთმო საზღვრების გამაგრებას. მის დროს დასრულდა ჩრდილო კავკასიაში დარუბანდის თავდაცვითი კომპლექსისა და ჰირკანიაში - გორგანის კედლების¹⁷⁴ მშენებლობა.

ხოხროს, როგორც იდეალური მმართველის, ლიტერატურული სახე შექმნა ფირდოუსმა¹⁷⁵ „შაჰნამეში“¹⁷⁶ მას ბევრი ლეგენდა და თქმულება უკავშირდება. ხოხროს მიაწერენ საგმირო საქმეებს, სიბრძნეს, ფილოსოფიის სიყვარულს. მასთან

¹⁷⁴ გორგანის კედელი - თავდაცვითი კედელი ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციაში - გულისტანში, (ისტორიული - ჰირკანია). კედელი კასპიის კარს ჩრდილოეთის მხრიდან სტეპებში მომთაბარეთა თავდასხმებისგან იცავდა.

¹⁷⁵ ფირდოუსი - X- XI საუკუნეების დიდი სპარსელი პოეტი. ირანული ეროვნული ეპოსის „შაჰნამეს“ ავტორი.

¹⁷⁶ შაჰნამე (ირან. მეფეთა წიგნი) - ირანული ეროვნული ეპოსი.

შეაფარეს თავი ბიზანტიიდან გამოქცეულმა ნეოპლატონელმა ფილოსოფოსებმა მას შემდეგ, რაც იუსტინიანემ ათენში ფილოსოფიის სკოლა დახურა. გადმოცემის თანახმად, ხოსროს დროს შეიქმნა სამაგიდო თამაში - ნარდი, პირველი ხელნაწერი ჭადრაკის წესების, ფიგურებისა და ტერმინოლოგიის შესახებ, აშენდა ფილოსოფიისა და მედიცინის სკოლა გუნდშაპურში.

ირან-ბიზანტიის 540-62 წლების დაპირისპირება და ლაზიკა

540 წელს ირანსა და ბიზანტიას შორის ურთიერთობა სომხეთის გამო დაიძაბა. ბიზანტიის კუთვნილ სომხეთის საგამგებლო ნაწილში სომეხი მოსახლეობა უკმაყოფილო იყო ბიზანტიელთა მიერ დაწესებული მძიმე გადასახადებით. მათ დახმარებისთვის ირანს მიმართეს. ასეთივე ვითარება იყო ეგრისში, სადაც ბიზანტიელებმა დააწესეს მონოპოლია საგარეო ვაჭრობაზე. ამით უკმაყოფილო ეგრისის მეფე გუბაშ II და ანტიბიზანტიურად განწყობილი მოსახლეობის ნაწილი ირანთან კავშირის დამყარებას უჭერდა მხარს. ხოსრო I-მა გადაწყვიტა, ხელიდან არ გაეშვა ასეთი ხელსაყრელი მომენტი; მით უმეტეს, რომ ბიზანტიელთა ძირითადი ჯარის ნაწილები იტალიაში ოსტგოთებს ებრძოდნენ.

ზავის დარღვევის საბაბი გახდა არაბული ტომების შეტაკებები. ამ ტომების ერთი ნაწილი ბიზანტიას ემორჩილებოდა, მეორე კი - ირანს. მათ ერთმანეთთან გამუდმებული ომები ჰქონდათ. მანამდე თუ ირანი და ბიზანტია ცდილობდნენ, არ ჩაერეულიყვნენ ამ კონფლიქტებში და ეს ტომები შეერიგებინათ, ამჯერად ხოსრომ ეს შეტაკება გამოიყენა, 540 წელს სირიაში შეიჭრა და ანტიოქია გადაწვა, მისი მცხოვრებლები ტყვედ წაიყვანა, ნაწილი კი თავის დაარსებულ ქალაქ „ხოსროს ანტიოქიაში“¹⁷⁷ გადაასახლა.

ასე დაიწყო ომი, რომელიც გარკვეული შესვენებებით 562 წლამდე გაგრძელდა. ამ ომის ძირითად საბრძოლო ასპარეზად ეგრისი, იგივე ლაზიკა, გადაიქცა. ომის

¹⁷⁷ ხოსროს ანტიოქია - თანამედროვე ირანის ტერიტორიაზე, ქალაქ ქტეზიფონთან ხოსროს მიერ დაარსებული ქალაქი.

მიმდინარეობაზე დაწვრილებით მოგვითხრობს იუსტინიანეს კარის ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი. ის ასევე ეხება ბიზანტიის მიმართ ლაზთა უკმაყოფილების მიზეზებსაც, რამაც ლაზების საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლა გამოიწვია.

პროკოპი კესარიელი გადმოგვცემს: „როდესაც მოხდა გურგენ იბერთა მეფის წყალობით შემთხვეული ამბავი, ლაზებთან დაიწყეს ჩადგომა რომაელთა ჯარისკაცებმა...

იუსტინიანემ მთავრები გაგზავნა ლაზიკაში. მათ შორის იოანეც, რომელსაც ციხეს უწოდებდნენ. მან რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმე გაამრუდა და არივ-დარიი. მანვე დააჯერა იუსტინიანე, აეშენებინა ლაზების ქვეყანაში ზღვისპირა ქალაქი, სახელად პეტრა. იქ იჯდა ის, როგორც აკროპოლისში და ძარცვავდა ლაზთა ქონებას, ვაჭრებს ხომ უკვე ნება აღარ ჰქონდათ კოლხიდაში შეეტანათ მარილი და სხვა საქონელი, რაც ლაზებისთვის აუცილებლად საჭიროა, არც აქედან შეეძლოთ რამე გაეყიდათ, არამედ მან შემოიღო ეგრეთ წოდებული მონოპოლი¹⁷⁶ და თვით გადაიქცა მეწვრილმანედ და მთელი ამ საგნებით ვაჭრობის ზედამდგომელად: ყველაფერს ყიდულობდა და აწვდიდა კოლხებს არა ისე, როგორც ეს ჩვეულებრივ იყო, არამედ ისე, როგორც ეს მისგან იყო ნებადართული. გარდა ამისა, ბარბაროსები იმითაც იყვნენ უკმაყოფილო, რომ მათ რომაელთა ჯარი ჩაუყენეს, რასაც წინათ ადგილი არ ჰქონია. რადგან ამის ატანა აღარ შეეძლოთ, გადაწყვიტეს მიმხრობოდნენ სპარსელებს...

ლაზებმა ელჩები გაუგზავნეს და შემდეგი სიტყვებით მიმართეს სპარსელებს: საჭიროა ითქვას ზოგიერთი რამ, რაც ჩაიდინეს ჩვენ წინააღმდეგ წყეულმა რომაელებმა. ჩვენს მეფეს ხომ მეფობის გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ხოლო ძალაუფლება თვითონ მიითვისეს. მეფეც მოსამსახურის ბედში იმყოფება და დანიშნული სტრატეგოსისა ეშინია. უამრავი ჯარიც ჩაგვიყენეს, მაგრამ არა იმიტომ, რომ დაიცვან ეს ჩვენი ქვეყანა შემწუხებელთაგან (მოსაზღვრეებიდან სხვა ხომ არავინ

¹⁷⁶ მონოპოლი - ბერძნულად „მონო“ ერთს, „პოლეო“ კი გაყიდვას ნიშნავს. რისამე წარმოების ან გაყიდვის განსაკუთრებული უფლება, რაც ერთ პირს, პირთა ჯგუფს ან სახელმწიფოს ეკუთვნის.

გვაწუხებდა ჩვენ, გარდა რომაელებისა), არამედ იმისთვის რომ, დავემწყვდიეთ ჩვენ, როგორც სადილეგოში და ჩვენს ქონებას დაჰპატრონებოდნენ; რაც კი საჭირო საგნებიდან მათთვის ზედმეტი აღმოჩნდება, მის ყიდვას ლაზებს აიძულებენ, მათი ნების წინააღმდეგ; ხოლო, რაც მათთვის საჭირო საგნებიდან ლაზიკას შეუძლია მისცეს, ისინი ფიქრობენ მათ შესყიდვას ჩვენგან მხოლოდ სიტყვით, რადგან ფასი თითოეულ შემთხვევაში წესდება მმართველთა აზრის მიხედვით. ასე რომ, საჭირო საგნებთან ერთად გვართმევენ ოქროსაც და უწოდებენ ამას ვაჭრობის კეთილშობილ სახელს, საქმით კი ისინი ჩვენზე მძლავრობენ. ჩვენ დაგვიყენეს მთავარი მეწვრილმანე, რომელიც ჩვენს სიღარიბეს, ძალაუფლების წყალობით, მოგების საშუალებად ხდის. აი, ასეთია მიზეზი ჩვენი განდგომისა.

იმ სარგებლობის შესახებ, რომელიც გექნებათ თქვენ ლაზთაგან, მოგახსენებთ - სპარსელთა ძალას თქვენ შემატებთ უძველეს სამეფოს და მისი საშუალებით თქვენი ჰეგემონიის ღირსება გადიდებული იქნება, ხოლო ჩვენი ქვეყნის გზით რომაელთა ზღვას დაუკავშირდებით: აქ თუ ხომალდებს ააგებ, არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, რომ ბიზანტიონის პალატს მიაღწიო, გზაზე ხომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეგხვდება. თქვენზე იქნება დამოკიდებული ისიც, რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელთა მიწა-წყალი. თქვენ ალბათ იცით, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ დამცავ ფარს წარმოადგენს.¹⁷⁹

542 წელს ხოსრო I ანუშირვანი დიდი ჯარით ეგრისში შევიდა, ლაზთა მეფის, გუბაზ II-ის დახმარებით ბიზანტიელთა მთავარი საყრდენი პუნქტი პეტრა აიღო და შიგ თავისი გარნიზონი ჩააყენა.

მეცნიერთა უმეტესობის აზრით, პეტრა შავი ზღვის სანაპიროზე, თანამედროვე ციხისძირთან მდებარეობდა, თუმცა ზოგიერთი ისტორიკოსი მის არსებობას თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიაზე ვარაუდობს. პროკოპი კესარიელთან შემორჩენილია პეტრას აღწერილობაც: „პეტრა ზღვისპირა ქალაქია კოლხეთში; წინათ ის უმნიშვნელო იყო, ხოლო იუსტინიანე მეფემ გარემოზღუდვით და სხვა მინაშენების საშუალებით გაამაგრა და ყოველმხრივ გაამშვენიერა კიდეც... პეტრა მიუვა-

¹⁷⁹ გეორგიკა II, პროკოპი კესარიელი, თბილისი, 1965

ლია ჯერ ერთი ზღვის მხრით, მერე ციცაბო კლდეებით, რომელიც აქ ყოველმხრივ არის აღმართული; აქედან არის, რომ მას ეს სახელწოდება ხვდა წილად (პეტრა ლათინურად კლდეს ნიშნავს). მხოლოდ ერთი შესავალი აქვს მას დაბლობში, ისიც არცთუ ისე ფართო, ვინაიდან მის ორივე მხარეს არაჩვეულებრივი კლდე-ბია დაკიდებული. იმათ, ვინც პირველად ქალაქი ააშენეს, წინასწარ განტვირთეს, რომ ზღუდის ის ნაწილი არ ყოფილიყო ადგილი იერიშებისთვის და გრძელი კედ-ლები გააკეთეს აქ დიდ მანძილზე მისავალის თითოეული კლდის გასწვრივ და ამ კედლების ორივე მხარეს ორი კოშკი ააგეს, ჩვეულებრივი წესით კი არა, არამედ სხვანაირად. შენობების შუაში მათ არსად არ დატოვეს ცარიელი ადგილი, არამედ მთელი ეს კოშკები, მიწიდან დაწყებული უმაღლეს წვერომდე, უდიდესი, ერთმა-ნეთთან გადახლართული ქვებისგან ააშენეს, რათა რაც შეიძლება ნაკლებ მოსა-ხერხებელი ყოფილიყო მათი შერყევა კრიოთი¹⁸⁰ ან სხვა მანქანით. აი, ასეთი იყო პეტრას ზღუდე.¹⁸¹

ეგრისი ირანის პოლიტიკური გავლენის სფეროში მოექცა. თუმცა 548 წელს ირა-ნელთა ბატონობით შეწუხებულმა გუბამმა დახმარებისთვის ბიზანტიის იმპერა-ტორს, იუსტინიანეს მიმართა და პატიება სთხოვა განდგომისთვის. რატომ შეცვალა მეფემ არჩევანი და, შესაბამისად, საგარეო პოლიტიკური ორიენტაცია? პროკოპი კესარიელის თანახმად: „ხოხრომ გადაწყვიტა... ლაზიკიდან კოლხები აეყარა და მათ ნაცვლად სპარსელები ჩაესახლებინა. მას ღირსშესანიშნავ მონაპოვრად მი-აჩნდა კოლხიდის ქვეყანა... მისი აზრით, სპარსეთის ძალაუფლებას ეს დიდ სარ-გებლობას მოუტანდა. იბერიაც ხომ მომავალში უშიშრად ექნებოდა დაპყრობილი, რადგან იბერებს აღარ ეყოლებოდათ ის ხალხი, ვისაც ისინი განდგომის შემთხვე-ვაში თავს შეაფარებდნენ... ლაზებისადმი ნდობაც ნაკლებად ჰქონდა, ვინაიდან ლაზთა უმეტესობა სპარსელების უღელქვეშ საგრძნობლად შეწუხდა: სპარსელე-ბი, სხვებთან შედარებით, უფრო ერთფეროვანი ცხოვრების მოყვარულნი არიან და ცხოვრების წესი მეტის-მეტად მკაცრი აქვთ. მათი კანონებიც მიუწვდომელია ყველასთვის და მათი დადგენილებანი სრულიად მიუღებელი. ლაზების მიმართ მაინც განსაკუთრებით იჩენს თავს განსხვავება მსოფლმხედველობასა და ცხოვ-

¹⁸⁰ კრიო - კედლის სანგრევი სააღყო მანქანა.

¹⁸¹ გეორგიკა II, პროკოპი კესარიელი, თბილისი, 1965.

რებაში, რადგან ლაზები ქრისტიანები არიან... სპარსელების სარწმუნოებრივი შეხედულებები კი სრულიად ამათი საწინააღმდეგოა. ამას გარდა, ლაზიკაში არსად არ არის მარილი, არც ხორბლეული მოდის, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიკეთე. ყველაფერი შემოაქვთ მათთან ნავებით რომაელთა სანაპიროებიდან და ამაში ისინი ფულს კი არ უხდიან მიმწოდებელს, არამედ ტყავებს, მონებს თუ სხვა რამეს, რაც ჭარბად აღმოაჩნდებათ. ცხადია, ეს რომ დაკარგეს, ისინი სპარსეთს აუჯანყდებოდნენ. ამიტომ ხოსროს ყველაზე უფო მიზანშეწონილად მიაჩნდა, თავიდან მოეცილებინა ლაზთა მეფე გუბაზი და ლაზები იქიდან სულ გადაესახლებინა და, ამრიგად, იმ ქვეყანაში ჩაესახლებინა სპარსელები და ზოგიერთი სხვა ტომიც.”

იუსტინიანემ გუბაზს შვიდი ათასი ბიზანტიელი და ათასი ტანი¹⁸² მეომარი გაუგზავნა.

ბიზანტიელთა და ეგრისელთა გაერთიანებულმა ძალებმა სპარსელები დაამარცხეს და ქვეყნიდან განდევნეს, თუმცა მდგომარეობის გამოსასწორებლად ეგრისში ირანის ახალი ჯარი შევიდა და დაპირისპირება განახლდა. ბრძოლები ძირითადად ციხესიმაგრეების ასაღებად მიმდინარეობდა, რადგან გაშლილ ადგილზე დაბანაკებული ჯარი თავს ვერ იგრძნობდა დაცულად და დიდხანს ვერც მტრის შემოტევას გაუძლებდა. ციხეებიც ხელიდან ხელში გადადიოდა.

საინტერესოა, ყოველთვის იყო თუ არა ბრძოლის ბედი დამოკიდებული ძალაზე და ბრძოლის რა ხერხებს იყენებდნენ ირანელი და ბიზანტიელი მეომრები? ისევ პროკოპი კესარიელს მივმართოთ: „სპარსელებმა პეტრას ალყა შემოარტყეს, მიწაში მალულად გვირაბი გაიყვანეს და ერთ-ერთი კოშკის ქვევით აღმოჩნდნენ. იქიდან ბევრი ქვა გამოალაგეს და მათ ადგილას ფიცრები ჩააწყვეს, შემდეგ ცეცხლი წაუკიდეს. ალმა თანდათან ქვების ძალა შეარყია, კოშკიც შეინძრა და უეცრად ძირს დაეშვა. რომაელებმა კი, რომლებიც კოშკში იყვნენ, იგრძნეს, რაც ხდებოდა და ზომები მიიღეს - გაიქცნენ და ქალაქის ზღუდის შიგნით აღმოჩნდნენ... რომაელებს პეტრასთვის ალყა ჰქონდათ შემორტყმული. მათ გამოთხარეს კედელი იმ ადგილას, სადაც ადრე რომაელმა მხედართმთავარმა დაგისტემაც გააკეთა

¹⁸² ტანები - ქართველური ტომი, რომელიც სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისა და მდინარე ტოროხის აუზში ცხოვრობდა.

თხრილი და გალავნის ის ნაწილი აიღო. და თუ რატომ გამოთხარეს იმ ადგილას, ახლავე განვმარტავ. ეს ქალაქი თავდაპირველად რომ აუშენებიათ, მისი გალავნის საძირკველი მეტწილად კლდეზე დაუფუძნებიათ, ზოგან კი საძირკველი ხის ფიცრებზე ყოფილა დაყრდნობილი. იყო ერთი ნაწილი კედლისა, ქალაქის დასავლეთით, არცთუ ძალიან ფართო, რომლის ორივე მხრით ერთ ოღროჩოღრო და მოუხერხებელ კლდეზე გალავნის საძირკველი იყო აგებული. სწორედ ეს ნაწილი გამოთხარა ადრე დაგისთემ. როდესაც სპარსელებმა კვლავ დაიბრუნეს გალავნის ეს ნაწილი, იმათ წინანდებურად კი არ ააგეს, არამედ შემდეგნაირად: დაცარიელებული ადგილი ქვიშით აავსეს, მის ზემოთ დაალაგეს მსხვილი მორები, რომლებიც სუფთად გააშალიშინეს და სწორად დადგენილი შეკრეს დიდ სიგანეზე.... ამგვარად, გალავნის საძირკვლის ნაცვლად ეს მორები გამოიყენეს ბალავარად, ზემოდან კი ოსტატურად დააშენეს შენობა. რომაელებმა ეს არ იცოდნენ და ეგონათ, გალავანს ქვემოთ გაჰყავდათ თხრილი. მათ ადგილი დააცარიელეს ამ მორების ქვევით, შეარყიეს თითქმის მთელი ზღუდე, მისი ნაწილი კი ერთბაშად ძირს დაეცა, მაგრამ ისე, რომ ამის გამო დაცემული ნაწილი არც მეორე მხარეს მისწოლია და არც ქვათა წყობა შერყეულა. ის დაცარიელებულ ადგილზე დაეცა მთლიანად, პირდაპირი დაშვებით და თავისივე საკუთარი ადგილი დაიჭირა. მართალია, არა იმხელა, როგორც წინათ, არამედ უფრო ნაკლები. მოხდა ისე, რომ, როდესაც მორების ქვეშ ადგილი დაცარიელდა, ეს მორები ზედ აგებული შენობითურთ იქვე დაეშვა, ხოლო რომაელებისთვის კედელი შეუვალი გახდა, ვინაიდან სპარსელებმა წინანდელ ნაგებობას ბევრი მიაშენეს და ძალიან მაღალი ზღუდე ააგეს. რომაელებმა დაინახეს, რომ ზღუდის შერყეული ნაწილი ისევ გასწორდა და ველარაფერი გააწყვეს...

რომაელებთან ერთად ჯარში იყვნენ საბირებიც¹⁸³. როცა მათ დაინახეს, რომ რომაელები გაჭირვებაში იყვნენ და არ იცოდნენ, როგორ ეშველათ ამ საქმისთვის, გამოიგონეს რაღაც მანქანა, რომლის მსგავსიც მანამდე არც რომაელთაგან და არც სპარსელთაგან აზრად არავის მოსვლია, თუმცა ორივე სახელმწიფოში ოს-

¹⁸³ საბირები - ტომი, რომელიც კავკასიის მთების მახლობლად ცხოვრობდა. მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა საბირთა ეთნიკური კუთვნილების შესახებ. ზოგი მათ ჰუნებად მიიჩნევს, ზოგი ქართულ-სვანურ ტომად.

ტატები ყოველთვის ბევრი ჰყავდათ. თითოეულ ამ ქვეყანას ადრეც ხშირად გამოუყენებია მანქანა, მკაცრ და ძნელად მისაღებ ადგილებში მდებარე ზღუდეებს შებრძოლებიან, მაგრამ არც ერთ მათგანს აზრად არ მოსვლია ის, რაც მაშინ ამ ბარბაროსებმა ქნეს. ასე სჩვევია ადამიანთა ბუნებას ახალი საშუალებების გამოგონება.

ეს საბირები ზღუდის სანგრევ მანქანებს ჩვეულებრივ კი არ იყენებდნენ, არამედ სრულიად ახალი წესით. ისინი ამ მანქანაში მორებს კი არ აწყობდნენ, არამედ ერთმანეთზე გადაბმულ მსხვილ ჯოხებს. მთელ მანქანას ტყავით ფარავდნენ და ამგვარად მაღავდნენ მას. მანქანის შუაში მხოლოდ ერთი მორი იყო ჩამოკიდებული... მორის ბოლოს ისრის წვერივით წვეტიანსა და რკინით მოჭედილს ხშირ-ხშირად აძგერებდნენ ზღუდეს. მანქანა მსუბუქი იყო. იქაურ კაცებს, მეომრების დამხმარეებს აღარც კი სჭირდებოდათ მისი თრევა და ზიდვა. მას შედარებით იოლად იდგამდა მხრებზე ორმოცი კაცი, რომლებსაც ეს ბოძი უნდა აეწიათ და ზღუდისთვის ეძგერებინათ. ისინი მანქანაში იყვნენ ჩამალულნი და ზედ ტყავი ჰქონდათ გადაფარებული.

ბოძები რკინითურთ იმ ზღუდის მანქანებს გამოაცალეს, რომლებიც რომაელებს ჰქონდათ უკვე დამზადებული, მაგრამ კედელთან მითრევა არ შეეძლოთ. თითოეული ასეთი მანქანა ჩაიბარა სულ ცოტა ორმოცმა მეომარმა, რომლებმაც ისინი ზღუდესთან ახლოს მიიტანეს. თითოეული მანქანის ორივე მხარეს იდგნენ სხვა მეომრები, რომელთაც აბჯარი ჰქონდათ ასხმული, თავზე ჩაფხუტები ეხურათ და ეჭირათ შუბები, რომელთა ბოლოები ანკესისებრი რკინის კაუჭით ბოლოვდებოდა. როდესაც მანქანიდან სროლა კედლის წყობას შეარყევდა, ამ შუბების საშუალებით შეიძლებოდა შერყეული ქვების გათავისუფლება და ამოძრობა. ასე მოჰქიდეს ხელი საქმეს რომაელებმა და კედელიც ხშირი დარტყმისაგან ირყეოდა, მანქანის ორივე მხარეს მდგომნი კი ანკესისებური შუბებით აძრობდნენ შერყეულ ქვებს შენობის წყობიდან.

ხოლო სპარსელებმა ასეთი რამ მოისაზრეს: ზღუდის ზემოთ მათ დადგეს ხის კოშკი, რომელიც ძველადვე დაემზადებინათ, აავსეს ის საუკეთესო მებრძოლებით, რომელნიც შეჭურვილი იყვნენ რკინის ლურსმნებითა და აბჯრით. მათ აავსეს ქოთნები გოგირდით და ერთი საწამლაკით, რომელსაც სპარსელები ნავთას, ელინნი

კი მედვას ზეთს ეძახიან, მოუკიდეს ცეცხლი და ესროდნენ ზღუდის მანქანებს.¹⁸⁴

ირანელებმა პეტრასთან მარცხი იწვნირს. ამ ბრძოლაში მათ მეთაურობდა ცნობილი სარდალი მერმეროე. შემდეგ ირანელებმა ლაზიკის დედაქალაქის არქეოპოლისის ალება გადაწყვიტეს.

ბალაშნის ფრაგმენტი

ლაზების მთავარ ციხე-ქალაქს ბიზანტიელები არქეოპოლისს (ბერძნ. არქე - ძველი, პოლისი - ქალაქი) უწოდებდნენ, ქართულ ისტორიულ ნაწარმოებებში კი ის ციხეგოჯად მოიხსენიება. არქეოპოლისი მდინარე ტეხურის სანაპიროზე მდებარეობდა. მდინარე ციხე-ქალაქს სამხრეთის და დასავლეთის მხრიდან უვლიდა, მისი ნაპირები კლდოვანი და ძნელად მისადგომი იყო. ჩრდილოეთის მხარე, კავკასიონის მთების კალთებზე განლაგებული, ბუნებრივად სხვებზე უკეთ იყო დაცული, ხოლო აღმოსავლეთის მხარის ქვედა მონაკვეთი ვაკე იყო და ადვილად მისადგომი. სწორედ ამ მხარეს სჭირდებოდა საგანგებო დაცვა.

არქეოპოლისი შედგებოდა ქვედა ქალაქისგან, ჩრდილოეთის მხარეს - ფერდობისა და ფერდობის თავზე, პლატოზე მდგარი შიდა ციხის - ციტადელისგან.

¹⁸⁴ გეორგიკა II, პროკოპი კესარიელი, თბილისი, 1965

საიდუმლო
გვირაბი
ნოქალაქში.

ქვედა ქალაქში მდებარეობდა ორი აბანო - სამეფო და სამოქალაქო, მეფის სასახლე, ეკლესია და სხვა შენობა-ნაგებობანი. დასავლეთის მხარეს ქალაქიდან მდინარის სანაპიროზე საიდუმლო გვირაბი ეშვებოდა. გვირაბის ბოლოს, მდინარის ნაპირზე კლდით დაცული ბაქანი იყო, რომელიც, როგორც ჩანს, ნავსადგურს წარმოადგენდა.

არქეოპოლისის გალავანი ყველაზე მეტად აღმოსავლეთის მხრიდან იყო გამაგრებული და ის სამი კედლისგან შედგებოდა. პირველ გალავანს პარალელურად ერთი მეტრის დაცილებით მეორე გალავანი მიუყვებოდა, შემდეგ - მესამე. კვადროვანი (ოთხკუთხა გამოთლილი) ქვით ნაგებ კედლებში კოშკები იყო ჩართული. გალავანი კბილანებით, ანუ ქონგურებით მთავრდებოდა, რომლებიც გალავნის თავზე საბრძოლო ბილიკს იცავდა. ქალაქის ალყის შემთხვევაში მეომრები გალავნის თავზე კიბეებით ადიოდნენ და, ქონგურებს ამოფარებულნი, მტერს იგერიებდნენ.

ქალაქში აღმოსავლეთის მხრიდან გაჭრილი ჭიშკრით იყო შესასვლელი. ჭიშკრის შიგნით ორივე მხარეზე მცველებისთვის განკუთვნილი გრძელი და ვიწრო სათავსოები იყო. გასასვლელის სიგრძე თითქმის 10 მეტრს აღწევდა. თუ მტერი ჭიშკრიდან აღმოსავლეთის გაღავანში შემოიჭრებოდა, ამ ტალანში მოხვდებოდა და ქალაქში შესვლა გაუძნელდებოდა.

551 წელს ირანელთა სარდალმა მერმეროემ ქალაქის ძნელად მისადგომ ზემო ჭიშკართან გამოცდილი მშვილდოსნები გაგზავნა, თვითონ კი მთელი ჯარით, ტარანებით და სპილოებით ციხე-ქალაქის ქვემო ჭიშკარს მიადგა. იერიშის დროს ადგილობრივმა მოღალატემ მერმეროს დავალებით ცეცხლი წაუკიდა სურსათის საწყობებს, მაგრამ ირანელებმა ქალაქის აღება ომის განმავლობაში ვერც ერთხელ ვერ შეძლეს. სამაგიეროდ, სპარსელებმა მოახერხეს ქუთაისისა და მის მახლობლად მდებარე უქიმერიონის ციხეებში გამაგრება. 553 წელს კი ტელეფისის ციხეზე (ახლანდ. ტოლები) მიიტანეს იერიში. რადგან ციხესიმაგრე ბიზანტიელებს ძლიერ გამაგრებული ჰქონდათ, ირანელების სარდალმა, მერმერომ მის ასაღებად ხერხს მიმართა: ხმა გაავრცელა, თითქოს უკურნებელი სენით დაავადდა და გარდაიცვალა. ბიზანტიელებმა სიფხიზლე მოადუნეს. ირანელებმა ამით ისარგებლეს და ტელეფისის ციხე მოულოდნელად აიღეს.

ამ მარცხს გუბაზი ბიზანტიელთა სარდლობას აბრალებდა, რადგან ბრძოლის დროს ბიზანტიელთა მეციხოვნე რაზმმა ბრძოლას თავი მიანება და გაიქცა. გუბაზმა ამის შესახებ იუსტინიანეს აცნობა. იგი ბრალს სარდლებს სდებდა და მარცხს მათ უგუნურებას მიაწერდა. იუსტინიანემ ერთ-ერთი მეთაური, ბესა, თანამდებობიდან გადააყენა. ამის გამო გუბაზსა და დანარჩენ სარდლებს შორის მტრობა ჩამოვარდა. მათ გუბაზის თავიდან მოცილება გადაწყვიტეს, მეფე მოტყუებით ვითომ სათათბიროდ მიიწვიეს და მოკლეს. ეს დაახლოებით 554 წელს მოხდა.

ბიზანტიელი ავტორი აგათია სქოლასტიკოსი¹⁸⁵ მოგვითხრობს: „ლაზთა მთელი ლაშქარი აღელდა ამ ამბის გამო და ისინი ისეთმა უკმაყოფილებამ შეიპყრო, რომ გადაწყვიტეს, ამიერიდან აღარ შეერთებოდნენ რომაელებს და არც მათთან ერთად

¹⁸⁵ აგათია სქოლასტიკოსი - VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი და პოეტი. მისი საისტორიო თხზულებათაგან უმთავრესი ნაშრომია თხზულება „იუსტინიანეს მეფობისათვის“.

ელაშქრათ. როდესაც გუბაზის გვამი მათი წესის თანახმად დაკრძალეს, ბრძოლაში მონაწილეობა აღარ მიიღეს, როგორც უაღრესად შეურაცხყოფილებმა.¹⁸⁶

ლაზი დიდებულები ერთ ხეობაში შეიკრიბნენ და სახალხო კრება მოიწვიეს.

კრების თავკაცები ორ ბანაკად გაიყვნენ. ერთის სახელით გამოვიდა აიეტი, ბიზანტიელების მტერი და ირანელების მომხრე, მეორის სახელით კი ფარტაძი. აიეტმა თქვა: „გაქრა კოლხთა ძველი ღირსება და ამიერიდან ველარ ველირსებით იმას, რომ სხვებზე ვმბრძანებლობდეთ. ისიც საკმარისი იქნება, თუ იმას მივალწევთ, რომ ძალიან არ დაგვიჩაგრონ იმათ, ვინც წინათ ჩვენი ქვეშევრდომი იყო. ნუთუ უკიდურესი უგუნურება არ არის, რომ ჩვენ ვსხედვართ და ვმსჯელობთ, ვინც ეს ჩაიდინა, მტრებად ჩავთვალოთ თუ მეგობრებად? უნდა ვიცოდეთ, რომ მათი თავხედობა ამაზე არ შეჩერდება. თუ ჩვენ ამ ბოროტმოქმედებას უყურადღებოდ დავტოვებთ, ისინი არ მოგვეშვებიან და გულხელდაკრეფილნი რომ ვისხდებით, უფრო შეუპოვრად შეურაცხგვყოფენ... მე ვინატრებდი, კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონდეს თავისი ძველი ძლიერება, რომ მას არ სჭირდებოდეს გარე დახმარება და რომ ყოველგვარ საქმიანობაში როგორც ომიანობის, ისე მშვიდობიანობის დროს მხოლოდ საკუთარ თავს ეყრდნობოდეს. მაგრამ, როგორც ჩვენ ჟამთა ტრიალის ან ბედის უკუღმართობის, ან ორივეს წყალობით ისეთ უძლურებაში ჩავცვივდით, რომ სხვათა ხელქვეითი გახდით, ვფიქრობ, უმჯობესია, იმათ ხელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილისმსურველია, ვინც ურყევად იცავს კეთილგანწყობილებას თავისიანებისა და მოკავშირეთა მიმართ.“

აიეტს ფარტაძიმ უპასუხა: „უძლეველი რამ არის მჭევრმეტყველება და ის თითქმის ყველას ამარცხებს, განსაკუთრებით კი იმათ, ვისაც წინათ მისი ძალა არ გამოუცდია; მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ მას ვერ დავუპირისპირებთ საღ აზრს, რომელიც საქმის ნამდვილ ვითარებას ემყარება... ახლა საჭირო აღარ არის იმაზე ფიქრი, რაც მოხდა და დასრულდა და უკვე აღარ დაბრუნდება. ნუ ავცვებით მსჯელობის დროს მოწოლილ ბოღმას და გულისტკივილს, რომ არ დავკარგოთ მოსამრების უნარი და არ გავაბუნდოვანოთ ჩვენი მსჯავრი. შევინარჩუნოთ უნარი უკეთესის არჩევისა... არც რომაულ რაზმებს, არც სტრატეგოსებს, მით უმეტეს,

¹⁸⁶ გეორგიკა III, აგათია სქოლასტიკოსი, თბილისი, 1936

არც მათ მეფეს, არ მოუწყვიათ შეთქმულება გუბაზის წინააღმდეგ... უმართებულო იქნებოდა, და ამასთანავე მიზანშეუწონელიც, ერთი ან ორი კაცის დანაშაულის გამო უგულბებლგვყო საზოგადოებრივი კანონები, რომელთა დაცვაც გვაქვს ჩვენს თავზე აღებული და ასე იოლად შეგვეცვალა მთელი სახელმწიფო წყობილება და ცხოვრება... ყველაზე უფრო ცუდი ის იქნება, რომ ასეთი საქციელით ჩვენ შევბღალავთ მართლმორწმუნეობას... აბა, რას დაემსგავსება ჩვენი საქციელი, თუ უზენაესი არსების სასტიკ მტრებს მივემხრობით? თუ ისინი აგვიკრძალავენ ჩვენი საღმრთო წესების შესრულებას და თავიანთ წესებზე გადაგვიყვანენ... გუბაზი რომ აქ იყოს, მოგვიწოდებდა, არ მივცემოდით სასოწარკვეთილებას... და მონებივით კი არ გავცეულიყავით, არამედ აღვჭურვილიყავით კოლხის თავისუფალი შეგნებით, ვაჟკაცურად აგვეტანა უბედურება და არაფერი სასირცხო და მამაპაპური წესების შემბღალავი არ ჩაგვედინა... მე კი იმ აზრისა ვარ, რომ, საჭიროა, რომელთა მეფეს ვაცნობთ მომხდარი ამბავი, რათა იგი სათანადოდ მოეპყრას იმათ, ვისაც ამ მკვლელობაში საშინელი დანაშაული მიუძღვის და, თუ ის ამას იზამს, ამიერიდან მოისპობა ჩვენი უთანხმოება რომაელებთან და თუკი ის უარყოფს ჩვენს თხოვნას, მაშინ მოვითათბიროთ, მიზანშეუწონილი იქნება თუ არა, მეორე გზას დავადგეთ.“

საბოლოოდ კრებაზე გადაწყდა, ბიზანტიის იმპერატორისთვის მიემართათ და გუბაზის მკვლელების დასჯა ეთხოვათ. ლაზმა დიდებულებმა იუსტინიანეს შეუთვალეს: „დაუსჯელად ნუ დატოვებ ბოროტმოქმედებს და მეფედ (კიდეც) ვინმე უცხოელს, არათვისტომს ნუ დაგვიყენებ, გუბაზის უმცროსი ძმა, წათე გამოგვიგზავნე, რომელიც ამჟამად ბიზანტიონში ცხოვრობს, რათა მამა-პაპური წესი დავიცვათ და სამეფო გვარიც შეურყვნელი დარჩეს.“¹⁸⁷ იუსტინიანემ მოთხოვნები შეასრულა. ლაზიკაში გაგზავნა ათანასი, რომელსაც საქმის გამოძიება და რომაული კანონების მიხედვით გარჩევა დაავალა. მისი ბრძანებით, გუბაზის მკვლელობაში ბრალდებული სარდლები შეიპყრეს და ციხეში გამოკეტეს, თუმცა სასამართლო პროცესი გადაიდო, რადგან ირანელებმა საბრძოლო მოქმედებები განაახლეს. ირანელთა მხედართმთავარი მერმეროე გარდაიცვალა და მის ნაცვლად ნახორაგანი გამოგზავნეს.

ამასობაში ლაზიკაში წათეც დაბრუნდა. იმპერატორისგან მას მიეღო „ძველთაგანვე

¹⁸⁷ გეორგიკა III, აგათია სქოლასტიკოსი, თბილისი. 1936

დაწესებული, მამა-პაპის სახელო და საამისო (სამეფო) ნიშნები: ოქროს გვირგვინი თვალ-მარგალიტით შემკული, კოჭებადმე გრძელი ქიტონი ოქრომკედლით მოქარგული, მიტრა, აგრეთვე ოქროთი და თვლებით შემკული და წითელი წალე-ბი, ძოწეული ქლამიდის ტარების ნება კი არ ჰქონდათ ლაზთა მეფეებს, მხოლოდ თეთრისა შეეძლოთ.¹⁸⁸

აგათია სქოლასტიკოსი წათეს დაბრუნების სცენასაც შთამბეჭდავად აღწერს: „როდესაც წათემ, სამეფო სამოსელში გამოწყობილმა, ფეხი შემოდგა თავის ქვეყანაში, მას მიესალმნენ სტრატეგოსები და რომაელთა მთელი ჯარი და სათანადო პატივით წინ წამოუძღვნენ საუკეთესოდ შეიარაღებულნი და მეტწილად ცხენებზე მჯდომარენი. ლაზები კი გახარებული იმით, რომ უბედურებას გადარჩნენ, მიაცილებდნენ მას ჩამწკრივებულნი. ყველგან საყვირის ხმა ისმოდა და დროშები იყო მაღლა აფრიალებული. ზეიმი იყო მეტად ბრწყინვალე.“¹⁸⁹ დღესასწაულის შემდეგ წათე ქვეყნის მართვას შეუდგა. რომაელებმა და ლაზებმა ირანელების რამდენიმე შეტევა მოიგერიეს. ბოლოს ნახორაგანმა იერიში ფოთზე მიიტანა. მას იმედი ჰქონდა, რომ ხისგან აგებული სიმაგრის აღება არ გაუძნელდებოდა. ირანელები ღამით მდინარე რიონის მარცხენა მხარეს გადავიდნენ და ფოთს სამხრეთიდან მიუდგნენ. ამ მხრიდან შეტევისას მათ მდინარე დაბრკოლებას აღარ შეუქმნიდა. ბიზანტიელებმა ვერ მოასწრეს მდინარეზე ნავებით ჯარის გადაყვანა, ამიტომ ხმელეთის გზით ქალაქში შევიდნენ და გამაგრდნენ. ირანელების იერიში ფოთის სიმაგრეზე მარცხით დასრულდა და მათ ქუთაისისა და მუხურისკენ დაიხიეს. მას შემდეგ, რაც საომარი მოქმედებები შეწყდა, ლაზიკაში დღის წესრიგში გადადებული სასამართლოს საკითხი დადგა. სასამართლოს ათანასე წარმართავდა, თუმცა ბიზანტიონიდან სხვა იურისტებიც ჩამოვიდნენ. პროცესზე ერთ მხარეს იდგნენ ბრალდებულები, მეორე მხარეს კი ბრალმდებელნი, „დარბაისელი კოლხები, რომლებსაც უკვე კარგა ხანია შეესწავლათ ელინთა ენა.“

სასამართლო რომაული წესების თანახმად ჩატარდა და გუბამის მკვლელებს სიკვდილი მიუსაჯეს. ეს 555 წელს მოხდა.

¹⁸⁸ გეორგიკა III, აგათია სქოლასტიკოსი, თბილისი. 1936

¹⁸⁹ გეორგიკა III, აგათია სქოლასტიკოსი, თბილისი. 1936

საბოლოოდ ლაზიკაში ირან-ბიზანტიის დაპირისპირება 562 წელს დასრულდა. ირანელებმა ეგრისი დატოვეს. მათ შორის 50-წლიანი ზავი ძველი საზღვრების გათვალისწინებით დაიდო: ლაზიკა ბიზანტიას, ხოლო ქართლი ირანის გავლენის ქვეშ დარჩა. ხოსრომ უარი თქვა ლაზიკაზე, შესაბამისად შავ ზღვაზე გასასვლელზე. სადავო ტერიტორიებზე - მესოპოტამიაში, სირიასა და სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში ომამდე არსებული მდგომარეობა შენარჩუნდა. ბიზანტიამ ვალდებულება აიღო, ყოველწლიურად თანხა გადაეხადა ირანისთვის, რომელიც კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელელებზე უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა. საზავო მოლაპარაკების დროს დიდი ადგილი დაეთმო საგარეო ვაჭრობას. გადაწყდა, რომ ურთიერთგაცვლა და საბაჟო გადასახადების გადახდა განხორციელდებოდა ორ სასაზღვრო პუნქტში: ნისიბინში - ირანის და დარაში - ბიზანტიის ტერიტორიაზე. მოწესრიგდა საბაჟო გადასახადის ოდენობაც - საქონლის ღირებულების 10 %. ბიზანტიამ მიაღწია იმასაც, რომ ირანელები უარს ამბობდნენ ქრისტიანების დევნაზე. თუმცა მხარეებმა ვერ მოილაპარაკეს სვანეთის შესახებ. ხოსრო ანუშირვანი არ აპირებდა სვანეთის დათმობას იმ მოტივით, რომ სვანებმა საკუთარი ნება-სურვილით აირჩიეს ირანელები და ამიტომ ირანელებთან უნდა დარჩენილიყვნენ. ამგვარად, 562 წლის საზავო მოლაპარაკების დროს სვანეთის საკითხი ირანსა და ბიზანტიას შორის ღიად დარჩა: ირანელები მის დათმობას არ აპირებდნენ, ბიზანტიელები კი ამით უკმაყოფილონი იყვნენ.

ბიზანტიელი ისტორიკოსი მენანდრე პროტიქტორი¹⁹⁰ დაწვრილებით გადმოგვცემს საზავო მოლაპარაკების მიმდინარეობასა და დეტალებს: „აღმოსავლეთითა და არმენიაში საბოლოო ზავი იყო შეკრული რომაელებსა და სპარსელებს შორის, ხოლო ლაზიკეში დროებითი ზავი, რადგან თითქოს ნახევრად იყო დასრულებული ზავის საქმე. ხოლო როგორც რომაელთა, ისე სპარსელთა მეფეებს საჭიროდ მიაჩნდათ სრული სიმშვიდის დამყარება, ამიტომ იუსტინიანე გზავნის პეტრეს¹⁹¹, სამეფო კარის რაზმების უფროსს, ხოსროსთან საზოგადო ზავზე მოსალაპარაკებ-

¹⁹⁰ მენანდრე პროტიქტორი - VI საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი და დიპლომატი.

¹⁹¹ პეტრე - პეტრე პატრიკიოსი, ბიზანტიელი დიპლომატი და ისტორიკოსი, იუსტინიანემ დააჯილდოვა მაგისტროსის ტიტულით, იგი ავტორია ნაშრომის „ისტორიანი“, რომელმაც ფრაგმენტების სახით მოაღწია სხვა ისტორიკოსთა თხზულებებში.

ლად. როდესაც მიაღწია დარას საზღვრებს... იქ მოვიდა სპარსელთა ელჩი... ყველა საეტეო საქმე იქნა მოწესრიგებული, ხოლო საკითხი სვანეთის შესახებ ჰაერში ეკიდა... პეტრემ ასეთი სიტყვით მიმართა სპარსელ ელჩს: სვანეთი რომაელებისა იყო და რომაელები სვანებს მბრძანებლობდნენ. და აი, როდესაც სვანებს წათე წინამძღოლობდა, ერთი რომაელი, დეიტატე, იქ მყოფ რომაულ ჯარებს მეთაურობდა. სვანების ქვეყანაში სხვა რომაელებიც ცხოვრობდნენ. მის შემდეგ, რაც ლაზთა მეფესა და იმ დროს იქ მოსარდლე რომაელ მარტინეს შორის მტრობა ჩამოვარდა, ამის გამო კოლხმა (ლაზმა) აღარ გაუგზავნა ჩვეულებრივი სურსათი: ჩვეულებრივ პური მათ კოლხთა ქვეყნიდან ეგზავნებოდათ. ამიტომ სვანებმა, ამაზე გაჯავრებულებმა, სპარსელებს შეუთვალეს, რომ მოსულიყვნენ... სპარსელები მალე მოვიდნენ და აიღეს სვანეთი. სპარსელმა უთხრა: თქვენ ძალიან ჯავრობთ, რომ ხალხი თავისი ნებით ჩვენ მოგვეკედლა. სვანები თვითთავადნი იყვნენ და არასდროს კოლხების ძალაუფლებას არ ექვემდებარებოდნენ. პეტრემ კვლავ უთხრა: თუ არ გსურს, საზავო ხელშეკრულებაში სვანეთის სახელი აღბეჭდო, აღნიშნე, რომ მიბრუნებ ლაზიკეს მისდამი დაქვემდებარებული ტომებითურთ.“ სპარსმა უპასუხა: მე რომ ეს ვქნა, შენ საშუალება მოგცემა იბერიის შესახებაც იდავო. უფლების ძალით ილაპარაკებ, რომ ისიც ლაზთა ქვეშევრდომი იყო. ცხადია, - უთხრა პეტრემ, - რომ შენ მთელი ლაზიკე კი არ გინდა, რომ დაგვიბრუნო, არამედ მისი ერთი ნაწილი. ბევრი სხვაც უთხრეს ერთმანეთს რომაელებმა და სპარსელებმა სვანეთის შესახებ, მაგრამ ვერ შეთანხმდნენ...¹⁹⁷

საზავო მოლაპარაკების ასე დასრულების შემდეგ, ბუნებრივია, ბიზანტია დიდხანს არ დააყოვნებდა და ახალი ომის დასაწყებად პირველივე საბაბს გამოყენებდა.

571-591 წლების ირან-ბიზანტიის დაპირისპირების პირველი ეტაპი. ერისმთავრობის დაწესება ქართლში.

565 წელს იუსტინიანე გარდაიცვალა და ტახტზე იუსტინე II (565-578 წწ.) ავიდა. მალე ახალმა იმპერატორმა სასანიანებთან ომი განაახლა. ეს ომი სომხეთსა და ქართლში დაწყებულ აჯანყებას მოჰყვა.

¹⁹⁷ გეორგიკა III, მენანდრე პროტიქტორი, თბილისი. 1936

571 წელს ქართველები და სომხები ირანის წინააღმდეგ აჯანყდნენ. სომხებს სათავეში ჩაუდგა ვარდან მაგიკონიანი. მას მიემხრნენ ქართველებიც გურგენის მეთაურობით. აჯანყებულებმა დახმარება ბიზანტიას თხოვეს და იმპერატორ იუსტინე II -ს ელჩები გაუგზავნეს. იუსტინესთვის ირანთან ომის დასაწყებად შესაფერისი მომენტი დადგა.

თეოფანე ბიზანტიელის¹⁹³ თანახმად: „არმენიელები ჩამოშორდნენ სპარსელებს და რომაელებს მიემხრნენ, დატოვეს ქალაქი დვინი, სადაც ცხოვრობდნენ და რომაელთა მიწა-წყალზე გადავიდნენ. ეს იყო მთავარი მიზეზი სპარსელთა და რომაელთა შორის არსებული ზავის დარღვევისა. სპარსელებს მაშინვე გადაუდგნენ იბერებიც და მიემხრნენ რომაელებს. მათ მთავრობდა გურგენი, ხოლო იბერთა დედაქალაქი ტიფილისი იყო.

იუსტინე მეფის ძმისწული მარკიანე დაინიშნა აღმოსავლეთის სტრატეგოსად და იუსტინეს მეფობის მერვე წელს გაიგზავნა ხოსროს წინააღმდეგ საომრად. არმენიის სტრატეგოსმა იოანემ და სპარსელთა სარდალმა მირანმა, რომელსაც ბარამანიც ეწოდებოდა, შეკრიბეს ჯარი. არმენიელების მხარეზე იბრძოდნენ კოლხეები, აბაზგები და ალანთა მეფე საროე, ხოლო მირანის მხარეზე - საბირები, დაგანები და დილმანის ტომი. მარკიანემ ბრძოლა გაუმართა მირანს ნისიბინთა ქალაქთან და ის გააქცია. ამ ბრძოლაში მან ათას ორასი კაცი მოკლა, სამოცდაათიც ცოცხლად დაატყვევა. მან ნისიბინის ზღუდესაც ალყა შემოარტყა.“¹⁹⁴

მკვლევართა აზრით, 70-იან წლებში იბერიაში უკვე ბიზანტიელი ჯარისკაცები ჩადგნენ, რის გამოც მენანდრე სამხრეთ კავკასიის ზედა ნაწილს, მდინარე მტკვრის ჩრდილოეთით უკვე ბიზანტიელთა მიწებად მიიჩნევს.

573 წელს სპარსელებმა საპასუხო ნაბიჯი გადადგეს და ციხესიმაგრე დარა აიღეს. სპარსელთა ლაშქარი მოვიდა ქართლშიც გოლონ მირანის მეთაურობით. ქართველებმა მისი დამარცხება მოახერხეს.

¹⁹³ თეოფანე ბიზანტიელი - VI საუკუნის II ნახევრის ბიზანტიელი ისტორიკოსი. მისი თხზულების მხოლოდ ფრაგმენტებია შემორჩენილი.

¹⁹⁴ გეორგიკა III, თეოფანე ბიზანტიელი, თბილისი, 1936.

ციხესიმაგრე დარას დაკარგვა იუსტინესთვის მძიმე გადასატანი აღმოჩნდა. მას ჯანმრთელობა შეერყა და ცოლმა ურჩია, თანამმართველად მხედართმთავარი ტიბერიუსი დაესახელებინა. ამიერიდან სამხედრო მოქმედებებსაც ის ხელმძღვანელობდა. ტიბერიუსმა 575 წელს სპარსელებთან დროებით დაზავებას მიაღწია. ბიზანტიელებმა უკეთესი საზავო პირობების მისაღწევად ირანელებთან კვლავ მოლაპარაკებები დაიწყეს, მაგრამ ისინი 562 წლის ზავის პირობების გადახედვას არ თანხმდებოდნენ. ამის გარდა, აჯანყებულთა მეთაურების დასჯასაც მოითხოვდნენ. იმპერატორი არ თანხმდებოდა. საბრძოლო მოქმედებები განახლდა. ბიზანტიელებმა სომხეთში მარცხი განიცადეს და სპარსელებმაც მაშინვე დამძიმებული ზავის პირობები შესთავაზეს ბიზანტიას.

578 წელს იუსტინე II გარდაიცვალა და ის ტიბერიუსმა (578-582 წწ.) შეცვალა. შემდეგ წელს ხელისუფალი ირანშიც შეიცვალა. ხოსრო ანუშირვანი გარდაიცვალა და ტახტზე მისი ვაჟი ჰორმიზდ IV (579-590 წწ.) ავიდა. მას საგარეო პოლიტიკური კურსი არ შეუცვლია და ბიზანტიასთან გაუთავებელი ომიანობა გააგრძელა. დაპირისპირებამ ბიზანტია-სასანური ირანის სასაზღვრო ოლქები ძლიერ დაამარალა. თუ VI საუკუნის 80-იან წლებამდე ძირითადად უპირატესობა ბიზანტიის მხარეზე იყო, შემდეგ სპარსელები დაწინაურდნენ.

სწორედ VI საუკუნის 70-იან წლებში, სამხრეთ კავკასიაში ბიზანტიის უპირატესობის პერიოდში ქართლმა გარკვეული სუვერენიტეტი მოიპოვა და აზნაურებმა თანასწორთა შორის პირველი - ერისმთავარი აირჩიეს. „მოქცევაი ქართლისაის“ მიხედვით, „შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთავად გუარამ“, ხოლო ჭუნანშერის „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების“ მიხედვით, „უცალო იქმნეს სპარსნი. მაშინ შეითქუნეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი, ზემონი და ქუემონი, და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რათა უჩინოს მეფე ნათესავთაგან მეფეთა ქართლისათა და რათა იყვნეს ერისთავნი... თვის-თვისსა საერისთავოსა შეუცვალებლად.“ როგორც ჩანს, ბიზანტიის იმპერატორმა ქართლის ერისთავთა მიერ წამოყენებულ კანდიდატს, ქართული წყაროებით გუარამს, ბიზანტიის საკარისკაცო ტიტული - კურაპალატობა მიანიჭა. ქართული საისტორიო ნაწარმოებები, ამ დროიდან მოყოლებული, ქართლის უმაღლეს ხელისუფალს „ერისმთავრად“ მოიხსენიებენ. ზოგი მკვლევარი გუარამს ბიზანტიური წყაროების

გურგენს უკავშირებს, რომლის მოთავეობითაც 571 წელს ქართლი ირანის წინააღმდეგ აჯანყდა და სომხებს მიემხრო. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით გუარამმა აღაშენა ჯვრის მცირე ეკლესია და განაახლა თბილისის სიონი, ასევე ბიზანტიის მითითებითა და ფინანსებით მონაწილეობა მიიღო ირანის წინააღმდეგ სამხედრო კამპანიაში, თუმცა ამაზე ცოტა მოგვიანებით ვისაუბრებთ.

აბრეშუმით ვაჭრობის შესახებ

ირანის ეკონომიკაში უდიდეს მნიშვნელობა ენიჭებოდა სატრანზიტო ვაჭრობას. ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებიდან ირანისა და ერაყის გავლით საქარავნო გზებით შუა აზიაში, ინდოეთსა და ჩინეთში გადიოდა სირიული და ეგვიპტური ქსოვილი, მინისა და ლითონის ნაწარმი. ინდოეთიდან და ჩინეთიდან ვაჭრები ძვირფასი ქვებით, სანელებლებით, პარფიუმერიის ნაწარმით და უმაღლესი ხარისხის ჩინური აბრეშუმით ბრუნდებოდნენ. ეს გზები ირანის ხელში იყო, ხოლო ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და შავიზღვისპირეთს ბიზანტია აკონტროლებდა. ბიზანტიის იმპერიას კი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან პირდაპირი სავაჭრო ურთიერთობა არ ჰქონდა. მათ შორის საშუამავლო როლს სასანური ირანი ასრულებდა. არსებობდა ორი ძირითადი სავაჭრო მაგისტრალი: სახმელეთო და საზღვაო. პირველი, საქარავნო გზა მოდიოდა ჩინეთის დასავლეთ საზღვრიდან, სოგდიანას (თანამედროვე ბუხარა) გავლით სპარსეთის საზღვრამდე, სადაც საქონელი ჩინელი ვაჭრების ხელიდან სპარსელი ვაჭრების ხელში გადადიოდა. შემდეგ გზას სპარსელი ვაჭრები აგრძელებდნენ და საქონელი ბიზანტიის საზღვართან მიჰქონდათ. საზღვაო გზის მარშრუტი ასეთი იყო: ჩინელი ვაჭრებს საქონელი ხომალდებით ჩაჰქონდათ კუნძულ ცეილონამდე, ინდოსტანის ნახევარკუნძულის სამხრეთით, სადაც სპარსელი ვაჭრები იღებდნენ საქონელს, ხომალდებს ტვირთავდნენ და ინდოეთის ოკეანისა და სპარსეთის ყურის გავლით ევფრატისა და ტიგროსის შესართავებამდე მიდიოდნენ. შემდეგ ევფრატს აუყვებოდნენ და მდინარეზე მდებარე ბიზანტიურ საბაჟო პუნქტამდე მიჰქონდათ. ამგვარად, ბიზანტიის აღმოსავლეთთან ვაჭრობა ირანთან ურთიერთობაზე იყო დამოკიდებული. და რამდენადაც მათ შორის გამუდმებით ომიანობა მიმდინარეობდა, აღმოსავლეთთან ვაჭრობაც წყდებოდა. ბიზანტიაში განსაკუთრებით დიდი მოთხოვნა აბრეშუმზე იყო, რომელიც საკმაოდ ძვირად

ფასობდა და რომლის წარმოებასაც ჩინელები საიდუმლოდ ინახავდნენ. აბრეშუმის გარდა, ჩინეთიდან და ინდოეთიდან მოჰქონდათ სუნელები, ნელსაცხებლები, ლერწამი, ბამბა, ძვირფასი ქვები და სხვ.

ასეთ ვითარებაში ბიზანტიისთვის უმნიშვნელოვანესი იყო აღმოსავლეთთან დამაკავშირებელი ისეთი გზის მონახვა, რომელიც სასაზღვაო ირანის გავლენის სფეროში არ იქნებოდა. ალტერნატიული გზების ძიება ჯერ კიდევ იუსტინიანემ დაიწყო. ის შეეცადა, ინდოეთს წითელი ზღვის გავლით დამაკავშირებოდა. წითელი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში (აკაბის ყურეში) ბიზანტიელებს ჰქონდათ პორტი აილა, საიდანაც ინდურ საქონელს სახმელეთო გზით პალესტინისა და სირიის გავლით ხმელთაშუა ზღვის სანაპირომდე მიიტანდნენ. მეორე პორტი, კლისმა (თანამედროვე სუეცის მიდამოებში) წითელი ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარეობდა, და იქიდან ხმელთაშუა ზღვამდე პირდაპირი გზა მიდიოდა. აკაბის ყურის შესასვლელში, სინაის ნახევარკუნძულის სამხრეთში ბიზანტიელებმა იუსტინიანეს დროს საბაჟო პუნქტი მოაწყეს გამავალი ხომალდებისთვის. თუმცა რეგულარული ნაოსნობისთვის ბიზანტიელებს წითელ ზღვაში საკმარისი ხომალდები არ ჰყავდათ. მათ ამ საკითხში თანამშრომლობა მოკავშირე აბისინიელებს (აქსუმის სამეფოს¹⁹⁵) თხოვეს და ისინი დაარწმუნეს, ეყიდათ აბრეშუმი ინდოეთში, გაეყიდათ ბიზანტიაში და თავის თავზე აეღოთ საშუამავლო ვაჭრობა. მაგრამ მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა, რადგან ინდოეთის პორტებში სპარსელებს დიდი გავლენა ჰქონდათ, და აბისინიელებმა მათ კონკურენცია ვერ გაუწიეს. ამ გზით ბიზანტიაში მხოლოდ უმნიშვნელო რაოდენობის აბრეშუმი შევიდა. 570 წელს ხოსრო I-მა იემენი დაიპყრო და ეს გზაც გადაუკეტა ბიზანტიელებს.

ბიზანტიაში საკუთარი აბრეშუმის წარმოებასაც შეეცადნენ. არსებობს ცნობა, რომელიც დაცულია თეოფანე ბიზანტიელის „საისტორიო თხზულებაში“, რომ ერთმა სპარსელმა ჩინელი მებაჟეების გაცურება და ჩინეთიდან აბრეშუმის ტიხის ჩუმად წამოღება მოახერხა. „იუსტინიანეს მეფობის დროს ერთმა სპარსელმა ასწავ-

¹⁹⁵ აქსუმის სამეფო - ძველი ეთიოპური სამეფო ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკაში II-XI სს. მდებარეობდა თანამედროვე სუდანის, ერითრეას, ეთიოპიის, იემენის ტერიტორიაზე. სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა რომის იმპერიასა და ანტიკურ ინდოეთს შორის ვაჭრობაში.

ლა ბიზანტიონში აბრეშუმის ჭიის გამრავლება... ეს სპარსელი სერთა ქვეყნიდან (ჩინეთიდან) რომ გამოემართა, თან ჭიების თესლი წამოიღო ჯოხში დამალული და ასე მოიტანა ბიზანტიონამდე; გაზაფხული რომ დადგა, მან ეს თესლი თუთის ხის ფოთლებზე დააღაგა საკვებად. ფოთლებით ნაკვებებმა ფრთები შეისხეს და სხვა საქმეებიც შეასრულეს. როდესაც შემდეგ იუსტინე მეფემ თურქებს უჩვენა ჭიები, მათი გამრავლება და მათი ნამუშევარი, ისინი დიდად განცვიფრდნენ.¹⁹⁶

ბერძნებმა აბრეშუმის წარმოება დაიწყეს. ძირითადი საწარმოები იყო კონსტანტინოპოლში, სირიულ ქალაქებში - ბეირუთში, ტვიროსში, ანტიოქიაში; საბერძნეთში - თებუმი; ეგვიპტეში - ალექსანდრიაში. აბრეშუმის წარმოება სახელმწიფოს მონოპოლია გახდა. ამის მიუხედავად, ეს საწარმოები ვერ უზრუნველყოფდა აბრეშუმის საჭირო რაოდენობას და ბიზანტიის ეკონომიკური მდგომარეობის საგრძნობლად გამოსწორებას. ამიტომ დღის წესრიგში კვლავ დადგა აბრეშუმის შემოსატანად ალტერნატიული გზის ძიება.

ამ დროს ასპარეზზე ახალი მოთამაშე - თურქთა სახაკო¹⁹⁷ გამოჩნდა. ეს სახელმწიფო დიდი რაოდენობით აბრეშუმს იღებდა ჩინეთიდან ხარკის სახით. ამის გარდა, ისინი აკონტროლებდნენ აბრეშუმის წარმოებით განთქმულ სოგდიანასაც. ასე რომ, თურქები საკუთარი აბრეშუმის გასატანად ბაზარს ეძებდნენ.

მენანდრე პროტიქტორი მოგვითხრობს: „იუსტინეს მეფობის მეოთხე წელი რომ დაიწყო, ბიზანტიონში მოვიდნენ თურქთა ელჩები. თურქთა საქმეები ამ დროს ძალიან დაწინაურებული იყო. მათი ქვეშევრდომები გამხდარიყვნენ სოგდაიტები¹⁹⁸, რომლებიც წინათ ეფთალიტებს ემორჩილებოდნენ. სოგდაიტებმა სთხოვეს თურქთა მეფეს სიზიბულს, შუამდგომლობა აღედგრა სპარსელთა მეფის წინაშე, რათა

¹⁹⁶ გეორგიკა III, თოფანე ბიზანტიელი, თბილისი, 1936

¹⁹⁷ თურქთა სახაკო - თურქულენოვანი ტომების მიერ შექმნილი სახელმწიფო, რომელმაც მაქსიმალურ საზღვარს VI საუკუნის ბოლოს მიაღწია და მოიცავდა ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთს (მანჯურიას), მონღოლეთს, ალტაის, აღმოსავლეთ თურქმენეთს, დასავლეთ თურქმენეთს, ყაზახეთს და ჩრდილოეთ კავკასიას.

¹⁹⁸ სოგდაიტები - აღმოსავლურ-ირანული მოდგმის ხალხი, იგივე სოგდიელები, მოსახლეობდნენ სოგდიანაში, მდინარე ზარაფშანის დაბლობზე, თანამედროვე ბუხარიდან (უზბეკეთი) ხოჯენამდე (ტაჯიკეთი) ტერიტორიაზე.

უკანასკნელს ნება დაერთო სოგდაიტებისთვის, სპარსეთში აბრეშუმი შეეტანათ. ელჩები მანიაქის მეთაურობით სპარსეთში გაიგზავნენ. ხოსროს, სპარსელთა მეფეს, არ სურდა, თურქთა სახით მეტოქეები გაეჩინა საკუთარ ბაზარზე აბრეშუმით ვაჭრობაში. ამიტომ სოგდაიტების ჩამოტანილი აბრეშუმი თვითონ შეისყიდა, ფული გადაუხადა ვაჭრებს, ხოლო საქონელი მათ თვალწინ დაწვა. შეურაცხყოფილი სოგდაიტები შინ გაბრუნდნენ. როდესაც სიზაბულმა ხელმეორედ გააგზავნა ელჩები იმავე საქმის გამო, ხოსრომ ისინი ვერაგულად მოწამლა. გადარჩა მხოლოდ სამი-ოთხი კაცი. ამის შემდეგ სოგდაიტების მთავარმა მანიაქმა ურჩია სიზაბულს, რომაელებთან (ბიზანტიელებთან) გაება სავაჭრო ურთიერთობა და მათ ქვეყანაში შეეტანა გასაყიდი აბრეშუმი. მანიაქმა ბიზანტიაში გამგზავრების სურვილი განაცხადა.

სიზაბულმა მანიაქი და კიდევ სხვა ელჩები გაგზავნა რომაელთა მეფესთან, გაუგზავნა მას მოკითხვები, აბრეშუმი საჩუქრად და წერილები. მანიაქმა წაიღო ეს წერილები და გაუდგა გზას, მან მეტად დიდი გზა განვლო. გაიარა ბევრი ქვეყანა, მალლა, ღრუბლებამდე აწვდილი მთები, დაბლობები და ჭალები, ჭაობები და მდინარეები, შემდეგ გადმოლახა თვით კავკასიის მთა და, ბოლოს, მოვიდა ბიზანტიონში.

იუსტინე კეისარმა დიდი სიხარულით მიიღო თურქთა ელჩები, გამოკითხა მათი ქვეყნის ამბები და მეგობრობის ხელშეკრულება დადო მათთან. ასე დამეგობრდნენ თურქები და ბიზანტიელები.⁴¹⁹⁹

ამგვარად, ბიზანტიელებსა და თურქებს შორის არა მარტო სავაჭრო ხელშეკრულება დაიდო, არამედ სპარსეთის წინააღმდეგ პოლიტიკურ კავშირზეც შეთანხმდნენ.

ლაზიკა და სვანეთი - აბრეშუმის სავაჭრო გზაზე

იმავე პერიოდში ხაკანმა სპარსეთზე ლაშქრობა გადაწყვიტა და ამის საბაბიც გამოიყენა. სპარსელები ძველად ხარკს უხდიდნენ ჰუნ-ჰეფთალიტებს. ხაკანმა, რომელმაც ჰეფთალიტები გაანადგურა, სპარსელებს ამ ხარკის გადახდა მოსთხოვა.

⁴¹⁹⁹ გეორგიკა III, მენანდრე პროტიქტორი, თბილისი, 1936

ხოსრო ანუშირვანი არ დათანხმდა და 569 წელს თურქებმა ლაშქრობა წამოიწყეს. ეს ლაშქრობა თავდაპირველად წარუმატებელი აღმოჩნდა, რადგან თურქებმა სპარსელების სიმაგრეები (ჯერ კიდევ ჰუნ-ჰეფთალიტების წინააღმდეგ აგებული) ვერ აიღეს, მაგრამ შემდეგ ჩრდილოეთ კავკასია დაიკავეს და სასანიანთა ირანს ამ მხრიდანაც გაუმეზობლდნენ. ასევე ჩრდილოეთ კავკასიიდან ლაზიკის გავლით გაიჭრა გზა, რომლითაც უკვე ბიზანტიაში აბრეშუმის შეტანა შეიძლებოდა. ხაკანის ელჩი, სოგდიანელი მანიაქი სწორედ კავკასიონის ქედის გავლით ჩავიდა კონსტანტინოპოლში და შეუთანხმდა ამ გზით აბრეშუმის შეტანაზე. თურქთა შუამავალი უკანაც იმავე გზით გაბრუნდა და ბიზანტიელებმა მას ელჩობა გააყოლეს ზემაქ კილიკიელის მეთაურობით.²⁰⁰

მენანდრე პროტიქტორი მოგვითხრობს: ამ მეგობრობისა და სავაჭრო ურთიერთობის განსამტკიცებლად იუსტინემაც თურქებთან ელჩები გააგზავნა და მათ მეთაურად „კილიკიელი ზემარქე, აღმოსავლეთის ქალაქთა სტრატეგოსი დააყენა. დიდი ხნის სიარულის შემდეგ ზემარქე მივიდა თურქთა ქვეყანაში და წარუდგა სიზაბულს, რომელმაც მიიღო ის იშვიათად მდიდრულად მორთულ კარავში. შემდეგ სიზაბული გაემგზავრა სპარსელთა წინააღმდეგ სალაშქროდ და თან ზემარქე და მისი რამდენიმე მხლებელი გაიყოლა. გზაზე მათ კვლავ ისაუბრეს ბიზანტიელთა და თურქთა ურთიერთობის საკითხებზე, განამტკიცეს მეგობრობა და ზემარქე გამობრუნდა უკან. სიზაბულმა გააყოლა მათ თავისი ელჩები. მათი მეთაური იყო თარხანი ტაგმა (მანიაქი უკვე გარდაცვლილიყო.)

ამგვარად, ზემარქე გაემართა ბიზანტიონში. ის გადავიდა მდინარე ოეხზე (სირ-დარი), გაიარა კარგა მანძილი და მიაღწა უზარმაზარ ტბას (არალის ზღვა). ამ ტბის ქვიშიანი ნაპირებით იარა თორმეტი დღეს, გადალახა ძნელი ადგილები და მიაღწა იხის ნაპირებს, შემდეგ დაიხს და სხვადასხვა ჭაობების გამოვლით ისევ ატილას მიაღწა. აქედან კვლავ უგურების ქვეყანაში მივიდა, სადაც მას აუწყეს, რომ ტყიან ადგილებში, მდინარე კოფენის მახლობლად ჩასაფრებული იყო ოთხი ათასი სპარსელი. უგურთა მთავარმა, რომელიც ამ ქვეყანაში სიზაბულის ხელისუფლების წარმომადგენელი იყო, მისცა ზემარქეს წყლით ავსებული ტიკები, რადგან

²⁰⁰ ბ.ლორთქიფანიძე, ნ.მურდულია, სვანეთი ბიზანტია-სასანიანთა სპარსეთის ურთიერთობაში V-VI საუკუნეებში. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, V (50-B), 2014.

ზემარქეს უწყლო ადგილებში მოუხდებოდა გამოვლა. გზაზე ზემარქეს ერთი ტბა შეხვდა, ამის შემდეგ მიაღწია იმ ტბებს, რომელთაც ერთვის კოფენი. აქედან ზემარქემ მზვერავები გააგზავნა ადგილების დასათვალიერებლად, ხომ მართლა არ იყვნენ სპარსელები ჩასაფრებულები. ისინი არსად არ აღმოჩნდნენ შემდეგ.

(რომაელები) დიდი შიშით მოვიდნენ ალანიაში, განსაკუთრებით ეშინოდათ მათ ორომუსხთა ტომისა. ალანებთან რომ მივიდნენ, რომაელებს უნდოდათ მათთან მყოფ თურქებთან ერთად, ალანიის წინამძღოლ საროდისთან მისვლა. საროდიმ ზემარქე და მისი მხლებლები კეთილგანწყობილად მიიღო, ხოლო თურქთა ელჩების შესახებ თქვა, რომ მათ არ შეუშვებდა თავისთან, თუ ისინი იარაღს არ აიყრიდნენ, ასე რომ, მათ დავა ქონდათ ამის შესახებ სამი დღის განმავლობაში, და ზემარქე შუაგულად იყო მოდავეთა შორის. ბოლოს თურქებმა აიყარეს იარაღი, როგორც ეს საროდის უნდოდა და წარსდგნენ მასთან. საროდიმ ურჩია ზემარქესა და მის კაცებს, არ წასულიყვნენ მისიმიანთა²⁰¹ ქვეყანაზე მიმავალი გზით, რადგან სვანეთის მახლობლად სპარსელები არიან ჩასაფრებულიო. შინ დაბრუნება უმჯობესია დარინის გზითო. ეს რომ გაიგო ზემარქემ, მისიმიანთა ქვეყანაზე გაგზავნა ათი მეზარგე, აბრეშუმით დატვირთული, რომელთაც შეცდომაში უნდა შეეყვანათ სპარსელები, თითქოს აბრეშუმი წინასწარ იყო გამოგზავნილი, და ისინი დაწინაურდნენ. აქედან სპარსელებს უნდა ეფიქრათ, რომ მეორე დღეს ზემარქემ მოვიდოდა. მეზარგენი წავიდნენ, ხოლო ზემარქე დარინის გზით მივიდა აფსილიაში; მისიმიანთა გზა მან უარყო, დატოვა მარცხნივ; ამ გზით, საფიქრებელი იყო, რომ დაესხმოდნენ სპარსელები. მივიდა როგატორიონში, შემდეგ ევქსინის პონტამდე და მერე ნავებით მდინარე ფაზისამდე, შემდეგ ტრაპეზუნტში. აქედან სახელმწიფო ცხენებით ბიზანტიონში მივიდა მეფესთან და უამბო ყველაფერი. ასე დამთავრდა ზემარქეს გამგზავრება თურქებთან და მისი უკან დაბრუნება.²⁰²

²⁰¹ მისიმიელები - მკვლევართა ნაწილი მათ ქართულ-სვანურ ტომად, ნაწილი კი აფხაზურ ტომად მიიჩნევს. მისიმიელები ცხოვრობდნენ თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე. მათი ადგილსამყოფელი აფსილების მიწა-წყალს თანამედროვე წებულდასთან ესაზღვრებოდა. აგათია სქოლასტიკოსის ცნობით, მისიმიელები, ისევე როგორც აფსილები, კოლხეთის (ე. ი. ლაზთა) მეფის ქვეშევრდომები იყვნენ, მაგრამ ტომთაგან განსხვავებით სხვა ენა და ზნე-ჩვეულებები ჰქონდათ.

²⁰² გეორგიკა III, მენანდრე პროტიქტორი, თბილისი, 1936

ამ ცნობიდან ჩანს, რომ ჩრდილოეთ კავკასიიდან ლაზეთში და შემდეგ ბიზანტიაში მიმავალი გზის ერთ-ერთი ძირითადი მარშრუტი სვანეთზე გადიოდა. ასე რომ, ბიზანტიისთვის ამ პირობებში სვანეთის დაბრუნება კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი გახდა, რადგან იქ მყოფი სპარსელები ხელს უშლიდნენ აბრეშუმის უსაფრთხო გადაადგილებას. მკვლევარები ვარაუდობენ, რომ ბიზანტიამ სვანეთი 70-იანი წლების დასაწყისში დაიბრუნა.²⁰³ ეს ის პერიოდია, როცა ქართლი ბიზანტიური გავლენის სფეროში მოექცა და ერისმთავრობის შემოღებით სუვერენიტეტი აღიდგინა.

576 წლიდან ბიზანტიასა და სახაკნოს შორის ურთიერთობა დაიძაბა და ომში გადაიზარდა. როცა ხაკანი ისტემი ბალათურ-იაბლუ (ბიზანტიური წყაროებით სიზაბული) გარდაიცვალა, მის ერთ-ერთ მემკვიდრეს - თურქსანფს სახაკნოს დასავლეთ სამფლობელოები ერგო. იმ დროს ბიზანტია მოლაპარაკებას აწარმოებდა ავარებთან²⁰⁴, რომლებთანაც თურქებს ცუდი ურთიერთობა ჰქონდათ. ახალგაზრდა ხაკანმა ბიზანტია ხელშეკრულების დარღვევაში დაადანაშაულა და ომი წამოიწყო, დაიკავა ბიზანტიის მოკავშირე ბოსფორი²⁰⁵ და შეიჭრა ყირიმში, თუმცა მალე იძულებული გახდა უკან დაბრუნებულიყო.

588-89 წლებში თურქებმა ირანის წინააღმდეგ წამოიწყეს შეტევა. მათ სათავეში ედგათ სავე (ან შაბა), თურქთა მეფე. ეს თურქების ირანზე მეორე ლაშრობა იყო. ისინი ხორასანში შეიჭრნენ და ჰერათამდე მიაღწიეს, მაგრამ შაჰმა, ჰორმიზდ IV თურქების წინააღმდეგ სახელგანთქმული მხედართმთავრი ბაჰრამ ჩუბინი გაგზავნა. მან თურქების ლაშქარი გაანადგურა და სავეც მოკლა.

²⁰³ ბ. ლორთქიფანიძე, ნ. მურღულია, სვანეთი ბიზანტია-სასანიანთა სპარსეთის ურთიერთობაში V-VI საუკუნეებში. საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, V (50-B), 2014.

²⁰⁴ ავარები - თურქულენოვანი მომთაბარე ტომები, რომლებიც VI საუკუნეში ცენტრალური აზიიდან აღმოსავლეთ ევროპაში გადასახლდნენ და დიდი სახელმწიფო (სახაკნო) შექმნეს დუნაისპირეთში.

²⁰⁵ ბოსფორი - სამეფო ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში. არსებობდა ანტიკური ხანიდან, თუმცა სხვადასხვა დროს შედიოდა პონტოსა და რომის შემადგენლობაში. VI საუკუნის პირველ ნახევარში ბიზანტიის შემადგენლობაში შევიდა.

571-591 წლების ირან-ბიზანტიის ომის დასასრული

სავე თურქთა მეფის ირანზე ლაშქრობა, როგორც ჩანს, ირან-ბიზანტიის ომის შემადგენელი ნაწილი იყო. თვალს თუ გადავავლებთ იმ პერიოდში მიმდინარე მოვლენებს, შემდეგი კომპოზიცია შეიკვრება: თურქების შემდეგ ირანს გუარამ კურაპალატის მეთაურობით ჩრდილო კავკასიელები შეესივნენ, შუამდინარეთს - ბიზანტიელები, ხოლო ირანის სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებს - ბიზანტიის იმპერატორის მიერ წაქეზებული არაბები.

ქართლის ერისმთავრის გუარამის ლაშქრობის ამბებს გადმოგვცემს „ქართლის ცხოვრება“. ამ მონათხრობში კარგად ჩანს ლაშქრობის კონტექსტი.

„იქმნეს შფოთნი დიდნი სპარსეთს შინა, რამეთუ შევიდა თურქთა მეფე სპარსეთს შინა; მოვიდეს ბერძენნი, ეწყუნეს სპარსთა შუა-მდინარესა, აოტნეს და შევიდეს სპარსეთს, და იწყეს ტყუენვად სპარსეთისა...[...] კეისარმან წარმოსცა განძი დიდი გუარამ კურაპალატისა თანა, და უბრძანა, რათა მით განძითა გამოიყვანნეს ჩრდილოს ლაშქარი, და შეერთნეს თანა სპანი ქართველთანი, და შეგზავნნეს სპარსეთს. ხოლო გუარამ ყო ეგრე: გამოიყვანა ოვსნი, დურძუკნი და დიდონი, და წარუძღუნა წინა ერის-თავნი ქართლისანი. შევიდეს ადარბადაგანს, დაუწყეს ტყუენვად. და ესე-ვითარნი ჭირნი და უცალოებანი მოიწივნეს სპარსთა ზედა. [...] მაშინ გამოჩნდა სპარსეთს კაცი ერთი, რომელსა ერქუა ბარამ ჩუბინი. ესე ეწყო თურქთა, სპარსეთს შემოსრულთა, ვითარცა წერილ არს განცხადებულად ცხოვრებასა სპარსთასა, მოკლა საბა, თურქთა მეფე, და აოტა ბანაკი მათი. ხოლო სპანი იგი ბერძენთანი, რომელნი შესრულ იყვნეს სპარსეთს, შეიქცეს და წარვიდეს შინა. და ჩრდილონი იგი, გუარამ კურაპალატისა შეგზავნილნი, წარმოვიდეს იგინი-ცა შინა; რამეთუ ვინათგან მოიცალეს სპარსთა თურქთაგან, შეშინდეს, და დაეცა შიში და ძრწოლა ქართველთა სპარსთაგან. და ამან გუარამ კურაპალატმან იწყო ციხეთა და ქალაქთა მაგრებად.“²⁰⁶

ირანმა შემოსევები მოიგერია და თავად გადავიდა შეტევაზე. თეოფილაქტე სი-

²⁰⁶ „ქართლის ცხოვრება“, ჯუანშერი, „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“, სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. I, თბილისი 1955.

მოკატა²⁰⁷ მოგვითხრობს: „სპარსელთა მეფის ჰორმიზდის მიერ სვანეთის წინა-აღმდეგ გაიგზავნა სპარსელთა სტრატეგოსი ბარამი (ბაჰრამ ჩუბინი) ბარბაროსთა ლაშქრითურთ. და რადგან სპარსელები მოულოდნელად თავს წამოადგნენ, ხალხი გამოფხიზლდა დაუდევარი ძილისგან... კოლხიკე (კოლხეთი) უსარდლოდ იყო, მომვლელისაგან ობლად დატოვებული, რადგან ამ დროს აღმოსავლეთში ომი იყო გაჩაღებული. ამრიგად, როცა ჩრდილო-აღმოსავლეთით დაბინძვებული ჰუნები, რომლებსაც სპარსელები თურქებს ეძახდნენ, ჰორმიზდმა სასტიკად დაამარცხა, ბარამმა ომი კოლხიდის წინააღმდეგ გადაიტანა“²⁰⁸

ბიზანტიელებმა სტრატეგოსად რომანოზი დანიშნეს. 590 წელს მოხდა ბრძოლა ბარამსა და რომანოზს შორის. ორივე მხრიდან დიდძალი ჯარი იყო შეგროვებული. კერძოდ, ბიზანტიის ჯარი იმდენად მრავალრიცხოვანი იყო, რომ როდესაც რომანოზმა ბრძოლის წინ კარგი მებრძოლები სუსტებისგან გამოაცალკევა, პირველთა რაოდენობა 10 000 კაცს აღწევდა. გააფრთხილები ბრძოლა გაიმართა, რომელშიც სპარსელები დამარცხდნენ. ჰორმიზდი გაუწყრა ბარამს სვანეთში დამარცხების გამო, „მეფე ჯავრობდა სპარსელთა ჯარზე და სიკვდილით ემუქრებოდა ბაბილონურ ჯარებს იმ დამარცხებათა გამო, რომლებიც შეემთხვათ მათ სვანეთში.“²⁰⁹

ჰორმიზდმა ბაჰრამ ჩუბინი მხედართმთავრობიდან გადააყენა. განაწყენებულმა ბაჰრამმა შაჰის წინააღმდეგ აჯანყება წამოიწყო. მას ჰორმიზდის მმართველობით უკმაყოფილო ჯარის ნაწილი მიემხრო. აჯანყებულები ქტეზიფონისკენ დაიძრნენ. დედაქალაქში არეულობა დაიწყო. დიდებულებმა ჰორმიზდ IV ჩამოაგდეს, თვალები დათხარეს და ტახტზე მისი ძე - ხოსრო ფარვიზი აიყვანეს. ახალი შაჰი ბაჰრამ ჩუბინთან მოლაპარაკებას შეეცადა, მაგრამ ბაჰრამმა მოლაპარაკება არ ისურვა და ქტეზიფონისკენ გააგრძელა გზა. სამეფო გვარდიამ მისი შეჩერება ვერ შეძლო და ახალგაზრდა ხოსრო იძულებული გახდა, გაქცეულიყო. მან თავი ჯერ ერთ ბიზანტიურ ციხესიმაგრეს შეაფარა, შემდეგ ედესაში გადავიდა და იქიდან იმპერატორ მავრიკეს დახმარება სთხოვა. ამასობაში ბაჰრამ ჩუბინი (ბაჰრამ VI)

²⁰⁷ თეოფილაქტე სიმოკატა - VII საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი. მისი თხზულებაა „ისტორია“.

²⁰⁸ გეორგიკა 4 (1), თეოფილაქტე სიმოკატა, თბილისი, 1941

²⁰⁹ გეორგიკა 4 (1), თეოფილაქტე სიმოკატა, თბილისი, 1941

ტახტზე ავიდა, თუმცა მისი ძალაუფლება მხოლოდ ოლქების ნაწილმა ცნო.

იმპერატორის კარზე ხოსროსთვის დახმარების გაწევა გადაწყდა. მას ოქრო და ჯარი მისცეს. ბრძოლა განდგომიდან²¹⁰ გაიმართა. ბაპრამ ჩუბინი დამარცხდა და თურქთა სახაკანოში გაიქცა. ამგვარად, 591 წლიდან ირანის შაჰი ხოსრო II ფარავიზი (591-628 წწ.) გახდა. ირან-ბიზანტიის ომიც დასრულდა და შაჰის ტახტზე ასვლაში გაწეული დახმარებისთვის ბიზანტიას არა მარტო ქართლისა და სომხეთის ნაწილი, არამედ შუამდინარეთში ომის დროს სპარსეთის მიერ დაპყრობილი სადავო ტერიტორიებიც გადასცა. სომეხი ისტორიკოსი სეპეოსი²¹¹ ინფორმაციას გვაწვდის, სამხრეთ კავკასიის დეტალურად გადანაწილების შესახებ: ბიზანტიას ერგო სომხეთის დიდი ნაწილი ვასპურაკანის, სივნიეთისა და დვინის ოლქის გარდა; იბერიის ნაწილი კი - თბილისამდე; მკვლევართა აზრით, თბილისი და მის აღმოსავლეთით მდებარე კახეთი (ქვემო ქართლიც) ირანელთა ხელში დარჩა.²¹² ალბანეთზე სეპეოსი არაფერს ამბობს, შესაბამისად, მკვლევარები მას კვლავ ირანის გავლენის სფეროში მოიაზრებენ²¹³.

ქართლის ერისმთავრები. მცხეთის ჯვარი

ბიზანტიის გავლენა ქართლზე ნაწილობრივ გურგენის/გუარამის მემკვიდრეების, სტეფანოზ პატრიკიოსისა²¹⁴ (590-603 წწ.) და ადარნასე ვიპატოსის²¹⁵ (603-614; 627-

²¹⁰ განძაკი - ძველი ქალაქი ირანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, ურმიის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთით.

²¹¹ სეპეოსი - სომეხი ისტორიკოსი. მოღვაწეობდა VII ს.-ში. მისი ნაწარმოებია „იმპერატორ ჰერაკლეს ისტორია“, რომელშიც აღწერილია სასანური ირანისა და ბიზანტიის ომები 661 წლამდე.

²¹² მ.ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, რ. მეტრეველი, საქართველოს ისტორია, ტ. II, თბილისი 2012.

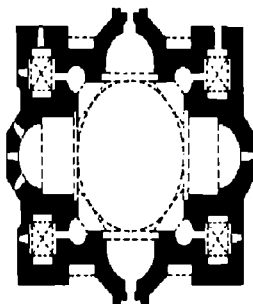
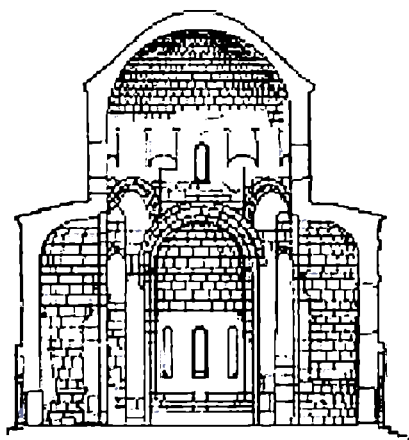
²¹³ Н.В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании, Москва, 1959.

²¹⁴ პატრიკიოსი - ერთ-ერთი უმაღლესი ბიზანტიური ტიტული. ეტიმოლოგიურად მომდინარეობს ძველი რომაული პატრიციიდან.

²¹⁵ ვიპატოსი - ბიზანტიური ტიტული, რომელსაც ბიზანტიის იმპერატორები ანიჭებდნენ თავიანთ ვასალურ სახელმწიფოთა წარჩინებულ პირებსაც.

მცხეთის ჯვარი.

მცხეთის ჯვრის გეგმა

მცხეთის ჯვრის
რელიეფური
გამოსახულებები

639 წწ.), ერისმთავრობის დროსაც გაგრძელდა.

სტეფანოზის დროს აიგო მცხეთის ჯვრის დიდი ტაძარი. იგი საეკლესიო არქიტექტურის ჯვარ-გუმბათოვან ტიპს მიეკუთვნება. ამ ტიპის ტაძრების გეგმა ჯვრის ფორმისაა, მათი გადახურვა კი - გუმბათოვანი. მცხეთის ჯვარი საქართველოში ჯვარ-გუმბათოვანი ტიპის ეკლესიის პირველი ნიმუშია.

ეკლესიის აღმოსავლეთის ფასადზე შემორჩენილია სამი რელიეფური გამოსახულება: შუაში - ქრისტეს წინაშე მუხლმოდრეკილი სტეფანოზ ერისმთავარი, მარცხნივ - მისი ძმა დემეტრე მფარველი ანგელოზით, მარჯვნივ - სტეფანოზის მემკვიდრე ადარნასე ასევე ფრთაგაშლილი ანგელოზით. სამივე რელიეფზე არის ასომთავრული წარწერები, რომლებშიც მოხსენიებულია მშენებელთა სახელები და თითულები - „ჯუარო მაცხოვრისაო, სტეფანოს ქართლისა პატრიკიოსი შეიწყალო“; „წმინდაო მიქაელ მთავარანგელოზო, დემეტრე ეპატოსსა მეოხ ეყავ“; „წმინდა გაბრიელ მთავარანგელოზო, ადარნერსე ეპატოსსა მეოხ ეყავ.“ სამხრეთ შესასვლელის თავზე კი გამოსახულია ანგელოზთა მიერ ჯვრის ამაღლება, რაც საკმაოდ გავრცელებული იყო ძველ ქრისტიანულ სამყაროში.

ქართლის ერისმთავრისა და მისი ოჯახის წევრების თითულები მოცემულ პერიოდში ბიზანტიასთან ურთიერთობაზე მეტყველებს და ჩანს, რომ ქართლი ჯერ კიდევ პრობიზანტიურად რჩება. იგივეს ასკვნიან მკვლევრები სტეფანოზის სახელით მოჭრილ მონეტებთან დაკავშირებით. ეს მონეტები კვლავ ირანული მონეტების მიწაბადია, მაგრამ კვარცხლბეკზე მაზდეანობის სიმბოლოს - ცეცხლის ნაცვლად ჯვარი გამოსახული.

ქართლი ბიზანტიელთა პოლიტიკური გავლენის სფეროში დიდხანს არ დარჩენილა. ჯერ კიდევ კეისარ მაგრიკის (582-602) მმართველობისას ხოსრო II არ მალავდა სურვილს, რომ ირანისათვის მძიმე 591 წ. ზავის პირობები გადასინჯულიყო. ბიზანტიასთან ომის განახლების საბაბი გახდა აჯანყებული ჯარის მიერ მაგრიკის დამხობა და იმპერატორად ასისტავ ფოკას გამოცხადება (602 წ.). შაჰმა თავი კეისარ მაგრიკის მკვლელებზე შურისმაძიებლად გამოაცხადა და 604 წელს ბიზანტიას ომი გამოუცხადა.

თავდაპირველად ომი ირანის დიდი უპირატესობით მიმდინარეობდა და ეს, ბუ-

ნებრივია, ქართლის პოლიტიკურ მდგომარეობაზეც აისახებოდა. ირანმა კავკასიაში დაკარგული პოზიციების აღდგენა დაიწყო. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, „ხოლო ამის სტეფანოზის-ზე მცხეთას მოაკლდებოდა და ტფილისი განძლიერდებოდა, არმაზი აღოვრდებოდა და კალა აშენდებოდა. და ძმა სტეფანოზისი, სახელით დემეტრე, აღაშენებდა ეკლესიასა ჟუარისა პატიონისისასა. რამეთუ სენი-ცა იყო მის თანა ბოროტი, და ვერ შეძლებელ იყო განშორებად კარსა ეკლესიისასა და სტეფანოზ მთავრობდა ყოველსა ქართლსა ზედა, და დაჰდა იგი ტფილისს, და ჰმორჩილებდა იგი სპარსთა.“⁴²¹⁶

მოყვანილი ნაწყვეტი ბევრ მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის, მათ შორის მცხეთის დასუსტებისა და თბილისის გაძლიერების შესახებ. პოლიტიკური ცენტრის ცვლილება, შესაძლოა, სტეფანოზის საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის ცვლილების ბრალი ყოფილიყო. მცხეთა ქართლის ბიზანტიურ ნაწილში იყო, თბილისი კი - ირანულში. სწორედ პრობიზანტიური მცხეთის დამცრობა დაიწყო მას შემდეგ, რაც სტეფანოზი თბილისში დაჰდა. თუმცა, როგორც ჩანს, ბიზანტია პოზიციების შენარჩუნებისთვის იბრძოდა. ბიზანტიურ ტიტულს ატარებდა სტეფანოზის ძე ადარნასეც, ამის გარდა პრობიზანტიურ პოზიციაზე იდგა ქართლის ეკლესიაც (თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საკათალიკოსო კათედრა მცხეთაში იყო).

²¹⁶ ქართლის ცხოვრება, ჟუანშერი „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“, თბილისი, 1955

საეკლესიო განხეთქილება

VII საუკუნის დასაწყისში კავკასიის სახელმწიფოთა საგარეო კურსის განსაზღვრაში პოლიტიკურ ფაქტორთან ერთად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა რელიგიამ. მას შემდეგ, რაც საბოლოოდ ბიზანტიაში დიოფიზიტობა დამკვიდრდა, სხვა მიმდინარეობების დევნა დაიწყო. შესაბამისად, სასანიანმა შაჰებმა დიოფიზიტობის საწინააღმდეგო რელიგიურ ჯგუფებს დაუჭირეს მხარი და მათ პოლიტიკური გავლენის მოსაპოვებლად იყენებდნენ. ჯერ კიდევ 506 წელს სომხეთის დედაქალაქ დვინში გამართულ საეკლესიო კრებაზე ირანის შაჰის პოლიტიკური ზეწოლით ქართლის, ალბანეთისა და სომხეთის ეპისკოპოსებმა მონოფიზიტური პოზიცია დააფიქსირეს. ქართლში ერისმთავრობის შემოღების შემდეგ ქვეყანა თანდათან გამოდიოდა ირანის დაქვემდებარებიდან და ქალკედონიტური (დიოფიზიტური) განწყობაც იზრდებოდა.

ირან-ბიზანტიის ახალმა ომმა კავკასიის ქვეყნებს შორის პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი დაპირისპირება განაპირობა. ქართლის ეკლესიამ და წარჩინებულებმა დიოფიზიტობის მხარე დაიჭირეს. კონფლიქტი 605 წელს დაიწყო. ცურტავის ეპისკოპოსმა, მოსემ თავის ქდაგებაში მცხეთის კათალიკოს კირიონის წინააღმდეგ გაილაშქრა. კირიონმა მოსე ეპისკოპოსობიდან გადააყენა და ცურტავის თემში ქალკედონიტური მრწამსი სავალდებულოდ გამოაცხადა.

სომეხი ისტორიკოსი, უხტანესი²⁷ მოგვითხრობს: „ქართველთა გამოყოფა სომეხებთან ერთობისგან კირიონ ქართველთა წინამძღვრის მიერ მოხდა. ქართველებმა მოინდომეს, რომ ქალკედონის ბოროტი წვალების მოზიარენი ყოფილიყვნენ, შეცვალეს წმინდა მამათა სჯულნი და დაივიწყეს ღვთაებრივი აღთქმა...“

კირიონი იყო ქვეყნით და ნათესავით ქართველთაგან, ჯავახეთის გავარიდან. სოფლიდან, რომელსაც სკუტრი ეწოდება, და ქართველთა და სომეხთა მწიგნობრობა იცოდა. რომაელთა ქვეყანაში რომ მივიდა, ცხოვრობდა იქ თხუთმეტ წელს გავარში, რომელსაც კოლონია ეწოდება, დიდ დაბა-ქალაქ ნიკოპოლისში, მდინა-

²⁷ უხტანესი - სომეხი ისტორიკოსი, ურპის, ზოგიერთის აზრით, სებასტიის ეპისკოპოსი X ს. მისი მთავარი ნაშრომია „ისტორია გამოყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“

რის პირზე, რომელსაც გაილი ჰქვია. გაიწაფა და ისწავლა მათი მწიგნობრობა და სხვაც ბოროტი მეცნიერება, რომლითაც ჩვენ გაგვემოჩნა...”

ირანის შაჰისგან წაქეზებული სომხეთის ეკლესიის მესვეურნი ცდილობდნენ, ქართლის ეკლესია მონოფიზიტობისკენ შემოებრუნებინათ, მაგრამ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა. კათალიკოსთა შორის ხანგრძლივი მიმოწერა დასრულდა აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის „საყოველთაო ეპისტოლეთი“.

608 წელი - აბრაამ სომეხთა კათალიკოსის საყოველთაო ეპისტოლე

„რადგან არ მოიქცნენ ჭეშმარიტებაზე, ჩვენც იგივე ვბრძანეთ ქართველთა შესახებ: სრულიად არ ეზიაროთ მათ არც ლოცვაში, არც ჭამასა და სმაში, არც მეგობრობაში, არც დედამძუძეობაში, არც სალოცავად წასვლით ჯვარში, რომელიც განთქმულია მცხეთის მიდამოში, არც მანგლისის ჯვარში და ნურც ჩვენს ეკლესიაში მიიღებთ მათ, არამედ მათთან ქორწინებისაგანაც სრულიად განეშორეთ, მხოლოდ იყიდეთ და მიჰყიდეთ ვითარცა ურიებს! იგივე ბრძანება უცვლელად დარჩეს ალბანელთათვისაც, რათა შერცხვეთ და მოიქცნენ მრუდე გზიდან“.

614 წელს ხოსრო II-მ იერუსალიმი დაიპყრო, თავისი ქვეშევრდომი ქრისტიანი მმართველები მოიწვია და აიძულა ისინი, მონოფიზიტობა მიეღოთ. ქართლის ერისმთავარი ადარნასე კახეთში გადავიდა, ხოლო კირიონ კათალიკოსი დასავლეთ საქართველოში, სადაც ფაზისის მიტროპოლიტად ეკურთხა. ქართლის ერისმთავრად შაჰმა ირანული ორიენტაციის ვარსამუსე დასვა.

604-628 - ირან-ბიზანტიის ომის პირველი ეტაპი

602 წელს კონსტანტინოპოლში მომხდარმა იმპერატორ მავრიკესა და მისი შვილების მკვლელობამ დიდი ვნებათაღელვა არა მარტო ბიზანტიაში, არამედ ირანშიც გამოიწვია. ბიზანტიის ტახტზე რიგითი ასისტავი ფოკა აღმოჩნდა, ხოსრო II ფარავიზმა კი მავრიკეს მკვლელობა ომის დაწყების საბაბად გამოიყენა. ასე დაიწყო ირან-ბიზანტიის მორიგი ომი.

თავდაპირველად რამდენიმე წლის განმავლობაში ირანელები ბრძოლას ბრძოლაზე იგებდნენ, რადგან ირანთან ომის პარალელურად ბიზანტიაში სამოქალაქო ომი მიმდინარეობდა. 607 წლისთვის ირანელებმა დაიკავეს ქალაქები: თეოდოსი-

პოლი და დარა. ისინი რამდენიმე მიმართულებით უტევდნენ ბიზანტიას და სულ უფრო მეტ ტერიტორიას იპყრობდნენ. შემდეგ წელს ერთმა არმიამ ბოსფორამდე მიაღწია და ალყა შემოარტყა ქალაქ ქალკედონს, მეორემ კი ედესა და პალესტინის კესარია აიღო. ბიზანტიელებმა დიდი ძალისხმევით მოახერხეს მტრის შეჩერება.

610 წელს ბიზანტიის მმართველმა სენატის პარტიამ უზურპატორი ფოკა გადააგდო და ტახტზე აფრიკის ყოფილი მმართველი ჰერაკლე (610-641 წწ.) აიყვანა. ჰერაკლეს მმართველობის დასაწყისში ბიზანტიის სამხედრო მდგომარეობა ერთხანს კვლავ მძიმე რჩებოდა. ირანი შეტევას აგრძელებდა. 611 წელს ირანელები სირიის დაპყრობას შეუდგნენ და ბიზანტიის აღმოსავლეთ პროვინციების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ქალაქი - ანტიოქია, შემდეგ კი დამასკო აიღეს. სირიიდან ირანელები პალესტინისკენ დაიძრნენ. 614 წლის გაზაფხულზე დაიწყო იერუსალიმის ალყა, რომელმაც ოც დღეს გასტანა. ბოლოს კედლის სანგრევი მანქანებით გალავანი გაანგრის და ქალაქში შეიჭრნენ. ირანელებმა იერუსალიმი დაარბიეს და გაძარცვეს, მოსახლეობა ტყვედ წაიყვანეს. მათ შორის იყო იერუსალიმის პატრიარქი ზაქარიაც. იერუსალიმის დარბევის დროს დაინგრა ეკლესია-მონასტრები, ძლიერ დაზიანდა უფლის საფლავის ტაძარი²¹⁸

ირანელებმა იერუსალიმიდან დიდი სიმდიდრე და ქრისტიანული სიწმინდეები

²¹⁸ უფლის საფლავის ტაძარი - ქრისტიანთა მთავარი სალოცავი, რომელიც ქრისტეს ჯვარცმის, მისი საფლავისა და აღდგომის ადგილზე იმპერატორ კონსტანტინე I-ის დედის, ელენე დედოფლის თაოსნობით აიგო. ჯერ კიდევ პირველი ქრისტიანები თავყვანს სცემდნენ ქრისტეს ჯვარცმის ადგილს, რომელიც ძველი ქალაქის კედლებს გარეთ იყო. 70 წელს რომაელებმა იერუსალიმი დაანგრეს. 135 წელს იმპერატორმა ადრიანემ ქალაქი ხელახლა გააშენა, გოლგოთა და ქრისტეს საფლავი მიწით დააფარინა, შემდეგ კი, მისი ბრძანებით, ამ ხელოვნურ ბორცვზე ქალღმერთ ვენერას ტაძარი და იუპიტერის კერპი აღამართინა. ამ ადგილას პირველი ქრისტიანული ეკლესია დედოფალ ელენეს დროს აიგო. ტაძრის კომპლექსში შედიოდა გოლგოთას და ძელი ცხოველის სავარაუდო ადგილი. არქიტექტურული კომპლექსის იერ-სახე აღბეჭდილია ქალაქ მადაბას (იორდანიაში) წმინდა გიორგის მართლმადიდებლური ეკლესიის იატაკის მოზაიკურ რუკაზე. 629 წელს ჰერაკლე კეისრის ბრძანებით ტაძარი აღადგინეს, მაგრამ წყაროები იუწყებიან, რომ მას აღარ ჰქონდა ის ძველი დიდებულება და ბრწყინვალება.

გაიტანეს, მათ შორის უმნიშვნელოვანესი - „ძელი ცხოვრებისა“ ქტესიფონში აღმოჩნდა.

იმპერიისთვის უმძიმესი მარცხი იყო 617 წელს ეგვიპტის დაკარგვა, რამაც კონსტანტინოპოლის მოსახლეობა ხორბლის გარეშე დატოვა.

ირანთან ბრძოლის პარალელურად ბიზანტიას მოუწია ჩრდილოეთის მხრიდან შემოჭრილი ავარების მოგერიება. მათ დაარბიეს და გაძარცვეს ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე ბიზანტიის ჩრდილოეთ სამფლობელოები. ავარებმა კონსტანტინოპოლამდეც კი მიაღწიეს, შემდეგ კი ნადავლითა და ნაძარცვით უკან დაბრუნდნენ. ასეთი იყო რეალობა, რომლის წინაშეც ჰერაკლე იდგა.

619 წელს იმპერატორმა ავართა ხაკანისგან მშვიდობა გამოისყიდა, მას დიდი თანხა გადაუხადა და ირანთან ომისთვის მზადება დაიწყო. 622 წელს ჰერაკლე მცირე აზიაში გადავიდა. ის რამდენიმე თვის განმავლობაში ჯარს აგროვებდა და წვრთნიდა. წყაროების თანახმად, მისი ირანში ლაშქრობის მიზანი „ძელი ცხოველისა“ და იერუსალიმის დაბრუნება იყო, რის გამოც, მკვლევარები ჰერაკლეს ლაშქრობას ჯვაროსნულ ომს ადარებენ.²¹⁹

622-628 წლებში ჰერაკლემ სამჯერ ილაშქრა ირანზე.

ამ პერიოდში, 626 წელს კონსტანტინოპოლი კიდევ ერთხელ აღმოჩნდა საფრთხის წინაშე. ავართა ხაკანმა ისარგებლა ჰერაკლეს დედაქალაქში არყოფნით, დაარღვია იმპერატორთან დადებული ზავი, სპარსელებს გაურიგდა, და მათ ერთად წამოიწყეს შეტევა. ირანელები ქალაქ ქალკედონამდე მივიდნენ, ხოლო ავარებმა, რომლებსაც სლავური ტომებიც შეუერთდნენ, კვლავ კონსტანტინოპოლს შემოარტყეს ალყა. დედაქალაქის დამცველებმა მტრის მოგერიება შეძლეს და ავარები უკან გააქციეს. როცა ირანელებმა ხაკანის მარცხის ამბავი გაიგეს, ქალკედონი დატოვეს და სირიაში დაბრუნდნენ.

ამ ამბისა და ჰერაკლეს სპარსული კამპანიის შესახებ დაწვრილებით მოგვითხ-

²¹⁹ Острогорский, Г.А. История Византийского государства, Перевод по изданию: Ostrogorsky G. Geschichte des Byzantinischen Staates. Dritte, durchgearbeitete Auflage. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1963; Москва, 2011 г.

იშვარაძის კერძო და ქუთუბის იმორილიშვილის ხოსრო II-ს. ჰერის ფრაგმენტი, XII ს.

რობს თეოფანე ჟამთააღმწერელი²²⁰ „სპარსელთა მეფემ ხოსრომ ახალი ლაშქრობა წამოიწყო; მან სალაშქროდ განაწყო დაქირავებული უცხოელები, მოქალაქეები, საკუთარი ჯარისკაცები და მთელი ტომიდან შეკრიბა ჯარი. ეს ჯარი მან სარდალ საინს გადასცა. გარდა ამისა, სარბარის ფალანგიდან გამოარჩია ორმოცდაათი ათასი ჯარისკაცი და მასვე შეუერთა და უწოდა მათ ოქროსშუბოსნები; აი, ესენი გაგზავნა ხოსრომ მეფის (პერაკლეს) წინააღმდეგ, ხოლო სარბარი დანარჩენი ჯარითურთ გაგზავნა კონსტანტინოპოლის წინააღმდეგ იმ ანგარიშით, რომ მას დასავლეთის ჰუნები, რომელთაც ავარებს უწოდებენ, მოერიგებინა ბულგარელებთან, სლავებთან და გეპიდებთან და ისინი წასულიყვნენ ქალაქის (კონსტანტინოპოლის) წინააღმდეგ, მისთვის აღყა შემოერთყათ. ეს რომ გაიგო მეფემ, სამ ნაწილად გაყო თავისი ჯარი: ერთი ნაწილი მან გაგზავნა ქალაქის დასაცავად, მეორე ჩააბარა თეოდორეს, თავის ძმას და უბრძანა, საინს წინააღმდეგ ებრძოლა. ხოლო მესამე ნაწილი თვითონ წაიყვანა და ლაზიკისკენ გაემართა; ლაზიკეში ყოფნის დროს მან მოკავშირეებად მოიწვია აღმოსავლეთის თურქე-

²²⁰ თეოფანე ჟამთააღმწერელი – იგივე თეოფანე აღმსარებელი. ბიზანტიელი ისტორიკოსი VIII-IX სს. მისი ნაწარმოებია „ქრონოგრაფია“.

ბი, რომელთაც ხაზარებს²¹ ეძახიან. საინმა ახალშეკრებილი ჯარით შეუტია მეფის ძმას თეოდორეს. როდესაც ბრძოლა დაიწყო, ყოვლადსაქები ღვთისმშობლის ლოცვებითა და ღმერთის შემწეობით სეტყვა წამოვიდა ბარბაროსების წინააღმდეგ და მრავალი მათგანი მოსრა, რომელთა ჯარი კი სამშვიდობოს გავიდა. რომაელებმა გააქციეს სპარსელები და მრავალი მათგანი გაჟლიტეს. ეს რომ გაიგო ხოსრომ, განრისხდა საინზე; საინი კი უკიდურესი სასოწარკვეთილებისგან დაადმყოფდა და გარდაიცვალა...

ხაზარებმა გადმოლახეს კასპიის კარი და სპარსეთში, ადრაბიგანის (ადარბადაგანის) ქვეყანაში შეიჭრნენ თავიანთი სარდლის ზიებელის მეთაურობით, რომელსაც თავისი თანამდებობით მეორე ადგილი ეჭირა ხაკანის შემდეგ; რომელ ადგილებსაც გაივლიდნენ ხოლმე ისინი, ყველგან ატყვევებდნენ სპარსელებს და ქალაქებსა და სოფლებს ცეცხლში ხევდნენ. მეფემ (ჰერაკლემ) დატოვა ლაზიკი და ხაზარებთან შესახვედრად გაემართა. ზიებელმა რომ დაინახა ის, გაემართა მისკენ, კისერზე მოეხვია მას და თავყანი სცა: სპარსელები კი ამას ყველაფერს ხედავდნენ ქალაქ ტფილისიდან. თურქთა მთელი ჯარი მიწაზე დაემხო; პირით დაემხვნენ და მეფეს წარმართა უჩვეულო პატივი მიუძღვნეს. ამგვარადვე, მათი უფროსებიც ქვის ლოდებზე ავიდნენ და იმავე წესით დაემხვნენ. გარდა ამისა, ზიებელმა, მეფის სიტყვებით ნასიამოვნებმა და მისი გარეგნობით და გონიერებით გაკვირვებულმა, მიართვა მას თავისი პირმშო ვაჟი. ზიებელმა შეარჩია ორმოცი ათასი წარმოსადეგი კაცი და მისცა მას დასახმარებლად, თვითონ კი საკუთარ ქვეყანაში გაბრუნდა. მეფემ წაასხა ეს ხალხი და გაილაშქრა ხოსროს წინააღმდეგ.“

²¹ ხაზარები - თურქული მოდგმის ტომები, რომლებმაც ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში დიდი სახელმწიფოებრივი გაერთიანება შექმნეს. თუმცა უფრო მოგვიანებით ვიდრე წყაროშია მოხსენიებული (დაახლოებით VII საუკუნის შუა ხანებიდან). მოვლენების თანადროულ წყაროებში ბიზანტიელების მოკავშირეებად თურქებია დასახელებული, ხოლო ხაზარები მომდევნო პერიოდის წყაროებში ჩნდება. თურქი-ხაზარების მეთაურს წყაროები უწოდებენ ტიტულის მიხედვით ჯებუ-ხაკანს (შედარებით დამახინჯებული ფორმებია ჯიბლუ, ზიებელი) და მას უზენაესი ხაკანის (მმართველის) შემდეგ მეორე კაცად მოიხსენიებენ. ამიტომ მკვლევრები გამოთქვამენ ვარაუდს, ხომ არ არის ის დასავლეთ თურქთა ხაკანი ტუნ-ჯაბლუ ხანი, რომელიც 618-630 წლებში მართავდა სახაკნოს.

თეოფანე ჟამთააღმწერლის მონათხრობს ავსებს ქართული და ალბანურ-სომხური წყაროები.

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, „საბერძნეთში გამოჩნდა კაცი ერთი... ერაკლე... რომელიც გაძლიერდა და მიიყვანა დასავლეთით თურქნი, შეკრიბა ურიცხვი სპა და გაემართა სპარსეთისაკენ. პირველად იგი ქართლში მივიდა.

სტეფანოზმა (ქართლის ერისმთავარმა) არ ინება სპარსთაგან განდგომა, გაამაგრა ციხე-ქალაქები და დადგა ტფილისს. მოვიდა ერაკლე მეფე და მოადგა ტფილისს. სტეფანოზი იყო ქველი, უბადლო მხედარი და შემმართებელი, ყოველ დღე გამოდიოდა ქალაქის კარებიდან და ებრძოდა ბერძნებს... მაგრამ ჩამოაგდეს სტეფანოზი, მოკლეს და დაიპყრო კეისარმა ტფილისი.

ხოლო კალის ციხეში დარჩნენ კაცნი, რომლებიც არ დანებდნენ მეფეს. ციხისთავმა გამოლმა აგინა მეფეს „ვაცის წვერნი გასხნეს და ვაცოტისა კისერი გაქვსო“...

კეისარმა მოუწოდა ადარნასეს, რომელიც კახეთის ერისთავი იყო, მისცა მას ტფილისი და ქართლის მთავრობა, ასევე მას დაუთოვა ერისთავი, სახელად ჭილა და უბრძანა კალის ციხის აღება, თვითონ კი სპარსელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად წარემართა...

ხოლო მათ აიღეს კალა და შეიპყრეს ციხისთავი... და ტყავი გაადრეს მეფის შეურაცხყოფისთვის...

ხოლო ერაკლე მეფე შევიდა სპარსეთს და მოკლა ხოსრო მეფე, აიღო ბაღდადი... მეშვიდე წელს უკან ამოიარა ქართლის გზაზე. ამ დროს ეკლესია ჯვარი პატიოსნისა და სიონი ტფილისისა უკვე დაესრულებინა ადარნასე ქართლის მთავარს.“

ამგვარად, ჰერაკლე კეისარი ლაზიკიდან ქართლში გადავიდა. მისი მოკავშირეები ხაზარები იყვნენ. როგორც ჩანს, ჰერაკლე ირანზე ჩრდილოეთიდან აპირებდა თავდასხმას, თუმცა მანამდე ამ გზაზე მდებარე ქალაქი - თბილისი უნდა აეღო. თბილისში, ქალაქის დამცველების გარდა, სპარსული გარნიზონიც იყო გამაგრებული. ჰერაკლემ და ხაზარებმა ალყა შემოარტყეს ქალაქს და მისი აღება ამ გზით გადაწყვიტეს. ქართლის ერისმთავარი სტეფანოზი თბილისის დაცვას ხელმძღვანელობდა. პერიოდულად ქალაქიდან გადიოდა და ბიზანტიელებს ეომებოდა. იმ

ეტაზე თბილისის აღება ვერ მოხერხდა და ჰერაკლემ ირანზე ლაშქრობის გაგრძელება გადაწყვიტა, თბილისი კი ხაზარებს დაუტოვა და მისი აღება დაავალა.

კიდევ უფრო დაწვრილებით გადმოგვცემს თბილისის აღების ამბავს მოვსეს კალაკანტუაცი²²² „ალვანთა ქვეყნის ისტორიაში“: „დაიდრა ნიაღვარი მოვარდნილი და მდინარე ადიდებული ქართველთა ქვეყნისკენ, გარს შემოადგა და ალყა შემოარტყა ნებიერს, მოვაჭრესა და სახელგანთქმულ ქალაქს ტფილისს... გაიგო თუ არა ხოსროვმა ორივე დიდი მეფის შეთანხმება ქალაქთან შეხვედრაზე, გარემოცვის დაწყებამდე დასახმარებლად და ქალაქის დასაცავად სწრაფად გაგზავნა მარჯვე და მამაცი მებრძოლი, თავისი მხედართმთავარი შარჰაპალი. ასევე ათასამდე რჩეული მხედარი... როდესაც ქალაქის მცხოვრებლებმა გამოგზავნილი მაშველი ძალა იხილეს ძლიერი და გამოცდილი მეომრებით, მეტად გამხნევდნენ და ორივე მეფის დაცინვა დაიწყეს. თუმცა კი ხედავდნენ ჩრდილოეთისა და დასავლეთის ჯარების გასაოცარ სიმრავლეს, რომლებიც მთებივით შემოერთყნენ ქალაქს გარშემო. აგრეთვე მათ თან ჰქონდათ ოთხთვლიანი მანქანები და ჰრომაელ ოსტატთა ხელით გაკეთებული სხვა ნაირნაირი საშუალებანი, რომლებიდანაც ზუსტად ისროდნენ და უზარმაზარი ქვებით კედლებს ანგრევდნენ. ასევე ჰქონდათ ლოდებით გატენილი რუმბები, რითაც ქალაქის მხარეს მიმდინარე დიდ მტკვარს უკან აბრუნებდნენ და კედლისაკენ მიმართავდნენ. მიუხედავად ამისა, მათ არაფრის არ შეშინებიათ, არც ერთი საქმისა, ერთმანეთს ამხნევებდნენ და იმათგან დანგრეულს იქვე აშენებდნენ და დგამდნენ.

შემდეგ, როდესაც ორივე მეფის ჯარები დასუსტდნენ, დაძაბუნდნენ და გადაიქნცნენ... ერთმანეთში ბჭობა გამართეს და თქვეს: „რისთვის დავღუპთ ჩვენი ჯარები. უმჯობესია, ძლიერი (ხოსრო) შევიპყროთ, ხოლო მისი სახლი, როგორც მოგვესურება, ისე დავარბოთ“...

როდესაც ქალაქის მცხოვრებლებმა მათი უკანდახევა გაიგეს, უფრო გაამაყდნენ და დაიწყეს.. ოინის გათამაშება. მოიტანეს ერთი უზარმაზარი გოგრა, ზედ დახა-

²²² მოვსეს კალაკანტუაცი - X საუკუნის ალბანელი ისტორიკოსი. მისი თხზულება „ალვანთა ქვეყნის ისტორია“ მოიცავს კავკასიის ალბანეთის ისტორიას უძველესი დროიდან X საუკუნემდე.

ტეს... ჰონთა (ხაზართა) მეფის სახე, თვალ-წარბის ადგილას დახაზეს მოტეხილი ტოტი, წვერების ადგილი უტიფრად მოაშიშვლეს, ცხვირის ნესტოები - მტკაველის სიგანე, ხოლო უღვაშებად მეჩხერი თმები დაუხატეს. საეჭვოა, რომ მისი ცნობა ვინმეს ვერ შეძლებოდა. აიღეს და დადგეს ეს გოგრა კედელზე. უყვიროდნენ მის ჯარს და ეუბნებოდნენ: „აი, თქვენი მეფე, დაბრუნდით, თაყვანი ეცით მას, ეს ჯებუ ხაკანიაო.“ აიღეს შუბები ხელში და მათ წინ ხვრეტდნენ მის სახეს მიმსგავსებულ გოგრას. ასევე დასცინოდნენ და აბუჩად იგდებდნენ მეორე მეფესაც, ბილწსა და გარყვნილს უწოდებდნენ. ამის დანახვაზე და გაგონებაზე მეფეები მძვინვარებდნენ, იფხოვებოდნენ, გულში სიძულვილს იგროვებდნენ... და უდიდესი წყევლით იფიცებდნენ, რომ ერთ სულიერსაც არ დატოვებდნენ მათ სამეფოში, ვიდრე შურს არ იძიებდნენ შეურაცხყოფისათვის, რომელიც მათგან მიიღეს. შემდეგ კი პირი იბრუნეს და იმავე მუქარით წავიდნენ...

კეისარს შემთხვევა მიეცა, მათგან წინანდელი შეურაცხყოფის გამო დაგროვილი შურისძიება გაეფანტა. ქალაქს ალყა შემოარტყა და ბრძოლა დაიწყო... ტფილისელებმა ხმლები იშიშვლეს და ერთიანად გაემართნენ გალავნისაკენ... ქალაქის უბედურ მცხოვრებლებს ბნელი ჩრდილი დაეცათ, დაუსუსტდათ სხეულის ნაწილები, ხელებში ღონე გამოელიათ და დანებდნენ, გალავნიდან უკან დაიხიეს... სიმხნევედაკარგულნი იმალებოდნენ - ზოგი სახლების სახურავებზე, ზოგი წყალსადენ მიწებში. ბევრიც წმინდა ეკლესიების თაღებისკენ გაეშურა... მათ უკან კი იდგნენ შეუბრალებელი მომკალნი, რომლებიც ხელებით სისხლის ღვარს აყენებდნენ, ფეხებით გვამებს ქელავდნენ, ხოლო თვალებით სეტყვასავით უთვალავ დაცემულს უყურებდნენ. როდესაც შეწყდა წუხილისა და გოდების ხმები და აღარც ერთი არ დარჩა ცოცხალი, მაშინ ისინიც მიხვდნენ, რომ მათი ხმლები გამძღარიყვნენ.

შემდეგ იქ მოიყვანეს ორი მთავარი, ერთი მხარის მმართველი იყო სპარსეთიდან, მეორე კი ქართველი, ქვეყნის ადგილობრივი მცხოვრები. შეპყრობილნი მეფის წინაშე დააყენეს. მან ბრძანა მათთვის თვალები დაეთხარათ, იმის სამაგიეროდ, რომ შეურაცხყოფის მიზნით მისი სახე სურათზე ბრმა დახატეს, ბოლოს კი მძიმე ტანჯვით დაახრჩო ისინი, გააძრო ტყავი მათი სხეულის ნაწილებს, გაჭიმა, თივით გაავსო და გალავნის ზემოთ ჩამოკიდა.“

ეს ამბავი - ხაზარების მიერ თბილისის აღება 628 წელს მოხდა, მას შემდეგ, რაც ჰერაკლემ თბილისი ასაღებად ხაზარებს დაუთოვა, თვითონ სამხრეთისკენ აიღო გეზი, ჯერ დვინისკენ, შემდეგ კი - სპარსეთის სიღრმეში. სამხედრო ისტორიკოსები ამ ნაბიჯს დიდ რისკად აღფასებენ⁷²³. ბიზანტიური ჯარი 25 ათასიდან 50 ათასამდე მეომრისგან შედგებოდა. ხაზარების დამხმარე ჯარმა, რომელიც 40 ათასს ითვლიდა, უცხო ბუნებრივი პირობებისა და სპარსელების მხრიდან მუდმივი დევნის გამო იმპერატორი მალე მიატოვა. ჰერაკლე სწრაფად მიიწევდა წინ. შემდეგ მან მანევრირება დაიწყო და ირანელებმა ჩათვალეს, რომ უკან იხევდა, ბოლოს მიხვდნენ, ჰერაკლე ქტეზიფონისკენ მიისწრაფოდა და ნინევიის ნანგრევებთან წამოეწივნენ. ჰერაკლემ გადაწყვიტა, სანამ ირანელებს დამხმარე ჯარები შემოეშველებოდნენ, ნინევიასთან გაემართა გადამწყვეტი ბრძოლა. მისი ჯარი ნინევიის ნანგრევების ახლოს მდინარე ტიგროსის ნაპირზე განლაგდა. ირანელების ჯარს სარდლობდა

ჰიერო დელა ფრანკოსა. ნინევიის ბრძოლა. 1452 წ.

რაჰზადაჰი. გადამწყვეტ ბრძოლაში ჰერაკლე და რაჰზადაჰი ერთმანეთს შეეხვნენ და კეისარმა მოკლა ირანელი სარდალი. ბიზანტიელებმა სასტიკად დაამარცხეს ირანელები. ამ ბრძოლაში ჰერაკლემ ტყვედ იგდო ქართველი დიდებული ვარსამუსე.

⁷²³ Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge, 2009.

თეოფანე ჟამთააღმწერელი მოგვითხრობს: „რომაელებმა ხელთ იგდეს მრავალი მახვილი, მთლიანი ოქროსი, ოქრომკედით მოქარგული სარტყლები, მარგალიტები, რაზატის ფარი, მთლიანად ოქროსი და ასოცი ფურცლის მქონე, მისივე აბჯარი, მთლიანი ოქროსი, აგრეთვე წაიღეს მისი სკარამანგი მის თავთან ერთად, მისი სამაჯურები და ოქროს სკამი. ხოლო ვარსამუსე, სპარსელების ქვეშევრდომ იბერიელთა მთავარი, ცოცხლად იგდეს ხელთ.“²²⁴

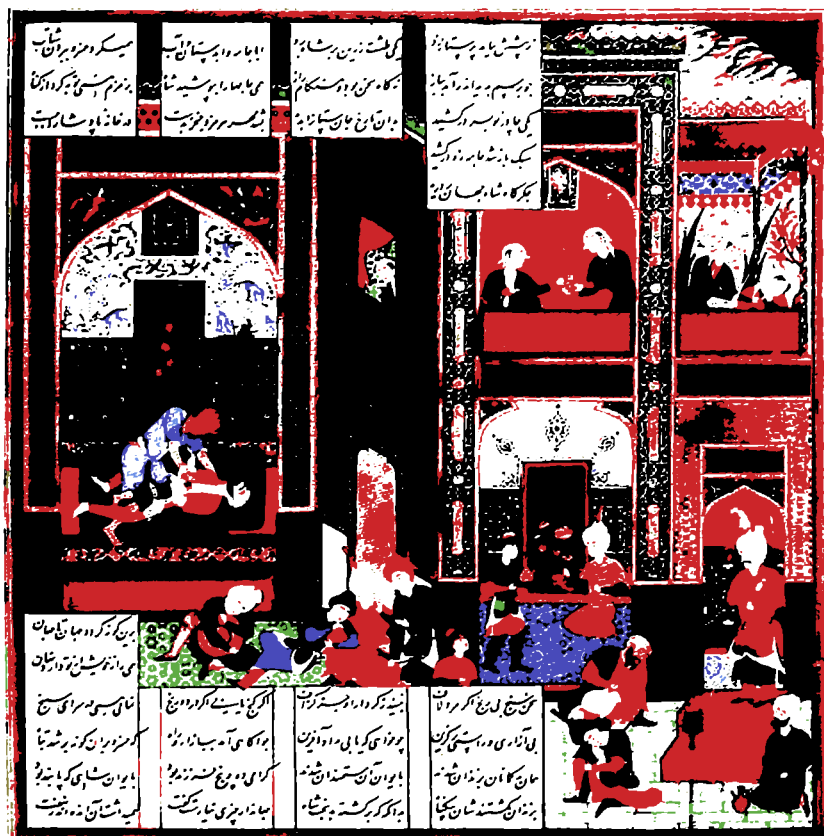
ნინევიასთან გამარჯვების შემდეგ გზა ქტეზიფონისკენ გახსნილი იყო. სპარსელთა ჯარის გადარჩენილმა ნაწილმა დედაქალაქისკენ დაიხია. ჰერაკლემ ქტესიფონამდე გზაში აიღო სამეფო რეზიდენცია - დასტაგერდი. თეოფანე ჟამთააღმწერლის მიხედვით, ხოსროს სასახლეში რომაელებმა იპოვეს სამასი რომაული დროშა, რომელიც სხვადასხვა დროს იყო წაღებული; იშვიათი ნაწარმოებები, ბევრი აბრეშუმი, შაქარი, სანელებლები და ბევრი სხვა რამ, ვერცხლეული, ხალიჩები, ფარდები, ქანდაკებები - რომაელებმა ყველაფერი დაწვეს. ჰერაკლემ დასტაგერდის მშვენიერი შენობები მთლიანად დაანგრევინა, რათა ხოსროს ეგრძნო, რა მტკივნეული იყო რომაელებისთვის მათი ქალაქების გაუკაცრიელება და გადაწვა.²²⁵

ქტესიფონის მისადგომებთან ჰერაკლეს გზა გადაუღობა ირანელთა ლაშქარმა. ის უკან დახევას აპირებდა, როცა ხოსროს წინააღმდეგ შეთქმულების ამბავი გაიგო. ირანის დიდებულთა ნაწილმა ხოსრო ტახტიდან გადააყენა. შეთქმულებას ხელმძღვანელობდა მისი ვაჟი - კავად შიროი. ხოსრო ტახტის მემკვიდრედ სხვა ვაჟის გამოცხადებას აპირებდა, მაგრამ შიროიმ რამდენიმე ასეული მძიმედ შეიარაღებული მხედარი, ასევე გათავისუფლებული სიკვდილმისჯილები შეკრიბა, მას მიემხრნენ დედაქალაქის მცხოვრებლებიც. შეთქმულებმა შაჰი ტახტიდან ჩამოაგდეს და მოგვიანებით მოკლეს.

კავად შიროიმ ბიზანტიასთან საზავო ხელშეკრულება დადო. ირანის ჯარებმა დაკავებული ტერიტორიები გაათავისუფლეს. 591 წლის ზავით გათვალისწინებული საზღვრები აღდგა.

²²⁴ გეორგიკა 4 (I), თეოფანე ჟამთააღმწერელი, თბილისი, 1941.

²²⁵ Феофан византиец, Летопись византийца Феофана от Диоклитiana до царей Михаила и сына его Феофилакта, Рязань, 2005.

ხოსროს გავლულობა. მინიატურა ფირდოუსის „შაჰნამე“ მოგოლური ხელნაწიდან. 1535 წ.

ჰერაკლემ სპარსელებისგან იერუსალიმიდან წაღებული ჯვრის დაბრუნება ითხოვა. ის ქალაქ ამიდში დაელოდა ჯვრის ჩამოსვენებას და იერუსალიმში თავად შეიტანა „ჯვარი ცხოველი“

ამგვარად, ბოლო დაპირისპირება ბიზანტიასა და სასანურ ირანს შორის ბიზანტიის სრული გამარჯვებით დასრულდა.

ირანში ექვსი თვის შემდეგ კავად შიროიცი ჩამოადგეს ტახტიდან და პრეტენდენ-

მიგელ ხიმენესი.
წმინდა ელენა
და იმპერატორი
კონსტანტინე
წმინდა
ჰეროდის იერუსალიმის
პატივსაცემად. XV ს.

ტებს შორის ხელისუფლებისთვის ბრძოლა დაიწყო. 628-32 წლებში შაჰინშაჰები ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ. 632 წელს ტახტზე იემდეგიედ III ავიდა და ქვეყანაში შედარებითმა სტაბილურობამ დაისადგურა, თუმცა სასანური ირანის არსებობა დასასრულს უახლოვდებოდა. მისი დრო დათვლილი იყო. სულ მალე საერთაშორისო სარბიელზე არაბები გამოჩნდებიან.

ქართველები და არაბები

არაბთა პირველი შემოსევები და ქართულ-არაბული ურთიერთობების ადრეული ეტაპი

VII საუკუნის შუა ხანებში ახლო აღმოსავლეთში არაბების სახით ახალი ძალა გამოჩნდა. არაბებმა სულ რამდენიმე ათწლეულში შეძლეს მთელი ახლო აღმოსავლეთის დაპყრობა და ერთ-ერთი უძლიერესი იმპერიის შექმნა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, VI საუკუნესა და VII საუკუნის პირველ მესამედში მწვავე დაპირისპირება მიმდინარეობდა ბიზანტიის იმპერიასა და სასანიანთა ირანს შორის. ბრძოლა გარდამავალი უპირატესობით წარიმართა. გარკვეული რეგიონები ხელიდან ხელში გადადიოდა. იმ დროს არაბეთის ნახევარკუნძულის მოსახლეობა ერთმანეთთან დაპირისპირებულ ტომებად იყო დაქსაქსული და დიდ იმპერიებს რეალურ საფრთხეს არ უქმნიდა. მცირე ყაჩაღური რეიდები ბედუინების²²⁶ მხრიდან სერიოზულ ყურადღებას არ იმსახურებდა. ამ რეიდების წინააღმდეგ, როგორც ბიზანტია, ასევე ირანი ისეთ მცირე სატელიტურ სახელმწიფოებს იყენებდნენ, როგორებიც იყვნენ ლასანიანთა²²⁷ სახელმწიფო სირიაში და ლახმანიანთა²²⁸ სახელ-

²²⁶ ბედუინები – მომთაბარე არაბული ტომები, რომლებიც სახლობდნენ არაბეთის ნახევარკუნძულზე, სირია-პალესტინასა და ერაყში.

²²⁷ ლასანიანები – არაბული დინასტია, რომელიც VI ს. და VII ს. დასაწყისში სათავეში ედგა დღევანდელი სირია-პალესტინის ტერიტორიაზე არსებულ სამეფოს. ლასანიანთა სამეფო ბიზანტიის იმპერიის გავლენის სფეროს წარმოადგენდა, და მეფეები პატრიკიოსის ტიტულს ატარებდნენ, თუმცა მონოფიზიტური ქრისტიანობის მიმდევრები იყვნენ.

²²⁸ ლახმანიანები – არაბული დინასტია, რომელიც VI საუკუნესა და VII საუკუნის დასაწყისში სათავეში ედგა დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე არსებულ სამეფოს. ლახმანიანთა დედაქალაქი იყო ქალაქი ჰირა. ლასანიანთა მსგავსად, ლახმანიანებიც მონოფიზიტი ქრისტიანები იყვნენ.

მწიფო ერაცში. ორივე სახელმწიფოს არაბული დინასტიები ედგათ სათავეში, მოსახლეობას კი უმეტესწილად ქრისტიანი-მონოფიზიტი სემიტები წარმოადგენდნენ. როგორც მმართველ დინასტიებს, ასევე მკვიდრ არაბებს მჭიდრო სავაჭრო და ნათესაური კავშირები ჰქონდათ არაბეთის ნახევარკუნძულის ბედუნიებთან. ამდენად, დიპლომატიისა და ვაჭრობის ხარჯზე ცდილობდნენ მშვიდობა შეენარჩუნებინათ თავიანთ მომთაბარე ნათესავებთან. ამის საპირისპიროდ, არაბეთის ნახევარკუნძულზე მცხოვრებმა არაბებმა, ტომობრივი დაპირისპირების მიუხედავად, ენის საფუძველზე, ნელ-ნელა საერთო იდენტობის ჩამოყალიბება დაიწყეს²²⁹.

VII საუკუნის დასაწყისისთვის, ხანგრძლივი დაპირისპირების შედეგად, როგორც ბიზანტია, ასევე სასანიანთა ირანი დასუსტდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლო დიდი ომი 628 წელს ბიზანტიის გამარჯვებით დასრულდა, აღმოსავლეთ რომის იმპერია თითქმის ურესურსოდ დარჩა²³⁰. არცერთი მხარე არ იყო მზად არაბებთან დაპირისპირებისთვის²³¹. მარცხის შემდეგ ირანი შიდა არეულობებმა მოიცვა, შაჰები იმდენად ხშირად იცვლებოდნენ ტახტზე, რომ ზოგჯერ რამდენიმე თვეც კი ვერ რჩებოდნენ სახელმწიფოს სათავეში. ქვეყანაში მრავალი მმართველი გაჩნდა. სხვადასხვა რეგიონში სხვადასხვა შაჰები ისხდნენ²³². ბიზანტიაში კი, რესურსების გამოფიტვის გარდა, იმპერატორ ჰერაკლეს მონოფიზიტების სახით სერიოზული რელიგიური პრობლემებიც გაუჩნდა²³³. მათი შემორიგების ყველა მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა²³⁴, რაც არაბულმა დაპყრობებამაც განაპირობა. ბიზანტიის იმპერიის ისეთი მნიშვნელოვანი პროვინციები, როგორებიც იყო სირია-პალესტინა და ეგვიპტე, ძირითადად მონოფიზიტებით იყო დასახლებული, რომლებიც უკვე

²²⁹ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, перевод с английского Г. Соловьевой, издательство АСТ, Москва, 2010, 60-62.

²³⁰ Treadgold W., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, 1997, 307.

²³¹ Lewis B., *The Arabs in History*, Oxford University Press, Oxford, 1993, 48.

²³² კატიტაძე დ., *ირანის ისტორია III – XVIII სს*, გამომცემლობა „პროსი XXI“, თბილისი., 2009, 58, 67.

²³³ Louth A., *Byzantium transforming (600-700)*, The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492. Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, 2008, 228.

²³⁴ ეს პროცესები წინა თავებში დეტალურადაა განხილული.

დიდი ხნის განმავლობაში მაღალი გადასახადებითა და დიოფიზიტური ეკლესიის მხრიდან იყვნენ შევიწროებულები²³⁵. ამავე დროს, მონოფიზიტები შეჩვეულები იყვნენ ბიზანტიის მთავარი მოწინააღმდეგისგან, სასანიანთა ირანისგან, დახმარებას²³⁶.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იმ პერიოდში არაბეთის ნახევარკუნძული დასახლებული იყო ერთმანეთთან მოქიშპე არაბული ტომებით. მათი ერთადერთი გამაერთიანებელი სამეტყველო ენა იყო. ისლამის გაჩენამ და მუჰამედის²³⁷ მოღვაწეობამ ამ რეგიონში პოლიტიკური ვითარება კარდინალურად შეცვალა. 630 წლისთვის მუჰამედმა შეძლო დაქსაქსულ არაბულ ტომებში რელიგიური იდენტობის ჩანერგვა, რომელიც ენობრივ ერთობაზე დააფუძნდა. ანუ არაბულ ტომებს უკვე არა მხოლოდ ენა აერთიანებდათ, არამედ წმინდა წიგნიც,²³⁸ რომელიც მათ ენაზე იყო მოვლენილი ღვთისაგან. შედეგად მუჰამედმა მიიღო ერთიანი არაბულ-მუსლიმური სახელმწიფო, რომელიც ეფუძნებოდა მათ შშობლიურ ენაზე დაწერილ ღვთის კანონს. ისლამის დროშის ქვეშ არაბული ტომების გაერთიანების შედეგად, მუჰამედის განკარგულებაში ასევე აღმოჩნდა ერთიანი არაბულ-მუსლიმური არმია. მიუხედავად იმისა, რომ ჯარი შედგებოდა სხვადასხვა ტომებისგან, ის კარგად იყო დისციპლინებული და ბრძოლაში გამოწრთობილი. დისციპლინას და საბრძოლო გამოცდილებას ბედუნიები როგორც ურთიერთშეტაკებებში, ასევე სასაზღვრო რეიდებისას ეზიარნენ. ამდენად, არაბული არმია შედგებოდა გამოცდილი მებრ-

²³⁵ Lewis B., *The Arabs in History*, 47.

²³⁶ Louth A., *Byzantium transforming (600-700)*, 228.

²³⁷ ისლამის მოციქულის სახელი არაბულად ჟღერს როგორც „მუჰამად“, თუმცა წინამდებარე წიგნში ჩვენ ვიყენებთ ქართულ საზოგადოებაში ფართოდ დამკვიდრებულ ვარიანტს – მუჰამედს.

²³⁸ მუსლიმთა წმინდა წიგნი – ყურანი. ისლამური ტრადიციის მიხედვით, ეს არის ღმერთის სიტყვა, რომელიც მუჰამედს ანგელოზმა ჯიბრაილმა გადასცა. ღვთის წერილის გარდმოვლენა არ ყოფილა ერთჯერადი აქტი, არამედ მუჰამედს პერიოდულად ეცხადებოდა ანგელოზი და წმინდა წერილის ამა თუ იმ ნაწილს უკითხავდა. აღსანიშნავია, რომ მუჰამედის სიცოცხლეში (გარდ. 632 წ.) ყურანის ერთიან ტექსტად ჩაწერა არ მომხდარა და ალაჰის სიტყვა ხშირად ზეპირსიტყვიერად გადაიყვმოდა. მუსლიმთა წმინდა წერილის ერთ კრებულად მომზადება და გადაწერა მხოლოდ ხალიფა ოსმანის (მესამე მართლმორწმუნე ხალიფა 644 – 656 წწ.) დროს მოხდა.

*კონსტანტინოპოლი

ბ ი მ ა ნ თ ი ი ს

ი მ კ ე რ ი ს

ვეფხა

ალექო შერანი წმისბინი

ანდროქია

„პაშა“

ტრიაპოლი

ტვირთვა ღამასკო

კასარია „იარაღები“

სურუსალიში

პედრა

ლახანი

ლახში

ლატფარი

„მედინა“

ჰიკაბი

მეცა „კურაში“

ს ა მ ა ნ ი ა ნ თ ა

ი მ კ ე რ ი ს

სასანიანთა შერ 607-628 წწ
ოკუპირებული ბიზანტიური ტერიტორიები

ძოლებისაგან, ვინც უპირობოდ ემორჩილებოდა ლიდერს. გარდა ამისა, არაბული ტომები კარგად იყვნენ გაწვრთნილები უდაბნოში სწრაფი რეიდების განხორციელებაში, რაც ბიზანტიური თუ ირანული ჯარებისთვის სრულიად შეუძლებელი იყო. ისინი გადაადგილდებოდნენ იმ მარშრუტებითა და სისწრაფით, რაც დიდი არმიებისთვის მიუღწეველი იყო. დაბოლოს, ამ პერიოდისთვის, მცირე რეიდების, სავაჭრო თუ ნათესაური ურთიერთობების ხარჯზე, ბედუინი ლიდერები მშვენივრად იცნობდნენ ახლო აღმოსავლეთის გარემოს, პოლიტიკურ თუ ეკონომიკურ მდგომარეობას და, რა თქმა უნდა, მკვიდრი მოსახლეობის განწყობებს.

ამდენად, საერთო იდეით გულანთებულმა, ერთიანმა, დისციპლინებულმა, ბრძოლებში გამობრძმედილმა, მობილურმა და, რაც მთავარია, კარგად ინფორმირებულმა არმიამ უდაბნოს საზღვარი გადაკვეთა. არაბები სამი მიმართულებით გაემართნენ: სირია, ეგვიპტე და ერაყი. პირველი სერიოზული მარცხი ბიზანტიელებმა განიცადეს იარმუქის ბრძოლაში 636 წელს²³⁹. ჰერაკლე კეისარმა სირიის დატოვება ბრძანა და მთელი ყურადღება ეგვიპტეს მიაპყრო, თუმცა, იქაც დამარცხდა და მაცხოვრის ჯვრის წამოღება და აღმოსავლეთის დატოვების ბრძანება გასცა²⁴⁰. ეფექტური სამხედრო კამპანიის და დაპყრობილი ხალხების მიმართ შედარებით ლოიალური პოლიტიკის შედეგად, არაბები მთელ ახლო აღმოსავლეთს საკმაოდ მოკლე პერიოდში დაეპატრონენ. დაპყრობილ მკვიდრ მოსახლეობას მუსლიმები, პირველ რიგში ისლამის მიღებას სთავაზობდნენ, უარის შემთხვევაში დაცვისა და შეუვალობის ხელშეკრულებას უდებდნენ, ხოლო წინააღმდეგობის გაწევის შემთხვევაში, ბრძოლაში ერთვებოდნენ. ეს, რა თქმა უნდა, არ ეხებოდა საიმპერატორო ან შაჰის რეგულარულ სამხედრო დანაყოფებს, თუმცა, ისლამის მიღების შემთხვევაში ისინიც არაბთა რიგებს უერთდებოდნენ. ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ, არაბები არ ეხებოდნენ ადგილობრივ სარწმუნოებას და რელიგიურ რიტუალებსა თუ დაწესებულებებს, ასევე, მოსახლეობას უნარჩუნებდნენ არსებულ ადმინისტრაციულ წყობას და ხშირად იერარქიას. არაბები დამორჩილებულ ხალხებს მხოლოდ სულადობრივ და სხვა გადასახადებს უწესებდნენ და ხშირად

²³⁹ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, Pearson, Longman, London, 2004, 60.

²⁴⁰ Treadgold W., *A History of the Byzantine State and Society*, 303.

საერთოდ ეცლებოდნენ დაპყრობილ ადგილს. ამდენად, არაბული დაპყრობების პირველ ეტაპზე, ბევრი ადამიანი მუსლიმებში თითქმის მხსნელებს ხედავდნენ.

სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ჰერაკლე კეისარი დასუსტდა და დაავადდა, მას წყლის შიში გაუჩნდა. იმპერატორს წყლის იმდენად ეშინოდა, რომ კონსტანტინოპოლში დასაბრუნებლად, მან ბოსფორზე ხის ხიდის აგებაც კი ბრძანა. 640 წელს კონსტანტინოპოლში შავი ჭირის ეპიდემია დაიწყო, იმპერატორს ავადმყოფობა, წყალმანკი, ნელ-ნელა კლავდა, ხოლო არაბთა არმიები შეუჩერებლად იპყრობდნენ ბიზანტიის ტერიტორიებს⁷⁴¹. მრავალი ადამიანი, მათ შორის, შესაძლოა, თვით იმპერატორიც, თვლიდნენ, რომ ეს იყო ღვთის რისხვა ჰერაკლე კეისარის საკუთარ დისშვილზე, მარტინაზე, ქორწინების გამო. ღვთის რისხვას ისიც ადასტურებდა, რომ მათი თერთმეტი შვილიდან ოთხი გარდაიცვალა, ხოლო ორი უნარშემზღუდული იყო⁷⁴².

641 წელს ჰერაკლე კეისარის გარდაცვალებისთვის ბიზანტიის იმპერიის დიდი ნაწილი უკვე არაბთა ხელში იყო, ხოლო სასანიანთა იმპერია უკანასკნელ წლებს ითვლიდა. იმპერატორის გარდაცვალებას ბიზანტიაში შიდა არეულობები მოყვა. ტახტი ერგოთ ჰერაკლეს შვილებს, კონსტანტინეს, რომელიც პირველი ცოლისგან, ევდოკიასგან, ჰყავდა, და ჰერაკლეს ან ჰერაკლიონს, რომელიც შემდგომი ცოლისგან, მარტინასგან ჰყავდა, ხოლო მარტინა რეგენტად დაინიშნა. კონსტანტინე მალევე საწამლავის მსხვერპლი გახდა, რამაც გამოიწვია ოპოზიციური ძალების გაძლიერება⁷⁴³. მარტინას და ჰერაკლიონის მოწინააღმდეგეები ითხოვდნენ კონსტანტინეს შვილის, კონსტანტის ასვლას ტახტზე. არმიამ ოპოზიციის მხარე დაიჭირა და ანატოლიის მთელი ჯარები ქალკედონისკენ დაიძრნენ. შედეგად, ოპოზიციამ გაიმარჯვა. მარტინა, ჰერაკლიონი და მარტინას კიდევ ორი შვილი გადასახლება-

⁷⁴¹ Treadgold W., *A History of the Byzantine State and Society*, 306.

⁷⁴² იქვე, 305.

⁷⁴³ კონსტანტინოპოლში ხმა გავარდა, რომ კონსტანტინეს მოწამლვის უკან მარტინა იდგა. ამას დაემატა დედოფალ-რეგენტის პოლიტიკის წარუმატებლობა. ეგვიპტეში არაბების წინააღმდეგ მარცხს ფინანსური კრიზისი დაემატა. მარტინამ ვერ შეძლო ჯარისკაცებისთვის ხელფასების გადახდა, რამაც კიდევ უფრო დაამძიმა ბიზანტიის შიდაპოლიტიკური მდგომარეობა.

ში გაუშვეს და ბიზანტიის იმპერიის ტახტი კონსტანტ II-მ²⁴⁴ დაიკავა²⁴⁵.

რეგიონში არსებული სომხური პოლიტიკური ერთეულები არ იყვნენ დამოუკიდებლები და ბიზანტიის ან ირანის კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდნენ. სასანიანებზე გამარჯვების შემდეგ ჰერაკლემ დაიმორჩილა ირანის მიერ კონტროლირებადი სომხური მიწების დიდი ნაწილი, თუმცა ვასპურაკანი²⁴⁶, დღევანდელი სომხეთის ტერიტორია, დედაქალაქ დვინის ჩათვლით, და სიუნიკის²⁴⁷ პროვინცია ირანელების ხელში დარჩა²⁴⁸. ირანზე გამარჯვების მიუხედავად, პოლიტიკური და რელიგიური არეულობების გამო ბიზანტია სომხურ მიწებზე სრულ კონტროლს ვერ ახორციელებდა²⁴⁹ და რეალური ძალაუფლება ადგილობრივი დიდგვაროვნების ხელში იყო²⁵⁰. 639 წლისთვის ვასპურაკანის სპასპეტმა თეოდოროს რშტუნიმ²⁵¹ ისარგებლა ახლო აღმოსავლეთში მიმდინარე მოვლენებით, ბიზანტიის იმპერიის

²⁴⁴ კონსტანტ II – ბიზანტიის იმპერატორი 641 – 668 წწ.

²⁴⁵ Louth A., *Byzantium transforming (600-700)*, 230.

²⁴⁶ დღევანდელი ვანის პროვინცია, თურქეთის ტერიტორიაზე.

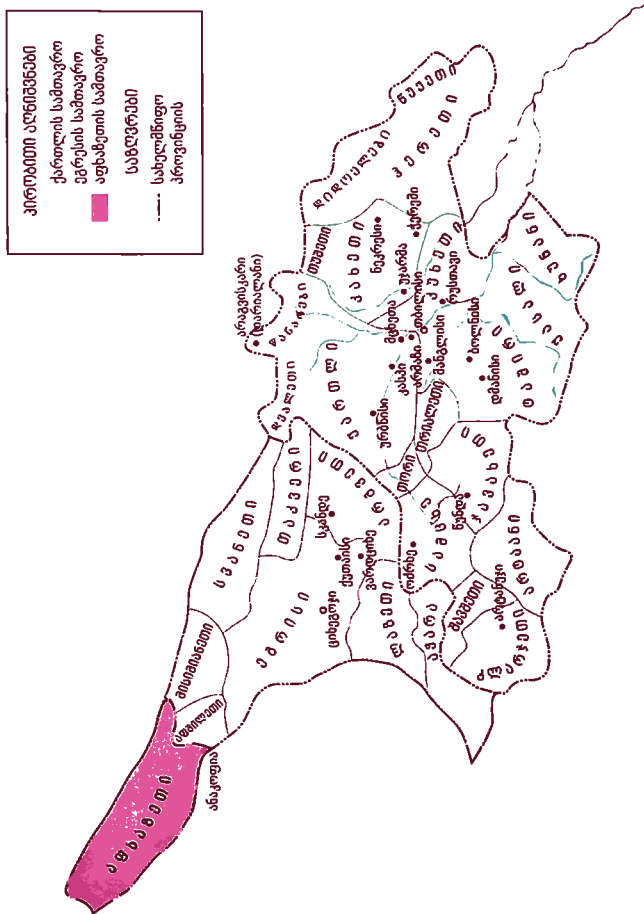
²⁴⁷ დღევანდელი სომხეთის სამხრეთ ნაწილი.

²⁴⁸ Тер-Гевондян А.Н., *Армения и Арабский Халифат*, Издательство АН Армянской ССР, Ереван, 1977, 19.

²⁴⁹ ირანთან ბრძოლით დასუსტებულმა ბიზანტიამ არაბების წინააღმდეგ ვერაფერი მოიმოქმედა და სირია-პალესტინა დაკარგა. მოხუცებულ იმპერატორ ჰერაკლეს სამხრეთ კავკასიისთვის ნაკლებად ეცალა. ამას დაემატა მწვავე საეკლესიო დაპირისპირება მონოფიზიტებსა და დიოფიზიტებს შორის. ბიზანტიაში მოწვეულ იქნა რამდენიმე საეკლესიო კრება, თუმცა დაპირისპირებულ მხარეებს შორის საერთო ენის გამონახვის ყველა მცდელობა უშედეგოდ დასრულდა. ბიზანტიის მიერ სომხური სამთავროების პოლიტიკური კონტროლის მიუხედავად, სომეხი მონოფიზიტები აქტიურ წინააღმდეგობას უწევდნენ იმპერიის რელიგიურ პოლიტიკას.

²⁵⁰ Greenwood T. W., *Armenian neighbours (600-1045)*, *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492*. Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, 2008, 340.

²⁵¹ თეოდოროს რშტუნი (590 – 656) – ცნობილი სომეხი მხედართმთავარი და სახელმწიფო მოღვაწე. ის ჯერ არაბებს ებრძოდა, თუმცა ბიზანტიელებთან მომხდარი კონფლიქტის გამო არაბთა ბატონობა აღიარა, ბერძნები დაამარცხა და დამასკოში გაემგზავრა, სადაც მუავიამ ის დიდი პატივით მიიღო.

საქართველო VII ს-ის დასაწყისში

დასუსტებამ და ირნელების წარუმატებელმა ბრძოლამ არაბების წინააღმდეგ მას საშუალება მისცა, სომხური მიწები გაეერთიანებინა და გარკვეული დამოუკიდებლობა მოეპოვებინა⁷⁵².

ბიზანტიის დასუსტებით ხაზარებმაც ისარგებლეს და ნელ-ნელა დაიწყეს ყირიმის ნახევარკუნძულის დაპყრობა⁷⁵³.

სწორედ ამ პერიოდში პირველი არაბული ლაშქარი ქართლშიც გამოჩნდა⁷⁵⁴ და მუსლიმთა მთავარსარდალმა ჰაბიბ იბნ მასლამამ⁷⁵⁵ ქართლის ერისმთავარს ე. წ. „დაცვის სიგელი“ მისცა⁷⁵⁶.

საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობებისა და დამკვიდრების შესახებ წყაროები საკმაოდ მწირია. არაბობის ადრეული პერიოდის შესახებ ქართული წყაროები თითქმის არაფერს ამბობენ და მათი ცნობები ფრაგმენტულია. სომხური და ბიზანტიური წყაროები ორიენტირებულები არიან ძირითადად მათი ქვეყნების შიდა პოლიტიკურ მდგომარეობასა და არაბებთან ურთიერთობაზე. ამდენად,

⁷⁵² Тер-Гевондян А. Н., *Армения и Арабский Халифат*, 23.

⁷⁵³ Артамонов М. И., *История Хазар*, Издательство государственного Эрмитажа, Ленинград, 1962, 196.

⁷⁵⁴ ივ. ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია* თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1983, 73; ბოგვერაძე ა., ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI – VIII საუკუნეებში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973, 286.

⁷⁵⁵ ჰაბიბ იბნ მასლამა ალ-ფიჰრი (617 – 662 წწ.). ცნობილი არაბი მთავარსარდალი, მონაწილეობას იღებდა ბიზანტიელების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მისი სარდლობით არაბებმა სომხური სამთავროები და ქართლი დაიპყრეს.

⁷⁵⁶ ამგვარი სიგელების გაცემა ხშირი იყო VII – VIII სს. არაბთა დაპყრობების პერიოდში. ეს იყო ოფიციალური დოკუმენტი, რომელიც არეგულირებდა ურთიერთობებს დაპყრობილ ხალხებსა და დამპყრობელ მუსლიმებს შორის. შეთანხმების შედეგად დაპყრობილები უბრძოლველად უნდა დამორჩილებოდნენ მუსლიმებს და ხარკი გადაეხადათ, ხოლო დამპყრობლები მათ უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდნენ და მხოლოდ ამ შემთხვევაში გაიცემოდა ზემოხსენებული სიგელი. არაბულ წყაროებში ქართველებისადმი გაცემული „დაცვის სიგელის“ ხუთი ვარიანტია შემონახული. (გ. ჯაფარიძე, დაცვის სიგელი, *ილაში*, ენციკლოპედიური ცნობარი, თბილისი, გამომცემლობა „ნეკერი“, 1999, 49-51).

ქართულ-არაბული ურთიერთობების ადრეული ეტაპის კვლევისას მეცნიერები ძირითადად არაბული წყაროებით ხელმძღვანელობენ. განსაკუთრებით ყურადსაღებია ალ-ბალაზორისა²⁵⁷ და ატ-ტაბარის²⁵⁸ ცნობები.

ქართული წყაროები არაფერს ამბობენ კავკასიაში არაბთა პირველ გამოჩენაზე, თუმცა ჯუანშერი²⁵⁹ მოკლედ მოგვითხრობს მუჰამედსა და მის მემკვიდრეებზე:

„მათ ჟამთა შინა გამოჩინებულ იყო მოჰამად, ნათესავი ისმაელისი, მოძღუარი სარკინოზთა სჯულისად, და ყოველი არაბიად და იამანეთი დაიპყრა. და მოკუდა იგი და დადგა მის წილ აბობიქარ და შევიდა სპარსეთს, რამეთუ ვინადთგან შესრულიყო ჰერაკლე მეფე სპარსეთს და განერყუნა სპარსეთი, არღარავინ იყო წინააღმდეგომი სპარსეთს.

ამან აბობიქარ აგარიანმან დაიპყრა სპარსეთი, შევიდა ბაღდადს და მძლავრობით დაატევებია უმრავლესთა ცეცხლის მსახურებად და მოაქცინა სარკინოზად. და მოკუდა იგი და დადგა მის წილ ომარ. და უმეტეს განძლიერდა იგი. უთხრეს ჰერაკლეს მეფესა, ვითარმედ შემოვლენ აგარიანნი შამად და ჯაზირეთად, რომელ არს შუამდინარე. და გამოვიდა ჰერაკლე ფილისტიმად, რადთამცა ეწყო მუნ. ხოლო იყო მუნ მონაზონი ვინმე კაცი ღმრთისად, და მან ჰრქუა მეფესა: „ივლტოდეთ, რამეთუ უფალმან მისცა აღმოსავლეთი და სამხრეთი სარკინოზთა, რომელ არს თარგმანი: „სარას ძალლთა“²⁶⁰“

ამ პასაჟში ჯუანშერი ძალიან მოკლედ ჰყვება არაბული დაპყრობებისა და ისლამის გავრცელების ადრეული ეტაპის შესახებ. პირველ რიგში ქართველი ისტორიკოსი იხსენიებს ისლამის მოციქულ მუჰამედს და არაბეთის ნახევარკუნძულის ისლამის დროშის ქვეშ გაერთიანებას. შემდეგ თხრობას პირველი მართლმორწმუნეებისა.

²⁵⁷ ალ-ბალაზორი – IX საუკუნის არაბი ისტორიკოსი.

²⁵⁸ ატ-ტაბარი (838 – 923 წწ). ირანელი ისტორიკოსი.

²⁵⁹ ჯუანშერი ჯუანშერიანი – XI (ან ზოგიერთი მკვლევრის აზრით. – VIII) საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი.

²⁶⁰ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, ქართლის ცხოვრება ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955, 229-230.

მუნე ხალიფას²⁶¹ აბუ ბაქრის მმართველობით აგრძელებს და შეცდომით მიაწერს მას ირანის დაპყრობას. ქართველი მემკვიდრე აქვე ხსნის სპარსელების მარცხის მიზეზს – ჰერაკლე კეისრის სასანიანებზე გამარჯვების შემდეგ ირანელები არაბებს წინ ველარ აღუდგნენ და დამარცხდნენ. არაბებმა აიღეს ერაყი²⁶², ირანი და მოსახლეობას ძალით მიაღებინეს ისლამი. აბუ ბაქრის შემდეგ თხორობა გადადის მეორე მართლმორწმუნე ხალიფაზე, ომარზე. ჯუანშერი იხსენიებს ომარის მიერ შამისა²⁶³ და ჯამირას²⁶⁴, ანუ სირიისა და ერაყის, დაპყრობას და არაბებზე თხორობას ჰერაკლე კეისრის პალესტინაში ჩასვლითა და იმპერატორის ადგილობრივ ბერთან შეხვედრით ასრულებს, რის შემდეგაც ჰერაკლემ სირიის დატოვება გადაწყვიტა. მცირე უზუსტობების გარდა (არაბებმა სპარსეთი არა აბუ ბაქრის, არამედ ომარისა და ოსმანის დროს დაიპყრეს, ასევე ჰერაკლე კეისარი პალესტინაში არ ჩასულა და ედესიდან გასცა სირიის დატოვების ბრძანება) ქართველი მემკვიდრე საკმაოდ ზუსტად აღწერს მოვლენებს. არაბეთის ნახევარკუნძულის თითქმის მთელ ტერიტორიაზე ისლამი მუჰამედის გარდაცვალებამდე გავრცელდა, მართლმორწმუნე ხალიფების დროს უკვე დიდი დაპყრობები დაიწყო: აბუ ბაქრის, ომარისა და ოსმანის პერიოდში არაბებმა დაიპყრეს სირია, პალესტინა, ეგვიპტე, მესოპოტამია და ირანი.

²⁶¹ მართლმორწმუნე ხალიფები – არაბული სიტყვა ხალიფა ნიშნავს ნაცვალს, მოადგილეს. ხალიფებად იწოდებიან ისლამის მოციქულ მუჰამედის ნაცვლები, ანუ ისლამური თემის პოლიტიკურ-რელიგიური ლიდერები. თავდაპირველად ხალიფას თანამდებობა არჩევითი იყო, თუმცა ომაიანთა (661 – 750 წწ.) და აბასიანთა (750–1258წწ.) პერიოდში უკვე მემკვიდრეობით გადაიცემოდა. პირველ ოთხ ხალიფას ეწოდებათ მართლმორწმუნე ხალიფები, რადგან ისინი მუჰამედის უახლოესი მიმდევრები იყვნენ. სულ იყო ოთხი მართლმორწმუნე ხალიფა: აბუ ბაქრ სამართლიანი (632 – 634 წწ.), ომარ იბნ ხატაბი (634 – 644 წწ.), ოსმან იბნ აფანი (644 – 656 წწ.) და ალი იბნ აბუ ტალიბი (656 – 661 წწ.).

²⁶² ჯუანშერის მიერ ნახსენები ბაღდადი, სავარაუდოდ, უნდა აღნიშნავდეს სასანიანთა დედაქალაქ ქტესიფონს ან მესოპოტამიის ცენტრალურ ნაწილს. VII ს-ში ქალაქი ბაღდადი ჯერ არ არსებობდა, ის აბასიანებმა 762 წელს დააარსეს.

²⁶³ შამ – დღევანდელი სირიისა და იორდანის ტერიტორია.

²⁶⁴ ჯამირა – არაბულად ნიშნავს კუნძულს. არაბი გეოგრაფები ამ ტერმინით იხსენიებდნენ მესოპოტამიას.

ჯუანშერის სიტყვებს იმეორებს ვახუშტი ბაგრატიონი²⁶⁵. სუმატ დავითის ძე კი მხოლოდ ერთ-ერთი წინადადების ბოლოს გაკვრით იხსენიებს არაბთა დაპყრობებს: „... და ამბავი მოიწია, ვითარმედ ბაღდადი დაიპყრეს აგარის ნათესავთაო“²⁶⁶.

ამ დროს ქართლის გამგებელი არის სტეფანოზი. მისი მოკლე დახასიათებისას არც ჯუანშერი და არც სხვა ისტორიკოსი არაბებს არ იხსენიებს: „ესე სტეფანოზ იყო უმეტეს ყოველთა ქართლისა მეფეთა და მთავართა მორწმუნე, განმწმენდელი სჯულისაჲ და მაშენებელი ეკლესიათაჲ“²⁶⁷.

როგორც ჩანს, ქართველი ისტორიკოსებისთვის არაბთა პირველი ლაშქრობები კატასტროფის ტოლფასი არ ყოფილა, და მურვან ყრუს²⁶⁸ გამორჩენამდე არაბებში მხოლოდ შორეულ საფრთხეს ხედავდნენ. ეს არც უნდა იყოს გასაკვირი. სპარსელების ხანგრძლივი ბატონობისა და ბიზანტიელების გამანადგურებელი ლაშქრობის შემდეგ ქართველებისთვის ჰაბიბ იბნ მასლამას დაცვის სიგელი ხსნად თუ არა, დიდ საფრთხედაც არ განიხილებოდა. მითუმეტეს, როგორც ჩანს, სიგელში გაწერილი პირობები საკმაოდ მისაღები და ხარკიც არცთუ ისე მძიმე ჩანდა. ამდენად, ქართველ მემკთიანეებს ამ ამბებისთვის ყურადღება არ მიუქცევიათ და, როგორც ჩანს, მათთვის „არაბობა“ მურვან ყრუს შემოსევით დაიწყო. არაბების მიერ ქართლის დაპყრობიდან მურვან ყრუს შემოსევამდე (735 წ.) დაახლოებით 80 წელიწადი გავიდა. დროის ამ მონაკვეთის შესახებ ქართული წყაროები სდუმან. როგორც ჩანს, ამ პერიოდში ქართველებსა და არაბებს შორის მნიშვნელოვან დაპირისპირებას ადგილი არ ჰქონია და ქართლის მოსახლეობას აწყობდა ჰაბიბ იბნ მასლამას მიერ შემოთავაზებული პირობები. ქართულ წყაროების მიხედვით არაბების

²⁶⁵ ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 123.

²⁶⁶ სუმატ დავითის-ძე, 1955, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა*, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 376.

²⁶⁷ *ჯუანშერი*, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 228.

²⁶⁸ მარვან იბნ მუჰამედ იბნ მარვან იბნ ალ-ჰაქამ 692 ან 695 – 750 წწ. ომაიანთა დინასტიის უკანასკნელი ხალიფა. მმართველობის წლები 744 – 750 წწ. ქართულ წყაროებში მოიხსენიება როგორც მურვან ყრუ.

მიერ ქართლის აოხრების პირველი ფაქტი სწორედ მურვან ყრუს ლაშქრობებია, ამდენად, როგორც ჩანს, ქართველებმა არაბები დაუნდობელ დამპყრობლებად და მოსისხლე მტრებად სწორედ ამ პერიოდიდან აღიქვეს.

ქართველი მემკვიდრეებისგან განსხვავებით სომეხი ისტორიკოსები ლევონდი²⁶⁹ და სებეოსი²⁷⁰ მეტ-ნაკლებად დეტალურად აღწერენ არაბთა პირველ გამორჩენას სამხრეთ კავკასიაში. მათი თქმით, არაბები პირველად 640 წელს სირიიდან შემოიჭრნენ. მათ დალაშქრეს სომხური ქალაქები, თუმცა მალევე გაბრუნდნენ²⁷¹, რადგან ირანის შაჰი იეზდიგერდ III²⁷² ჯერ კიდევ არ იყო საბოლოოდ დამარცხებული²⁷³. 642 წელს ნაჰავანდთან²⁷⁴ ირანელებზე გამარჯვების შემდეგ²⁷⁵ არაბებმა ისევ სამხრეთ კავკასიას მიაპყრეს ყურადღება.

სებეოსისა და ლევონდის თქმით, 643 წელს არაბები კვლავ შეიჭრნენ სომხეთში²⁷⁶, ამჯერად აზერბაიჯანის მხრიდან²⁷⁷. ამასვე ადასტურებს არაბი ისტორიკოსი ატ-ტაბარი. როგორც ჩანს, არაბები ქართლში პირველად სწორედ ამ წელს გამოჩ-

²⁶⁹ ლევონდი – VIII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი.

²⁷⁰ სებეოსი – VII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი.

²⁷¹ *The Armenian History attributed to Sebeos*, Translated, with notes, by R.W. Thomson, Historical commentray by James Howard-Johnson, assistance from Tim Greenwood, Translated Texts for Historians, Volume 31, Liverpool University Press, 1999, 100; *История халифов Вардента Гевонда, писателя VIII вѣка*, (пер. К. Патканян), Санкт-петербургъ, 1862, 4, 127 прим. 27; Тер-Гевондян А.Н., *Армения и Арабский Халифат*, 27.

²⁷² იეზდიგერდ III – სასანიანთა დინასტიის უკანასკნელი შაჰინშაჰი (632 – 652 წწ).

²⁷³ სილაგაძე ბ., არაბთა ბატონობა საქართველოში (არაბული ცნობების მიხედვით), გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991, 36.

²⁷⁴ ერთ-ერთი გადაწყვეტი ბრძოლა არაბებსა და ირანელებს შორის. ირანელებზე გამარჯვების შემდეგ არაბებმა სასანიანთა იმპერიის დასავლეთ ნაწილი (დღევანდელი ერაყი და ირანის დასავლეთ ნაწილი) დაიკავეს.

²⁷⁵ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 71.

²⁷⁶ *The Armenian History attributed to Sebeos*, 111. *История халифов Вардента Гевонда*, 5.

²⁷⁷ Тер-Гевондян А.Н., *Армения и Арабский Халифат*, 27.

ნდნენ. ლაშქრობის შესახებ ატ-ტაბარი და იბნ ალ-ასირი წერენ, რომ ჰიჯრის²⁷⁸ 22/642-43 წელს:

„გაგზავნა სურაკამ მის (აზერბაიჯანის დაპყრობის) შემდგომ ბუქაირ იბნ აბდ ალლაჰი, ჰაბიბ იბნ მასლამა, ჰუმაიფა იბნ ასაიდი და სალმან იბნ რაბია არმენიის მოსაზღვრე მთების მცხოვრებთა წინააღმდეგ. და გაგზავნა ბუქაირი მუკანისაკენ, ჰაბიბი – თბილისაკენ, ჰუმაიფა იბნ ასაიდი მათ წინააღმდეგ, ვინც ცხოვრობს ალანთა მთებში, სალმან იბნ რაბია კი სხვა მხარეს და მისწერა, რომ დაეპყროთ

გარდაიცვალა სურაკა და დაინიშნა მის ადგილას აბდ არ-რაჰმან იბნ რაბია. მოვიდნენ ის სარდლები, რომლებიც გაგზავნა სურაკამ, და არ დაუპყრია არცერთ მათგანს ის მხარე, სადაც გაგზავნილ იყო, გარდა ბუქაირისა²⁷⁹.”

სამწუხაროდ, არ არსებობს არანაირი ცნობა იმის შესახებ, თუ რატომ ვერ შეასრულა ჰაბიბ იბნ მასლამამ მასზე დაკისრებული მისია. თუმცა, ვარაუდის სახით, შეიძლება, გამოითქვას ორი მოსაზრება: პირველი ის არის, რომ მასლამამ, უშუალო სარდლის სიკვდილისა და მხედართმთავრის ცვლილების გამო, მისია არ დაასრულა და უკან გაბრუნდა, მეორე – ქართველებმა არაბებს სერიოზული წინააღმდეგობა გაუწიეს და სამხედრო დაპირისპირებაში დაამარცხეს. არ არის გამორიცხული ისიც, რომ ორივე ფაქტორმა იმოქმედა: ქართველებმა არაბები დაამარცხეს და როდესაც მასლამამ სარდლის სიკვდილის შესახებ შეიტყო, უკან გაბრუნდა, რათა ახალი დავალებები მიეღო.

წარუმატებლობის მიუხედავად, არაბებმა კვლავ განაგრძეს სამხრეთ კავკასიისა და ქართლზე შეტევები. როგორც ჩანს, მათი მთავარი მიზანი, მსგავსად წინამორ-

²⁷⁸ ჰიჯრის კალენდარი – მთვარის მოძრავი მუსლიმური კალენდარი, რომელიც შედგება 354 ან 355 (ნაკიანი წელიწადი) დღისგან. ჰიჯრის კალენდრის ათვლა იწყება 622 წლიდან, როდესაც მუჰამედი მექიდან მედინაში გადასახლდა.

²⁷⁹ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისთვის*, მცნე, 1961-1, 186. Al-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*. l'tana bihi Abu Ṣahīb al-Karami. Bayt al-afkār ad-dawliyy. D.T., 690-691; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, Mudjallad II, taḥqīq Abi al-Fiḍa' 'Abd Allah al-Qaḍi, dar al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1987, 430-431.

ბედი დიდი იმპერიებისა, იყო ჩრდილოეთის სამზღვრის გამაგრება და ხაზართა მხრიდან წამოსული საფრთხის შეძლებისგადგარად განეიტრალება. ამას ადასტურებს აბდ ალაჰ იბნ რაბია ალ-ბაჰილის²⁸⁰ ლაშქრობები დარუბანდსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში²⁸¹. ჩრდილოეთ კავკასიიდან წამოსული საფრთხის შესაჩერებლად, რა თქმა უნდა, აუცილებელი იყო ქართლში პოზიციების გამყარება.

როგორც ჩანს, თბილისზე წარუმატებელი ლაშქრობის შემდეგ, მასლამამ ახალი ღირებულებები მიიღო: ხალიფას ბრძანებით, ის მუავია იბნ აბუ სუფიანის²⁸² ხელმძღვანელობით უკვე აღმოსავლეთ ანატოლიაში ბიზანტიელებს ებრძოდა, ხოლო ქართლზე სხვა სარდალმა გაილაშქრა.

არაბი ისტორიკოსი აჰმად იბნ ასამ ალ-ქუფი²⁸³ გვაწვდის მნიშვნელოვან ინფორმაციას სალმან იბნ რაბია ალ-ბაჰილის²⁸⁴ ქართლში 645-46 წლების ლაშქრობის შესახებ. აზერბაიჯანის რამდენიმე ქალაქის დაპყრობის და ხარკის დაკისრების შემდეგ სალმანი ქართლში შემოვიდა. „ბარდავიდან შემდეგ (სალმან იბნ რაბია) გაემართა თავის მხედრებთან ერთად ჯურზანს და დაუზავდა მის მცხოვრებლებს გარკვეული (გადასახადის პირობით), რომელსაც ისინი გადაუხდინდნენ მას ყოველწლიურად“²⁸⁵. ეს არის ერთადერთი ცნობა სალმანის ქართლში ლაშქრობის

²⁸⁰ ცნობილი არაბი მთავრსარდალი. მან ხაზართა წინააღმდეგ ბრძოლით გაითქვა სახელი.

²⁸¹ Aḡ-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 691-692; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, 431.

²⁸² მუავია იბნ აბუ სუფიანი – პირველი ომაიანი ხალიფა (661-680). 639 წლიდან 661 წლამდე მუავია იყო სირიის გამგებელი. იგი აქტიურად იყო ჩართული ბიზანტიასთან ბრძოლაში. 656 წელს ხალიფა უსმანის მკვლელობის შემდეგ, ის სათავეში ჩაუდგა ხალიფა ალის წინააღმდეგ მოქმედ ოპოზიციას.

²⁸³ აჰმად იბნ ასამ ალ-ქუფი – X საუკუნის არაბი ისტორიკოსი.

²⁸⁴ სალმან იბნ რაბია ალ-ბაჰილი – ცნობილი არაბი მთავრსარდალი. მან დალაშქრა აზერბაიჯანი, სომხეთის სამთავროები და ქართლი. დაიღუპა ხაზარებთან ბრძოლაში.

²⁸⁵ თარგმანი ოთარ ცქიტიშვილისა. ცქიტიშვილი ო., *აჰმად იბნ ასამ ალ-ქუფი არაბთა პირველი ლაშქრობის შესახებ საქართველოში*, მაცნე – ისტორიის სერია, 1984-1, 102; Abū Muḥammad Aḥmad bnu A'tham al-Kufī, *Kitāb al-Futūḥ*, taḥqīq 'Alī Shīrī, Dar al-Awḡa', Bayrūt, 1991, 344.

შესახებ. ტაბარი სალმანის ლაშქრობას ზოგადად არმინიაში²⁸⁶ იხსენიებს²⁸⁷. აღ-
-ქუფის ინფორმაციით, არაბებმა ქართველებს ხარკი ჰაბიბ იბნ მასლამას დაცვის
სიგელამდე დააკისრეს და უკან, აზერბაიჯანში, გაბრუნდნენ. მიუხედავად იმისა,
რომ სხვა ავტორები ამ ფაქტს არ აღწერენ, როგორც ჩანს, ის სიმართლეს შეესა-
ბამება. აზერბაიჯანსა და აღმოსავლეთ ჩრდილოეთ კავკასიაში მიმდინარე სამ-
ხედრო კამპანიის გათვალისწინებით, არაბებისთვის აუცილებელი იყო ქართლში
გარკვეული პოზიციების გამყარება, თუმცა, სავარაუდოდ, იმ ეტაპზე რაიმე სახის
იურიდიული შეთანხმება ზედმეტად ჩათვალეს.

ქართლში და სომხეთში ლაშქრობის შემდეგ, როგორც აღ-ბალაზორი და ატ-ტა-
ბარი იტყობინებიან, ხალიფა უსმან იბნ აფანის²⁸⁸ ბრძანებით, სალმანი გაემართა
აღმოსავლეთ ანატოლიისკენ, სადაც ჰაბიბ იბნ მასლამას ბიზანტიელებთან ბრძო-
ლაში უნდა დახმარებოდა²⁸⁹. თუმცა ჰაბიბმა ბიზანტიელები სალმანის მოსვლამდე
დამარცხა. ნაღავლის გაყოფის შედეგად მომხდარი უთანხმოების შემდეგ ხალი-
ფამ სალმანი არ-რანში გაგზავნა²⁹⁰. არაბულ წყაროებზე დაყრდნობით, ქართველ
მეცნიერთა ნაწილი ვარაუდობს, რომ ბიზანტიელებზე გამარჯვების შემდეგ ჰაბიბ

²⁸⁶ არაბები არმინიას გეოგრაფიულ რეგიონად განიხილავდნენ და არა კონკრეტულ სა-
ხელმწიფოდ. არაბული წყაროების მიხედვით, არმინიის რეგიონი მოიცავდა მთელი
სამხრეთ კავკასიის ტერიტორიას აღმოსავლეთ ანატოლიიდან კასპიის ზღვამდე. არსე-
ბობს არმინიის დაყოფის რამდენიმე ვერსია. ყველაზე გავრცელებული ვარიანტია არ-
მინიის ოთხ ოლქად დაყოფა: არმინია I: არ-რანი, ანუ ალბანეთი და შირვანი; არმინია
II: ჯურზანი (ქართლი); არმინია III: დვინი, ვასპურაკანი, ბაგრევანდი (დასავლეთ თურ-
ქეთი, აღმოსავლეთ ეფერატის სათავეები) და ნახიჩევანი; არმინია IV: შიმშატი, კალი-
კალა, ხლათი და არჯიში (დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე ერზურუმის და ვანის
პროვინციები).

²⁸⁷ Aḡ-Ṭabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 722.

²⁸⁸ უსმან იბნ აფან – მუჰამედის უახლოესი მიმდევარი. მესამე მართლმორწმუნე ხალიფა
(644 – 656 წწ.)

²⁸⁹ Aḡ-Ṭabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 723.

²⁹⁰ სილაგაძე ბ., 1971, ჰაბიბ იბნ მასლამას დაცვის სიგელის დათარიღებისთვის, მაგნე – ის-
ტორიის სერია, 1971-1, 78-80; Al-Balāzuryī, *Futūḥ al-buldān*, ḥaqqahu wa sharaḥahu, ‘al-
laqa ‘ala ḥawāshihi wa a‘adda fahārisahu wa qaddama lahu ‘Abd Allah Anīs at-Tbbā’,
Mu‘assasa al-Ma‘ārif, Bayrūt, 1987, 279.

იბნ მასლამამ ქართლისკენ განაგრძო გზა და სწორედ ამ დროს მოხდა დაცვის სიგელის გაფორმება⁷⁹¹.

ამდენად, არაბული წყაროების მიხედვით, შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, რომ პირველ ეტაპზე, არაბებმა ქართლი ჯერ 642/643 წლებში დალაშქრეს ჰაბიბ იბნ მასლამას სარდლობით და ვერანაირ შედეგს ვერ მიაღწიეს, შემდეგ 645/646 წლებში ჯერ სალმან იბნ რაბიას სარდლობით – და ქართლის მოსახლეობას ხარკი დააკისრეს, ხოლო შემდეგ უკვე, იმავე წლებში, ჰაბიბ იბნ მასლამამ კვლავ დალაშქრა ქართლი და მოსახლეობას დაცვის სიგელი გაუფორმა. თუმცა, ზოგი მეცნიერის ვარაუდით, დაცვის სიგელის გაფორმება უფრო გვიან, VII საუკუნის 50-იან წლებში მოხდა⁷⁹², რაც ამ დროს სამხრეთ კავკასიაში განვითარებული მოვლენებიდან გამომდინარე უფრო სარწმუნო ჩანს.

სომხური და ბიზანტიური წყაროების მიხედვით, 650 წელს ბიზანტიასა და სახალიფოს შორის ორ- ან სამწლიანი სამშვიდობო ხელშეკრულება დაიდო⁷⁹³. სწორედ ამ დროს არაბებმა სცადეს ჩრდილოეთ კავკასიის სიღრმეში ხაზარების დალაშქრა. აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუფი მოგვითხრობს, რომ 652-53 წელს: „წავიდა (სალმანი) ხაზარებთან საბრძოლველად, სადაც დამარცხდა, მოკლულ იქნა სალმან იბნ რაბია აღ-ბაჰილი და ყველა, ვინც მასთან იყო“⁷⁹⁴. თუმცა ზოგიერთი ცნობით, ხაზარეთში მოკლეს მისი ძმა აბდ არ-რაჰმან იბნ რაბია აღ-ბაჰილი⁷⁹⁵. სწორედ ამ დროს, ანუ 653 წელს, ვადა ამოეწურა არაბულ-ბიზანტიურ სამშვიდობო ხელშეკრულებას. მი-

⁷⁹¹ სილაგაძე ბ., ჰაბიბ იბნ მასლამას დაცვის სიგელის დათარიღების თვის, 84; სიხარულიძე ე., საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხის თვის, მაცნე, 1961-1, 194.

⁷⁹² ჯანაშია ს., არაბთა საქართველოში, შრომები ტ. II, თბილისი, 1952, 363; ცქიტიშვილი ო., აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუფი არაბთა პირველი ლაშქრობის შესახებ საქართველოში, 97.

⁷⁹³ სილაგაძე ბ., არაბთა ბატონობა საქართველოში, 47; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 1982, an English translation of *anni mundi* 6095-6305 (602-813), with introduction and note, by Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982, 44.

⁷⁹⁴ თარგმანი ოთარ ცქიტიშვილისა. ცქიტიშვილი ო., აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუფი არაბთა პირველი ლაშქრობის შესახებ საქართველოში, 103; Abū Muḥammad Aḥmad bnu A'tham al-Kufyī, *Kitāb al-Futūḥ*, 345.

⁷⁹⁵ Aḷ-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 691.

უხედავად იმისა, რომ სწორედ ამ პერიოდში მედინაში არეულობები დაიწყო²⁹⁶ და მუჰამედის მრავალი მიმდევარი ხალიფა ოსმანის წინააღმდეგ ამხედრდა, მუავია იბნ აბუ სუფიანს მყარად ეპყრო სირიის სადავეები და ძირითად ყურადღებას ბიზანტიასთან დაპირისპირებას უთმობდა.

სებეოსის ცნობით, ზავის ამოწურვისას არაბებმა ომი განაახლეს და ბიზანტიელებს სომხები აუჯანყდნენ²⁹⁷. სომეხი ისტორიკოსის ეს ცნობა გვაძლევს საშუალებას, ვივარაუდოთ, რომ ამ პერიოდში სომხეთის ნაწილი კვლავ ბიზანტიის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. 653 წელს ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტი II დღევანდელი სომხეთის ტერიტორიაზე შეიჭრა. მას ყველა დიდებულმა მორჩილება აღუთქვა თეოდოროსს რმტუნის გარდა, რომელიც კუნძულ ახტამარზე²⁹⁸ გამაგრდა. სებეოსის თქმით, სომხეთის შემდეგ ბიზანტიელები ქართლშიც შეიჭრნენ და ქართველებიც დაიმორჩილეს²⁹⁹. როცა ბიზანტიელები კონსტანტინოპოლში დაბრუნდნენ, თეოდოროსმა არაბებს ლაშქარი სთხოვა და მუავიამ მას 7000 მეტრძოლი მისცა. თეოდოროსმა ტრაპიზონი აიღო და დამასკოში წავიდა. მუავიამ ის კარგად მიიღო და სამართავად „სომხეთი, იბერია, ალვანკი და სიუნიკი“ გადასცა, იმ პირობით, რომ თეოდოროსი ამ რეგიონებს დაიმორჩილებდა, თუმცა, როგორც ჩანს, სომეხმა დიდგვაროვანმა ამ დავალებას თავი ვერ გაართვა და ხალიფამ სომხეთის სამთავროებში და ქართლში ჰაბიბ იბნ მასლამა გაგზავნა³⁰⁰.

²⁹⁶ ოსმანის ნეპოტიზმმა მუჰამედის მრავალი მიმდევრის უკმაყოფილება გამოიწვია. ხალიფამ მალალ თანამდებობებზე საკუთარი ოჯახის წარმომადგენლები და ნათესავები დანიშნა, ხოლო მუჰამედის უახლოესი მიმდევრები და დაპყრობებში მონაწილე მთავარსარდლები უკანა პლანზე გადაწია. უკმაყოფილების ტალღა ეგვიპტეში აგორდა მას შემდეგ, რაც ხალიფამ ამ რეგიონის დამპყრობელი და მმართველი, ამრ იბნ ალ-ასი, თანამდებობიდან გაათავისუფლა. ოსმანის მოწინააღმდეგეების რიგებს მედინაში მცხოვრები, ცნობილი მთავრსარდლები, ტალაჰა და ზუბაირი, ასევე მუჰამედის ქვრივი აიშა შეუერთდნენ. არეულობების შედეგად 656 წელს ხალიფა უსმანი მედინაში, საკუთარ სახლში, ეგვიპტიდან ჩამოსულმა ამბოხებულებმა მოკლეს.

²⁹⁷ *The Armenian History attributed to Sebeos*, 135; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 47.

²⁹⁸ კუნძული ვანის ტბაზე.

²⁹⁹ *The Armenian History attributed to Sebeos*, 139.

³⁰⁰ *The Armenian History attributed to Sebeos*, 142-143; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 50.

ამ ფაქტს, რა თქმა უნდა, აღწერენ არაბი მემატიანეებიც. აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუფი გადმოგვცემს:

„ბალანჯარის ქვეყანაში (ჩრდილოეთი კავკასია) სალმან იბნ რაბიასა და მისი მეომრების (დატრიალებული) უბედურების შესახებ (ცნობამ) დაამწუხრა უსმან იბნ აფფანი და მოსვენება დაუკარგა მას იმდენად, რომ ძილიც კი დაუფრთხო. შემდეგ მიწერა ჰაბიბ იბნ მასლამა აღ-ფიჰრის, ბრძანებდა რა მის გამგზავრებას არმინიაში ყველა თავის მეომართან ერთად.

როცა ჰაბიბ იბნ მასლამამ მიიღო უსმანის ბარათი, იხმო თავისი მეომრები. რომელთა ოდენობა იმხანად 6000 ცხენოსანი და ქვეითი იყო, და გაემართა მათთან ერთად არმინიისკენ. იგი შევიდა (არმინიაში) მთის გასასვლელით, რომელსაც დღესაც ბანუ ზარარის გასასვლელს ეძახიან. მან იარა იმდენი, სანამ არ მიაღწია ქალაქს ხილატის (ხლატის) სახელწოდებით, სადაც ურწმუნოთა ერთი ბრბო იყო, და დაბანაკდა მის ციხესიმაგრეში. რამდენიმე დღის შემდეგ იქიდან იგი გაემართა ვიდრე არ მიაღწია ქვეყანას სახელად სირაჟ (- ტაირი)³⁰¹ და იქ დაბანაკდა. შემდეგ (ჰაბიბ იბნ მასლამამ) მიწერა ჯურზანის მცხოვრებლებს. მასთან მივიდა მათ დიდებულთა ერთი ჯგუფი და ზავი დადო მათთან 80 000 ღირებულზე, რომელნიც მიიღო. ამის გამო (ჰაბიბ იბნ მასლამამ) დაუწერა მათ (შეუვალობის) სიგელი. იგი იმყოფებოდა იქ, არმინიის ქვეყნებში, (იქიდან) წერდა იგი მათ გამგებლებს, მოუწოდებდა მათ მორჩილებისაკენ და ემუქრებოდა³⁰²“.

³⁰¹ ორიგინალ ტექსტში წერია: sirāj min bilād al-maḡmīr (სირაჟი აღ-მატამირის მიწაზე). ზ. ბუნიატოვზე დაყრდნობით ო. ცქიტიშვილმა ეს გეოგრაფიული ტერმინი თარგმნა როგორც სირაჟ (-ტაირი), თუმცა ამგვარი თარგმანის მიზეზს არ ასახელებს. ო. ცქიტიშვილი იქვე უთითებს, რომ ამ ადგილის ლოკალიზება დღეს შეუძლებელია და თვით იაკუთიც, თავის ლექსიკონში დარწმუნებით ვერ ამბობს, თუ სად მდებარეობს აღნიშნული ადგილი (ცქიტიშვილი ო., აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუფი არაბთა პირველი ლაშქრობის შესახებ საქართველოში: 96).

³⁰² თარგმანი ოთარ ცქიტიშვილისა. ცქიტიშვილი ო., აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუფი არაბთა პირველი ლაშქრობის შესახებ საქართველოში, 103; Abū Muḥammad Aḥmad bnu A'tham al-Kufyī, *Kitāb al-Futūḥ*, 345-346.

ქართლში შემოსვლამდე ჰაბიბ იბნ მასლამამ ბერძნები და მავრიანოსი³⁰³ სასტიკად დაამარცხა და ბერძენი მთავარსარდალი ქართლში გაიქცა. თეოფანე ჟამთააღმწერლის ცნობით, არაბები მავრიანოსს დაედევნენ და ქართლში შეიჭრნენ³⁰⁴. ალ-ბალაზორი და ატ-ტაბარი დეტალურად აღწერენ ჰაბიბ იბნ მასლამას შემოჭრას ქართლში და ქართველთა ელჩობას არაბ მთავარსარდალთან. ალ-ბალაზორი გადმოგვცემს:

„გადმომცეს მე უხუცესებმა დაბილის მცხოვრებთაგან, მათ შორის ბარმაქ იბნ აბდ ალაჰმა. თქვეს: გაემართა ჰაბიბ იბნ მასლამა ლაშქრით ჯურზანის დასაპყრობად. და როდესაც მიაღწიეს ზათ ალ-ლუჯუმს, გაუშვეს (არაბებმა) ნაწილი მათი ცხენებისა და აკრიფეს ლაგმები. გამოვიდა მათ წინააღმდეგ ხალხი ადგილობრივ მკვიდრთაგან (გლეხები), არ მისცეს საშუალება (არაბებს), რომ შეეკაზმათ ცხენები, შეებრძოლნენ მათ, უკუაქციეს ისინი და წაიღეს ეს ლაგმები და (წაიყვანეს) ცხენები, რამდენიც შეძლეს. შემდეგ მეორედ დაესხნენ თავს (არაბები), დახოცეს ისინი (გლეხები) და დაიბრუნეს ის, რაც წაართვეს მათ. და ეწოდა ამ ადგილს ზათ ალ-ლუჯუმი. ამბობენ: მოვიდა ჰაბიბთან ჯურზანის პატრიკიოსისა და მისი მოსახლეობის მოციქული (საითკენაც) იგი (ჰაბიბი) მიისწრაფოდა და გადასცა მას (ჰაბიბს) მათი წერილი და სთხოვა სულჰისა და ამანის წიგნი. და მისწერა მათ ჰაბიბმა და შემდეგ აი რა: ჯეშმარიტად ნიკოლა, მოციქული თქვენი, წარმოგვიდგა მე და ჩემთან მყოფ მორწმუნეებს და მოგვახსენა თქვენი სახელით, რომ ჩვენ ვართ ხალხი, რომელც განადიდდა ალაჰმა და აღმატებულყო. ასე ქმნა ალაჰმა, დიდება მას მრავალგზის, ალაჰიმე აკურთხებს მუჰამედს, მოციქულს მისას, საუკეთესოს მის ქმნილებათა შორის და გაუმარჯვებს მას. და მოგვახსენეთ, რომ თქვენ გსურთ ზავი ჩვენთან. მე შევაფასე თქვენი ძღვენი, ჩაგიტვალეთ იგი ჭიზიაში და დაგიწერეთ ამანი, რომელშიაც გიდებთ

³⁰³ ბიზანტიელი მხედართმთავარი, რომელიც იმპერატორმა სომხეთის გამგებლად დანიშნა; საგარაუდოდ, ჰაბიბ იბნ მასლამასთან ბრძოლისას დაიღუპა.

³⁰⁴ თეოფანე ჟამთააღმწერელი, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. IV ნაკვეთი I, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1941, 102-103. ბოგვერაძე, ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები, 286; სილაგაძე ბ., არაბთა ბატონობა საქართველოში, 50.

პირობას. თუ მიიღებთ მას და შეასრულებთ (ხომკარგი), თუ არა, მაშინ გამოგეცხადებათ ომი ალაჰისა და მისი მოციქულის სახელით. მშვიდობა მას, ვინც მისდევს ჭეშმარიტ გზას³⁰⁵.”

იგივე ამბავს ატ-ტაბარი ოდნავ განსხვავებულად გადმოგვცემს:

„სახელითა ალაჰისა მოწყალისა მწყალობლისა, ჰაბიბი იბნ მასლამასგან თბილისის ხალხისადმი ჯურზანიდან, ჰარმაზის მიწიდან. მშვიდობა თქვენდა. ვადიდებ ალაჰს, რომლის გარდა არა არს სხვა ღმერთი. ჭეშმარიტად, მოვიდა ჩვენთან მოციქული თქვენი თეოფილე და მოგვითანა ამბავი თქვენი სახელით, რომ ჩვენ არ ვყოფილვართ ხალხი, როგორც თქვენ გეგონათ. ასეთნი ვიყავით, ვიდრე არ წაგვიძღვა ალაჰი, ძლიერიმც არს და დიდებულიმც, სწორი გზით მუშამედის წყალობით, ალაჰიმც აკურთხებს მას და გაუმარჯვებს, და არ გაგვაძლიერა ისლამით, შემდგომად სიმციროსა, უძლურობისა და წარმართობისა. მოგვასენა თეოფილემ, რომ თქვენ გსურთ ზავი ჩვენთან, რასაც არ ვეწინააღმდეგებით არც მე და არც ჩემთან მყოფი მორწმუნენი, გამოვგზავნე თქვენთან აბდ არ-რაჰმან იბნ ჯაზი სულამიელი, სჯულის საუკეთესო მეცნიერი და ყურანის მცოდნე და გამოვატანე მას ჩემი წიგნი თქვენი შუამავლობის შესახებ. თუ დათანხმდებით, მოგცემთ ამ წიგნს და თუ უარყოფთ, გამოგიცხადებთ ომს განურჩევნალად, რამეთუ ალაჰს არ უყვარს მოღალატენი³⁰⁶.”

პირველ რიგში, როგორც ვხედავთ, ავტორებს განსხვავებულად მოჰყავთ ქართული ელჩის სახელი. ბალაზორი წერს, რომ ელჩის სახელია ნკლა (სავარაუდოდ, ნიკოლა), ხოლო ბალაზორი ახსენებს თფლი-ს (სავარაუდოდ, თეოფილე)³⁰⁷ (სახელის წაკითხვის ორი ვარიანტი გამოიწვია გადაწერის დროს არაბულ ასოებზე განლაგებული წერტილების არევამ). ასევე საინტერესოა, რომ ატ-ტაბარი ასა-

³⁰⁵ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისთვის*, 189; Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 283.

³⁰⁶ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., *არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან*, თსუ შრომები ტ. 73, 1959, 169-170; Al-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 692.

³⁰⁷ სიხარულიძე ე., *არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან*, 169.

ხელებს ქართველებთან გაგზავნილი არაბი ელჩის სახელს, ესაა ვინმე აბდ არ-რაჰმან იბნ ჯაზი სულამიელი.

ყურადღებას იმსახურებს ალ-ბალაზორის მიერ დასახელებული ადგილი – ზათ ალ-ჯუმი, სადაც არაბებთან მცირე შეტაკება მოხდა. ზოგიერთი ქართველი მეცნიერის აზრით, ეს შესაძლოა, ლოჭინი იყოს. ზათ ალ-ლუჯუმის შესახებ იაკუტის ცნობილ გეოგრაფიკულ ლექსიკონში ვკითხულობთ: „ლუჯუმი – ლიჯამის მრავლობითია. ზათალ-ლუჯუმი ცნობილი ადგილია ჯურზანში, თბილისის სანახებში“³⁰⁸. თუმცა, არცერთი არაბული წყარო არ იტყობინება, რომ მასლამამ ქართლის საზღვარი გადმოკვეთა.

შეტაკების მიუხედავად, მხარეებმა ელჩები გაცვალეს და გარკვეულ შეთანხმებას მიაღწიეს. ჰაბიბ იბნ მასლამამ ქართველებს ე.წ. დაცვის სიგელი გაუფორმა. არაბულ წყაროებში ამ დაცვის სიგელის ხუთი ვარიანტია შემონახული. ხუთივე თითქმის იდენტურია, მცირე დეტალების გარდა. აქ მოგვაქვს ქართულ ისტორიოგრაფიაში ყველაზე გავრცელებული – ალ-ბალაზორისეული ვარიანტი:

„სახელითა ალაჰისა მოწყალისა, მწყალობლისა. ესე არს წიგნი ჰაბიბ იბნ მასლამასგან თბილისის მოსახლეობისადმი მანგლისიდან, კირმიზის ქართლიდან, მათი პიროვნების, ეკლესიების, სენაკების, ლოცვისა და სარწმუნოების შეუვალობის პირობით, დამცირებისა და ჯიზიას აღიარებით. ყოველ კომლზე – დინარი. თქვენ არ გაქვთ უფლება, რომ გააერთიანოთ კომლები ჯიზიას შესამცირებლად, და არც ჩვენ, რომ დავანაწილოთ ისინი მის გასადიდებლად. ჩვენ გვექნება თქვენი კეთილი რჩევა და თქვენი შეწევნა ალაჰისა და მისი მოციქულის, ალაჰიმე აკურთხებს მას და გაუმარჯვებს, მტრების წინააღმდეგ, რამდენადაც თქვენ შეგიძლიათ, გამასპინძლება ღამით გაჭირვებული მუსლიმისა კეთილად, წიგნის ხალხისთვის, ჩვენთვის, ნებადართული სატყველით, და თუ ჩამორჩება კაცი მუსლიმი თქვენთან, მაშინ თქვენზეა მისი მოყვანა მართლმორწმუნეთა

³⁰⁸ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისთვის*, 190; სიხარულიძე ე., *იაკუტის ცნობები საქართველოზე და კავკასიის შესახებ*, ნაკვ. I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 81, არაბ. ტექსტი, 85; Yaḡūt al-Ḥamawī, *Mu'djam al-Buldān*, mudjallad al-khāmis, Dār aṣ-Ṣādir, Bayrūt, 1977, 13.

უახლოეს რაზმამდე, თუ ეს თქვენთვის შეუძლებელი არ არის. და თუ თქვენ მოიქცევით და შეასრულებთ ღოცვას, მაშინ იქნებით ჩვენი თანამომენი სარ-წმუნოებაში. თუ არა, მაშინ ჯიზია თქვენზე. და თუ შემთხვათ მუსლიმებს რაიმე საქმე, ვერ მოიგალეს თქვენთვის და დაგიმორჩილათ მტერმა თქვენმა, ამის გამო თქვენ არ დაისჯებით და არ იქნება ეს დარღვევა თქვენი პირობისა. ესაა თქვენი უფლებები და ესაა თქვენი მოვალეობები, მოწმეა ალაჰი და ანგელოს-ნი მისნი, საკმარისია ალაჰი მოწმედ³⁰⁹.”

ამ სიგელის გაფორმებით არაბებმა მნიშვნელოვანი ხელშეკრულება დაუდეს ქართველებს. თუ პირველი შემოსევების დროს მათ უბრალოდ ხარკი დაადეს მოსახლეობას, ამჯერად უკვე იურიდიული დოკუმენტის გაფორმების აუცილებლობა დაინახეს. როგორც ჩანს, ეს ბიზანტიელების მიერ ცოტა ხნით ადრე სომხურ სამთავროებსა და ქართლში ჩატარებული სადამსჯელო ექსპედიციით იყო განპირობებული. იმ დროს არაბებმა ვერ მოახერხეს ბერძნების წინააღმდეგ რეაგირება და, ამიტომ, მსგავსი შემთხვევები ნათლად გაწერეს დაცვის სიგელში: „და თუ შემთხვათ მუსლიმებს რაიმე საქმე, ვერ მოიგალეს თქვენთვის და დაგიმორჩილათ მტერმა თქვენმა, ამის გამო თქვენ არ დაისჯებით და არ იქნება ეს დარღვევა თქვენი პირობისა“. სიგელს დიდი მნიშვნელობა ქართველებისთვისაც ჰქონდა. უპირველეს ყოვლისა, ეს იყო ქართველების პირველი ოფიციალური შეხება ისლამურ დოგმებთან. სიგელი მათ აუწყებდათ, რომ ყველა იურიდიული დოკუმენტი ფორმდებოდა ალაჰის სახელით და ალაჰის მოწმობა საკმარისი იყო დოკუმენტის ლეგიტიმიზაციისთვის. სიგელი ასევე იხსენიებს ალაჰის მოციქულს და მუსლიმთა ყველა მოწინააღმდეგეს ალაჰისა და მუჰამედის მტრებად აცხადებს, რომელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში შეწევნას ქართველებს ავალებს. ასევე მნიშვნელოვანია წიგნის ხალხის³¹⁰ ხსენება, რითიც ქართველებს ატყობინებს წმინდა წიგნის, ყუ-

³⁰⁹ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., *არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან*, 171; სრული ტექსტი იხ.: Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 283-284

³¹⁰ მუსლიმები წიგნის ხალხს – „აჰლ ალ-ქითაბ“ – უწოდებენ იმ რელიგიების წარმომადგენლებს, ვისაც აქვს წმინდა წერილი, ანუ მუსლიმებს, ქრისტიანებს და იუდეველებს. თუმცა, ზოგჯერ გულისხმობენ მხოლოდ მუსლიმებს, ანუ მათ, ვინც ყურანს აღიარებს. დაცვის სიგელის ტექსტიდან გამომდინარე, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მუსლიმები იგულისხმებიან.

რანისა და მუსლიმების შესახებ, და ავალდებულებს მათ დახმარებას. დოკუმენტი ასევე სთავაზობს ქართველებს ისლამზე მოქცევას და ყველა იმ პრივილეგიას, რომლითაც მუსლიმები სარგებლობენ. სიგელი ასევე მკაფიოდ არეგულირებს მუსლიმთა მოვალეობებს ქართველების წინაშე. ჭიზის სანაცვლოდ დამპყრობლები იძლევიან როგორც სარწმუნოების და ქონების ხელშეუხებლობის გარანტიას, ასევე გარეშე მტრისგან დაცვის პირობას. სიგელის გაფორმების შედეგად ქართლის მოსახლეობა, ისევე როგორც სხვა მრავალი დაპყრობილი ხალხები, ისლამური სახელმწიფოს ნაწილი გახდა. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ ისინი ზიმიებად³¹¹ იქცნენ და მათზე უკვე ისლამური კანონმდებლობა ვრცელდებოდა.

პირველი ქართულ-არაბული ხელშეკრულების განხილვისას ისმის კითხვა, თუ კონკრეტულად ვის მიმართ იყო გაცემული აღნიშნული სიგელი? მეცნიერთა ნაწილი ვარაუდობს, რომ მასლამამ სიგელი უბოძა მხოლოდ თბილისის მოსახლეობას³¹², ხოლო ნაწილი მიიჩნევს, რომ შიდა და ქვემო ქართლის მოსახლეობას³¹³. თუ გავითვალისწინებთ აჰმად იბნ ასამ ალ-ქუფის მიერ მოხსენიებულ „დიდებულთა ჯგუფს“, შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, რომ არაბ სარდალს შეხვდნენ არა მხოლოდ თბილისის წარმომადგენლები, არამედ სხვა რეგიონების დესპანებიც. ამ შემთხვევაში იკვეთება ქართლის ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ გადადგმული ნაბიჯები. ქართული წყაროების მიხედვით, სტეფანოზი მთელი ქართლის მმართველი იყო, და მისი სამფლობელოს დიდებულები მას უნდა დამორჩილებოდნენ. იმ პერიოდში კი ქართლი მოიცავდა ფართო რეგიონს კახეთიდან კლარჯეთამდე. შესაძლებელია, ქართლის სხვადასხვა რეგიონების წარმომადგენლები

³¹¹ ზიმიები – ისლამურ სახალიფოში მცხოვრები არამუსლიმები, რომლებიც ხელშეკრულების საფუძველზე სარწმუნოებისა და ქონების შეუვალობით სარგებლობდნენ და სამაგიეროდ იხდიდნენ როგორც სულაღორიც (ჭიზა), ასევე მიწის (ხარაჯა) გადასახადებს. ზიმიებს ჰქონდათ უფლება, გარკვეული თვითმმართველობით ესარგებლათ.

³¹² სიხარულიძე ე., *ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელის“ აბუ უბაიდისეული ვარიანტი*, 10; სიხარულიძე ე., *არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან*, 174; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 75.

³¹³ ივ. ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია II*, 75; ჯანაშია ს., *არაბთა საქართველოში*, 364; ლორთქიფანიძე მ., *საქართველო-არაბთა სახალიფოს ურთიერთობის ზოგი საკითხი*, *აღმოსავლეთმცოდნეობა* # 3, 2014, 237.

უბრალოდ სტეფანოზის, როგორც მათი სუბერენის, დელეგაციის წევრები იყვნენ, თუმცა, არ არის გამორიცხული, ძალაუფლების დეცენტრალიზაციის მცდელობასთან გვევლინება საქმე.

ყურადღება უნდა მივაქციოთ გეოგრაფიულ დასახელებას „კირიმის ქართლი“. სიგელის სხვადასხვა ვარიანტებში, ეს ტერმინი განსხვავებულად არის მოცემული. მაგალითად, აბუ უბაიდისეულ³¹⁴ ვარიანტში წერია „ალ-ჰარმინი/ალ-ჰირმინი“, ხოლო ზანჯუვაიშთან³¹⁵, ატ-ტაბარისთან³¹⁶ და იაკუთთან³¹⁷ – „ალ-ჰარმაზი“.

ამ ტერმინთან დაკავშირებითაც არ არსებობს ერთიანი აზრი. მეცნიერთა ნაწილი თვლის, რომ „ალ-კირიმ“ სწორია და უნდა გავიგოთ როგორც კერძო, ყირიმში³¹⁸ და აღნიშნავს „წითელ ქართლს“³¹⁹, ნაწილი თვლის, რომ სწორია „ალ-ჰარმანი/ალ-ჰირმინი“ და მას არმინიად კითხულობს³²⁰, ხოლო ზოგი თვლის, რომ

³¹⁴ თარგმანი ოთარ ცქიტიშვილისა: ცქიტიშვილი ო., *ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელი“ აბუ უბაიდის თხზულებაში*, მაცნე – ისტორიის სერია 1976-2, 193-194; Abū 'Ubayd al-Dāsim bnu Salām, *Kitāb al-Amwāl*, taqdim wa dirāsa wa tahqīq ad-duktūr Muḥammad 'Amāra, Dār ash-Shurūq, Bayrūt, 1989, 296-297.

³¹⁵ სრული ტექსტი იხ.: Ḥamid bnu Zandjuwayh, *Kitāb al-Amwāl*, tahqīq ad-duktūr Shakir Dhayb Fayyād, markaz al-malik faysal li-lbuḥūth wa ad-dirāsāt al-islāmyya, 1986, 475. ქართული თარგმანი იხ.: ცქიტიშვილი ო., *ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელი“ ჰუმაიდ იბნ ზანჯუვაიშის „ქონების წიგნში“*. მაცნე – ისტორიის სერია, 1991-2, 104-105.

³¹⁶ სრული ტექსტი იხ.: Aṭ-Tabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 692-693; ქართული თარგმანი იხ.: სიხარულიძე ე., *არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან*, 171-172.

³¹⁷ სრული ტექსტი იხ.: Yaḡūt al-Ḥamawī, *Mu'djam al-Buldān*, mudjallad ath-thānī, Dār aṣ-Ṣādir, Bayrūt, 1977, 36; ქართული თარგმანი იხ.: სიხარულიძე ე., *ვაკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*, ნარკვ. I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 39, არაბ. ტექსტი, 43.

³¹⁸ „მუხის ქერქის ერთგვარი პარაზიტი, რომელსაც გამხმარი სახით ხმარობენ წითელი საღებავის დასამზადებლად“ (წერეთელი გ. *არაბულ-ქართული ლექსიკონი*, თბილისი, 1951, 197).

³¹⁹ ჯანაშია ს., *არაბობა საქართველოში*, 364.

³²⁰ სიხარულიძე ე., *ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელის“ აბუ უბაიდისეული ვარიანტი*, გამომცემლობა „ქრონოგრაფი“, თბილისი, 2001, 11.

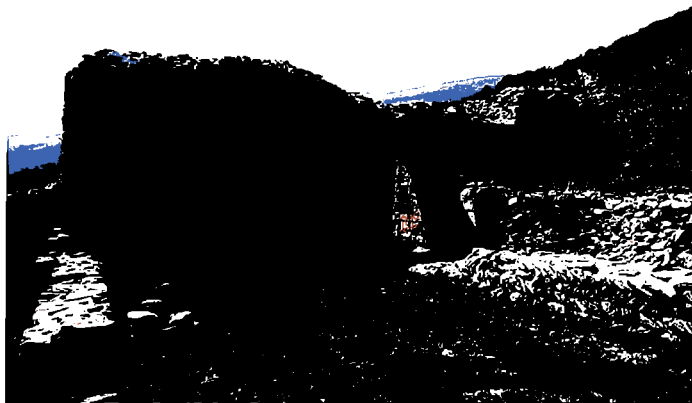
თბილისი

სწორი ფორმა „ალ-ჰარმაზი“ ანუ არმაზი³⁷¹ თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ მასლამას ეახლნენ დესპანები არა მხოლოდ თბილისიდან, არამედ სხვა რეგიონებიდანც, მაშინ მართებული წაკითხვა უნდა იყოს არმაზი, ანუ სიგელი გაიცა თბილისის, მანგლისისა და არმაზის მოსახლეობისადმი. ეს შესაძლოა, ნაწილობრივ ასახავდეს იმ პერიოდის შიდა პოლიტიკურ პრობლემებს. მანგლისი და არმაზი პოლიტიკურად თბილისს ექვემდებარებოდნენ, თუმცა, სავარაუდოდ, უცხოელ დამპყრობლებთან იურიდიული დოკუმენტის გაფორმებას მათი დესპანები

³⁷¹ ცქტიშვილი ო., ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელი“ ჰუზაიდ იბნ ზანჯუუაიძის „ქონების წიგნში“, 109.

შანშელია ტაძარი

არგვიშვილი-ბაბინიძე

ესწრებიან, მომხდურს ძღვენს მიაერთევენ და გაფორმებულ დოკუმენტში მათ მოხსენიებას ითხოვენ. არცაა გასაკვირი, რომ იმ პერიოდის ქართლში არსებული ორ უმნიშვნელოვანესი რელიგიურ ცენტრს, არმაზს, ანუ მცხეთას, და მანგლისს, გამორჩეული იურიდიულ-ადმინისტრაციული უფლებებით სარგებლობის პრეტენზია ჰქონოდათ, სახელმწიფო მნიშვნელობის მოლაპარაკებებში იღებდნენ მონაწილეობას და არაბების თავისი პოზიციების გამყარებისა და ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტების მიზნით გამოყენებას ცდილობდნენ. როგორც არაბული წყაროებიდან ირკვევა, არაბ მთავრსარდალს სტეფანოზმა 100 დინარი (ოქროს მონეტა) მიართვა, ხოლო დიდებულებმა – 80 0000 დირჰემი (ვერცხლის მონეტა)³⁷². მასლამამ მიღებული ძღვენი დაკისრებულ გადასახადებში ჩაუთვალა და ქართლის სხვა მხარეების დასაპყრობად გაემართა. იბნ ალ-ასირი გადმოგვცემს, რომ ჰაბიბ იბნ მასლამა: „გაემართა თბილისისკენ და დაუზავა მის მცხოვრებლებს და ისაა (თბილისი) ჭურზანში. შემდეგ დაიპყრო მრავალი ციხე და ქალაქი მის მეზობლად ზავით“³⁷³. თუ რა მხარეები დაიპყრეს არაბებმა, ამაზე უფრო დეტალურ ინფორმაციას იბნ ალ-ფაკიში და ალ-ბალაზორი გადმოგვცემენ. იბნ ალ-ფაკიში წერს:

„დაიპყრო ჰაბიბ იბნ მასლამამ ოსმან იბნ აფფანისთვის არმენიის ნაწილები: ჭურზანი, ქასფარი, ქისალი, ხუნანი, სამსახი, ალ-ჯარდამანი, ქსფიბისი, შავშითი და ბაზალეთი სულჰით, იმ პირობით, რომ გადაიხდიდნენ გადასახადს სულზე და მიწაზე. და შეუთანხმდა სანარიელებს, კლარჯეთისა და დუდანის მცხოვრებლებს გადასახადზე“³⁷⁴.

³⁷² ცქიტიშვილი ო., აჰმად იბნ ასამ ალ-ქუფი არაბთა პირველი ლაშქრობის შესახებ საქართველოში, 98.

³⁷³ სიხარულიძე ე., საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისთვის, 187; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, Mudjallad II, taḥqīq Abi al-Fiḍa' 'Abd Allah al-Qaḍi, dar al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt, 1987, 479.

³⁷⁴ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისთვის, 187; Ibn al-Faqih, *Kitāb al-Buldān*, taḥqīq Yūsuf al-Hādī, 'ālam al-Kutub, Bayrūt, 1996, 589.

ალ-ბალაზორი:

„ამბობენ, დაიპყრო ჰაბიბმა ჰვარჰ, ქსფრისი, ქსალ, ხუნან, სამსახი, ალ-ჯარდამან, ქსთსჯი, შვშთ, ბაზლით ზავით, იმ პირობებით, რომ არ დაღვრიდნენ მათი მცხოვრებლების სისხლს, არ დაანგრევდნენ მათ სალოცავებს და ქალაქის გალავნებს და რომ ისინი (დაპყრობილები) გადაიხდიდნენ გადასახადს მიწაზე და სულზე. და დაეზავა მოსახლეობას კლრჯით, სრიალით, ხახიტ, ხუხიტ, არტ-ჰალ და ბაბ ალ-ლალისა. და დაეზავა სანარილებს და დუდანელებს გადასახადის პირობით³²⁵.“

ალ-ბალაზორის პასაჟში რამდენიმე დასახელება იწვევს მეცნიერთა დავას, თუმცა, ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულია შემდეგი წაკითხვა:

„ამბობენ, დაიპყრო ჰაბიბმა ჯავახეთი, ქსოვრისი, ქსანი, ხუნანი, სამცხე, გარდაბანი, კასპი, შავშეთი, ბაზალეთი, ზავით, იმ პირობით, რომ არ დაღვრიდნენ სისხლს მათი მცხოვრებლებისა, არ დაანგრევდნენ მათ სალოცავებს და ქალაქის გალავნებს და რომ ისინი (ქართველები) გადაიხდიდნენ გადასახადს მიწაზე და სულზე³²⁶. და დაეზავა თრიალეთის, კახეთის, კუხეთის, არტაანის, დარიალანის მოსახლეობას, წანარებსა და დიდოელებს გადასახადის პირობით³²⁷.“

არ არის გამორიცხული, რომ სტეფანოზი და ქართლის დიდგვაროვნები მასლამას ჯერ კიდევ 642-43 და 645-46 წლების ლაშქრობებიდან იცნობდნენ და ამ დროისთვის მზად იყვნენ როგორც მოლაპარაკებებისა და ზავის პირობებისთვის, ასევე არაბების საკუთარი ინტერესებისთვის გამოყენებისთვის. შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, რომ სტეფანოზს არაბების დახმარებით ცენტრალური ხელისუფლების გამყარების იმედი ჰქონდა, ხოლო დიდგვაროვნები კი პირიქით, არაბების შემოს-

³²⁵ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისთვის*, 189; Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 285.

³²⁶ აქ იგულისხმება სულადობრივი გადასახდი – ჯიზია. ჰაბიბ იბნ მასლამას დაცვის სიგელის მიხედვით, სულადობრივ გადასახადს გადაიხდიდა კომლი და არა ინდივიდი.

³²⁷ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისთვის*, 194.

ვლაში სტეფანოზის დასუსტებისა და დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარების შე-
საძლებლობას ხედავდნენ. ქვეყნის დეცენტრალიზაციის მიმართულებით პირვე-
ლი ნაბიჯები არმაზმა და მანგლისმა გადადგეს. მოტანილი არაბული წყაროები
მიუთითებენ, რომ მასლამამ ქვეყნის დეცენტრალიზაციას დაუჭირა მხარი, რაც
სტეფანოზთან დადებულ სიგელში მანგლისისა და არმაზის ცალკე მოხსენიება-
ში გამოიხატა. შემდეგ არაბებმა ქართლის რეგიონები სათითაოდ, ნაწილ-ნაწილ
დაიპყრეს³²⁸ და სხვადასხვა პირობებით შეუთანხმდნენ. აქ უკვე ცალსახად სახე-
ზეა სტეფანოზის ხელისუფლებაზე შეტევა, როგორც არაბი დამპყრობლების, ასევე
ქართველი დიდებულების მხრიდან. სტეფანოზი წინ ვერ აღუდგა გარე და შიდა
მტრების მხრიდან ერთობლივ შევიწროებას და შვილებთან, მირთან და არჩილ-
თან, ერთად ეგრისში გაიქცა:

„ხოლო სტეფანოზს ესხნეს ორნი ძენი, არჩილ და მიჰრ. და განუყო ყოველი
ხუასტაგი სამეფოსა მისისა, საგანძური ოქროსა და ვერცხლისა და თულთა პა-
ტიოსანთა: და ნახევარი წარიღო ქუეყანასა ეგრისსა და წარიყვანა ძე თვისი
პირმშო მიჰრ; და ნახევარი საქონელისა მისისა მისცა არჩილს, უმრწმესსა ძესა
თვსსა. ხოლო არჩილ დაჰფლა საგანძური უფროსი ჳევსა კახეთისასა; ხოლო
სამსახურებულნი ოქროსა და ვერცხლისანი ჳევსა უჯარმისასა, და საგანძურნი
ქართლისა და ჳავახეთისანი დასხნა გორს, რომელი მანვე ერაკლე განაჩინა
სამალავად განძთა მათოვს, რომელნი თანა ვერ წარჴქონდეს. სახელი გორისა
მის არის ტონთიო, რომელ არს თარგმანებით „მთა ოქროსა“. და დასუა მას ზე-
და ტილისში, რათა ვერვინ შეუძლოს გამოღებად. ხოლო საგანძურნი ყოველთა
ქართლისა ეკლესიათანი დაფლნა არჩილსა დიდისა სიონისასა მცხეთას. და
შემდგომად მცირედთა ჟამთა შევიდა არჩილცა ეგრადვე³²⁹.“

არაბების შემოსევის დროს უჯარმა და კახეთის ნაწილი სტეფანოზის პირადი საგ-
ვარეულო მამულია, რომელსაც მისი უმცროსი შვილი, არჩილი განაგებს. რა თქმა

³²⁸ ლორთქიფანიძე მ., *არაბთა სახალიფოს გავლენის დამყარება ქართლში, ქართულ-ა-
რაბული ურთიერთობები VII-VIII საუკუნეებში, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარ-
კვევები*, ტ. I, თბილისი, 1998,

³²⁹ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 233.

უჯარმა

უნდა, სტეფანოზის გაქცევისა და არაბების მიერ კახეთის დამორჩილების შემდეგ, არჩილს უჯარმაში აღარ ედგომებოდა და ის ჯავახეთის გავლით, ეგრისში გაიქცა, სადაც მამას და ძმას შეუერთდა. ქართველი მემკვიდრის თქმით, სტეფანოზი ანაკოფიაში გარდაიცვალა³³⁰.

არაბებისა და ქართლის ზოგიერთი დიდგვაროვნის მხრიდან არაა გასაკვირი სტეფანოზის და მისი შთამომავლების დევნა. საქმე ეხება ბაგრატიონთა და ხოსროანთა³³¹ დინასტიებს შორის დაპირისპირებას და მათ ურთიერთობებს საგარეო

³³⁰ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 235.

³³¹ ქართველ მეფეთა და მთავრთა დინასტია III – VIII საუკუნეებში. ლეონტი მროველის მიხედვით ქართლში პირველი ხოსროანი მეფე იყო მირიანი. ქართლის ცხოვრების მიხედვით მირიანი სპარსეთის მეფე „ქასრე ანუშარვანის“ შვილია, რომელსაც ქართლის ერისთავებმა ცოლად შერთეს ასპაგურ მეფის ასული აბეშურა. მირიანი იყო ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფე და ფარნავაზინათა პოლიტიკის გამტარებელი.

ძალებთან. VI საუკუნის ბოლოს, ბიზანტიელებმა, ირანელების საწინააღმდეგოდ, ქართლის ერისმთავრის პოზიციაზე გუარამ ბაგრატიონს, რომელიც კურაპალატის³³² ტიტულს ატარებდა, დაუჭირეს მხარი. რთული პოლიტიკური ვითარების გამო

ანაკოფია

ბიზანტიაც და ირანიც მიესალმა ქართლში გუარამის მმართველობას, თუმცა ნუმისმატიკური მასალიდან ირკვევა, რომ ქართლი, ნომინალურად მაინც, ირანის შაჰის მორჩილებაში დარჩა³³³. მიუხედავად ამისა, როგორც ჩანს, გუარამს საშინაო საქმეებში მოქმედების სრული თავისუფლება არ ჰქონდა: „და მეფობდა კეთილად და უშფოთველად. არამედ ერისთავნი ქართლისანი ვერ სცვალნა საერისთავოთა ამათთა, რამეთუ სპარსთა მეფისაგან და ბერძენთა მეფისაგან ჰქონდეს სიგელნი მკვდრობისთვის საერისთავოთა მათთა, არამედ იყვნეს მორჩილებასა გუარამ კურაპალატისასა“³³⁴. როგორც ჩანს, ხოსროიანებმაც მიიღეს გუარამის მთავრობა და თავის მამულებში, უჯარმაში დამკვიდრდნენ: „და შვილნი ბაკურ მეფისა-

³³² მაღალი ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტული.

³³³ ბოგვერაძე, *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 272-273.

³³⁴ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 221.

ნი, ნათესავნი დაჩისანი, ვახტანგის ძისანი, რომლისადა მიეცა მეფობა ვახტანგ მეფესა, იგინი დარჩეს კახეთს, და დაიპყრეს კუხეთი და ჰერეთი იორითგან, და დასხდეს უჯარმას, და იყვნეს მორჩილებასა გუარამ კურაპალატისა³³⁵. გუარამის გარდაცვალების შემდეგ ქართლის მმართველი გახდა მისი ძე სტეფანოზი. სტეფანოზი თავისი პოზიციების განმტკიცებას შეეცადა და შიო მღვიმის მონასტერს დაუპირისპირდა³³⁶. ასევე, მცხეთის უკანა პლანზე გადაწევის ხარჯზე, თბილისი პოლიტიკურ ცენტრად აქცია: „ხოლო ამის სტეფანოზის-ზე მცხეთას მოაკლდებოდა და ტფილისი განძლიერდებოდა, არმაზი აღოვრდებოდა კალა აშენდებოდა“³³⁷. სტეფანოზის მმართველობის დროს დაიწყო სასტიკი დაპირისპირება დიოფიზიტურ და მონოფიზიტურ ეკლესიებს შორის, რასაც ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის განხეთქილება მოჰყვა³³⁸. ამავე პერიოდს დაემთხვა არეულობები ბიზანტიაში და იმპერატორ მავრიკიოსის მკვლელობის³³⁹ შემდეგ, სტეფანოზი სპარსელებს მიემხრო. მან სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია თბილისთან მოსულ ჰერაკლე კეისარს, თუმცა ბრძოლაში დაიღუპა³⁴⁰. მის ნაცვლად ჰერაკლე კეისარმა ქართლის სათავეში ისევ ხოსროიანთა დინასტია დააბრუნა და მმართველად ადარნასე დანიშნა. სტეფანოზის შვილები, თავის მამულში კლარჯეთში გაიქცნენ. ბიზანტიელებმა ქართლის დასავლეთი ნაწილები დაიპყრეს და დარჩენილი ტერიტორიების, რომლებიც კახეთიდან კლარჯეთამდე იყო გადაჭიმული, სათავეში ადარნასე დარჩა: „მაშინ კუალად წარიღეს ბერძენთა საზღვარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღვისპირი. და შვილნი სტეფანოზისანი დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა, სხუა ყოველი ქართლი დაიპყრა ადარნასე ბაკურის ძემან მთავ-

³³⁵ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 219.

³³⁶ ბოგვერაძე, *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 273-274.

³³⁷ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 223.

³³⁸ ბოგვერაძე, *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 277.

³³⁹ 602 წელს იმპერატორი მავრიკიოსი აჯანყებულებმა მოკლეს.

³⁴⁰ ნაშრომის პირველ ნაწილში დეტალურადაა განხილული ბიზანტია-ირანის ურთიერთობების ტრილში ჰერაკლე კეისარის მოღვაწეობა და მისი ლაშქრობები., მაგრამ ჩავთვალებთ, რომ არაბების გამოჩენასთან დაკავშირებით, მათ კონტექსტში საინტერესო იქნებოდა უკვე არაბული წყაროების ტრილში წარმოდგენილიყო ეს ეპოქა და მიმდინარე პროცესები.

რობით, და მეფობისა სახელი ვერცა მან იკადრა. და ერისთავნი იგი თვს თვსა საერისთაოსა შინა მკვდრობდეს შეუცვალეზლად, და მორჩილებდეს ადარნასე მთავარსა³⁴¹. როგორც დავინახეთ, მიუხედავად იმისა, რომ ადარნასე დიდი ტერიტორიების მფლობელია (კახეთი, კუხეთი და ჰერეთი ხოსროიანებმა ჯერ კიდევ გუარამის მმართველობის დროს დაიპყრეს და უჯარმიდან მართავდნენ, ამდენად, ეს ტერიტორიებიც ადარნასეს ექვემდებარება საგვარეულო ხაზით), ქართლში მან ვერ შესძლო ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცება, ამდენად, ის ბიზანტიის ერთგულ მოკავშირედ რჩებოდა. როგორც ჩანს, მისმა შვილმა და მემკვიდრემ სტეფანოზმა ვერაფერი შეცვალა და მამის პრობიზანტიური პოლიტიკა გააგრძელა. ამდენად, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არ არის გასაკვირი, რომ ერთის მხრივ, მას არ ენდობოდა ჰაბიბ იბნ მასლამა, რადგან შესაძლოა, მანამდე უკვე ჰქონდა სტეფანოზთან უშუალო შეხება და კარგად იცოდა ქართლის ერისმთავრის პრობიზანტიური კურსის შესახებ, რასაც, ასევე, მავრიანოსის ქართლში გაქცევა ადასტურებს, ხოლო მეორეს მხრივ ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლებით უკმაყოფილო იყო ადგილობრივი დიდგვაროვნების ნაწილი. პირველი ოპოზიციური ნაბიჯები გადადგეს არმაზის და მანგლისის მთავრებმა. პირველები ვერ ეგუებოდნენ არმაზის „აღოჯრებას“ და პოლიტიკური ცენტრის თბილისში გადატანას, ხოლო მანგლისელები ვერ პატიობდნენ სტეფანოზის მამას, ადარნასეს, იმას, რომ მან მანგლისი ჰერაკლე კეისრის მიერ მოწყობილი ძარცვისგან ვერ დაიცვა და იმპერატორს წინ ვერ აღუდგა³⁴². სავარაუდოდ, ძალით თუ ნებით, ოპოზიციურ ძალებს მხარი დაუჭირეს ქართლის სხვა დიდგვაროვნებმაც, რის შდეგადაც ქვეყანა, თითქმის უბრძოლველად, არაბებს გადასცეს, სტეფანოზი კი ეგრისში განდევნეს.

როგორც დავინახეთ, მასლამამ, ქართველებისვე დახმარებით, ქართლის ცენტრალური ხელისუფლება დაამხო, ქვეყანა დაქსაქსა და თითქმის ყველა საკვანძო გზა თუ გადასასვლელი დაიპყრო. პირველ რიგში არაბები აკონტროლბდნენ მტკვრის ხეობას და მის მიმდებარე რეგიონებს. ასევე, ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელ დარიალს, სამხრეთიდან – თრიალეთს და აღმოსავლეთიდან – კახეთს. ამ საკვანძო რეგიონების კონტროლი, არაბებს საშუალებას აძლევდა, უფრო თამა-

³⁴¹ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 226.

³⁴² იქვე, 227-228.

მად ემოქმედათ ბიზანტიისა და ხაზარების წინააღმდეგ.

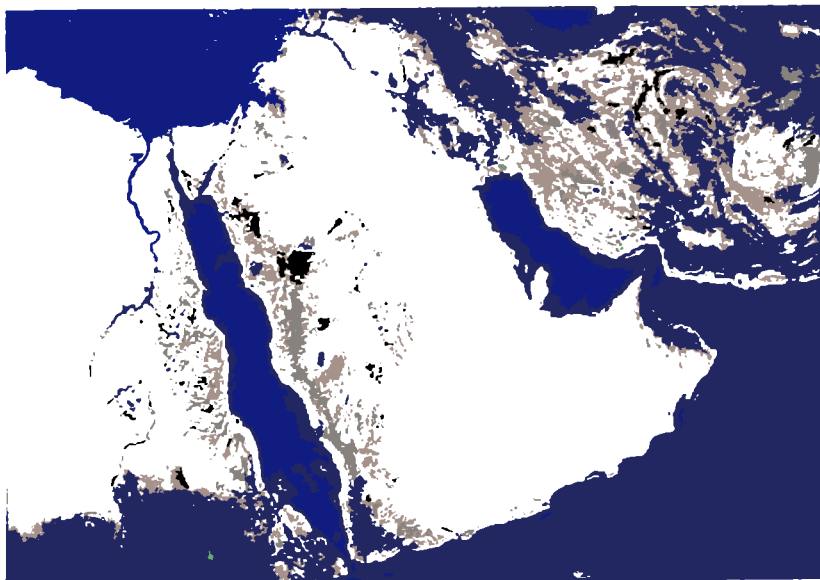
ქართლის დაპყრობის შემდეგ, ხალიფამ ჰაბიბ იბნ მასლამა მალევე გაიწვია და არმინიის გამგებლები ერთმანეთის მონაცვლეობით ძალიან მოკლე პერიოდში იყვნენ: ჰუზაიფა იბნ ალ-იამანი, ალ-მულირა იბნ შუაბი და ალ-აშას იბნ კაის ალ-ქინდი³⁴³. ნწნ წელს კი ხალიფა უსმანის მკვლელობის შემდეგ სახალიფო ხანგრძლივ სამოქალაქო ომში ჩაეფლო, რომელშიც მასლამა მუავიას უჭერდა მხარს, და სამხრეთ კავკასიისთვის არავის ეცალა. სამოქალაქო ომი ნწ1 წელს მუავიას გამარჯვებით დასრულდა და სახალიფოს სათავეში ომაიანთა დინასტია მოვიდა.

რათა უკეთ გავერკვათ იმ მიზეზებში, თუ რატომ იყო ადრეული არაბული დაპყრობები ამდენად სწრაფი და ეფექტური, ასევე ვის დაუპირისპირდნენ ქართველები VII საუკუნის შუახანებში, საჭიროა, მოკლედ გავეცნოთ არაბთა ისტორიას და იმ გარემოებებს, რამაც არაბთა წარმატება განაპირობა.

ისლამამდელი არაბები და არაბული სახელმწიფოები

უძველესი დროიდან არაბები სახლობდნენ არაბეთის ნახევარკუნძულსა და სირიის უდაბნოში. ეს არეალი საკმაოდ ვრცელი და მრავალფეროვანია. ნახევარკუნძული ფართო ტერიტორიას მოიცავს (დაახლოებით 3.2 მილიონი კვადრატული კილომეტრი). ჩრდილოეთიდან მას ესაზღვრება სირიის უდაბნო, აღმოსავლეთიდან – სპარსეთის ყურე, სამხრეთიდან – არაბეთის ზღვა, ხოლო დასავლეთიდან – წითელი ზღვა. მიუხედავად იმისა, რომ ნახევარკუნძულზე არ არსებობს არცერთი დიდი მდინარე ან წყალსატევი, ის მთლიანად არ წარმოადგენს ხრიოკ უდაბნოს. მრავლად არის დიდი თუ მცირე ოაზისები და სეზონური მდინარეები, რომლებსაც წვიმები კვებავს. ტერიტორიის დიდი ნაწილი ვარგისია მესაქონლეობისთვის. განსაკუთებით გავრცელებულია აქლემების მოშენება, რადგან ეს ცხოველი ძალიან გამძლეა, თუმცა წყალსატევებთან ახლოს წვრილფეხა საქონლის მოშენების საშუალებაც არსებობს.

³⁴³ ცქიტეიშვილი ო., აჰმად იბნ ასად ალ-ქუფი არაბთა პირველი ლაშქრობის შესახებ საქართველოში, 99.

არაბეთის ნახევარკუნძული

ბუნებრივი პირობებიდან გამომდინარე ადგილობრივი მოსახლეობა სხვადასხვა ცხოვრების წესს ეწეოდა და კულტურულ-ისტორიული პროცესები არათანაბრად მიმდინარეობდა. ნახევარკუნძულის სამხრეთი ნაწილი, ოაზისები და სირიის უდაბნოს ზოგიერთი რეგიონი მოსახლეობას საშუალებას აძლევდა, დამკდარი მიწათმოქმედება³⁴⁴ ეწარმოებინათ. იქ გამავალმა მნიშვნელოვანმა სავაჭრო გზებმა, კი ხელი შეუწყო პირველი არაბული სახელმწიფოების შექმნას. უძველესი ცივილიზაციის კერები სამხრეთში, დღევანდელი იემენისა და ომანის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა, ჩრდილოეთში კი – სირიის უდაბნოში. არაბეთის ნახევარკუნძულის ცენტრალური ნაწილი კი დიდი ხნის განმავლობაში მომთაბარე მესაქონლეებს ეკავათ.

³⁴⁴ დამკდარი მიწათმოქმედება – იმ სახის მიწათმოქმედებაა, როდესაც მოსახლეობა დიდი ხნის განმავლობაში ერთ ადგილზე არის დამკვიდრებული და წლების განმავლობაში ამუშავებს სამოსახლოს ახლოს მდებარე მიწებს.

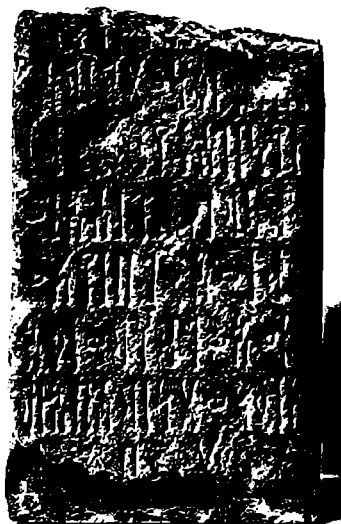
სანა

არაბები საკუთარ წარმომავლობას უკავშირებენ ორ მითოლოგიურ პიროვნებას, ადნანს და კაჰტანს. არაბული ტრადიციის მიხედვით, კაჰტანის შთამომავლები არიან სამხრეთ არაბები, ანუ იემენის მოსახლეობა, ხოლო ადნანისა – არაბეთის ნახევარკუნძულის ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ნაწილებში მცხოვრები არაბები³⁴⁵.

ძვ.წ. IV ათასწლეულის მიწურულიდან არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში ჩნდება დამჯდარი სამიწათმოქმედო ცხოვრება³⁴⁶, ხოლო ძვ.წ. II ათასწ-

³⁴⁵ Rentz G., *Djazitat al-'Arab*, The Encyclopedia of Islam. New edition, Vol. I. Prepared by a number of leading orientologists. Edited by an additorial committee consisting of H.A.R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht. Assisted by S.M. Stern as secretary General (pp. 1-320). B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Assisted by C. Dumont and R.M. Savory as editorial secretaries (pp.321-1359). Under the patronage of The International Union of Academics, Brill, Leiden, 1986, 544.

³⁴⁶ ал-Ансари А.Р., *Аравийский полуостров*, История человечества, т. II, III тысячелетие до н.э. – VII век до н.э. под редкцией А. Х. Дани и Ж.-П. Мозна. UNESCO. Издательский дом МАГИСТР-ПРЕСС, Москва, 2003, 244.

სამხრეთ არაბული
დამწერლობის ნიმუში

ლეულში კი მცირე სამეფოები. თითქმის ათი საუკუნის განმავლობაში დღევანდელი იემენის მოსახლეობა დამოუკიდებლობით სარგებლობდა და აქტიურად ვაჭრობდა დიდ იმპერიებთან. ისინი აქადურ ენასთან³⁴⁷ ახლოს მდგომ სემიტურ ენაზე საუბრობდნენ და საკუთარი დამწერლობაც კი შექმნეს. იემენელები განთქმული ზღვაოსნები იყვნენ, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ისინი სრულად აკონტროლებდნენ საზღვაო გზებს წითელ ზღვაში. ასევე, მათ მონოპოლია ჰქონდათ ინდოეთთან ვაჭრობაზე³⁴⁸. სამხრეთ არაბებმა თავიანთი განვითარების პიკს, საბაელთა³⁴⁹ სამეფოს დროს მიაღწიეს. დაახლოებით 750 წ. ჩვენს წელთაღ-

³⁴⁷ აღმოსავლეთ სემიტური ენა, რომელზეც საუბრობდნენ ძველ მესოპოტამიაში.

³⁴⁸ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, third edition, Macmillanandco., London, 1946, 49.

³⁴⁹ საბაელთა სამეფო მდებარეობდა დღევანდელი იემენის ტერიტორიაზე. იარსება ძვ.წ. XI ს. – ახ.წ. 275 წ.; ძვ. წ. II ს-ში იემენის მმართველობას მათ ეცილებოდა ჰიმიარიტთა საგვარეულო. საბაელთა სამეფო განთქმული იყო თავისი სიმდიდრითა და ძლიერებით.

მარიბის დამბა

რიცხვამდე ერთ-ერთმა საბაელმა მეფემ ააშენა ცნობილი მარიბის დამბა³⁵⁰, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში კვებავდა უზარმაზარ საირიგაციო სისტემას³⁵¹. თავისი აღმავლობის პერიოდში, საბას სამეფომ აღმოსავლეთ აფრიკის სანაპიროს კოლონიზაცია შეძლო, სადაც ეთიოპიის სამეფო დააარსა. გეოგრაფიულმა მდებარეობამ იემენი მნიშვნელოვან სავაჭრო პუნქტად აქცია. იქ თავს იყრიდა საქონელი ინდოეთიდან, ჩინეთიდან, სპარსეთის ყურიდან და აფრიკის აღმოსავლეთ სანაპიროდან, შემდეგ კი საქარავნო, ან საზღვაო გზით იგზავნებოდა ეგვიპტეში, სირიაში და ანტიკური სამყაროს სხვა რეგიონებში³⁵². ამავე დროს, სამხრეთ არაბეთის სიმდიდრის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წყაროს საკმეველი წარმოადგენდა.

³⁵⁰ მარიბის დამბა მდებარეობს ცენტრალური იემენის ტერიტორიაზე. დამბა ფუნქციონირებდა ძვ.წ. VIII ს-დან – ახ.წ. VI ს-მდე.

³⁵¹ Lewis B., *The Arabs in History*, sixth edition, Oxford University Press, New York, 2002, 18.

³⁵² Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 49-50.

ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობების შემდეგ ელინისტური სამყაროს ინტერესი სამხრეთ არაბეთისადმი საგრძნობლად გაიზარდა. ცნობილია, რომ პტოლემეოზები³⁵³ ამ რეგიონში საზღვაო ექსპედიციებს აგზავნიდნენ³⁵⁴. ძვ.წ. II საუკუნის ბოლოს საბაელთა დინასტია დროებით ჰიმიარიტთა³⁵⁵ დინასტიამ შეცვალა. ჯერ პტოლემეოზების და შემდეგ რომაელების სამხედრო თუ ეკონომიკური ზეწოლის შედეგად, ჰიმიარიტებმა დაკარგეს მონოპოლია სავაჭრო გზებზე და მათმა სამეფომ დასუსტება დაიწყო.

ადრექრისტიანულ პერიოდში სამხრეთ არაბეთისთვის ერთმანეთს ბიზანტიელები და სპარსელები ეცილებოდნენ. საბოლოოდ, 575 წელს მთელი ეს ტერიტორია სასანიანთა³⁵⁶ ირანმა მიიერთა და სატრაპიად³⁵⁷ აქცია³⁵⁸. თუმცა, ირანელთა ბატონობა იქ დიდხანს არ გაგრძელებულა, VII საუკუნის შუა ხანებში ეს ტერიტორია არაბულმა სახალიფომ მიიერთა.

სირიის ტერიტორიაზე მცხოვრებ არაბებს ძვ.წ. I ათასწლეულის წერილობით წყაროებში იხსენიებენ. ძვ.წ. 854 წლით დათარიღებულ ასურულ³⁵⁹ წარწერაში

³⁵³ პტოლემეოზი – ალექსანდრე მაკედონელის მხედართმთავარი და დაპყრობების აქტიური მონაწილე. ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ პტოლემეოზი გახდა ეგვიპტის მმართველი ძვ.წ. 323 – 282 წწ. მან დაარსა პტოლემეოზთა დინასტია, რომელიც ამ რეგიონს დაახლოებით სამასი წლის განმავლობაში განაგებდა.

³⁵⁴ Lewis B., *The Arabs in History*, 19.

³⁵⁵ არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ რეგიონის მმართველი სამეფო დინასტია. ძვ.წ. II ს-ში ისინი საბაელებს დაუპირისპირდნენ და ახ.წ. 275 წელს მთელს იემენზე განაგრცეს ძალაუფლება. ახ.წ. 525 წ. ჰიმიარიტთა სამეფო სასანიანებმა დაიპყრეს.

³⁵⁶ სასანიანთა იმპერია – ერთ-ერთი უძლიერესი სპარსული სახელმწიფო, რომლის ტერიტორია შუა აზიის, ირანისა და ერაყის ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა. სასანიანები მუდმივ დაპირისპირებაში იყვნენ ჩართულები ბიზანტიის იმპერიასთან. სასანიანთა იმპერია ამ იარსებას ახ.წ. 224 წ-დან 651 წლამდე, როდესაც ირანი არაბებმა დაიპყრეს.

³⁵⁷ მსხვილი ადმინისტრაციული ერთეული სასანიანთა იმპერიაში.

³⁵⁸ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 55 – 66.

³⁵⁹ ასურეთი – ძველი აღმოსავლეთის ერთ-ერთი უძლიერესი სახელმწიფო. მდებარეობდა მესოპოტამიაში, დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე, იარსება დაახლოებით 1800 წლის განმავლობაში (ძვ.წ. XXV ს. – ძვ. წ. VIII ს.) და გაიარა ტრანსფორმაციის რამდენიმე ეტაპი.

გვითხულობთ, რომ ასურეთის მეფე სალმანასარ³⁶⁰ III-მ, კარკარის³⁶¹ ბრძოლაში დაამარცხა დამასკოს მმართველი ბირ-იდრი და მისი მომხრეები. დამასკოს მმართველის მომხრეთა რიგებში წარწერა იხსენიებს ვინმე გინდიბუ არაბს, არიბის ქვეყნიდან³⁶². წყაროს ცნობით, გინდიბუ დამასკოელთა რიგებს 1000 აქლემზე ამხედრებული მებრძოლით შეუერთდა. ბრძოლა ასურელთა გამარჯვებით დასრულდა³⁶³. ძვ.წ. VIII ს-ში, ტიგლათფილესარ III-ის³⁶⁴ მმართველობის პერიოდში, არიბის ქვეყნის ტომები ასურელებს ხარკს უხდიდნენ და აკონტროლებდნენ სამხრეთ არაბეთიდან ხმელთაშუაზღვისპირეთისკენ მიმავალ ე.წ. „საკმევლის გზას“³⁶⁵.

წყაროები იხსენიებენ არიბის მიწის დედოფალს, კედარის ტომის³⁶⁶ უმაღლეს ქალ-ქურუმს ზაბიბეს³⁶⁷, რომელიც ტიგლათფილესარს ხარკს უხდიდა. ასურელები ცდილობდნენ, სრული კონტროლის ქვეშ ჰყოლოდათ არიბას მიწის არაბული

³⁶⁰ სალმანასარ III – ასურეთის მეფე ძვ.წ. 859-824 წწ.

³⁶¹ კარკარის ბრძოლა მოხდა ძვ.წ. 853 წელს ქალაქ კარკართან, დღევანდელი ჩრდილოეთი სირიის ტერიტორიაზე. ამ ბრძოლაში ასურეთის მეფემ, სალმანასარ III-მ დაამარცხა ანტიასურული კოალიციის ჯარები, რომელსაც დამასკოს მეფე მეთაურობდა.

³⁶² სავარაუდოდ, ეს ტერიტორია სირიასა და მესოპოტამიას შორის მდებარეობდა.

³⁶³ Lewis B., *The Arabs in History*, 3; Grohmann A., *Arabs*, The Encyclopedia of Islam. New edition, Vol. I. Prepared by a number of leading orientologists. Edited by an additorial committee consisting of H.A.R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht. Assisted by S.M. Stern as secretary General (pp. 1-320). B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Assisted by C. Dumont and R.M. Savory as editorial secretaries (pp.321-1359). Under the patronage of The International Union of Academics, Leiden: Brill, 1986, 524.

³⁶⁴ ტიგლათფილესარ III – ასურეთის მეფე ძვ.წ. 745 – 727 წწ.

³⁶⁵ საკმევლის გზა – საზღვაო და სახმელეთო გზების სისტემა, რომელიც ემსახურებოდა არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ რეგიონებიდან ხმელთაშუაზღვისპირეთში საკმევლისა და სანელებლების მიწოდებას. საზღვაო გზა წითელ ზღვაზე გადიოდა, ხოლო სახმელეთო – არაბეთის ნახევარკუნძულს კვეთდა და სირია-მესოპოტამიაში ადიოდა.

³⁶⁶ კედარის ტომი – ერთ-ერთი უძველესი, ჩვენთვის ცნობილი, არაბული მომთაბარე ტომი, რომელიც აკონტროლებდა არაბეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთ რეგიონს.

³⁶⁷ ზაბიბე – კედარის არაბული ტომის დედოფალი და ქურუმი; ძვ.წ. 738 – 733 წწ.

ტომები, თუმცა ისინი ხშირად ანტიასურულ კოალიციებს უერთდებოდნენ. მაგალითად ძვ.წ. 732 წელს, არიბის ქვეყნის დედოფალი სამსი³⁶⁸, რამდენიმე არაბულ ტომთან ერთად, დამასკოელების რიგებში ებრძოდა ასურელებს. მარცხის შემდეგ სამსი იძულებული გახდა, ტიგლათფილესარისთვის ხარკის სახით თეთრი აქლემები გაეგზავნა და თავის კარზე ასურელთა მუდმივი წარმომადგენელი მიეღო.

დაპირისპირება არაბულ ტომებსა და ასურელებს შორის შემდგომ პერიოდშიც გრძელდება. არაბების წინააღმდეგ ბრძოლა უწყვედად სარგონ II-ს³⁶⁹, სინაქერიბს³⁷⁰ და მათ მემკვიდრეებსაც. ასურელთა ინტერესი არიბას ქვეყნის მიმართ გამოწვეული იყო მისი სტრატეგიული მდებარეობით. ამ ტერიტორიაზე გადიოდა უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო გზები სამხრეთ არაბეთიდან და ერაყიდან სირიის ხმელთაშუაზღვის სანაპიროებისკენ. ამის გამო, შემდგომი ეპოქების დიდი იმპერიები ამ რეგიონს უდიდეს ყურადღებას უთმობდნენ. არაბული ტომები ხარკს აქემენიანთა იმპერიასაც³⁷¹ უხდიდნენ და ზოგჯერ მათ სამხედრო კამპანიებშიც მონაწილეობდნენ. თუმცა, ზოგ შემთხვევაში ირანელების მოწინააღმდეგეების რიგებსაც უერთდებოდნენ.

ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის დროს, არაბებს ევალებოდათ ბერძენთა არმიის მომარაგება, ხოლო ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ, ისინი პტოლემეოსის და ანტიოქოსის³⁷² სამსახურში აღმოჩნდნენ. ძვ.წ. I ს-ში არაბები ხშირად

³⁶⁸ დედოფალი სამსი – დედოფალ ზაბიბეს მემკვიდრე. ის ებრძოდა ასურელებს, თუმცა, დამარცხდა და ხარკის გადახდა მოუწია.

³⁶⁹ სარგონ II – ასურეთის მეფე ძვ.წ. 722 – 705 წწ.

³⁷⁰ სინაქერიბი – ასურეთის მეფე ძვ. წ. 705 – 681 წწ.

³⁷¹ პირველი ირანული იმპერია. დაარსდა კიროს დიდის მიერ ძვ.წ. 550 წ. და არსებობა შეწყვიტა ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობების შედეგად ძვ.წ. 330 წ. თავისი არსებობის პერიოდში აქემენიანთა იმპერია მოიცავდა უზარმაზარ ტერიტორიებს შუა აზიიდან ჩრდილოეთ აფრიკამდე.

³⁷² ანტიოქოსი – ალექსანდრე მაკედონელის მხედართმთავრის, სელევკოსის, შვილი. ანტიოქოსი მართავდა სელევკიდთა იმპერიას ძვ.წ. 281 – 261 წწ.

პეიტრა

რომის იმპერიის მხარეზე იბრძოდნენ, ისინი მონაწილეობდნენ კრასუსის³⁷³ გამ-
პანიებში პართიელთა³⁷⁴ წინააღმდეგ³⁷⁵.

არაბულმა ტომებმა ჩრდილოეთშიც შეძლეს სახელმწიფოების დაარსება. მათ შო-
რის უმნიშვნელოვანესი იყო ნაბატელთა სამეფო, რომელიც დღევანდელი იორ-
დანის ტერიტორიაზე მდებარეობდა. ნაბატელები ელინისტური კულტურის ძლი-
ერ გავლენას განიცდიდნენ, რაც ყველაზე ნათლად მათ არქიტექტურაში აისახა.

³⁷³ კრასუსი (ძვ.წ. 115 – 53 წწ.) – რომაელი მხედართმთავრი და პოლიტიკოსი. ის აქტიურ
მონაწილეობას იღებდა სულას სამხედრო გამგებებში და შემდეგ სპარტაკის წინააღმ-
დეგ ბრძოლაში. შემდგომ, კეისართან და პომპეუსთან ერთად, ის გახდა პირველი ტრი-
უმვირატის წევრი. ამ პერიოდში ის დაინიშნა რომაული სირიის გამგებლად და აქტიურ
ბრძოლას აწარმოებდა პართიელთა წინააღმდეგ, თუმცა ბოლოს სასტიკი მარცხი განი-
ცადა.

³⁷⁴ პართიის სამეფო მდებარეობდა დღევანდელი ირანის ტერიტორიაზე. იარსება ძვ.წ. 247
წ. – ახ.წ. 224 წწ.

³⁷⁵ Grohmann A., *Arabs*, 525.

აღსანიშნავია, რომ მათ შექმნეს საკუთარი დამწერლობა, რომელიც, სავარაუდოდ, მოგვიანებით არაბულ დამწერლობას დაედო საფუძვლად. წყაროების მიხედვით, უკვე ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოს ნაბატელები იმდენად ძლიერები იყვნენ, რომ ანტიგონეს³⁷⁶ გაუწიეს წინააღმდეგობა და დაიცივეს საკუთარი დედაქალაქი, პეტრა³⁷⁷. მომდევნო პერიოდში ნაბატელები პტოლემეაიოსთა გავლენის სფეროში მოექცნენ³⁷⁸. ძვ.წ. I ს. ნაბატელები რომის მოკავშირეებად გვევლინებიან. ძვ.წ. 65 წელს, მეფე ჰარიტას III-ს³⁷⁹ მმართველობის დროს, თვით პომპეუსი³⁸⁰ ეწვია პეტრას. ძვ.წ. 47 წელს ნაბატელთა მეფემ, მალიქუ I-მა,³⁸¹ იულიუს კეისარს³⁸² გაუწია დახმარება, როდესაც იმპერატორმა ალექსანდრიაზე გაილაშქრა. ძვ.წ. 24-25 წლებში მალიქუს მემკვიდრის, ობიდასის³⁸³, მმართველობის დროს, ეგვიპტის რომაელმა მმართველმა აელიუს გალიუსმა³⁸⁴ საბაელთა წინააღმდეგ გაილაშქრა. ობიდასმა რომაელებს მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწია და ნება დართო მისი სამეფოდან ეწარმოებინათ სამხედრო კამპანია. თუმცა, ახ.წ. I ს. ბოლოსთვის რო-

³⁷⁶ ანტიგონე (ძვ.წ. 382 – 301 წწ.) – ალექსანდრე მაკედონელის მთავარსარდალი, ანტიგონელთა სახელმწიფოს დამაარსებელი.

³⁷⁷ პეტრა – ნაბატელთა დედაქალაქი. მდებარეობს დღევანდელი იორდანიის ტერიტორიაზე.

³⁷⁸ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 68.

³⁷⁹ ჰარიტას III – ნაბატელთა მეფე ძვ.წ. 84 – 60 წწ.

³⁸⁰ გნეუს პომპეუსი (ძვ.წ. 106 – 48 წწ.) – ცნობილი რომაელი მხედართმთავარი და პოლიტიკოსი. პირველი ტრიუმვირატის წევრი კეისართან და კრასუსთან ერთად. სახელი გაითქვა მრავალ საბრძოლო კამპანიებში, როგორც ევროპაში, ასევე აღმოსავლეთში. კარიერის ბოლოს დაუპირისპირდა კეისარს, დამარცხდა და ეგვიპტეში გაიქცა, სადაც ის ღალატით მოკლეს.

³⁸¹ მალიქუ I – ნაბატელთა მეფე ძვ.წ. 60 – 30 წწ.

³⁸² გაიუს იულიუს კეისარი (ძვ.წ. 100 – 44 წწ.) – ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული რომაელი მხედართმთავარი და პოლიტიკოსი. პირველი ტრიუმვირატის წევრი. სახელი გაითქვა გალიის ომებში. გალიიდან კეისარი XIII ლეგიონით დაბრუნდა და რომში შევიდა, რითიც დაარღვია რომაული კანონმდებლობა. დაბრუნების შემდეგ კეისარმა ყველა მოწინააღმდეგე დაამარცხა და ერთპიროვნულად შეუდგა მმართველობას, თუმცა ძვ.წ. 44 წელს ის შეთქმულების შედეგად რომის სენატში მოკლეს.

³⁸³ ობიდასი – ნაბატელთა მეფე ძვ.წ. 30 – 9 წწ.

³⁸⁴ აელიუს გალიუსი – ეგვიპტის რომაელი მმართველი ძვ.წ. 26 – 24 წწ.

მის იმპერიის ინტერესებში აღარ შედიოდა რეგიონში დამოუკიდებელი სახელმწიფოს არსებობა და ახ. წ. 105 წელს იმპერატორმა ტრაიანემ³⁸⁵ ნაბატელთა სამეფო პროვინცია არაბიად გამოაცხადა³⁸⁶. დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგ პეტრამ კიდევ დიდხანს იარსება, თუმცა პოლიტიკური მნიშვნელობა თითქმის აღარ ჰქონია.

მეორე მნიშვნელოვანი არაბული სახელმწიფო იყო პალმირას სამეფო. ის და-არსდა სირიის უდაბნოში, დამასკოდან ევფრატის შუაწელისკენ მიმავალ უმნიშვნელოვანეს საქარავნო გზაზე. ახ. წ. II საუკუნის მეორე ნახევრამდე პალმირა რომის ვასალი იყო და მას დახმარებას უწევდა ჯერ პართიელებთან, შემდეგ სასანიანებთან ბრძოლაში. ცნობილია, რომ ახ. წ. 265 წელს პალმირას მთავარმა, ოდიანამა,³⁸⁷ დაამარცხა სირიაში შეჭრილი სასანიანთა შაჰი შაპურ I³⁸⁸ და მეტოქეს ქტესიფონამდე³⁸⁹ სდია. იმპერატორმა გალიანუსმა³⁹⁰ ოდიანათი დახმარებისთვის დააჯილდოვა და აღმოსავლეთის ჯარების სარდლად დანიშნა. თუმცა, ერთი წლის შემდეგ ოდიანათი და მისი უფროსი ვაჟი მოწამლეს და ხელისუფლება გადავიდა დედოფალ ზენობიას³⁹¹ ხელში. ქვრივი დედოფალი ძლიერი და ენერგიული მმართველი აღმოჩნდა. მან უმაღლესი წამოიწყო სამხედრო კამპანია რომის წინააღმდეგ და ახლო აღმოსავლეთის დიდი ტერიტორია დაიპყრო. პალმირას ჯარები ჩრდილოეთით მცირე აზიაში შეიჭრნენ, ხოლო დასავლეთით – ეგვიპტეში. ზენობიამ თავისი უმცროსი ვაჟი ვაჰბ-ალათი აღმოსავლეთის იმპერატორად გამოაცხადა. იმპერატორი ავრელიანე³⁹² დედოფლის ქმედებას უპასუ-

³⁸⁵ ტრაიანე – რომის იმპერატორი ახ.წ. 98 – 117 წწ. ცნობილია თავისი დაპყრობითი ომებით და სამხედრო წარმატებებით. მისი მმართველობის პერიოდში რომის იმპერია ყველაზე დიდ ტერიტორიებს ფლობდა.

³⁸⁶ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 68; Lewis B., *The Arabs in History*, 21.

³⁸⁷ ოდიანათი – პალმირას მეფე ძვ.წ. 260 – 267 წწ.

³⁸⁸ შაპურ I დიდი – სასანიანთა იმპერიის მეორე შაჰინშაჰი ძვ.წ. 240 – 270 წწ.

³⁸⁹ ქტესიფონი – სასანიანთა იმპერიის დედაქალაქი. მდებარეობს დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე, ბაღდადის მახლობლად.

³⁹⁰ გალიანუსი – რომის იმპერატორი ახ.წ. 260 – 268 წწ.

³⁹¹ ზენობია – პალმირას უკანასკნელი დედოფალი 267 – 272 წწ. ოდიანათეს მეუღლე.

³⁹² ავრელიანე – რომის იმპერატორი ახ.წ. 270 – 275 წწ.

პალმირა

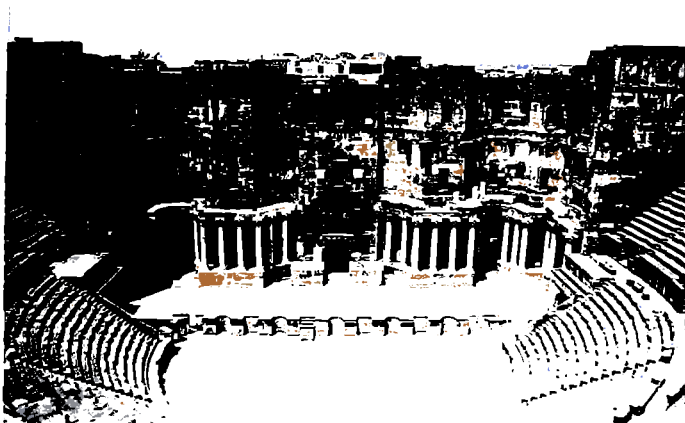
ხოდ ვერ დატოვებდა და 273 წელს პალმირა დაიპყრო, ზენობია დაატყვევა და ოქროს ბორკილებით რომში გაგზავნა³⁹³.

ახ.წ. IV – V სს. საკმაოდ მძიმე იყო ახლო აღმოსავლეთის მოსახლეობისთვის. რომის იმპერიის გაყოფისა და ბიზანტია-ირანის მუდმივი დაპირისპირების შედეგად რეგიონი არასტაბილურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. უწინ მოქმედმა სავაჭრო გზებმა თავისი მნიშვნელობა დაკარგეს. ვაჭრობისა და საქარავნო გზებზე მდებარე არაბული დასახლებები ნელ-ნელა დაიგალა და საქალაქო ცხოვრებას ნაზიარები მრავალი არაბი უდაბნოს დაუბრუნდა. მიუხედავად ამისა, ამ პერიოდში დაარსდა ორი მცირე არაბული სახელმწიფო. პირველი იყო ლასანიანთა სამეფო, რომელიც დღევანდელი სამხრეთ სირიის ტერიტორიაზე მდებარეობდა, მეორე კი ლახმანიანთა სამეფო – დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე. ლასანიანები ბიზანტიელთა ვასალები იყვნენ და ერთგულად ემსახურებოდნენ იმპერიას. თავის მხრივ ლახმანიანები სასანიანთა გავლენის სფეროში იმყოფებდნენ. ამ სამეფოებმა განვი-

³⁹³ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 76.

ქართელები და გარე სამყარო

www.ck12.org

ბოსრა

რუსაფა

თარების პიკს VI ს. მიაღწიეს. ბიზანტიური კულტურის არეალში ცხოვრებამ დიდი გავლენა იქონია ლასანიანთა ცხოვრებაზე. მათ შეითვისეს და სარგებლობდნენ ბერძნულ-რომაული კულტურის მრავალი მონაპოვრით. ცნობილია, რომ ამ არაბული სამეფოს ტერიტორიაზე მდებარეობდა მრავალი ქალაქი, სადაც იდგა ქვით ნაგები სასახლეები, აბანოები, აკვადუკები, თეატრები და ტრიუმფალური თალები. ლასანიანები მფარველობდნენ არაბ პოეტებს. ლახმანიანებზე გამარჯვების სანაცვლოდ 529 წელს, იმპერატორმა იუსტინიანემ³⁹⁴ ლასანიან მეფე ალ-ჰარის II-ს³⁹⁵ პატრიკიოსის³⁹⁶ და ფილარქის³⁹⁷ წოდებები უბოძა და სირიის არაბული ტომების მთავრად დანიშნა. შემდეგ, 544 წელს, კონსტანტინოპოლშიც მიიწვია და დიდი პატივით მიიღო. სწორედ კონსტანტინოპოლში ვიზიტის დროს გაიცნო ალ-ჰარისმა მონოფიზიტი პატრიარქი იაკობ ბარადეოსი³⁹⁸ და გადაწყვიტა თავის სამეფოში მონოფიზიტური მიმართულების ქრისტიანობა გაეგრძელებინა. ამის შემდეგ ურთიერთობა ლასანიანებსა და ბიზანტიას შორის შედარებით დაიძაბა. ალ-ჰარისის შვილმა და მემკვიდრემ, ალ-მუნზირმა³⁹⁹ ბიზანტიის წინააღმდეგ აჯანყებაში მიიღო მონაწილეობა. თუმცა, შემდეგ კონსტანტინოპოლში ჩავიდა, სადაც ის იმპერატორმა ტიბერიუს II-მ⁴⁰⁰ კარგად მიიღო და ოქროს გვირგვინიც კი დაადგა. ამის შემდეგ ალ-მუნზირმა ლახმანიანთა სამეფოს დედაქალაქი ჰირა აიღო, მაგრამ ბიზანტიელთა ნდობა ვერ დაიბრუნა. ის მალევე დაატყვევეს და სიცოცხლეზე გაგზავნეს. ალ-მუნზირის შვილმა ან-ნუმანმა უკვე ღიად გაილაშქრა ბიზანტიის წინააღმდეგ, თუმცა, ისიც მალე დაატყვევეს და კონსტანტინოპოლში გაგზავნეს. ამის

³⁹⁴ იუსტინიანე I დიდი – ბიზანტიის იმპერატორი 527 – 565 წწ. იუსტინიანეს მმართველობის დროს ბიზანტიის იმპერიამ ძლიერების მწვერვალს მიაღწია და ძველი რომის იმპერიის მრავალ ტერიტორიაზე განავრცო ძალაუფლება. იუსტინიანეს ქარებმა დაიკავეს დაღმაცია, სიცილია, რომი, ესპანეთი, ჩრდილოეთი აფრიკა და სხვ.

³⁹⁵ ალ-ჰარის II – ლასანიანი მეფე 528 – 569 წწ.

³⁹⁶ პატრიკიოსი – ბიზანტიური სამოხელეო წოდება.

³⁹⁷ ფილარქი – ბიზანტიური სამოხელეო წოდება.

³⁹⁸ იაკობ ბარადეუსი – ედესის პატრიარქი. მონოფიზიტური ქრისტიანობის მიმდევარი. მისმა მიმდევრებმა ცალკე მიმდინარეობა ჩამოაყალიბეს, რომელსაც იაკობინელთა მოძრაობა ეწოდა.

³⁹⁹ ალ-მუნზირ III – ლასანიანი მეფე 569 – 581 წწ. გარდ. 602 წ. გადასახლებაში.

⁴⁰⁰ ტიბერიუს II – ბიზანტიის იმპერატორი 574 – 582 წწ.

ბადონიანი

შემდეგ ლასანიანთა სამეფო ანარქიამ მოიცვა, რასაც სასანიანთა ლაშქრობა მოჰყვა და სამეფომ არსებობა შეწყვიტა. 629 წელს, სასანიანებზე გამარჯვების შემდეგ ჰერაკლე კეისარმა⁴⁰¹ დროებით აღადგინა ლასანიანთა სამეფო, თუმცა რამდენიმე წელიწადში მთელი ეს ტერიტორია მუსლიმთა ხელში გადავიდა⁴⁰².

როგორც აღვნიშნეთ, მეორე არაბული სახელმწიფო, ლახმანიანთა სამეფო დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა. გარკვეული პოლიტიკური გაერთიანება ამ რეგიონში ჯერ კიდევ III საუკუნეში ჩანს, თუმცა თავისი განვითარე-

⁴⁰¹ ჰერაკლე – ბიზანტიის იმპერატორი 610 – 641 წწ.

⁴⁰² Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 79–80; ტიკაძე მ., არაბთა ისტორია (V – XV სს.), თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2008, 23–24.

ბის მწვერვალს ლახმანიანთა სამეფომ VI საუკუნეში მიაღწია. ნესტორიანელი⁴⁰³ ქრისტიანი ლახმანიანები სასანიანთა ირანის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ და გამუდმებით იყვნენ ჩართულები ბიზანტიასა და ლასანიანთა წინააღმდეგ წარმოებულ სასაზღვრო ბრძოლებში. ლახმანიანთა დედაქალაქი ჰირა ისლამამდელი არაბული პოეზიის ცენტრი იყო. იქ თავს იყრიდნენ გამოჩენილი პოეტები მთელი არაბულენოვანი სამყაროდან⁴⁰⁴. მიუხედავად მნიშვნელოვანი არაბული კულტურული ცენტრის არსებობისა, ლასანიანებისგან განსხვავებით, ჩვენ არაფერი ვიცით ამ რეგიონში საქალაქო ცხოვრების შესახებ. VII საუკუნის დასაწყისში, მას შემდეგ რაც სასანიანთა ირანმა გააუქმა იქ მეფობა, ლახმანიანთა სამეფომ არსებობა შეწყვიტა.

არაბეთის ნახევარკუნძულის ცენტრალური ნაწილი ისლამის წარმოშობამდე

არაბეთის ნახევარკუნძულის დიდი ნაწილი უდაბნოს უკავია, სადაც უძველესი დროიდან არაბული წარმოშობის მომთაბარე ტომები, ბედუინები⁴⁰⁵, სახლობდნენ. იემენსა და სირია-ერაყში მცხოვრები არაბებისგან განსხვავებით, არაბეთის ნახევარკუნძულის ცენტრალური და ჩრდილოეთ ნაწილის მოსახლეობისათვის სახელმწიფო მოწყობა უცნობი იყო. ისლამის წარმოშობამდე ამ რეგიონში მცხოვრები ტომობრივი კავშირები თემური წყობილების პირობებში ცხოვრობდნენ. ბედუინთა საზოგადოებაში სოციალურ ერთეულს წარმოადგენდა ადამიანთა ჯგუფი და არა ინდივიდი. მხოლოდ ამა თუ იმ ტომის წევრობა ანიჭებდა ინდივიდს რო-

⁴⁰³ ნესტორიანელობა – მონოფიზიტური ქრისტიანული მიმდინარეობა. მისი დამაარსებელია კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნესტორი (386 – 450 წწ). ნესტორის სწავლება ერეტიკულად გამოცხადდა ეფესოსა (431 წ.) და ქალკედონის (451 წ.) კრებებზე. თუმცა, ის დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე გავრცელდა. ნესტორიანელებს, ისევე, როგორც სხვა მონოფიზიტებს სასანიანები მფარველობდნენ პოლიტიკური მიზნებიდან გამომდინარე. ირანელები ხშირად იყენებდნენ მონოფიზიტებს დიოფიზიტი ბიზანტიელების წინააღმდეგ.

⁴⁰⁴ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 83.

⁴⁰⁵ ბედუინები – მომთაბარე ან ნახევრადმომთაბარე არაბული ტომები.

გორც უფლებებს, ასევე მოვალეობებს. ყოველი ტომის ერთიანობის საფუძველი იყო საერთო წინაპარი, სისხლით ნათესაობა და თავდაცვის აუცილებლობა სხვა ტომებისგან. ტომის შემოსავლის მთავარ წყაროს საქონელი და სამხედრო რეიდებისას მოპოვებული ქონება წარმოადგენდა. არსებობს მოსაზრება, რომ ყველა უძრავი ქონება, როგორცაა საძოვრები, ჭები, ასევე საქონელი, ტომის კოლექტიურ ქონებას წარმოადგენდა. კონკრეტული წევრების კერძო საკუთრება კი მხოლოდ მოძრავი ქონება იყო. ტომების პოლიტიკური ორგანიზაცია საკმაოდ მარტივი იყო. ყოველ ტომს სათავეში ედგა შეიხი⁴⁰⁶ ან საიდი⁴⁰⁷, რომელსაც უხუცესთა საბჭო ირჩევდა. ოფიციალურად შეიხის, ანუ ტომის ბელადის, ძალაუფლება საკმაოდ შეზღუდული იყო. მას არ ჰქონდა უფლება, ინდივიდუალური გადაწყვეტილების საფუძველზე, კინძმისთვის რამე დაეწესებინა ან სასჯელი დაენიშნა. მას უფრო არბიტრის ფუნქცია ჰქონდა, ვიდრე მმართველის. შეიხს მრჩეველთა საბჭო, მაჯლისი⁴⁰⁸, ჰყავდა, რომელიც შედგებოდა ტომში შემავალი გვართა უხუცესების ან ოჯახების წარმომადგენლებისგან. ტომის ცხოვრება რეგულირდებოდა ადათებით, ანუ პრეცედენტებით, რომლის საფუძველზეც მაჯლისი იღებდა გადაწყვეტილებას⁴⁰⁹.

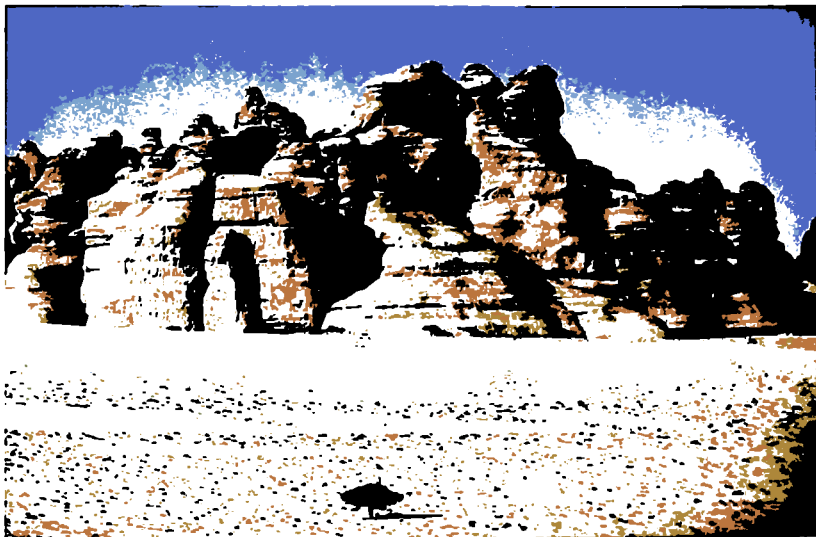
მიუხედავად შეზღუდვებისა, ბელადის პიროვნულ თვისებებს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ტომის ბელადად ყოველთვის ირჩევიდნენ ყველაზე ძლიერ და გამოცდილ ადამიანს. მხედართმთავრობის პარალელურად, ბელადის მოვალეობებში შედიოდა შიდა უთანხმოებების გადაწყვეტა და მოლაპარაკებების წარმოება სხვა ტომის ბელადებთან ან მეზობელი სახელმწიფოების წარმომადგენლებთან. ის უნდა ყოფილიყო გამოცდილი ჯაჭარი, შეეგროვებინა ინფორმაცია საძოვრების მდგომარეობისა და მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენების შესახებ. სწორედ ამ მიზნებისთვის ყველა ბელადს ჰქონდა ე.წ. „ღია კარავი“. ცნობილი აღმოსავლური სტუმართმოყვარეობა ინფორმაციის შეგროვებასაც ემსახურებოდა. დაუწერელი კანონის მიხედვით, გამასპინძლებისას სტუმარი ვალდებული იყო,

⁴⁰⁶ შეიხი – არაბული სიტყვა: უხუცესი; ტომის მეთაური.

⁴⁰⁷ საიდი – არაბული სიტყვა: ბატონი; მთავარი; მეთაური.

⁴⁰⁸ მაჯლისი – არაბული სიტყვა: საკრებულო; კრება; დარბაზი.

⁴⁰⁹ Lewis B., *The Arabs in History*, 24-25.

უდაბნო

მასპინძლისთვის გარკვეული ინფორმაცია მიეწოდებინა რეგიონში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების, საბაზრო ფასებისა და საძოვრების შესახებ⁴¹⁰.

დიდი ტომები ძალიან იშვიათად იკრიბებოდნენ ერთად და ზოგჯერ ერთი ბელადიც კი არ ჰყავდათ⁴¹¹. გადაწყვეტილებებს გადაადგილებისა თუ სხვა ყოველდღიურ ქმედებებზე მცირე ჯგუფები ან ოჯახები ინდივიდუალურად იღებდნენ. მიუხედავად ნათესაობაზე და საერთო წინაპარზე დაფუძნებული ერთობისა, ზოგჯერ ხდებოდა ერთი ტომიდან მეორეში გადასვლა და ძლიერი ტომი ხშირად ყველაზე მრავალრიცხოვანიც იყო. უდაბნოსა და არაბული ტომობრივი სისტემის უმკაცრეს პირობებში ინდივიდუალურად, დამოუკიდებლად ცხოვრება შეუძლებელი იყო. ადამიანის გადარჩენის ერთადერთი შესაძლებლობა ტომის წევრობა იყო. იმ უპირავი საფრთხის წინაშე, როგორიც იყო საქონლის სიკვდილიანობა, სა-

⁴¹⁰ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, перевод с английского Г. Соловьевой, издательство АСТ, Москва, 2010, 65.

Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 19.

ძოვრების განადგურება, ჭების დაშრობა თუ მტრის თავდასხმები, ადამიანს მხოლოდ მისი ტომის იმედი უნდა ჰქონოდა. ნებისმიერი ტომი ცდილობდა თავისი წევრებისთვის გაეწია დახმარება ყველა რთულ სიტუაციაში, უზრუნველყო მისი უსაფრთხოება და უცხო მხრიდან ჩაგვრის შემთხვევაში შურისძიება განეხორციელებინა⁴¹².

მიუხედავად იმისა, რომ არაბულ ტომებში კულტურულ-ისტორიული პროცესი განსხვავებული და სოციალ-ეკონომიკური მდგომარეობაც სხვადასხვა იყო, მათი იდენტობის მნიშვნელოვან საფუძველს რელიგია წარმოადგენდა. სამწუხაროდ, ჩვენ ბევრი არაფერი ვიცით ისლამამდელი არაბების რელიგიისა და ღმერთების შესახებ. იმ მცირე ცნობების თანახმად, რაც ჩვენ გაგვაჩნია, შეიძლება ითქვას, რომ მომთაბარე არაბები კერძოთაყვანისმცემლები იყვნენ. ყოველი ტომი თავის სცემდა ამა თუ იმ ადგილის მფარველ სულს, რომელიც ხეში, წყალში და ხშირად წმინდა ქვაში ცხოვრობდა. ყოველ ტომს ჰყავდა თავისი მფარველი ღვთაება, რომელიც ქვით ან სხვა საგნით იყო წარმოდგენილი. ის წითელი კარვით დაჰქონდათ და მას შეიხის ოჯახი იცავდა. საკულტო ობიექტი ყოველი ტომის იდენტობისა და ერთიანობის სიმბოლოს წარმოადგენდა. მიუხედავად მრავალი ღვთაებისა, წყაროების მიხედვით დგინდება, რომ ბედუინებში გავრცელებული იყო ასევე სამი ქალღმერთის კულტი, რომლებიც არაერთი ტომის პანთეონში შედიოდა. ესენი იყვნენ მანათი, უზა და ალათი, რომლებიც თავის მხრივ უმაღლეს ღვთაებას, ალაჰს ემორჩილებოდნენ⁴¹³.

აუცილებელია, აღინიშნოს ბედუინთა სამხედრო მომზადება და გამოცდილება. ყველა მამაკაცი ბედუინი, გამონაკლისების გარდა, მებრძოლი იყო. მას ბავშვობიდანვე ასწავლიდნენ მხედრობას, იარაღის გამოყენებასა და რთულ პირობებში ცხოვრებას. შეიძლება ითქვას, რომ ტომებს შორის მიმდინარე, მუდმივი სამხედრო დაპირისპირების ფონზე, არ არსებობდა „მშვიდობიანი“ მოსახლეობა. ტომის ყველა სრულყოფილი წევრი (ხშირად ქალების ნაწილიც კი) მუდმივად მზად იყო, იარაღით ხელში საკუთარი ტომის ინტერესები დაეცვა ან სხვა ტომის წინააღმდეგ

⁴¹² Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 63.

⁴¹³ Lewis B., *The Arabs in History*, 25.

ბედუინი მებრძოლი

მარბიელ რეიდში მიეღო მონაწილეობა⁴¹⁵.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, არ იქნება სწორი, ვიფიქროთ, თითქოს მთელი არაბეთის ნახევარკუნძულის მოსახლეობა მომთაბარულ ცხოვრებას ეწეოდა და მთელი სიცოცხლის განმავლობაში გადარჩენისთვის იბრძოდა. ბედუნიების ცხოვრების სტილს, პირველ რიგში, მათი საქონელი განსაზღვრავდა. ისინი, ვინც აქლემების მოშენებით იყო დაკავებული, უდაბნოს სიღრმეში ცხოვრობდნენ, რადგან აქლემი დიდად გამძლე ცხოველები არიან და მძიმე პირობებში დიდი მანძილის დაფარვა შეუძლიათ. ამდენად, მათ დაშორებული საძოვრების გამოყენება შეეძლოთ. ისინი, ვისაც ცხვარი და სხვა წვრილფეხა საქონელი ჰყავდა, ცხოვრობდნენ წყალსატევებთან და დასახლებულ პუნქტებთან შედარებით ახლოს, რადგან წვრილფეხა საქონელს ყოველდღე სჭირდება წყალი და ახლომდებარე ბაზარი,

⁴¹⁵ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 18; Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 65.

ბედუინთა ქარავანი

ოაზისი

სადაც შესაძლებელი იქნებოდა საქონლის გაყიდვა. ამდენად, მათ გაცილებით ახლო კონტაქტები ჰქონდათ სოფლებისა და ქალაქების მოსახლეობასთან⁴⁵ გარდა მომთაბარეებისა, არაბეთის ნახევრაკუნძულის ცენტრალურ და ჩრდილოეთ

⁴⁵ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 62.

ნაწილში დამკდარ სამიწათმოქმედო მოსახლეობასაც ვხვდებით. განსხვავებით იემენის ჰიმიარიტთა ან სირიის ლასანიანთა სამეფოებისგან, ეს არ იყო სახელმწიფოებრივი ერთეულები, თუმცა საქალაქო ცხოვრების გარკვეულ ნიშნებს ატარებდნენ. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ოაზისები, სადაც არაბები დამკდარ ცხოვრებას ეწეოდნენ და მესაქონლეობის პარალელურად მიწათმოქმედებითა და ვაჭრობით ირჩენდნენ თავს⁴¹⁶. ზოგჯერ ხდებოდა, რომ ძლიერი ოაზისის მმართველი მეზობელ ოაზისებს იძყრობდა. ამის ყველაზე გამოჩენილი მაგალითი ქინდას ტომის მიერ მეზობლების დამორჩილება იყო. V ს. ბოლოს და VI ს. დასაწყისში ქინდას ოაზისის ტომებმა შეძლეს საკმაოდ დიდი ტერიტორიის დაკავება და ლახმანიანთა სამეფოს დედაქალაქის, ჰირას, აღებაც კი⁴¹⁷. ოაზისების გარდა, არაბეთის ნახევარკუნძულზე არსებობდა რამდენიმე ქალაქური ტიპის დასახლება, მათ შორის ტაიფი⁴¹⁸, ხაიბარი⁴¹⁹, ჰაჯარი⁴²⁰ და სხვ., სადაც ადგილობრივი მოსახლეობა დამკდარ მიწათმოქმედებას ეწეოდა. თუმცა, ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქები მდებარეობდა ნახევარკუნძულის დასავლეთ ნაწილში, ესენია მექა და იასრიბი⁴²¹ (მედინა). ქალაქებში მცხოვრები ტომები მაინც ინარჩუნებდნენ შიდა მმართველობას და საკუთარ მავლისს. მაგალითად, მექაში მცხოვრები არაბები საკუთარი ადათებით ცხოვრობდნენ, ხოლო მათი მავლისების წარმომადგენლები საქალაქო კრებაზე ხვდებოდნენ ერთმანეთს⁴²². მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის გარდა, VI ს. არაბეთის ნახევარკუნძულზე ძვირფასი ლითონების მოპოვება დაიწყო, რის შედეგადაც გარკვეული ტომების ბელადებმა საკმაოდ დიდი კაპიტალი დააგროვეს. მათ გააღრმავეს სავაჭრო ურთიერთობები ახლო აღმოსავლეთის კულტურულ ცენტრებთან და ეზიარნენ ბიზანტიური თუ სასანური ცივილიზაციის

⁴¹⁶ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 70.

⁴¹⁷ ტიკაძე მ., *არაბთა ისტორია*, 25.

⁴¹⁸ ტაიფი – ქალაქი საუდის არაბეთში. მდებარეობს ქ. მექადან აღმოსავლეთით, მთიან რეგიონში.

⁴¹⁹ ხაიბარი – ოაზისი საუდის არაბეთში. მდებარეობს ქ. მედინას ჩრდილოეთით.

⁴²⁰ ჰაჯარი – რეგიონი საუდის არაბეთში. მდებარეობს ქ. მექას ჩრდილოეთით.

⁴²¹ იასარიბი – ქ. მედინას ისლამამდელი დასახელება. მედინა, ანუ მაღინათ ან-ნაბი (წინასწარმეტყველის ქალაქი), მას მხოლოდ ისლამის გავრცელების შემდეგ ეწოდა.

⁴²² Lewis B., *The Arabs in History*, 27.

ტაიფი

მეძა

ქააბა

მონაპოვრებს. არაბული ტომებისთვის საკუთრო ცენტრად სწორედ ქალაქი მექა იქცა, რომელიც მნიშვნელოვან საქარაენო გზაზე მდებარეობდა. მექას წინა პლანზე წამოწევას ხელი შეუწყო ამ ქალაქში ქააბას ტაძრის⁴²³ არსებობამაც⁴²⁴. გადმოცემის მიხედვით, ქააბას ტაძარი ჯერ კიდევ აბრაამმა ააგო. ისლამამდელ პერიოდში ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე 360 კერპი იდგა, რომელსაც ბედუინები თავყვანს სცემდნენ⁴²⁵. ეს ადგილი არაბეთის ნახევარკუნძულის მოსახლეობისთვის წმინდა მიწად ითვლებოდა და იქ ყველანაირი ძალადობა აკრძალული იყო. ამდე-

⁴²³ ქააბას ტაძარი – მუსლიმთა წმინდა ადგილი. მდებარეობს ქ. მექაში, სადაც მუსლიმები პაჯს (პილიგრიმოზას) ასრულებენ. ტაძრის კედელში ჩაშენებულია მუსლიმთა წმინდა რელიკვია ე.წ. შავი ქვა.

⁴²⁴ Неннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 70.

⁴²⁵ ჯაფარიძე გ., ქააბა, ისლამი: ენციკლოპედიური ცნობარი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 1999, 193.

არაბული ბაზარი

ნად, იქ ერთმანეთისადმი მტრულად განწყობილი ტომების წარმომადგენლებსაც შეეძლოთ მშვიდობიანად შეხვედროდნენ ერთმანეთს, მოლაპარაკებები ეწარმოებინათ ან უბრალოდ ევაჭრათ. ამის შედეგად მექაში წარმოიშვა უმსხვილესი ბაზარი, სადაც თავს იყრიდნენ არაბული ტომები მთელი ნახევარკუნძულიდან. VI ს. ქააბას ტაძრისა და წმინდა მიწის მცველები იყვნენ კურეიშიტთა ტომის წარმომადგენლები. კურეიშიტები არ იყვნენ მომთაბარე ტომი, ისინი მექაში ცხოვრობდნენ, ქააბას ტაძარს უვლიდნენ და ვაჭრობით იყვნენ დაკავებული. მათ სავაჭრო კონტაქტები ჰქონდათ როგორც ჰიჯაზის ტომებთან, ასევე იემენისა და სირიის მოსახლეობასთან, რის შედეგადაც მათ საკმაოდ დიდი გავლენა მოიპოვეს.

მიუხედავად მრავალი შიდა დაპირისპირებისა, არაბეთის ნახევარკუნძულის მოსახლეობამ თანაცხოვრების ეფექტური ფორმა შეიმუშავა. დამჭდარი მოსახლეობისგან მომთაბარე ბედუინები ყიდულობდნენ ყოველდღიური ცხოვრებისთვის აუცილებელ საკვებსა თუ ნივთებს. ბინადარი მოსახლეობა უვლიდა სალოცავებს და ორგანიზებას უკეთებდა დიდ ბაზრობებს, სადაც ბედუინებს შესაძლებლობა ჰქონდათ ერთმანეთს შეხვედროდნენ, ეწარმოებინათ მოლაპარაკებები და თავისი საქონელი გაეყიდათ. მეორე მხრივ, დამჭდარ მოსახლეობას ბედუინები სჭირდებოდა როგორც სამხედრო ძალა, რომლის გარკვეულწილად გაკონტროლებაც დიდი სარგებლის მომტანი იყო. მომთაბარეებთან კარგი ურთიერთობა მიწათმოქმედებისა და ვაჭრობის უსაფრთხოების გარანტიას წარმოადგენდა⁴²⁶. სწორედ ამ გარემოში წარმოიშვა ერთ-ერთი მსოფლიო რელიგია ისლამი და ამგვარ პირობებში დაიწყო ქადაგება ისლამის მოციქულმა მუჰამედმა. ისლამის წარმოშობამ და არაბულმა დაპყრობებმა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი როლი ითამაშეს კაცობრიობის ისტორიაში და, რა თქმა უნდა, უდიდესი გავლენა იქონიეს ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაზე.

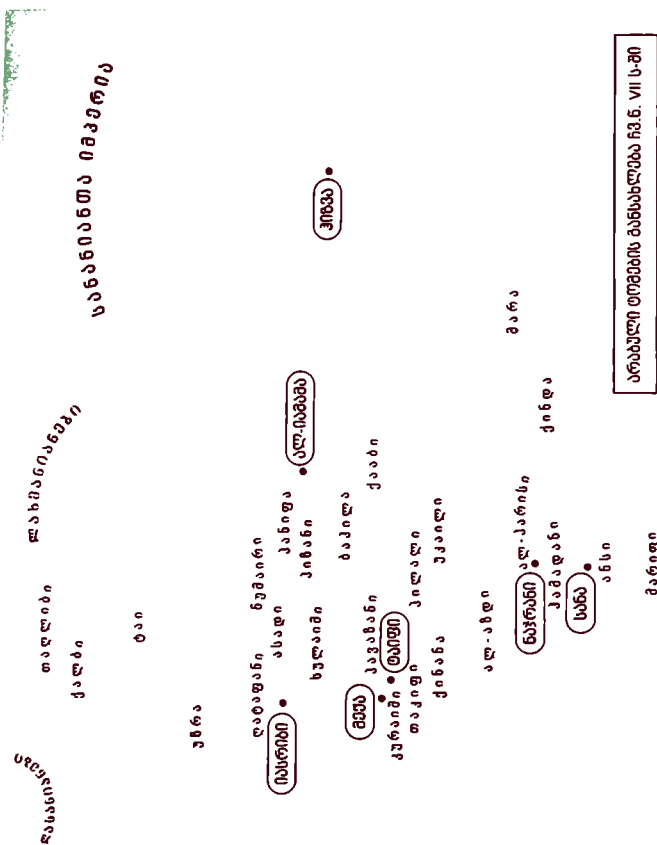
მუჰამედი და ისლამის წარმოშობა

ისლამის მოციქულ მუჰამედის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ ძირითადი წყარო ყურანი⁴²⁷ და ჰადისებია⁴²⁸. მისი ბიოგრაფიები საკმაოდ გვიან დაიწერა და ძირითადად ზეპირსიტყვიერ ტრადიციებზე იყო დაფუძნებული. მუჰამედის ბიოგრაფიის ყველაზე ძველ ვარიანტად VIII ს-ს აუკუნეში იბნ ისჰაკის მიერ დაწერილი

⁴²⁶ Хеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 71.

⁴²⁷ ყურანი – მუსლიმთა წმინდა წიგნი, რომელიც, ისლამური ტრადიციის თანხმად, ალაჰმა მუჰამედს გარდმოუვლინა. მუჰამედისადმი ყურანის გამოცხადება ეტაპობრივად ხდებოდა ანგელოზ ჯიბრაილის (გაბრიელი) მეშვეობით. ყურანის ერთ კრებულად ჩაწერა მოხდა მუჰამადის გარდაცვალების შემდეგ, ხალიფა ოსმანის (644 – 656 წწ.) ზეობის ხანაში. ისლამური ტრადიციით, ყურანი არის ღვთის სიტყვა, ამდენად შეუცვლელია და უბადლო.

⁴²⁸ ჰადისი – არაბული სიტყვა: თხრობა, გადმოცემა. ჰადისები ეწოდება გადმოცემებს სხვადასხვა სიტუაციებში მუჰამედის გამონათქვამებისა თუ მოქმედების შესახებ.

„სირათ რასულ ალლაჰ“-ი ითვლება⁴²⁹.

ისლამური ტრადიციის მიხედვით, მუჰამედი დაიბადა ახ.წ. 570 წელს. ამ წელს ასევე ეწოდება „სპილოს წელი“, რადგან სწორედ მაშინ ეთიოპიის გამგებელმა მექა დალაშქრა და მის ჯარს სპილო ახლდა. მუჰამედი იყო კურეიშის ტომის⁴³⁰, ჰაშიმიანთა გვარის წარმომადგენელი. ჰაშიმიანები ძლიერი გვარი იყო. ისინი ქააბას ტაძრის მსახურები და ქალაქ მექის გამგებლები იყვნენ⁴³¹. როგორც ცნობილია, მუჰამედი ობლობაში იზრდებოდა. მისი მამა, აბდ ალაჰი, გარდაიცვალა მუჰამედის დაბადებამდე ან დაბადებიდან ორი თვის შემდეგ. ბავშვობა მუჰამედმა გაატარა ბანუ სადის ბედუინთა ტომში, რადგან მექის ტრადიციის მიხედვით, ჩვილებს ბედუინ ძიძებს აბარებდნენ გასაზრდელად. ისლამური ტრადიციით, სწორედ ბედუინებთან ცხოვრების დროს მოხდა მუჰამედთან დაკავშირებული პირველი სასწაულო. გადმოცემის მიხედვით, მცირეწლოვან მუჰამედს ანგელოზებმა გული გაუქეს და უწმინდურობისგან გაწმინდეს⁴³². ეს ეპიზოდი აღწერილია ყურანშიც. 94-ე სურაში⁴³³ ვკითხულობთ: „1. განა ჩვენ არ გადავხსენით გულ-მკერდი შენი 2. და ამოვიღეთ შენგან ტვირთი შენი 3. რომელმაც გაგიდრიკა წელი“⁴³⁴.

ბედუინებთან მუჰამედმა ოთხი წელიწადი გაატარა და შემდეგ მექაში დაბრუნდა. ერთი წლის შემდეგ მუჰამედს დედაც გარდაეცვალა და მისი აღზრდა ითავა ჯერ პაჰამ, აბდ ალ-მუტალიბმა, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ – ბიძამ, აბუ ტა-

⁴²⁹ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 112; Saleh W.A., *The Arabian contexts of Muḥammad's life*, Muḥammad and his world, Cambridge companion to Muḥammad, edited by J. E. Brockopp, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 27;

⁴³⁰ კურეიშიტები – არაბული ტომი. V ს-ის შუახანებიდან კურეიშიტები მექაში სახლობდნენ.

⁴³¹ ლობჟანიძე გ., *მუჰამედის ცხოვრება*, თბილისი, 2008, 29.

⁴³² გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი (რელიგია, ისტორია, ცივილიზაცია)*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2009, 14.

⁴³³ სურა – თავი ყურანში. ყურანი შედგება 114 სურისგან. სურები დალაგებულია სიდიდის (პირველი, გამხსნელი სურის გარდა) და არა გამოცხადების ქრონოლოგიის მიხედვით. ქრონოლოგიურად სურები იყოფა ორ ნაწილად – მექისა და მედინის სურებად, იმის მიხედვით თუ სად მოხდა მათი გამოცხადება.

⁴³⁴ *ყურანი*, არაბულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებანი დაურთო გიორგი ლობჟანიძემ, კავკასიური სახლი, თბილისი, 2006, სურა 94, აია 1-3, გვ. 365.

ლიბმა. თორმეტი წლის ასაკში მუჰამედი ბიძას სავაჭრო მოგზაურობაში, სირიაში გაჰყვა. ისლამური ტრადიციის მიხედვით, სირიის ქალაქ ბოსრაში⁴³⁵ მცხოვრებმა ქრისტიანმა ბერმა, ბაჰირამ, მუჰამედში მოციქული ამოიცნო⁴³⁶. მომავალი მოცი-

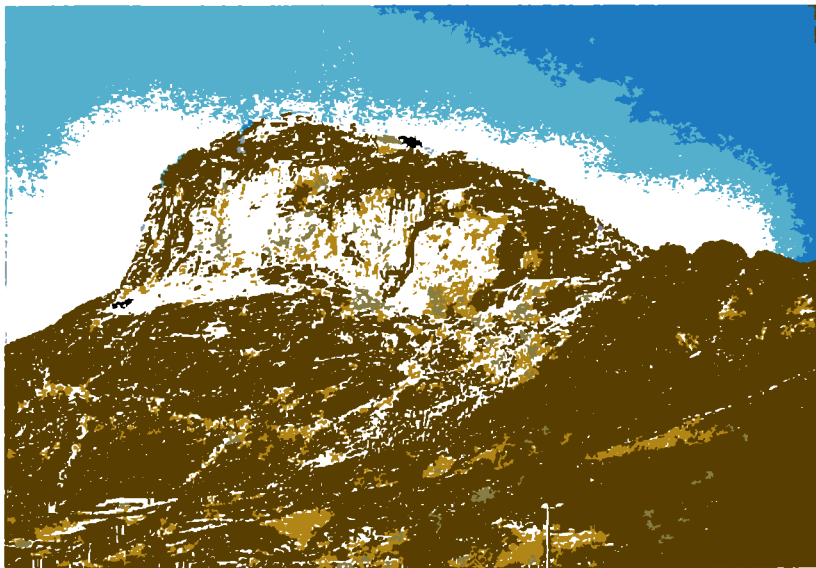
ბერი ბაჰირა და ახალგაზრდა მუჰამედი

ქულის ცხოვრების შემდგომი ხანგრძლივი პერიოდის შესახებ თითქმის არაფერია ცნობილი. მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ ის მექის მდიდარი მცხოვრებლების ცხვარს აძოვებდა. 595 წელს მუჰამედის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა, ის დაქორწინდა მდიდარ ქვრივზე, ხადიჯაზე. მუჰამედზე დაქორწინების დროს ხადიჯა უკვე ორჯერ იყო გათხოვილი და მცირეწლოვანი შვილიც ჰყავდა. ზოგიერთი მონაცემებით, ხადიჯა 15 წლით იყო მუჰამედზე უფროსი, თუმცა ასევე არსებობს მოსაზრება, რომ მხოლოდ სამი წლით⁴³⁷. მათ გაუჩნდათ შვილები, პირველი ვაჟი, კასიმი, ჩვილობაში გარდაიცვალა, თუმცა დარჩათ ოთხი ქალიშვილი: ზეინაბი, რუკაია, უმ ქულსუმი და ფატიმა. ხადიჯაზე ქორწინების შემდეგ მუჰამედმა

⁴³⁵ ბოსრა ან ბოსრა აშ-შამ – ქალაქი თანამედროვე სირიის სამხრეთ ნაწილში.

⁴³⁶ ტიკაძე მ., *არაბთა ისტორია*, 28.

⁴³⁷ Большаков, О.Г., *История халифата*, Т. I, Ислам в Аравии 570 – 633, издательство «Восточная литература» РАН, Москва, 2000, 66.

ჰირას მთა

ვაჭრობას მიჰყო ხელი. როგორც ჩანს, მუჰამედის სოციალური სტატუსიც გაიზარდა, რადგან 603 – 605 წწ. ის ქააბას ტაძრის რესტავრაციაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა⁴³⁸. ტაძრის აღდგენის დასრულების შემდეგ მუჰამედი ყოველდღიურ ცხოვრებას დაუბრუნდა, გააგრძელა ვაჭრობა და უვლიდა ოჯახს. მან სამი ქალიშვილი გაათხოვა, აღსაზრდელად აიყვანა თავისი მცირეწლოვანი ბიძაშვილი, აბუ ტალიბის ვაჟი, ალი. თუმცა, როგორც ჩანს, ქააბას ტაძრის რესტავრაციაში მონაწილეობას მუჰამედისთვის უკვალოდ არ ჩაუვლია. ის უფრო და უფრო ბევრს ფიქრობდა რელიგიებზე, გადმოცემის მიხედვით, ხვდებოდა ქრისტიან და იუდეველ ვაჭრებს და სულ უფრო მეტ დროს ატარებდა განმარტოებით, ჰირას მთაზე სადაც პატარა გამოქვაბულში მარხულობდა და ლოცულობდა⁴³⁹. სწორედ ჰირას მთაზე მედიტაციისას მუჰამედს მოევლინა პირველი გამოცხადება. მას მოესმა ხმა, რო-

⁴³⁸ იქვე, 67.

⁴³⁹ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 15-16; Hitti, *History of the Arabs*, 112.

მუჰამედი და მთავარანგელოზი გაბრიელი (ჯიბრაილი)

მელიც ეუბნებოდა: „წაიკითხე შენი უფლის სახელით, რომელმაც შექმნა“⁴⁴⁰. შემდეგი გამოცხადებები გარკვეული პერიოდის შემდეგ მოხდა. ლეგენდის მიხედვით, ერთ-ერთი გამოცხადებით შეშინებული მუჰამედი სახლში გაიქცა და მოსასახამში გაეხვია, რათა ხმებისგან დამალულიყო⁴⁴¹. ამ დროს ხმამ მუჰამედს ქადაგებისკენ მოუწოდა: „1. ო, წამოსასხამში გახვეულო, 2. წამოდექ და შეაგონე“⁴⁴². თავდაპირველად ხმა ზარების რეკავს ჰგავდა, თუმცა გვიან პერიოდში უკვე ერთ, ანგელოზ ჯიბრაილის, ხმად ისმოდა⁴⁴³. პირველი გამოცხადება 610 წლით თარიღდება და ამ დროს მუჰამედი უკვე ორმოცი წლისა იყო. ასე დაიწყო მუჰამედმა თავის თანა-

⁴⁴⁰ ყურანი, სურა 96, აია 1, გვ. 366.

⁴⁴¹ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 113.

⁴⁴² ყურანი, სურა 74, აია 1-2, გვ. 352.

⁴⁴³ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 113.

სურანი

მოქალაქეებში ახალი რელიგიის ქადაგება. მექის, ანუ ადრეულ სურებში, ძირითადად ერთი ღმერთის, ალაჰის, აღიარების მოწოდებები და ესქატოლოგიური¹⁴⁴ გაფრთხილებებია მოთავსებული. მაგალითად: „3. დაემონებდნენ უფალს ამ სახლისას, რომელმაც დააპურა ისინი შიმშილისას 4. და დაიცვა შიშისას“¹⁴⁵. „15. უთხარი: მე მეშინია – თუკი ვეურჩები ჩემს უფალს – დიდებული დღის სასჯელისა. 16. ვინც დახსნილი იქნება ამ სასჯელისგან სწორედ იმ დღეს, იმას შეიწყალებს ალაჰი და ეს იქნება აშკარა მიღწევა!“¹⁴⁶. „7. და ამგვარად ზემოთაგონებთ შენ არაბულ ყურანს, რათა გააფრთხილო მისით უმ ალ-კურა და ის, ვინც გარშემოა, და რათა გააფრთხილო შეკრების დღის შესახებ, რომელშიაც არ არის ევკი: ნაწილი მათი –

¹⁴⁴ ესქატოლოგია – რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების სისტემა განკითხვის დღესა და მეორედ მოსვლის შესახებ.

¹⁴⁵ ყურანი, სურა 106, აია 3-4, გვ. 369.

¹⁴⁶ ყურანი, სურა 6, აია 15-16, გვ. 155.

სამოთხეში, ნაწილი საკირეში⁴⁴⁷. პირველ ეტაპზე მუჰამედის ქადაგება ფარულად მიმდინარეობდა. ისლამზე მოექცნენ მხოლოდ მისი მეუღლე ხადიჯა, ბიძაშვილი ალი და რამდენიმე ახლობელი. რამდენიმე წლის განმავლობაში მუჰამედმა მხოლოდ ოცდაათამდე მიმდევარი შეკრიბა⁴⁴⁸. 614 წლისთვის მუსლიმებმა შეკრებები დაიწყეს ერთ-ერთი მუსლიმის ალ-არკამის სახლში და მუჰამედმა ღიად დაიწყო ქადაგება. ამის შემდეგ მუსლიმთა რიცხვმა საგრძნობლად იმატა. ახლად მოქცეულთა შორის ძირითადად ლარიბი ფენების წარმომადგენლები იყვნენ. თავდაპირველად მექის მდიდარი მოსახლეობა ახალ სწავლებას და მის მიმდევრებს სერიოზულად არ აღიქვამდა და ისინი მუჰამედს მუდამ დასცინოდნენ, თუმცა მუსლიმთა რიცხვის ზრდის შემდეგ საფრთხე დაინახეს. მუჰამედი მექის მოსახლეობას კერპთაყვანისცემაში ადანაშაულებდა და ჯოჯოხეთით ემუქრებოდა⁴⁴⁹. ამან გამოიწვია ქალაქის არისტოკრატიის, კურეიშიტთა, უკმაყოფილება. მათ დაიწყეს მუსლიმთა წინააღმდეგ აგრესიის გამოხატვა და მუჰამედის მრავალი მიმდევარი აიძულეს 615 წელს ეთიოპიაში გაქცეულიყო⁴⁵⁰. თუმცა, მუჰამედი მექაში დარჩა და ქადაგება გააგრძელა, რამაც კიდევ უფრო გაამძაფრა კურეიშიტთა უკმაყოფილება. საქმე იქამდე მივიდა, რომ მათ ჰაშიმიანთა გვარს ბოიკოტიც კი გამოუცხადეს, რომელიც 2-3 წელს გაგრძელდა. 619 წელს გარდაიცვალა ჯერ მუჰამედის მეუღლე ხადიჯა და შემდეგ ბიძა აბუ ტალიბი. ამან მუჰამედის პოზიციები საკმაოდ შეასუსტა. მას დაუპირისპირდა მისი მეორე ბიძა აბუ ლაჰაბი, რომელიც აბუ ტალიბის გარდაცვალების შემდეგ ჰაშიმიანთა გვარს ჩაუდგა სათავეში. გადმოცემით აბუ ლაჰაბი გააღიზიანა მუჰამედის სიტყვებმა, რომ მამამისი ჯოჯოხეთის ცეცხლში იწვის⁴⁵¹. ამის შემდეგ მუჰამედის დევნა კიდევ უფრო გამძაფრდა და ისლამის მოციქული იძულებული გახდა, ტაიფში გაქცეულიყო. თუმცა, ტაიფის მოსახლეობამ ის არ მიიღო, დასცინა და ქვებით კი დაუშინა, რის შემდეგაც მუჰამედი მექაში დაბ-

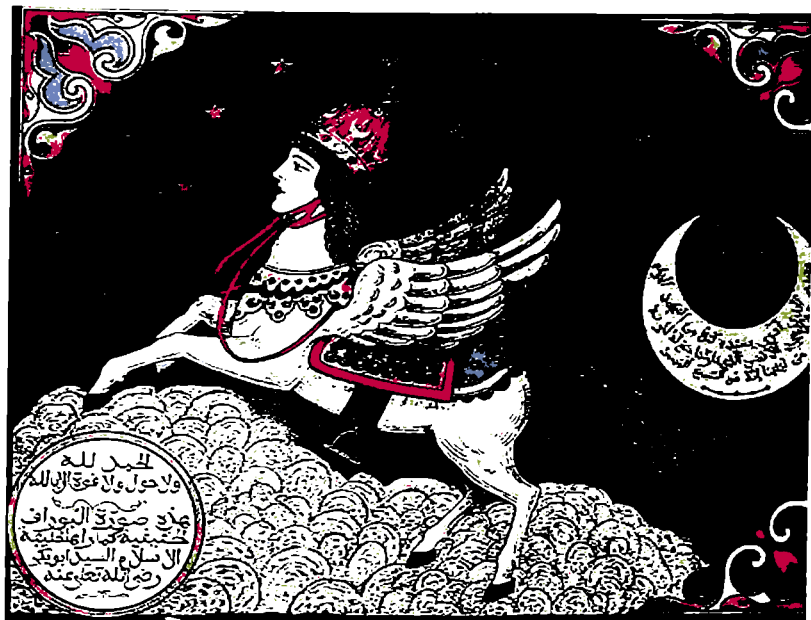
⁴⁴⁷ ყურანი, სურა 42, აია 7, გვ. 306.

⁴⁴⁸ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 17.

⁴⁴⁹ Rubin U., Muhammad's message in Mecca: warnings, signs, and miracles, Muhammad and his world, Cambridge companion to Muhammad, edited by J. E. Brockopp, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 41.

⁴⁵⁰ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 20; Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 114.

⁴⁵¹ ლობჯანიძე გ., *მუჰამედის ცხოვრება*, 103-104; Большаков, О.Г., *История халифата*, 82.

ბურაკი

რუნდა⁴⁵² მექაში დაბრუნებული მუჰამედი კარგად ხვდებოდა, რომ მის მშობლიურ ქალაქში ქადაგების გაგრძელება შეუძლებელი იყო. ამდენად, მან მოლაპარაკებები დაიწყო ქალაქ იასრიბის წარმომადგენლებთან. იმ დროს იასრიბი შიდა ტომობრივ დაპირისპირებაში იყო ჩაფლული. მუჰამედი დაპირისპირებული ტომების წარმომადგენლებს ორჯერ შეხვდა მექის მახლობლად, აკაბაში და იასრიბში გადასვლის პირობებზე შეუთანხმდა. იასრიბელებმა თავისი შიდა პოლიტიკური დაპირისპირებიდან გამოსავალი ისლამში დაინახეს და დათანხმდნენ მუჰამედს მისი სწავლების მიღებაზე. ისინი შეპირდნენ მოციქულს, რომ თავიანთ ქალაქში მიიღებენ და მფარველობას გაუწევენ. შეთანხმების პირობები ნაწილობრივ აისახა ყურანის 50-ე სურაში⁴⁵³.

⁴⁵² Большаков, О.Г., *История халифата*, 82-83.

⁴⁵³ იქვე, 86-87.

მირაჟი

ისლამური ტრადიციის თანახმად, იასრიბში გამგზავრებამდე მუჰამედმა მოახდინა სასწაულებრივი მოგზაურობა ქალაქ იერუსალიმში. გადმოცემის მიხედვით, ანგელოზმა ჯიბრაილმა ერთ ღამეს, ფრთოსან ცხოველზე, ალ-ბურაკზე, ამხედრებული მუჰამედი მექიდან იერუსალიმში გადაიყვანა. იქ ისლამის მოციქულს დახვდნენ მისი წინამორბედი წინასწარმეტყველები, მათ შორის მოსე და იესო. მათ მუჰამედთან ერთად ილოცეს და შემდეგ მეშვიდე ზეცაში აიყვანეს, სადაც ის ალაჰის წინაშე წარსდგა⁴⁵⁴. ღმერთის ხილვის შემდეგ კი მუჰამედი მექაში დაბრუნდა. 622 წელს მექის მუსლიმური თემი და მათი მოციქული მექიდან იასრიბში გადავიდა და

⁴⁵⁴ ლოზუანიძე გ., *მუჰამადის ცხოვრება*, 119.

მუჰამადი მუჰამადი

ქალაქს ეწოდა „მადინათ ან-ნაბი“ (მოციქულის ქალაქი) ან უბრალოდ მედინა. ამ მოვლენას ეწოდა „ჰიჯრა“ და ამ წლიდან იწყება ისლამური კალენდრის ათვლა. მედინაში დაიწყო მუჰამედის მოღვაწეობის სრულად ახალი ეტაპი.

მედინაში მუჰამედმა თავისი მოღვაწეობა იმით დაიწყო, რომ ადგილობრივი მუსლიმები, ანსარები (მიმდევრები) და მექიდან წამოსული მუსლიმები, მუჰაჯირები (გადმოსულები) დააძმობილა. ეს ურთიერთობა ითვალისწინებდა როგორც სულიერ დაძმობილებას, ასევე მემკვიდრეობით ვალდებულებებს⁴⁵⁵. სავარაუდოდ,

⁴⁵⁵ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 24.

დაძმობილებულთა რიცხვი 45-50 წყვილს არ აღემატებოდა⁴⁵⁶. პირველ ეტაპზე მუჰამედის პოზიციები საკმაოდ მერყევი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც ჩანს, იუდეველთა გარდა, მედინის მთელმა მოსახლეობამ ისლამი მიიღო, მოციქულს მხოლოდ არბიტრის როლი დაეკისრა და რეალური ძალაუფლება ადგილობრივი ტომების ხელში დარჩა. გადმოცემის მიხედვით, ზოგიერთმა მედინელმა მხოლოდ ნომინალურად მიიღო ისლამი და რეალურად მუჰამედის წინააღმდეგ მოქმედებდა. ასევე, იუდეველებმა განაცხადეს უარი მუჰამედი ღმერთის მოციქულად ელიარებიანათ. მდგომარეობის დასტაბილურების მიზნით მუჰამედმა ე.წ. „მედინის კონსტიტუცია“ შეიმუშავა. ამ დოკუმენტის მიხედვით, მუსლიმები ერთ თემად, ხოლო მათ რელიგიურ-პოლიტიკურ ლიდერად მუჰამედი გამოცხადდა. ტომები ინარჩუნებდნენ დამოუკიდებლობას და ქალაქის ყველა მცხოვრებელი, მათ შორის არამუსლიმები, თანაბარი უფლებებით სარგებლობდა⁴⁵⁷. ამავე დროს, ეს იყო პირველი სერიოზული ნაბიჯი მუსლიმური თემის განმტკიცებისა და ტომობრივ კავშირებზე მაღლა აყვანის გზაზე. ანუ, მუჰამედმა სცადა არაბებისთვის კარგად ნაცნობი ტომობრივი ტრადიციების საფუძველზე ჩამოეყალიბებინა ერთი დიდი ტომობრივი გაერთიანება, რომლის შემაკავშირებელი ბერკეტი არა სისხლით ნათესაობა, არამედ სარწმუნოება იქნებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ თემში შემავალი ტომები დამოუკიდებლობას ინარჩუნებდნენ, ზოგადად მუსლიმები ერთიან კანონს უნდა დამორჩილებოდნენ და ნებისმიერ უპოვარ მუსლიმს დახმარებოდნენ. მუსლიმისთვის იკრძალებოდა ერთმორწმუნის მოკლა. მუსლიმს არ ჰქონდა უფლება, უცხოტომელ მუსლიმზე ეძია შური, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ იმ უცხოტომელმა ამ მუსლიმის ღვიძლი ძმა მოკლა. ამდენად, სარწმუნოებრივი კავშირი ტომობრივ და ნათესაურ კავშირებზე მაღლა იქნა დაყენებული⁴⁵⁸. სწორედ ამაში გამოიხატა მუჰამედის პოლიტიკური გენია. მან არაბებისთვის გასაგები ტრადიციების საფუძველზე დაიწყო რელიგიური თემის შეკვრა. ვინაიდან ის თვითონ იყო ამ გარემოს შვილი, მას ძალიან კარგად ესმოდა, თუ რა ენაზე ელაპა-

⁴⁵⁶ Большаков, О.Г., *История халифата*, 92.

⁴⁵⁷ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 25-26.

⁴⁵⁸ Lecker M., *Glimpses of Muḥammad's Medinan decade*, Muḥammad and his world, Cambridge companion to Muḥammad, edited by J. E. Brockopp, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 68.

რაკა თანამემამულეებთან. მუჰამედის მიზანი არ იყო არაბებისთვის გაუგებარი სახელმწიფო სტრუქტურა, ან, თუნდაც უბრალოდ რელიგია ექადაგა. მუჰამედის ყველა ქმედება მიზნად ისახავდა ერთი დიდი ტომობრივი გაერთიანების შექმნას, რომელსაც რელიგია შეკრავდა და სადაც ყველა ერთმანეთის ძმა და შემწე იქნებოდა. ამავე დროს ახალი სარწმუნოება ახალ რიტუალს საჭიროებდა. სწორედ მედინაში ცხოვრების პირველი წლის მანძილზე ჩამოაყალიბა მუჰამედმა ისლამის რელიგიური რიტუალის ზოგიერთი წესი, მაგალითად: დღეში ხუთჯერ ლოცვა, პარასკევობით ლოცვა და ქადაგება, ზაქათი⁴⁵⁹ და სხვ.

მედინაში პოზიციების შედარებით განმტკიცების შემდეგ, მუჰამედი იწყებს სამხედრო კამპანიებს მექის წინააღმდეგ. მნიშვნელოვნად იცვლება ამ პერიოდის სურების შინაარსიც. ისმის მოწოდებები ურწმუნოთა წინააღმდეგ ბრძოლისკენ: „74. ო, წინასწარმეტყველო, ებრძოლე ურწმუნოებსა და თვალთმაქცებს. შერისხე ისინი. მათი თავშესაფარი – გეენაა და რა საძაგელია ეს სამკვიდრებელი“⁴⁶⁰. თავდაპირველად მუსლიმებმა განახორციელეს მცირე თავდასხმები მექის ქარავნებზე. ერთ-ერთი ასეთი თავდასხმის დროს მუსლიმურ თემში დადგა საკითხი, შეიძლება თუ არა წმინდა თვე რაჯაბში ომის წარმოება. ამ პრობლემას პასუხი გაეცა ყურანის მეორე სურაში⁴⁶¹: „214. გეკითხებიან შენ საკრძაღველი თვის და ამ თვეში ბრძოლის შესახებ. უთხარი: ბრძოლა ამ დროს დიდი ცოდვაა, გადახვევაა ალაჰის გზიდან და ურწმუნოებაა მის მიმართაც და ალ-მასჯიდ ალ-ჰარამის მიმართაც. მის მკვიდრთა გამოყრა იქიდან კი უფრო დიდი ცოდვაა ალაჰის წინაშე. ცდუნება უფრო მძიმე ცოდვაა, ვიდრე ბრძოლა. და თავს არ დაანებებენ თქვენთან შებრძოლებას, ვიდრე უარს არ გათქმევინებენ თქვენს სარწმუნოებაზე, თუ მოახერხებენ. ხოლო ის თქვენგანი, ვინც ხელს იღებს სარწმუნოებაზე და მოკვდება ისე, რომ იქნება ურწმუნო – ჩაიფარცხოს მათი საქმენი წუთისოფელშიც და ზესთასოფელ-

⁴⁵⁹ ზაქათი – მუსლიმთათვის სავალდებულო მოწყალება, ერთგვარი გადასახადი. ისლამის ერთ-ერთი ბურჯი (ისლამის ხუთი ბურჯი, ანუ მუსლიმთა მთავრი ვალდებულებებია: ალაჰისა და მოციქულის აღიარება (შაჰადა), ლოცვა, მარხვა (რამადანის მარხვა), ზაქათი და მექის მოლოცვა (ჰაჯი).

⁴⁶⁰ ყურანი, სურა 9, აია 74, გვ. 183.

⁴⁶¹ Большанов, О.Г., *История халифата*, 95-96.

ბადრის ბრძოლა

შიგ, იყვნენ ისინი ცეცხლის ბინადარნი და იყვნენ იქ მარადიულნი⁴⁶². პირველი მნიშვნელოვანი შეტაკება მუსლიმებსა და მექის კურეიშიტებს შორის 624 წელს მოხდა. მუსლიმებმა გადაწყვიტეს, გაეძარცვათ მდიდარი ვაჭრის, კურეიშიტთა ტომის, უამიას გვარის წარმომადგენლის, აბუ სუფიანის ქარავანი. ქარავანი შედგებოდა დაახლოებით ათასი აქლემისგან და ღაზადან მექისკენ მიემართებოდა. მუჰამედმა გადაწყვიტა ქარავანს მედინის მახლობლად, ბადრის ტეხთან დახვედროდა. აბუ სუფიანმა შეიტყო მუსლიმთა გეგმის შესახებ, ქარავანი სხვა გზით წაიყვანა და მექაში, დახმარების თხოვნით, მალემსროლი გაგზავნა. მექაში სასწრაფოდ შეკრიბეს ჯარი და ბადრის ტეხისკენ დაიძრნენ. ადგილზე მისულ მუსლიმებს მხოლოდ მოწინააღმდეგის ლაშქარი დახვდათ. ბრძოლა მხარეებს შორის 15

⁴⁶² ყურანი, სურა 2, აია 214, გვ. 118.

ბადრის ბრძოლა. დღევანდელი ადგილი

მარტს გაიმართა და მუსლიმთა გამარჯვებით დასრულდა. ეს გამარჯვება ალაჰის წყალობად და მუსლიმთა ურწმუნოთაგან გამორჩევის ნიშნად ჩაითვალა. მეექვსეთა დამარცხების შედეგად, მუსლიმებმა საკმაოდ მდიდრული ნადავლი ჩაიგდეს ხელში, თუმცა, როდესაც საქმე განაწილებაზე მიდგა, უთანხმოებამ იჩინა თავი⁴⁶³. ბრძოლაში მოპოვებული ნადავლის გაყოფის ზოგადი წესები ყურანში, მე-8 სურის რამდენიმე აიაში გამოჩნდა: „1. გეკითხებიან შენ ნადავლის თაობაზე. უთხარი: ნადავლი ალაჰისა და მისი მოციქულისაა. გეშინოდეთ ალაჰისა, მორიგდით ერთმანეთში. დაემორჩილეთ ალაჰსა და მის მოციქულს, თუკი ხართ მორწმუნენი“⁴⁶⁴.. „42. იცოდეთ, როცა იალაფებთ რაიმეს, ალაჰისაა ამის მეხუთედი და მოციქუ-

⁴⁶³ Бильшанов, О.Г., *История халифата*, 96–102.

⁴⁶⁴ *ყურანი*, სურა 8, აია 1, გვ. 175.

ლისა, ახლობლებისა და ობლებისა, საპყრებისა და მოგზაურებისა, თუკი გწამთ ალაჰი და ის, რაც ჩვენს მონას გარდმოვუვლინეთ განსხვავების დღეს – იმ დღეს, როცა ერთმანეთს შეხვდა ორი გუნდი. ჭეშმარიტად, ალაჰი ყოვლისშემძლეა⁴⁶⁵. ნადავლის გაყოფის შემდეგ მექელი ტყვეებიდან სიკვდილით დასაჯეს მუჰამედის რამდენიმე დაუძინებელი მოწინააღმდეგე⁴⁶⁶. ამავე სურაში ვკითხულობთ მოწოდებებს მუსლიმთა მიმართ, რომ შემდგომშიც მედგრად დაუხვდნენ მტრებს: „47. ო, თქვენ, რომელთაც ირწმუნეთ, როცა ხვდებით ლაშქარს (ბრძოლის ველზე), განმტკიცდით და მრავალჯერ გაიხსენეთ ალაჰი, რათა ეგების ნეტარ-იქმნეთ“⁴⁶⁷. „15. ო, თქვენ, რომელთაც ირწმუნეთ, როცა (პირისპირ) შეხვდებით იმათ, ვისაც არ სწამს – ხროვად (მოსულთ თქვენზე), ზურგს ნუ შეაქცევთ მათ. 16. და ვინც ზურგს შეაქცევს მათ იმ დღეს, თუ არა იმ მიზნით, რომ ფანდი იხმაროს ბრძოლაში, ანდა შეუერთდეს (თანამებრძოლთა) რაზმს, დაიტყვის ალაჰისაგან რისხვას, მისი თავშესაფარი იქნება გენა და რა საძაგელია ეს სამკვიდრებელი“⁴⁶⁸.

მედიანაში დაბრუნებულმა მუჰამედმა გადაწყვიტა, კიდევ უფრო გაემყარებინა თავისი პოზიციები და დარტყმა ქალაქის იუდეველებზე მიიტანა. მცირე წინააღმდეგობის შემდეგ იუდეველებმა ქალაქი დატოვეს. მათი ქონების კონფისკაციისა და გადანაწილების შემდეგ მუჰამედმა ყურადღება ისევ მექას მიაპყრო. დაიწყო მოლაპარაკებები მექელი ტყვეების გამოსყიდვაზე. მუჰამედის ტყვეობაში უახლოესი ნათესავები, მათ შორის ბიძა ალ-აბასი, ბიძაშვილები და სიძე აღმოჩნდნენ. ასევე ტყვეების რიგებში იყვნენ სხვა მუსლიმთა ნათესავები და ახლობლები. ზოგი მუჰამედმა უსასყიდლოდ გაათავისუფლა, ზოგში კი დიდძალი გამოსასყიდი მიიღო⁴⁶⁹. როდესაც ტყვეების უმეტესობა სახლში დაბრუნდა, მექაში შურისძიებისთვის მზადება დაიწყო. 625 წელს, აბუ სუფიანმა, რომელიც იმ დროს უკვე კურეიშიტთა მეთაური იყო, ლაშქარი შეკრიბა და მედინისკენ გაემართა. მუსლიმებსა და მექის ლაშქარს შორის ბრძოლა გაიმართა მედინის მახლობლად, უჰუდის მთასთან.

⁴⁶⁵ ყურანი, სურა 8, აია 42, გვ. 177.

⁴⁶⁶ Большаков, О.Г., *История халифата*, 102.

⁴⁶⁷ ყურანი, სურა 8, აია 47, გვ. 177.

⁴⁶⁸ ყურანი, სურა 8, აია 15-16, გვ. 175.

⁴⁶⁹ Большаков, О.Г., *История халифата*, 107-108.

თავდაპირველად უპირატესობა მუსლიმთა მხარეს იყო, თუმცა, შემდეგ, ცნობილი კურეიშიტი მხედრთმთავრის, ხალიდ იბნ ალ-ვალიდის, მეთაურობით მექის ძალებმა გაარღვიეს მუსლიმთა რიგები და სასტიკად დაამარცხეს ისინი. როგორც ცნობილია, ამ ბრძოლაში მუჰამედი დაიჭრა. მიუხედავად გამარჯვებისა, მექის ლაშქარმა მედინაში შესვლა ვერ გაბედა და უკან გაბრუნდა⁴⁷⁰. ეს მარცხი ალაჰის ნებითა და ზოგი მუსლიმის დაბალი სულისკვეთებითა და სიმხდალით აიხსნა. ყურანის მე-3 სურაში ვკითხულობთ: „160. ის კი, რაც იმ დღეს დაგემართათ, როს ერთმანეთს შეება ორი გუნდი, ალაჰის ნებით (მოხდა). ამით მან შეიგნო მორწმუნენი. და შეიგნო ისინი, ვინც თვალთმაქცობდა. ეთქვათ მათ: მოდით, იბრძოლეთ ალაჰის გულისათვის, ანდა უკუაგდეთ (მტერი)! მიუგეს: ბრძოლა რომ გვცოდნოდა, შენ გამოგყვებოდით. ამ დღეს ისინი უფრო ახლო იყვნენ ურწმუნოებასთან, ვიდრე რწმენასთან“⁴⁷¹. უჭუდთან დამარცხების შემდეგ მუჰამედმა აქტიურად დაიწყო მოლაპარაკებები მედინის გარეთ მცხოვრებ არაბულ ტომებთან, რათა მათ ისლამი მიეღოთ. მოციქული კარგად ხვდებოდა, რომ მრავალი მოკავშირის გარეშე, ის და მისი ახალი თემი განწირულნი იყვნენ. მიუხედავად ბევრი მცდელობისა, მოლაპარაკებათა უმრავლესობა უშედეგოდ დასრულდა. მუჰამედის აქტიურობით შეშფოთებულმა მექელებმა არ დააყოვნეს, შეკრიბეს მოკავშირე ტომები და 627 წელს მედინაზე ლაშქარი დაძრეს. მუსლიმებმა გაითვალისწინეს უჭუდთან წვნიელი მარცხი და მტერს ქალაქგარეთ არ დახვდნენ. მათ დაიწყეს თავდაცვისთვის მზადება. ყოფილი მონის, წარმოშობით სპარსელი სალმან ალ-ფარისის რჩევით, მუსლიმებმა მედინასთან თავდაცვითი თხრილი გაავლეს. მექელებისთვის ეს გადაულახავი დაბრკოლება აღმოჩნდა. მათი კავალერია უმოქმედოდ დარჩა. მხარეები თხრილის საპირისპირო მხარეებზე დაბანაკდნენ და მხოლოდ მშვილდოსნები ერთვებოდნენ ბრძოლაში. ხანგრძლივმა უმოქმედობამ და მუსლიმთა მსტოვრებმა კურეიშიტთა მოკავშირეებს შორის უკმაყოფილება გააღვივეს. ამას დაემატა უდაბნოს ქარიშხალი და მექის ჯარი უკან გაბრუნდა. მუსლიმებმა ისე მოიპოვეს გამარჯვება, რომ სისხლი თითქმის არ დაღვრილა. ამ ფაქტმა კიდევ უფრო გაამყარა მუჰამედის ავტორიტეტი⁴⁷². ბრძოლის შემდეგ მუჰამედმა ყველა მოწი-

⁴⁷⁰ იქვე, 115.

⁴⁷¹ ყურანი, სურა 3, აია 160, გვ. 133.

⁴⁷² Большаков, О.Г., *История халифата*, 132 – 133.

უკულის ბრძოლა

ნაალმდეგის სიკვდილით დასჯა ბრძანა⁴⁷³. ამის შემდეგ მუსლიმები ინტენსიურად შეუდგნენ მოსაზღვრე ტომებზე თავდასხმებს, რის შედეგადაც მნიშვნელოვნად გაძლიერდნენ და დიდი ნადავლი იგდეს ხელთ⁴⁷⁴.

628 წელს მუჰამედმა გადადგა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ნაბიჯი, მან გადაწყ-

⁴⁷³ იქვე, 134-135.

⁴⁷⁴ იქვე, 141-142.

შაჰდის ბრძოლა. დღევანდელი ადგილი

ვითა, მექაში მცირე ჰაჯი, ანუ უმრა,⁴⁷⁵ შეესრულებინა. ხანგრძლივი მზადების შემდეგ ის 1500 მუსლიმთან ერთად მექისკენ დაიძრა. მექელებმა ჩათვალეს, რომ მუჰამედმა მათ წინააღმდეგ სამხედრო კამპანია წამოიწყო და ჰუდაიბიასთან მუსლიმებს გზა გადაუღობეს. მხარეებს შორის მოლაპარაკებები დაიწყო და ე.წ. ჰუდაიბიას ხელშეკრულების გაფორმებით დასრულდა. მექელების მოთხოვნით

⁴⁷⁵ უმრა, ანუ მცირე ჰაჯი – პილიგრიმობა მექაში ქააბას ტაძრის მოსალოცად. ქააბას ტაძრის მოლოცვის ტრადიცია ისლამამდელ პერიოდშიც ფართოდ იყო გავრცელებული არაბულ ტომებს შორის. ისლამის წარმოშობის შემდეგ, მუჰამედმა ქააბას ტაძრის მოლოცვა, ანუ ჰაჯი, ვალდებულებად გამოაცხადა. ისლამური ტრადიციის მიხედვით, ჰაჯი სრულდება მუსლიმური კალენდრის ბოლო, ზუ ალ-ჰიჯას, თვეში. უმრას შესრულება ნებისმიერ დროს შეიძლება. უმრა არ არის სავალდებულო, თუმცა ყველა მუსლიმისთვის სასურველია მისი შესრულება.

ხელშეკრულებაში ისლამური ფორმულა „სახელითა ალაჰისა მოწყალისა მწყალობლისა“, არ შევიდა და მუჰამედი მოხსენიებულ იქნა მხოლოდ სახელით და არა როგორც ალაჰის მოციქული. მიუხედავად ამისა, ხელშეკრულების გაფორმებით მექელებმა მუჰამედი აღიარეს როგორც პოლიტიკური ლიდერი. ხელშეკრულების პირობების თანახმად, მხარეებს შორის მშვიდობა ათ წელიწადს უნდა გაგრძელებულიყო. მუჰამედი ვალდებული იყო, მექიდან მასთან გაქცეული კურეიშიტები დაებრუნებინა, ხოლო მუჰამედისგან მექაში გაქცეული უკან არ ბრუნდებოდა. იმ არაბულ ტომებს, რომლებსაც ხელშეკრულება ჰქონდათ დადებული მექის ვაჭრებთან, მიეცათ უფლება მუჰამედთანაც ეწარმოებინათ მოლაპარაკებები. მექის დიდგვაროვნები მუსლიმებს მომდევნო წლიდან პილიგრიმობის უფლებას აძლევდნენ⁴⁷⁶. ეს მუჰამედისთვის მნიშვნელოვანი დიპლომატიური გამარჯვება იყო. მექასთან გაფორმებული ზავის შემდეგ მუჰამედმა ყურადღება ჩრდილოეთისკენ გადაიტანა. მუსლიმებმა გაილაშქრეს ხეიბარის ოაზისზე, სადაც მედინიდან განდევნილი იუდეველები ცხოვრობდნენ. მუსლიმთა გამოჩენისთანავე ოაზისის მცხოვრებლებმა მოკავშირე არაბულ ტომებს მიმართეს დახმარებისთვის. მუსლიმებმა ხეიბარის მოსახლეობა და მათი მოკავშირეები დაამარცხეს, დიდალი ნადავლი იგდეს ხელთ და მოწინააღმდეგეებს სასტიკად გაუსწორდნენ. ამ გამარჯვების შემდეგ მუსლიმებს ამ რეგიონის სხვა ოაზისები უბრძოლველად დანებდნენ⁴⁷⁷. 629 წელს მუჰამედმა და ჰუდაიბიას ზავის მონაწილეებმა შეასრულეს შეთანხმებული პილიგრიმობა მექაში. მუჰამედმა და მუსლიმებმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინეს მექელებზე, რის შედეგადაც ბევრმა კურეიშიტმა, მათ შორის ხალიდ იბნ ალ-ვალიდმა, ისლამი მიიღო⁴⁷⁸. 629 წელსვე მუსლიმებმა სირიაში მოაწყვეს პირველი ლაშქრობა, თუმცა, ლასანიანებმა ისინი სასტიკად დამარცხეს. 630 წელს მუჰამედმა გადაწყვიტა საბოლოოდ დაემორჩილებინა მექა. 10 000 მებრძოლის თანხლებით ისლამის მოციქული მექისკენ დაიძრა. ქალაქი მას უბრძოლველად ჩაბარდა. მუჰამედმა ბრძანა ქაბას ტაძრის გაწმენდა კერპებისგან და იქ ლოცვა აღავლინა. მუჰამედის ბრძანებით, ქალაქის ალებას მოსახლეობის უღელთა არ მოჰყოლია და მხოლოდ მოციქულის რამდენიმე დაუძინებელი მოწი-

⁴⁷⁶ გელოვანი ნ., სანიკიძე, *ისლამი*, 29. Боньшаков, О.Г., *История халифата*, 145.

⁴⁷⁷ Боньшаков, О.Г., *История халифата*, 147-148.

⁴⁷⁸ იქვე, 152.

ხეივანის რაზმი

ნაალმდევე დასაჯეს სიკვდილით. ამის შემდეგ, მექის მოსახლეობის უმეტესობამ ისლამი მიიღო⁴⁷⁹. ამავე წელს მექის მახლობლად მცხოვრებმა არაბულმა ტომებმა, რომლებმაც მუსლიმთა მხრიდან საფრთხე იგრძნეს, კოალიცია შეკრეს და მუჰამედის წინააღმდეგ გაილაშქრეს. მუსლიმებმა მოწინააღმდეგეები ჰუნაინთან⁴⁸⁰ დაამარცხეს და დიდძალი ნადავლი იგდეს ხელთ. თუმცა, ქალაქ ტაიფის აღება ვერ შეძლეს⁴⁸¹. მუჰამედმა ყოფილი მოწინააღმდეგეები მდიდრულად დაასაჩუქრა და მედინაში დაბრუნდა. ამის შემდეგ მუჰამედთან მრავალი ტომის წარმომადგენელი მივიდა, მორჩილება აღუთქვა და ისლამის მიღების სურვილი განაცხადა. მუჰამედს მათი შიდა ტომობრივი მოწყობა არ შეუცვლია, თუმცა ყველას გადა-

⁴⁷⁹ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 31.

⁴⁸⁰ ჰუნაინი – ადგილი მექასა და ტიფს შორის.

⁴⁸¹ Большаков, О.Г., *История халифата*, 164-165.

სახადი დაუნიშნა⁴⁸⁷. მომდევნო 631 წელს მუჰამედთან მოდიოდნენ დელეგაციები მთელი არაბეთის ნახევარკუნძულიდან. ისინი მოციქულს ისლამზე მოქცევასა და მორჩილებას პირადებოდნენ. ამავე 631 წელს მუჰამედმა მექაში, ჰაჯზე გაუშვა პილიგრიმები, რომლებსაც სათავეში აბუ ბაქრი ჩაუყენა. შემდეგ პილიგრიმებს ალი დააწია და ურწმუნოებთან დაუნდობელი ბრძოლის გამოცხადება დაავალა. თავისი ბრძანება მან ყურანის ახალი აიებით გაამყარა: „და როცა ჩაივლის საკრძალო თვეები, შეებრძოლეთ წარმართებს, სადაც წააწყდებით, შეიპყარით, ალყა შემოარტყით და ჩაუსაფრდით ყველა საფარში. (ხოლო) თუ მოინანიეს, ლოცვად დადგნენ და ზაქათი გასცეს, გაუშვით თავიანთ გზაზე. ჭეშმარიტად, ალაჰი მიმტევებელია, მწყალობელი“⁴⁸⁸. გარდა არაბი კერპთაყვანისმცემლებისა, მუჰამედმა შეტევა ქრისტიანებზე და იუდეველებზეც დაიწყო: „29. მათგან, რომელთაც ებოძათ წიგნი, ებრძოლეთ იმათ, ვისაც არა სწამს ალაჰი და დღე უკანასკნელი, არ იკრძალავენ იმას, რაც აკრძალა ალაჰმა და მისმა მოციქულმა, და არ აღიარებენ სჯულს ჭეშმარიტებისას, ვიდრე თავისი ხელით გაიღებდნენ ჯიზიას, იმ დროს, როცა იქნებიან დაკნინებულნი. 30. ამბობენ იუდეველნი: უზაირი ძე არის ალაჰისაო, და ამბობენ ნაზარეველნი: მესია ძე არის ალაჰისაო. ეს სიტყვები მათი ბაგებიდან იმეორებენ იმათ სიტყვებს, რომლებიც უწინ იყვნენ ურწმუნონი. ალაჰიმც განგმირავს მათ! რაოდენ ღრმად სცდებიან ისინი! 31. ირჩევენ თავიანთ მწიგნობრებსა და ბერ-მონაზვნებს მეუფეებად, ალაჰის გარეშე და (ასევე), ალ-მასიჰ იბნ მარიამს. მაშინ, როცა ნაბრძანები ჰქონდათ მხოლოდ, რომ დამონებოდნენ ერთადერთ უფალს. არა არს ღმერთი თვინიერ მისისა. დიდ არს იმაზე, რასაც ზიარ უქმნიან“⁴⁸⁹.

632 წელს მუჰამედმა შესრულა პილიგრიმოზა მექაში. ეს მისი უკანასკნელი მოგზაურობა იყო და ისტორიაში შევიდა როგორც „გამოსათხოვარი“ ჰაჯი⁴⁹⁰. მუჰამედმა მექელების წინ სიტყვა წარმოთქვა, რომელშიც განაცხადა, რომ, შესაძლოა, ეს მათი უკანასკნელი შეხვედრა ყოფილიყო⁴⁹¹. მექიდან მედინაში დაბრუნებულმა მუ-

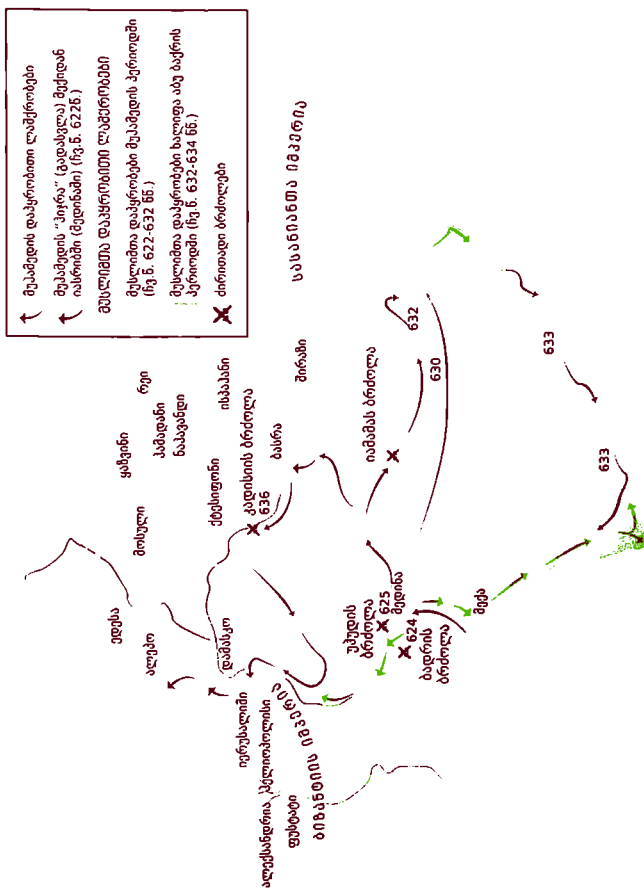
⁴⁸⁷ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 33; Большаков, О.Г., *История халифата*, 168.

⁴⁸⁸ *ყურანი*, სურა 9, აია 5, გვ. 179.

⁴⁸⁹ *ყურანი*, სურა 9, აია 29-31, გვ. 180-181.

⁴⁹⁰ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 33.

⁴⁹¹ Большаков, О.Г., *История халифата*, 181.

ისლამის გავრცელება და მეპმედის სამხედრო ანგარიშები არაბეთის ნახევარკუნძულზე

ჰამედმა სირიაში ლაშქრობისთვის დაიწყო ჯარის მზადება, თუმცა, გარკვეულმა პრობლემებმა თვით არაბეთის ნახევარკუნძულზე იჩინეს თავი. იემენსა და ნახევარკუნძულის დასავლეთ ნაწილში გამოჩნდნენ ე.წ. „ცრუ წინასწარმეტყველები“. იემენში ქადაგება დაიწყო ვინმე ალ-ასვადმა, რომელმაც, მალე, მრავალი მიმდევარი გაიჩინა და მთელ იემენში გაბატონდა. მეორე იყო კაცი, სახელად მუსაილიმა, რომელიც იამამას რეგიონში ქადაგებდა და გარკვეული პოპულარობა მოიხვეჭა. არაბული წყაროები ასევე იხსენებენ კიდევ ერთ „ცრუ წინასწარმეტყველს“, ეს იყო ვინმე ტალაჰა იბნ ხალიდი ბანუ ასადის ტომიდან. საქმე იმაში მდგომარეობდა, რომ აღნიშნული რეგიონების მოსახლეობა უკმაყოფილო იყო მუჰამედის მიერ დაკისრებული გადასახადებით და მათი წინააღმდეგობა თავიანთი წინასწარმეტყველების მხარდაჭერაში გამოიხატა⁴⁸⁷. სამწუხაროდ, წყაროებში არაფერია შემორჩენილი „ცრუ წინასწარმეტყველთა“ ქადაგების შესახებ. მხოლოდ ის არის ცნობილი, რომ ისინი აცხადებდნენ, თითქოს, მუჰამედის მსგავსად, მათაც ალაჰი უგზავნიდა გამოცხადებებს. აღსანიშნავია, რომ მუჰამედს მათ წინააღმდეგ სამხედრო ძალა არ გაუგზავნია. ალ-ასვადი 632 წელს მოკლა ორმა მუსლიმმა, თუმცა ეს უფრო პირად შურისძიებას გავდა, ვიდრე პოლიტიკურ მკვლელობას⁴⁸⁸. „ცრუ მოციქულთა“ მოღვაწეობამ შეაფერხა ისლამის გავრცელება და მუსლიმთა რიგების ზრდა. მუჰამედთან სულ უფრო ნაკლები და ნაკლები დელეგაციები მოდიოდნენ. თავის მხრივ ისლამის მოციქული მძიმედ იყო ავად. მას გადაადგილება და ლაპარაკი უჭირდა. სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებში მან ლოცვის წარმმართველად, ანუ იმამად, აბუ ბაქრი დანიშნა. ისლამური ტრადიციით, მუჰამედი 632 წლის 8 ივნისს გარდაიცვალა⁴⁸⁹. მოციქულის გარდაცვალებამ მუსლიმური თემი მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო. მუჰამედის მიმდევართა წინაშე ურთულესი ამოცანა დადგა: საჭირო იყო ახალი ლიდერის სასწრაფოდ არჩევა და მოციქულის მიერ მოპოვებული პოზიციების შენარჩუნება-განმტკიცება.

⁴⁸⁷ იქვე, 182 – 184.

⁴⁸⁸ ლოხუანიძე გ., *მუჰამადის ცხოვრება*, 307.

⁴⁸⁹ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 33.

მართლმორწმუნე ხალიფები და არაბული დაპყრობები

ისლამის მოციქულის მუჰამედის გარდაცვალებისთანავე მის მიმდევართა შორის უთანხმოებამ იჩინა თავი. საქმე იმაში მდგომარეობდა, რომ მუჰამედს, არც პირდაპირ და არც ირიბად, არ დაუსახელებია თავისი მემკვიდრე. ამდენად, მუსლიმები ძალზე რთული პრობლემის წინაშე აღმოჩნდნენ: ვინ უნდა გამხდარიყო მუსლიმური სახელმწიფოსა და ისლამური თემის ლიდერი? საქმეს კიდევ უფრო ართულებდა ის გარემოება, რომ VII საუკუნის არაბებს სახელმწიფოს მოწყობისა თუ

მუჰამედი და აბუ ბაქრი (მარჯვნივ)

პოლიტიკური ორგანიზაციის გამოცდილება თითქმის არ გააჩნდათ. ხანგრძლივი კამათის შემდეგ, მუჰამედის ერთ-ერთი პირველი მიმდევარი და თანამებრძოლი, აბუ ბაქრი, არჩეულ იქნა მოციქულის ნაცვლად დედამიწაზე, ანუ ხალიფად.⁴⁹⁰ ამ არჩევანზე იმოქმედა იმ ფაქტმა, რომ მუჰამედმა სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებში აბუ ბაქრი იმამად, ანუ ლოცვის წარმმართველად დანიშნა.⁴⁹¹ ასევე მნიშვნე-

⁴⁹⁰ Donner F. M., *Muhammad and the Caliphate, Political History of the Islamic Empire up to the Mongol Conquest*, The Oxford History of Islam. Edited by John L. Esposito, Oxford University press, New York 1999, 11.

⁴⁹¹ Montgomery Watt W., *Abu Bakr*, The Encyclopedia of Islam. New Edition Vol. I. Prepared by a Number of Leading Orientalists. Edited by an editorial committee consisting of H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi-Provençal, J. Schacht. Assisted by S. M. Stern as secretary General (pp. 1-320). B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Assisted by Dumont and R. M. Savory as editorial secretaries (pp. 321-1359), Brill, Leiden, 1986, 110.

ლოვანია, რომ აბუ ბაქრი კარგად იცნობდა არაბეთის ნახევარკუნძულის ტომებსა და მათ ბელადებს, იცოდა მათი ძლიერი და სუსტი მხარეები, და, რა თქმა უნდა, ურთიერთდამოკიდებულებები. აბუ ბაქრის არჩევის შედეგად ჩამოყალიბდა ხალიფას კარგად ცნობილი ინსტიტუტი, რომელმაც თითქმის 1300 წელი⁴⁹² უწყვეტად იარსება და ისლამის ისტორიაში უდიდესი როლი შეასრულა.

პირველ ხალიფას მრავალი წინააღმდეგობის დაძლევა მოუწია. თავისი ორწლიანი მმართველობის დროს, აბუ ბაქრი ე.წ. „არ-რიდას“⁴⁹³ ომებით იყო დაკავებული. რამდენიმე ტომობრივი გაერთიანების ლიდერებმა ჩათვალეს, რომ ისლამის მიღება და გადასახადის გადახდა უშუალოდ მუჰამედთან დადებული შეთანხმება იყო და მათ აბუ ბაქრის წინაშე ვალდებულებები არ ჰქონიათ. მათ შესთვალეს ხალიფას შემდეგი პირობები: ისინი მუსლიმებად დარჩებოდნენ, თუმცა, გადასახადს არ გადაიხდიდნენ. აბუ ბაქრი ამის სასტიკი წინააღმდეგი იყო და განაცხადა, რომ ისლამი გადასახადის გარეშე არ არსებობს. დაპირისპირება სამხედრო კონფლიქტში გადაიზარდა⁴⁹⁴. მეორეს მხრივ, ძალა მოიკრიბეს ე.წ. „ცრუ წინასწარმეტყველებმა“, რომლებმაც მოღვაწეობა მუჰამედის სიცოცხლის ბოლო წლებში დაიწყეს. იემენში მოღვაწე აბუ ალ-ასვადი ჯერ კიდევ მოციქულ მუჰამედის სიცოცხლის მიწურულს მოკლეს. თუმცა, ძალა მოიკრიბა მუსაილიმამ, რომელიც იამამაში⁴⁹⁵ ქადაგებდა. არაბეთის ნახევარკუნძულის ცენტრალურ ნაწილში, ნეჯდში, აგრძელებდა ქადაგებას ტულაიბა. იქვე გამოჩნდა ქალი „წინასწარმეტყველი“, საჯაბი. აბუ ბაქრმა გადაწყვიტა, პრობლემები სამხედრო ძალის საშუალებით მოეგვარებინა. მან ურჩი მუსლიმებისა და „ცრუ წინასწარმეტყველების“ მიმდევართა წინააღმდეგ შეიარაღებული რაზმები გაგზავნა. მიუხედავად განდგომილთა სიმრავლისა, ისინი ხალიფას წინააღმდეგ არ გაერთიანებულან და ზოგ შემთხვევაში ერთმანეთსაც ებრძოდნენ. ამ გარემოებამ აბუ ბაქრს საშუალება მისცა, მოწინააღმდეგეები სა-

⁴⁹² ხალიფას ინსტიტუტი გააუქმა ქემალ ათა-თურქმა 1924 წელს.

⁴⁹³ რიდა – არაბული სიტყვა: განდგომილება. არ-რიდა ეწოდება ხალიფა აბუ ბაქრის დროს მუსლიმთა ომებს „ცრუ წინასწარმეტყველებისა“ და განდგომილი მუსლიმების წინააღმდეგ. არ-რიდას ომები ორ წელიწადს გაგრძელდა და არაბეთის ნახევარკუნძულის ისლამის დროშის ქვეშ გაერთიანებით დასრულდა.

⁴⁹⁴ Большаков, О.Г., *История халифата*, 191-192.

⁴⁹⁵ იამამა – რეგიონი არაბეთის ნახევარკუნძულის ცენტრალურ ნაწილში.

თითაოდ დაემარცხებინა.

ხალიფას არჩევის დროს წარმოშობილი მცირე უთანხმოებების მიუხედავად, მუსლიმურმა თემმა ერთიანობა შეინარჩუნა. მექისა და მედინის მოსახლეობასთან ერთად არაბეთის ნახევარკუნძულის აღმოსავლეთი ნაწილის, ჰიჯაზის, არაბულმა ტომებმა, აბუ ბაქრი ხალიფად აღიარეს და ისლამის იდეებსადმი ერთგულება შეინარჩუნეს. ამის შედეგად მუსლიმთა სამხედრო ძალა არაბეთის ნახევარკუნძულზე უკვე უკონკურენტო იყო.

ურჩი არაბების წინააღმდეგ დაწყებულ კამპანიაში განსაკუთრებული როლი ხალიფად იბნ ალ-ვალიდმა ითამაშა. მუსლიმმა მხედართმთავარმა გამორჩეული სამხედრო ნიჭი გამოავლინა. მან ნეჯდსა და იამამაში სისხლისმღვრელ ბრძოლებში დაამარცხა როგორც ურჩი მუსლიმები, ასევე ცრუ წინასწარმეტყველთა მიმდევრები⁴⁹⁶. მუსლიმთა ერთიანობისა და მხედართმთავართა გამოჩენილი სამხედრო ნიჭის წყალობით აბუ ბაქრმა შეძლო მუჰამედის უპირველესი მიზნის ხორცშესხმა, მან არაბეთის ნახევარკუნძული ისლამის დროშის ქვეშ გააერთიანა. ერთი შეხედვით, ამ წარმატების შემდეგ მუსლიმებს დაპყრობები დროებით უნდა შეეწყვიტათ. ამ დროისთვის სახალიფოში არ არსებობდა არც ერთიანი ადმინისტრაცია და არც რეგულარული ჯარი. ამ ეტაპზე, სახალიფო ეფუძნებოდა არაბული ტომების მიერ რელიგიური ლიდერისადმი ზეპირსიტყვიერად გამოთქმულ ერთგულების პირობას. ტომების მართვის და კონტროლის არანაირი სისტემა არ არსებობდა. გადასახადები იკრიბებოდა მუჰამედის მიერ შემუშავებული სისტემის მიხედვით. ამა თუ იმ რეგიონში აკრეფილი რელიგიური გადასახადი, ზაქათი, ხმარდებოდა ძირითადად ადგილობრივი მუსლიმების კეთილდღეობას, ხოლო ნადავლის მეხუთედი უშუალოდ მმართველი ელიტის საკუთრებაში გადადიოდა⁴⁹⁷. ამ გარემოებებში ზედმეტი იყო ლაპარაკი ერთიან ეკონომიკასა თუ სახაზინო პოლიტიკაზე, რაც გამორიცხავდა რეგულარული არმიის შექმნასა და, მით უმეტეს, შენახვას. მიუხედავად ამ გარემოებებისა, ხალიფ იბნ ალ-ვალიდმა, არაბეთის ნახევარკუნძულზე მოპოვებული გამარჯვებების შემდეგ, სასანიანთა ირანის საზღვარი გადაკვეთა და ერაყში შეიჭრა. ხალიფმა ისარგებლა სასანიანთა ირანში არსებული

⁴⁹⁶ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 41.

⁴⁹⁷ Большаков О.Г., *История халифата*, 210.

არეულობებით და სასტიკად დაამარცხა იქ არსებული ირანული გარნიზონები და ლახმანიანთა ყოფილი სამეფოს არაბული სამხედრო შენაერთები, თუმცა, ერაყის ტერიტორიაზე დიდხანს არ შეჩერებულა და სირიის გავლით, უკან გაბრუნდა⁴⁹⁸.

პირველი ხალიფას მმართველობა მხოლოდ ორ წელიწადს გაგრძელდა, თუმცა, როგორც უკვე აღინიშნა, ამ პერიოდში მან შეძლო ისლამი მთელ არაბეთის ნახევარკუნძულზე გაეცრცელებინა და ჩრდილოეთის მიმართულებით ექსპანსია დაეწყო. აბუ ბაქრი გარდაიცვალა 634 წელს და მეორე ხალიფად მუსლიმურმა თემმა ომარ იბნ ალ-ხატაბი აირჩია. ომარმა კარგი ადმინისტრაციული ნიჭი გამოავლინა. პირველ რიგში მან ე.წ. „სამხედრო დივანი“ შექმნა. დივანის ვალდებულებაში შედიოდა ლაშქრობების მონაწილეთა სიების შედგენა და ჯამაგირის გადახდა. ჯამაგირის ოდენობა განისაზღვრებოდა მუჰამედთან სიახლოვესა და ისლამის მიღების დროით. რაც უფრო ახლოს იყო ადამიანი მოციქულთან და რაც უფრო ადრე მიიღო ისლამი, მით უფრო დიდი ჯამაგირი ეკუთვნოდა. გარდა ამისა, ხალიფამ აკრძალა დაპყრობილ ტერიტორიებზე მიწების დასაკუთრება და ნაცვლებს მხოლოდ გადასახადების აკრეფის უფლება მისცა. ომარის ბრძანებით, ერაყისა და სირიის ტერიტორიაზე დაარსდა სამხედრო ბანაკები, რომლებიც შემდგომში ქალაქებად გადაიქცა. ხალიფას ბრძანებით, შემოღებულ იქნა ყადის⁴⁹⁹ ინსტიტუტი, დაწესდა სიგრძისა და მოცულობის საერთო ზომები და განისაზღვრა ხარაჯასა⁵⁰⁰ და ჯიზიას⁵⁰¹ ოდენობა⁵⁰².

ომარის დროს არაბულმა დაპყრობებმა მასშტაბური ხასიათი მიიღო. ადრეული არაბული დაპყრობების ამსახველი წერილობითი წყაროები საკმაოდ გვიან დაიწერა. ამიტომ ისინი ხშირად ურთიერთგამომრიცხავ და მითებით შელამაზებულ

⁴⁹⁸ იქვე, 221.

⁴⁹⁹ ყადი – მუსლიმი მოსამართლე, რომელიც მართლმსაჯულებას შარიათის კანონების თანახმად ასრულებს.

⁵⁰⁰ ხარაჯა – მიწის გადასახადი, რომელსაც იხდიდნენ როგორც მუსლიმები, ასევე არამუსლიმები.

⁵⁰¹ ჯიზია – სულადობრივი გადასახადი, რომელსაც იხდიდნენ სახალიფოში მცხოვრები არამუსლიმები, თავიანთი სარწმუნოების ხელშეუხებლობის სანაცვლოდ.

⁵⁰² გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 42.

ისტორიებს გვაწვდიან. ნაცვლად იმისა, რომ ამა თუ იმ ლაშქრობის დეტალებზე, სამხედრო მოქმედებებსა თუ მოლაპარაკებებზე ისაუბრონ, არაბი ავტორები ვრცელ პასაჟებს უთმობენ უსახურ ეპიზოდებს, რომლებიც მოვლენათა სურათს ვერ აღწერენ. ამდენად, ადრეული დაპყრობების ქრონოლოგიური მიმდინარეობა და სრული სურათი საკმაოდ რთული აღსადგენია⁵⁰³. ცნობილია, რომ ხალიფა ომარის ზეობის ხანაში, მუსლიმური არმიები რამდენიმე მიმართულებით გაიგზავნა. არაბული ჯარები შეიჭრნენ ერაყში, სირიასა და ეგვიპტეში. იმ დროს ერაყის ტერიტორია სასანიანთა ირანს ეკუთვნოდა, ხოლო სირია და ეგვიპტე – ბიზანტიის იმპერიას. VII საუკუნის დასაწყისში მიმდინარე სისხლისმღვრელი ომი ამ ორ იმპერიას შორის ბიზანტიის გამარჯვებით დასრულდა. ომის შედეგად ორივე მხარე დაუსტებულ და გამოფიტული იყო, შესაბამისად, ახალ მეტოქესთან დაპირისპირება მათ ძალებს აღემატებოდა. მუსლიმებმა კი ამ დროს დაასრულეს არაბეთის ნახევარკუნძულის გაერთიანება, რამაც მათ საშუალება მისცა, მთელი ყურადღება დაპყრობებზე გადაიტანათ.

არაბეთის ნახევარკუნძულის საზღვრებს გარეთ ომების წარმოება ორმა, რელიგიურმა და სოციალურმა ფაქტორმა განაპირობა.

პირველ რიგში, ხალიფას ერთ-ერთ უმთავრესი რელიგიური მიზანი ისლამის გავრცელება იყო. არაბეთის ნახევარკუნძულის მცხოვრებთა პარალელურად, მუსლიმთა სამიზნეს სირიასა და ერაყში მცხოვრები არაბები წარმოადგენდნენ. ამას ადასტურებს ჯერ კიდევ მოციქულის სიცოცხლეში დაგეგმილი ლაშქრობები სამხრეთ სირიის ტერიტორიაზე. ყველა არაბის ისლამზე მოქცევის შემდეგ კი, რა თქმა უნდა, ისლამი დანარჩენ სამყაროშიც უნდა გავრცელებულიყო.

რელიგიური ვალდებულების გარდა, ხალიფა მწვავე სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა. ისლამამდელი ბედუინების შემოსავლის დიდ ნაწილს ყაჩაღური რეიდები წარმოადგენდა. მომთაბარე არაბები ხშირად ძარცვავდნენ როგორც მიწათმოქმედ მოსახლეობას, ასევე მოწინააღმდეგე ტომებს. არაბეთის ნახევარკუნძულზე ისლამის დამკვიდრების შემდეგ ეს შეუძლებელი გახდა. მუჰამედმა თავიდანვე აკრძალა ყოველგვარი ქიში მუსლიმთა შორის. თუმცა, ის-

⁵⁰³ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 33-34.

ლამამდელი სოციალური ტრადიციები ჯერ კიდევ მყარად იყო გამჭდარი არაბთა ცნობიერებაში. თუ ამ ტრადიციებით ვიმსჯელებთ, მუსლიმური თემი ჩამოყალიბდა ერთგვარ დიდ ტომად, რომელიც განუფიქრებელი იყო მთელ ნახევარკუნძულზე, ხოლო მისი ბელადი ხალიფა იყო. ბელადის უპირველეს მოვალეობას კი ტომის კეთილდღეობის უზრუნველყოფა წარმოადგენდა. ამდენად, ხალიფა იძულებული გახდა, მუსლიმთა საბრძოლო ენერგია ნახევარკუნძულის გარეთ გადაეტანა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მუსლიმური თემი ურთიერთმოქიშპე ტომებად დაიშლებოდა და ისლამამდელი პერიოდის ანარქიას დაუბრუნდებოდა.

როგორც მოსალოდნელი იყო, პირველი შეტევები სირიაზე განხორციელდა. თუმცა, ეს არ ყოფილა მომთაბარეებისთვის დამახასიათებელი მარბიელი ლაშქრობა, როდესაც ახალი საძოვრებისა თუ ნადავლის ძიებაში, მთელი ოჯახებისა და საქონლის დაუკეცმავი გადაადგილება მიმდინარეობდა. სირიაზე ლაშქრობის დროისთვის მუსლიმთა სამხედრო ნაწილები კარგად იყვნენ ორგანიზებულნი და მკაცრ დისციპლინას ექვემდებარებოდნენ. დანაყოფთა მეთაურები პირადად ხალიფას მიერ იყვნენ დანიშნულები⁵⁰⁴. არაბთა არმიის მთავარი უპირატესობები მობილობა, სისწრაფე და ორგანიზებულობა იყო. თავის მხრივ, მუსლიმური ელიტა კარგად იცნობდა სირიას და იქ გარკვეულ უძრავ ქონებასაც კი ფლობდა⁵⁰⁵. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პირველი შეტევები სირიაზე ჯერ კიდევ მუჰამედის დროს დაიგეგმა, რამდენიმე ლაშქრობა ხალიფა აბუ ბაქრის დროს განხორციელდა, თუმცა მასშტაბური შეტევა ხალიფა ომარის დროს დაიწყო. არაბები თითქმის გაუკაცრილებულ სირიაში შეიჭრნენ. VI ს-ის მეორე ნახევარსა და VII ს-ის დასაწყისში სირიას შავი ჭირის ეპიდემიების ტალღამ გადაურა. ავადმყოფობამ არც ქალაქები დაინდო და არც სოფლის მოსახლეობა. დაავადებულთა სტატისტიკა უცნობია, თუმცა მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ სიკვდილიანობამ ამ რეგიონს უდიდესი ზარალი მიაყენა. ეპიდემიით გამოწვეული უბედურების გარდა, VII ს-ის დასაწყისში სირიის ტერიტორია ბიზანტიელთა და სასანიანთა ბრძოლის ველად იქცა. ხალიფა ომარმა სირიაში გაგზავნა თავისი რამდენიმე ერთგული მხედართმთავარი: ხალიდ იბნ ალ-ვალდი, ამრ იბნ ალ-ასი, და აბუ სუფიანის შვილები, იაზიდი და მუავია. 636 წელს,

⁵⁰⁴ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 58.

⁵⁰⁵ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 100.

ჰმასიფორნი

მდინარე იარმუქთან, არაბებმა ბიზანტიელები სასტიკად დაამარცხეს და დამასკო აიღეს. ამ მარცხის შემდეგ ჰერაკლე კეისარმა სირიის დატოვება ბრძანა და კონსტანტინოპოლისკენ გაემართა. ნჰმ წლისთვის არაბებმა თითქმის უბრძოლველად დაიკავეს სირია-პალესტინის ტერიტორიები. სირიიდან არაბები ჩრდილოეთ მესოპოტამიაშიც შეიჭრნენ და ედესას⁵⁶⁶ რეგიონიც დაიკავეს.

არაბული დაპყრობების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულება მესოპოტამია იყო. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დღევანდელი ერაყის ტერიტორია სასანიანთა იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. ბიზანტიელებთან დამარცხების შემდეგ ირანის იმპერია მწვავე პოლიტიკურ კრიზისს განიცდიდა. ბუნებრივია, რომ პოლიტიკური კრიზისის შემდეგ იეზიდგერდ III თავისი ხელისუფლების განმტკიცებით იყო დაკავებული და არაბთა რეიდებისთვის არ ეცალა. სწორედ ამან, დიდწილად,

⁵⁶⁶ ედესა – ქალაქი თანამედროვე თურქეთის სამხრეთ აღმოსავლეთ რეგიონში. ასევე ცნობილია როგორც: ურფა ან ურჰა. დღევანდელი ქალაქი ურფა.

განაპირობა 633-34 წლებში ხალიდ იბნ ალ-ვალიდის წარმატებული ლაშქრობა ერაყში. ორი წლის შემდეგ ხალიფა ომარმა ერაყში ცნობილი კურეიშიტი სარდალი საად იბნ აბუ ვაკასი გაგზავნა. 637 წელს კადისიასთან⁵⁰⁷ აბუ ვაკასმა სასტიკად დაამარცხა სასანიანთა სარდალი რუსთამი და ირანის იმპერიის დედაქალაქი ქტესიფონი აიღო. შაჰი იეზდიგერდი იძულებული გახდა, ირანის მთიანეთში გაქცეულიყო. აბუ ვაკასის სარდლობით არაბებმა მთელი ცენტრალური და ჩრდილოეთ ერაყი დაიკავეს ქ. მოსულის ჩათვლით. აბუ ვაკასის კამპანიის პარალელურად სამხრეთ ერაყსა და ხუზისტანში⁵⁰⁸ ხალიფამ მეორე არაბული ლაშქარი გაგზავნა, რომელსაც მეთაურობდა ჯერ უთბა იბნ ლაზავანი, ხოლო შემდეგ – მულირა იბნ შუბა და აბუ მუსა ალ-აშარი. სამხრეთ ერაყსა და ხუზისტანში არაბებს წინააღმდეგობა თითქმის არ შეხვედრიათ და მათ უბრძოლველად დაიკავეს ეს რეგიონები. ამდენად, 638 წლისთვის არაბები მთელ მესოპოტამიას აკონტროლებდნენ. ხალიფა ომარის ბრძანებით, არაბმა მხედართმთავრებმა დააარსეს ორი დიდი სამხედრო ბანაკი: აბუ ვაკასმა ცენტრალურ ერაყში ქ. ჰირას მახლობლად, ხოლო აბუ მუსამ სამხრეთში. ცენტრალური ერაყის ბანაკს ეწოდა ქუფა, ხოლო სამხრეთისას – ბასრა. ორივე ბანაკი, მალევე, მნიშვნელოვან მუსლიმურ ქალაქებად გადაიქცა⁵⁰⁹.

ერაყში განცდილი მარცხისა და დედაქალაქის დაკარგვის შემდეგ იეზდიგერდმა ამ ტერიტორიების დაბრუნება გადაწყვიტა. 642 წლისთვის პატარა ქალაქ ნიჰავანდთან⁵¹⁰ სასანიანთა არმიის მობილიზაცია გამოაცხადა. შეიტყვეს თუ არა არაბებმა ირანელების მზადების შესახებ, ხუზისტანიდან ნიჰავანდისკენ უმაღლ დაძრეს ლაშქარი. ბრძოლა არაბებსა და ირანელებს შორის ნიჰავანდთან მდებარე გაშლილ ველზე მოხდა. რიცხოვნობის უპირატესობის მიუხედავად, ირანელები კვლავ დამარცხდნენ და მათმა სარდლობამ გაქცევით უშველა თავს⁵¹¹. ნიჰავანდთან გამარ-

კადისია – ადგილი სამხრეთ მესოპოტამიაში.

⁵⁰⁷ ხუზისტანი – ისტორიული პროვინცია დღევანდელი ირანის სამხრეთ დასავლეთ ნაწილში, რომელიც ერაყს ესაზღვრება.

⁵⁰⁸ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 67-68.

⁵⁰⁹ ნიჰავანდი – თანამედროვე ირანში ადმინისტრაციული ცენტრი ჰამადანის პროვინციაში.

⁵¹¹ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 219-220.

ეგვიპტის
ბაბილონიის
ნანგრევები

ჯვების შემდეგ არაბებს გზა გაეხსნათ ცენტრალური ირანის პროვინციებისკენ.

არაბთა დაპყრობების მესამე მიმართულება ეგვიპტე და ჩრდილოეთ აფრიკა იყო. სირიის მსგავსად, ეგვიპტეც ბიზანტია-ირანის საბრძოლო ასპარეზს წარმოადგენდა. VII ს-ის დასაწყისში სასანიანებმა ეგვიპტე ბიზანტიას წართვეს, თუმცა 627 წელს ჰერაკლე კეისარმა ეს უმნიშვნელოვანესი პროვინცია დაიბრუნა. 631 ჰერაკლე კეისარმა ალექსანდრიის პატრიარქად დანიშნა ფაზისის ეპისკოპოსი კირო-

ალექსანდრია

სი⁵¹² და ეგვიპტის გამგებლობა დაავალა. კიროსმა ადგილობრივი კოპტი მონო-ფიზიტი მოსახლეობის მიმართ დაუნდობლობა და სისასტიკე გამოიჩინა, რითიც მათი სიძულვილი დაიმსახურა⁵¹³. ამით ისარგებლეს არაბებმა. სირიის დაპყრობის შემდეგ, 639 წელს, ამრ იბნ ალ-ასმა ხალიფა ომარს ეგვიპტეში ლაშქრობის უფლება სთხოვა. სირიისა და ერაყისგან განსხვავებით, ეგვიპტის ტერიტორიაზე არაბები არ სახლობდნენ და მათთვის ეს თითქმის უცნობი მხარე იყო⁵¹⁴. მიუხედავად ამისა, ეგვიპტის დაპყრობა არაბებს გაუმარტივა ადგილობრივმა კოპტურ-

კიროსის წარმომავლობა და ადრეული მოღვაწეობა ცალკე კვლევის საგანია და წიგნში ამ საკითხს არ შევხებით.

⁵¹³ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 64.

⁵¹⁴ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 181.

მა მოსახლეობამ, რომლებიც ბიზანტიური მმართველობის წინააღმდეგნი იყვნენ. ამრ იბნ ალ-ასმა, მცირერიცხოვანი რაზმით, სინას სახევარკუნძული გადაკვეთა და ნილოსის ნაპირებზე, ალ-ფაიუმის ოაზისში დაბანაკდა. შემდეგ მას შეუერთდა 12 000-იანი არაბული არმია ზუბაირის⁵¹⁵ სარდლობით. 640 წელს მუსლიმებმა შეძლეს მნიშვნელოვანი ბიზანტიური ქალაქის, ჰელიოპოლისის⁵¹⁶ დაპყრობა, რითიც ბაბილონის⁵¹⁷ ციხესიმაგრეს შეუქმნეს საფრთხე. ბაბილონის ალყა 641 წლამდე გაგრძელდა. როდესაც ქალაქის დამცველებმა იმპერატორ ჰერაკლეს სიკვდილის შესახებ შეიტყვეს, მათ ქალაქი მეტოქეს ჩააბარეს და ალექსანდრიაში წავიდნენ. არაბულმა არმიამ ჩრდილოეთისკენ განაგრძო სვლა, გზაში ბიზანტიელები რამდენჯერმე დაამარცხა და ალექსანდრიის სიახლოვეს დაბანაკდა. ალექსანდრია კარგად გამაგრებული საპორტო ქალაქი იყო, რომლის მომარაგებაც ზღვიდან ხდებოდა. ამდენად, მას ხანგრძლივი ალყისთვის უნდა გაეძლო. თუმცა ჰერაკლე კეისრის სიკვდილის შემდეგ ბიზანტიის იმპერიაში არეულობები დაიწყო და ეგვიპტისთვის აღარავის ეცალა. ამან აიძულა ალექსანდრიის პატრიარქი კიროსი, ქალაქი არაბებისთვის გადაეცა. ალექსანდრიის აღების შემდეგ, არაბებმა მთელი ეგვიპტე უბრძოლველად დაიკავეს. მხედართმთავარ ამრ იბნ ალ-ასის ბრძნებით, მათ ბაბილონის მახლობლად დააარსეს სამხედრო ბანაკი, რომელსაც ფუსტატი უწოდეს⁵¹⁸. არაბებმა კოპტებს მათი საკუთარი ადმინისტრაცია შეუნარჩუნეს და მხოლოდ გადასახადები დააკისრეს. თვითონ კი, ფუსტატის გარდა, თითქმის არსად დასახლებულან.

აღსანიშნავია, რომ სწორედ ხალიფა ომარის ზეობის ხანაში არაბული ჯარი პირველად გამოჩნდა სამხრეთ კავკასიაში.

ომარის მმართველობა უცაბედად დასრულდა: 644 წელს ხალიფა სპარსელმა მონამ მოკლა. თავისი ათწლიანი მმართველობის დროს, ომარმა დაიწყო ახალი

⁵¹⁵ ზუბაირ იბნ ალ-ავამი – მუჰამედის ნათესავი და უახლოესი მიმდევარი. მან ერთ-ერთმა პირველმა მიიღო ისლამი და მოციქულს თითქმის ყველა ბრძოლაში თან ახლდა.

⁵¹⁶ ჰელიოპოლისი – რომაულ-ბიზანტიური ქალაქი ეგვიპტეში. დღეს ქ. კაიროს გარეუბანი.

⁵¹⁷ ბაბილონი – რომაულ-ბიზანტიური გამაგრებული ქალაქი ეგვიპტეში. მისი ნაშთები შემორჩენილია კაიროს ქრისტიანული უბნის ცენტრალურ ნაწილში.

⁵¹⁸ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphs*, 65.

მუსლიმური სახელმწიფოს ადმინისტრაციის შექმნა. მისი ზეობის ხანაში არაბებმა დაიპყრეს უზარმაზარი ტერიტორიები ერაყიდან ეგვიპტემდე და ისლამური სახალიფო ახლო აღმოსავლეთში წამყვან ძალად იქცა.

ახალ ხალიფად არჩეულ იქნა ოსმან იბნ აფანი, მდიდარი კურეიშიტი ვაჭარი და ომაიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი. ოსმანი შეეცადა, სახელმწიფო უფრო ცენტრალიზებული გაეხადა და მართვის სადავეები კურეიშიტთა, კერძოდ კი, მის ახლო ნათესავთა ხელში მოექცია. ამ პოლიტიკამ, რა თქმა უნდა, მრავალი მუსლიმის უკმაყოფილება გამოიწვია, განსაკუთრებით მათი, ვინც წლების განმავლობაში დაპყრობით ომებში იღებდა მონაწილეობას. შესაბამისად, ოსმანის მმართველობის უკანასკნელ წლებში უკმაყოფილება არეულობებში გადაიზარდა. ოსმანის მმართველობას პირობითად ყოფენ ორ ექვსწლიან პერიოდად: პირველი „კარგი“ ექვსი წელიწადი და უკანასკნელი „ცუდი“ ექვსი წელიწადი⁵¹⁹. მართლაც, გარკვეული არაპოპულარული გადაწყვეტილებების მიუხედავად, ოსმანის მმართველობის დასაწყისში არაბებმა აქტიურად გააგრძელეს დაპყრობითი ომები. პირველ რიგში მათ განიმტკიცეს ნიჰავენდთან გამარჯვებით მოპოვებული უპირატესობა და ირანის ცენტრალურ ნაწილში შეიჭრნენ. ექვსედიციები ორი მიმართულებით გაიგზავნა. ქუფას ჯარებმა აიღეს ცენტრალური და ჩრდილოეთი ირანის ისეთი მნიშვნელოვანი ქალაქები როგორებიცაა: ისპაჰანი, ჰამადანი, ყაზვინი და რეი, ასევე შეიჭრნენ არდებილსა და აზერბაიჯანის პროვინციაში. ბასრაში დისლოცირებულმა ჯარებმა დალაშქრეს ირანის ფარსის პროვინცია, რომელიც სასანიანთა იმპერიის ყველაზე კარგად დაცული რეგიონი იყო. ფარსში არაბებს ისეთი წინააღმდეგობა დახვდათ, როგორიც აქამდე არ უნახავთ, თუმცა ხუთ წელიწადში, მათ ურჩი პროვინციის დამორჩილება მაინც შეძლეს⁵²⁰. 650-51 წლებში არაბულმა არმიებმა განაახლეს შეტევები ირანზე. ქუფას არმიამ ჩრდილოეთ ირანის მთაგორიანი რეგიონები დაიმორჩილა, ხოლო ბასრას ჯარებმა – ქირმანი, სისტანი და ხორასანი. ამ კამპანიის დროს დაიღუპა ირანის უკანასკნელი შაჰი იზმდიგერდ III. ლეგენდის თანახმად, მიმალვაში მყოფი შაჰი მეწისქვილემ მოკლა⁵²¹.

⁵¹⁹ იქვე, 75.

⁵²⁰ იქვე, 71.

⁵²¹ კაციტაძე დ., *ირანის ისტორია III – XVIII სს.*, „პოროხი XXI“, თბილისი, 2009, 94.

მიუხედავად იმისა, რომ არაბებმა რამდენიმე წელიწადში სასანიანთა იმპერია თითქმის მთლიანად დაიპყრეს, ისინი ირანის ტერიტორიაზე არ დამკვიდრებულან. არაბები შემოიფარგლნენ გადასახადების დაწესებით და მთაგორიან რეგიონებსა და ხორასანში ხელისუფლება ადგილობრივი არისტოკრატიის ხელში დატოვეს. მკვიდრი მოსახლეობისთვის, მდგომარეობა პრინციპულად არ შეცვლილა, შაჰის ადმინისტრაციის მაგივრად, გადასახადებს ბასრას ადმინისტრაცია კრეფდა, სამაგიეროდ, არაბები ვალდებული იყვნენ, ადგილობრივი მოსახლეობა მოთარეშე თურქული ტომებისგან დაეცვათ⁵²². ამდენად, რეგიონის სტაბილურობა ყველა მხარისთვის ხელსაყრელი იყო.

ოსმანის ზეობის ხანაში არაბებმა ჩრდილოეთ აფრიკის დაპყრობა განაგრძეს. მთელი ეს რეგიონი უძველესი დროიდან დასახლებული იყო ბერბერული ტომებით, რომლებიც ნომადურ ცხოვრებას ეწეოდნენ. ხმელთაშუაზღვის სანაპიროს გასწვრივ სხვადასხვა დროს იყო ბერძნული, რომაული, პუნიკური (ფინიკიური) და სხვა მრავალი კოლონია. როდესაც არაბული დაპყრობები დაიწყო, ამ ტერიტორიას ბიზანტიელები განაგებდნენ, თუმცა, ისინი მალე დამარცხდნენ, იქაურობა მიატოვეს და ბერბერები არაბების პირისპირ დარჩნენ. ირანის მსგავსად, არაბებმა ადგილობრივ მოსახლეობას გადასახადები დაუწესეს, მათი სოციალურ-ადმინისტრაციული მოწყობა კი არ შეუცვლიათ.

აღსანიშნავია, რომ ოსმანის ზეობის ხანაში არაბებმა დაიწყეს სამხედრო ფლოტის მშენებლობა და 655 წელს პირველად დაამარცხეს ბიზანტიელები საზღვაო ბრძოლაში⁵²³.

მიუხედავად სამხედრო წარმატებებისა, ოსმანის პოლიტიკით უკმაყოფილოთა რიცხვი სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა. მდგომარეობა კრიტიკული იყო ერაყსა და ეგვიპტეში, სადაც ოსმანმა თავისი ერთგული ხალხი დანიშნა და მთელი აკრეფილი გადასახადების გაგზავნა მედინაში ბრძანა. 656 წელს მედინაში ჩასულმა ეგვიპტელმა მუსლიმებმა ხალიფას გარკვეული მოთხოვნები წაუყენეს. ხალიფა მათ საკითხის შესწავლას შეპირდა, თუმცა, ეგვიპტის გამგებელს, მოხოვენელთა

⁵²² Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 72.

⁵²³ იქვე, 71.

მუჰამედი, ალი
და ფათიმა

დაბრუნებისთანავე მათი დასჯის ბრძანება გაუგზავნა. ხალიფას პირობით დამშვიდებული მოსარჩლეები ეგვიპტის გზას დაადგნენ. გზაში მათ ოსმანის წერილი ჩაუვარდათ ხელში და ისინი სასწრაფოდ მედინაში გაბრუნდნენ. მათ ოსმანი ისლამის ჭეშმარიტი გზიდან გადახვევაში დაადანაშაულეს და მის სახლს ალყა შემოარტყეს. ამბოხებულებს სხვა უკმაყოფილო მუსლიმებიც შეუერთდნენ. 40 დღიანი ალყის შემდეგ, ისინი ოსმანის სახლში შეიჭრნენ და ხალიფა ყურანის კითხვისას მოკლეს⁵²⁴.

ოსმანის მკვლელობის შემდეგ ახალ ხალიფად მუჰამედის ბიძაშვილი და სიძე, ალი იბნ აბუ ტალიბი აირჩიეს. ამ გადაწყვეტილებას მუსლიმურ თემში პირველი

⁵²⁴ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 45.

სამოქალაქო ომი მოჰყვა. ალის რამდენიმე ძალა დაუპირისპირდა. პირველი იყო კურეიშიტთა ტომი, რომლის დიდგვაროვნებსაც ეწინოდათ, რომ ალი ოსმანის პოლიტიკას არ გააგრძელებდა და ისინი ძალუფლებას დაკარგავნენ. მეორეს მხრივ იყვნენ ოსმანის ოპოზიციის წარმომადგენლები, რომლებიც შიშობდნენ, რომ ალი სწორედ ოსმანის პოლიტიკას გააგრძელებდა და ისინი კვლავ ძალუფლებისა და სიმდიდრის გარეშე დარჩებოდნენ. ალის წინააღმდეგ პირველი ნაბიჯები კურეიშიტებმა გადადგეს. ცნობილი კურეიშიტების, მუჰამედის უახლოესი მიმდევრების, ტალჰასა⁵²⁵ და ზუბაირის, აგრეთვე მუჰამედის ქვრივის, აიშას⁵²⁶ ხელმძღვანელობით, კურეიშიტები ღიად გამოვიდნენ ხალიფა ალის წინააღმდეგ. ამბოხებულები ბასრაში წავიდნენ, სადაც ჯარის შეკრება დაიწყეს. თავის მხრივ ალი ქუფასკენ გაემშურა და საკუთარი ძალების მოკრება დაიწყო. გადამწყვეტი ბრძოლა მხარეებს შორის გაიმართა ბასრას მახლობლად. ამ ბრძოლაში გამარჯვება ალის დარჩა, ტალჰა და ზუბაირი დაიღუპნენ, ხოლო ალის ბრძანებით აიშა მედინაში გაგზავნეს და პოლიტიკაში ჩარევა აუკრძალეს⁵²⁷. ამ ბრძოლის შემდეგ ალი მედინაში აღარ დაბრუნებულა და ქუფაში დაიწყო თავისი პოზიციების განმტკიცება. ალის ბრძანებით გადააყენეს ოსმანის მიერ დანიშნული რეგიონის მმართველები. ამ დროს ხალიფას გამოუჩნდა ტალჰასა და ზუბაირზე გაცილებით საშიში მოწინააღმდეგე, მუავია იბნ აბუ სუფიანი. როგორც ცნობილია, მუავია იყო ომაიანთა გვარის წარმომადგენელი და ოსმანის ნათესავი. ის მონაწილეობდა სირიის დაპყრობებში და ჯერ კიდევ ხალიფა ომარის დროიდან განაგებდა ამ რეგიონს. ხალიფა ალისთან დაპირისპირება, მუავიასთვის, როგორც პოლიტიკური, ასევე კერძო საქმე იყო. პირველ რიგში, ის მტკიცედ განაგებდა სირიას და ამდენად, საკუთარ პოლიტიკურ პოზიციებს უბრძოლველად არ დათმობდა. მეორეს მხრივ, ის ალის ადანაშაულებდა ოსმანის მკვლელების დაფარვაში და შურისძიებას ითხოვდა. საკუთარი პოზიციების განმტკიცების მიზნით მუავიამ უარი განაცხადა ალის ხალიფად აღიარებაზე⁵²⁸. დაპირისპირება სამხედრო კონფლიქტში გადაიზარდა და მხარეებს

⁵²⁵ ტალჰა იბნ ზუბაიდ ალაჰი – მუჰამედის უახლოესი მიმდევარი. ერთ-ერთი პირველი, ვინც ისლამზე მოექცა.

⁵²⁶ მუჰამედის ერთ-ერთი ცოლია, რომელიც ხადიჯას გარდაცვალების შემდეგ შეირთო

⁵²⁷ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 76.

⁵²⁸ იქვე, 77

შორის ბრძოლა სირიაში, სიფინთან⁵²⁹ გაიმართა. შუა ბრძოლაში მუავიას მხარეზე მეტბრძოლმა სირიელებმა სისხლისღვრის შეწყვეტა და უთანხმოების სამედიატორო სასამართლოზე გადაწყვეტა მოითხოვეს. ხალიფა ალი ამ მოთხოვნას დათანხმდა და ბრძოლა შეწყვიტა. ხალიფას ამ გადაწყვეტილებამ მის მომხრეთა რიგებში აღშფოთება გამოიწვია. ალის 12 000-მა მიმდევარმა ეს გადაწყვეტილება საღვთო წერილის საწინააღმდეგოდ მიიჩნია და ხალიფას განუდგა. შემდგომში მათ ხარიჯიტები⁵³⁰ ეწოდათ⁵³¹. ხარიჯიტები ალის სამხედრო ძალით დაუპირისპირდნენ, ისინი ცდილობდნენ მცირე პარტიზანული თავდასხმებით მოწინააღმდეგისთვის მაქსიმალური ზარალი მიეყენებინათ. თუმცა, ალიმ შეძლო ისინი გადამწყვეტ ბრძოლაზე გამოეწვია და 658 წელს, დასვლეთ ირანში, ნიჰრავანდთან სასტიკად დაამარცხა.

სამედიატორო სასამართლო შედგა 658 წლის ბოლოს, ან 659 წლის დასაწყისში. მოლაპარაკებების ზუსტი დეტალები არ არის ცნობილი, თუმცა, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ საკითხი ხალიფას თანამდებობას ეხებოდა. საბოლოოდ მხარეები ვერ შეთანხმდნენ და თავიანთ ბანაკებში დაბრუნდნენ. სასამართლოს შემდეგ, ალის მომხრეთა რიგები კიდევ უფრო შემცირდა, ხოლო მუავია აქტიურ ქმედებებზე გადავიდა. მან ჯერ ამრ იბნ ალ-ასის დახმარებით ეგვიპტე დაიმორჩილა, ხოლო შემდეგ, თავი ხალიფად გამოაცხადა⁵³². ალის აღარ ძალუძდა მუავიას წინააღმდეგ რამე მოემოქმედა. 661 წელს, ქუფას მეჩეთში, უკანასკნელი მართლმორწმუნე ხალიფა, ალი იბნ აბუ ტალიბი ერთ-ერთმა ხარიჯიტმა მოწამლული

⁵²⁹ სიფინი – ადგილი თანამედროვე სირიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ქ. რაკას მახლობლად.

⁵³⁰ ხარიჯ მრ. ხავარიჯ – არაბული სიტყვა: გასული, განდგომილი. ხარიჯიტები ეწოდათ მუსლიმთა იმ ჯგუფს, რომელიც 657 წელს ალის განუდგა. განდგომილები ებრძოდნენ, როგორც ალის ასევე მუავიას. ხარიჯიზმი ისლამის ერთ-ერთ მიმდინარეობად ჩამოყალიბდა. მოგვიანებით ის რამდენიმე ფრთად დაიყო. შემდგომ ეპოქებში ხარიჯიტებმა რამდენიმე მცირე სახელმწიფოს ჩამოყალიბებაც კი შეძლეს არაბეთის ნახევარკუნძულსა და ჩრდილოეთ აფრიკაში. დღეს ხარიჯიტები ომანის სასულთნოს მოსახლეობის უმრავლესობას წარმოადგენენ.

⁵³¹ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 46.

⁵³² Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 80.

მახვილით მოკლა. ხალიფა ალი დაკრძალეს ქუფას მახლობლად, ნაჯაფში. ალის მკვლელობის შემდეგ მუავიას წინ აღარავინ იდგა და მან მთელი სახალიფოს სა-
დავეები ხელში ჩაიგდო. მუავიამ სახალიფოს დედაქალაქი დამასკოში გადაიტანა
და ომაიანთა საგვარეულოს დაუდო სათავე. ალის დარჩენილმა მომხრეებმა მუ-
ავია უზურპატორად გამოაცხადეს და ოპოზიციაში ჩაუდგნენ. ალის მიმდევრებს
ეწოდათ „შიათ ალი“ ანუ ალის პარტია, ან უბრალოდ შიიტები.

შიიტები

ისლამის მოციქულის მუჰამედის გარდაცვალებისთანავე (632 წ.) მის მიმდევარ-
თა შორის უთანხმოებამ იჩინა თავი. საქმე იმაში მდგომარეობდა, რომ მუჰამედს,
არც პირდაპირ და არც ირიბად, არ დაუსახელებია თავისი მემკვიდრე. ხალიფად
არჩევისთანავე მუსლიმთა გარკვეული ჯგუფი აბუ ბაქრს ოპოზიციაში ჩაუდგა.
ისინი აცხადებდნენ, რომ ერთადერთი, ვინც ჭეშმარიტად იმსახურებდა ხალიფას
ტიტულს, იყო მუჰამადის ბიძაშვილი და სიძე ალი იბნ აბუ ტალიბი. სწორედ ამან
ჩაუყარა საფუძველი ყველაზე დიდ და ხანგრძლივ დაპირისპირებას ისლამში.
თავდაპირველად ალის მიმდევრები, ანუ შიიტები სუფთა პოლიტიკურ ოპოზიცი-
ას წარმოადგენდნენ. მათ არ ჰქონიათ რამდენადმე ნათლად ჩამოყალიბებული
რელიგიური დოქტრინა ან მოთხოვნები. ისინი, თავიანთ კანდიდატს უჭერდნენ
მხარს და მისი ხალიფად არჩევა სურდათ⁵³³. თუმცა, მალე მოხდა მნიშვნელო-
ვანი ცვლილებები, როგორც მათ სწავლებაში, ასევე მიმდევართა შემადგენლო-
ბაში. მრავალ მუსლიმს მოეჩვენა, რომ ისლამურმა სახელმწიფომ მოციქულის
მიერ ნაანდერძევ სწორ გზას გადაუხვია და არასწორი მიმართულებით დაიწყო
განვითარება. იდეალური და თანასწორი საზოგადოების ნაცვლად, სადაც სიმშ-
ვიდესა და სამართლიანობას უნდა ებატონა, სახალიფოს სათავეში ჩაუდგა ხარბი
და ამორალური არისტოკრატია, რის შედეგადაც ისლამურ თემში უკანონოებამ და
არათანასწორობის ფენობამ დაისადგურა. ამდენად, მრავალმა მუსლიმმა გამო-
სავალი ალისა და მის მიმდევართა მხარდაჭერაში დაინახა. მათი აზრით, მოციქუ-
ლის შთამომავალთა ხელში ხელისუფლების გადასვლას სამართლიანობისა და

⁵³³ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 227.

თანასწორობის აღდგენა მოჰყვებოდა⁵³⁴.

აღსანიშნავია, რომ იდეალური ისლამური სახელმწიფო დაფუძნებულია ისეთ სისტემაზე, სადაც საღვთო კანონი ბატონობს. მისი ლეგიტიმურობა ღვთისგანაა ბოძებული, ხოლო ხელისუფალი, ანუ ხალიფა, ვალდებულია, უზრუნველყოს ისლამის შეურყევლობა და ყველა მუსლიმს საშუალება მისცეს წმინდა მუსლიმური ცხოვრებით იცხოვროს. ისლამურ სახელმწიფოში არ არსებობს განსხვავება საერო და სასულიერო ხელისუფლებებს შორის, ხოლო საზოგადოების იდენტურობა და ერთობა, ვალდებულებები და უფლებები, ისევე, როგორც მორჩილება სახელმწიფოს მიმართ, რელიგიის საშუალებით რეგულირდება. ასეთ ვითარებაში პოლიტიკური უკმაყოფილება, იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ის სოციალური მიზეზებით არის გამოწვეული, აუცილებლად რელიგიურ სახეს იღებს. ამდენად, მუსლიმთა ჯგუფი, რომელიც არსებულ ხელისუფლებას ოპოზიციაში უდგება და მის შეცვლას ცდილობს, თავის უკმაყოფილებას და მიზნებს რელიგიური გამოწვევით ნილბავს და ქმნის ერთგვარ სექტას ან რელიგიურ ორგანიზაციას⁵³⁵.

ამგვარმა ტენდენციებმა განსაკუთრებით მყარად მოიკიდა ფეხი არაბთა მიერ ახლად დაპყრობილ ტერიტორიებზე, სადაც მკვიდრ მოსახლეობას ძალით მიაღებინეს ისლამი. ყოფილ ქრისტიანებს, იუდეველებსა და ზოროასტრელებს უკმაყოფილების გრძნობას კიდევ უფრო უმძაფრებდა ომაიანთა⁵³⁶ დამოკიდებულება მავლების⁵³⁷ მიმართ. ხელისუფლებაში მყოფ არაბულ ელიტას ახლად გამუსლიმებული მოსახლეობა მეორეხარისხოვან მოქალაქეებად მიაჩნდა და, შესაბამისად, მავლებმა შველა შიიზმში დაინახეს, რადგანაც შიიტები მოციქულის შთამომავლის

⁵³⁴ მიუხედავად იმისა, რომ 656 წელს მესამე მართლმორწმუნე ხალიფას, ოსმანის მკვლელობის შემდეგ ხალიფად ალი იქნა არჩეული, მისი მმართველობის ხანა ხანმოკლე და ძალზე არასტაბილური აღმოჩნდა. 661 წელს თვითონ ალი იქცა ისლამის რადიკალური ფრთის, ხარიჯიზმის წარმომადგენლების მსხვერპლი და ხალიფას ტიტული მუავია იბნ აბუ სუფიანს ერგო, რომელმაც ომაიანთა დინასტიას დაუდო სათავე.

⁵³⁵ Lewis B., *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, London, 2003, 21.

⁵³⁶ ომაიანები – ხალიფათა დინასტია, რომელიც მართავდა არაბულ სახალიფოს 661 – 750 წწ.

⁵³⁷ მავლები – არა არაბი მუსლიმები.

ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ ყველას სამართლიანობასა და თანასწორუფლებიანობას ჰპირდებოდნენ. ეს სურათი მიმზიდველი გახდა ბედუნიებისთვისაც, რომლებმაც დაპყრობების და გადატანილი ომების შედეგად ვერც ძალაუფლება მიიღეს და ვერც სიმდიდრე. ისინი ხელისუფლებას დაუპირისპირდნენ და ძარცვა-ყჩაღობით ირჩენდნენ თავს.

სოციალური უკმაყოფილების გარდა, არსებობდა მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რამაც ხელი შეუწყო შიიტთა რიგების გამრავლებას ახლად დაპყრობილი ხალხების წრიდან. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ხალხების უმრავლესობამ ძალითა თუ ნებაყოფლობით ისლამი მიიღო, მათში ჯერ კიდევ მყარად იყო გამჯდარი წინამორბედი რელიგიების რწმენა-წარმოდგენები, რომლებიც ადრეულ მუსლიმთათვის უცნობი იყო. ზოროასტრელებს, ქრისტიანებსა და იუდეველებს უკვე დიდი ხნის განმავლობაში ჰქონდათ შექმნილი პოლიტიკური და რელიგიური ლეგიტიმიზმის, ანუ ღვთის მიერ არჩეული ოჯახის ბატონობისა (ქრისტიანთა და იუდეველთა შემთხვევაში დავითისა და სოლომონის შთამომავლები) და ესქატოლოგიური ტრადიციები. ამდენად, მათთვის უფრო გასაგები და მისაღები სწორედ შიიტური სწავლება უნდა ყოფილიყო, ალიდების ოჯახის⁵³⁸ გამორჩეულობისა და მაჰდის⁵³⁹ მოლოდინის ნათლად გამოკვეთილი კონცეფციებით. ასევე მნიშვნელოვანი იყო ლეგიტიმური ხელისუფლების მემკვიდრეობის საკითხი. ცნობილია, რომ ადრეულ ისლამში მიღებული იყო ხალიფას არჩევითობის პრინციპი, რაც დამახასიათებელი იყო ისლამამდელი არაბებისთვის ტომის ბელადის არჩევისას. ბელადი ირჩეოდა საერთო კრებაზე. უპირატესობა ძირითადად გამოცდილი მეომრებისა და ასაკოვანი ბრძენი ხალხის მხარეს იყო. ხმის უფლება ყველა დამსწრეს ჰქონდა და არჩევანი ხმათა უმრავლესობით კეთდებოდა, ანუ იმ პრინციპით რასაც დღეს დემოკრატიული არჩევანი ეწოდება. სწორედ ამგვარი სისტემა იყო დანერგილი

⁵³⁸ ალიდები – ალისა და ფატიმას შთამომავლები.

⁵³⁹ მაჰდი – „ის, ვინც სწორ გზას მიჰყვება“. მაჰდი მოველინება სამყაროს აღსასრულის დღის წინ და აღადგენს ჭეშმარიტ სარწმუნოებასა და სამართლიანობას. ისლამის სხვადასხვა მიმართულებების ესქატოლოგიურ წარმოდგენებში მაჰდის სახელი განსხვავებულ პიროვნებებს უკავშირდება. შიიტური მიმართულების დოქტრინებში მაჰდის საკვანძო ადგილი უკავია და ის აუცილებლად მოციქულ მუჰამედის უშუალო შთამომავალია.

ისლამის წარმოშობისა და გავრცელების პირველ წლებში. ხელისუფლის არჩევა არ უნდა ყოფილიყო სიახლე არც იმ ხალხებისთვის, ვინც რომის იმპერიის ფარგლებში ცხოვრობდა, თუმცა ირანული ტრადიციებით აღზრდილი ადამიანისთვის ეს სრულიად მიუღებელი იყო. ადამიანისთვის, რომელიც შეჩვეულია პატივით მოეპყროს ხელისუფლების მემკვიდრეობითობას იმ გაგებით, რომ ყოველი მეფის გარდაცვალებისას ნახევრად ღვთაებრივი სული გადადის მისი ღვთის რჩეული მემკვიდრის ხელში. სწორედ ასე აღიქვამდნენ ირანელები სასანიანთა დინასტიას და მათ სწამდათ, რომ ამ დინასტიის უკანასკნელი ხელისუფალი იეზდიგერდ III იყო რეინკარნაცია ნახევრად მითოლოგიური კაიანიანთა⁵⁴⁰ დინასტიის მეფეებისა, რომლებსაც ისინი თავიანთ წარმოშობასა და კულტურას უკავშირებდნენ. იეზდიგერდი გარდაიცვალა 652 წელს და ამით შეწყდა სასანიანთა დინასტიის შთამომავალთა მამრობითი სქესის წარმომადგენელთა შტო. შიიტური ტრადიციის მიხედვით, მისი ქალიშვილი, შაჰრ ბანუ, ცოლად გაჰყვა მუჰამედის შვილიშვილს, ჰუსეინ იბნ ალის⁵⁴¹. ამდენად, მათ შთამომავლებში გაერთიანდა ისლამის მოციქულის ოჯახისა და ირანის უძველესი მეფეების ორი შტო. ეს ქორწინება ისტორიულად თითქმის არ დასტურდება, თუმცა, როგორც რეალური ფაქტი, ფართოდ არის მიღებული ირანის შიიტთა სწავლებაში⁵⁴².

შიიზმში ასევე კარგად წარმოჩნდა წამებულების, გმირებისა და წმინდანების ხატები, რაც ისლამისთვის კატეგორიულად მიუღებელი იყო. თუმცა, ახლო აღმოსავლეთის იმ ეპოქის მოსახლეობის ტრადიციებში მყარად იყო გამჭდარი ჩვეულებრივ მოკვდავ ადამიანებსა და ღმერთს შორის არსებული შუამავლების არსებობის აუცილებლობა.

ყველა ამ ფაქტორის ზეგავლენის შედეგად შიიზმმა VII ს-ის მეორე ნახევარსა და

⁵⁴⁰ კაიანიანები – ირანის მეფეთა ნახევრად მითოლოგიური დინასტია. ითვლება, რომ კაიანიანთა დინასტიის შაჰები იყვნენ შაჰნამესა და ავესტის გმირების პროტოტიპები.

⁵⁴¹ ჰუსეინი – ალისა და ფატიმას უმცროსი ვაჟი 626 – 680 წწ.

⁵⁴² O'Leary D., *A Short History of Fatimid Khalifat*, London, 1923, 3; Kohlberg E., *Zayn al-'abidin*, *The Encyclopedia of Islam*, New Edition Vol. XI. Prepared by a Number of Leading Orientalists. Edited by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs, Brill, Leiden, 2002, 482.

VIII ს-ის პირველ ნახევარში ომაიანთა სახალიფოს აღმოსავლეთ ნაწილში⁵⁴³ დიდი პოპულარობა მოიპოვა. როგორც უკვე აღინიშნა, შიიტები იმთავითვე ცენტრალურ ხელისუფლებას ოპოზიციიდან ჩაუდგნენ და ომაიანი ხალიფები უზურპატორებად გამოაცხადეს. ამ მიმდინარეობამ მალე დიდი გავლენა მოიპოვა და ხალიფათა საწინააღმდეგო მოძრაობის მთავარ ძალად იქცა. ქერბელაში დატრიალებული ტრაგედიის⁵⁴⁴ შემდეგ ჩამოყალიბდა სამი დამოუკიდებელი შიიტური ფრთა. შიიტთა ერთმა ნაწილმა ალის სრულუფლებიან მემკვიდრეებად ჰუსეინი და მისი შთამომავლები სცნო, მეორე ნაწილმა ჰასანის⁵⁴⁵ შთამომავლები, ხოლო მესამე ჯგუფი ჰასანისა და ჰუსეინის ნახევარძმას, მუჰამედ იბნ ალი ჰანაფიას⁵⁴⁶ აღიარებდა. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ის მოციქული მუჰამედის შთამომავალი საერთოდ არ ყოფილა. ჰასანის შთამომავლები მალე ჩრდილოეთ აფრიკაში გადასახლდნენ, სადაც იდრისიანების⁵⁴⁷ სახელმწიფო დააარსეს. მათ ჩამოაყალიბეს ძალზე ზომიერი შიიტური მიმდინარეობა. მათ თითქმის არ მიუძღვით წვლილი ახლო აღმოსავლეთში შიიზმის განვითარების მიმდინარე პროცესში. შიიტთა პირველი მნიშვნელოვანი გამოჩენა პოლიტიკურ არენაზე მუჰამედ იბნ ალის მიმდევართაგან მოხდა, რომლებიც ერთ ჯგუფად შეკრა ვინმე კაისანმა, ალის მიერ განთავისუფლებულმა მონამ. მუჰამედ იბნ ალის მიმდევრები ანუ კაისანიტები, აღიარებდნენ ალის, ჰასანსა და ჰუსეინს როგორც იმამებს, ანუ მუსლიმთა კანონიერ ლიდერებს. ჰუსეინის მკვლელობის შემდეგ, მათი აზრით, იმამის ტიტული მუჰამედ იბნ ალი ჰანაფიაზე გადავიდა და იგი De Jure იქცა ლეგიტიმურ ხალიფად. თვითონ მუჰამედი კატეგორიულ უარზე იყო მათთან რაიმე სახის კავშირი ჰქონოდა, მაგრამ ეს ფაქტორი კაისანიტებს არ აბრკოლებდა. 700 წელს მუჰამედი გარდაიცვალა და კა-

⁵⁴³ VIII საუკუნის პირველ ნახევარში ომაიანთა სახალიფო მოიცავდა ტერიტორიას პირინეის ნახევარკუნძულიდან შუა აზიამდე. სახალიფოს აღმოსავლეთ ტერიტორიებში შედიოდა დღევანდელი ირანი და შუა აზიის დიდი ნაწილი.

⁵⁴⁴ ქერბელას (დღევანდელი ერაყის ტერიტორია) ბრძოლაში ხალიფას ჯარებმა დაამარცხეს აჯანყებული შიიტები. ამ ბრძოლაში დაიღუპა ალის შვილი და მუჰამედის შვილიშვილი ჰუსეინი. შიიტური ტრადიციის მიხედვით, ის მოწამეობრივი სიკვდილით მოკვდა.

⁵⁴⁵ ჰასანი (624 – 669 წწ.) – ალისა და ფატიმას უფროსი ვაჟი.

⁵⁴⁶ მუჰამედ იბნ ალი (635 – 700 წწ.) – ალის ვაჟი მეორე ცოლისგან.

⁵⁴⁷ იდრისიანები – მაროკოს მმართველი დინასტია 789 – 985 წწ.

ისანიტებმა თავიანთ მეხუთე იმამად ალიარეს მისი, შვილი აბუ ჰაშიმი, რომელიც 717 წელს ისე გარდაიცვალა, რომ შვილი არ ჰყოლია. სიკვდილის წინ აბუ ჰაშიმმა თავის მემკვიდრედ დანიშნა ვინმე მუჰამედ იბნ ალი იბნ აბდ ალაჰი⁵⁴⁸, რომელიც საერთოდ არ ყოფილა ალის ოჯახის წარმომადგენელი. ამ უკანასკნელმა საფუძველი ჩაუყარა აბასიანთა⁵⁴⁹ დინასტიას, რომელმაც ცოტა ხანში ომაიანთა დინასტია დაამხო და თვითონ ჩაუდგა სათავეში სახალიფოს⁵⁵⁰.

ამ სამი შიიტური მიმდინარეობიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ის ფრთა, რომლის მიმდევრებმაც ჰუსეინ იბნ ალის შვილი, ალი ზაინ ალ-აბიდინი⁵⁵¹, სცნეს თავიანთ მეოთხე იმამად. ამ უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ ეს მიმდინარეობა ორ პარტიად გაიყო. ნაწილმა თავიანთ მეხუთე იმამად ალის შვილი, ზაიდი, სცნო, ხოლო მეორე ნაწილმა ზაიდის ძმა – მუჰამედ ალ-ბაკირი⁵⁵². ჰუსაინიანთა უმრავლესობამ მაინც ალ-ბაკირის იმამობა აღიარა და მისი გარდაცვალების შემდეგ მისი შვილი, ჯაფარი, სცნეს მეექვსე იმამად⁵⁵³.

ომაიანთა ეპოქა

მუსლიმ მემკვიდრეობა უმრავლესობა მუავიასა და ზოგადად ომაიან ხალიფებს უარყოფიდად აღწერს. სავარაუდოდ, ეს იმით არის გამოწვეული, რომ ადრეული არაბი ისტორიკოსები აბასიანთა პერიოდში მოღვაწეობდნენ და, შესაბამისად, ნეგატიურად იყვნენ განწყობილნი ომაიანთა მიმართ⁵⁵⁴. ხშირ შემთხვევებში მემკვიდრეობები ომაიანებს არა ხალიფებს, არამედ მალიქებს, ანუ მეფეებს უწოდებ-

⁵⁴⁸ მუჰამედ იბნ ალი იბნ აბდ ალაჰი – გარდ. 743 წ. მუჰამედის ბიძის, ალ-აბასის შვილთაშვილი.

⁵⁴⁹ აბასიანები – ხალიფათა დინასტია, რომელიც მართავდა არაბულ სახალიფოს 749 – 1258 წწ.

⁵⁵⁰ O'Leary, D., *A Short History of Fatimid Khalifat*, 5.

⁵⁵¹ ალი იბნ ალ-ჰუსეინ ზაინ ალ-აბიდინ (658 – 712 ან 713 წწ).

⁵⁵² მუჰამედ იბნ ალი ალ-ბაკირ – 676 – 732 და 736 წლებს შორის.

⁵⁵³ O'Leary, D., *A Short History of Fatimid Khalifat*, 7.

⁵⁵⁴ Hawting, G.R., *The First Dynasty of Islam*, Routledge, London, 2000, 16.

ბენ, რაც საკმაოდ დამამცირებელი ფორმა იყო. ისლამური ტრადიციით, ხალიფა ღმერთის მოციქულის, ანუ მუჰამედის, ნაცვალია დედამიწაზე და ის მართლმორწმუნეთა როგორც რელიგიური, ასევე პოლიტიკური ლიდერია. ომაიანთა მიმართ ტერმინ მალიქის გამოყენება მათ ურწმუნო მონარქებს – ბიზანტიის იმპერატორებს, სასანიანთა შაჰებს – უტოლებდა და მუსლიმი მმართველის იდეალს უპირისპირებდა⁵⁵⁵. ამის საფუძველს მემატიანეებს ის ფაქტი აძლევდა, რომ ომაიანებმა დაამკვიდრეს ხელისუფლების მემკვიდრეობით გადაცემა და თავი არა მოციქულის, არამედ თვით ალაჰის ნაცვლებად გამოაცხადეს⁵⁵⁶. არაბი მემატიანეები ასევე ადანაშაულებდნენ ომაიანებს იმაში, რომ მათმა გვარმა ისლამი საკმაოდ გვიან, მხოლოდ 630 წელს მიიღო, როდესაც მუჰამედის გამარჯვება აშკარა იყო, მანამდე კი მოციქულს ყველა ძალებით ებრძოდნენ⁵⁵⁷. ამდენად, სახალიფოს სათავეში მოექცა ისლამამდელი მექის არისტოკრატია, რომელმაც უკანა პლანზე გადაწია მუჰამედის ადრეული მიმდევრები. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ძველმა არისტოკრატიამ ახალი მუსლიმური არისტოკრატია დაამარცხა⁵⁵⁸. თუმცა, მიუხედავად ნეგატიური განწყობისა, მრავალი არაბი მემატიანე აღიარებს მუავიასა და სხვა რამდენიმე ომაიან ხალიფას მიღწევებს⁵⁵⁹.

661 წელს ხალიფა ალის მკვლელობით დასრულდა პირველი სამოქალაქო ომი სახალიფოში. მთელი ძალაუფლება მუავია იბნ აბუ სუაფიანის ხელში გადავიდა და მან სახალიფოს ტახტი დაიკავა. ახალმა ხალიფამ მრავალი რეფორმა ჩაატარა. პირველ რიგში მან სახალიფოს დედაქალაქი მედინიდან დამასკოში გადაიტანა. შემდეგ დაიწყო მოქნილი ადმინისტრაციული აპარატის შექმნა, რაც ხელისუფლების დეცენტრალიზაციაში აისახა⁵⁶⁰. სახალიფოს ძირითადი რეგიონები – ერაყი, ეგვიპტე – მან თავისი ერთგულ მოხელეებს ჩააბარა და მოქმედების თითქმის

⁵⁵⁵ იქვე, 12.

⁵⁵⁶ იქვე, 13

⁵⁵⁷ მართალია, მესამე მართლმორწმუნე ხალიფა და მუჰამედის უახლოესი მიმდევარი, ოსმანი, ომაიანთა გვარის წარმომადგენელი იყო, მას ეს კრიტიკა ნაკლებად ეხება.

⁵⁵⁸ Hawting G.R., *The First Dynasty of Islam*, 31.

⁵⁵⁹ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 83.

⁵⁶⁰ იქვე, 87.

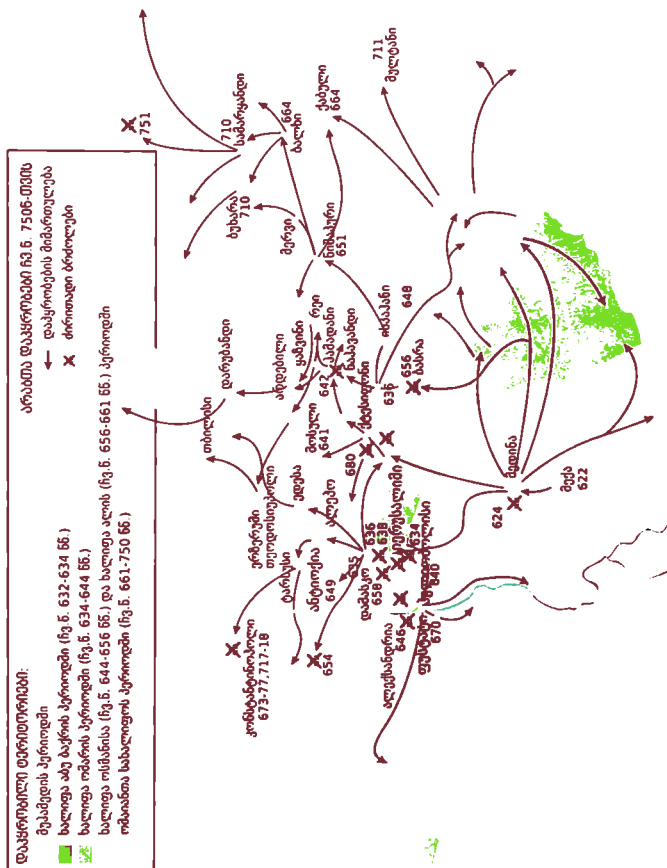
დამასკო

სრული თავისუფლება მისცა. მათ შორის, ადგილობრივი გადასახადების დიდი ნაწილი, ზოგჯერ, რეგიონში რჩებოდა⁵⁵¹.

ტახტზე ასვლისთანავე მუავიას დაუპირისპირდნენ შიიტები და ხარიჯიტები. შიიტებმა არ ცნეს მუავიას ხალიფობა და ხალიფად ალის უფროსი ვაჟი ჰასანი გამოაცხადეს. მუავიამ კონფლიქტის მოგვარება მშვიდობიანი გზით გადაწყვიტა. ის პირადად შეხვდა ჰასანს და ხელშეუხებლობისა და პენსიის სანაცვლოდ ხალიფობაზე უარი ათქმევინა⁵⁵². ამის შემდეგ ალის მომხრეთა დიდმა ნაწილმა მუავიას დაუჭირა მხარი, თუმცა ნაწილი ღია ოპოზიციაში გადავიდა და სამხედრო დაპირისპირებისთვის დაიწყო მზადება.

იქვე, 83.

ტიკაძე მ., *არაბთა ისტორია*, 42.

არაბული დაჯერებები VII – VIII სს და ძირითადი ბრძოლები

მუავიას დროს აქტიურად გაგრძელდა არაბული დაპყრობები. ერაყის გამგებელმა ზიად იბნ აბიჰიმ ჯარები ხორასანში რამდენჯერმე გააგზავნა⁵⁶³, ხოლო ჩრდილოეთ აფრიკის დაპყრობას უკბა ან-ნაფი ალ-ფირი ხელმძღვანელობდა⁵⁶⁴. ორივე ფრონტზე არაბებმა მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწიეს და გარკვეული ტერიტორიები დაიკავეს. თვითონ ხალიფა მთავარ მოწინააღმდეგესთან, ბიზანტიის იმპერიასთან, ბრძოლით იყო დაკავებული. ძლიერი ფლოტის შექმნის შემდეგ მუავიამ შეძლო კრეტასა და როდოსის კუნძულების აღება და რამდენჯერმე კონსტანტინოპოლს შეუტია⁵⁶⁵. გარდაცვალების წინ მუავიამ თავის მემკვიდრედ შვილი, იაზიდ⁵⁶⁶, გამოაცხადა, რამაც მუსლიმურ თემში დიდი უსიამოვნება გამოიწვია. მიუხედავად მრავალი მოწინააღმდეგისა, მუავიამ დაშინებითა და მოსყიდვით მიზანს მიაღწია და 680 წელს იაზიდმა სახალიფოს ტახტი დაიკავა⁵⁶⁷. იაზიდის პერიოდში ოპოზიციურმა ძალებმა ღია სამხედრო კონფრონტაცია დაიწყეს ხალიფას წინააღმდეგ. იაზიდისთვის მთავარ საფრთხეს წარმოადგენდნენ ალის უმცროსი ვაჟი ჰუსეინი და მუჰამედის უახლოესი მიმდევრის, აბ-ზუბაირის შვილი აბდ ალაჰი⁵⁶⁸. მუავიას გარდაცვალების შემდეგ, სახალიფოში მეორე სამოქალაქო ომი დაიწყო. ჰუსეინმა უარი თქვა ეცნო იაზიდის ხალიფობა და მის წინააღმდეგ გამოვიდა. ჰუსეინი მცირე ამალით ერაყისკენ დაიძრა, სადაც მას მხარდამჭერები ეგულებოდა, თუმცა ზიად იბნ აბიჰის შვილსა და მემკვიდრის, ერაყის გამგებელის, უბაიდ ალაჰის ბრძანებით, ჰუსეინს გზაში ხალიფას ჯარები დახვდნენ და ქერბელას⁵⁶⁹ მახლობლად მოკლეს. უბაიდ ალაჰის ბრძანებით, ჰუსეინის თავი დამასკოში გააგზავნეს და იაზიდს მიართვეს⁵⁷⁰.

იაზიდის მეორე მნიშვნელოვანი მეტოქე, როგორც უკვე ვახსენეთ, იყო აბ-ზუბა-

⁵⁶³ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 86.

⁵⁶⁴ Кеннеди Х., *Великие арабские завоевания*, 265.

⁵⁶⁵ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 87.

⁵⁶⁶ იაზიდ I – ომაიანი ხალიფა 680 – 683 წწ.

⁵⁶⁷ იქვე, 88.

⁵⁶⁸ Hawting, G.R., *The First Dynasty of Islam*, 46.

⁵⁶⁹ ქერბელა – ქალაქი დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე.

⁵⁷⁰ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 190.

ირის შვილი აბდ ალაჰი. მან უარყო იაზიდის მმართველობა და ჰიჯაზის მოსახლეობამ ის ხალიფად გამოაცხადა. ამის საპასუხოდ იაზიდმა მედინისკენ სირიის არმია დაძრა. სირიელებმა მალევე აიღეს ქალაქი და აბდ ალაჰი მექაში გაიქცა. იაზიდის ჯარები მას დაედევნენ და მექას ალყა შემოარტყეს. არაბული წყაროების ცნობით, სირიელებმა კატაპულტებით დაბომბეს ქააბას ტაძრი, სადაც აბდ ალაჰი იმალებოდა და მუსლიმთა სიწმინდე მიწასთან გაასწორეს⁵⁷¹. სწორედ ამ დროს იაზიდი გარდაიცვალა და სირიის ჯარები ჰიჯაზიდან სირიაში დაბრუნდნენ. ხალიფას ტახტი დაიკავა იაზიდის შვილმა მუავია II-მ⁵⁷², თუმცა მისი მმართველობა სულ რამდენიმე კვირას გაგრძელდა⁵⁷³. მუავიას II-ის გარდაცვალების შემდეგ აბდ ალაჰ იბნ აზ-ზუბაირმა და მისმა მომხრეებმა ძალები მოიკრიბეს და აჯანყება მორ სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. აჯანყებულებმა ეგვიპტე, ერაყი და სირიის სამხრეთი პროვინციები დაიკავეს. ომაიანთა ხელისუფლება მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მცირე დინასტიური არეულობების შემდეგ, სახალიფოს ტახტზე ავიდა არა აბუ სუფიანის შთამომავალი, არამედ ომაიანთა სხვა შტოს წარმომადგენელი, მარვან I⁵⁷⁴. მარვანმა აქტიურად დაიწყო აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლა და ეგვიპტეც დაიბრუნა, თუმცა მალე გარდაიცვალა და ტახტზე ავიდა მისი შვილი, ომაიანთა საგვარეულოს ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული ხალიფა, აბდ ალ-მალიქი⁵⁷⁵. აბდ ალ-მალიქმა გააგრძელა აბდ ალაჰ იბნ აზ-ზუბაირის წინააღმდეგ ბრძოლა და 691 წელს ჯერ ერაყი დაიბრუნა, ხოლო 692 წელს ხალიფას ჯარებმა მექა აიღეს. 70 წელს მიღწეული აბდ ალაჰ იბნ აზ-ზუბაირი ბრძოლაში დაიღუპა⁵⁷⁶. იბნ აზ-ზუბაირის დამარცხებისა და ტერიტორიების დაბრუნების შემდეგ, აბდ ალ-მალიქმა ადმინისტრაციული საკითხების მოგვარება დაიწყო. პირველ რიგში ხალიფა ხედავდა, რომ მუავია I-ის მიერ შექმნილი დეცენტრალიზებული ადმინისტრაცია არაეფექტური გამოდგა და ხელისუფლების ცენტრალიზაციაზე დაიწყო აქტიური მუშაობა. პირველ რიგში ეს აისახა ფულის მოჭრის ერთიან სისტემაში.

⁵⁷¹ იქვე, 191-192.

⁵⁷² მუავია II – ომაიანი ხალიფა 683 წ.

⁵⁷³ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 90.

⁵⁷⁴ მარვან I – ომაიანი ხალიფა 684 – 685 წწ.

⁵⁷⁵ აბდ ალ-მალქი – ომაიანი ხალიფა 685 – 705 წწ.

⁵⁷⁶ Hawting, G.R., *The First Dynasty of Islam*, 49.

აბდ ალ-მალიქამდე სახალიფოში იჭრებოდა სასანიანური ან ბიზანტიური მონეტების მსგავსი ფული და, ზოგჯერ, მონეტაზე რეგიონის მმართველის გამოსახულება და სახელი ფიგურირებდა. აბდ ალ-მალიქის რეფორმის შედეგად მოხდა მონეტების წონის სტანდარტიზაცია, გაქრა გამოსახულებები და რეგიონთა მმართველების სახელები. მონეტებზე გაჩნდა მხოლოდ სტანდარტული წარწერები, წელი და ზოგჯერ – მოჭრის ადგილი. მეორე მნიშვნელოვანი რეფორმა, რომელიც აბდ ალ-მალიქმა გაატარა სახალიფოს ადმინისტრაციაში არაბული ენის დამკვიდრება იყო. ომაიანთა ცენტრალურ ადმინისტრაციაში, და მით უმეტეს რეგიონულ ადმინისტრაციულ ცენტრებში, მრავალი ბერძენი ან სპარსელი მუშაობდა, რომლებსაც, რა თქმა უნდა, მშობლიურ ენაზე ერაჩინათ საქმის წარმოება. ხალიფას რეფორმის შემდეგ სახალიფოს ადმინისტრაციის ოფიციალურ ენად არაბული იქცა⁵⁷⁷. ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ აბდ ალ-მალიქის ბრძანებით აიგო იერუსალიმის ცნობილი მეჩეთი „კლდის გუმბათი“⁵⁷⁸.

აბდ ალ-მალიქის გარდაცვალების შემდეგ სახალიფოს ტახტზე ავიდა მისი შვილი ალ-ვალიდი⁵⁷⁹. მისი მმართველობის პერიოდში აქტიურად გაგრძელდა არაბული დაპყრობები. დასავლეთით არაბები შეიჭრნენ პირინეის ნახევარკუნძულზე და თითქმის მთლიანად დაიპყრეს დღევანდელი ესპანეთი და პორტუგალია. აღმოსავლეთის მიმართულებით, არაბებმა დაიკავეს ბუხარა, სამარყანდი⁵⁸⁰ და შუა აზიის დიდი ნაწილი⁵⁸¹.

715 წელს ალ-ვალიდის გარდაცვალების შემდეგ სახალიფოს ტახტი ერგო მის ძმას, სულიმანს⁵⁸². მისი მმართველობის პერიოდში არაბებმა განახორციელეს უკანასკნელი შეტევა კონსტანტინოპოლზე. ამ დროს ხალიფა სულიმანი გარდაიცვალა, შეტევა უშედეგოდ დასრულდა და სახალიფოს ტახტზე ავიდა სულიმანის ბიძაშ-

⁵⁷⁷ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 99.

⁵⁷⁸ Hawting, G.R., *The First Dynasty of Islam*, 59.

⁵⁷⁹ ალ-ვალიდი I – ომაიანი ხალიფა 705 – 715 წწ.

⁵⁸⁰ ბუხარა და სამარყანდი – ქალაქები დღევანდელი უზბეკეთის ტერიტორიაზე.

⁵⁸¹ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 104.

⁵⁸² სულიმანი – ომაიანი ხალიფა 715 – 717 წწ.

ვილი ომარ II⁵⁸³. ის მიიჩნევა „ჭეშმარიტად მორწმუნე ხალიფად“⁵⁸⁴. მან სცადა, შეეთავსებინა სახალიფოს მმართველობა და ისლამის დოქტრინა, სადაც ყველა მუსლიმი თანასწორი უნდა ყოფილიყო. პრობლემას ის წარმოადგენდა, რომ ამ დროისთვის სახალიფოს ფართო ტერიტორიებზე მოსახლეობამ, ძალით თუ ნებით, აქტიურად დაიწყო ისლამის მიღება. მუსლიმები არ იხდიდნენ სულადობრივ გადასახს, რომელიც მხოლოდ არამუსლიმთა ვალდებულება იყო, ამდენად, თუ ახლად მოქცეული მუსლიმები ძველ მუსლიმებს გაუთანაბრდებოდნენ, სახელმწიფო ხაზინისთვის ეს დიდი დანაკარგი იქნებოდა. შესაბამისად, ამან მუსლიმური ელიტის უკმაყოფილება გამოიწვია⁵⁸⁵. ომარს რეფორმის გატარება არ დასცალდა – ის 720 წელს გარდაიცვალა და სახალიფოს ტახტზე ავიდა აბდ ალ-მალიქის ძე იაზიდ II⁵⁸⁶. იაზიდმა შეაჩერა ომარის რეფორმები და გადასახადების აკრეფა რეგიონულ მმართველებს მიანდო. იაზიდი გარდაიცვალა 724 წელს და ტახტი დაიკავა აბდ ალ-მალიქის მეოთხე ძემ, ჰიშამმა⁵⁸⁷. ჰიშამის ცხრამეტწლიანი მმართველობის დროს, სახალიფოში საშინაო პრობლემები საკმაოდ უმნიშვნელო იყო. მთავარ საფრთხეებს ქვეყნის გარე ძალები წარმოადგენდნენ. უმნიშვნელოვანესი იყო სამხრეთ კავკასიის საკითხი. რეგიონში არაბთა მმართველობას დიდ საფრთხეს ხაზარები უქმნიდნენ, ამდენად, ხალიფამ იქ თავისი გამოცდილი სარდლები, ჯერ მასლამა იბნ აბდ ალ-მალიქი, ხოლო შემდეგ მარვან იბნ მუშამედი გაგზავნა, რომლებმაც, მრავალი ბრძოლის შემდეგ, შეძლეს ხაზართა დამარცხება. მეორე მნიშვნელოვანი საფრთხე მომდინარეობდა ბერბერებისგან ჩრდილოეთ აფრიკაში. მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროს არაბებს ეს რეგიონი დაპყრობილი ჰქონდათ, მათი გარნიზონები მხოლოდ რამდენიმე მნიშვნელოვან ცენტრში იყო განთავსებული და ადმინისტრაცია საკმაოდ სუსტად მუშაობდა. 740 წელს აქ დიდი ანტიარაბული აჯანყება დაიწყო, რომელიც არაბებმა მხოლოდ ორი წლის შემდეგ ჩაახშეს. ამბოხებულთა დამარცხების მიუხედავად, არაბებმა დაკარგეს სამხედრო კონტროლი ჩრდილოეთ აფრიკის დასავლეთ ნაწილზე, რის შედეგადაც ესპანეთი

⁵⁸³ ომარ II – ომაიანი ხალიფა 717 – 720 წწ.

⁵⁸⁴ ტიკაძე მ., *არაბთა ისტორია*, 49.

⁵⁸⁵ Hawting, G.R., *The First Dynasty of Islam*, 78.

⁵⁸⁶ იაზიდ II – ომაიანი ხალიფა 720 – 724 წწ.

⁵⁸⁷ ჰიშამი – ომაიანი ხალიფა 724 – 743 წწ.

თითქმის სრულად მოწყდა სახალიფოს. მესამე საფრთხე ემუქრებოდა ხორასანს. აქ არაბებს უტევდნენ მომთაბარე თურქმანული ტომები. ისინი ავიწროებდნენ როგორც არაბულ გარნიზონებს ასევე ადგილობრივ მკვიდრ მოსახლეობას. მრავალი ბრძოლების შედეგად არაბებმა, ადგილობრივების დახმარებით, შეძლეს მომთაბარეთა დამარცხება, თუმცა ამისთვის რეგიონში მრავალი ერაყელის ჩასახლება გახდა საჭირო. მიუხედავად იმისა, რომ ხალიფა ჰიშამმა შეძლო საგარეო საფრთხეების მოგერიება, სახალიფოს ეს საკმაოდ ძვირი დაუჯდა, ხაზინა თითქმის დაცლილი აღმოჩნდა⁵⁸⁸. ხაზინის შესავსებად ჰიშამმა მკაცრი საგადასახადო პოლიტიკა გაატარა. ის ითხოვდა, რეგიონებში აკრეფილი გადასახადები მთლიანად დამასკოში გაგზავნილიყო, რამაც სახალიფოს სხვადასხვა რეგიონებში ადგილობრივი მმართველებისა და მოსახლეობის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ საგადასახადო პოლიტიკა გახდა ომაიანთა მმართველობის დაცემის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი.

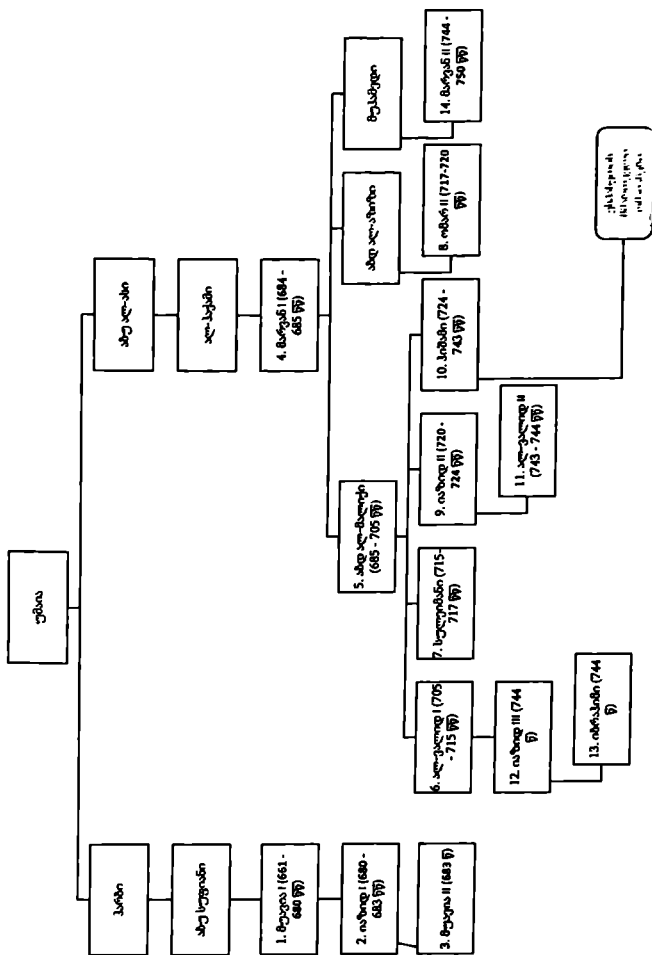
ჰიშამის გარდაცვალების შემდეგ სახალიფოს ტახტზე ავიდა მისი ძმისშვილი ალ-ვალიდ II⁵⁸⁹. სწორედ მის პერიოდში დაიწყო ომაიანთა სახალიფოს დაცემა. ალ-ვალიდი არ იყო დაინტერესებული სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობით, მის ყურადღებას მხოლოდ ახალი სასახლეების მშენებლობა იპყრობდა, რაზეც უზარმაზარ თანხებს ხარჯავდა. ამან კიდევ უფრო გააძაფრა ჰიშამის დროს დაწყებული მასობრივი უკმაყოფილება. გარდა ფინანსების უაზროდ ფლანგვისა, ალ-ვალიდ II-მ დაიწყო საკუთარი ნათესავების დევნა. ყოველივე ამის შედეგად ხალიფას აუჯანყდა მისი ბიძაშვილი ალ-ვალიდ I-ის ძე, იაზიდ. აჯანყებულებმა დამასკო აიღეს და 744 წელს ხალიფა მოკლეს. ალ-ვალიდ II-ის მოკვლის მერე სახალიფო არეულობებმა მოიცვა. ტახტზე ავიდა აჯანყებულთა ლიდერი იაზიდ იბნ ალ-ვალიდი, ანუ იაზიდ III⁵⁹⁰. იაზიდს დიდხანს არ უცოცხლია, ტახტზე ასვლიდან ექვს თვეში ის გარდაიცვალა და მისი ადგილი მისმა ძმამ, იბრაჰიმმა⁵⁹¹ დაიკავა. იბრაჰიმმა მალე დაკარგა ტახტი. მას აუჯანყდა არმინიის გამგებელი, მარვან I-ის

⁵⁸⁸ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 109 – 110.

⁵⁸⁹ ალ-ვალიდ II – ომაიანი ხალიფა 743 – 744 წწ.

⁵⁹⁰ იაზიდ III – ომაიანი ხალიფა 744 წ.

⁵⁹¹ იბრაჰიმი – ომაიანი ხალიფა 744 წ.

შვილიშვილი, მარვან იბნ მუჰამედი⁵⁹², ჩვენთვის კარგად ნაცნობი მურვან ყრუ. მარვანმა განაცხადა, რომ ის ალ-ვალიდ II-ზე იძიებდა შურს და თავისი არმიით დამასკოსკენ დაიძრა. 744 წელს მან სახალიფოს დედაქალაქი დაიკავა და თავი ხალიფად გამოაცხადა. მოგვიანებით მან იბრაჰიმი შეიწყალა და უსაფრთხოების გარანტია მისცა. მიუხედავად იმისა, რომ მარვანმა სცადა, მშვიდობიანი პოლიტიკა გაეტარებინა, მან პოზიციების გამყარება ვერ შეძლო. ერაყის პროვინციამ ის ხალიფად არ აღიარა, ხოლო 745 წელს სირია-პალესტინაში მის წინააღმდეგ აჯანყება დაიწყო, რომელიც მესამე სამოქალაქო ომის სახელით არის ცნობილი. აჯანყებამ იმდენად ფართო მასშტაბები მიიღო, რომ მარვანს დიდი ქაღალქების დაპყრობა მოუწია. წყაროების ცნობით, აჯანყებულებზე გაბრაზებულმა მარვანმა ზომის, დამასკოსა და იერუსალიმის თავდაცვითი კედლების დანგრევა ბრძანა. 746 წელს ამბოხებამ ერაყშიც იფეთქა, იქ შიიტები და ხარიჯიტები აჯანყდნენ და ორივე ფრთამ საკუთარი პრეტენდენტი აღიარა ხალიფად. მიუხედავად მრავალი სირთულისა, 747 წლისთვის მარვანმა შეძლო ყველა ამბოხებულის დამარცხება, რითიც დასრულდა მესამე სამოქალაქო ომი. თუმცა, ხალიფას გამარჯვებამ ქვეყანას სიმშვიდე და სტაბილურობა არ მოუტანა, ხორასანში მზადდებოდა ახალი აჯანყება, რომელმაც ბოლო მოუღო ომაიანთა მმართველობას ახლო აღმოსავლეთში⁵⁹³.

საქართველო ომაიანთა სახალიფოს პერიოდში

VII ს-ის ბოლოსა და VIII ს-ის დასაწყისში სამხრეთ კავკასია სამი დიდი ძალის, ბიზანტიის, არაბთა სახალიფოსა და ხაზართა ინტერესების გადაკვეთის ადგილად იქცა. სახალიფოს პირველი სამოქალაქო ომის შემდეგ ხალიფა მუავია შეეცადა ბიზანტიელებსა და ჩრდილოკავკასიელებზე იერიში მიეტანა. იბნ ალ-ასირი გადმოგვცემს, რომ: „ამ წელს (662/3 წ.) ილაშქრეს მუსლიმებმა ალანთა და რომაელთა წინააღმდეგ, სასტიკად დაამარცხეს ისინი და მათი სარდლები დახოცეს“⁵⁹⁴.

⁵⁹² მარვან II – უკანასკნელი ომაიანი ხალიფა 744 – 750 წწ.

⁵⁹³ Hawting, G.R., *The First Dynasty of Islam*, 98 – 101.

⁵⁹⁴ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, III, 283.

მოუხედავად ამ გამარჯვებისა, მუავიას მემკვიდრეების დროს არაბებმა სამხრეთ კავკასიაში პოზიციები დროებით დათმეს. მოვლენათა ქრონოლოგიური აღწერა საკმაოდ რთულია, რადგან წყაროები განსხვავებულ თანამიმდევრობას იძლევიან. თუმცა, მონაცემთა შეჯერების შედეგად, გარკვეული სურათის აღდგენა მაინც შესაძლებელია. სომხური წყაროების ცნობით, 664 წელს ჰუნები⁵⁹⁵ სამხრეთ კავკასიაში შემოიჭრნენ და სასტიკად ააოხრეს რეგიონი. არ-რანის⁵⁹⁶ გამგებელი ჯივანშირი მომხდურებს დაუზავდა და მათი მეფის ქალიშვილი შეირთო ცოლად. ხალიფა მუავიამ მოლაღატე ჯივანშირი დამასკოში გაიწვია და სიკვდილით დასაჯა⁵⁹⁷. ჰუნების ლაშქრობის საპასუხოდ ხალიფამ სამხრეთ კავკასიაში ლაშქარი გაგზავნა, თუმცა არაბთა კამპანია წარუმატებლად დასრულდა. სომხური წყაროების ცნობით, სომეხთა ნახარარმა⁵⁹⁸ გრიგოლ მამიკონიანმა⁵⁹⁹ და ქართლის ერისმთავარმა ნერსემ⁶⁰⁰ არაბები დაამარცხეს და უკუაგდეს⁶⁰¹.

სომეხი ისტორიკოსის, ლევონდის გადმოცემით, არაბთა (კავკასიაში) მმართველობის ოცდამეათე წელს სომეხებმა, ქართველებმა და ალბანელებმა არაბებს ხარკის გადახდა შეუწყვიტეს, არეულობები სამ წელიწადს გაგრძელდა. მეოთხე წელს სამხრეთ კავკასიის ხაზარები შემოესივნენ⁶⁰². სავარაუდოდ, აჯანყება სამხრეთ კავკასიის ხალხებმა 681-682 წლებში დაიწყეს, ხოლო ხაზარები ამ რეგიონში 685 წელს შემოიჭრნენ⁶⁰³. ლევონდის თქმით, ხაზარებმა მოკლეს სომეხთა დიდი ნახარარი გრიგოლ მამიკონიანი, ასევე ქართველთა და ალბანელთა დიდგვაროვ-

⁵⁹⁵ სომხური და არაბული წყაროების მიხედვით, ჩრდილოეთი კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში მცხოვრები ხალხი.

⁵⁹⁶ დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორია.

⁵⁹⁷ Тер-Гевондян А.Н., *Армения и Арабский Халифат*, 49.

⁵⁹⁸ ნახარარი – სომეხი დიდგვაროვანი.

⁵⁹⁹ გრიგოლ მამიკონიანი (? – 684/5 წწ.) – სომეხი ნახარარი. სომხური წყაროების მიხედვით ის სათავეში ედგა სომეხთა აჯანყებას არაბთა წინააღმდეგ.

⁶⁰⁰ ნერსე I (VII ს-ის II ნახევარი) – ქართლის ერისმთავარი.

⁶⁰¹ სილაგადე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 67.

⁶⁰² *История халифовъ Вардента Гевонда*, 9-10.

⁶⁰³ Gelovani N., *Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate and South Caucasus*, International Journal of Social Science and Humanity, Vol. 3. No. 1, January 2013, 27.

ნები⁶⁰⁴. ამავე 685 წელს ხალიფა აბდ ალ-მალიქმა იმპერატორ კონსტანტინეს⁶⁰⁵ ბავი შესთავაზა და მშვიდობის ნაცვლად წელიწადში 365 000 ნომისმას⁶⁰⁶, 365 მონას და 365 ცხენს შეპირდა. იმპერატორმა ზავის პირობები მიიღო⁶⁰⁷. ზავის დადებიდან ცოტა ხანში იმპერატორი დიზენტერიით გარდაიცვალა და ტახტი დაიკავა მისმა შვილმა იუსტინიანე II-მ⁶⁰⁸. ახალმა იმპერატორმა გადაწყვიტა, სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე არეულობებით ესარგებლა და ამ რეგიონზე ბიზანტიის კონტროლი აღედგინა. თეოფანე ჟამთააღმწერლის თქმით:

„იუსტინიანემ, რომელიც ჯერ ახალგაზრდა იყო – სულ თექვსმეტი წლისა იქნებოდა – და საკმაოდ მოუფიქრებლად მართავდა სახელმწიფო საქმეებს, ლეონტი სტრატეგოსი გაგზავნა არმენიის წინააღმდეგ რომაული ჯარითურთ; ლეონტიმ გაუღიბა იქაური სარკინოზები და დაუმორჩილა რომაელებს აგრეთვე იბერია, ალბანია, ბუკანია და მიდია⁶⁰⁹. ამ ქვეყნებს მან ხარკი დაადო და დიდძალი ფული გამოუგზავნა მეფეს. ეს რომ აბი მელიქმა გაიგო, დაიპყრო კერკისია⁶¹⁰ და თეოპოლისი⁶¹¹ დაიმორჩილა⁶¹².“

ამის შემდეგ ბიზანტიელებსა და არაბებს შორის სამშვიდობო ხელშეკრულება განახლდა. თეოფანე ჟამთააღმწერელი ზავის პირობების შესახებ გვიამბობს:

„ამ წელს აბი მელიქი ელჩებს გზავნის იუსტინიანესთან ზავის დასადებად; ზავი შემდეგი პირობების საფუძველზე დაიდო: მეფეს უნდა შეეჩერებინა ლიბანი-

⁶⁰⁴ *История халифов Варданта Гевонда*, 10.

⁶⁰⁵ კონსტანტინე IV – ბიზანტიის იმპერატორი 668 – 685 წწ.

⁶⁰⁶ ნომისმა – ბიზანტიური ოქროს მონეტა.

⁶⁰⁷ Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, 330.

⁶⁰⁸ იუსტინიანე II – ბიზანტიის იმპერატორი 685-695 და 705-711 წწ.

⁶⁰⁹ ალბანია, ბუკანია და მიდია – მიწები დღევანდელი აზერბაიჯანსა და ირანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში.

⁶¹⁰ კერკისია ან კარკისია, იგივე ქარხეშიში – ქალაქი ევფრატის ზედაწელში.

⁶¹¹ თეოპოლისი, იგივე ანტიოქია – ქალაქი სამხრეთ თურქეთში. დღევანდელი ჰათაი.

⁶¹² თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 104-105. სიმონ ყაუხჩიშვილის თარგმანი.

დან შემოჭრილი მარდიატა⁶¹³ რაზმი, და მათი იერიშები უნდა შეეწყვიტა; აბი მელიქს უნდა გადაეხადა რომაელებისთვის ყოველდღიურად ათასი ნომიზმა ცხენი და მონა; საერთო უნდა ყოფილიყო და თანაბრად უნდა გაეყოთ ხარკი, აკრეფილი კვიპროსზე, არმენიასა და იბერიაში. მეფემაც გაგზავნა აბი მელიქსთან პავლე მაგისტრიანე საზავო პირობების დასამტკიცებლად და მოხდა წერილობითი დამტკიცება მოწმეების თანადასწრებით. მაგისტრიანე აბი მელიქსმა პატივით მიიღო, რის შემდეგაც მეფის ელჩი შინ დაბრუნდა⁶¹⁴.”

შეთანხმების მიუხედავად, დაპირისპირება სამხრეთ კავკასიაზე ბატონობისთვის გრძელდებოდა. ბიზანტიელები ნელ-ნელა პოზიციებს თმობდნენ. 693 წელს ხალიფა აბდ ალ-მალიქმა თავისი ძმა მუჰამედ იბნ მარვანი არმინიის, აზერბაიჯანისა და ალ-ჯაზირას⁶¹⁵ გამგებლად დანიშნა⁶¹⁶; ამავე წელს ბიზანტიელებს აუჯანყდა სომეხი დიდგვაროვანი სმბატ ბაგრატუნი⁶¹⁷ და თავისი სამფლობელოები არაბებს გადასცა⁶¹⁸. 695 წელს იუსტინიანეს ბიზანტიელი დიდგვაროვნები აუჯანყდნენ, ცხვირი და ენა მოაჭრეს, ხერსონესში გადაასახლეს და იმპერატორად ლეონტიუსი⁶¹⁹ აკურთხეს⁶²⁰. იმპერიის შიდა არეულობებმა არაბებს საშუალება მისცა, სამხრეთ კავკასიაში თავიანთი ძალაუფლება აღედგინათ. როგორც ჩანს, არაბებს ადგილობრივი დიდგვაროვნების მხრიდან წინააღმდეგობა არ შეხვედრიათ. თეოფანე ჟამთააღმწერლის თქმით, 697 წელს ლაზეთის მმართველმა ქვეყანა არაბებს გადასცა: „აჯანყდა ლაზიკის პატრიკიოსი სერგი, ბარნუკის ძე. და ეს ქვეყანა არაბებს

⁶¹³ მირდაიტები – ანტიოქიის პროვინციის მთიან რეგიონში მცხოვრები მოსახლეობა. მირდაიტები მონოფიზიტი ქრისტიანები იყვნენ, მაგრამ მათი ეროვნული წარმომავლობა უცნობია. არაბული დაპყრობების პირველ ეტაპზე მირდაიტებმა მუსლიმებს დაუჭირეს მხარი, თუმცა, მოგვიანებით, ხშირად ბიზანტიელთა სამსახურში დგებოდნენ და მუსლიმთა წინააღმდეგ მარბიელ ლაშქრობებს აწყობდნენ.

⁶¹⁴ თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 103-104. სიმონ ყაუხჩიშვილის თარგმანი.

⁶¹⁵ ჩრდილოეთი მესოპოტამია.

⁶¹⁶ სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 68.

⁶¹⁷ სმბატ ბაგრატუნი VI (670 – 726 წწ). სომეხი ნახარარი.

⁶¹⁸ გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 28.

⁶¹⁹ ლეონტიუსი – ბიზანტიის იმპერატორი 695 – 698 წწ.

⁶²⁰ Артамонов, М. И., *История Хазар*, 196.

დაუქვემდებარა⁶²¹. ცოტა ხანში ალბანეთის მთავარმა ვარაზ თრდატ I-მა უარი განაცხადა ბიზანტიელებისთვის ხარკის გადახდაზე⁶²². იმპერიაში კი შიდა მდგომარეობა კიდევ უფრო აირია. ჩრდილოეთ აფრიკაში არაბებმა ბიზანტიელები სასტიკად დაამარცხეს, რის შედეგადაც უზურპატორ ლეონტიუსს ფლოტი აუჯანყდა. ამბოხებულებმა კონსტანტინოპოლი აიღეს და იმპერატორად ვინმე აფსიმარი გამოაცხადეს, რომელმაც ტიბერიუს III⁶²³ დაირქვა. ახალი იმპერატორის ბრძანებით, ლეონტიუსს ცხვირი მოაჭრეს და კონსტანტინოპოლის ერთ-ერთ მონასტერში გამოკეტეს⁶²⁴. არსებული სიტუაციით ისარგებლეს არაბებმა და ბიზანტიის იმპერიაზე შეტევები განაახლეს. 700 წელს ხალიფა აბდ ალ-მალიქის შვილმა, აბდ ალაჰმა თეოდოსიოპოლი⁶²⁵ დაიპყრო. მომდევნო წელს ხალიფას ძმა, მუჰამედი, შეიჭრა ეფრატის აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიებზე და სომეხთა სამთავროები დაარბია. 702 წელს სომეხები არაბებს აუჯანყდნენ და არაბი მმართველი მოკლეს. თუმცა, ხალიფამ ამბოხებულთა წინააღმდეგ ჯარი გაგზავნა და არაბებმა სასტიკად დაამარცხეს ურჩი ნახარარები⁶²⁶. ალ-ბალაზორის თქმით, ამ ლაშქრობების დროს არაბები სასტიკად გაუსწორდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას⁶²⁷.

703 წელს ტყვეობიდან გაიქცა იუსტინიანე II და ხაზარეთისკენ გაემართა. ხაკანმა ყოფილი იმპერტორი კარგად მიიღო და თავისი ქალიშვილი შერთო ცოლად, თუმცა მათი ურთიერთობა მალევე გაფუჭდა. ტიბერიუსმა ხაკანს იუსტინიანეს გადაცემა მოსთხოვა, რაზეც ის უმაღლესად დათანხმდა. იუსტინიანემ ორსული მეუღლე მიატოვა და თავის მომხრეებთან ერთად ბულგარეთში გაიქცა. ბულგარეთის ხაკანმა ტერველმა იუსტინიანე დიდი პატივით მიიღო და ტახტის დასაბრუნებლად დიდძალი ლაშქარიც მისცა. ბულგართა დახმარებით იუსტინიანემ კონსტანტინოპოლი აიღო და ტახტი დაიბრუნა. ტახტის დაბრუნებისთანავე იუსტინიანემ ხაზარეთიდან

⁶²¹ თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 105. სიმონ ყაუხჩიშვილის თარგმანი.

⁶²² გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., *ისლამი*, 28.

⁶²³ ტიბერიუს III – ბიზანტიის იმპერატორი 698 – 705 წწ.

⁶²⁴ Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, 338.

⁶²⁵ დღევანდელი ერზერუმი.

⁶²⁶ იქვე, 339; Тер-Гевондян, А.Н., *Армения и Арабский Халифат*, 76.

⁶²⁷ Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 289.

ჩამოიყვანა თავისი მეუღლე და მცირეწლოვანი ვაჟი ტიბერიუსი. ამის შემდეგ, იუსტინიანემ უზურპატორები დემონსტრაციულად დასაჯა. იპოდრომზე, ერთ-ერთი სანახაობის დროს ტახტზე მჯდარ იმპერატორს ერთი ფეხი ლეონტიუსზე ედო, ხოლო მეორე აფსიმარზე. სანახაობის დასრულების შემდეგ ორივე უზურპატორი სიკვდილით დასაჯეს⁶²⁸.

იუსტინიანეს მიერ ტახტის დაბრუნებას სტაბილურობა არ მოჰყოლია. არაბები აგრძელებდნენ შეტევებს ბიზანტიის ტერიტორიასა და სამხრეთ კავკასიაზე. ბიზანტიელებმა დაკარგეს კილიკიის დიდი ნაწილი, არაბები საბოლოოდ დამკვიდრდნენ სამხრეთ კავკასიაში და დარუბანდიც დაიკავეს⁶²⁹. თავის მხრივ იუსტინიანე შეეცადა, ალანები ეგრისელთა წინააღმდეგ აემხედრებინა⁶³⁰.

710 წელს იუსტინიანეს ხერსონესის⁶³¹ მოსახლეობა აუჯანყდა. იმპერატორმა მათ წინააღმდეგ დიდძალი ფლოტი გაგზავნა და ამბოხება ჩაახშო. მომდევნო წელს იუსტინიანემ ხერსონესში ელჩობა გაგზავნა, თუმცა ადგილობრივებმა ბიზანტიელი ელჩი მოკლეს და იმპერატორად სომხური წარმომავლობის ვინმე ვარდანი გამოაცხადეს, რომელმაც ფილიპიკუსი⁶³² დაირქვა. ამბოხებულებმა კონსტანტინოპოლისკენ დიდძალი ფლოტი დაძრეს და ბიზანტიის დედაქალაქი მალევე აიღეს. ფილიპიკუსმა იუსტინიანეს მცირეწლოვანი შვილის, ტიბერიუსის და იმპერატორის ყველა მომხრის სიკვდილით დასჯა ბრძანა. ამის შემდეგ ფილიპიკუსის ჯარები იუსტინიანეს ქალკედონთან დახვდნენ. უზურპატორმა იუსტინიანეს ჯარისკაცებს ხელშეუხებლობის პირობა მისცა და მათ იმპერატორი მიატოვეს. ფილიპიკუსის ბრძანებით იუსტინიანე სიკვდილით დასაჯეს და მისი მოკვეთილი თავი რომში გაგზავნეს⁶³³. ამ პერიოდისთვის არაბებს თითქმის მთელი დასავლეთ საქართველოც ჰქონდათ დაპყრობილი⁶³⁴. ტახტზე ასვლისთანავე ახალმა

⁶²⁸ Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, 339-341.

⁶²⁹ Aḡ-Tabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1244; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 263

⁶³⁰ თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 106-113.

⁶³¹ ყირიმის ნახევარკუნძულის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი.

⁶³² ფილიპიკუსი – ბიზანტიის იმპერატორი 711 – 713 წწ.

⁶³³ Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, 342.

⁶³⁴ ბოგვერაძე ა, *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 288.

დარბანდი

იმპერატორმა ხაზარებთან დაიწყო მოლაპარაკებები, რათა საერთო ძალებით გამოსულიყვნენ არაბთა წინააღმდეგ. მხარეთა შორის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საბრძოლო ასპარეზს კვლავ სამხრეთი კავკასია წარმოადგენდა. 711 წელს ხაზარებმა დარუბანდი აიღეს, თუმცა 713 წელს მათ წინააღმდეგ მასლამა იბნ აბდ ალ-მალიქმა გაილაშქრა და დარუბანდი არაბებს დაუბრუნა⁵³⁵. სომეხი ისტორიკოსის ლევონდის ცნობით, მასლამამ ქალაქი დარუბანდი დაანგრია და ხაზართა მიწებში შეიჭრა. არაბთა წინააღმდეგ ხაკანმა დიდძალი ლაშქარი გაგზავნა. როდესაც მასლამამ ხაზართა რიცხოვრივი უპირატესობის შესახებ შეიტყო, უმაღლ ბა-

⁵³⁵ Артамонов, М. И., *История Хазар*, 203; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 70.

ნაკი მიატოვა, მეგრძოლებთან ერთად კავკასიონის ქედი გადალახა და სამხრეთ კავკასიაში დაბრუნდა⁶³⁶. 717 წელს ხაზარები ალბანეთის⁶³⁷ ტერიტორიაზე შეიჭრნენ, თუმცა არაბებმა ისინი სასტიკად დაამარცხეს⁶³⁸. ამ პერიოდში არაბები კონსტანტინოპოლის ალყით იყვნენ დაკავებული⁶³⁹ და ბრძოლა ხაზართა მიწებზე აღარ გადაუტანიათ. 718 წელს არაბებმა კონსტანტინოპოლს ალყა მოხსნეს და ხაზარებზე შეტევები განაახლეს. არაბი მემკვიდრეების ცნობით, 721 წელს საბით ანაჰარანის სარდლობით მუსლიმთა დიდძალი ლაშქარი ხაზართა მიწებზე შეიჭრა. ხაზარებმა არაბებს სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს და დაამარცხეს. ამ მარცხის შემდეგ, 723 წელს, ხალიფა იაზიდ იბნ აბდ ალ-მალიქმა არმინიის გამგებლად ალ-ჯარაჰ იბნ აბდ ალაჰ ალ-ჰაქამი დანიშნა და სამხრეთ კავკასიაში დიდძალი ლაშქრით გამოგზავნა. ჯარაჰის უმთავრესი მოვალეობა იყო ჩრდილოეთ კავკასიელთა დამარცხება და ჩრდილოეთის საზღვრის გამაგრება⁶⁴⁰. არაბთა ლაშქარი აზერბაიჯანის ტერიტორიიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით დაიძრა. დარუბანდთან მიახლოებულმა ჯარაჰმა შეიტყო, რომ ადგილობრივ მმართველს მომოწერა ჰქონია ხაზართა ხაკანთან და მას არაბთა გადაადგილების შესახებ ამცნობდა. მაშინ ჯარაჰმა ბრძანა, გაეგრძელებინათ ამბავი, თითქოს ის სამი დღით დაბანაკებას აპირებდა. თუმცა, იმავე საღამოს ბანაკი აშალა და ღამით დარუბანდისკენ დაიძრა. ქალაქში გამაგრებული ხაზარები არაბებს არ ელოდნენ და გამთენიისას, თითქმის უბრძოლველად, დანებდნენ მუსლიმებს. დარუბანდიდან ჯარაჰი ხაზართა მიწების სიღრმეში შეიჭრა, მეტოქე რამდენჯერმე დაამარცხა და მრავალი ქალაქი და ციხესიმაგრე დაიკავა. ჯარაჰი გამოსაზამთრებლად სამხრეთ კავკასიაში დაბრუნდა,

⁶³⁶ *История халифов Вардента Гевонда*, 28; Артамонов М. И., *История Хазар*, 204.

⁶³⁷ თანამედროვე აზერბაიჯანის ტერიტორია.

⁶³⁸ Al-Ṭabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1281.

⁶³⁹ 717 წელს არაბებმა კონსტანტინოპოლს ალყა შემოარტყეს. ქალაქი ბლოკირებული იყო როგორც ხმელეთიდან ასევე ზღვიდან. თუმცა ბერძნული ცეცხლის საშუალებით ბიზანტიელებმა შეძლეს არაბთა ფლოტის განადგურება. 718 წელს მუსლიმებმა ალყა მოხსნეს. ეს იყო არაბთა უკანასკნელი მცდელობა, ბიზანტიის დედაქალაქი აეღოთ.

⁶⁴⁰ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 361; al-Kufyī, *Kitāb al-Futūḥ*, 8, 234.

შექმე⁶⁴¹ შეიერდა და ხალიფას დამხმარე რაზმები სთხოვა⁶⁴². სწორედ ამ დროს 724 წელს გარდაიცვალა ხალიფა იაზიდი და ტახტზე ავიდა ჰიშამ იბნ აბდ ალ-მალიქი.

ახალი ხალიფა ჯარაჰს დახმარებას შეპირდა, თუმცა, როგორც ჩანს, პირობა არ შეასრულა. მიუხედავად ამისა, იბნ ალ-ასირისა და ატ-ტაბარის ცნობით, იმავე წელს ჯარაჰმა დარიალის გავლით ალანები დალაშქარა, კვლავ ხაზართა მიწებში შეიჭრა და დიდი ნადავლით დაბრუნდა⁶⁴³. იმავე იბნ ალ-ასირის ცნობით, ჯარაჰმა მომდევნო წელსაც დალაშქრა ალანები და მათ ჯიზია დააკისრა⁶⁴⁴. 727 წელს ხალიფა ჰიშამმა ჯარაჰი არმინიის გამგებლობიდან გაათავისუფლა და ეს რეგიონი თავის ნახევარძმას, მასლამა იბნ აბდ ალ-მალიქს ჩააბარა. არაბული წყაროებიდან არ ჩანს, თუ რატომ მიიღო ხალიფამ ეს გადაწყვეტილება, თუმცა თეოფანე ჟამთააღმწერელი გვიამბობს, რომ ამ დროს ალბანეთსა და არმინიაში ხაზარები შეიჭრნენ და არაბები სასტიკად დაამარცხეს:

„ამ წელს მიდიაზე და არმენიაზე ილაშქრა ხაზარეთის მფლობელის ხაგანის შვილმა. არმენიის მიწა-წყალზე შეხვდა მას არაბთა სარდალი გარახი, რომელიც მან გაანადგურა მისი უამრავი ჯარითურთ. შემდეგ მან გაძარცვა არმენიელთა და მიდიელთა ქვეყნები და შინ გაბრუნდა; დიდი შიში ჩაუწერგა მან არაბებს⁶⁴⁵.“

არმინიაში მასლამას დანიშვნა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ნაბიჯი იყო. ხალიფას ნახევარძმა გამოირჩეოდა სამხედრო ნიჭითა და გამოცდილებით. არმინიაში ყოფნის დროს მასლამამ ორჯერ დალაშქრა ხაზარები, 727/28 და 728/29 წლებში. პირველად მასლამა აზერბაიჯანის გავლით შეიჭრა ხაზართა მიწებზე⁶⁴⁶, ხოლო მეორედ – დარიალიდან. იბნ ალ-ასირის გადმოცემით:

⁶⁴¹ ქალაქი დღევანდელი აზერბაიჯანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში.

⁶⁴² Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 361-362; al-Kulīyī, *Kitāb al-Futūḥ*, 8, 235-238.

⁶⁴³ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 371; Al-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1313.

⁶⁴⁴ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 376.

⁶⁴⁵ თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 114. სიმონ ყაუხჩიშვილის თარგმანი.

⁶⁴⁶ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 383.

დარიალი

„ამ წელს მასლამამ დალაშქრა თურქები ბაბ ალანიდან⁶⁴⁷ და შეხვდა ხაკანსა და მის ხალხს. ისინი თითქმის ერთი თვის განმავლობაში ებრძოდნენ ერთმანეთს. გადაუღებელმა წვიმებმა მათ დიდი ზიანი მიაყენებს, ხაკანი დამარცხდა და უკან დაიხია. მასლამა ორრქიანის⁶⁴⁸ გზით უკან დაბრუნდა⁶⁴⁹.“

ამავე ამბავს ოდნავ განსხვავებულად გვიყვება ბიზანტიელი მემკვიდრე თეოფანე ჟამთააღმწერელი:

„ამ წელს მასლამამ ილაშქრა თურქთა ქვეყანაზე; ორივე მხრიდან, მათ შორის გამართული ბრძოლის დროს, მრავალი მებრძოლი დაიღუპა, მასლამას შეე-

⁶⁴⁷ ბაბ ალანი – დარიალი.

⁶⁴⁸ ორრქიანი – შესაძლოა, იგულისხმებოდეს ალექსანდრე მაკედონელი.

⁶⁴⁹ იქვე, 389.

შინდა, გამოიქცა ხაზართა მთებით და უკან გამობრუნდა⁶⁵⁰.”

729/30 წელს ხალიფამ მასლამა დამასკოში გაიწვია და არმინიის გამგებლად კვლავ ჯარაჰი დანიშნა. იბნ ალ-ასირის თქმით, ჯარაჰი თბილისის გავლით უმაღლეს ხაზარების წინააღმდეგ გაემართა. მეტოქე მათივე მიწაზე დაამარცხა და უვნებელი უკან დაბრუნდა⁶⁵¹. ალ-ბალაზურის ცნობით, ჯარაჰმა თბილისის მოსახლეობას ჯერ კიდევ ჰაბიბ იბნ მასლამას მიერ VII ს-ის 50-იან წლებში დადებული დაცვის სიგელი განუახლა⁶⁵². ჯარაჰის სიგელის ტექსტი მხოლოდ ალ-ბალაზურის აქვს შემონახული⁶⁵³:

„სახელითა ალაჰისა, მოწყალისა, მწყალობლისა. ეს (არის) წიგნი ჯარაჰ იბნ აბდ ალაჰისგან თბილისის მოსახლეობისადმი, მანგლისის თემიდან, ჯურზანის ოლქიდან, იმაზედ, რომ მომიტანეს მე წიგნი შეუვალობისა ჰაბიბ იბნ მასლამას მიერ მათთვის გაცემული დამცირებისა და ჯიზიას აღიარებისა და იმის შესახებ, რომ დაეზავა იგი მათ მიწებზე, ვენახებზე და წისქვილებზე, რომლებსაც ეწოდება ავარი და საბინა მანგლისის თემიდან და ტა'ამ და დიდუნა კაქჰვიტის თემიდან, ჯურზანის ოლქიდან იმ პირობით, რომ გადაიხდიან ამ წისქვილებზე და ვენახებზე 100 დირჰემს ერთბაშად. და დავუმტკიცე მათ შეუვალობა მათი, ზავი მათი და ვბრძანე, რომ არაფერი არ მოემატოს ამას. და ვისაც წაეკითხება წიგნი ჩემი არ დაერღვიოს იგი, თუ ალაჰიმც ისურვებს⁶⁵⁴.”

⁶⁵⁰ თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 115. სიმონ ყაუხჩიშვილის თარგმანი.

⁶⁵¹ Ibn al-Athir, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 391.

⁶⁵² მ. ლორთქიფანიძის და ა. ბოგვერაძის აზრით, ჯარაჰმა თბილისის მოსახლეობას დაცვის სიგელი, ხაზართა წინააღმდეგ პირველი ლაშქრობის დროს განუახლა (ლორთქიფანიძე მ., არაბთა ბატონობის ხასიათი საქართველოში. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვეთი 35, გვ. 75; ბოგვერაძე ა., *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 288). ე. სიხარულიძე დაცვის სიგელის განახლებას VIII ს-ის 20-იან წლებში ვარაუდობს (სიხარულიძე ე., არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, 172).

⁶⁵³ Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 284.

⁶⁵⁴ თარგმანი ეთერ სიხარულიძისა. სიხარულიძე ე., *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისთვის*, 172.

როგორც დავინახეთ, თბილისში შემოსულ არაბ მხედართმთავარს ქალაქის მოსახლეობამ ჰაბიბ იბნ მასლამას მიერ გაცემული დაცვის სიგელი წარუდგინა. მნიშვნელოვანია, რომ დაახლოებით 70-80 წლის წინ გაცემული დოკუმენტი კვლავ ძალაში იყო და ჯარაჰმა ის მხოლოდ დაამტკიცა და გარკვეული პუნქტები შემატა. პირველ რიგში, მასლამასეულ სიგელში არ ჩანს გადასახადები ვენახებსა და წისქვილებზე. ამ პუნქტთან დაკავშირებით მეცნიერთა აზრები იყოფა. მკვლევართა ნაწილი მიიჩნევს, რომ ეს პუნქტი მასლამასეულ სიგელშიც იყო, თუმცა ჩვენამდე მოღწეულ ვარიანტებში არ შემოინახა და ჯარაჰმა მხოლოდ უკვე არსებული სიგელი დაამტკიცა⁵⁵⁵. მეცნიერთა მეორე ნაწილი მიიჩნევს, რომ პუნქტი ვენახებისა და წისქვილების დაბეგვრის შესახებ ჯარაჰის ინიციატივა იყო⁵⁵⁶. ასევე ყურადსაღებია სიგელში მოხსენიებული გეოგრაფიული პუნქტები. ამ საკითხზეც არ არსებობს ერთიანი მოსაზრება. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა ვარაუდი, რომ ავარი მდინარე ვერეს⁵⁵⁷ უნდა აღნიშნავდეს, დიდუნა – დიდუბეს, ტა'ამი – დიღომს, ხოლო კაპვიტი – ჭვეთს⁵⁵⁸ ან კუხეთს⁵⁵⁹.

ხაზარებზე გამარჯვების შემდეგ ჯარაჰი აზერბაიჯანში დაბრუნდა. არაბებზე შურისძიების მიზნით, ხაზარებმა დიდძალი ლაშქარი შეკრიბეს და დარიალის გავლით არაბთა წინააღმდეგ დაიძრნენ. მხარეები ერთმანეთს არდებილთან⁵⁶⁰ დაუპირისპირდნენ. გამარჯვება ხაზარებს დარიათ, ჯარაჰი კი ბრძოლის ველზე დაეცა⁵⁶¹.

ხალიფამ არმინიისა და აზერბაიჯანის გამგებლად კვლავ მასლამა დანიშნა, რომელმაც ხაზარები დალაშქრა და ხაკანის შვილი მოკლა⁵⁶². ხალიფამ მასლამა მა-

⁵⁵⁵ სილაგადე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 76.

⁵⁵⁶ სიხარულიძე ე., *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისათვის*, 177.

⁵⁵⁷ წერეთელი გ. *არაბულ-ქართული ლექსიკონი*, 20.

⁵⁵⁸ სიხარულიძე ე., *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოგიერთი საკითხისათვის*, 179.

⁵⁵⁹ სილაგადე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 82.

⁵⁶⁰ ქალაქი თანამედროვე ირანის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში.

⁵⁶¹ Ibn al-Athir, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 393.

⁵⁶² იქვე, 403.

ლე უკან გაიწვია.

აღსანიშნავია, რომ ზემოთ აღწერილი ამბები ქართულ წყაროებში არ არის ასახული. თუმცა, შემდგომი მოვლენები დეტალურად აქვს აღწერილი ჯუანშერს. ქართველი მემკვიდრე მოგვითხრობს საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე სასტიკი დამპყრობლის, მურვან ყრუს შემოსევების შესახებ და აღწერს არაბთა ლაშქრის მიერ ქვეყნისა და მოსახლეობისადმი მიყენებულ საშინელ ზიანს⁶⁶³.

მარვანის ლაშქრობას ასევე დეტალურად აღწერენ არაბული წყაროები. იბნ ალ-ასირის თქმით, როდესაც ხალიფამ მასლამა კავკასიიდან გაიწვია, მას ეახლა მარვან იბნ მუჰამედი და უთხრა, რომ კავკასიისა და ხაზართა პრობლემებს მასლამაზე უკეთ მოაგვარებდა. ხალიფამ მას დაუჯერა და დიდძალი ლაშქრით სამხრეთ კავკასიაში გაგზავნა⁶⁶⁴. ალ-ბალაზორის თქმით, მარვანმა ქისალის (ქსნის), [რომლის ქალაქიც ააშენა], გავლით დარიალი გადალახა და ხაზართა ქვეყანაში შეიჭრა. ხაზარები დაამარცხა და მათ მიწაზე მცხოვრები 20 000 ოჯახი კახეთში ჩაასახლა. მოგვიანებით კახეთში ჩასახლებულები თავიანთ მმართველს აუჯანყდნენ და მარვანმა ისინი სრულად გაწყვიტა⁶⁶⁵.

იბნ ალ-ასირი დეტალურად მოგვითხრობს მარვანის პირველი ჩრდილოკავკასიური ლაშქრობის შესახებ. არაბი მემკვიდრე თქმით, მარვანმა ააოხრა ხაზართა ქვეყანა და ურიცხვი ნადავლი და ტყვე ჩაიგდო ხელში. არაბი მთავარსარდალი ქალაქს ქალაქზე იპყრობდა და მძიმე ხარკს აკისრებდა ადგილობრივებს. ასე მაგალითად, სარირის⁶⁶⁶ ქვეყნის მმართველს მარვანმა დააკისრა 1500 ვაჟი, 500 შავთმიანი ქალიშვილი და 100 000 მუდი⁶⁶⁷ ხორბალი, რომელიც მისთვის დარიალში

⁶⁶³ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 233 – 238.

⁶⁶⁴ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 406.

⁶⁶⁵ Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 292.

⁶⁶⁶ სარირი – არაბული წყაროების მიხედვით, მცირე პოლიტიკური ერთეული დღევანდელი დაღესტნის ტერიტორიაზე. ზუსტი ლოკალიზება ვერ ხერხდება (Артамонов, М. И., *История Хазар*, 226).

⁶⁶⁷ მუდის წონა და მოცულობა ცვალებადი იყო დროისა და რეგიონის მიხედვით, თუმცა ყველაზე გავრცელებული იყო 508 გრამი ან 644 მილილიტრი.

უნდა მიერთმია; თუმანის⁶⁶⁸ მოსახლეობას მარვანმა დააკისრა 100 ახალგაზრდა და 20 000 მუდი ხორბალი⁶⁶⁹, ხოლო ალ-ბალაზორის მიხედვით 150 მხევალი, 50 შავთმიანი, გრძელწარბა ჭაბუკი და 20 000 მუდი ხორბალი⁶⁷⁰. თუმანიდან მარვანმა მთელი ჩრდილოეთ კავკასია გაიარა, ციხეები და ქალაქები აიღო და კასპიისპირეთით აზერბაიჯანში დაბრუნდა⁶⁷¹.

არაბული წყაროების მიხედვით, 736 და 739 წლებში მარვანმა კვლავ დალაშქრა და მოაოხრა ხაზართა ქვეყანა⁶⁷², ხოლო 643 წელს სამხრეთ კავკასია დატოვა⁶⁷³.

მიუხედავად იმისა, რომ არაბი მემკთიანეები დეტალურად აღწერენ არაბთა ლაშქრობებს ჩრდილოკავკასიელთა წინააღმდეგ, ისინი არაფერს ამბობენ მათ მიერ საქართველოს აოხრების შესახებ. ამ ლაქუნას ავსებს ქართლის ცხოვრება, თუმცა, შესაძლოა, რომ ქართულ წყაროში ქრონოლოგიის თანმიმდევრობა დარღვეული იყოს. როგორც ჩანს, ჯუანშერი არაბთა ლაშქრობების მიერ მიყენებულ გამანადგურებელ შედეგს მთლიანად მურვან ყრუს მიაწერს⁶⁷⁴. ამიტომ, იმასაც აღინიშნავ, რომ: „მერვანის ამ ლაშქრობამ ისეთი დიდი კვალი დატოვა ხალხის მეხსიერებაში, რომ ქართულ მატყიანეებში ის მიჩნეულია არაბების პირველ შემოსევად საქართველოში“⁶⁷⁵. როგორც ზემოთ უკვე ვახსენეთ, ჯუანშერი მოგვითხრობს მურვან ყრუს მიერ ქართლისა და ეგრისის აოხრების შესახებ:

„და შემდგომად მცირედთა დღეთა შევიდა არჩილცა ეგრადვე, ... რამეთუ მოიწია ამირა აგარიანი ქართლად, რომელსა ერქუა მურვან ყრუ, ძე მომადისი,

⁶⁶⁸ თუმანი – არაბული წყაროების მიხედვით, მცირე პოლიტიკური ერთეული დღევანდელი დაღესტნის ტერიტორიაზე. ზუსტი ლოკალიზება ვერ ხერხდება (Артамонов, М. И., *История Хазар*, 226).

⁶⁶⁹ Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 407.

⁶⁷⁰ Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 293.

⁶⁷¹ Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 293-294; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 407.

⁶⁷² Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, IV, 421, 450.

⁶⁷³ ბოგვერაძე ა, *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 290.

⁶⁷⁴ სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 105.

⁶⁷⁵ ბოგვერაძე ა, *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 290.

რომელ წარმოავლინა ეშმის, ამირ მუმლსა ბაღდადელსა, ძესა აბდალ-მელი-ქისსა, ნათესავთაგან ამათისა. ამისთვის ეწოდა მეორედ ყრუ, რომელ არა მი-ითუალვიდა სიტყუასა განმზრახთასა. ... და ყოველნი მთავარნი და პიტიახშნი ნათესავნი ერისთავთანი და წარჩინებულთანი შეიმეოტნეს კავკასიად, და დაი-მალნეს კლდეთა და ღრეთა⁶⁷⁶.”

ქართველი მემკვიდრე თქმით, ჩრდილოეთ კავკასიის აოხრების შემდეგ მურვან ყრუმ პირი ეგრისისკენ იბრუნა:

„და მოვლო ყრუმან ყოველი კავკასია და დაიპყრა კარი დარიელისა და და-რუბანდისა და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და უმრავლესნი ციხენი ყოველ-თა საზღვართ ქართლისათა. ... და ვითარცნა, რამეთუ მეფენი ქართლისანი და ყოველნი ნათესავნი მათნი წარვიდეს ეგრისად და მუნით კუალად მიიგვალნეს აფხაზეთად, შეუდგა კუალსა მათსა და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და სიმაგ-რენი ეგრისის ქუეყნისანი, და ციხე იგი სამ-ზღუდე, რომელ არს ციხე-გოჯი, შე-მუსრა და შევლო ზღუდე იგი, საზღვარი კლისურისა⁶⁷⁷.”

ჯუანშერის თქმით, ამის შემდეგ მურვან ყრუმ გზა განაგრძო და ანაკოფიის ციხეს მიადგა, სადაც სტეფანოზის შვილები, არჩილი და მირი იყვნენ გამაგრებულები:

„და ვითარცა შევლო ყრუმან კლისურა, რომელი მას უამსა იყო საზღვარი სა-ბერძენეთისა და საქართველოსა, შემუსრა ქალაქი აფშილეთისა ცხუმი და მო-ადგა ციხესა ანაკოფიისასა ... მუნ შინა იყვნეს მეფენი ქართლისანი: მირ და არ-ჩილ. ხოლო მამა მათი გარდაცვალებულ იყო და დამარხულ ეგრესა შინა⁶⁷⁸.”

ჯუანშერის ცნობით, ანაკოფიაში მისულ მურვან ყრუს ქართველებმა ბრძოლა გა-უმართეს და სასტიკად დაამარცხეს არაბები⁶⁷⁹.

აღსანიშნავია, რომ ქართველი მემკვიდრე სწორად იხსენიებს იმ ხალიფას სახელს, ვინც მარვან იბნ მუჰამედი კავკასიაში გამოგზავნა. მურვან ყრუ მართლაც ჰიშამ

⁶⁷⁶ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 233-234.

⁶⁷⁷ იქვე, 234-235.

⁶⁷⁸ იქვე, 235.

⁶⁷⁹ იქვე, 237.

იბნ აბდ ალ-მალიქის დროს გამოჩნდა სამხრეთ კავკასიაში. თუმცა, შემდგომი ქრონოლოგია გარკვეულ კითხვებს ბადებს. დასაშვებია, თუმცა რთული წარმოსადგენი, რომ მურვან ყრუს ლაშქრობის დროს არჩილი და მირი ჯერ კიდევ ცოცხლები ყოფილიყვნენ, რადგან ჰაბიბ იბნ მასლამას ლაშქრობიდან მურვან ყრუს შემოსევამდე დაახლოებით 80 წელიწადი გავიდა⁶⁸⁰. განსაკუთრებით დიდ ეჭვებს ბადებს ქართველი მემატიანის ცნობა იმის შესახებ, რომ არჩილ მეფემ მურვანის ლაშქრობიდან 12 წელიწადში შეირთო ცოლი და შვილები გააჩინა. ამ დროისთვის არჩილ მეფე ას წელს გადაცილებული მოხუცი იქნებოდა⁶⁸¹. ამდენად, სავარაუდოდ, არაბებს ეგრისზე მურვან ყრუმდეც ულაშქრიათ, თუმცა ეს არ გამორიცხავს იმას, რომ, შესაძლოა, მურვან ყრუსაც დაელაშქრა ეგრისის სამეფო. იმ ფაქტს, რომ არაბებმა ეგრისი მურვან ყრუმდე, ნომინალურად მაინც, დაიქვემდებარეს, მოწმობს ბიზანტიური წყაროც. თეოფანე ჟამთააღმწერელი მოგვითხრობს, რომ იუსტინიანეს დროს „სარკინოებს ეპყრათ აბაზგიაც, ლაზიკიც და იბერიაც“⁶⁸². როგორც ჩანს, არაბებმა ამ რეგიონზე კონტროლი დროებით დაკარგეს და მურვან ყრუმ იქ ძალაუფლების აღსადგენად ილაშქრა. ქრონოლოგია არეულია ლეონტი მროველის მიერ დაწერილ წმინდა არჩილის წამებაშიც. ქართველი მემატიანეს მიხედვით, ქართლის მეფე არჩილი აწამა ვინმე ჭიჭანუმ ძე მომადისამ, რომელიც მურვან ყრუს ლაშქრობიდან 50 წელიწადში შემოსია ქართლსა და კახეთს⁶⁸³. წმინდა დავით და კონსტანტინეს წამებაში კი, მურვან ყრუ მოციქულ მუჰამედის დისწულად არის მოხსენიებული⁶⁸⁴. ყველაფერი ეს მიუთითებს იმაზე, რომ მურვან

⁶⁸⁰ ქართლის ცხოვრების ერთ-ერთი ნუსხის გვიანდელი მინაწერების მიხედვით, არჩილი გამეფდა 668 წელს (ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 241, სქოლიო 2) ხოლო აწამეს 718 წელს (ლეონტი მროველი, *წამება წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა არჩილისი რომელი იყო მეფე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება* ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955, 245, სქოლიო 1). იგივე თარიღებია ვახუშტი ბაგრატიონთანაც (ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, 125-126).

⁶⁸¹ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 241-244.

⁶⁸² თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 107. სიმონ ყაუხჩიშვილის თარგმანი.

⁶⁸³ ლეონტი მროველი, *წამება წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა არჩილისი* 245.

⁶⁸⁴ დავით და კონსტანტინეს წამება, ქართული მწერლობა, ტომი პირველი, „ნაკადული“, თბილისი, 1987, 489.

ყრუს ლაშქრობებმა თავისი დაუნდობლობითა და გამანადგურებელი შედეგით წარუშლელი კვალი დატოვეს ქართველთა მეხსიერებაში. ამდენად, სავარაუდოა, რომ მათიანეთა თუ აგიოგრაფიების ავტორები არაბთა ყველა სისასტიკეს მურვან ყრუს მიაწერენ.

მიუხედავად არაბთა მოძალებისა, არჩილ მეფემ მნიშვნელოვანი სამიწათმფლობელო რეფორმის ჩატარება შეძლო. ჯუანშერის ცნობის მიუხედავად, თითქოს არჩილმა რეფორმის ჩატარება მურვან ყრუს ლაშქრობის შემდეგ დაიწყო, ჩანს, რომ ამ ცვლილებებს გაცილებით ადრე ჰქონდა ადგილი. როგორც წინა თავში აღვნიშნეთ, არჩილის წინამორბედი მეფები და ერისმთავრები შეზღუდულები იყვნენ მიწების განაწილებასა და ახალი ერისთავების დანიშვნის საკითხში. „არამედ ერისთავნი ქართლისანი ვერ სცვალნა საერისთავოთა ამათთა, რამეთუ სპარსთა მეფისაგან და ბერძენთა მეფისაგან ჰქონდეს სიგელნი მკვდრობისთჱს საერისთავოთა მათთა“⁶⁸⁵. როგორც ჩანს, არაბთა გაბატონების შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა და ქართლის მეფეებმა და ერისმთავრებმა ქვეყნის შიდა ადმინისტრაციული მართვის სრული თავისუფლება მიიღეს. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომ არაბობის პირველ ეტაპზე დამპყრობლები მხოლოდ გადასახადების აკრეფით კმყოფილებოდნენ და ქვეყნის გამგებლობაში არ ერეოდნენ. როგორც ჯუანშერი აღნიშნავს, არჩილს ამ რეფორმის ჩატარება მისმა ძმამ, მირმა უანდერძა:

„ხოლო მირ დამძიმდა წყლულებისა მისგან მოსიკუდიდ, და რქუა ძმასა თჱსსა არჩილს: „მე ესერა წარვალ, ძმაო, მამათა ჩუნთათანა; არამედ წარმეც და დამფალ საფლავსა მამათავე ჩუენთა თანა. და შენ გეუწყო ადგილი საგანძურთა ჩუენთა ნამალევსა სად არს. და არა მივის ძე-წული შვილი მკვდრად, არამედ მისხენ შვდნი ქალნი. აწ შენ ხარ მკვდრი სახლისაგან მეფობისა ჩუენისა, მირიან მეფისა. და შენ თვთ უწყი, ვითარმედ ქალი, შვილი ჩუენი, არა მივსციტ ერისთავთა ჩუენთა ცოლად. ანუ მივსციტ მეფეთა, ანუ მო-ვინმე-ვიდის სპარსთაგან ნათესავი მეფეთა, ვითარცა ფეროზ, რომელსა მისცა მირიან მეფემან ასული მისი ცოლად. და ჩუენ შემცირებულ ვართ, რამეთუ შენ ხარ უცოლო, და მე ვარ უძეო, აწ რათ განმოიყვანნიან მამათა ჩუენთა ცოლნი ასულნი ერისთავთა ჩუ-

⁶⁸⁵ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 221.

ენტანი, მისცენ მათ ასულნი ჩემნი და განუყვენ მათ ქუეყანა ქართლისანი: ნახევარი შენ და ნახევარი მათ. ხოლო საუხუცესოდ რომელ მექონდა, მომიცემია შენდა, და გქონდეს საუხუცესოდ: ეგრისი, სუანეთი, თაკუერი, არგუეთი და გურია. ხოლო კლარჯეთი და შუა მთიულეთი მიეცა სულთა ჩემთა, რათა მუნ შინა იყვნენ ჟამთა ამათ ბოროტთა⁶⁸⁶.”

როგორც ქართველი მემკვიდრის სიტყვებიდან ვიგებთ, არჩილისა და მირის წინაპრებში, დიდგვაროვნებზე ქალიშვილთა მითხოვება არ ყოფილა მიღებული, თუმცა მეფეები და ერისმთავრები დიდგვაროვანთა ქალიშვილებს ირთავდნენ. ტრადიციის შეცვლა გამოუვალი მდგომარეობით იქნა გამოწვეული.

მირის გარდაცვალების შემდეგ, არჩილმა ძმის ანდერძი აღასრულა და ძმისშვილები ქართველ დიდგვაროვნებს მიათხოვა⁶⁸⁷. ზოგიერთი ქართველი მეცნიერის აზრით, არჩილისა და მირის ეს ნაბიჯი ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებით იყო გამოწვეული, ხოლო ერისთავებისთვის მიწების დარიცხვით, არჩილმა ქართლის სამეფოს რამდენიმე პოლიტიკურ ერთეულად დაშლის პროცესი დააჩქარა⁶⁸⁸.

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ შეიძლება ითქვას ის, რომ არჩილის ზეობის ხანაში ქართლის სამეფოში შიდა დაპირისპირება არ ჩანს. არაბთა შემოსევის მიუხედავად, ქართლის სამეფო ჯერ კიდევ ერთიანი ჩანს და არჩილს ხელისუფლება ეგრისზე, აფხაზეთსა და კახეთზე ვრცელდება. არაბთა შემოსევის შემდეგ ხოსროიანთა სამეფო კარი ანაკოფიაში გადავიდა და არჩილი სწორედ იქიდან განაგებს ქვეყნის საქმეებს. აფხაზთა მთავარი ლეონი კი დინასტიური ქორწინების შემდეგ არჩილის მორჩილებაში აღმოჩნდა⁶⁸⁹. ამავე დროს ჩანს, რომ არჩილს თან ახლავს ქართული ჯარიც, რადგან ქართველებმა არაბებს ეგრისში გაუმართეს ბრძოლა და დაამარცხეს კიდევ. არაბთა დამარცხების შემდეგ არჩილი თავისუფლად გა-

⁶⁸⁶ იქვე, 241.

⁶⁸⁷ იქვე, 241-243.

⁶⁸⁸ მესხია შ., *ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის ძირითადი პერიოდები*, შესავალი, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973, 20.

⁶⁸⁹ იმ მთავართა შორის, რომლებსაც არჩილმა მირის ქალიშვილები მიათხოვა, ერთ-ერთი სწორედ ლეონია.

დადის კახეთში, სადაც აღმშენებლობით სამუშაოებს იწყებს და პოლიტიკურ პოზიციებს იმყარებს⁶⁹⁰.

შიდა არეულობები ქართლის სამეფოში არჩილის მემკვიდრეების, იოანესა და ჯუანშერის ზეობის ხანაში დაიწყო და ამის გამომწვევი მიზეზები მურვან ყრუს ლაშქრობა⁶⁹¹, სახალიფოში მიმდინარე სამოქალაქო ომი⁶⁹² და ხაზართა განახლებული შემოსევები უნდა ყოფილიყო. ასევე, შიდა არეულობებში დიდი როლი ითამაშა ხოსროიანთა სამეფო დინასტიის მმართველობის დასრულებამ⁶⁹³, რასაც მოგვიანებით სამი დამოუკიდებელი ქართული პოლიტიკური ერთეულის – ტაოსა და აფხაზეთის სამეფოებისა და კახეთის საქორეპისკოპოსოს – ჩამოყალიბება მოჰყვა. მომდევნო, ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ეს პოლიტიკური ერთეულები მუდმივ დაპირისპირებაში იყვნენ ჩართულნი. საბოლოოდ ეს დაპირისპირება ერთიანი ქართული სამეფოს ჩამოყალიბებით დასრულდა ბაგრატიონთა დინასტიით სათავეში.

⁶⁹⁰ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 243-244.

⁶⁹¹ ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, სწორედ მურვან ყრუს ლაშქრობას მოყვა თბილისის საამიროს დაარსება (სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 107; ლორთქიფანიძე მ., *ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973, 494). თბილისის საამიროს ისტორიას განვიხილავთ შესაბამის პარაგრაფში.

⁶⁹² VIII ს-ის 40-იან წლებში სახალიფოს უზარმაზარ ტერიტორიაზე (ესპანეთიდან ინდოეთამდე) ბევრმა შიდა პრობლემამ იჩინა თავი. რელიგიურ თუ პოლიტიკურ ნიადაგზე მრავალი მცირე თუ საშუალო აჯანყებები დაიწყო. ერთ-ერთი ასეთი აჯანყება, რომელიც დაიწყო 747 წელს ხორასანში (თანამედროვე ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინცია და შუა აზიის ნაწილი) და „აბასიანთა რევოლუციის“ სახელითაა ცნობილი, ძალიან ფართო მასშტაბები მიიღო. ეს აჯანყება მალევე სამოქალაქო ომში გადაიზარდა, რის შედეგადაც 749 წელს სახალიფოს მმართველი დინასტია შეიცვალა, დედამიწაზე ალაჰის მოადგილეები აბასიანთა გვარის წარმომადგენლები გახდნენ.

⁶⁹³ ჯუანშერისა და იოანეს გარდაცვალების შემდეგ, ხოსროიანთა დინასტიამ საბოლოოდ დაკარგა პოლიტიკური ძალაუფლება და მათი შთამომავლები ისტორიულ ასპარეზზე აღარ ჩანან.

აბასიანთა ეპოქა

დღეს რთული სათქმელია, თუ როდის დაიწყო აბასიანთა⁶⁹⁴ მხარდამჭერი მოძრაობა, თუმცა ფაქტია, რომ 747 წლისთვის ის დიდ ძალას წარმოადგენდა. ამ მოძრაობის რიგებს წლების განმავლობაში უერთდებოდნენ ომაიანთა მმართველობით უკმაყოფილოები. თავდაპირველად მათ ცენტრს ერაყი წარმოადგენდა, თუმცა შემდეგ მისმა ბირთვმა ხორასანში გადაინაცვლა. ომაიანებს მოწინააღმდეგეები თითქმის ყველა სოციალურ ფენაში ჰყავდათ. მავალები და რეგიონების მკვიდრი

მერვი

მოსახლეობა სახალიფოს საგადასახადო სისტემით იყო უკმაყოფილო, ბედუინები და ადრეული ისლამური ელიტის წარმომადგენლები კი მიიჩნევდნენ, რომ მათი ბრძოლით მოპოვებული სიმდიდრე ომაიანებმა მიითვისეს. ამდენად, უკმაყოფილოთა რიგებს ხალხთა დიდი მასები უერთდებოდა. ანტიომიანური მოძრაობის ლიდერი ვინმე აბუ მუსლიმი იყო, რომელმაც ყველაფერი შეამზადა ამბოხების

⁶⁹⁴ აბასიანები – მუჰამედის ბიძის, ალ-აბასის, შთამომავლები. ომაიანთა პოლიტიკით მრავალმა უკმაყოფილომ აბასიანები თავიანთ ლიდერებად აირჩია და ჩამოაყალიბა ძლიერი ანტიომიანური ოპოზიცია.

დაწყებისთვის და 747 წელს მერვეში⁶⁹⁵ აბასიანთა შავი ბაირალები⁶⁹⁶ აღიმართა. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ აჯანყების ორგანიზაციასა და მომზადებაში აბასის შთამომავლები არ მონაწილეობდნენ. ისინი ცხოვრობდნენ პარანში, დღევანდელი იორდანის ტერიტორიაზე და სოფლის მეურნეობით იყვნენ დაკავებული. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მათ ხალიფა მარვანის წარმომადგენლები დაესხნენ, ისინი ერაყში გაიქცნენ და ქუთაში დაიმალნენ. 749 წლისთვის აჯანყებულებმა მთელი ირანი დაიკავეს და ერაყში შეიჭრნენ, სადაც ქუთა აიღეს და აბასიანთა გვარის წარმომადგენელი, აბუ ალ-აბასი⁶⁹⁷ ხალიფად გამოაცხადეს⁶⁹⁸. ხალიფა მარვანი უძლური აღმოჩნდა ამ ახალი საფრთხის წინაშე. 750 წელს ომაიანთა უკანსკნელი ხალიფა პირადად გაუძღვა არმიას ამბოხებულთა წინააღმდეგ, თუმცა მდინარე ზაბთან⁶⁹⁹ მომხდარ ბრძოლაში სასტიკად დამარცხდა და გაიქცა. ხორასნელთა არმია სირიაში შეიჭრა და თითქმის უბრძოლველად აიღო მთელი რეგიონი. პირველი აბასიანი ხალიფა, აბუ ალ-აბასის ჯარი მარვანს დაედევნა, აბასიანთა მებრძოლებმა ის ეგვიპტეში დაიჭირეს და თავი მოკვეთეს. წყართა ცნობით, მარვანის თავი აბუ ალ-აბასს ქუთაში გაუგზავნეს⁷⁰⁰. აბუ ალ-აბასის მმართველობა ხანმოკლე გამოდგა, ტახტზე მან მხოლოდ ოთხი წელიწადი გაატარა და 754 წელს გარდაიცვალა. ამ მოკლე პერიოდში აბასიანებმა შეძლეს, თავიანთი მმართველობის გამყარება. პირველ რიგში ახალი ხალიფას ბრძანებით სიკვდილით დასაჯეს ომაიანთა სამეფო საგვარეულოს ყველა წარმომადგენელი, მხოლოდ ხალიფა ჰიშამის შვილიშვილმა, აბდ არ-რაჰმან იბნ მუავიამ შეძლო ესპანეთში გაქცევა, სადაც დამოუკიდებელი სამეფო შექმნა. მეორე მნიშვნელოვანი ნაბიჯი, რაც აბუ ალ-აბასმა გადადგა, იყო მისი მომხრე ზოგიერთი ლიდერების განადგურება. ერთ-ერთ სალამოს, ქუთას ანტიომიანიური მოძრაობის ლიდერი აბუ სალმა ხალიფასთან

⁶⁹⁵ მერვი – პროვინცია ხორასანის ისტორიული დედაქალაქი. მდებარეობს დღევანდელი თურქმენეთის ტერიტორიაზე.

⁶⁹⁶ შავი ფერი აბასიანთა საგვარეულო ფერად ითვლება და უპირისპირდება ომაიანთა თეთრ ფერს.

⁶⁹⁷ აბუ ალ-აბას – პირველი აბასიანი ხალიფა 749 – 754 წწ.

⁶⁹⁸ Kennedy, H., *When Baghdad Ruled the Muslim World*, Da Capo Press, 2006, 8-9.

⁶⁹⁹ ზაბი – მდინარე დღევანდელი თურქეთისა და ერაყის ტერიტორიაზე.

⁷⁰⁰ Hitti Ph. K., *History of the Arabs*, 285.

ბაღდადი

დაიბარეს, რათა ჯილდოს სახით ძვირფასი სამოსელი გადაეცათ. ხალიფას რეზიდენციიდან სახლში გაბრუნებულ აბუ სალმას უკაცრიელ ბნელ ქუჩაში უცნობები თავს დაესხნენ და მოკლეს. ოფიციალურად ეს მკვლელობა ხარიჯიტ ექსტრემისტებს დაბრალდათ, თუმცა ყველასთვის ნათელი იყო, რომ აბუ სალმა ხალიფას ბრძანებით მოკლეს⁷⁰¹. აბუ ალ-აბასის გარდაცვალების შემდეგ სახალიფოს ტახტი დაიკავა მისმა ძმამ ალ-მანსურმა⁷⁰². ახალმა ხალიფამ განაგრძო პოზიციების განმტკიცება. 754 წელს მან აბუ მუსლიმის ხელით, აჯანყებული ბიძა, აბდ ალაჰი ნისიბინთან დაამარცხა, ხოლო ცოტა ხანში თვით აბუ მუსლიმს, აბასიანთა აჯანყების

⁷⁰¹ Kennedy H., *When Baghdad Ruled the Muslim World*, 11.

⁷⁰² ალ-მანსური – აბასიანი ხალიფა 754 – 775 წწ.

შემოქმედს გაუსწორდა. ხალიფას ბრძანებით, აბუ მუსლიმი ხორასანიდან გამოიძახეს და ალ-მანსურთან აუდიენციის დროს მოკლეს. ამის შემდეგ ხალიფას ჯარები შიიტთა ნაწილს გაუსწორდნენ. ხალიფას ბრძანებით ალის შთამომავალთა ერთ-ერთი შტოს⁷⁰³ აჯანყებული წარმომადგენლები იბრაჰიმი და მუჰამედ ან-ნაფს აბ-ზაქია სიკვდილით დასაჯეს. იბრაჰიმი მედინაში ჩამოახრჩეს ხოლო მუჰამედს ქუფას მახლობლად თავი მოკვეთეს და მოკვეთილი თავი ხალიფას გაუგზავნეს⁷⁰⁴. ხალიფა ალ-მანსური ცნობილი იყო თავისი სიმკაცრითა და ხელმომჭირნეობით. მის დროს შეიქმნა ძლიერი ადმინისტრაცია და მსტოვართა ინსტიტუტი. თუმცა, ალ-მანსურის ყველაზე დიდ მიღწევად დამსახურებულად ითვლება ახალი დედაქალაქის, ბაღდადის მშენებლობა. სწორედ მის დროს გაშენდა ტიგროსის ნაპირზე ცნობილი „მრგვალი ქალაქი“, რომელიც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ისლამური სახლიფოს დედაქალაქი და კულტურული ცენტრი იყო.

ალ-მანსური გარდაიცვალა 775 წელს და სახალიფოს ტახტი დაიკავა მისმა შვილმა ალ-მაჰდიმ⁷⁰⁵. ახალმა ხალიფამ გააგრძელა მამამისის პოლიტიკა და შეეცადა, განემტკიცებინა სახელმწიფო ადმინისტრაცია. ალ-მანსურის მსგავსად, ის ძირითადად ხორასნელებს ეყრდნობოდა და მაღალ ადმინისტრაციულ თანამდებობებზე სწორედ მათ ნიშნავდა. ხალიფას ადმინისტრაციაში ყველაზე დიდი ძალა მდივნებისა (ქუთთაბ) და სასახლის მსახურთა ხელში იყო. ორივე პარტია ახალ სამოქალაქო ელიტას წარმოადგენდა და ისინი მალე დაუპირისპირდნენ სამხედროებს. ბრძოლა ძალაუფლებისთვის საკმაოდ მძაფრი იყო. სამოქალაქო ელიტა იბრძოდა ადმინისტრაციის ცენტრალიზებისთვის, ხოლო სამხედროები რეგიონებში ძალაუფლების შენარჩუნებისთვის. ეს დაპირისპირება მთელი მეცხრე საუკუნის განმავლობაში მომდინარეობდა და საბოლოოდ სამხედროების გამარჯვებით დასრულდა⁷⁰⁶. თუმცა, ალ-მაჰდისა და მისი მემკვიდრის ალ-ჰადის⁷⁰⁷ მმართვე-

⁷⁰³ ხალიფა ალის უფროსი ვაჟის, ჰასანის შთამომავლები.

⁷⁰⁴ Hitti, Ph. K., *History of the Arabs*, 290.

⁷⁰⁵ ალ-მაჰდი – აბასიანი ხალიფა 775 – 785 წწ.

⁷⁰⁶ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphs*, 138-139.

⁷⁰⁷ ალ-ჰადი – აბასიანი ხალიფა 785-786 წწ.

ლობის პერიოდში სამოქალაქო ელიტა, განსაკუთრებით კი ბარმაქიანთა⁷⁰⁸ ოჯახი, თითქმის განუსაზღვრელი ძალაუფლებით სარგებლობდა. თუ სასახლის მსახურთა უფროსს ევალებოდა ხალიფას აუდიენციების მოწყობა და ამა თუ იმ პირის ხალიფასთან დაშვება მხოლოდ მისი ნებართვით ხდებოდა, მდივანთა ხელში სახალიფოს მთელი ბიუროკრატიული აპარატი იყო⁷⁰⁹. ალ-მანსურის დროიდან ჰარუნ არ-რაშიდის⁷¹⁰ მმართველობამდე მდივანთა აპარატს ბარმაქიანთა საგვარეულო ხელმძღვანელობდა. ხალიფ ბარმაქი ხალიფა ალ-მანსურის ერთგული მრჩეველი იყო, რის შედეგადაც ის ძალზე გავლენიან პირად იქცა, ხოლო ალ-მაჰდისა და ალ-ჰადის მმართველობის დროს ხალიფი და მისი შვილები სახალიფოს ფაქტობრივი მმართველები იყვნენ.

ხალიფა ალ-ჰადის გარდაცვალების შემდეგ სახალიფოს ტახტზე ავიდა მისი ძმა ჰარუნ არ-რაშიდი. ფართო საზოგადოებისთვის ეს ხალიფა ცნობილია, როგორც „ათას ერთი ღამის“ ზღაპრების პერსონაჟი. სწორედ „ათას ერთი ღამის“ წყალობით, ჰარუნის მმართველობა ითვლება ისლამური სახალიფოს ოქროს ხანად. მისი რეალური ცხოვრება მართლაც სავსე იყო ინტრიგებითა და პოლიტიკური თამაშებით. ალ-მაჰდიმ სიცოცხლეშივე გადაწყვიტა, რომ მისი მემკვიდრე უნდა ყოფილიყო მისი უფროსი ვაჟი ალ-ჰადი, ხოლო ალ-ჰადის შემდეგ ტახტზე უნდა ასულიყო მისი უმცროსი ძმა ჰარუნი. თუმცა, წყაროებში შემონახულია ჭორი, რომ სიცოცხლის ბოლოს ალ-მაჰდი გადაწყვეტილების შეცვლას და თავის პირველ მემკვიდრედ ჰარუნის დასახელებას აპირებდა. ასევე არსებობს ინფორმაცია, რომ ალ-ჰადისა და ჰარუნის დედა უმცროს შვილს ანიჭებდა უპირატესობას. უცნობია, შეცვლიდა თუ არა ალ-მაჰდი გადაწყვეტილებას, რადგან ის საეჭვო ვითარებაში ნადირობისას მოკლეს. ამ დროს ჰარუნი ბაღდადში იმყოფებოდა, ხოლო ალ-მაჰდი გურგანში⁷¹¹. ჰარუნს ტახტის ძალით დაკავების მცდელობა არ ჰქონია, ალ-ჰადი

⁷⁰⁸ ბარმაქიანები – სპარსული წარმომავლობის საგვარეულო, რომლებმაც აბასიანებს დაუჭირეს მხარი და რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში სახალიფოს ადმინისტრაციას ხელმძღვანელობდნენ.

⁷⁰⁹ Kennedy, H., *When Baghdad Ruled the Muslim World*, 37.

⁷¹⁰ ჰარუნ არ-რაშიდი – აბასიანი ხალიფა 786 – 809 წწ.

⁷¹¹ გურგანი – ქალაქი დღევანდელი ირანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რეგიონში.

ბაღდადში დაბრუნდა და ტახტი მშვიდობიანად დაიკავა. ახლამა ხალიფამ შეცვალა მამის პოლიტიკა. თუ ალ-მაჰდი სამოქალაქო ელიტასთან იყო დაახლოებული, ალ-ჰადი სამხედროებს ეყრდნობოდა. ახალი ხალიფას ბრძანებით, წამყვანი თანამდებობები სამხედროებმა დაიკავეს და სახალიფოს ადმინისტრაციის წამყვანი ფიგურა, იაჰია ბარმაქი დააპატიმრეს. რთული სათქმელია, თუ რა შედეგებს მოუტანდა ალ-ჰადის პოლიტიკა სახალიფოს, რადგან მან მხოლოდ ცამეტი თვე გაატარა ქვეყნის სათავეში. 786 წელს ხალიფა ძილში გარდაიცვალა. არსებობს ჭორი, რომ ხალიფა ძილში მოკლეს დედამისის ბრძანებით. სამხედრო ელიტა კარგად ხვდებოდა, რომ მათი ძალაუფლება ალ-ჰადიზე იყო დამოკიდებული. თუმცა, ხალიფას სიკვდილი იმდენად უცაბედი იყო, რომ მათ მოქმედება ვერ მოასწრეს. ჰარუნის მომხრეებმა იაჰია ბარმაქი საპყრობილედან სასწრაფოდ გაათავისუფლეს და ჰარუნი ხალიფად გამოაცხადეს. ძალაუფლება კვლავ სამოქალაქო ელიტის ხელში აღმოჩნდა და ბარმაქიანთა ოჯახმა ყოფილი გავლენა დაიბრუნა⁷². 803 წლამდე სახალიფოს საქმეებს ბარმაქიანები, იაჰია და მისი შვილები, ფადლი და ჯაფარი, განაგებდნენ. ამ პერიოდში ჰარუნ არ-რაშიდი ხალიფას ორ უმთავრეს მოვალეობას ასრულებდა, ის უძღვებოდა ჰაჯს⁷³ და ჯიჰადს⁷⁴. თავისი მმართველობის დროს ჰარუნმა შვიდჯერ შეასრულა წმინდა პილიგრიმობა, ხოლო ექსპედიციები ბიზანტიელთა წინააღმდეგ ყოველ წელს ეწყობოდა⁷⁵. ასე გრძელდებოდა რამდენიმე წლის განმავლობაში – ბარმაქიანები სახალიფოს ადმინისტრაციას განაგებდნენ, ხოლო ხალიფა თავის „წმინდა“ მოვალეობებს ასრულებდა. თუმცა, ბარმაქიანთა მმართველობას ერთი მნიშვნელოვანი სისუსტე გააჩნდა – მათ ოპოზიციაში კვლავ სამხედროები ედგნენ. თავის მხრივ ხალიფა ნელ-ნელა ცდილობდა ბარმაქიანთა ძალაუფლების შესუსტებას, რაშიც აქტიურად იყენებდა სამხედრო ლიდერებს. ხალიფა კარგად ხვდებოდა, რომ ბარმაქიანთა დასუსტება საკმაოდ რთული იყო, ამდენად, გადაწყვიტა, ერთი დარტყმით გაენადგურებინა მათი ოჯახი. 803 წელს ჰარუნ არ-რაშიდის ბრძანებით, იაჰია და ფადლი დააპატიმრეს, ხოლო ჯაფარი სიკვდილით დასაჯეს და მისი სხეულის ნაწილები ბაღდა-

⁷² Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 139-140.

⁷³ ჰაჯი – პილიგრიმობა ისლამის წმინდა ქალაქებში, მექასა და მედინაში.

⁷⁴ ჯიჰადი – საღვთო ომი ურწმუნოთა წინააღმდეგ.

⁷⁵ Kennedy, H., *When Baghdad Ruled the Muslim World*, 65.

დის ხიდებზე მიმოფანტეს. თუმცა, სანამ ხალიფა ბარმაქიანებს გაუსწორდებოდა, მან თავისი მმართველობის პერიოდში ყველაზე დიდი შეცდომა დაუშვა. 802 წელს პილიგრიმოზის დროს მან ორი შვილი, ალ-ამინი⁷⁶ და ალ-მამუნი⁷⁷, თავის მემკვიდრეებად გამოაცხადა. ხალიფამ შეადგინა ორი დოკუმენტი, ერთში აღწერილი იყო ალ-ამინის უფლება-მოვალეობები, ხოლო მეორეში – ალ-მამუნის. დოკუმენტების თანახმად, ჰარუნის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი ეკუთვნოდა ალ-ამინს, ხოლო ალ-მამუნი ხორასნის გამგებლად ინიშნებოდა. ალ-ამინის მემკვიდრე მისი ძმა იყო, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ალ-ამინს ზრდასრული ვაჟები ეყოლებოდა. თავის მხრივ ალ-მამუნი ვალდებული იყო, დამორჩილებოდა ძმას, საჭიროების შემთხვევაში მისთვის სამხედრო დახმარება გაეწია და მისი მტრებისთვის მხარი არ დაეჭირა. ერთი შეხედვით დოკუმენტებში ყველა დეტალი იყო გაწერილი, ძმებმა თავიანთ ასლებს ხელი მოაწერეს და ხალიფას მოსამართლეებმა დოკუმენტები დაამტკიცეს⁷⁸. მემკვიდრეების დამტკიცებისა და ბარმაქიანთა განადგურების შემდეგ ხალიფა ჰარუნმა მოაწყო კიდევ ორი ლაშქრობა ბიზანტიელთა წინააღმდეგ, თუმცა ამ ლაშქრობებს მნიშვნელოვანი შედეგები არ მოუტანია. 805/6 წელს ხორასანში დაიწყო აჯანყება. როგორც ჩანს, ამ აჯანყების მთავარი მიზეზი გადასახადები იყო. ცენტრალური ხელისუფლების ჯარებმა აჯანყების ჩახშობა ვერ შეძლეს და 808 წელს ხალიფა პირადად გაემართა აღმოსავლურ პროვინციაში მშვიდობის დასამყარებლად, თუმცა 809 წელს გზაში გარდაიცვალა⁷⁹.

როგორც კი ხალიფას გარდაცვალების ამბავმა ბაღდადს მიაღწია, ალ-ამინმა სახალიფოს ტახტი დაიკავა და დიდებულებმა მას მორჩილება აღუთქვეს. თავის მხრივ, ალ-მამუნმა შეასრულა მამის ანდერძი და ხორასანის დედაქალაქში, მერვში, დიდგვაროვნებისგან ძმის მიმართ ერთგულების ფიცი მიიღო⁸⁰. მიუხედავად იმისა, რომ თავდაპირველად თითქოს ყველაფერი მშვიდობიანად მიმდინარეობდა, ძმებს შორის უთანხმოებამ და შუღლმა იჩინა თავი. ჰარუნ არ-რაშიდის ანდ-

⁷⁶ ალ-ამინ – აბასიანი ხალიფა 809-813 წწ.

⁷⁷ ალ-მამუნი – აბასიანი ხალიფა 813-833 წწ.

⁷⁸ იქვე, 69-70.

⁷⁹ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 145.

⁸⁰ Kennedy H., *When Baghdad Ruled the Muslim World*, 85-86.

ძი პირველმა ალ-ამინმა დაარღვა. მრჩეველთა წაქეზებით მან თავის მემკვიდრედ შვილი, მუსა გამოაცხადა, ალ-მამუნი ხორასანის გამგებლობიდან გადააყენა და მის წინააღმდეგ დიდძალი ლაშქარი გაგზავნა. ალ-მამუნის მომხრეებმა შეძლეს ხალიფას არმიის დამარცხება და ის ხალიფად გამოაცხადეს⁷²¹. ამის შემდეგ, ალ-მამუნის მომხრეთა არმია ერაყისკენ დაიძრა და 812 წლისთვის მესოპოტამიაში შეიჭრა. ხალიფა ალ-ამინს აუჯანყდნენ ჰიჯაზის, ეგვიპტისა და სირიის პროვინციები, რის შედეგადაც ხალიფას ძალაუფლება მხოლოდ ბაღდადზე ვრცელდებოდა. ამავე წელს ალ-მამუნის ჯარებმა ბაღდადი ალყაში მოაქციეს⁷²². სახალიფოს დედაქალაქის ალყა ერთ წელიწადს გაგრძელდა, რამაც ბაღდადის მშვიდობიანი მოსახლეობა ძალიან დააზარალა. საბოლოო ჯამში ალ-მამუნის მომხრეებმა ქალაქი აიღეს და ხალიფა ალ-ამინი სიკვდილით დასაჯეს⁷²³. მიუხედავად ალ-მამუნის გამარჯვებისა, ერაყში არეულობები კიდევ რამდენიმე წელიწადს გრძელდებოდა. ახალი ხალიფა ხორასანში ცხოვრობდა და მხოლოდ 819 წელს ჩავიდა ბაღდადში. სახალიფოს დედაქალაქი მას ნანგრევებში დახვდა, ხოლო დასავლეთ პროვინციებში ადგილობრივი დიდგვაროვნები სრული დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ⁷²⁴. ალ-მამუნმა შეძლო, აღედგინა თავისი ძალაუფლება სახალიფოს რამდენიმე რეგიონზე, როგორიცაა ჰიჯაზი, ეგვიპტე და სირია, თუმცა ესპანეთი და ჩრდილოეთი აფრიკა აბასიანებმა საბოლოოდ დაკარგეს, ხოლო სამხრეთ კავკასიაში არეულობები კვლავ გრძელდებოდა.

ალ-მამუნი გარდაიცვალა 833 წელს და სახალიფოს ტახტზე ავიდა მისი ძმა ალ-მუთასიმი⁷²⁵. ახალმა ხალიფამ მნიშვნელოვანი სამხედრო რეფორმები გაატარა. მან შექმნა ახალი სამხედრო ელიტა, რომელმაც შეცვალა მისი წინამორბედების დროინდელი სამხედროები. ჯერ კიდევ ალ-მამუნის სიცოცხლეში ის ყიდულობდა ძირითადად თურქული წარმომავლობის მონებს და მათგან პირად გვარდიას აკომპლექტებდა. ალ-მუთასიმის მებრძოლები წლების განმავლობაში გადიოდ-

⁷²¹ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 148-149.

⁷²² Kennedy H., *When Baghdad Ruled the Muslim World*, 102.

⁷²³ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 150.

⁷²⁴ Kennedy H., *When Baghdad Ruled the Muslim World*, 202.

⁷²⁵ ალ-მუთასიმი – აბასიანი ხალიფა 833 –

ნენ სამხედრო წვრთნას და ტახტზე ასვლის დროს მას ყველაზე კარგად გაწვრთნილი, დისციპლინირებული და ბრძოლისუნარიანი არმია ჰყავდა. ამას ორმა ძირითადმა ფაქტორმა შეუწყო ხელი. პირველ რიგში ხალიფას თურქული გვარდიის მოვალეობაში მხოლოდ სამხედრო საქმე შედიოდა, ამდენად, მთელ დროს ისინი წვრთნებსა და სამხედრო კამპანიებს უთმობდნენ. მეორე ფაქტორი იყო ის, რომ მათ პირადი კავშირები ან ინტერესები არ გააჩნდათ სახალიფოში და მათი სამსახური დამყარებული იყო მხოლოდ ალ-მუთასიმისადმი პირად მორჩილებაზე. სწორედ პირადი გვარდიიდან გათავისუფლებული მონებისგან დააკომპლექტა ხალიფამ ახალი სამხედრო ელიტა. ხალიფამ ასევე გაატარა ფინანსური რეფორმა და ბრძანა, გადასახადები ყველა პროვინციიდან დედაქალაქში გაეგზავნათ⁷⁷⁶. როგორც ჩანს, ალ-მუთასიმის რეფორმების შედეგად ბაღდადში სიტუაცია დაიძაბა და მან ახალი დედაქალაქის აგება გადაწყვიტა. ხალიფას ბრძანებით, ბაღდადის ჩრდილოეთით ააგეს ახალი ქალაქი სამარა⁷⁷⁷, 42b, 42c) რომელიც, დროებით, სახალიფოს დედაქალაქად იქცა⁷⁷⁸. ალ-მუთასიმი გარდაიცვალა 842 წელს და სახალიფოს ტახტზე ავიდა მისი შვილი ალ-ვასიკი⁷⁷⁹. ალ-ვასიკი ხუთი წლის განმავლობაში რჩებოდა სახალიფოს სათავეში და მისი მმართველობა არაფრით იყო გამორჩეული. 847 წელს, ხალიფას გარდაცვალების შემდეგ, ტახტზე ავიდა მისი ძმა ალ-მუთავაქილი⁷⁸⁰. სამხედროებისა და სამოქალაქო ადმინისტრაციის წარმომადგენელთა აზრით, ახალი ხალიფა ადვილი სამართავი იქნებოდა, თუმცა მალე მიხვდნენ, რომ შეცდნენ. ტახტზე ასვლისთანავე ალ-მუთავაქილმა დაიწყო როგორც სამოქალაქო ადმინისტრაციის ასევე თურქული სამხედრო ელიტის განადგურება. მან ასევე თავისი სამი შვილი მემკვიდრეებად გამოაცხადა და სახალიფოს სხვადასხვა რეგიონის მმართველებად დანიშნა. ხალიფას რეფორმებმა, რა თქმა უნდა, თურქული გვარდიის რიგებში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია. ამ დროისთვის სახალიფოს არმიის ძირითად ძალას თურქული წარმომავლობის

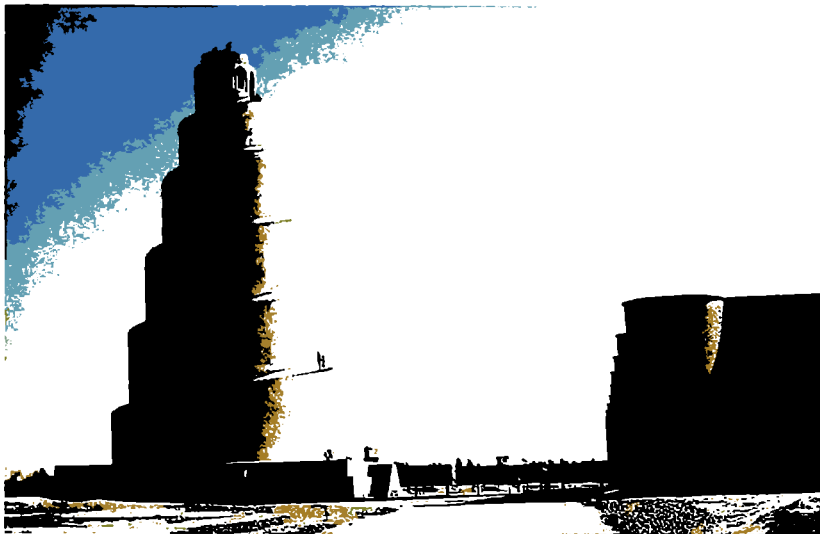
⁷⁷⁶ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 159.

⁷⁷⁷ ქალაქი ცენტრალურ ერაყში, რომელიც დააარსა ხალიფა ალ-მუთასიმმა. 836 – 892 წწ. სამარა იყო აბასიანთა სახალიფოს დედაქალაქი.

⁷⁷⁸ ტიკაძე მ., *არაბთა ისტორია*, 71.

⁷⁷⁹ ალ-ვასიკი – აბასიანი ხალიფა 842 – 847 წწ.

⁷⁸⁰ ალ-მუთავაქილი – აბასიანი ხალიფა 847 – 861 წწ.

სამბარა

მებრძოლები წარმოადგენდნენ, თუმცა ალ-მუთასიმის გვარდიისგან განსხვავებით, მათი უმეტესობა თავისუფალი მოქირავნეები იყვნენ. მოიხუხედავად იმისა, რომ თურქული წარმომავლობის ჯარისკაცები უკვე დიდი ხნის მანძილზე მსახურობდნენ სახალიფოში და წამყვანი ადგილები დაიკავეს, მათ ჯერ ვერ შეძლეს დამკვიდრება და ადგილობრივი კავშირების ჩამოყალიბება, ამდენად, კვლავ ხალიფასა და ცენტრალურ ხაზინაზე იყვნენ დამოკიდებულნი. ალ-მუთავაქილის მხრიდან მტრული დამოკიდებულება მათ სრული განადგურებით ემუქრებოდათ, ამდენად, მათ ხალიფას წინააღმდეგ შეთქმულება მოაწყეს და ის 861 წელს მოკლეს⁷¹.

ალ-მუთავაქილის მკვლელობის შემდეგ სახალიფო ანარქიამ მოიცვა. ხალიფების ხელისუფლება ძალზე შესუსტდა, ხოლო სამხედროები და სამოქალაქო ელიტა კვლავ ურთიერთქმედებაში ჩაერთნენ. უთანხმოებები ასევე მძაფრი იყო თურქული გვარდიის რიგებში. ძალაუფლებისთვის ბრძოლაში სამხედრო ელიტა ერთმა-

⁷¹ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 167 – 169.

ნეთს დაუნდობლად უსწორდებოდა.

ალ-მუთავაქილის შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი ვაჟი ალ-მუნთასირი, თუმცა ექვსი თვის მმართველობის შემდეგ, 862 წელს, გარდაიცვალა. მის ნაცვლად ხალიფა გახდა ალ-მუთასიმის შვილიშვილი ალ-მუსთაინი⁷³². აღსანიშნავია, რომ ტახტზე მის აყვანაში უდიდესი როლი შეასრულა საქართველოს ისტორიაში კარგად ცნობილმა ბულა თურქმა⁷³³. მის დროს შიდა არეულობები კიდევ უფრო გამძაფრდა, სამოქალაქო ადმინისტრაციის სადავებები, პირველად, თურქების ხელში გადავიდა, თუმცა ამან სამხედროთა იმედები არ გაამართლა – ფინანსები მათ ხელში არ გადავიდა. ხალიფამ და ახალმა სამოქალაქო ადმინისტრაციამ ძალები გააერთიანეს და სამხედროებს დაუპირისპირდნენ, თუმცა მალე სამარას დატოვება და ბაღდადში გადასვლა მოუწიათ. ამის საპასუხოდ, თურქულმა სამხედრო ელიტამ ახალ ხალიფად ალ-მუსთაინის ბიძაშვილი, ალ-მუთაზი⁷³⁴ გამოაცხადა და ბაღდადისკენ ჯარები დაძრა. თურქებმა ბაღდადს ალყა შემოარტყეს, ქალაქი მალე აიღეს და, მოგვიანებით, ხალიფა სიკვდილით დასაჯეს⁷³⁵. თურქი სამხედროების მიერ დასმული ხალიფა ალ-მუთაზი, რეალურ ძალაუფლებას არ ფლობდა და მალე ფინანსების უკმარისობისა და თურქთა შორის მიმდინარე დაპირისპირების მსხვერპლი გახდა. მის მემკვიდრედ თურქმა სამხედროებმა გამოაცხადეს ალ-ვასიკის შვილი ალ-მუჰთადი⁷³⁶. ახალი ხალიფას მმართველობის პერიოდში ფინანსური კრიზისი კიდევ უფრო გამძაფრდა, რაც სასტიკ და სისხლისმღვრელ დაპირისპირებებში გადაიზარდა. თურქი სარდლები ყველა მეთოდებით, მათ შორის დიდგვაროვანთა წამებისა და მოკვლის გზით, ცდილობდნენ მათი ჯარისკაცებისთვის აუცილებელი გასამრჯელოს შეგროვებას. ალ-მუჰთადის მმართველობა ერთ წელსაც არ გაგრძელდა და 870 წელს ის თურქი სამხედროების მსხვერპლი გახდა. სახალიფოს ტახტზე ალ-მუჰთადი ჩანაცვლა ალ-მუთაზის ძმამ, ალ-მუთამიდმა⁷³⁷. ალ-მუთამიდის

⁷³² ალ-მუსთაინი – აბასიანი ხალიფა 862 – 866 წწ.

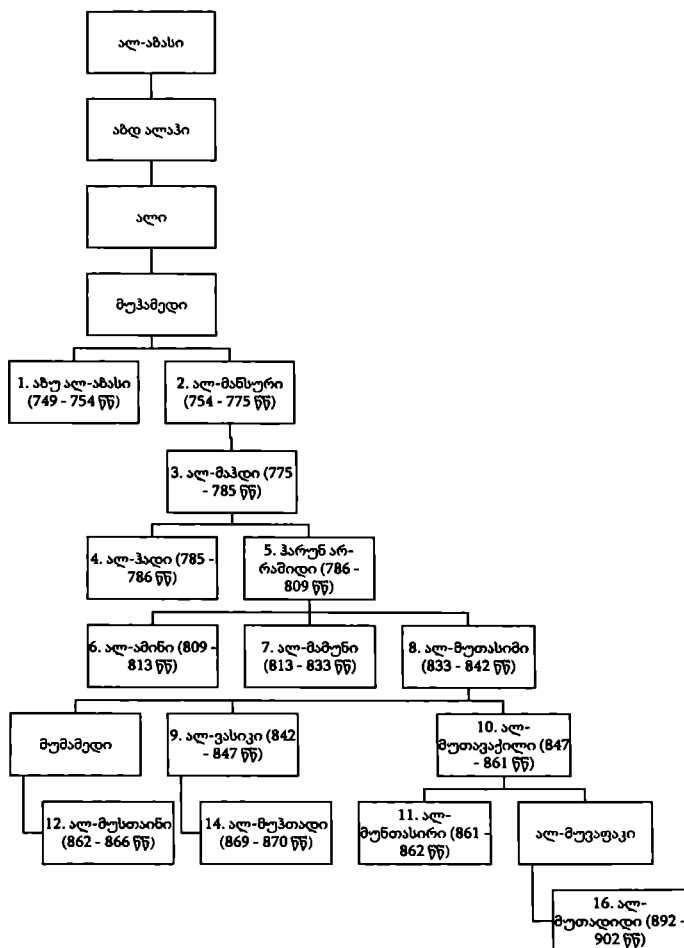
⁷³³ Kennedy H., *When Baghdad Ruled the Muslim World*, 272.

⁷³⁴ ალ-მუთაზი – აბასიანი ხალიფა 866 – 869 წწ.

⁷³⁵ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 172.

⁷³⁶ ალ-მუჰთადი – აბასიანი ხალიფა 869 – 870 წწ.

⁷³⁷ ალ-მუთამიდი – აბასიანი ხალიფა 870 – 892 წწ.

მმართველობის პერიოდში მთელი ძალაუფლება მისი ძმის ალ-მუვაფაკის ხელში იყო, რადგან მას თურქული გვარდია უჭერდა მხარს. ხალიფა ცდილობდა ძალაუფლება სამოქალაქო ელიტაზე დაყრდნობით შეენარჩუნებინა, თუმცა აბასიან ხალიფათა დიდების დღეები დათვლილი იყო. სახალიფოს რეგიონები მას აღარ ემორჩილებოდნენ და მისი ძალაუფლება მხოლოდ მესოპოტამიის ცენტრალურ ნაწილზე ვრცელდებოდა. სახალიფოს დაშლის პროცესი უკუქცევადი აღმოჩნდა. ისლამური იმპერიის მრავალი რეგიონი უკვე სრულად დამოუკიდებელი იყო და აბასიანთა ხალიფას მხოლოდ რელიგიურ ლიდერად აღიქვამდნენ. ესპანეთში დამკვიდრებულ ომაიანებს⁷³⁸, უკვე დიდი ხანია, საკუთარი სახელმწიფო ჰქონდათ, ხორასანში სამანიანების⁷³⁹ დინასტია იყო გაბატონებული, ხოლო ჩრდილოეთ სირიასა და ჩრდილოეთ მესოპოტამიას მალე ჰამანიანები⁷⁴⁰ დაეპატრონენ. აბასიანების რეალური მოწინააღმდეგეები, ფატიმიანები⁷⁴¹, IX ს-ის დასაწყისში ჩრდილოეთ აფრიკაში დამკვიდრდნენ. შიიტმა ფატიმიანებმა არა მხოლოდ პოლიტიკური, არამედ რელიგიური წინააღმდეგობა გაუწიეს აბასიანებს და მათ მიერ ეგვიპტის დაპყრობის შემდეგ ისლამური სამყაროს პოლიტიკურმა და კულტურულმა ცენტრმა მესოპოტამიიდან ნილოსის ნაპირებზე გადაინაცვლა.

თბილისის საამირო VIII – IX სს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ საქართველოში არაბთა ბატონობა სამ პირობით პერიოდად შეიძლება დაიყოს. ამ თეორიის მიხედვით, პირველი პერიოდი (VII ს-ის 50-იანი წლები – VIII ს-ის 30-იანი წლები) დაიწყო ქართლში არაბების შემოსვლით და გაგრძელდა თბილისის საამიროს

⁷³⁸ 750 წელს განცდილი მარცხის შემდეგ, ომაიანთა გვარის წარმომადგენლები ესპანეთში გაიქცნენ, სადაც ახალი სახალიფო დააარსეს. ესპანეთში ომაიანთა სახალიფომ იარსება 756 – 1031 წწ.

⁷³⁹ სამანიანები – ხორასანის და მავერანაჰრის (დღევანდელი შუა აზიის დიდი ნაწილი) მმართველი დინასტია 874 – 999 წწ.

⁷⁴⁰ არაბული დინასტია, რომლის წარმომადგენლებიც მართავდნენ მოსულსა და ალეპოს.

⁷⁴¹ ფატიმიანები – ეგვიპტის მმართველი დინასტია 969 – 1171 წწ.

დაარსებით; მეორე პერიოდი (VIII ს-ის 30-იანი წლები – IX ს-ის პირველი ნახევარი) გაგრძელდა საამიროს დაარსებიდან თბილისის ამირების მიერ სახალიფოს ცენტრალური ხელისუფლებისგან დამოუკიდებლობის მოპოვებამდე. მესამე პერიოდში (IX ს-ის პირველი ნახევარი – 1122 წ.) თბილისის საამირო დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. ეს პერიოდი გაგრძელდა დავით აღმაშენებლის მიერ თბილისის აღებამდე⁷⁴². უკანასკნელ წლებში სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ, ნუმიზმატიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით, არაბთა ბატონობა საქართველოში ხუთ პირობით პერიოდად შეიძლება დაიყოს: (1) მოხარკეობის პერიოდი – VII ს-ის მეორე ნახევარი; (2) კონსოლიდაციის პერიოდი – VIII ს – IX ს-ის დასაწყისი; (3) პარტიკულარიზმის პერიოდი – IX ს-ის დასაწყისი – X ს-ის შუა ხანები; (4) ჯაფარიანთა სეპარატიზმის პერიოდი – X ს-ის შუა ხანები – XI ს-ის 80-იანი წლები; (5) თბილისის თვითმმართველობის პერიოდი (დიდ სელჩუკთა უზენაესობის ცნობით) – XI ს-ის 80-იანი წლები – 1122 წ.⁷⁴³. რამდენ პირობით პერიოდადაც უნდა დავყოთ არაბობის ეპოქა საქართველოში, ფაქტია, რომ თბილისი ყოველთვის უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობდა როგორც ქართულ-არაბულ ურთიერთობებში, ასევე არაბთა კავკასიურ პოლიტიკაში.

არაბები სამხრეთ კავკასიაში შემოსვლისთანავე კარგად აცნობიერებდნენ თბილისის პოლიტიკურ და სტრატეგიულ მნიშვნელობას, რაც ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელში“ აისახა. როგორც დავინახეთ, „დაცვის სიგელის“ გაფორმების შემდეგ, არაბებს დიდი ხნის განმავლობაში სამხრეთ კავკასიისთვის არ ეცალათ, თუმცა უკვე VIII ს-ის დასაწყისიდან ისინი პერმანენტულად აგზავნიდნენ ჯარებს ამ რეგიონში და პოზიციების გამყარებას ცდილობდნენ. ამისთვის კი საჭირო იყო ქართლის დედაქალაქში ძლიერი ადმინისტრაციის ყოლა. სამწუხაროდ, წერილობითი წყაროები ამ პერიოდის შესახებ ბევრს არაფერს მოგვითხრობენ. თბილისის საამიროს დაარსების ზუსტი თარიღიც კი უცნობია. ზოგი მკვლევარი თვლის, რომ თბილისის საამირო დაარსდა VIII საუკუნის 30-იან წლებში, ზოგიც ამ მოვლენას

⁷⁴² ლორთქიფანიძე მ., *არაბთა ბატონობის ხასიათი საქართველოში*, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 35, თბილისი, 1963, 73.

⁷⁴³ ფალავა ი., *საქართველოში არაბთა ბატონობის პერიოდიზაცია (ნუმიზმატიკური მონაცემების გათვალისწინებით)*, საქართველო და ახლო აღმოსავლეთი VIII, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2014, 250 – 256.

VIII საუკუნის 70-იან წლებს მიაკუთვნებს⁷⁴⁴. მიუხედავად ამისა, ნუმისმატიკური და ეპიგრაფიკული მასალების მეშვეობით გარკვეული დასკვნების გამოტანა მაინც შეიძლება. პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს VIII ს-ის დასაწყისში თბილისში მოჭრილი არაბული მონეტები⁷⁴⁵, რაც აქ სახალიფოს ერთ-ერთი ზარაფხანის არსებობაზე მიუთითებს. აქედან გამომდინარე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ პერიოდში თბილისში ძლიერი არაბული ადმინისტრაციული აპარატი ფუნქციონირებდა⁷⁴⁶.

თბილისის მნიშვნელობაზე ასევე მიუთითებს აქ აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლები. უძველესი არაბული ეპიგრაფიკული წარწერები, თბილისის ტერიტორიაზე, დღემდე, მხოლოდ ორ ადგილზე არის აღმოჩენილი. პირველი წარწერა ჰიჯრის პირველ საუკუნეს (ჩვ. წ. VII ს-ის მეორე ნახევარი VIII ს-ის პირველი ნახევარი) მიეკუთვნება. ის სეიდაბადში აღმოჩნდა და მანძილის აღმნიშვნელ, მილისქვას წარმოადგენს⁷⁴⁷, მეორე აღმოაჩინეს 2012 წელს, პუშკინის ქუჩაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს. ჩვენი აზრით, წარწერა შემდეგნაირად იკითხება:

დაწერა სალლამ ბნუ ჰაბბანმა/ჰაფიანმა
 ას ... შვიდი/ჩვიდმეტი წლის შა'ბანში⁷⁴⁸

მიუხედავად იმისა, რომ თბილისის წარწერა დაზიანებულია და დღეს რთულია მისი დანიშნულების დადგენა, ვფიქრობთ, რომ წარწერის შემორჩენილ ნაწილში მოცემულია ამომკვეთის სახელი და ასახულია მნიშვნელოვანი მოვლენის

⁷⁴⁴ ჯაფარიძე გ., *თბილისის საამირო, ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი*, თბილისი, 1999, 73

⁷⁴⁵ Paghava I., Turkia S., *The Umayyad Fulus Minted in the Name of Marwan b. Muhammad (the Deaf) in Georgia and Elsewhere in South Caucasus*, Journal of Oriental Numismatic Society, #201, Autumn 2009.

⁷⁴⁶ ფაღავა ი., *საქართველოში არაბთა ბატონობის პერიოდიზაცია*, 253-254.

⁷⁴⁷ წერეთელი გ., *სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლისთვის*. ორიენტალისტი I, 2001, 46.

⁷⁴⁸ ნარიშკინიშვილი გ., *ქართულ-არაბული ურთიერთობების ისტორიიდან: ჰიჯრის II საუკუნის (VIII – IX სს.) წარწერა თბილისიდან*, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო X, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2017, 339.

ბილის ქვა

გუმრის ქვაზე აღმოჩენილი არაბული წარწერა

(სამხედრო გამარჯვება⁷⁴⁹, არქიტექტურული ძეგლის აშენება/რესტავრაცია⁷⁵⁰ ან სხვ.) თარიღი. სამწუხაროდ, წარწერაში მოხსენიებული მოვლენის ზუსტი თარიღის დადგენა ძნელია, რადგან ათწლეულის აღმნიშვნელი სიტყვა ძლიერ არის დაზიანებული და არ იკითხება.

წარწერა შესრულებულია ჰიჯრის მეორე საუკუნეში 117 და 197 წლებს შორის შაბანის თვეში. არაბულად თარიღების წერის სპეციფიკიდან გამომდინარე 107 წელი გამოირიცხება, რადგან ამ შემთხვევაში ათეულის აღმნიშვნელი სიტყვა არ იწერება. თბილისის წარწერაში კი ასეთი სიტყვა ყოფილა, თუმცა დაზიანებულია და არ იკითხება.

რადგანაც წარწერაში კარგად იკითხება ასეულის და ერთეულის აღმნიშვნელი სიტყვები და დაზიანებულია ათწლეულის აღმნიშვნელი სიტყვა, მოცემული წელი ჰიჯრის მეორე საუკუნეში 9 სავარაუდო თარიღს შეიძლება შეესაბამებოდეს:

1. ჰიჯრით 117 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 735 წლის 5 აგვისტო – 22 სექტემბერი)
2. ჰიჯრით 127 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 745 წლის 8 მაისი – 6 ივნისი)
3. ჰიჯრით 137 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 755 წლის 19 იანვარი – 17 თებერვალი)
4. ჰიჯრით 147 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 764 წლის 2 ოქტომბერი – 31 ოქტომბერი)
5. ჰიჯრით 157 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 774 წლის 15 ივნისი – 14 ივლისი)
6. ჰიჯრით 167 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 784 წლის 27 თებერვალი -- 27 მარტი)
7. ჰიჯრით 177 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 793 წლის 10 ნოემბერი – 9 დეკემბერი)
8. ჰიჯრით 187 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 803 წლის 24 ივლისი – 22 აგვისტო)
9. ჰიჯრით 197 წლის შაბანი (ჩვ. წ. 813 წლის 6 აპრილი – 5 მაისი)⁷⁵¹.

პირველი თარიღი მურვან ყრუს ლაშქრობებს ემთხვევა და ზუსტად შეესაბამება წარწერაში მოცემულ ერთ-ერთ სავარაუდო თარიღს. როგორც წინა თავებში

⁷⁴⁹ მაგალითად, სამხედრო გამარჯვებაზე და მოსახლეობის გადასახადებით დაბეგვრის შესახებ მოგვითხრობს ზვარტნოცის არაბულენოვანი წარწერა (Хачатрян А. А., *Написки арабских надписей Армении VIII – XVI вв.* выпуск I, Издательство АН Армянской ССР, Ереван 1987, 47-48, 6 (1). ტაბ. IV (6A;6B)).

⁷⁵⁰ ჰიჯაზში ტაიფთან ახლოს აღმოჩენილი წარწერა მოგვითხრობს ხალიფა მუავიას ბრძანებით აგებული დამბის შესახებ (Al-Munjid, *Ṣalāḥ al-Dīn, Ṭārīkh al-khatt al-‘arabyyī mundhu bidāyatihī ila nihāyat al-‘aṣr al-umawyyī, dār al-kitāb al-jadīd, bayrūt*, 1979, 102).

⁷⁵¹ ნარიმანიშვილი გ., *ქართულ-არაბული ურთიერთობების ისტორიიდან*, 340-341.

ვახსენეთ, ატ-ტაბარი გვატყობინებს, რომ მარვან იბნ მუჰამედმა (მურვან ყრუ) 117 წელს (ჩვ.წ. 735 წ.) ხაზართა წინააღმდეგ დიდძალი ლაშქარი გაგზავნა, რომელიც დარიალის გავლით შეიჭრა ხაზართა ტერიტორიაზე და მოწინააღმდეგე სასტიკად დაამარცხა⁷⁵². ამას ადასტურებს, როგორც ალ-ბალაზორი⁷⁵³, ასევე ჯუანშერი⁷⁵⁴.

ამდენად, შესაძლებელია, რომ ეს წარწერა მურვან ყრუს ლაშქრობისადმი იყოს მიძღვნილი. დიდ ინტერესს იწვევს კიდევ ერთი თარიღი, რომელიც ემთხვევა აბასიანი ხალიფა ალ-მანსურის მიერ 772 წელს ნერსე⁷⁵⁵ ერისთავის ბაღდადში გამოძახებას და იმავე წელს თბილისის ამირად იბრაჰიმ იბნ ჰასანის დანიშვნას⁷⁵⁶. მატთანე ქართლისა მოგვითხრობს, რომ 764 წელს ხაზარები ქართლში შემოიჭრნენ და თბილისი დაიპყრეს და ააოხრეს⁷⁵⁷. შემდეგ ქართველი მემკვიდრე დასძენს: „და ვითარ გარდაცდეს ამას შინა წელიწადნი მრავალნი, მოვიდა ამირა აგარიანი, რომელი მთავრობდა სომხითს, ქართლს და ჰერეთს, სახელით ხუასრო; ამან აღაშენა ტფილისი ქალაქი, მოოჭრებულნი ხაზართაგან“⁷⁵⁸. ანუ ახლად დანიშნულ არაბ ამირას აღუდგენია ხაზარების მიერ დანგრეული თბილისი. შესაძლებელია, ვიგარაუდოთ, რომ ქალაქის აღდგენითი სამუშაოები დასრულდა 774 წლის ივნის-ივლისში და სწორედ ამას მიეძღვნა დიღმის კარის წარწერა.

VIII ს-ის შუა ხანები საკმაოდ რთული იყო ქართლის დედაქალაქისთვის. მურვან ყრუს დამანგრეველ ლაშქრობებს ხაზართა შემოსევები დაემატა. როგორც მატია-

⁷⁵² Al-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1345.

⁷⁵³ Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 292.

⁷⁵⁴ ჯუანშერი, *ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა*, 233.

⁷⁵⁵ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, 81; ბოგვერაძე ა., *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 293.

⁷⁵⁶ იბრაჰიმ იბნ ჰასანის თბილისის ამირად დანიშვნის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

⁷⁵⁷ *მატიანე ქართლისა*, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი, 1955.

249; ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, 80 ბოგვერაძე ა., *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 292.

⁷⁵⁸ *მატიანე ქართლისა*, 251.

ნე ქართლისა გადმოგვეცემს, არჩილ მეფის შვილების დროს ქართლის მდგომარეობა საკმაოდ დაძვინდა. პირველ რიგში, როგორც აღვნიშნეთ, 764 წელს ქართლს ხაზარები შემოესივნენ. ქართულ წყაროებში ხაზარები ველურ და დაუნდობელ ხალხად არიან წარმოდგენილი: „სადა-იგი არს სადგური და საბანაკე ძეთა მაგოვთაჲ, რომელ არიან ხაზარნი, კაც ველურ, საშინელ პირითა, მხეცის ბუნება, სისხლისმჭამელ, რომელთა შჯული არა აქვთ“⁷⁵⁹. ქართველი მემკვიდრეები მიხედვით, ხაზართა ხაკანმა არჩილ მეფის დის, შუშანის ცოლად შერთვა მოინდომა, მაგრამ სასტიკი უარი მიიღო:

„შემდგომად ამისა, რა ჟამს აღესრულა წმინდა მოწამე არჩილ, დაშთეს შვილნი მისნი იოვანე და ჯუანშერ. წარვიდა იოვანე ეგრისად და წარიტანა თანა დედა და ორნი დანი თვსნი. ხოლო ჯუანშერ და ორნი დანი მისნი დაშთეს ქუეყანასა ქართლისასა და კახეთისასა. არამედ უმრწემესი დაჲ მისი იყო სახითა შუენიერ. და მიესმა სიშუენიერე მისი ხაზართა მეფესა ხაკანს; მოუგზავნა მოციქული და ითხოვა შუშან ცოლად, და უქადა შეელად სარკინოზთა ზედა. რაჟამს მოიწია მოციქული ხაკანისა, მიუმცნო ჯუანშერ ძმასა თვსა და დედასა. ხოლო მათ არა ინებეს და უთხრეს: „უკეთუ უღონო იქმნეს ყოფა ჩუენი, უმჯობეს არს, რათა შევიდეთ საბერძნეთად და მივმართოთ ქრისტიანეთა, ვიდრეღარა შეიგინოს შვილი ჩუენი წარმართთა მიერ“. და შუშანცა აგინა ხაზართა მეფესა“⁷⁶⁰.

უარის საპასუხოდ, განრისხებულმა ხაკანმა სამხრეთ კავკასიაში დიდძალი ჯარი გამოგზავნა, ჯუანშერი და შუშანი ტყვედ აიყვანა და ქართლი მოაოხრა:

„შემდგომად სამის წლისა მოგზავნა ხაკანმან სპასალარი თვსი ბლუჩან; გამოვლო გზა ლეკეთისა და შემოვიდა კახეთად; მოადგა ციხესა, რომელსა შინა იყვნეს ჯუანშერ და დაჲ მისი შუშან, და მცირედთა დღეთა წარიღო და ტყუე ყვნა იგინი; შემუსრა ქალაქი ტფილისი, წარტყუნა ქართლი და ყოველი ესე ქუეყანა“⁷⁶¹.

⁷⁵⁹ იოანე საბანისძე, *ჰაბოს წამება, ქართული მწერლობა, ტომი პირველი, „ნაკადული“, თბილისი, 1987.*

⁷⁶⁰ *მატიანე ქართლისა, 249.*

⁷⁶¹ იქვე, 249.

როგორც ქართლის ცხოვრებიდან ირკვევა, გზაში შუშანმა სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა, ხაკანმა ბლუჩანი სიკვდილით დასაჯა, ხოლო ჯუანშერი 7 წელიწადი ტყვეობაში ჰყავდა:

„და ვითარ წარემართა გზასა დარიალანისასა, დღესა ერთსა რქუა შუშან ძმასა თვსსა: „უმჯობეს არს ჩემთვის სიკუდილი, რათა ღირს მყოს მე უფალმან წმინდათა დედათა თანა, ვიდრელარა შევიგინო წარმართთა მიერ“. და ჰქონდა მას ბეჭედი, აღმოუგდო მას თუალი და მოწოა იგი; რამეთუ იყო თუალსა ქვეშე წამალი სასიკუდინე, და მუნქუესვე მოკუდა.

წარვიდა ბლუჩან ხაკანისა, მიჰგუარა ჯუანშერ და მიუთხრა სიკუდილი დისა მისისა შუშანისი. ხოლო იგი განუწყრა არა-მიტანებისთვის გუამისა მისისა, რომლისა წადიერ იყო ხილვადა. შეიპყრეს ბლუჩან და მოაბეს ყელსა საბელი, და განზიდვად სცეს ორთა ცხენოსანთა იმიერ და ამიერ, და მოსწყვდეს თავი მისი ბოროტად. და ვითარ დაჰყო ჯუანშერ წელიწადი შვიდი, განუტევა ნიჭითა დიდითა ხაკანმან და წარმოაგზავნა ქუეყანად თვსად⁷⁶².”

მატიანე ქართლისას ცნობით, ხაზართა მარბიელმა ლაშქრობამ და ჯუანშერის ტყვეობამ ქართლს სავალალო შედეგები მოუტანა. ხოსროანთა სამეფო დინასტიამ საბოლოოდ დაკარგა ძალაუფლება, ადგილობრივი მთავრები ერთმანეთის ქიშპობით იყვნენ დაკავებული, ხოლო არაბებმა თბილისში პოზიციები გაიმყარეს:

„ხოლო ამიერითგან იწყო შემცირებად მეფობამან დიდთა მეფეთა ხუასროანთამან. პირველად, უფლება სარკინოზთა განდიდნა და მიერიტგან მიეცა ყოველი ესე ქუეყანა ჟამით-ჟამად რბევასა და ოჭრებასა. მეორედ, იქმნა სიმრავლე მთავართა ქუეყანასა ქართლისასა და შეერია ბრძოლა, იქმნეს მტერ ურთიერთს. და უკეთუ ვინმე გამოინდის შვილთა შორის ვახტანგისათა, რომელიმეცა ღირს იყო მეფედ, იქმნის შემცირებულ სარკინოზთაგან. რამეთუ დაიპყრეს ქალაქი ტფილისი აგარიანთა, შექმნეს სახლად საყოფლად თვსად; მიიღებდეს ხარკსა ქუეყანისა ამისგან, რომელსა ჰქვან ხარაჯა. რამეთუ განგებითა ღმრთი-

⁷⁶² იქვე, 250.

სათა სიმრავლისათვის ცოდვათა ჩუენთასა განდიდნა ნათესავი აგარიანთა⁷⁶³.”

საინტერესოა, რომ არაბული წყაროების მიხედვით, ხაზართა ლაშქრობა გაცილებით უფრო მასშტაბური და პოლიტიკური ხასიათის იყო.

ატ-ტაბარისა და იბნ ალ-ასირის თქმით, ხაზარებმა არმინია ჯერ კიდევ 762 წელს დალაშქრეს და მრავალი მუსლიმი გაწყვიტეს⁷⁶⁴. ატ-ტაბარის, ალ-იაკუბისა და იბნ ალ-ასირის ცნობით, 764 წელს ხაზარებმა კვლავ დალაშქრეს არმინია და არაბები სასტიკად დაამარცხეს⁷⁶⁵. ატ-ტაბარისა და იბნ ალ-ასირის თანახმად, სწორედ ამ ლაშქრობის დროს დაიკავეს ხაზარებმა თბილისი. ხაზართა ლაშქრობის მიზეზებზე დაწვრილებით გვიამბობს არაბი მემკთიანე ალ-ქუფი. მისი თქმით, ხალიფა ალ-მანსურმა არმინიის გამგებლად დანიშნა ვინმე იაზიდ იბნ უსაიდ იბნ ზაფირ ას-სულამი, რომელიც ბარდავში დამკვიდრდა. ახლად დანიშნულ გამგებელს ხალიფამ წერილი გაუგზავნა, რომელშიც აუწყებდა, რომ რეგიონში მშვიდობის დამყარებლად აუცილებელი იყო ხაზარებთან ქორწინებითი ნათესაობა და იაზიდს უბრძანა, ქვეყნის სტაბილურობის განმტკიცების მიზნით ხაზართაგან ცოლი ეთხოვა. იაზიდსა და ხაზართა ხაკანს, ბაღათურს შორის მოლაპარაკებებმა წარმატებით ჩაიარა და ხაკანის ასული, ხათუნი, დიდძალი მშითვეით ბარდავისკენ გაემართა. ბარდავის სანახებში იაზიდმა ხათუნს მიჰგვარა ისლამში განსწავლული ქალები, რომლებმაც მას ისლამი და ყურანი შეასწავლეს. ხათუნმა იაზიდს ორი ვაჟიშვილი გაუჩინა, თუმცა მალევე გარდაიცვალა. მან იაზიდთან ორი წელიწადი და ოთხი თვე გაატარა. ხათუნის გარდაცვალების შემდეგ, მალევე გარდაიცვალა მისი და იაზიდის ორივე მცირეწლოვანი ვაჟი. ხათუნისა და მისი შვილების გარდაცვალება ხაზარებმა არაბებს დააბრალეს და მათ წინააღმდეგ დიდძალი ლაშქარი გაგზავნეს. სირიასა და ერაყიდან მოსული დახმარების მიუხედავად, არაბები დამარცხდნენ⁷⁶⁶. იგივე ამბავს, ცოტა ნაკლები დეტალებით, გვყვება სომეხი ისტორიკოსი

⁷⁶³ იქვე, 250.

⁷⁶⁴ Aḡ-Ṭabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1560; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, V, 175.

⁷⁶⁵ Al-Yaʿqubī, *Tārīkh al-Yaʿqubī*, taḥqīq ʿabd al-Amīr Muhna, al-mijallad ath-thānīyī, sharikat al-aʿlāmyī li-l-maṭbūʿāt, bayrūt, 2010, 309; Aḡ-Ṭabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1565; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, V, 180.

⁷⁶⁶ al-Kufī, *Kitāb al-Futūḥ*, 8, 363-365.

ლევონდი⁷⁶⁷.

ქართული და არაბული წყაროების ცნობები ერთმანეთს არ გამორიცხავენ, მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ ავსებენ კიდევ. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ხაზართა ხაკანს მართლაც სურდა პოლიტიკური ნათესაობა რეგიონის რომელიმე მთავართან. პირველად მან არჩევანი ჯუანშერის დაზე, შუშანზე შეაჩერა. როგორც ჩანს, არაბულ წყაროებში მოხსენიებული ხაზართა 762 წლის ლაშქრობა ემთხვევა ხაკანის მიერ ჯუანშერთან გამოგზავნილ ელჩობას. სავარაუდოდ, საკუთარი ძალის დემონსტრაციისთვის ხაზარებმა ჯერ არაბები დაამარცხეს და გამარჯვებულებმა შესთავაზეს ჯუანშერს პოლიტიკური ქორწინების მოწყობა. ამავე დროს, როგორც ჩანს, არაბებმა იგონდნენ იმის შესახებ, რომ ხაკანი პოლიტიკური ქორწინებით იყო დაინტერესებული და, როგორც ალ-ქუფი აღნიშნავს, საკუთარი შეთავაზება გაუგზავნეს.

ყველაფერი იქით მიდიოდა, რომ თვითონ ხაკანი ქართლის ერისმთავრის დაზე დაქორწინდებოდა, ხოლო ქალიშვილს არმინიის არაბ გამგებელს მიათხოვებდა. ეს საკმაოდ მომგებიანი იქნებოდა ყველა მხრისთვის. თუმცა, ხაკანმა არ გაითვალისწინა რეგიონში ისეთი მნიშვნელოვანი მოთამაშე, როგორიც ბიზანტიის იმპერია იყო. უეჭველია, რომ ბიზანტიელები ყველანაირად შეეცდებოდნენ მოწინააღმდეგეთა გეგმების ჩაშლას⁷⁶⁸. ამ დროს ბიზანტიის ტახტი უკავია კონსტანტინე V-ს. ის საკმაოდ ძლიერი იმპერატორი იყო და, სავარაუდოდ, მისი ინტერესების სფეროს სამხრეთ კავკასიაზე წარმოადგენდა. როგორც ჩანს, ქართლის შიდა პო-

⁷⁶⁷ *История халифов Варданта Гевонда*, 92-93.

⁷⁶⁸ საინტერესოა, რომ ბიზანტიის იმპერატორის, კონსტანტინე V-ის (მმართველობის წლები – 741-775 წწ.) მემკვიდრის, ლეონის (ლეონ IV „ხაზარი“ – ბიზანტიის იმპერატორი 775 – 780 წწ.) დედა, ხაზარი იყო. ჯერ კიდევ VIII ს-ის 30-იან წლებში ბიზანტიის იმპერატორი ლეონ ისავრიელი (ლეონ III, მმართველობის წლები – 717 – 741 წწ.) აქტიურ მოლაპარაკებებს აწარმოებდა ხაზარებთან, რის შედეგადაც შედგა პოლიტიკური ქორწინება; იმპერატორის მემკვიდრემ, კონსტანტინემ, ცოლად შეირთო ხაზართა ხაკანის ასული ჩიჩაკი, რომელიც ირინედ მონათლეს (Артамонов, М. И., *История Хазар*, 233.). ჩიჩაკი 750 წელს გარდაიცვალა და იმპერატორმა კონსტანტინე V-მ ცოლად შეირთო მარია, რომელიც ერთ წელიწადში ისე გარდაიცვალა, რომ იმპერატორს შვილი არ დაუტოვა. მარიას გარდაცვალების შემდეგ კონსტანტინემ ცოლად შეირთო ევდოკია, რომლისგანაც მას ექვსი შვილი ეყოლა (*The Oxford Dictionary of Byzantium*, Editor in chief A.P. Kazhdan, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991, 501.)

ლიტიკაში ბიზანტია არჩილ მეფის მეუღლის, ჯუანშერისა და იოანეს დედის, მეშვეობით ჩაერია. როგორც ქართველი მემკვიდრის სიტყვებიდან ირკვევა, სწორედ ჯუანშერისა და შუშანის დედა გამოვიდა ქართველთა და ხაზართა შორის პოლიტიკური ქორწინების წინააღმდეგ, რაც საბოლოოდ შუშანის ტრაგიკული სიკვდილით დასრულდა⁷⁶⁹.

ამდენად, ხაკანის გეგმები ფაქტობრივად ჩაიშალა, ერთის მხრივ, მან ვერ შეირთო ცოლად ქართლის ერისმთავრის და, ხოლო მეორეს მხრივ დაკარგა არაბთა კეთილგანწყობა. სამხრეთ კავკასიაში პოზიციების დაკარგვის შიშმა, ხაკანი აიძულა, ამ რეგიონში დიდძალი ლაშქარი გამოეგზავნა. საბაბი, როგორც ჩანს, შუშანის თვითმკვლელობა და ხათუნის გარდაცვალება იყო. ქართველი, სომეხი და არაბი მემკვიდრეების მიხედვით, ხაზართა ლაშქრობა გამანადგურებელი იყო. მათ დაიკავეს მტკვრის ჩრდილოეთით განლაგებული ტერიტორიები და, რაც ჩვენთვის მთავარია, თბილისი.

ამდენად, ხაზარების ლაშქრობამ უდიდესი ზიანი მიაყენა მთელ რეგიონს, მათ შორის როგორც ქართლის სამთავროს, ასევე ადგილობრივ არაბულ მმართველობას. შემდეგ წლებში არაბები ცდილობდნენ, კიდევ უფრო განემტკიცებინათ თავიანთი პოზიციები სამხრეთ კავკასიაში და კონკრეტულად თბილისში.

⁷⁶⁹ არ არის გამორიცხული, რომ ეგრისში, ანუ ბიზანტიასთან უშუალო სასაზღვრო რეგიონში, მცხოვრებ ჯუანშერის დედას გარკვეული მოლაპარაკებები ჰქონდა იმპერიასთან. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ არჩილის მოწამეობრივი სიკვდილის შემდეგ, იოვანე, მისი ორი და და დედა ეგრისში გადასახლდნენ, მაშინ როდესაც ჯუანშერი, შუშანი და მათი ერთი და კახეთში დარჩნენ, ანუ არჩილის მეუღლემ ბიზანტიასთან ახლოს ყოფნა არჩია. უნდა აღინიშნოს, რომ ჯუანშერის დედა გუარამ კურაპალატის ასული იყო. ჯუანშერის მიხედვით: „შეირთო (არჩილმა) ცოლი ასული გუარამ კურაპალატისა, რომელი იყო შვილთაგან ვახტანგ მეფისა, ბერძნის ცოლისა ნაშობთა“. ამდენად, არჩილის მეუღლე და ჯუანშერის დედა ბიზანტიასთან დაახლოებული ოჯახის წარმომადგენელი იყო და მისი მამა კურაპალატის ტიტულს ატარებდა. არ გამოვიცხავთ, რომ ჯუანშერისა და შუშანის დედას თავისი პოლიტიკური მიზნები ამოძრავებდა და ის ბიზანტიასთან კავშირს ემხრობოდა. ამას არც ქართველი მემკვიდრე მალავს, როდესაც ჯუანშერის დედის სიტყვებს გადმოგვცემს: „უკეთუ ულონ იქმნეს ყოფა ჩუენი, უმჯობეს არს, რათა შევიდეთ საბერძნეთად და მივმართოთ ქრისტიანეთა, ვიდრეღარა შეიგინოს შვილი ჩუენი წარმართთა მიერ“.

ალ-იაკუბის ცნობების თანახმად, ხაზართა 764 წლის ლაშქრობის შემდეგ კავკასიაში წანართა⁷⁰ აჯანყება დაწყებულია. მათ წინააღმდეგ გაულაშქრია არმინიის მმართველს აბუ ჯათარ ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბას, თუმცა დამარცხებულია და საშველად ხალიფა ალ-მანსურისთვის მიუმართავს. ხალიფამ მას 20000-კაციანი ჯარი გაუგზავნა, რომელსაც ამირ იბნ ისმაილ ალ-ჰარისი სარდლობდა. ალ-ჰარისი რამდენიმე დღის განმავლობაში ებრძოდა წანარებს და საბოლოოდ დაამარცხა მოწინააღმდეგე. არაბი ისტორიკოსის თქმით, ერთ დღეში 16 000 წანარი მოიკლა. გამარჯვებული ალ-ჰარისი თბილისისკენ გაემართა და გზაში ყველა წანარი ტყვის სიკვდილით დასჯა ბარძანა. ალ-ჰარისის გამარჯვების შემდეგ, აბუ ჯათარმა განაცხადო არმინიის გამგებლობა⁷¹.

კიდევ უფრო დაწვრილებითი ცნობები წანართა აჯანყებაზე მოჰყავს არაბ ისტორიკოსს ალ-ქუფის:

„... მაშინ იგი (ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბა) გაემართა არმინიაში შესასვლელად ხორასნელთა, სირიელთა და ერაყელთაგან შემდგარი 50 000-იანი ჯარით. როცა ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბა შევიდა არმინიის ქვეყანაში, მას აუჯანყდნენ ას-სანარი-ა (წანარები), ჯურზანის (ქართლის) ურწმუნონი. ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბამ ვერ შეძლო მათი დაწყნარება და (ამის შესახებ) მიწერა ალ-მანსურს. მაშინ ალ-მანსურმა დახმარება აღმოუჩინა მას ოთხი სარდლით, რომელნიც იყვნენ ამირ იბნ ისმაილ ალ-ჯურჯანი, ისა იბნ მუსა ალ-ხურასანი, ალ-ფადლ იბნ დინარი და მუკათილ იბნ სალიჰი. ეს მხედართმთავრები გაემართნენ 30 000 ცხენოსნით. ჯურზანს მათთან ერთად წავიდა ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბა. ამბობს (მემკთიანე): ას-სანარია და ჰაჰიტის (კახეთის) მცხოვრებნი, რომლებიც აგრეთვე ურწმუნონი არიან, გაერთიანდნენ. ისინი შეერთდნენ დიდი რაოდენობით მუსლიმთა წინააღმდეგ და ბრძოლა გაუმართეს. მაშინ ალაჰმა არუქა მუსლიმებს გამარჯვება და ერთ ბრძოლაში ამოხოცეს 10 000 (მეომარი). ალაჰმა ნადავლის სახით არგუნა მათ მათი ქონება, პირუტყვი და იარაღი. ალ-მანსურის სარდლები კი (ამის

⁷⁰ წანარები – აღმოსავლეთ საქართველოს მაღალმთიანეთში მცხოვრები ხალხი. როგორც ჩანს, VIII – IX სს. კახეთი წანართა პოლიტიკური გავლენის სფეროში იმყოფებოდა (ლორთქიფანიძე მ., *ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა*, 395).

⁷¹ Al-Ya'qubyyi, *Tārīkh al-Ya'qubyyi*, 310.

შემდგომ) დაბრუნდნენ ალ-ირაკს (ერაყს).

ალ-ჰასან იბნ კაჰტაბა დარჩა არმინიაში, გაემგზავრა და დასახლდა ბარზაას (ბარდავს) და იხმო თავის შვილები: კაჰტაბა დანიშნა ალ-ბაბ ვა ალ-აბვაბის (დარუბანდის) გამგებლად, იბრაჰიმი დანიშნა ჯურჯანის ქვეყნის, თბილისისა და იმ (ტერიტორიის) მმართველად, რომელიც მას ეკვრის, ხოლო მუჰამადი – მეოთხე არმინიაში მდებარე ახლათის (ხლათის), კალიკალასა და მათი შემოგარენის გამგებლად⁷².”

როგორც არაბი მემატიანეების ცნობებიდან ვხედავთ, წანართა აჯანყება საკმაოდ მასშტაბური იყო და მისი ჩახშობა არაბებმა დიდი გაჭირვებით შეძლეს. აქ საინტერესოა, რომ ორივე ისტორიკოსს თბილისი აქვს ნახსენები. ალ-იაკუბის თქმით, გამარჯვებული არაბი სარდალი თბილისში გაემგზავრა, ხოლო ალ-ქუფი პირდაპირ ამბობს, რომ არმინიის გამგებელმა ქართლი თავის შვილს მისცა სამართავად. როგორც ჩანს, თბილისის იმჟამინდელი მმართველი ცენტრალური ხელისუფლების მხრიდან ნდობით არ სარგებლობდა, და საჭირო გახდა ჯერ სახალიფოს ძალის დემონსტრაცია და შემდეგ ამირას გამოცვლა კი.

ალ-ბალაზორი წანარებს არ ახსენებს, თუმცა მოგვითხრობს, რომ კაჰტაბას არმინიის მოსახლეობა აუჯანყდა, რომელთა ლიდერიც მუშაილ ალ-არმინი იყო. კაჰტაბას დასახმარებლად ხალიფა ალ-მანსურმა ჰარისი გაგზავნა, რომელმაც აჯანყებულები და მუშაილი სასტიკად დაამარცხა⁷³. სომეხთა ეს აჯანყება 774-775 წლებში მიმდინარეობდა და დაწვრილებით აქვს აღწერილი სომეხ მემატიანეს, ლევონდს⁷⁴, თუმცა, სომეხთა და წანართა აჯანყებებს შორის კავშირი არ ჩანს.

წანართა აჯანყების დროს ხდება საქართველოს ისტორიაში ერთი მნიშვნელოვა-

⁷² თარგმანი ოთარ ცქიტიშვილისა. ცქიტიშვილი ო., *არაბთა მფლობელობის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის განმანთავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან (აჰმად იბნ ასად ალ-ქუფი სცნობათა მიხედვით)*, მაცნე – ისტორიის სერია 1986-1, 81; al-Kufiy, *Kitāb al-Futūḥ*, 8, 366.

⁷³ Al-Balāzuri, *Futūḥ al-buldān*, 295.

⁷⁴ *История халифов Варданта Гевонда*, 97-105; Тер-Гевондян А.Н., *Армения и Арабский Халифат*, 105-110.

ნი ეპიზოდი – აბო თბილელის წამება. ეს ეპიზოდი აღწერილია ცნობილ ქართულ აგიოგრაფიულ ნაწარმოებში „ჰაბოს წამება“. მოვლენები ვითარდება VIII ს-ის 70-იან წლებში, როდესაც ქართლის ერისმთავარი ნერსეა.

ნერსეს წარმოშობის შესახებ მწირი ცნობები გვაქვს. ვიცით მხოლოდ ის, რომ ნერსე იყო ადარნასე კურაპალატის ძე⁷⁵. აბოს წამების ავტორის, იოანე საბანისძის, მიხედვით, როგორც ჩანს, ნერსე ანტიარაბულ და პროხაზარულ პოლიტიკას ატარებდა. ის ფაქტი, რომ ნერსეს მამა, ადარნასე, კურაპალატის ტიტულს ატარებდა, ბიზანტიის იმპერიასთან მის სიახლოვეზე მიუთითებს. როგორც იოანე საბანისძის სიტყვებიდან ირკვევა, ხალიფა ალ-მანსურს ნერსე ერისთავი ბაღდადში დაუბარებია და დილეგში ჩაუგდია⁷⁶. ნერსემ ტყვეობაში სამი წელი გაატარა. ალ-მანსურის სიკვდილის შემდეგ, მისმა შვილმა და მემკვიდრემ, ალ-მაჰდიმ, ნერსე შეიწყალა და ქართლში დააბრუნა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ნერსეს შეეხო ამნისტია, რომელიც ალ-მაჰდიმ ხალიფას ტიტულის მიღებისთანავე გამოაცხადა⁷⁷. გათავისუფლებიდან მალე ქართლის ერისმთავარმა ხალიფას რისხვა დაიმსახურა და მას ხაზარეთში გაქცევა მოუწია. ჩრდილოეთში წასვლამდე ნერსემ თავისი ოჯახი აფხაზეთში გახიზნა. ხაზართა ხაკანმა ქართლის ერისმთავარი კარგად მიიღო. ხაზარეთიდან ნერსე აფხაზეთში გადავიდა, სადაც მას ოჯახი დახვდა. აფხაზეთში ნერსემ შეიტყო, რომ ხალიფამ ქართლის ერისმთავრად მისი დისშვილი, გურგენ ერისთავის ძე სტეფანოზი, დანიშნა. როგორც ჩანს, ნერსემ სტეფანოზისა და არაბებისგან გარკვეული გარანტიები მიიღო და თბილისში დაბრუნდა⁷⁸. სწორედ ნერსეს თბილისში დაბრუნების შემდეგ არაბებმა შეიპყრეს და აწამეს აბო თბილელი.

აბოს შესახებ ბევრი არაფერი ვიცით. იოანე საბანისძის თანახმად, აბო წარმო-

⁷⁵ საინტერესოა, რომ გრიგოლ ხანძთელი ნერსეს ოჯახში იზრდებოდა და იყოს ქართლის ერისმთავრის მეუღლის ძმისშვილი (გიორგი მერჩულე, *გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება*, 1987, ქართული მწერლობა, ტომი პირველი, „ნაკადული“, თბილისი, 526).

⁷⁶ იოანე საბანისძე, *ჰაბოს წამება*, 451; ბოგვერაძე ა., *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები*, 293.

⁷⁷ Al-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1609.

⁷⁸ იოანე საბანისძე, *ჰაბოს წამება*, 451-456; ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, 82-83.

შობით არაბი იყო, კარგად განათლებული და ნელსაცხებლების დამზადებაში განსწავლული თვრამეტი წლის ახალგაზრდა. ის 775 წელს ნერსეს ბაღდადიდან ქართლში გამოჰყვა, ქრისტიანობა მიიღო და მოწამეობრივ სიკვდილამდე ერისმთავარს გვერდიდან არ მოშორებია. როგორც ცნობილია, არაბებმა აბო სასტიკად აწამეს და მოკლეს.

იოანე საბანისძის ნაწარმოები, მართალია, მთლიანად აბოს წამებას ეძღვნება, თუმცა იმ ეპოქაში ქართულ-არაბული ურთიერთობის რამდენიმე საინტერესო ასპექტსაც ეხება. პირველ რიგში აღსანიშნავია, რომ ქართლის ერისმთავარს ხალიფა ნიშნავს, ე.ი. ერისმთავარი არაბული ადმინისტრაციის ნაწილია. საინტერესოა ერისმთავრისა და ამირას ურთიერთობა, ისევე, როგორც ერისმთავრის უფლებამოსილებები. როგორც ჩანს, იოანე საბანისძის ნაწარმოების მიხედვით, ერისმთავარი და ამირა პარალელურად მართავენ ქართლს, თუმცა მათი ფუნქციები მკაცრად არის გამოიწველი. შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, რომ ქართლის ერისმთავარს ევალება ადგილობრივი მოსახლეობის მმართველობა და, ამავე დროს, ის არის მათი წარმომადგენელი ამირას კარზე. თავის მხრივ, ამირა არ ერევა ერისმთავრის იურისდიქციის სფეროში და მხოლოდ სახალიფოს გენერალურ პოლიტიკას ატარებს. მსგავსი ვითარება არ არის უცხო არაბული სახალიფოსთვის. მუსლიმთა მიერ დაპყრობილ მიწებზე არამუსლიმი თემების წარმომადგენლები გარკვეული უფლებებით სარგებლობდნენ. სახალიფოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ არამუსლიმებს ეწოდებოდათ ზიმიები და ისინი რელიგიური თავისუფლებისა და გარკვეული ავტონომიის შენარჩუნების სანაცვლოდ ჯიზიის გადასახადს იხდიდნენ⁷⁷⁹. ერისმთავრის გარკვეულ უფლებებზე ის ფაქტი მიუთითებს, რომ როდესაც ამირას ბრძანებით აბო პირველად დაატყვევეს, სტეფანოზმა ის მალე დაიხსნა:

„რამეთუ მცირედ უწინარეს-რე დღეთა ამათ შეიპყრეს ნეტარი ესე მოწამე ქრისტესი და მიიყვანეს იგი მსაჯულსა მის, რომელი იყო ამირად ქალაქსა ტფილისს, და ქრისტეს აღსარებისათვის შეაყენეს იგი საპყრობილესა. ხოლო შემდგომად რამდენთამე დღეთა გამოითხოვა იგი სტეფანოზ, ერისთავმან ქართლისამან და გამოიყვანა საპყრობილით და განუტევა“⁷⁸⁰.

⁷⁷⁹ ჯაფარიძე გ., *ზიმიები, ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი*, თბილისი, 1999, 65-66.

⁷⁸⁰ იოანე საბანისძე, *ჰაბოს წამება*, 457.

როგორც ჩანს, ამირას მოსამართლემ გადაწყვიტა, რომ აბოს საქმე ადგილობრივი თემის იურისდიქციაში ექცეოდა და ბრალდებული სტეფანოზს გადასცა. იოანე საბანისძის თანახმად, მას შემდეგ, რაც ამირას მოსამართლე გამოიცვალა, არაბებმა კვლავ დააკავეს აბო. ამჯერად მსაჯულმა გადაწყვიტა, რომ ისლამიდან განდგომისა და ქრისტიანად მონათვლის საქმე სცდება ერისმთავრის იურისდიქციას და სასამართლო ისლამური კანონების მიხედვით უნდა წარმართულიყო. ამჯერად სტეფანოზმა აბოს ველარ უშველა. როგორც ჩანს, ახალმა მსაჯულმა აბოს დემონსტრაციული დასჯა გადაწყვიტა, რათა ეს მაგალითი ყოფილიყო იმ მუსლიმებისთვის, ვინც ამა თუ იმ მიზეზის გამო, ქრისტიანად მონათვლას გადაწყვეტდა. მსაჯულის გადაწყვეტილებით, აბო სასტიკად აწამეს და მოკლეს.

არაბი მემკვიდრეების თქმით, რეგიონში თავისი ძალაუფლების განმტკიცებისთვის ყოველი არაბი გამგებელი სხვადასხვა ხერხს მიმართავდა. ზოგმა მათგანმა, რეგიონში არაბული ტომები ჩაასახლა, ზოგმა კი მიზნის მისაღწევად ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ სასტიკი და დაუნდობელი ქმედებები არჩია⁷⁸¹. ადგილობრივი მოსახლეობისადმი არაბ მმართველთა დამოკიდებულება აღწერილია როგორც ალ-იაკუბისთან, ასევე ალ-ბალაზორისთან⁷⁸² და ლევონთან⁷⁸³. აღსანიშნავია, რომ ვერც სისასტიკით და ვერც უცხოტომელთა ჩამოსახლებით, არაბებმა საწადელს ვერ მიაღწიეს. ალ-იაკუბის ცნობით ხაზართა შემოსევის შემდეგ, ხალიფა ჰარუნ არ-რაშიდმა არმინიისა და აზერბაიჯანის გამგებლად იაზიდ იბნ მაზიადი დანიშნა, რომელმაც რეგიონს სტაბილურობა მოუტანა და ადგილობრივ მოსახლეობასთან კარგი ურთიერთობა დაამყარა. თუმცა, ხალიფამ იაზიდი მალე ხუზაიმა იბნ ხაზემ ათ-თამიმით შეცვალა, რომელიც ადგილობრივ დიდგვაროვნებს სასტიკად გაუსწორდა. არაბი მემკვიდრის თქმით, ახალმა არაბმა გამგებელმა პატრიკიოსებსა და მეფეთა შვილებს თავები დაატყა. ამის საპასუხოდ ხუზაიმას აუჯანყდა ქართლის მოსახლეობა და წანარები. ხუზაიმა მათ შეებრძოლა, თუმცა ვერ დაამარცხა და მის დასახმარებლად საიდ იბნ ალ-ჰაისამ იბნ შუბა იბნ ზუჰაირ ათ-თამიმი დიდძალი ლაშქრით დაიძრა. დამხმარე ლაშქარმა ქართველებსა

⁷⁸¹ Al-Ya'qubiyī, *Tārīkh al-Ya'qubiyī*, 375.

⁷⁸² Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 296.

⁷⁸³ *История халифов Вардента Гевонда*, 112.

და წანარებს სძლია და ქვეყნიდან გაყარა, გამარჯვებულები კი თბილისში შევიდნენ. ხუზაიმამ არმინიის გამგებლად კიდევ ერთი წელიწადი გაატარა და ჰარუნმა ის გადააყენა⁷⁸⁴. ამ მონაცემებში საინტერესოა რამდენიმე ფაქტი, პირველ რიგში, ვინ დასაჯა ხუზაიმამ სიკვდილით და რა მიზეზით. სამწუხაროდ, ამაზე პასუხს არც ერთი წყარო არ იძლევა. ამ ცნობიდან ასევე ირკვევა, რომ აჯანყდნენ ქართველები და წანარები, ამდენად, შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, რომ ხუზაიმას რეპრესიები კონკრეტულად მათ შეეხო. აჯანყება იმდენად მასშტაბური იყო, რომ ადგილობრივ მმართველს დახმარება დასჭირდა. ცნობა იმის შესახებ, რომ არაბმა სარდალმა ამბოხებულები ქვეყნიდან გაყარა, მოწმობს იმაზე, რომ ქართველთა და წანართა აჯანყება ქართლ-კახეთის საზღვრებს გასცდა. და ბოლოს, წანართა წინა აჯანყების მსგავსად, ამბოხების ჩახშობის შემდეგ არაბი სარდალი თბილისისკენ გაემართა. შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, წანართა აჯანყებებში თბილისის ამირას ხელიც ერია. ამას ადასტურებს შემდგომ განვითარებული მოვლენებიც.

ხალიფა ჰარუნ არ-რაშიდის გარდაცვალების შემდეგ სახალიფო არეულობებმა მოიწვა, რაც საბოლოოდ სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. ბუნებრივია, რომ არეულობები სამხრეთ კავკასიაშიც დაიწყო და მრავალმა ადგილობრივმა მმართველმა უარი განაცხადა ცენტრალური ხელისუფლებისადმი მორჩილებაზე. მათ შორის იყო თბილისის ამირა ისმაილ იბნ შუაბი. ხალიფა ალ-ამინმა მისი დასჯა არმინიის გამგებელ ასად იბნ იაზიდ იბნ მაზიადს დაავალა. იბნ იაზიდმა თბილისის ამირა დააპატიმრა, თუმცა შემდეგ შეიწყალა და გაათავისუფლა⁷⁸⁵.

ალ-იაკუბი მოგვითხრობს, რომ ალ-მამუნის პერიოდში თბილისის ამირა იყო მუჰამედ იბნ ათაბი, რომელიც მალე განუდგა ცენტრალურ ხელისუფლებას. მის წინააღმდეგ გაილაშქრა არმინიის გამგებელმა აბდ ალ-ალაჰ იბნ აჰმად იბნ იაზიდ იბნ უსაიდ ას-სულამიმ, თუმცა წანართა დახმარებით თბილისის ამირამ ის სასტიკად დაამარცხა. ამის შემდეგ, ხალიფა ალ-მამუნმა არმინიაში ხალიდ იბნ იაზიდ იბნ მაზიად აშ-შაიბანი დანიშნა. 829 წელს ხალიდმა ხლათი და ნახიჩევანი გამოიარა და ქსანში დაბანაკდა. იქიდან ხალიდმა თბილისის ამირა მუჰამედ იბნ ათაბი

⁷⁸⁴ Al-Ya'qubyī, *Tārīkh al-Ya'qubyī*, 378.

⁷⁸⁵ ლორთქიფანიძე მ., *ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა*, 496; Al-Ya'qubyī, *Tārīkh al-Ya'qubyī*, 386.

იხმო. მუჰამედი ეახლა ხალიდს და მორჩილება აღუთქვა. შეხვედრისას ხალიდმა ჰკითხა თბილისის ამირას, ემორჩილებოდნენ თუ არა მას წანარები, რაზეც მუჰამედმა იუარა. ამის შემდეგ ხალიდმა წანარები დალაშქრა, დაამარცხა და მშვიდობის სანაცვლოდ კონტრიბუცია დააკისრა⁷⁸⁶.

VIII ს-ის დასაწყისში სამხრეთ კავკასიაში მიმდინარე პროცესებით ისარგებლა აშოტ ბაგრატიონმა და არაბებს განუდგა. როგორც ქართული წყაროებიდან ირკვევა, თავდაპირველად, აშოტი არაბთა სამსახურში იდგა და ემორჩილებოდა როგორც თბილისის ამირას, ისე ბარდავეში მჯდომ არმინიის გამეგებელს: „ხოლო აშოტ კურაპალატი მთავრობდა ქუეყანასა მას შინა და სახლად მისა იყო ბარდავი და ტფილისი, და ჰქონდა მას ქუეყანა, რომელ არს გარემოს მისსა“⁷⁸⁷. შემდეგ აშოტი არაბებს განუდგა, ბიზანტიის იმპერატორისგან კურაპალატის ტიტული მიიღო და ტაოში დამკვიდრდა. ტაოდან აშოტ კურაპალატმა დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარება და შიდა ქართლისთვის ბრძოლა დაიწყო. როგორც მათიანე ქართლისას ავტორი გადმოგვცემს, აშოტის მხარეზე გამოვიდა აფხაზთა მეფე, ხოლო მათ დაუპირისპირდნენ კახეთის მთავარი გრიგოლი, თბილისის ამირა, მთიულეები და წანარები. ბრძოლა აშოტ კურაპალატის გამარჯვებით დასრულდა და მან დაიმორჩილა მიწები კლარჯეთიდან ქსნამდე⁷⁸⁸:

„მას ჟამსა გამოილაშქრა აშოტ კურაპალატმან, და უშუელა თევდოსი. აფხაზთა მეფემან, ძემან მეორისა ლეონისმან, რომელი-იგი სიძე იყო აშოტ კურაპალატისა. მოვიდა გრიგოლ კახეთით, და გრიგოლს უშუელეს მთიულთა და წანართა და ამირამან ტფილელმან. და შეიბნეს ქსანსა ზედა აშოტ და გრიგოლ. გააქციეს გრიგოლ, მთავარი კახეთისა, და დაიპყრეს ქუეყანა, რომელი ჰქონდა ქართლისაგან, და დაიპყრა აშოტ კლარჯეთითგან ვიდრე ქსნამდე“⁷⁸⁹.

⁷⁸⁶ Al-Ya'qubiyī, *Tārīkh al-Ya'qubiyī*, 422.

⁷⁸⁷ სუმბატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, 376.

⁷⁸⁸ ამ პერიოდში ქსანი მნიშვნელოვანი პუნქტი ჩანს. სამუშაოდ, ზუსტად არაფერია ცნობილი თბილისის საამიროსა თუ კახეთის საქორეპისკოპოსოს კუთვნილი ტერიტორიების შესახებ. შეიძლება, ვივარაუდოთ, რომ აშოტის ამ ლაშქრობის შემდეგ სწორედ ქსანზე დადგინდა სამღვარი თბილისის საამიროსა ან კახეთსა და აშოტის სამეფოს შორის.

⁷⁸⁹ *მატიანე ქართლისა*, 252-253.

როგორც ამ ცნობიდან ირკვევა, თბილისის ამირა უკვე მოქმედებს არა როგორც ხალიფას წარმომადგენელი, არამედ როგორც ერთ-ერთი დამოუკიდებელი მთავარი, მას ჰყავს როგორც ადგილობრივი მოკავშირეები, ისე მოწინააღმდეგეები და ის ლოკალურ დაპირისპირებებში აქტიურ მონაწილეობას იღებს. ამასთან, ქართული წყარო ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომ თბილისის ამირები, კახეთის მოსახლეობა და წანარები მოკავშირეები იყვნენ და ხშირად გამოდიოდნენ ერთმანეთის დასახმარებლად. ეს ყველაფერი ხდება იმ მოკლე პერიოდში, როდესაც – ალ-ი-კუბის ცნობით – არმინიაში სუსტი გამგებელია და ქვეყანა არეულობებმა მოიცვა⁷⁹⁰.

სუმბატ დავითის ძის ცნობით, აშოტმა თავისი მმართველობა გაცილებით უფრო ფართო ტერიტორიებზე განავრცო: „და მერმე კულად ეუფლა ქუეყანათა ვიდრე კარამდე ბარდავის ქალაქისა. და მრავალგზის მოსცა ღმერთმან აშოტს კურაპალატსა ძღვეა და დიდი დიდება ბრძოლათა შინა“⁷⁹¹. როგორც ჩანს, ხალიდ იბნ იაზიდის 829 წლის ლაშქრობა მხოლოდ თბილისის ამირასა და წანართა წინააღმდეგ არ ყოფილა მიმართული. შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, რომ არაბი მთავარსარდლის ერთ-ერთი მიზანი აშოტ კურაპალატის შეჩერებაც იყო⁷⁹². ამდენად, ხალიდს ერთდრულად სამი პრობლემა უნდა გადაეტარა: თბილისის ამირას ურჩობა და მისი სავარაუდო კავშირი წანარებთან, წანარების აჯანყება და აშოტ კურაპალატის გაძლიერება. სამივე პრობლემა გადაუდებელ მოგვარებას მოითხოვდა.

როგორც ჩანს, აშოტ კურაპალატმა ხალიდ იბნ იაზიდთან ბრძოლისთვის მზადება დაიწყო. სუმბატ დავითის ძე გვიამბობს, რომ აშოტმა ლაშქრის შეკრება ბრძანა: „და იყო ერთსა შინა ჟამსა, განვიდა აშოტ, რათამცა შეკრიბა ლაშქარი ბრძოლი-

⁷⁹⁰ Al-Ya'qubyyi, *Tārīkh al-Ya'qubyyi*, 422.

⁷⁹¹ სუმბატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონანთა*, 377.

⁷⁹² ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ აშოტ კურაპალატი მოკლეს 826 წელს, რადგან აშოტ კურაპალატის სიკვდილის სწორედ ეს თარიღი აქვს მოტანილი სუმბატ დავითის ძეს (სუმბატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონანთა*, 377). თუმცა, ასევე აღნიშნულია, რომ აშოტ კურაპალატი ხალიდ იბნ იაზიდის ლაშქრობის დროს მოკლეს (ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია* // II, 96). იმ ფაქტს, რომ აშოტ კურაპალატი მოკლეს ხალიდის ლაშქრობის შემდეგ, ადასტურებს მათიანე ქართლისა (მატიანე ქართლისა, 253). მიგვანია, რომ აშოტ კურაპალატი მოკლეს სწორედ 829 წელს და არა 826-ში.

სათვს სარკინობთა⁷⁹³. როგორც სუმატ დავითის ძის, ასევე მათიანე ქართლისას ცნობით, აშოტი არაბებთან ბრძოლაში დამარცხდა და ის ეკლესიაში მოკლეს, თუმცა ავტორები განსხვავებულ დეტალებს გადმოგვცემენ. მათიანე ქართლისას ანონიმი ავტორი მოკლედ მოგვითხრობს, რომ მას შემდეგ, რაც ხალიდ იბნ იაზიდმა აღმოსავლეთ საქართველო დაიპყრო, აშოტ კურაპალატი გარდაბანში, ეკლესიაში მოკლეს: „შემდგომად ამისა მოვიდა ხალილ იაზიდის ძე არაბიელი, და დაიპყრა სომხითი, ქართლი და ჰერეთი. და მოკლეს აშოტ კურაპალატი გარდაბანს, ეკლესიასა შინა, და სისხლი მისი, რომელი მაშინ დაითხია, აწცა იხილვების ვითარცა ახალი⁷⁹⁴. სუმატ დავითის ძე უფრო დეტალურად გადმოგვცემს აშოტის მარცხის ამბავს და გვიამბობს, რომ ის ნიგალის ხევში ღალატით მოკლეს:

„მოვიდა იგი ადგილსა რომელსამე და განავლინა ლაშქრის მაწუეველნი. და ვიდრე არღარა შეკრებულ იყო ლაშქარი იგი მის თანა, დაესხნეს მას სარკინოზნი უცნაურად და აოტეს იგი. წარმოემერთა და მოიწია ჯეცსა ნიგალისასა და იწყო ძებნად ერისა, რათამცა ვითა განიმრავლა ლაშქარი თვსი. და წარმოემართნეს მოსვლად მის წინაშე იგინი, რომელთა მან უბრძანა, ხოლო იგინი მოვიდოდეს კვლად მისსა. მაშინ ვიდრე მოწევნადმდე მათდა კარად მისსა არა უწყოდა აშოტ ზაკუა, მათი, და რაუჰამს მოიწივნეს იგინი კარად მისსა, მაშინლა აგრძნა რად-იგი ეგულვებოდა მათ. და არა ჰყვა მას ერი თვსი თვნიერ მცირედთასა. ვერ წინააღუდგებოდა იგი მათ. ამისვსცა შეივლტოდა აშოტ კურაპალატი ეკლესიად, და მოწყლეს იგი მახვლითა საკურთხეველსა ზედა და შეისუარა საკურთხეველი იგი სასხლითა მისითა, რამეთუ დაკლეს იგი მუნ, ვითარცა ცხოვარი, აღსავალსა საკურთხეველისასა და სისხლი იგი მისი დათხეული დღესცა საჩინოდ სახილველ არს⁷⁹⁵.“

დღეს რთული სათქმელია, თუ სად მოკლეს სინამდვილეში აშოტ კურაპალატი, თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ ორივე ცნობა გარკვეულწილად ავსებდეს ერთმანეთს. მონაცემთა შეჯერების შედეგად, შეგვიძლია, ვივარაუდოთ, რომ აშოტ კურაპალატი მცირე რაზმით ჩავიდა გარდაბანში, სადაც მას ლაშქარი უნდა შე-

⁷⁹³ სუმატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, 377.

⁷⁹⁴ მათიანე ქართლისა, 253.

⁷⁹⁵ სუმატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, 377.

ეკრიბა: „მოვიდა იგი ადგილსა რომელსამე და განავლინა ლაშქრის მაწუეველნი“. თავის მხრივ, არაბები ინფორმირებულები იყვნენ იმის შესახებ, რომ აშოტი გარდაბანში აპირებდა მათ წინააღმდეგ ლაშქრის შეკრებას და როდესაც მას ჯარი არ ეახლა, თავს დაესხნენ და გააქციეს. გარდაბანში განვითარებული მოვლენების შესახებ მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა შეგვიძლია. შესაძლოა, სამხრეთ კავკასიაში ხალიდ იბნ იაზიდის გამოჩენამ თბილისის ამირა მუჰამედ იბნ ათაბი იმდენად შეაშინა, რომ თავდაპირველად მან გადაწყვიტა არაბი მთავარსარდლის წინააღმდეგ, როგორც მოკავშირეები, ასევე მოწინააღმდეგეები, მოემხრო. მან უხმო წანარებს, გარდაბნელებს და აშოტ კურაპალატს, თუმცა მოგვიანებით პოზიცია შეცვალა, ეახლა ხალიდ იბნ იაზიდს, არაბ სარდალს მორჩილება აღუთქვა და ყველა თავისი მოკავშირე გასცა. ეს ნათლად ჩანს ალ-იაკუბის ცნობიდან, სადაც მუჰამედ იბნ ათაბი ღიად აცხადებს უარს წანარებთან⁷⁹⁶ რაიმე სახის კავშირზე. შესაძლოა, სწორედ თბილისის ამირასა და წანარებს ელოდებოდა აშოტი გარდაბანში, თუმცა დახმარების სანაცვლოდ მოწინააღმდეგის რაზმების გაუთვალისწინებელი თავდასხმა მიიღო და ნიგალში გაიქცა. გასაკვირია, რომ აშოტი გარდაბანში დიდი ლაშქრის გარეშე იყო მისული, თუმცა ამის მიზეზი უცნობია. შემდეგ განვითარებული მოვლენები კიდევ უფრო მეტ კითხვებს ბადებენ. როგორც სუმბატ დავითის ძის მონათხრობიდან ვიგებთ, ნიგალში მას ეახლნენ ისინი, ვისაც აშოტმა სალაშქროდ შეკრება უბრძანა. ქართველი მემკვიდრეები სიტყვიდან გამომდინარე, მათ აშოტ კურაპალატის მოკვლა ჰქონდათ ჩაფიქრებული, თუმცა ლაღატის შესახებ აშოტმა მხოლოდ მაშინ შეიტყო, როდესაც მკვლელები ნიგალში მივიდნენ. ვინაიდან აშოტ კურაპალატი ნიგალშიც მცირე რაზმით იყო დაბანაკებული, მკვლელებმა ადვილად აღასრულეს ჩანაფიქრი და ეკლესიაში შეხიზნული ქართველი კურაპალატი მოკლეს. აქ ისმის რიგი კითხვებისა: ვინ იყვნენ ისინი,

⁷⁹⁶ არაბული და სომხური წყაროები წანარებს ზოგჯერ მოიხსენიებენ როგორც ცალკე თემს, ასევე, გარკვეულ შემთხვევებში, გულისხმობენ გარდაბნელებსა და კახეთის მოსახლეობასაც (ცაგარეიშვილი ე., *საქართველოში ბულა თურქის ლაშქრობის საკითხის თვის*, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, მაცნე N 4, 1968, 113; ლორთქიფანიძე მ., *ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა*, 380, 394). არ არის გამორიცხული, რომ ამ შემთხვევაში თბილისის ამირამ ყველა მოკავშირეზე თქვა უარი და მოგვიანებით ხალიდმა არა მხოლოდ წანართა წინააღმდეგ ილაშქრა, არამედ გარდაბანი და კახეთიც მოარბია.

ვისაც აშოტი ჯერ გარდაბანში ელოდებოდა და შემდეგ ვინც ის ნიგალში ღალა-
ტით მოკლეს? რატომ დაბანაკდა აშოტი ნიგალში მცირე რაზმით და არ მოიხმო
ერთგული ჯარი? რატომ არ ელოდა აშოტი ღალატს მას შემდეგაც კი, რაც ის გარ-
დაბანში მიატოვეს? სამწუხაროდ, ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა არსებული მონა-
ცემებიდან ძალიან რთულია და ეს საკითხები ცალკე კვლევას საჭიროებს. ყოველ
შემთხვევაში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თბილისის ამირასთან მოლაპარაკებების
შემდეგ ხალიდმა წანარები დალაშქრა და დაამარცხა. ამავე დროს მათიანე ქარ-
თლისას ავტორი გადმოგვცემს, რომ აშოტ კურაპალატის გარდაცვალების შემდეგ,
მისმა შვილებმა დაკარგეს მამის მიწების დიდი ნაწილი და არაბებისთვის ხარკის
გადახდა დაიწყეს⁷⁹⁷.

როგორც ქართული წყაროებიდან ირკვევა, სამხრეთ კავკასიაში გამარჯვების შემ-
დეგ, ხალიდ იბნ იაზიდმა გადააყენა მუჰამედ იბნ ათაბი თბილისის ამირობიდან
და მის ნაცვლად ალი იბნ შუაბი დანიშნა⁷⁹⁸. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ხალიდის
ლაშქრობა 829 წელს მოხდა, ამდენად ალი იბნ შუაბი თბილისის ამირა 829-830
წლებში გამხდარა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ
ალი, შესაძლოა, ყოფილიყო ხალიფა ალ-ამინის მიერ თბილისის ამირად დანიშ-
ნული ისმაილ იბნ შუაბის ძმა. ამდენად, როგორც ჩანს, თბილისის ამირობა შუ-
აბიანთა გვარის პრეროგატივად იქცა⁷⁹⁹. მართლაც, შემდგომ წლებში თბილისის
ამირას თანამდებობაზე ამ გვარის წარმომადგენლებს ვხედავთ. სწორედ ამიტომ
მიღებულია, რომ თბილისის ამირათა პირველი დინასტია შუაბიანები იყვნენ⁸⁰⁰.

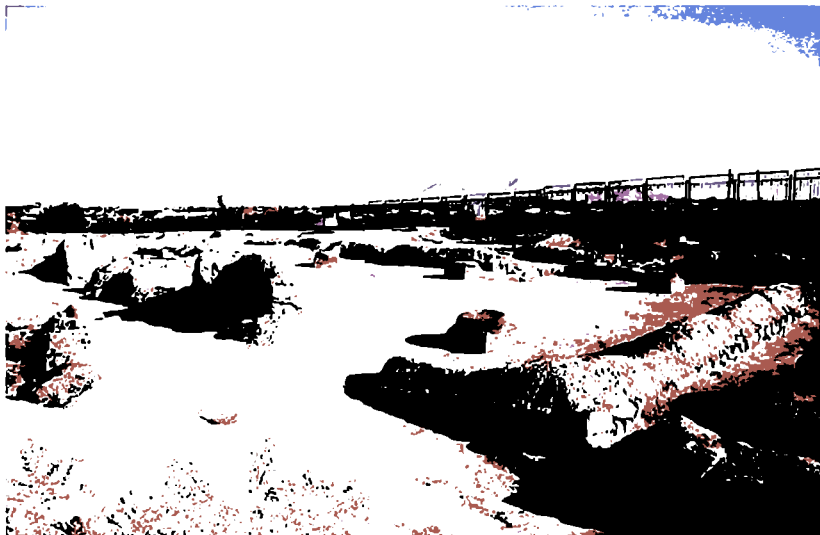
ალი შუაბის ძე დიდხანს არ დარჩენილა თბილისის ამირას თანამდებობაზე და
მალე მის ნაცვლად ისპაკ იბნ ისმაილ აშ-შუაბის ვხედავთ. ის ქართულ წყაროებში
კარგად ცნობილი ამირა საჰაკია. ქართული და არაბული წყაროებიდან ვიგებთ,
რომ ისპაკი აქტიურად ებრძოდა სახალიფოს ცენტრალურ ხელისუფლებას. ალ-
-იაკუბის ცნობით, ხალიფა ალ-მამუნმა, ხალიდ იბნ იაზიდის ნაცვლად, არმინიის
გამგებლად ჯერ აბდ ალაჰ იბნ მასად ალ-ასადი დანიშნა, თუმცა აბდ ალაჰი მალე-

⁷⁹⁷ სუმბატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, 378.

⁷⁹⁸ *მატიანე ქართლისა*, 254.

⁷⁹⁹ *ლორთქიფანიძე მ., ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა*, 497.

⁸⁰⁰ ჯაფარიძე გ., *თბილისის საამირო*, 73.

დვინი

ვე გარდაიცვალა და ქვეყანა არეულობამ მოიცვა. ამის შემდეგ, ხალიფამ არმინიაში ალ-ჰასან იბნ ალი ალ-ბაზალისი გამოგზავნა. ალ-ბაზალისის არეული ქვეყანა დახვდა. ახალმა გამგებელმა ქვეყნის დამორჩილება დაიწყო და დროებით დვინში დაბანაკდა. დვინიდან ალ-ბაზალისიმ თბილისის ამირა ისჰაკს მისწერა და აკრეფილი გაადასახადების მოტანა უბრძანა, რაზეც ისჰაკმა უარით უპასუხა. ალ-ბაზალისი თბილისისკენ დაიძრა, მაშინ ისჰაკი მას ქალაქის სიახლოვეს შეხვდა და ფული მიართვა⁸⁰¹. მიუხედავად ამისა, როგორც ჩანს, ამირა ისჰაკი მალევე კვლავ განუდგა ცენტრალურ ხელისუფლებას. ხალიფა ალ-მუთასიმის დროს, არმინიის გამგებელ მუჰამედ იბნ ხალიდ ბუხარახუზიმ წანარებზე გაილაშქრა და შემდეგ ეგრევე თბილისისკენ გაემართა. ამირა ისჰაკი მას კარგად შეხვდა და მორჩილება აღუთქვა⁸⁰². ბუხარახუზისა და მისი მემკვიდრის, ალი იბნ ალ-ჰუსეინ სიბა ალ-კაისანის დროს სამხრეთ კავკასიაში მდგომარეობა კვლავ დაიძაბა. ამიტომ ხალი-

⁸⁰¹ Al-Ya'qubiyi, *Īrīkh al-Ya'qubiyi*, 422-423.

⁸⁰² იქვე, 435.

ფამ აქ კვლავ ხალიდ იბნ იაზიდი გამოგზავნა. ეს იყო ხალიდის მეორე ლაშქრობა სამხრეთ კავკასიაში. არაბული წყაროები არ იხსენიებენ ხალიდის ლაშქრობის შედეგებს, თუმცა მათიანე ქართლისას მიხედვით თბილისის ამირა ისპაკმა და გარდაბნის მოსახლეობამ ხალიდი სასტიკად დაამარცხეს და უკუაქციეს: „კუალად მეორედ მოვიდა იგივე ხალილ არაბი. შეებნეს გარდაბნელნი გავაზს; და გააქციეს ხალილ, და მოსწყდა სიმრავლე ფრიადი. კუალად დაჯდა ამირად ტფილისს საპაკ ისმაილის ძე“⁸⁰³. რეგიონში არეულობები ხალიფა ალ-ვასიკის დროსაც გაგრძელდა. 842 წელს ხალიფამ აქ ხალიდ იბნ იაზიდი მესამედ გამოგზავნა⁸⁰⁴. ალ-იაკუბის მიხედვით, ხალიდს მრავალმა მმართველმა გაუგზავნა ძვირფასი საჩუქრები, თუმცა მან განაცხადა, რომ საჩუქარს მხოლოდ იმისგან მიიღებდა ვინც მას პირადად ეახლებოდა. აღსანიშნავია, რომ ხალიდმა თბილისის ამირა ისპაკს მისწერა და მასთან ხლება უბრძანა, თუმცა ამირამ ხალიდს უარი შეუთვალა. ხალიდი უმაღლესად ურჩი ამირას დასასჯერად და, ალ-იაკუბის ცნობით, თითქმის ხელთ იგდო ის, თუმცა ავად გახდა და მალევე გარდაიცვალა⁸⁰⁵. მათიანე ქართლისა ასევე იხსენიებს ხალიდის მესამე ლაშქრობას ქართლში, თუმცა ქართველი მემატიანის ცნობით ხალიდი ჭავჭავთვეთა ლაშქრობისას მოკლეს⁸⁰⁶.

ხალიდის სიკვდილის შემდეგ, იმავე 842 წელს, ქართლში ილაშქრა მისმა ძემ, მუჰამედ იბნ ხალიდმა. ალ-იაკუბი მოკლედ იხსენიებს იმ ფაქტს, რომ მუჰამედ იბნ ხალიდი წანარებსა და ისპაკს შეებრძოლა და დაამარცხა⁸⁰⁷. მუჰამედის ლაშქრობის უფრო ფართო, თუმცა, განსხვავებულ ვარიანტს ვკითხულობთ ქართლის ცხოვრებაში. მათიანე ქართლისას ანონიმი ავტორი გადმოგვცემს, რომ როდესაც მუჰამედ იბნ ხალიდმა თბილისის ამირა ისპაკის წინააღმდეგ გაილაშქრა, მას მხარი დაუჭირა აშოტ კურაპალატის ძემ, ბაგრატმა, რისთვისაც მუჰამედმა მას სამართავად ქართლი უბოძა⁸⁰⁸. თბილისის ამირას მხარეზე გამოვიდნენ გარდაბნელნი.

⁸⁰³ მათიანე ქართლისა, 254-255.

⁸⁰⁴ ლორთქიფანიძე მ., ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა, 498.

⁸⁰⁵ Al-Ya'qubiyi, *Tārīkh al-Ya'qubiyi*, 443-444.

⁸⁰⁶ მათიანე ქართლისა, 255.

⁸⁰⁷ Al-Ya'qubiyi, *Tārīkh al-Ya'qubiyi*, 444.

⁸⁰⁸ მათიანე ქართლისა, 255.

ამირა, თავისი ლაშქრით რეხასთან⁸⁰⁹ დაბანაკდა, ხოლო მუჰამედმა და ბაგრატმა უფლისციხე დაიკავეს. ბრძოლა მხარეებს შორის რეხასთან მოხდა, თუმცა ვერც ერთმა მხარემ ვერ გაიმარჯვა და მუჰამედი ბარდავში დაბრუნდა:

„ხოლო ვითარ მოვიდა მოჰამედ ქართლს და მიერთნო მას ბაგრატ კურაპალატი, მაშინ გამოვიდა საჰაკ, ამირა ტფილელი, ლაშქრითა და დადგა რეჟს, ხოლო მოჰამედ და ბაგრატ წარიღეს უფლისციხე. და მოვიდეს კახნი გარდაბნელნი შუელად საჰაკისა; შეიბნენ რეჟს და იყო ბრძოლა მათ შორის: არცა იგინი გაიქცეს და არცა იგინი, ვიდრემდის გაიყარნეს. აიყარა მოჰამედ და წარვიდა ბარდავს⁸¹⁰.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ ქართლის ცხოვრებაში მოტანილი ამბავი უფრო სანდოა, ვიდრე ალ-იაკუბის ცნობა და მუჰამედს თბილისის ამირა არ დაუმარცხებია. ამაზე ნათლად მეტყველებენ შემდგომ განვითარებული მოვლენები⁸¹¹. ხალიფა ალ-მუთავაქილმა მუჰამედ იბნ ხალიდის ნაცვლად არმინიაში მალე აბუ საიდ იბნ იუსუფ ალ-მარვაზი დანიშნა, თუმცა ის მოულოდნელად გარდაიცვალა. აბუ საიდის ნაცვლად ხალიფამ არმინიის გამგებლობა მის შვილს, იუსუფს ჩააბარა⁸¹². არაბული წყაროების მიხედვით, ახალი გამგებელი სასტიკად ექცეოდა ადგილობრივ მოსახლეობას. მან დააპატიმრა სომეხთა დიდი ნახარარი ბაგრატ აშოტის ძე ბაგრატუნი და სამარაში⁸¹³ ხალიფასთან

⁸⁰⁹ რეხას ლოკალიზებასთან დაკავშირებით მეცნიერთა აზრები იყოფა. ნაწილს მიაჩნია, რომ ეს არის ქ. გორთან ახლოს მდებარე სოფელი (ლორთქიფანიძე მ., *ახალი ფოთა-ლური სამთავროების წარმოქმნა*, 498; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 145), თუმცა, მეორე ნაწილი რეხას ლეხურის ხეობაში მოიაზრებს (მერკვილაძე დ., *თბილისის ამირა საჰაკისა და მუჰამედ იბნ ხალიდის ბრძოლის ადგილის ლოკალიზაციისათვის*, ამირანი VII, 2002, 133).

⁸¹⁰ *მატიანე ქართლისა*, 255.

⁸¹¹ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, 97.

⁸¹² Al-Ya'qubiyī, *Tārīkh al-Ya'qubiyī*, 453; Al-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1904; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, VI, 109.

⁸¹³ სამარა – ქალაქი ცენტრალურ ერაყში, რომელიც 836 წელს დააარსა ხალიფა ალ-მუთა-სიმმა. გარკვეული პერიოდის განმავლობაში სამარა იყო აბასიანთა სახალიფოს დედა-ქალაქი (836 – 892 წწ.).

გაგზავნა. იუსიფის სისასტიკემ მოსახლეობის უკმაყოფილება გამოიწვია, რაც მალე აჯანყებაში გადაიზარდა. აჯანყებულებმა დაამარცხეს არაბთა რაზმები, იუსუფი კი მოკლეს⁸¹⁴. ამბოხებულთა წინააღმდეგ ხალიფა ალ-მუთავაქილმა გაგზავნა ბულა ალ-ქაბირი, ქართულ წყაროებში კარგად ცნობილი ბულა თურქი. ბულამ მორბია სომხეთის მიწები და პირი თბილისისკენ იბრუნა. როგორც ქართული, ასევე არაბული წყაროებიდან ვიგებთ, რომ ბულამ თბილისი გადაწვა და სიკვდილით დასაჯა ურჩი ამირა ისჰაკ იბნ ისმაილი:

„მაშინ მოვიდა ბულა თურქი, მონა, ბაღდადით, რომელი გამოეგზავნა ამირ-მუმნასა, სპითა დიდითა: შემუსრა ყოველი სომხითი და ტყუე ყვნა ყოველნი მთავარნი მათნი. და მოვიდა და მოადგა ქალაქსა ტფილისსა, რამეთუ არა მორჩილობდა ამირა სააკ: მოკლა სააკ, შემუსრა ტფილისი, დაწუა ცეცხლითა და მოაოჯრნა ყოველნი მხარენი მისნი“⁸¹⁵.

ალ-იაკუბის თქმით, ბულამ ამირა ისჰაკს მისწერა და მასთან ხლება უბრძანა. ბულას წერილზე თბილისის ამირამ უპასუხა, რომ თუ მას სურდა, ფულითა და ცოცხალი ძალით მოამარაგებდა, თუმცა ხლებამე უარი შემოუთვალა: „არასდროს ფიქრად არ მომსვლია ხალიფას მორჩილებიდან გამოსვლა. თუ ფული გნებავთ, ინებეთ, ხალხითაც დაგეხმარებით, მოსვლით კი ვერ მოვალ“⁸¹⁶. მხოლოდ ამის შემდეგ დალაშქრა ბულამ თბილისი, ამირა სიკვდილით დასაჯა და მისი მოკვეთილი თავი ხალიფას გაუგზავნა⁸¹⁷.

ბულა თურქის მიერ თბილისის აღება ყველაზე დეტალურად ატ-ტაბარის აქვს აღწერილი. არაბი მემატიანე გადმოგვცემს, რომ:

„შემდეგ დადგა 238⁸¹⁸ წელი. მოთხრობა იმ ამბებისა, რომელთაც ადგილი ჰქონდა ამ წელს. ამ ამბავთაგანია ბულას გამარჯვება ისჰაკ იბნ ისმაილზე, ბანუ ომეი-

⁸¹⁴ Al-Balāzuryī, *Futūḥ al-buldān*, 297; Aḡ-Ṭabaryī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1905; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, VI, 111.

⁸¹⁵ *მატიანე ქართლისა*, 256.

⁸¹⁶ თარგმანი ბენიამინ სილაგაძისა. სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 148.

⁸¹⁷ Al-Yaʿqubyī, *Tārīkh al-Yaʿqubyī*, 454.

⁸¹⁸ ჩვ. წ. 852/853 წ.

ას მაგლაზე, თბილისში და (ამბავი იმის შესახებ, თუ როგორ) დაწვანდა 'გულ-გან', თბილისის მედინა. მოთხრობა ამბისა იმის შესახებ, თუ როგორ იყო ეს ბუნება მხრივ.

გადმოსცემენ, რომ როდესაც ბულა გაემგზავრა დაბილს⁸¹⁹ იუსუფ იბნ ნუზრან-დის მკვლელთა მოკვლის საბაბით, რომელნიც იყვნენ არმენიის მცხოვრებლები. გან, გაჩერდა ის (ბულა) იქ (დაბილს) ერთ თვეს. ხოლო 238 წ. რაბი'-ულ-ავევლის თვის 10 რიცხვს⁸²⁰, შაბათს, გაგზავნა ბულამ ზირრაქ ათ-თურქი, რომელმაც გადალახა მტკვარი. ის (მტკვარი), მსგავსად ას-სარასი ბაღდადში, დიდი მდინარეა და უფრო დიდია. ის (მტკვარი) არაა მედინის შუა. თბილისი დასავლეთის ნაპირზეა, სოლდებილი⁸²¹ – აღმოსავლეთის ნაპირზე. ბულას სამხედრო ბანაკი (განლაგებული) იყო აღმოსავლეთით (ანუ აღმოსავლეთ ნაპირზე). ზირრაქმა გადალახა მტკვარი თბილისის მაიდანთან. თბილისს აქვს ხუთი კარი: მაიდანის კარი, კარის კარი, მცირე (პატარა) კარი, რაბადის კარი და სოლდებილის კარი. მდინარე მტკვარი მედინასთან იმყოფება.

გაგზავნა ბულამ აგრეთვე აბუ-ლ-აბბას ალ-ვასი ან-ნასრანი არმენიის არაბ და არაარაბ მცხოვრებლებთან. მიიყვანა ზირრაქმა ისინი (იმ ადგილს), რომელიც მაიდანს ეკვრის, ხოლო აბუ-ლ-აბბასმა – (იმ ადგილს), რომელიც რაბადის კარს ეკვრის. გაემართა ისპაკ იბნ ისმაილი ზირრაქის წინააღმდეგ და გაუმართა ბრძოლა. ბულა იდგა სოლდებილის მოსაზღვრე ბორცვზე, რომელიც დაჭყურებდა მედინას⁸²², იმისათვის, რომ ენახა, თუ რას გააკეთებდნენ ზირ-

⁸¹⁹ დვინი

⁸²⁰ ჩვ. წ. 852 წლის 30 აგვისტო

⁸²¹ სოლდებილის ლოკალიზებასთან დაკავშირებით მეცნიერთა აზრი იყოფა, ზოგს ის ცალკე ქალაქად მიაჩნია, ზოგს – თბილისის ნაწილად, ზოგსაც მიაჩნია, რომ ეს არის იგივე საგოდებელი, ადგილი, სადაც აბო თბილელი ეწამა. სოლდებილის გეოგრაფიასთან დაკავშირებით იხ.: ლორთქიფანიძე მ., *ძველი თბილისის ისტორიული გეოგრაფიიდან (სოლდებილი)*, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 30, თბილისი, 1954; ცქიტიშვილი ო., *ძველი თბილისის ისტორიიდან (ისნის საკითხისთვის)*, მაცნე 1963-5.

⁸²² მედინა – არაბული სიტყვა: ქალაქი. გარკვეულ შემთხვევებში შეიძლება აღნიშნავდეს სიმაგრეს (სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 149).

რაქი და აბუ-ლ-აბბასი. გაგზავნა ბულამ ცეცხლის წამკიდებლები (Naffaḥīna⁸²³). წაუკიდეს მათ ცეცხლი მედინას. ის (მედინა აშენებული იყო) ფიჭვის ხისაგან⁸²⁴. დაუბერა ქარმა ფიჭვს. (მაშინ) მიუბრუნდა ისპაკ იბნ ისმაილი მედინას, რომ ენახა (შექმნილი მდგომარეობა). და აი, ცეცხლი მოჰკიდებია მის სასახლესა და მხევლებს. ცეცხლმა გარემოიცვა (აგრეთვე თვით) იგი (ისპაკ იბნ ისმაილი). შემდეგ მივიდნენ მასთან თურქები და მალრიბელნი. დაატყვევეს ის, მისი ძე ომარი და მიჰგვარეს ბულას. ბულამ მიუსაჯა მას (ისპაკ იბნ ისმაილს) სიკვდილი. დააბრუნეს (ისპაკ იბნ ისმაილი) ბაბ ალ-ჰასაქთან⁸²⁵ და მოჰკვეთეს მას იქ თავი ხელფეხშეკრულს. თავი მიუტანეს ბულას, (ხოლო) გვამი ჯვარს აცვეს მტკვარზე. ის (ისპაკ იბნ ისმაილი) იყო ზორბა მოხუცი, ტყლიპით შეღებილი ვეებერთელა თავით, მელოტი, ელამი. მისი თავი ჩამოაცვეს ბაბ ალ-ჰასაქზე. მის მოკვლას განაგებდა ხალიფას მსახური ბულა. მედინაში დაიწვა დაახლოებით 50000 კაცი. ცეცხლი ჩაქრა ერთ დღე-ღამეში, ვინაიდან ფიჭვის ცეცხლს არა აქვს ხანგრძლიობა. დილით თავს დაესხნენ მათ (იგულისხმება მედინას მცხოვრებლებს) მალრიბელნი. დაატყვევეს, ვინც ცოცხალი გადარჩა, (ხოლო) მკვდრები გაძარცვეს. ისპაკის ცოლი იმყოფებოდა სოლდებილში. ის (სოლდებილი) მდებარეობს თბილისის პირდაპირ, აღმოსავლეთ ნაპირზე. ის (სოლდებილი) მედინაა, რომელიც ააგო ხოსრო ანუშირვანმა. ისპაკმა გაამაგრა იგი, გათხარა თხრილი, ჩაასახლა იქ მეომრები ხუვადსელთაგან და სხვ. ბულამ უბოძა მათ გარანტია (იმ პირობით), რომ ისინი დაჰყრიდნენ თავიანთ იარაღს და გაემართებოდნენ, საითკენაც მოისურვებდნენ⁸²⁶.

ატ-ტაბარის ცნობა შეიცავს მნიშვნელოვან ინფორმაციას თბილისის ისტორიუ-

⁸²³ ნაფათიუნ – სპეციალური საარტილერიო დანაყოფი, რომლის წევრებსაც ევალებოდათ ნავთისა და სხვა ფეთქებადი ნივთიერებებისგან დამზადებული ყუმბარებისგან (ბერძნული ცეცხლის ანალოგია) მოწინააღმდეგის დაბომბვა.

⁸²⁴ აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ სომხურ წყაროში თბილისი მოხსენიებულია როგორც „ფაიტარაკან“, ანუ „ხის ქალქი“ სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 154.

⁸²⁵ ჰასაქ – არაბული სიტყვა: ეკალი; ქაცვი. სამწუხაროდ, ატ-ტაბარი ამ კარებს არ იხსენიებს, ამდენად, არსებული მასალით მისი ლოკალიზება ძალზედ რთულია.

⁸²⁶ თარგმანი ოთარ ცქიტიშვილისა. ცქიტიშვილი ო., *ძველი თბილისის ისტორიიდან*, 152-154; Aḡ-Tabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1907.

ლი გეოგრაფიის შესახებ, ეს საკითხები დეტალურად არის განხილული შესაბამის კვლევებში⁸²⁷ და ამაზე აქ აღარ შევჩერდებით.

მიუხედავად იმისა, რომ ატ-ტაბარი ბულა თურქის მიერ თბილისის გადაწვის თარიღად 852 წლის 30 აგვისტოს, შაბათ დღეს ასახელებს, ქართული წყაროების მიხედვით, ეს მომხდარა 853 წლის 5 აგვისტოს, შაბათს⁸²⁸. ამაზე მეტყველებს ატენის სიონის ერთ-ერთი წარწერა:

„თთოვესა აგვისტოსს ეწა: დღესა შაბათსა
ქორონიკონსა ოგსა; ისმაიტელთა წელსა სლთსა:
ქალაქი ტფილისი დაწოვა ბოვლა და შეიპყრა
ამირაჲ საჰაკ და მოკლა: და მასსავე თთოვესა
აგვისტოსა კწესა დღესა შაბათსა-ვე ზირაქ
შეიპყრა კახაჲ და ძჳ მისი თარჯოვჯი⁸²⁹.“

თბილისის გადაწვის შემდეგ ბულას წინააღმდეგ გაილაშქრა აფხაზთა მეფემ. საინტერესოა, რომ ამ დაპირისპირებაში ბულა თურქის მხარეზე გამოდის აშოტ კურაპალატის ძე ბაგრათი:

„და თევდოსი, მეფე აფხაზთა გამოვიდა წინააღმდეგომად მისა, და დადგა კურცხოვს⁸³⁰. ხოლო ბულა, ვითარცა ცნა, წარავლინა ზირაქ, სპასალარი თვსი, და ბაგრათ, ძე აშოტ კურაპალატისა: შეიბნეს და გააქცივნეს აფხაზნი, და მოსწყდა სიმრავლე ურიცხვ. და თევდოსი მეფე წარვიდა მეოტი გზასა დვალეთისასა⁸³¹.“

⁸²⁷ ცქიტიშვილი ო., ძველი თბილისის ისტორიიდან 154-160; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, 152-160.

⁸²⁸ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ სწორედ ატენის სიონის წარწერაშია მოტანილი სწორი თარიღი და ბულა თურქმა თბილისი 853 წელს გადაწვა (ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია* // II, 99; ცაგარეიშვილი ე., *საქართველოში ბულა თურქის ლაშქრობის საკითხისთვის*, 109).

⁸²⁹ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია* // II, 99.

⁸³⁰ კვერცხობი – მდებარეობს შიდა ქართლში, სოფელ ნაბახტევთან.

⁸³¹ *მატიანე ქართლისა*, 256.

აღსანიშნავია, რომ ამ ცნობაში გაპარულია შეცდომა. მეცნიერთა კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ბულა თურქის წინააღმდეგ ილაშქრა არა თეოდოსიმ, არამედ მისმა მემკვიდრემ დემეტრე II-მ⁸³².

ბულას შემდგომი ქმედებების შესახებ გვიამბობს მათიანე ქართლისა. მას შემდეგ, რაც ბულას სარდალმა აფხაზთა მეფე დაამარცხა, მის წინააღმდეგ გარდაბნელები გამოვიდნენ და „ავნეს დიდად ლაშქარსა“. ბულამ გარდაბნელთა დასჯა გადადო და ჩრდილოეთისკენ გაემართა:

„ვითარ ცნა ბულამ, აღიყარა მუნით და მოვიდა ჭართალეთს⁸³³, და დადგა მუნ შინა: აღიყვანნა მთიულთაგან მძევალნი, კაცი სამასი, და ლამობდა შესვლასა ოვსეთად და შევიდა ცხავატამდის⁸³⁴. ხოლო აბულაბაზ⁸³⁵ სომეხთა ერისთავმან და გუარამ აშოტის ძემან მიუწერეს მთიულთა, რათა არა შეეშვან. ხოლო მათ გაწირნეს მძევალნი მათნი. უშუელა ღმერთმან: რამეთუ მოვიდა თოვლი, დაუდგეს წინა და შეებნეს. მოსცა ღმერთმან ძლევა, და მოკუდა ურიცხვ ერი სარკინოზთა⁸³⁶.“ — —

აღ-იაკუბი ადასტურებს ქართლის ცხოვრების ამ ცნობას და წერს, რომ თბილისიდან ბულამ წანართა წინააღმდეგ გაილაშქრა, თუმცა დამარცხდა და უკან გაბრუნდა⁸³⁷. ქართლის ცხოვრების თანახმად, ბულა თურქმა ბარდავში დაიხია, საიდანაც

⁸³² ცაგარეიშვილი ე., *საქართველოში ბულა თურქის ლაშქრობის საკითხისთვის*, 110.

⁸³³ ჭართალეთი – მდებარეობს აღმოსავლეთ საქართველოში, მდინარე მთიულეთის არაგვის შუა წელზე, სოფელ ანანურთან.

⁸³⁴ ცხავატი – სოფელი ქსნის ხეობაში, ახალგორის რაიონში.

⁸³⁵ აბულ აბაზ სომეხთა ერისთავი – იგივე სომეხთა ნახარარი სმბატ ბაგრატუნი. ფორმალურად სმბატი არაბების მხარეზე იბრძოდა, თუმცა ფარულად მათ წინააღმდეგ მოქმედებდა. 855 წელს ბულა თურქი სამარაში დაბრუნდა და მრავალი სომეხი ნახარარი, მათ შორის სმბატ ბაგრატუნი, ტყვედ წაიყვანა. სახალიფოს დედაქალაქში სომეხ დიდგვაროვნებს ისლამის მიღება შესთავაზეს. სმბატმა და რამდენიმე ნახარარმა უარი განაცხადეს და ისინი სიკვდილით დასაჯეს (Тер-Гевондян А.Н., *Армения и Арабский Халифат*, 146, 149).

⁸³⁶ მათიანე ქართლისა, 256.

⁸³⁷ Al-Ya'qubyi, *Tārīkh al-Ya'qubyi*, 454.

გარდაბანი დალაშქრა და მოარბია⁸³⁸. გარდაბანზე ლაშქრობას ატ-ტაბარი და იბნ ალ-ასირი ადასტურებენ და დასძენენ, რომ ბულამ დაატყვევა ამ მხარის პატრიკიოსი⁸³⁹. ატ-ტაბარის მიხედვით, პატრიკიოსის სახელი იყო ალ-კიტრიჯ. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ატ-ტაბარისთან ნახსენები ალ-კიტრიჯი არის იგივე ჰუმად კიტრის ძე, რომელსაც იხსენიებს სოფ. მაჩხანის ეკლესიის ერთ-ერთი წარწერა⁸⁴⁰.

მატიანე ქართლისას მიხედვით, გარდაბნის ალების შემდეგ ბულამ სამხრეთ კავკასიაში ჩამოასახლა ხაზართა და ოსთა რამდენიმე ასეული ოჯახი: „განალო კარი

ნარნარა ბარხანის ეკლესიაზე

დარუბანდისა და გამოიყვანნა ხაზარნი, სახლი სამასი, და დასხნა იგინი შანქორს. დარილანით გამოიყვანნა ოვსნი ვითარ სახლი ასი, და დასხნა იგინი დმანისს, და ენება ზაფხულს შესვლა ოვსთად“. ქართველი მემატიანე დასძენს, რომ ხალიფამ ბულას ქმედება საეჭვოდ მიიჩნია და ის სამხრეთ კავკასიიდან გაიწვია⁸⁴¹. არაბი

⁸³⁸ *მატიანე ქართლისა*, 256.

⁸³⁹ Al-Tabarī. *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*, 1907; Ibn al-Athīr, *Kāmil fi al-Tārīkh*, VI, 116.

⁸⁴⁰ ჩუბინაშვილი გ., VIII – IX საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა ერთი რიგის დათარიღებისთვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XIII, # 7, თბილისი, 1952, 444.

⁸⁴¹ *მატიანე ქართლისა*, 256-257.

მემატინეები არაფერს ამბობენ ბუღას მიერ ხაზართა და ოსთა ჩამოსახლებაზე. ალ-იაკუბი გვიამბობს, რომ წანარეთიდან დაბრუნებულმა ბუღამ ადგილობრივების დაპატიმრება დაიწყო, იმათიც კი, ვისაც შეუვალობა ჰქონდა ბოძებული. შევიწროებულთა ნაწილი ბუღას გაექცა და ბიზანტიელების, ხაზარებისა და სლავთა მთავრებს დახმარებისთვის მიმართა, რის შედეგადაც არაბებს მნიშვნელოვანი საფრთხე შეექმნათ. ამის შესახებ შეიტყო ხალიფამ, გაიწვია ბუღა და მის ადგილას დანიშნა მუჰამედ იბნ ხალიდ იბნ იაზიდ იბნ მაზიად აშ-შაიბანი, რომელმაც ადგილობრივებს შეუვალობა აღუდგინა და ხალხი დაამშვიდა⁸⁴². ბუღას ადგილას მუჰამედ იბნ ხალიდის დანიშვნას ადასტურებს ასევე მათიანე ქართლისა⁸⁴³. ალ-ბალაზორის მიხედვით, ხალიფამ ბუღა თურქი ჰიჯრის 241 წელს (ჩვ.წ. 855/856 წ.) გაიწვია⁸⁴⁴. ბუღა თურქი იყო უკანასკნელი სარდალი, რომელიც ცენტრალურმა ხელისუფლებამ ქართლში გამოგზავნა. IX ს-ის მეორე ნახევრიდან თბილისის საამირო მოქმედებდა როგორც დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული, რადგან ცენტრალურ ხელისუფლებას მისთვის არ ეცალა⁸⁴⁵.

როგორც დავინახეთ, ქართლში დაბრუნდა მუჰამედ იბნ ხალიდი, რომელიც 842 წელს ბაგრატ აშოტის ძის დახმარებით თბილისის ამირა ისჰაკს წარუმატებლად ებრძოდა. ის იყო შაიბანიანთა გვარის თბილისის პირველი ამირა. თბილისის ამირას თანამდებობა მას ეკავა 870 წლამდე, როდესაც ხალიფა ალ-მუთამიდმა ის ისა იბნ აშ-შაიბ აშ-შაიბანით შეცვალა. ისა იბნ აშ-შაიბი მალევე შეცვალა ვინმე იბრაჰიმმა, ხოლო 878 თბილისის ამირად კვლავ მუჰამედ იბნ ხალიდს ვხედავთ⁸⁴⁶:

„მოუვლინა ბუღას (ხალიფამ), რათა დაუტეოს ქართლი ჰუმედს, ხალილის ძესა, და წარვიდა ბუღა, და ამირობდა ჰუმედ, ხალილის ძე. და გარდაადგინა ამირამან მან ჰუმედ და დაადგინა ისე შიხის ძე, ნათესავი ჰუმედისვე. ... და წარვიდა

⁸⁴² Al-Ya'qubiyi, *Tārīkh al-Ya'qubiyi*, 454.

⁸⁴³ მათიანე ქართლისა, 257.

⁸⁴⁴ Al-Balāzurī, *Futūḥ al-buldān*, 297.

⁸⁴⁵ IX ს-ის შუახანებისთვის აბასიანთა სახალიფო დაშლის პირას იმყოფებოდა. იმპერიის მრავალ რეგიონზე ხალიფთა ძალაუფლება აღარ ვრცელდებოდა და იქ დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულების ჩამოყალიბების პროცესი დაიწყო.

⁸⁴⁶ ლორთქიფანიძე მ., *ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა*, 500-501.

ისე, და მოვიდა სხუა ამირა, აბრაჰამ. და მოვიდა კუალად ამირად ხალილის ძე ჰუმედ, და უფროს ნებიერად დაიპყრა ყოველი ესე ქუეყანა; სომხითი, ქართლი და რანი⁸⁴⁷.”

მიუხედავად იმისა, რომ თბილისის ამირებს კვლავ ხალიფა ნიშნავდა, როგორც ჩანს, ბაღდადი უშუალოდ ვეღარ ერეოდა მათ შიდა საქმეებში და ზოგჯერ მათ უსაფრთხოებასაც კი ვერ უზრუნველყოფდა. ამას მოწმობს ის ფაქტი, რომ მუჰამედ იბნ ხალიდის მომდევნო თბილისის ამირა გაბულოცი, გუარამ მამფალმა⁸⁴⁸ შეიპყრო და ბიზანტიელებს გადასცა:

„და წარვიდა ხალილის ძე, და დადგა ამირად კაცი სააკის მონათაგანი, სახელით გაბულოცი. ხოლო გუარამ, ძემან აშოტ კურაპალატისამან, შეიპყრა გაბულოცი და წარსცა საბერძნეთად: რამეთუ განდიდებულ იყო გაბულოცი და დაემორჩილნეს გარდაბნელნი⁸⁴⁹.”

ქართული წყაროს ცნობით, გუარამ მამფალი გარდამავალი უპირატესობით ებრძოდა არაბებს. როგორც ჩანს, თბილისის საამიროს მიწების დაპყრობით მან თავისი სამფლობელოები საგრძნობლად გააფართოვა: „ხოლო გუარამს დაეპყრა ჯავახეთი, თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი და არტანი. და ჰბრძოდა სარკინოზთა: ზოგჯერ სძლეს გუარამ და ზოგჯერ სარკინოზთა“⁸⁵⁰. დღეს არ არის ცნობილი, თუ რა ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა თბილისის ამირას ძალაუფლება, თუმცა, როგორც ჩანს, მან თრიალეთის ნაწილი სწორედ გუარამმა წაართვა არაბებს.

ამირა გაბულოცის შემდეგ თბილისის საამიროს სათავეში ჯაფარიანთა საგვარეულოს ვხედავთ. IX ს-ის 80-იან წლებში თბილისის საამიროს განაგებს ამირა ჯაფარი⁸⁵¹. სწორედ ამირა ჯაფარის პერიოდში მოხდა ქართულ წყაროებში კარ-

⁸⁴⁷ მათიანე ქართლისა, 257.

⁸⁴⁸ გუარამ მამფალი – აშოტ კურაპალატის უმცროსი ძე.

⁸⁴⁹ იქვე, 257.

⁸⁵⁰ იქვე, 257.

⁸⁵¹ ლორთქიფანიძე მ., ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა, 502.

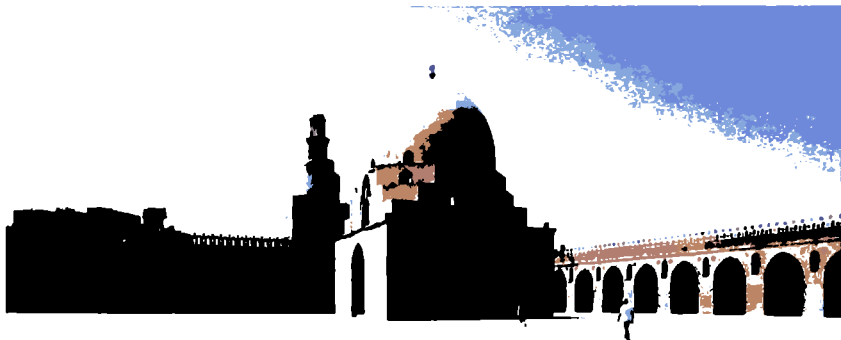
გად ცნობილი აბულკასიმის⁸⁵² ლაშქრობა (909 წ.). აბულკასიმმა მოარბია სომხური სამთავროები, ქართლი და სამცხეშიც კი შეიჭრა, თუმცა ამ ლაშქრობამ არანაირი გავლენა არ მოახდინა სამხრეთ კავკასიის სამთავროთა განვითარებასა და შემდგომ ერთიანი ქართული სამეფოს შექმნის პროცესზე.

VIII – IX სს-ში თბილისის საამირომ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ისლამური სახალიფოს კავკასიურ პოლიტიკაში. თბილისი იყო კავკასიაში ერთ-ერთი საკვანძო პუნქტი, რომლის მეშვეობითაც სახალიფო ჩრდილოეთი საზღვრის გაკონტროლებას ცდილობდა. მიუხედავად იმისა, რომ ხალიფები ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ, რათა მტკიცე ხელით ემართათ ქართლი, თბილისის ამირები მუდამ ცდილობდნენ გარკვეული დამოუკიდებლობის მოპოვებას და ხშირად ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. სახალიფოს დასუსტების შედეგად, X ს-დან, თბილისის ამირები საბოლოოდ გამოვიდნენ ხალიფთა მორჩილებიდან და საამიროს არსებობის დასასრულამდე (1122 წ.) დამოუკიდებელ პოლიტიკას ატარებდნენ.

ეგვიპტე და ფატიმიანები IX – X სს.

861 წელს ხალიფა ალ-მუთავაქილის სიკვდილს მოჰყვა ე.წ. სამარას ანარქია, რასაც მთელი ისლამური სამყაროს ტერიტორიაზე ლოკალური მმართველების, ადგილობრივ ძალებზე დაყრდნობით, დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა მოჰყვა. სახელმწიფო ხაზინა სრულად დაცარიელებული იყო. ამდენად, დიდ პრობლემად იქცა დაქირავებული თურქული წარმოშობის ჯარისკაცებისთვის ხელფასების გადახდა. პრობლემის თავიდან აცილების მიზნით, ხალიფამ თურქ სამხედრო ლიდერებს გადასახადის აკრეფის უფლება მისცა. ამ გადაწყვეტილების შედეგად სახალიფოს სხვადასხვა რეგიონები ფაქტიურად თურქი მთავარსარდლების ხელში გადავიდა. 868 წელს ხალიფა ალ-მუთაზმა ეგვიპტის მმართველობა ვინმე ბაიაქ-ბაქს უბოძა. ამ უკანასკნელმა კი, თავის მხრივ, ამ პროვინციის გამგებლობა თავის

⁸⁵² იუსუფ იბნ აბუ ას-საჯი ასევე ცნობილი, როგორც აბუ ალ-კასიმი. 901 წელს ის აბასიანმა ხალიფამ, ალ-მუთადიდმა (892 – 902 წწ.) არმინია-აზერბაიჯანის გამგებლად დანიშნა.

იბნ ტულუნის მეჩეთი

შვილობილს, აჰმად იბნ ტულუნს⁸⁵³, გადასცა, რომელსაც უნდა ეკონტროლებინა გადასახადების დროული აკრეფა და დანიშნულების ადგილზე გადაგზავნა. აჰმადი თურქული წარმომავლობისა იყო. მამამისი ბუხარაში ცხოვრობდა და სამოქალაქო ომის პერიოდში ალ-მამუნის სამსახურში ჩადგა. აჰმადი დაიბადა 835 წელს. მან სამხედრო განათლება სამარაში მიიღო, ხოლო თეოლოგიური განათლება – ტარსუსში⁸⁵⁴. ამდენად, ცენტრალური აზიიდან გადმოსახლებული თურქული მოდგმის მებრძოლების პირველი თაობისგან განსხვავებით, აჰმადი უკვე არაბულად მოსაუბრე იყო. სავარაუდოდ, სწორედ ამ ფაქტორმა მნიშვნელოვანწილად განაპირობა მისი მომავალი წარმატებები⁸⁵⁵.

IX საუკუნიდან მოყოლებული ერაყში მიმდინარე არეულობების შედეგად ეგვიპ-

⁸⁵³ აჰმად იბნ ტულუნ 835 – 884 – თურქული წარმომავლობის ეგვიპტის მმართველი. ტულუნიანთა დინასტიის დამაარსებელი.

⁸⁵⁴ Bianquis, Th, *Autonomous Egypt from Ibn Tulun to Kafur*, 868 – 969, *The Cambridge History of Egypt. Volume I, Islamic Egypt 640 – 1517*. Edited by Carl F. Petry, Cambridge University Press, 2006, 91.

⁸⁵⁵ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 308.

ტე ეკონომიკური თვალსაზრისით იმდენად მნიშვნელოვანი გახდა სახალიფოსთვის, რომ ამ რეგიონის მთავარი ხაზინადარი დამოუკიდებელი იყო ადგილობრივი მმართველისგან და უშუალოდ ბაღდადს, ან სამარას ემორჩილებოდა. სწორედ ამ გარემოებამ გამოიწვია მძაფრი დაპირისპირება ეგვიპტის ახალ მმართველს, აჰმად იბნ ტულუნსა და ძველ ფინანსურ ადმინისტრაციას შორის. 868 წლის 15 სექტემბერს აჰმადი ეგვიპტეში ჩავიდა. რა თქმა უნდა, ძლიერი მმართველი კატეგორიულად მიუღებელი იყო ადგილობრივი დამოუკიდებელი ფინანსური ადმინისტრაციისთვის. ამ დროს ეგვიპტის მთავარი ხაზინადარი იყო ვინმე იბნ ალ-მუდაბარი, საკმაოდ ჭკვიანი და დაუნდობელი პიროვნება, რომელსაც არ სურდა, რომ ახალგაზრდა გამგებელს მისი ფუნქციები გადაეხარებინა. ოთხი წლის განმავლობაში აჰმადი და ალ-მუდაბარი განუწყვეტელ დაპირისპირებაში იყვნენ ჩართულნი, თუმცა იმ პერიოდში სირიასა და პალესტინაში განვითარებულმა მოვლენებმა უპირატესობა იბნ ტულუნის მხარეზე გადაწონა. კერძოდ, სირია-პალესტინაში მოხდა რამდენიმე ლოკალური აჯანყება, რომლის ჩახშობაც ხალიფა ალ-მუთამიდმა ვერ შეძლო და დასახმარებლად იბნ ტულუნს მიმართა. აჰმადმა ეს შესანიშნავი შესაძლებლობა ხელიდან არ გაუშვა, მთელი ფინანსური ადმინისტრაცია თავის კონტროლს დაუქვემდებარა და გადასახადებიდან მიღებული თანხები საკუთარი ჯარის შესაქმნელად გამოიყენა.

მიუხედავად ამ ყველაფრისა, შეცდომა იქნება იბნ ტულუნის დამოუკიდებელ მმართველად აღქმა, ამ სიტყვის სრული გაგებით. ოფიციალურად ის ხალიფას ნაცვალის იყო ეგვიპტეში. მისი მმართველობის მეთოდებიც აბასიანთა მოდელს ეფუძნებოდა, ანუ იმ ტრადიციებს, რომლის მიხედვითაც თვით იბნ ტულუნი აღიზარდა და მის მიერ აშენებული ახალი უბანი ფუსტატის ჩრდილოეთით, ალ-კატაი, ძალზედ ჰგავდა სამარას, სადაც მეჩეთიც კი სამარას მეჩეთის ანალოგიური იყო.

იბნ ტულუნის ფინანსური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობა გაამყარა ხალიფა ალ-მუთამიდის ზეობის ხანაში სახალიფოში დამყარებულმა ორმმართველობამ. რეალური ძალაუფლება ხალიფას ძმის, ალ-მუვაფაკის, ხელში იყო და ალ-მუთამიდმა ძმის საპირწონე ძალა იბნ ტულუნში დაინახა. ალ-მუვაფაკისთვის მსგავსი კოალიციის არსებობა კატეგორიულად მიუღებელი იყო, თუმცა ის დაკავებული იყო

ბანჯების⁸⁵⁶ აჯანყების ჩახშობით და ვერაფერი მოიმოქმედა იბნ ტულუნის წინააღმდეგ.

იბნ ტულუნის მმართველობის ეპოქა ეგვიპტეში გამოირჩეოდა სიმშვიდითა და აღმავლობით. ის კარგად ხვდებოდა, რომ არსებული მდგომარეობის შენარჩუნებისთვის პირველ რიგში აუცილებელი იყო სირია-პალესტინაში სტაბილური სიტუაციის დამყარება. ამდენად, აჰმადმა მთელი თავისი დიპლომატიური თუ სამხედრო ძალისხმევა ამ რეგიონში საკუთარი ძალაუფლების განმტკიცებას მიმართა. 877 წელს ალ-მუვაფაკმა გადაწყვიტა ეგვიპტის დამორჩილება, რათა ამ რეგიონის რესურსები ბანჯებთან ბრძოლისთვის გამოეყენებინა და იბნ ტულუნის წინააღმდეგ თავისი თურქი სარდალი, მუსა იბნ ბულა⁸⁵⁷, გაგზავნა. მუსა დამარცხდა და იბნ ტულუნი კონტრშეტევაზე გადავიდა. მას მიეცა შესანიშნავი შესაძლებლობა შესულიყო სირიაში და ბიზანტიის წინააღმდეგ ჯიჰადში მონაწილეობა მიეღო, რაც ამ რეგიონში დამკვიდრების გასამართლებელი არგუმენტი იქნებოდა. პირველი წარმატების მიუხედავად, იბნ ტულუნს მალე მოუწია ეგვიპტეში დაბრუნება, რათა მისი შვილის, აბასის, მიერ დაწყებული აჯანყება ჩაეხშო⁸⁵⁸. 882 წელს იბნ ტულუნი შეეცადა ხალიფა ალ-მუთამიდი დაეყოლიებინა გადასულიყო ფუსტატში, რათა თავისი ძმის გავლენას მოშორებოდა, თუმცა ეს გეგმა ჩაიშალა და მათ შორის ურთიერთობის გაფუჭება გამოიწვია. თავის მხრივ ალ-მუვაფაკი მიხვდა,

⁸⁵⁶ აზ-ზანჯი აზ-ზინჯი. შავკანიანები. 869 – 883 წწ. სამხრეთ ერაყში მოხდა შავკანიანთა დიდი აჯანყება, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ალი იბნ მუჰამედ აზ-ზანჯი (Popovic A., *al-Zandj*, The Encyclopedia of Islam. New Edition. Prepared by a number of leading orientalis. Edited by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs. Under the patronage of the International Union of Academics. Volume XI, Brill, Leiden, 2002, 444 – 446).

⁸⁵⁷ მუსა იბნ ბულა (გარდ. 877 წ) – თურქული წარმომავლობის მთავარსარდალი, ბულა ალ-ქაბირის (ქართულ წყაროებში ბულა თურქი) შვილი.

⁸⁵⁸ Hassan, Z. M., *Ahmad b. Tulun*, The Encyclopedia of Islam. New edition. Prepared by a number of leading orientalis. Edited by an additorial committee consisting of H.A.R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht. Assisted by S.M. Stern as secretary General (pp. 1-320). B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Assisted by C. Dumont and R.M. Savory as editorial secretaries (pp. 321-1359). Under the patronage of The International Union of Academics. Volume I A-B, Brill, Leiden 1986, 278.

რომ აუცილებელი იყო ეგვიპტის გამგებელთან კარგი ურთიერთობის დამყარება და მასთან მოლაპარაკებები დაიწყო, თუმცა იბნ ტულუნი მალე გარდაიცვალა. დიდი ძალაუფლების მიუხედავად, ეგვიპტის ეს გამორჩენილი მმართველი არასდროს უარყოფდა აბასიანი ხალიფას ქვეშევრდომობას და გარკვეულ თანხებსაც აგზავნიდა სახალიფოს ხაზინაში. მიუხედავად იმისა, რომ იბნ ტულუნის ზეობის ხანას დაემთხვა მრავალი არეულობა და ორმმართველობა, ის იყო ძალზედ მნიშვნელოვანი რეგიონული მმართველი და მას არასდროს ჰქონია პრეტენზია დამოუკიდებლობაზე⁸⁵⁹. იბნ ტულუნის გარდაცვალების შემდეგ ეგვიპტის მმართველი გახდა მისი შვილი, ხუმარავაიჰი. ალ-მუვაფაკი შეეცადა მისი ახალგაზრდობითა და გამოუცდელობით ესარებლა და ეგვიპტე ხელში ჩაეგდო. სამწლიანი დაპირისპირების შემდეგ, 886 წელს მხარეები საბოლოო შეთანხმებამდე მივიდნენ, რომლის მიხედვითაც ხუმარავაიჰს აბასიანი ხალიფასთვის მორჩილება უნდა აღეთქვა და ყოველწლიურად 300 000 დინარი გადაეგზავნა სახალიფოს ხაზინაში, რის ნაცვლადაც ის ინარჩუნებდა ხელისუფლებას ეგვიპტეში, სირიასა და ჯაზირას⁸⁶⁰ დასავლეთ ნაწილზე. 892 წელს აბასინთა ტახტზე ავიდა ალ-მუვაფაკის შვილი ალ-მუთადიდი⁸⁶¹, რომელსაც ბევრი არაფერი შეუცვლია არსებულ შეთანხმებაში, გარდა იმისა, რომ ტულუნიანებმა დაკარგეს ძალაუფლება ჯაზირას რეგიონში.

იბნ ტულუნის გარდაცვალების შემდეგ მის მიერ შექმნილი ჯარი ხუმარავაიჰის ხელში გადავიდა. მან თავის მხრივ, ეგვიპტეში მცხოვრები ბედუინები დაიქირავა და მათგან პირადი გვარდია ჩამოაყალიბა. მისი მმართველობის პერიოდი ხშირად განიხილება, როგორც ზღვარგადასული ფუფუნების ხანა, რასაც შედეგად დაცემის ეპოქა მოჰყვა. თუმცა, მხარდი ფინანსური პრობლემები მხოლოდ ხუმარავაიჰის ახირებების ბრალი არ იყო, რადგან ტულუნიანთა სამეფო ადმინისტრაცია აგებული იყო აბასიანთა მოდელზე და ზუსტად იგივე სისუსტეები ახასიათებდა, რაც სამარას ადმინისტრაციას. კერძოდ, ძალზე რთული იყო უზარმაზარი და ხშირად უმოქმედო რეგულარული ჯარის შენახვა. ეგვიპტის ყველა ფინანსური პრობლემის გადაჭრა დაეკისრა ერაყული წარმომავლობის ვინმე ალი იბნ აჰმად

⁸⁵⁹ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 309.

⁸⁶⁰ ჯაზირა – ჩრდილოეთ მესოპოტამია.

⁸⁶¹ ალ-მუთადიდი – აბასიანი ხალიფა 892 – 902 წწ.

ალ-მაზარაის, რომლის მცდელობების მიუხედავად, 896 წ. ხუმარავაიპის მკვლელობის მომენტისთვის ეგვიპტის ხაზინა სრულიად ცარიელი აღმოჩნდა. ყველაფერი ამის მიუხედავად, ხუმარავაიპის თორმეტწლიანი მმართველობა საკმაოდ მშვიდობიანი იყო არა მხოლოდ ეგვიპტეში, არამედ სირიაშიც. მისი სიკვდილის შემდეგ ტულუნიანთა საგვარეულოს ძალაუფლებისგან თითქმის აღარაფერი შემორჩა. თავიდან ხელისუფლება ხუმარავაიპის ახალგაზრდა ვაჟის, ჯაიშის ხელში გადავიდა. შემდეგ ჯაიში მისმა ძმამ ჰარუნმა გადააყენა და თვითონ ავიდა ტახტზე. თუმცა, ვერც ერთმა მათგანმა ნომინალური დამოუკიდებლობაც კი ვერ შეინარჩუნა. 905 წელს აბასიანი ხალიფას სარდალი, მუჰამედ იბნ სულეიმანი, ფუსტატში შეიჭრა, რითაც დასრულდა ტულუნიანთა საგვარეულოს მმართველობა. ტულუნიანთა ხელისუფლებაში ყოფნის ხანმოკლე პერიოდმა ნათლად წარმოაჩინა, რომ ძლიერი მმართველის ხელში, კარგად ორგანიზებულ ადმინისტრაციულ აპარატსა და ჯარს თუ შექმნიდა, ეგვიპტეს შეეძლო გამხდარიყო მნიშვნელოვანი რეგიონული ცენტრი⁸⁶².

აბასიანთა უშუალო მმართველობის აღდგენას ეგვიპტისთვის მშვიდობა და სტაბილურობა არ მოუტანია. მისი მდიდარი რესურსები ისევ რეგიონის საზღვრებს გარეთ გაედინებოდა. ფინანსური ადმინისტრაცია კვლავ მაზარაის ოჯახის ხელში აღმოჩნდა, ხოლო პოლიტიკური მმართველები თურქული წარმომავლობის სარდლები იყვნენ, რომელთაგან ვერც ერთმა ვერ შეძლო მეტნაკლებად ხანგრძლივი დროის განმავლობაში შეენარჩუნებინა ხელისუფლება. როგორც ჩანს, ბალდადი ეგვიპტის მმართველებს სწორედ იმდენ თავისუფლებას აძლევდა, რამდენიც მათ საშუალებას არ მისცემდა იბნ ტულუნის ქმედებები გაემორეებინათ. ადგილობრივი მმართველების არასტაბილურობის გარდა, ეგვიპტეს გარე საფრთხეებიც ემუქრებოდა. კერძოდ, 909 წელს თუნისში დამკვიდრებულმა ფატიმიანებმა რამდენჯერმე სცადეს ეგვიპტის დაპყრობა. ამ მცდელობების აღსაკვეთად, აბასიანმა ხალიფამ, ალ-მუკთადირმა⁸⁶³ ეგვიპტეში თავისი ცნობილი მხედართმთავარი, მუნისი გაგზავნა, რათა მას პირადად წარემართა კამპანია ფატიმიანთა წინააღმდეგ, რადგანაც ადგილობრივ მმართველებს დაწესებული შეზღუდვების გამო, არ

⁸⁶² Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 310.

⁸⁶³ ალ-მუკთადირი – აბასიანი ხალიფა 908 – 932 წწ.

შქონდათ ასეთ ძლიერ მეტოქესთან გამკლავების შესაძლებლობა.

აბასიანთა ხელისუფლება ეგვიპტეში ძალზედ მერყევი იყო და ხალიფა ალ-მუკ-თადირის მმართველობის ბოლო წლებში საერთოდ დასრულდა. ეგვიპტის მმართველობა ხელში ჩაიგდო ირანული წარმოშობის სარდალმა, მუჰამედ იბნ ტულჯ-მა⁸⁶⁴. მუჰამედის პაპა ფერგანადან სამარაში გადავიდა, სადაც აბასიანთა სამსახურში ჩადგა. აღსანიშნავია, რომ ის იბნ ტულუნის მამის თანამედროვე იყო. მისი შვილი, ტულჯი, ტულუნიანებს ემსახურებოდა და მათი სახელით ალემოსა და დამასკოს განაგებდა. შემდგომ ის მუჰამედ იბნ სულეიმანსა და აბასიანთა ჯარს შეუერთდა უკანასკნელი ტულუნიანი მმართველის წინააღმდეგ წამოწყებულ კამპანიაში. მოგვიანებით, 906 წელს ის საპყრობილეში გარდაიცვალა. ტულჯის შვილი მუჰამედი, რომელიც, სავარაუდოდ, 882 წელს ბაღდადში დაიბადა, მამის სიკვდილის შემდეგ ეგვიპტის თურქი მმართველის, თაქინის, სამსახურში ჩადგა. 918 წელს ეგვიპტეში აბასიანთა სარდალი მუნისი ჩავიდა, რათა ფატიმიანთა შეტევა მოეგერიებინა და იბნ ტულჯმა ხელიდან არ გაუშვა შესაძლებლობა, ხლებოდა და პირადად გაეცნო ეს ძლევაშობილი მხედართმთავარი, რომლის მფარველობა ძალზედ მნიშვნელოვანი იყო. 928 წელს იბნ ტულჯს თაქინთან კონფლიქტი მოუვიდა, თუმცა მუნისის მფარველობის შედეგად ის ამავე წელს პალესტინის, ხოლო სამი წლის შემდეგ, დამასკოს გამგებლად დაინიშნა⁸⁶⁵. 933 წელს თაქინი გარდაიცვალა და იბნ ტულჯი ეგვიპტის გამგებელი გახდა, თუმცა დიდხანს არ შეუნარჩუნებია ეს თანამდებობა. მუნისმა ხალიფას კეთილგანწყობა დაკარგა და ეგვიპტის მმართველად ვინმე აჰმად იბნ ქაილაღალი დაინიშნა. ეს უკანასკნელი ძალზე სუსტი მმართველი აღმოჩნდა და მისი თანამდებობა კვლავ იბნ ტულჯს დაუბრუნეს⁸⁶⁶.

ეგვიპტის მმართველობის მეორედ ხელში ჩაგდების შემდეგ იბნ ტულჯს დრო და ძალა არ დაუკლია, რომ თავისი კონტროლი მთელს ეგვიპტეზე გაეგრძელებინა. მისი წინამორბედი იბნ ქაილაღალი ფატიმიანებთან გაიქცა, ხოლო თაქინის შვილი მუჰამედი და მახარაის ოჯახი იბნ ტულჯმა ადვილად დაამარცხა. ფატიმიანთა

⁸⁶⁴ მუჰამედ იბნ ტულჯ (882 – 946 წწ) – ეგვიპტის მმართველი; იხშიდიანთა დინასტიის დამაარსებელი.

⁸⁶⁵ Bianquis Th., *Autonomous Egypt*, 112.

⁸⁶⁶ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 311.

მხრიდან წამოსულმა საფრთხემ გარკვეულწილად ხელი შეუწყო იბნ ტულჯს ხელისუფლება განემტკიცებინა. ის ინარჩუნებდა აბასიანთა მიმართ მორჩილებას და ამის საპასუხოდ, აბასიანმა ხალიფამ მას ოფიციალურად დაუმტკიცა ეგვიპტის მმართველის თანამდებობა და ფერგანას მეფეთა ტიტული „იხშიდი“ უბოძა. იბნ ტულუნის მსგავსად, იბნ ტულჯმაც დაიწყო ძლიერი ჯარის ფორმირება, რისთვისაც მრავალი შავკანიანი და თურქი მოქირავნე მიიწვია. მიუხედავად არა ერთი მცდელობისა, იბნ ტულჯი იმდენად წარმატებული ვერ აღმოჩნდა, როგორც იბნ ტულუნი. მას მოუწია მოლაპარაკებები გაემართა ალექსოს ჰამდანიან გამგებელთან – საიფ ად-დავლასთან⁸⁶⁷, რომელიც ალექსოს გარდა, განაგებდა ჰომსსა და ანტიოქიას. ეს ტერიტორიები თავის დროზე იბნ ტულუნის კონტროლის ქვეშ იყო, მაშინ, როდესაც იბნ ტულჯის მმართველობა სირიაში მხოლოდ დამასკოსა და ჰალესტინაზე ვრცელდებოდა. მისი ერთადერთი მცდელობა, ჩარეულიყო დანარჩენი ისლამური სამყაროს საქმეებში 944 წელს მოხდა, როდესაც ის აბასიანთა ხალიფას, ალ-მუთაკის⁸⁶⁸ რაკაში შეხვდა და შეეცადა დაერწმუნებინა, ეგვიპტეში გადასულიყო. სწორედ ისევე, როგორც მანამდე იბნ ტულუნი შეეცადა დაერწმუნებინა ალ-მუთამიდი გადასულიყო ფუსტატში. იბნ ტულჯის შეგონებების მიუხედავად, ხალიფა ერაყში დარჩა, სადაც ის ცოტა ხანში გადააყენეს და თვალები დასთხარეს⁸⁶⁹.

იბნ ტულჯი გარდაიცვალა 946 წელს, თუმცა, მანამდე, 944 წელს აბასიანთა ხალიფას მოელაპარაკა, რომ მას ეგვიპტე ოცდაათი წლის განმავლობაში უნდა ემართა, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ ხელისუფლება მის შვილებს უნდა გადასცემოდა მემკვიდრეობით. მართლაც, იბნ ტულჯის გარდაცვალების შემდეგ ეგვიპტის მმართველობა მისი მცირეწლოვანი ვაჟის, უნუჯურის, ხელში გადავიდა, თუმცა რეალური ძალაუფლება მის შავკანიან საჭურის მეურვეს, ქაფურს ეპყრა. ეს მრავალმხრივ ნიჭიერი პიროვნება ოცდაათი წლის განმავლობაში მართავდა ეგვიპტეს. 961 წელს უნუჯური გარდაიცვალა და ეგვიპტის ნომინალური ხელისუფალი გახდა მისი უმცროსი ძმა, ალი, რომელიც აგრეთვე ქაფურის მარიონეტი იყო. 966 წელს

⁸⁶⁷ საიფ ად-დავლა აბუ ალ-ჰასან იბნ ჰამდან 916 – 967 წწ – ჩრდილოეთი სირიის მმართველი 945 – 967 წწ.

⁸⁶⁸ ალ-მუთააკი – აბასიანი ხალიფა 940 – 944 წწ.

⁸⁶⁹ Bianquis, Th., *Autonomous Egypt*, 113.

ალი გარდაიცვალა და ქაფურმა თავი ეგვიპტის ოფიციალურ მმართველად გამოაცხადა, თუმცა ორი წლის შემდეგ ისიც გარდაიცვალა⁸⁷⁰.

ტულუნიანებისა და იხშიდიანების მმართველობას მრავალი პარალელი მოეძებნება. ორივე ოფიციალურად აბასიანთა ხალიფას ემორჩილებოდა. ორივე ცდილობდა, შეექმნა ძლიერი ჯარი, რომელიც ეგვიპტის საზღვრებს გარედან მოყვანილი მონებითა და მოქირავნეებით იყო დაკომპლექტებული. როგორც ტულუნიანები, ასევე იხშიდიანები ძალას არ იშურებდნენ, რათა ეგვიპტის უმდიდრესი რესურსების საზღვრებს გარეთ გადინება აღეკვეთათ. სწორედ ასეთი საფუძველი დახვდათ ფატიმიანებს, როდესაც მათ 969 წელს ეგვიპტე დაიპყრეს⁸⁷¹.

X საუკუნის დასაწყისში ისმაილიტმა იმამმა (ისმაილიზმი შიიზმის ერთ-ერთი მიმდინარეობაა), უბაიდ ალაჰმა⁸⁷², ჩრდილოეთ აფრიკაში ახალი სახელმწიფო შექმნა, რომელიც ორი საუკუნის განმავლობაში წარმატებით უწყევდა კონკურენციას აბასიანთა სახალიფოს. უბაიდ ალაჰის უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა აბასიანების დამხობა და ბაღდადის დაკავება, ამდენად, მან ძირითადი ყურადღება აღმოსავლეთს დაუთმო. ბაღდადისკენ მიმავალ გზაზე ფატიმიანებს ჯერ ეგვიპტე უნდა დაეპყროთ. რა თქმა უნდა, ამ მიზნის მისაღწევად აუცილებელი იყო ძლიერი და კარგად ორგანიზებული ჯარისა და ფლოტის შექმნა, ხოლო იმ პერიოდში ფატიმიანი ხალიფას განკარგულებაში მხოლოდ ბერბერთა რაზმები იყო, რომლებიც, მართალია, ყაჩაღურ თავდასხმებში კარგად იყვნენ გამოწვრთნილები, მაგრამ ტაქტიკური და გრძელვადიანი ომის წარმოებაზე წარმოდგენაც არ ჰქონიათ. მიუხედავად იმისა, რომ დროთა განმავლობაში ფატიმიანებმა შეძლეს ძლიერი ფლოტის ჩამოყალიბება, მათ მიერ ეგვიპტეზე განხორციელებული პირველი სამი შეტევა (914 წ., 919 წ. და 935 წ.) წარუმატებელი აღმოჩნდა.

953 წელს ფატიმიანთა ტახტზე ავიდა ხალიფა ალ-მუიზი⁸⁷³, რომელმაც ყველა შიდა პრობლემის ეტაპობრივად მოგვარება შეძლო და თავისი ძალაუფლება განამ-

⁸⁷⁰ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 312.

⁸⁷¹ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 313.

⁸⁷² უბაიდ ალაჰი – შიიტ ისმაილიტთა იმამი და პირველი ფატიმიანი ხალიფა 910 – 934 წწ.

⁸⁷³ ალ-მუიზი – ფატიმიანი ხალიფა 953 – 975 წწ.

ტკიცა ჩრდილოეთი აფრიკის მთელ დასავლეთ ნაწილში. ამის შემდეგ ხალიფამ ყურადღება აღმოსავლეთისკენ გადაიტანა. ხალიფას მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა ეგვიპტურ ჯარში მომსახურე ბერბერ მოქირავნეებთან. როდესაც იბნ ტულჯმა ხელისუფლება ხელში ჩაიგდო, მას დაუპირისპირდნენ აჰმად იბნ ქაილაღალთან მომსახურე ბერბერები, ანუ „ალ-მალარიბა“-ს⁸⁷⁴ ნაწილები, რადგანაც იბნ ტულჯი ძირითადად ეყრდნობოდა თურქ მოქირავნეებს, ანუ „ალ-მაშარიკა“-ს⁸⁷⁵. იბნ ტულჯის ხელისუფლებაში დამკვიდრების შემდეგ „ალ-მალარიბა“-ს დიდ ნაწილს გაქცევამ მოუწია და მათ თავი ფატიმიანებს შეაფარეს. ქაფურის მმართველობის ბოლოს ეგვიპტეში მრავალმა პრობლემამ იჩინა თავი, რასაც რამდენიმე წყალდიდობა დაემატა. ამის შედეგად ეგვიპტური ელიტა ორ დაპირისპირებულ ბანაკად გაიყო: პირველი იყო სამოქალაქო ადმინისტრაციის, ან ქუთაბთა პარტია, რომელსაც ჯაფარ იბნ ალ-ფადლ იბნ ალ-ფურატი მეთაურობდა და მეორე – ჯარი⁸⁷⁶. ამის შედეგად ფატიმიანებს საშუალება მიეცათ, არსებული მდგომარეობა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინათ. მათ დაამყარეს მჭიდრო კონტაქტები ეგვიპტის საზოგადოების სხვადასხვა ფენებთან, ალის ოჯახის წარმომადგენლებთან და, რაც მთავარია, ფინანსურ ადმინისტრაციასთან, რომლის თავკაცი, იაკუბ იბნ კილისი, იბნ ფურატთან კონფლიქტის გამო ფატიმიანებთან გაიქცა⁸⁷⁷. ეგვიპტეში ფატიმიურ პროპაგანდას ხელმძღვანელობდა მდიდარი ვაჭარი აჰმად იბნ ნასარი, რომელიც ქაფურის მმართველობის უკანასკნელ წლებში უკვე დაუფარავად მოქმედებდა. ის ცდილობდა, დაერწმუნებინა ეგვიპტის მოსახლეობა, რომ ხალიფა ალ-მუიზი მათ კეთილდღეობას მოუტანდა. ასევე ფატიმიანთა მსტოვრებმა ააჯანყეს ბედუინთა ტომები, კერძოდ, ბანუ კურა, ნილოსის დელტის აღმოსავლეთით, ბანუ ჰილალი და ბერბერები დელტის დასავლეთით. ყველა ამ ხელსაყრელი გარემოების გარდა, ცნობილია, რომ ფატიმიანებმა ეგვიპტეზე მეოთხე შეტევისთვის დიდი მონდომებით დაიწყეს მზადება, რათა არ განემოწონებოდა ადრე დაშე-

⁸⁷⁴ ალ-მალარიბა – მუსლიმური სამყაროს დასავლეთში მცხოვრები არაარაბები, ძირითადად ბერბერები.

⁸⁷⁵ ალ-მაშარიკა – მუსლიმური სამყაროს აღმოსავლეთში მცხოვრები არაარაბები, ძირითადად თურქული წარმოშობის ხალხები და ირანის მოსახლეობა.

⁸⁷⁶ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 315.

⁸⁷⁷ O'Leary, D., *A Short History of Fatimid Khalifat*, 100.

ძველი კაირო

ბული შეცდომები⁸⁷⁸. წყაროების მიხედვით ალ-მუიზმა ამ კამპანიისთვის სპეციალური გადასახადი აკრიფა და 24 000 000 დინარი შეაგროვა⁸⁷⁹. ამ თანხის ნაწილი ხალიფამ ბერბერთა ბელადებს დაურიგა, რათა მათ ჯარისკაცები სრულად შეეიარაღებინათ, ხოლო დარჩენილი ფულით გზების მშენებლობა, გზისპირა ჭების ამოთხრა და ქარვასლების აგება ბრძანა⁸⁸⁰. ეგვიპტის წინააღმდეგ დაწყებულ კამ-

⁸⁷⁸ Idrīs 'Imād ad-dīn, *Tārīkh al-Khulafā' al-Fāṭimiyyīn bi al-Maghrib*, al-Qism al-Khāṣ min Kitāb *'Uyūn al-Akḥbār* li ad-Da'yī Idrīs 'Imād ad-dīn, al-Mutawaffiy sana 1488/872, taḥqīq Muḥammad al-Ya'ulāwyyi, dār al-Gharb al-Islāmī, Bayrūt, 1985, 666 – 667.

⁸⁷⁹ Walker P. E., *The Isma'ili Da'wa and Fatimid Caliphate*, The Cambridge History of Egypt. Volume I, Islamic Egypt 640 – 1517. Edited by Carl F. Petry, Cambridge University Press 2006, 137; Ḥasan, 'Alī Ibrāhīm, *Tārīkh Jawhar aṣ-Ṣaḡiliyya' id al-Mu'iz li Dīn Allāh al-Fāṭimiyy*, Maṭba'a as-Sa'āda, al-Qāhira, 1963, 27.

⁸⁸⁰ O'Leary D., *A Short History of Fatimid Khalifat*, 98.; Ḥasan, 'Alī Ibrāhīm, *Tārīkh Jawhar aṣ-Ṣaḡiliyy*: 27.

პანიაში ფატიმიანთა არმიას სარდლობდა ცნობილი მხედართმთავარი ჯავჰარი⁸⁸¹. 969 წლის თებერვალში ფატიმიანთა არმია ჯავჰარის სარდლობით, თუნისიდან აღმოსავლეთის მიმართულებით დაიძრა. როგორც კი ეგვიპტეს მიაღწიეს, ჯავჰარმა უმაღლესი მოლაპარაკებები სამოქალაქო ელიტის წარმომადგენლებსა და სასულიერო პირებთან. მხარეები მალე მივიდნენ შეთანხმებამდე და ალექსანდრია ჯავჰარს უბრძოლველად ჩაბარდა⁸⁸². რჩებოდა მხოლოდ ჯარისა და სამხედრო პირების გადმოხიზება. აქ საქმე უფრო რთულად წარიმართა, თუმცა რამდენიმე შეტაკების შემდეგ იხშიდიანთა ჯარიც დათმობაზე წავიდა და 969 წლის ივლისში ჯავჰარი ფუსტატში შევიდა. ამის შემდეგ ფუსტატის ცენტრალურ მეჩეთში ფატიმიანი ხალიფას სახელზე ხუტბა⁸⁸³ აღევლინა.⁸⁸⁴

ჯავჰარი ეფექტურად მართავდა ეგვიპტეს ოთხი წლის განმავლობაში. მან შეინარჩუნა იხშიდიანთა მართვის სისტემა და ადმინისტრაციას ისევ იბნ ალ-ფურატი ჩაუყენა სათავეში. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ჯავჰარმა თანამდებობებზე დატოვა ოთხმოცი წლის ფუსტატის ყადი აბუ ტაჰირი, რომელიც აბასიანთა გვარის წარმომადგენელი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ იხშიდიანთა არმიის მცირე ჯგუფები მაინც აგრძელებდნენ წინააღმდეგობას, ფართო მასებმა სიხარულით მიიღეს ჯავჰარის ახალი სტაბილური მმართველობა, მით უმეტეს, რომ ის არ აიძულებდა მოსახლეობას ისმაილიტურ მიმდინარეობაზე გადასვლას. თუმცა ყველაზე მნიშვნელოვანი რამ, რაც ჯავჰარმა გააკეთა, ეს იყო ახალი დედაქალაქის, კაიროს⁸⁸⁵

⁸⁸¹ ჯავჰარ სიცილიელი (928 – 992 წწ), ფატიმიანთა ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი მთავარსარდალი. წარმოშობით სიცილიელი ბერძენი. ჩრ. აფრიკაში მონად ჩაიყვანეს. ალ-მანსურის (მესამე ფატიმიანი ხალიფა 946 – 953 წწ.) დროს მან თავისუფლება მოიპოვა და ხალიფას სამსახურში ჩადგა. ის ჯერ ხალიფას მდივანი იყო, შემდგომ კი – ვეზირი. ჯავჰარის სარდლობით მოხდა ფესისა (959 წ.) და ეგვიპტის დაპყრობა (969წ.).

⁸⁸² Ḥasan, Ibrāhīm Ḥasan, *al-Fāṭimiyyūn fī Miṣr wa A'māluhum as-Siyyasiyya wa ad-Dīniyya bi Wajh Khāṣ, al-Maṭba'a al-Amīriyya bi al-Qāhira, al-Qāhira, 1932, 105.*

⁸⁸³ ხუტბა – იმამის მიერ წარმოთქმული ქადაგება საპარასკეო ღოვცის შემდეგ.

⁸⁸⁴ Idrīs 'Imād ad-dīn, *Tārīkh al-Khulafā' al-Fāṭimiyyīn bi al-Maghrib*, 685; Walker P. E., *The Isma'ili Da'wa and Fatimid Caliphate*, 137.

⁸⁸⁵ ალ-კაჰირა – არაბულად ნიშნავს გამარჯვებას. არსებობს ასევე გადმოცემა, რომ ფატიმიანთა დედაქალაქის სახელწოდება პლანეტა მარსის არაბული დასახელებიდან მომდინარეობს.

დაარსება, სადაც ალ-აზჰარის მეჩეთის აგება ბრძანა.

ეგვიპტეში დამკვიდრების შემდეგ ფატიმიანთა წინაშე, სირია-პალესტინის დაპყრობის პრობლემა დადგა. პირველ რიგში უნდა მოგვარებულიყო უსაფრთხოების საკითხი და ამისთვის აუცილებელი იყო, დამასკო და პალესტინა ფატიმიანებს დაქვემდებარებოდა. იხშიდიანთა საბოლოო წარუმატებლობის ერთ-ერთი მიზეზი იყო კარმატა⁸⁸⁶ ხშირი მარბიელი შემოსევები სირიის ტერიტორიაზე და ეგვიპტის ახალი მმართველები მსგავს ვითარებას ვერ აიტანდნენ⁸⁸⁷.

არსებობდა სირიის პრობლემის გადაწყვეტის ორი გზა: პირველი ნაკლებად ამბიციური იყო და ითვალისწინებდა ფატიმიანთა ხელისუფლების გავრცელებას იხშიდიანთა მიერ კონტროლირებად ტერიტორიებზე; მეორე – ტულუნიანთა მსგავსად, მთელი სირიისა და პალესტინის დამორჩილებას ბიზანტიის საზღვრებამდე. თუ ფატიმიანები ამ მეორე გზას აირჩევდნენ და წარმატებით განახორციელებდნენ, მათი კონტროლის ქვეშ საკმაოდ დიდი ტერიტორიები აღმოჩნდებოდა. მათ ერგებოდათ პატივი, დაეცვათ ისლამი ბიზანტიური შემოსევებისგან, თუმცა, მეორეს მხრივ, ეს გზა ბევრი სირთულის მომტანიც იყო. სირიაში მცხოვრები ბედუინები ყოველთვის ძნელად დასამორჩილებლები იყვნენ, ამდენად, მათი გაკონტროლება საკმაოდ რთული იქნებოდა. გარდა ამისა, ალეპოს მცხოვრებლები ყოველთვის სეპარატისტულად იყვნენ განწყობილნი ეგვიპტელი მმართველების მიმართ და ნებისმიერ დროს შეეძლოთ, დახმარება ბიზანტიისთვის ეთხოვათ. იმ ეტაპზე ფატიმიანები მზად არ იყვნენ ბიზანტიასთან უშუალო კონფლიქტში ჩასართავად, რადგან მათ არ ჰქონდათ საკმარისი სახსრები ხანგრძლივი ომის საწარმოებლად. ასევე ჯერ ჩამოყალიბებული არ იყო ორგანიზებული სამხედრო სტრუქტურა, რაც ეგვიპტიდან დაშორებულ რეგიონებში მრავალრიცხოვანი ჯარის მომარაგებისა და მართვის შესაძლებლობას არ იძლეოდა⁸⁸⁸. რომელი გზაც არ უნდა აერჩიათ ფატიმიანებს, სამხრეთ სირიის დაკავება მაინც აუცილებელი იყო. ამდენად, ეგვიპ-

⁸⁸⁶ კარმატები – ადრეული ისმაილიზმის ერთ-ერთი მიმართულების, „შვიდიანთა“ მიმდევრები. ისინი 899 წელს გამოეყვნენ ძირითად მიმდინარეობას და უარი თქვეს ფატიმიანთა ხალიფები იმამებად ელიარებიანთ. ისინი მხოლოდ შვიდ იმამს აღიარებენ.

⁸⁸⁷ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 317.

⁸⁸⁸ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 318.

ტის დაპყრობის შემდეგ, ჯავჰარმა მალე გაგზავნა ერთ-ერთი ბერბერი სარდალი, ჯაფარ იბნ ფალაჰი, დამასკოს წინააღმდეგ. ჯაფარმა უპრობლემოდ დაამარცხა სამხრეთ სირიაში დარჩენილი იხშიდიანთა ოპოზიცია და დამასკო დაიკავა. ამის შემდეგ ფატიმიანთა ლაშქარმა განაგრძო სვლა ჩრდილოეთ სირიისკენ⁸⁸⁹.

ფატიმიანებს აბასიანთა დამხობისა და ყველა მუსლიმის სახელით ჯიჰადის წარმოების ამბიცია ჰქონდათ, რისთვისაც საჭირო იყო სწრაფი და რადიკალური ქმედება. მიუხედავად იმისა, რომ ფატიმიანები ჯერ არ აპირებდნენ ბიზანტიის წინააღმდეგ ბრძოლას, ჯაფარმა მაინც გაილაშქრა იმპერიის წინააღმდეგ, თუმცა ვერ გათვალა შესაძლებლობები და ანტიოქიასთან ბიზანტიელთა ლაშქართან ბრძოლაში სასტიკად დამარცხდა⁸⁹⁰. ამ დროს პრობლემებმა სამხრეთშიც იჩინა თავი – ფატიმიანებს დაუპირისპირდნენ კარმატები. იბნ ალ-კალანისის⁸⁹¹ თქმით, დამასკოს იხშიდიანი გამგებელი კარმატებს ყოველწლიურად სამასი ათას დინარს უხდიდა, ხოლო იბნ ფალაჰმა უარი თქვა ამ ხარკის გადახდაზე, რამაც კარმატთა უკმაყოფილება გამოიწვია; მათ დამასკო დაიკავეს და ჯაფარი მოკლეს⁸⁹².

კარმატები ამ წარმატებით არ დაკმაყოფილდნენ და კაიროსკენ განაგრძეს სვლა. დედაქალაქის დასაცავად ჯავჰარმა კაიროს გარეთ, აინ შამსში, ააგო ძლიერი თავდაცვითი ზოლი, სადაც 971 წლის დეკემბერში მოხდა გადამწყვეტი ბრძოლა ფატიმიანთა ჯარსა და კარმატთა შორის. კარმატები დამარცხდნენ. ამის შემდეგ ფატიმიანებმა შეძლეს იაფასა⁸⁹³ და დამასკოს დაბრუნება⁸⁹⁴. მიუხედავად ფატიმიანთა გამარჯვებებისა, სირიის საკითხი ბოლომდე გადაწყვეტილი არ იყო, რადგან კარმატებმა რამლას⁸⁹⁵ დაპყრობა შეძლეს⁸⁹⁶.

⁸⁸⁹ Idri's 'Imād ad-dīn, *Tārīkh al-Khulafā' al-Fāṭimiyyīn bi al-Maghrib*, 700.

⁸⁹⁰ Walker P. E., *The Isma'ili Da'wa and Fatimid Caliphate*, 138.

⁸⁹¹ XI – XII სს. დამასკოელი მემკვიდრე. მისი ნაშრომი „დამასკოს ისტორია“ მოიცავს პერიოდს X საუკუნის შუახანებიდან 1160 წლამდე.

⁸⁹² Ibn al-Qalānisi, *Tārīkh Dimashq*, taḥqīq Suhayl Zakkār. Dimashq, 1983, 1.

⁸⁹³ იაფა – ქალაქი დღევანდელი თელ-ავივის ტერიტორიაზე.

⁸⁹⁴ Mahāsna M. H., *Tārīkh Madīna Dimashq Khilā' al-ḥukm al-Fāṭimī*, Dimashq 2001, 93.

⁸⁹⁵ რამლა – ქალაქი დღევანდელი პალესტინის ტერიტორიაზე.

⁸⁹⁶ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 318.

972 წელს ხალიფა ალ-მუიზი მთელი თავისი ადმინისტრაციით ეგვიპტისკენ გაემგზავრა. 973 წელს ფატიმიანი ხალიფა ალექსანდრიაში ჩავიდა, სადაც ბედუინთა ტომების ბელადებსა და ფუსტატის სამოქალაქო ელიტას შეხვდა. ალ-მუიზმა შეკრებილი ხალხისგან ერთგულების ფიცი მიიღო და განუცხადა მათ, რომ მისი მოსვლის უპირველესი მიზეზი ურწმუნოთა წინააღმდეგ ბრძოლა და ეგვიპტელი პილიგრიმებისთვის მექისკენ გზის გახსნა იყო. 973 წლის ივნისში ალ-მუიზი კაიროში შევიდა და იმპერიის მართვა უკვე ეგვიპტიდან გააგრძელა. ხალიფამ თავისი ადმინისტრაციის დახმარებით გაატარა რამდენიმე ეკონომიკური და საგადასახადო რეფორმა, რამაც სახალიფო ფინანსურ კრიზისს გადაარჩინა და სამეფო ხაზინა საგრძნობლად გაამდიდრა⁸⁹⁷. ხალიფამ რელიგიური რეფორმებიც გაატარა და ისმაილიტური მიმდინარეობა ფატიმიანთა სახალიფოს სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა. ამდენად, სახალიფოს მთელ ტერიტორიაზე ლოცვა შიიტური წესით უნდა აღვლენილიყო და სამართალიც შიიტური წესით უნდა აღსრულებულიყო. დაკანონდა შიიტური დღესასწაულები და გლოვის დღეები. რაც მთავარია, ყველას უნდა ელიარებიანა ფატიმიანი ხალიფები, როგორც ალის პირდაპირი შთამომავლები და ერთადერთი ლეგიტიმური მმართველები დედამიწაზე. ამ რეფორმამ გარკვეული უკმაყოფილება გამოიწვია ეგვიპტის მოსახლეობაში, თუმცა მასობრივ არეულობებში არ გადაზრდილა. ეგვიპტეში სტაბილურობის პარალელურად, ფატიმიანები სერიოზულ წინააღმდეგობებს ხვდებოდნენ სირია-პალესტინის ტერიტორიაზე. 974 წელს კარმატები ეგვიპტეში შეიჭრნენ. ფატიმიანთა და კარმატთა შორის გამართულ ბრძოლასთან დაკავშირებით იბნ ალ-კალანისი ერთ საინტერესო ამბავს ჰყვება. მემატიანეს თქმით, ალ-მუიზმა კარმატთა მომხრეების მოსასყიდად ყალბი დინარები გამოიყენა, რისი მეშვეობითაც დამაჯერებელ გამარჯვებას მიაღწია⁸⁹⁸.

ეგვიპტიდან საფრთხის აცილების მიუხედავად ალ-მუიზის მმართველობის ბოლო წლებში მნიშვნელოვან პრობლემად დამასკო რჩებოდა. როგორც უკვე ვახსენეთ, დამასკო ფატიმიანებმა დაიკავეს, თუმცა ისინი იმდენად ცუდად იქცეოდნენ ქალაქში, რომ მოსახლეობა აჯანყდა და დახმარებისთვის თურქ სარდალს, ალ-

⁸⁹⁷ იქვე, 319.

⁸⁹⁸ Ibn al-Qalānisī, *Tārīkh Dimashq*, 7.

ფთეჟინს მიმართა. ამ უკნასკნელმაც არ დააყოვნა და 300 მხედრის თანხლებით ალ-მუჰიმის სიკვდილამდე ცოტა ადრე დამასკოში შევიდა⁸⁹⁹. ალფთეჟინი ამაზე არ შეჩერებულა, დამასკო ბერბერებისგან გაწმინდა და მოლაპარაკებები გამართა კარმატებთან. მისმა ჯარებმა დაიპყრეს სირიის სანაპირო ქალაქები: სიდონი, ბერუთი და ბიბლოსი.

975 წლის დეკემბერში ალ-მუჰიზი გარდაიცვალა. ალექსანდრიაში მიცემული ორი პირობიდან ერთ-ერთი მან შესარულა და ეგვიპტელი პილიგრიმები სახმელეთო გზით დაუბრკოლებლად დადიოდნენ მექამი⁹⁰⁰.

სირიისთვის ბრძოლაში ფატიმიანთა ძირითადი მეტოქე ბიზანტიის იმპერია იყო. ამ პერიოდში ბიზანტიაში ზედიზედ რამდენიმე აჯანყება და შეთქმულება მოხდა. შიდა არეულობების მიუხედავად, იმპერატორებმა – ნიკიფორე ფოკამ⁹⁰¹ და იოანე ციმისხიოსმა,⁹⁰² მაინც შეძლეს რამდენიმე წარმატებული ლაშქრობა განეხორციელებინათ სირიის ტერიტორიაზე და ქვეყნის შუაგულშიც კი შეიჭრნენ.

963 წელს ნადირობისას მოწამლეს იმპერატორი რომანოზ II⁹⁰³ და ბიზანტიის ტახტი ნომინალურად დაიკავეს მისმა მცირეწლოვანმა შვილებმა ბასილმა და კონსტანტინემ. თუმცა, მალე ტახტი ძალით დაიკავა ნიკიფორე ფოკამ. უზურპაციისთვის კანონიერი სახე რომ მიეცა, მან რომანოზის ქვრივი, თეოფანე, შეირთო ცოლად და მისი შვილები, ბასილი და კონსტანტინე, ნომინალურად სახელმწიფოს სათავეში დატოვა⁹⁰⁴. ახალმა იმპერატორმა მთელი ძალისხმევა სამხრეთის საზღვრების გაფართოებას შეაღწია. მან ერთი მეორის მიცოდებით აიღო ალეპო, ტრიპოლი და ანტიოქია⁹⁰⁵. 969 წელს ნიკიფორე ფოკა მეორე უზურპატორმა, იოანე ციმისხიოსმა,

⁸⁹⁹ იქვე, 22.

⁹⁰⁰ Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 320.

⁹⁰¹ ნიკიფორე II ფოკა – ბიზანტიის იმპერატორი 963 – 969 წწ.

⁹⁰² იოანე I ციმისხიოსი – ბიზანტიის იმპერატორი 969 – 976 წწ.

⁹⁰³ Лев Диакон, *История*, Москва, 1988, 20.

⁹⁰⁴ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811 – 1057*, Translated by John Wortley, Cambridge University Press 2010, 250; Лев Диакон, *История*, 30.

⁹⁰⁵ John Skylitzes, *A Synopsis*, 260; Mājid, ‘abd al-Mun‘am, *al-Ḥākim bi Amr Allah: al-Khalifa al-Muftara ‘alaihi*, al-Qāhira, 1982, 129.

შეცვალა. ნიკიფორე ფოკას შეთქმულება საკუთარმა ცოლმა, რომანოზის ქვრივ-მა, თეოფანემ მოუწყო. დედოფალს გაუჩნდა ეჭვი, რომ ნიკიფორე თავის მემკვიდრედ არა რომანოზის შვილების, არამედ თავისი ძმის, ლეონის დასახელებას აპირებდა. ის დაუკავშირდა ციმისხიოსს და საკუთარი ქმარი მოაკვლევინა⁹⁰⁶. ამგვარად, ბიზანტიის ტახტი იოანე ციმისხიოსიმა დაიკავა. ახალმა იმპერატორმა ნიკიფორეს დაწყებული საქმე გააგრძელა და კიდევ უფრო ღრმად შეიჭრა მუსლიმთა ქვეყნებში. სირიაში გადაადგილების დროს იოანე ციმისხიოსს დიდი დახმარება გაუწიეს ბედუინთა ტომებმა, რომლებიც ფატიმიანთა წინააღმდეგ იყვნენ განწყობილნი. 975 წელს იოანემ დამასკო დაიმორჩილა⁹⁰⁷. არაბი ლიდერების შუამავლობით, ის ალფთეჟინს დაუკავშირდა და მორჩილება მოსთხოვა. დამასკოს თურქი გამგებელი ხვდებოდა, რომ იგი უძლური იყო ბიზანტიელთა წინააღმდეგ. ამიტომ, იმპერატორს დამასკოს გარეთ შეეგება, მორჩილება აღუთქვა და ხარკის სახით ასი ათასი დირჰემი შესთავაზა. იმპერატორი ამ წინადადებაზე სიამოვნებით დათანხმდა და დამასკოელებს ხელშეუხებლობას შეპირდა⁹⁰⁸. ამის შემდეგ იმპერატორმა იერუსალიმის დალაშქვრა გადაწყვიტა, სადაც იმ დროს ფატიმიანები იყვნენ გამაგრებული. უკანასკნელ მომენტში, ყველასათვის მოულოდნელად, იოანემ გადაწყვეტილება შეცვალა და კონსტანტინოპოლში დაბრუნდა⁹⁰⁹. ბერძენი ისტორიკოსის, ლეონ დიაკვანის, თქმით, კონსტანტინოპოლში მიმავალი იმპერატორი მოწამლეს და დედაქალაქში დაბრუნებული იოანე მალე გარდაიცვალა⁹¹⁰.

სწორედ ამ დროს ფატიმიანთა ტახტზე ალ-მუიზი შეცვალა მისმა შვილმა, ალ-აზიზმა⁹¹¹, რომელმაც უმაღლეს სირიას მიაპყრო ყურადღება. თავისი ვეზირის, იაკუბ იბნ კილისის რჩევით, ახალმა ხალიფამ გადაწყვიტა, იზმიდიანთა მსგავსი პოლი-

⁹⁰⁶ Yahya, b. Sa'id b. Yahya b. al-Antakī. *Tārīkh al-Antakī al-Ma'rūf bi Šilla Tārīkh Ūtikhā. ḥaqqaqahu wa šana'a fahārisahu ustādh duktūr 'umar 'abd al-Salām Tadmurī. Țarablus, 1990, 139. Лев Диакон, История, 48 – 49.*

⁹⁰⁷ Лев Диакон, История, 86.

⁹⁰⁸ Ibn al-Qalānisī, *Tārīkh Dimashq*, 24.

⁹⁰⁹ Mājid, *al-Hākīm bi Amr Allah*, 130.

⁹¹⁰ Лев Диакон, История, 91 – 94; John Skylitzes, A Synopsis 296.

⁹¹¹ ალ-აზიზი - ფატიმიანი ხალიფა 975 – 996 წწ.

ტიკა გაეტარებინა. ეს ითვალისწინებდა პალესტინისა და სამხრეთი სირიის დამორჩილებას, ხოლო ჩრდილოეთ სირიაში – ჰამდანიანთა სახელმწიფოსთან, კეთილმეზობლური ურთიერთობის დამყარებას, რაც ხელს შეუწყობდა ბუფერული ზონის შენარჩუნებას ფატიმიანთა სახალიფოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის. სწორედ ამ სტრატეგიამ განსაზღვრა ალ-აზიზის მმართველობის პირველი წლების პოლიტიკა.

ფატიმიანთა ხალიფა სამხრეთ სირიაში ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას არ დაუშვებდა და იქ თავისი გამოცდილი სარდალი, ჯავჰარი გაგზავნა. ეგვიპტიდან მიმავალი ჯავჰარი აკრაში⁹¹² შეჩერდა. მისი მიახლოებით შეშინებულმა კარმატებმა რამლა მიატოვეს და ქალაქი ფატიმიანებს დაუთმეს. თავის მხრივ ალფთეჩინმა დამასკო ხანგრძლივი ალყისთვის შეამზადა. მალე ჯავჰარი დამასკოს მიაღდა და ქალაქის კედლებთან ბანაკი დასცა. ალყა ორ თვეს გაგრძელდა. ალფთეჩინს გამარჯვების იმედი გადაეწურა და ქალაქის დატოვება განიზრახა. ამ დროს მის დასახმარებლად გამოჩნდა კარმატთა ჯარი⁹¹³. იბნ ალ-კალანისი გვიაზიშობს, რომ ჯავჰარმა კარმატებთან ბრძოლას თავი აარიდა და ტიბერიიში⁹¹⁴ დაიხია. ტიბერიიდან ჯავჰარმა რამლაში დაიხია, თუმცა ალფთეჩინმა და კარმატებმა ქალაქში შემავალი მდინარე ჩახერგეს და წყურვილით შეწუხებული ფატიმიანთა ლაშქარი იძულებული გახდა, ასკალონში⁹¹⁵ გადასულიყო, რომელსაც თურქებმა და კარმატებმა ალყა შემოარტყეს⁹¹⁶. ჩვიდმეტოიანი ალყის შემდეგ მხარეებმა მოლაპარაკებები გამართეს. აღსანიშნავია, რომ სანამ ალფთეჩინი და მისი მხედრები დამასკოში შევიდოდნენ, ისინი ბაღდადიდან გამოყარეს. შესაბამისად, ძლიერი ზურგის უქონლობის გამო ფატიმიანებთან მოლაპარაკება მათ ინტერესებშიც შედიოდა. საბოლოოდ, მხარეები შეთანხმდნენ, რომ ქალაქ ასკალონიდან დაწყებული, ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიები, თურქთა ხელში დარჩებოდა, ხოლო ფატიმიანთა ხელისუფლება ლაზამდე გაგრძელდებოდა; ასევე

⁹¹² აკრა – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

⁹¹³ O'Leary D., *A Short History of Fatimid Khalifat*, 118.

⁹¹⁴ ტიბერია – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

⁹¹⁵ ასკალონი – ქალაქი დღევანდელი ისრაელის ტერიტორიაზე.

⁹¹⁶ Ibn al-Qalānisi, *Tārīkh Dimashq*, 31.

აღფეთქიანი თავის სუბერენად ფატიმიან ხალიფას ნომინალურად აღიარებდა⁹¹⁷. მიუხედავად ამ შეთანხმებისა, ფატიმიანთა კარზე კარგად ხვდებოდნენ, რომ არსებული მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელდებოდა. ფატიმიანთა პრესტიჟი და ცემული იყო და ასკალონსა და რამლასი არსებული პოტენციურად მტრული ძალა ეგვიპტეს მუდამ შეუქმნიდა საფრთხეს. გარდა ამისა, ფატიმიანთა კარის მრავალი დიდგვაროვანი გარკვეულ მიწებს ფლობდა დამასკოს მიდამოებში და, რა თქმა უნდა, მათ არ სურდათ ამ ქონების დაკარგვა. ამდენად, მათ სთხოვეს ხალიფას, მორიგი კამპანია წამოეწყო აღფეთქიანის წინააღმდეგ და თვითონ გაძლოლოდა ლაშქარს. 977 წელს ფატიმიანთა დიდძალი ლაშქარი, ხალიფას უშუალო სარდლობით, დამასკოს მიმართულებით დაიძრა და სამხრეთ პალესტინაში სასტიკად დაამარცხა აღფეთქიანი. ამ გამარჯვებამ ფატიმიანთა პრესტიჟი აღადგინა და ხალიფამ ახალი მოლაპარაკებები დაიწყო თურქებსა და კარმატებთან. კარმატებს ბაჰრეინზე დაბრუნების⁹¹⁸ სანაცვლოდ ფულადი თანხა შესთავაზა, ხოლო თურქი აღფეთქიანი კაიროში წაიყვანა, სადაც დიდი პატივით მიიღო და უხვად დაასაჩუქრა, რამაც თურქების ფატიმიანთა სამსახურში ჩადგომას შეუწყო ხელი. კაიროში თურქთა გამოჩენამ გამოიწვია ფატიმიანთა ჯარის მნიშვნელოვანი რეორგანიზაცია. თუ მანამდე ლაშქრის ძირითად ნაწილებს წარმოადგენდნენ ბერბერული ტომები, აფრიკელი და სლავი მონები, ამიერიდან გაჩნდნენ თურქული წარმოშობის მსუბუქი ცხენოსნების ნაწილებიც⁹¹⁹. სწორედ თურქთა მეშვეობით აღადგინეს ფატიმიანებმა დამასკოზე კონტროლი, რომელიც აღფეთქიანის კაიროში წასვლის შემდეგ ადგილობრივი მცხოვრებლების ხელში აღმოჩნდა. ფატიმიანთა დამასკოში დამკვიდრების შემდეგ კაიროს მფარველობა ითხოვეს ჰომსისა და სირიის სხვა დამოუკიდებელი ქალაქების მმართველებმაც. სირიაში ფატიმიანთა ძალაუფლების განმტკიცებას ბიზანტიაში მიმდინარე მოვლენებმაც შეუწყო ხელი.

იოანე ციმისხიოსი 976 წლის 11 იანვარს გარდაიცვალა და ხელისუფლების სათავეში მოვიდნენ კანონიერი მემკვიდრეები – რომანოზის შვილები – ბასილი და

⁹¹⁷ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 321.

⁹¹⁸ იმ დროს კარმართა ცენტრი სპარსეთის ყურეში, კუნძულ ბაჰრეინზე მდებარეობდა.

⁹¹⁹ Kennedy H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, 322.

კონსტანტინე. იმპერატორის გვირგვინი ძმებს შორის უფროსს, 18 წლის ბასილს⁹²⁰, ერგო⁹²¹. ბასილის მმართველობის ადრეულ წლებში ბიზანტიის იმპერიაში შიდა არეულობები⁹²² მიმდინარეობდა. იმპერატორს რამდენიმე ფრონტზე ბრძოლა არ ძალუძდა და 987 წელს ალ-აზიზს ზავი სთხოვა. ბასილმა კაიროში დიპლომატიური მისია გაგზავნა და მდიდრული საჩუქრებიც გაატანა. მოლაპარაკებები მხარეთა შორის წარმატებით დასრულდა და ზავი შემდეგი პირობებით დაიდო:

1. ბიზანტიელებს ყველა მუსლიმი ტყვე უნდა გაეთავისუფლებინათ.
2. კონსტანტინოპოლის მთავარ მეჩეთში, საპარასკევო ხუტბის დროს ალ-აზიზის სახელი უნდა მოეხსენიებინათ.
3. ომი ფატიმიანთა და ბიზანტიელთა შორის შვიდი წლით უნდა შეწყვეტილიყო⁹²³.

ეს მშვიდობა, როგორც მოსალოდნელი იყო, დიდხანს არ გაგრძელებულა. ფატიმიანი ხალიფას მიერ დანიშნულმა დამასკოს თურქმა გამგებელმა, მანჯუთეჟინმა, 991 წელს ჰამდანიანთა წინააღმდეგ გაილაშქრა. ალეპოს გამგებელმა, საიდ იბნ ალ-ფადაილ იბნ ჰამდანმა, ფატიმიანთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ანტიოქიის გამგებელს, მიხეილ ბურჯის სთხოვა დახმარება⁹²⁴. ამის შემდეგ მანჯუთეჟინმა ანტიოქიაში ელჩი გაგზავნა და განაცხადა, რომ მისი მიზანი მხოლოდ ალეპო იყო და ბერძენთა მიწებს არ შეეხებოდა. ანტიოქიის გამგებელმა მანჯუთეჟინის ელჩი შეიპყრო, მაგრამ ალეპოელთა დასახმარებლად არ გაილაშქრა. მანჯუთეჟინმა განაგრძო ჩრდილოეთისკენ სვლა და 992 წელს ალეპოელთა ჯარი აპამეასთან⁹²⁵ სასტიკად დაამარცხა. ამის შემდეგ მან ჯერ ალეპო, შემდეგ კი ანტიოქიაც დალაშქრა და დამასკოში დაბრუნდა⁹²⁶. მანჯუთეჟინის ამგვარი ქმედებით შეშინებულმა

⁹²⁰ ბასილ II – ბიზანტიის იმპერატორი 976 – 1025 წწ.

⁹²¹ Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 165.

⁹²² ბარდა ფოკას და ბარდა სკლიაროსის აჯანყებები.

⁹²³ Taqqūsh, Muḥammad Suhayl, *Tārīkh al-Fāṭimiyyīn fī Shimalay Ifrīqiyya wa Miṣr wa Bilād ash-Shām*, Bayrūt, 2007, 246.

⁹²⁴ Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 223; 'Anān, Muḥammad 'abd Allah. *al-Hākīm bi Amr Allah wa Asrār al-Da'wa al-Fāṭimiyya*, al-Qāhira, 1959, 82.

⁹²⁵ აპამეა – ქალაქი დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე.

⁹²⁶ Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 224.

აღუპოს გამგებელმა დახმარებისთვის პირდაპირ ბასილ იმპერატორს მიმართა⁹²⁷. იმპერატორი ამ დროს ბულგარელებთან ომით იყო დაკავებული და ჰამდანიანთა დახმარება ისევ მიხილს დაავალა. ბრძოლა ბიზანტიელებსა და მანჯუთეჩინს შორის 994 წლის 15 სექტემბერს მდინარე ორონტის⁹²⁸ ნაპირზე გაიმართა. ეს ბრძოლა მანჯუთეჩინის გამარჯვებით დასრულდა⁹²⁹, იაჰია ანტიოქელის ცნობით, ამ ბრძოლაში ხუთი ათასამდე ბერძენი დაიღუპა⁹³⁰. ბერძენთა დამარცხების შემდეგ ჰამდანიანებმა ხელმოკლედ მიმართეს ბასილ იმპერატორს დასახმარებლად. ამჯერად ბასილმა გადაწყვიტა თვითონ გაელაშქრა სირიაში და 995 წელს ანტიოქიაში ჩავიდა. იმპერატორმა აიძულა მანჯუთეჩინი, დამასკოში დაბრუნებულიყო, დაიკავა აპამეა, შეიზარი⁹³¹, მთელი რიგი სანაპირო ქალაქები და კონსტანტინოპოლში დაბრუნდა⁹³².

ხალიფა ალ-აზიზს კარგად ესმოდა სირიის სტრატეგიული მნიშვნელობა და ის საფრთხე, რომელიც ეგვიპტეს დაემუქრებოდა, თუ ამ რეგიონში ბიზანტია გაბატონდებოდა. ეგვიპტელი ხალიფა უმალ შეუდგა სირიაში ლაშქრობისთვის მზადებას. ალ-აზიზმა კაიროში თექვსმეტი გემისგან შემდგარი ფლოტი შეკრიბა და ზღვით აპირებდა შეტევის დაწყებას. მოულოდნელად, გამგზავრების წინა ღამეს, გემებს ცეცხლი გაუჩნდა და მათი უმეტესობა დაიწვა. კაიროში ხანძრის გაჩაღება მართლმადიდებელ ვაჭრებს დაბრალდა, რასაც ქრისტიანების რბევა მოჰყვა. ხალიფა ალ-აზიზმა ბრძანა დარბევაში მონაწილე ყველა დამნაშავე დაეკავებინათ და ისინი სათანადოდ დასაჯეს⁹³³.

996 წელს ხალიფა ალ-აზიზმა ფლოტი აღადგინა, რომელიც ოცდაოთხი გემისგან შედგებოდა და სირიაზე შეტევა განაახლა. ფლოტი, რომლის სათავეში თვითონ

⁹²⁷ იქვე, 225.

⁹²⁸ ორონტი – მდინარე დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე.

⁹²⁹ Kamāl al-Dīn, *Zubdat al-Ḥalab min Tārīkh Ḥalab*, waḡa'a ḥawāshya khalīl al-anṣūr, dār al-kutub al-'ilmiyya, Bayrūt 1996, 107; Ibn al-Qalānīsī, *Tārīkh Dimashq*, 70.

⁹³⁰ Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 226.

⁹³¹ შეიზარი – ციხესიმაგრე დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე.

⁹³² იქვე, 228 – 233.

⁹³³ იქვე, 233.

ალ-აზიზი იდგა, ტარტუსს⁹³⁴ მიაღგა. იქვე მივიდა დიდძალი სახმელეთო ჯარი მან-ჯუთეჟინის სარდლობით. ტარტუსის გასამაგრებლად ანტიოქიიდან დუკა დალასინემ გაილაშქრა. ტარტუსთან მიახლოებულ ეგვიპტელთა ფლოტს ქარიშხალი დაატყდა და გემების უმეტესობა გაანადგურა. გადარჩენილი ხალიფა რამდენიმე გემით ბილბაისში⁹³⁵ გაბრუნდა.

ბილბაისში შეჩერებული ხალიფა 996 წლის 14 ოქტომბერს უეცრად გარდაიცვალა⁹³⁶. ამის შემდეგ ფატიმიანთა ტახტზე ავიდა მისი მცირეწლოვანი შვილი, ალ-ჰაქიმი⁹³⁷. ალ-აზიზმა თავის მემკვიდრეს ძლიერი და კარგად ორგანიზებული სახელმწიფო დაუტოვა. ამ პერიოდისთვის ფატიმიანები ფლობდნენ სირიის სანაპირო ქალაქებს ტრიპოლიდან სამხრეთით და რამდენიმე ქალაქს ქვეყნის შიგნით, მაგალითად რამლას, ტიბერიას და სამხრეთ პალესტინის სხვა ტერიტორიებს, ხოლო დამასკო მანჯუთეჟინის კონტროლის ქვეშ რჩებოდა.

⁹³⁴ ტარტუსი – პორტი დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე.

⁹³⁵ ბილბაისი – საპორტო ქალაქი ნილოსის დელტაში.

⁹³⁶ იქვე, 235.

⁹³⁷ ალ-ჰაქიმი- ფატიმიანი ხალიფა (996 – 1021).

საქართველოს სამეფოს შექმნა

ერთიანი ქართული სამეფოს შექმნა ხანგრძლივ და რთულად მიმდინარე პროცესს წარმოადგენდა. ქვეყნის გაერთიანებისთვის ბრძოლაში ჩაბმულნი იყვნენ VIII – IX სს წარმოქმნილი ცალკეული ქართული სამეფო-სამთავროები. ჰეგემონიის მოპოვების მცდელობა ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა. დაპირისპირების ძირითად ასპარეზს ქართლი წარმოადგენდა, რადგან ის ქართული მიწების გეოგრაფიული და პოლიტიკური ცენტრი იყო.

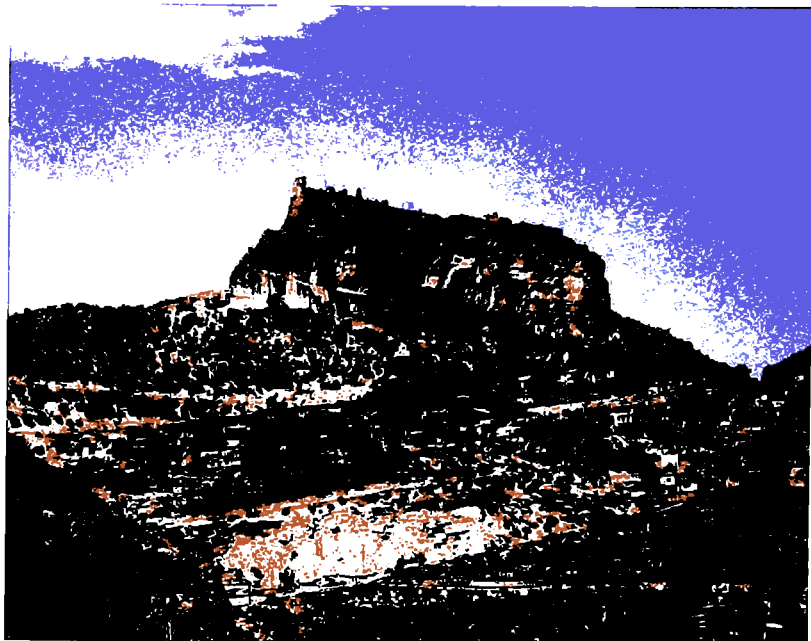
მეათე საუკუნის მიწურულისთვის სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით და სხვა ქართულ პოლიტიკურ ერთეულებთან შედარებით გაძლიერდა ტაო-კლარჯეთის სამეფო-სამთავროების გაერთიანება (ამიერტაო და იმიერტაო), რომელსაც სათავეში ბაგრატიონები ედგნენ. ამიერტაოს მართავდა „ქართველთა მეფის“ ტიტულის მქონე ბაგრატ მეორე, ხოლო იმიერს – დავით მესამე კურაპალატი. სწორედ ამ ქართული პოლიტიკური ერთეულიდან წამოვიდა ინიციატივა ერთიანი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნისა, რომელსაც საქართველო ეწოდება.

საქართველოს შექმნა ორმა გადამწყვეტმა ფაქტორმა განაპირობა: ზოგადად სამხრეთ კავკასია, ამ შემთხვევაში კი – ქართული მიწები, მუდმივად მინიმუმ ორი დამპყრობლის ინტერესების გადაკვეთის ეპიცენტრში მდებარეობდა, სადაც ერთ-ერთ განმსაზღვრელს, ჩრდ. კავკასიიდან გადმოსასვლელი დარუბანდისა და დარიალის გზები წარმოადგენდა. ჯერ კიდევ ძველადმოსავლური ცივილიზაციების პერიოდიდან მოყოლებული, პრაქტიკულად დღევანდელ დღემდე, ჩრდილოეთი მუდმივი საფრთხე იყო სამხრეთში მდებარე სამყაროსთვის. ათასწლე-

ულების განმავლობაში იქმნებოდნენ და იშლებოდნენ, ისტორიიდან ქრებოდნენ და ჩნდებოდნენ ახალი ხალხები და სახელმწიფოები, იცვლებოდნენ დინასტიები, მაგრამ ჩვენი რეგიონისათვის არაფერი იცვლებოდა. სამხრეთ კავკასია მუდამ ბრძოლის ასპარეზად რჩებოდა. ამგვარ სიტუაციაში ადგილობრივ პოლიტიკურ ერთეულებს უმრავლეს შემთხვევაში, ლავირების პოლიტიკის გატარება უწევდათ და, როგორც ჩანს, სწორედ ამგვარმა პოლიტიკამ გადაარჩინა და დღემდე მოიყვანა სამხრეთ კავკასიის მცირერიცხოვანი ხალხები, იმ დროს, როდესაც ბევრი დიდი სახელმწიფო და იმპერიაც კი ისტორიიდან გაუჩინარდა, და დღეს მათ შესახებ მხოლოდ არქეოლოგიური აღმოჩენები, ბიბლია და ამ პერიოდის წყაროები თუ გვიამბობენ.

X საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, ქართული სამეფო-სამთავროებისათვის გამოიკვეთა სახარბიელო საგარეო-პოლიტიკური სიტუაცია – ამ დროისათვის საშინაო პრობლემებითა და ერთმანეთთან ბრძოლით დასუსტებულ არაბთა სახალიფოს უკვე აღარ შეეძლო ფართომასშტაბიანი სამხედრო ოპერაციების წარმოება. თვით თბილისის საამიროს პერიფერიული პოლიტიკური ერთეულიც კი აღარ ემორჩილებოდა ცენტრს. ანალოგიური მდგომარეობა იყო შექმნილი ბიზანტიაშიც, სადაც ცენტრალური, საიმპერატორო ხელისუფლების წინააღმდეგი ძალები, მმართველობის უზურპაციის მიზნით, აჯანყებებით, შეთქმულებებითა და სხვა საშუალებებით იმდენად ასუსტებდნენ ხელისუფლებას, რომ მათთან ბრძოლას საიმპერატორო კარი საკუთარი რესურსების უკიდურესი მობილიზაციით და ზოგ შემთხვევაში დაქირავებული გარეშე სამხედრო ძალების საშუალებით ახერხებდა; ასე რომ, ბიზანტიასაც აღარ შეეძლო, აქტიურად ჩარეულიყო ქართული პოლიტიკური ერთეულების საშინაო საქმეებში.

ამგვარად, შეიქმნა უნიკალური, ხელსაყრელი საგარეო პოლიტიკური სიტუაცია ერთიანი სახელმწიფოს შექმნისათვის. საჭირო იყო ლიდერი ან ლიდერები, რომლებიც ოპტიმალურად გამოიყენებდნენ არსებულ ვითარებას, და როგორც მომდევნო მოვლენებმა აჩვენა, ამგვარი ლიდერები გამოჩნდნენ: უპირველეს ყოვლისა, იმიერტაოს მმართველის, მეფე დავით მესამე კურაპალატისა და შემდგომ ამ ჩანაფიქრის უშუალო განმახორციელებელ, ბაგრატ მესამის სახით.

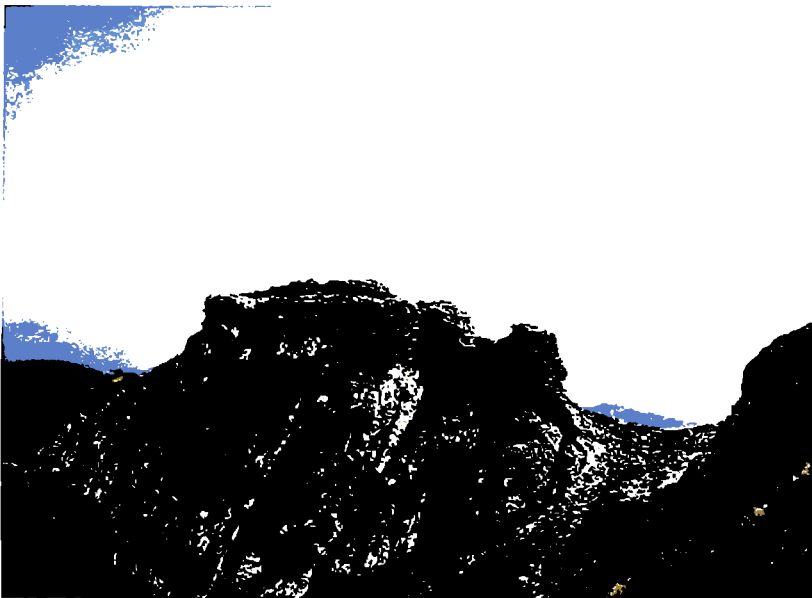

არბანუჯი

ტაო-კლარჯეთის, ანუ „ქართველთა სამეფო“, IX ს-ის დასაწყისში ჩამოყალიბდა. მისი დამაარსებელი აშოტ I ბაგრატიონი იყო. როგორც ვიცით, იგი VIII ს-ის დასასრულსა და IX ს-ის დასაწყისში ქართლში არაბების სამსახურში იმყოფებოდა. IX ს-ის დასაწყისში აშოტი არაბებს განუდგა, არტანუჯში გადავიდა და დაიწყო ახალი სამთავროს ჩამოყალიბება⁹³⁸. ტაოში დამკვიდრების შემდეგ აშოტი გაემართა „საბერძნეთით“ და შავშეთ-კლარჯეთში დამკვიდრებულმა, ხელმწიფობის იურიდიული დადასტურება მიიღო „ნებითა ბერძენთა მეფისათა“⁹³⁹, რაც თავისთავად გულისხმობდა, რომ ბიზანტიის იმპერატორი ამ ტერიტორიას თავისი გავლენის სფეროდ და საყრდენად განიხილავდა. „ქართველთა სამეფოს“ ფარგლებში შე-

⁹³⁸ ლორთქიფანიძე მ., ახალი ფეოდალური სამთავროების შექმნა, 446.

⁹³⁹ ლორთქიფანიძე მ., ახალი ფეოდალური სამთავროების შექმნა, 449.

კლდეპარი

დიოდა შავშეთი, კლარჯეთი, ნიგალი, აჭარა, ტაო, სპერი, სამცხე, ჯავახეთი, არტა-ანი.

აშოტ კურაპალატს ჰყავდა ძენი – ადარნასე, ბაგრათი და გუარამი³⁴⁰. აშოტის სიკვდილის შემდეგ „დაიპყრა ქართლი ბაგრატ და ზემო ქართლი, რომელ არს სამცხე, და ადარნასემ ძმამან მისმან კლარჯეთი, და გურამ მამფალმან, ძმამანვე მისმან ჯავახეთი, თრიალეთი, აბოცი და რომელნიმე სომხითისანი“.³⁴¹ ძმები მორჩილებდნენ ბაგრატ I-ს (826-876 წწ), რომელმაც კურაპალატის ტიტულიც მიიღო. ბაგრატ კურაპალატი, აშოტ I-ის მსგავსად, მთელი ტაო-კლარჯეთის ხელისუფალი იყო. 842 წელს რეხასთან მომხდარი ბრძოლის³⁴² შემდეგ ბაგრატმა არაბებისგან სამარ-

³⁴⁰ სუმბატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, 377.

³⁴¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, 131, 695.

³⁴² რეხასთან მომხდარი ბრძოლის შესახებ იხ. გვ. 341.

თავად ქართლიც მიიღო⁹⁴³. საინტერესოა ის გარემოება, რომ ამ დროს ბაგრატიძის ძმა გუარამ მამფალი, აფხაზთა მეფე და კახეთის ქორეპისკოპოსი თბილისის ამირა საპაქის მხარეს, ბულა თურქსა და მისი სახით არაბთა ცენტრალურ ხელისუფლებას უპირისპირდებიან. ეს ფაქტიც აშკარად მეტყველებს იმ დაპირისპირებაზე, რომელიც აშოტის მემკვიდრეებსა და, ზოგადად, ქართული სამეფო-სამთავროების მმართველთა შორის არსებობდა.

წყაროებიდან ჩანს, რომ ბაგრატ I-ის შვილი დავით I კურაპალატი (876-881 წწ.) ფლობდა ქართლს⁹⁴⁴. ქართლისთვის წარმოებულ ბრძოლაში აქტიურად იყვნენ ჩაბმულნი მეორე ქართული პოლიტიკური ერთეულის, ე.წ. „აფხაზთა“ მეფეებიც. მეფე გიორგი I-მა (861 – 868 წწ.) ჯერ კიდევ ბაგრატ I-ის დროს ქართლი დაიკავა. 868 წელს გიორგი I გარდაიცვალა და აფხაზეთის ტახტი, 881 წლამდე, შავლიანების⁹⁴⁵ საგვარეულომ დაიკავა. ბიზანტიელთა ხელშეწყობით, 881 წელს აფხაზეთის მეფის დემეტრე II-ის (825 – 861 წწ.) შვილი, ბაგრატი (881 – 893 წწ.) აფხაზთა მეფე გახდა.

აფხაზეთი დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულად ჩამოყალიბდა VIII ს-ის ბოლოს, მას შემდეგ, რაც ხოსროიანთა დინასტიამ ძალაუფლება დაკარგა და საქართველოს სხვა ისტორიულმა მხარეებმაც (ტაო, კლარჯეთი, კახეთი, ჰერეთი) დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარება დაიწყეს. VIII – X სს-ში აფხაზეთის მეფეები აქტიურად იყვნენ ჩართულები საქართველოს ტერიტორიაზე მიმდინარე პროცესებსა და ძალაუფლებისთვის ბრძოლაში. მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზეთის მეფეთა წარმომავლობა უცნობია⁹⁴⁶, როგორც ჩანს, მათ თავი ხოსროიანთა

⁹⁴³ მათიანე ქართლისა, 255; ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია II, 97.

⁹⁴⁴ მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტომი II მეცნერება, თბილისი, 1980, 183.

⁹⁴⁵ შავლიანები – საგვარეულო, რომელსაც 868 – 881 წწ (ივანე 868 - 879 წწ და ადარნასე 879 – 881 წწ) აფხაზეთის ტახტი ეკავა. არსებობს ვარაუდი, რომ შავლიანები სვანეთის ერისთავები იყვნენ (ლორთქიფანიძე მ., ეგრის-აფხაზეთი; აფხაზთა სამეფო, საქართველოს ისტორია, ტომი II, პალიტრა L, თბილისი 2012, 197).

⁹⁴⁶ ლორთქიფანიძე მ., ეგრის-აფხაზეთი; აფხაზთა სამეფო, 195.

დინასტიის მემკვიდრეებად მიიჩნედათ⁹⁴⁷ და პრეტენზიას აცხადებდნენ ქართლზე, რის გამოც კახეთის საქორეპოსკოპოსოს დაუპირისპირდნენ და, არ არის გამო-რიცხული, რომ მათ მიზნად დაესახათ ხოსროიანთა მამულის, უჯარმის დაკავებაც კი. აღსანიშნავია, რომ აფხაზთა მეფეებს ტაო-კლარჯეთზე პრეტენზია არასდროს გამოუთქვამთ, რადგან, სავარაუდოდ, ამ რეგიონს ტრადიციულად ბაგრატიონთა მამულად მიიჩნევდნენ.

ქართლის დაუფლებისთვის ბრძოლაში დავით I ბაგრატიონმა რთული პოლიტიკური თამაში დაიწყო. სავარაუდოდ, სწორედ მისი ინიციატივით ჩამოყალიბდა თრიალეთში ახალი საერისთავო, რომელსაც სათავეში არგვეთის ერისთავი ლიპარიტ I ბაღვაში ჩაუდგა. მან დაიკავა თრიალეთი, სადაც ქართლიდან ჯავახეთში მიმავალ ერთადერთ გზაზე კლდეკარის ციხე-სიმაგრე ააგო⁹⁴⁸.

დავითის მიერ თრიალეთის საერისთავოს შექმნა მიმართული იყო როგორც გუარამ მამფალის, ისე აფხაზთა მეფის წინააღმდეგ⁹⁴⁹. მიუხედავად იმისა, რომ

⁹⁴⁷ როგორც ქართული წყაროებიდან არის ცნობილი, მეფე მირის ანდერძის თანახმად, არჩილმა ძმის ასულები ქართლისა და ეგრისის სამეფოების დიდგვაროვნებს მიათხოვა, რითიც ისინი სამეფო კარს დაუახლოვა და გარკვეული ტერიტორიების მფლობელობა დაუმტკიცა. ერთ-ერთი ასეთი დიდგვაროვანი იყო აფხაზეთის მმართველი ლეონი. თავდაპირველად ლეონი ბიზანტიელთა მოხელე იყო, თუმცა არჩილს ერთგულება აღუთქვა, მირის ასული შეირთო ცოლად და მეფისგან ეგრისის სამეფოს გვირგვინი მიიღო საჩუქრად, მაგრამ ხოსროიანთა მიერ ძალაუფლების დაკარგვამდე ეგრისზე პრეტენზიას არ აცხადებდა (ლორთქიფანიძე მ., *ეგრის-აფხაზეთი; აფხაზთა სამეფო*, გვ. 191). აფხაზეთის მეფედ თავი გამოაცხადა ლეონის ძმისშვილმა და მემკვიდრემ ლეონ II-მ; მართალია, მას ხოსროიანებთან ნათესაური კავშირი არ ჰქონია – ის იყო ლეონის ძმისა და ხაზართა ხაკანის ასულის შვილი – იგი ხოსროიანთა მიერ ბოძებულ მემკვიდრეობას განაგებდა. ამდენად, როგორც ჩანს, აფხაზეთის მეფეები ხოსროიანთა, მართალია, დინასტიურად არაპირდაპირ, მაგრამ პოლიტიკურ მემკვიდრეებად თვლიდნენ თავს.

⁹⁴⁸ ბაღვაშების სამკვიდრო მამული არგვეთი იყო, რომელიც, თრიალეთისაგან განსხვავებით, მათ არასოდეს დაუკარგავთ, საქართველოს ვერც ერთმა მეფემ (ბაგრატ III, გიორგი I, ბაგრატ IV, გიორგი II) ვერ წაართვა მათ არგვეთი. მხოლოდ დავით აღმაშენებელმა, ისიც უკანასკნელი ბაღვაშის, რატი IV-ის სიკვდილის შემდეგ გააუქმა არგვეთის საერისთავო, რეზიდენცია – კაცხი კი გელათის მონასტერს გადასცა.

⁹⁴⁹ ჯავახიშვილი, ივ., *ქართველი ერის ისტორია* II, 101.

თრიალეთი გუარამ მამფალს ეკუთვნოდა, ლიპარიტმა დაიკავა „ქუეყანანი თრიალეთისანი, ალაგო ციხე კლდეკართა და იპატრონა დავით ბაგრატის ძე“⁹⁵⁰. სავარაუდოდ, ეს ამბავი უნდა მომხდარიყო 876 წლის, ანუ ბაგრატ I გარდაცვალების შემდეგ, რადგანაც წყაროები დავითს (876-881 წწ.) უკვე კურაპალატად იხსენიებენ, მან კი ეს ტიტული მხოლოდ მამის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო⁹⁵¹. ის ფაქტი, რომ დავითმა ლიპარიტის ვასალობა აღიარა, თავისთავად ლახავდა გუარამ მამფალის უფლებებს თრიალეთში. გუარამ მამფალი 881 წელს ბერად აღიკვეცა. თრიალეთში ბაღვაშების დამკვიდრების შემდეგ გუარამ მამფალის შვილი, ნასრა, ამ ტერიტორიაზე კანონიერი უფლებების აღდგენას შეეცადა, რადგან, მანამდე „... გუარამს დაეპყრა ჯავახეთი, თრიალეთი, ტაშირი და აბოცი, და არტაანი“⁹⁵². ამის გამო დავით კურაპალატს გადაემეტრა ნასრა, ძე გუარამ მამფალისა⁹⁵³. ნასრამ გადაწყვიტა, ბიძაშვილზე შური ეძია. 881 წელს მან დავით კურაპალატი მოტყუებით მოკლა: „მას ჟამსა, ვითარცა მოიტყუა ნასრა ძემან გუარამისმან დავით ძე ბაგრატისი, მამის ძმისწული მისი, და მოკლა იგი“. თუმცა, სუმბატ დავითის ძე აღნიშნავს, რომ გუარამ მამფალი „უბრალო იყო სისხლისაგან დავით კურაპალატისათა“⁹⁵⁴. დავითის მოკვლის შემდეგ, ნასრას წინააღმდეგ გაილაშქრეს მოკლულის მოკავშირეებმა: „ხოლო ნასრას შეუკრბეს მტერად სომეხნი, ლიპარიტ და ქართველნი, და აშოტ ძმა დავითისი, და მათთანა სარკინოზნი“. მოკავშირეებმა დაამარცხეს ნასრა და კონსტანტინოპოლში გააქციეს: „და შეებნეს ნასრას და გააქციეს, და მიუხუნეს ციხენი და წარვიდა საბერძნეთს წინაშე ბერძენთა მეფისა“⁹⁵⁵. 882 წელს გარდაიცვალა ნასრას მამა, გუარამ მამ-

⁹⁵⁰ *მატიანე ქართლისა*, 258; *ლორთქიფანიძე მ., ახალი ფეოდალური სამთავროების შექმნა*, 464.

⁹⁵¹ *ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია II*, 101.

⁹⁵² *მატიანე ქართლისა*, 257.

⁹⁵³ *მატიანე ქართლისა*, 258-259; *ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, 131; *ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია II*, 101.

⁹⁵⁴ *სუმბატ დავითის-ძე, ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, 378; *ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 102.

⁹⁵⁵ *მატიანე ქართლისა*, 260; *სუმბატ დავითის-ძე, ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, გვ. 379; *ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 102.

ბირთვინის ციხე

ფალი, „ძე აშოტისი, და დამარხეს ოპიზას“⁹⁵⁶. და რადგანაც მას ნასრას გარდა მემკვიდრე არ ჰყავდა, მთელი მისი სამფლობელო დავითის შვილებს უნდა რგებოდა, აბოცის გარდა, რადგანაც აბოცი გუარამმა თავის ცოლისძმას, სომეხთა მეფეს გადასცა⁹⁵⁷.

ბიზანტიაში ნასრამ შვიდ წელიწადს დაჰყო. ამავე დროს იქ იმყოფებოდა აფხაზთა მეფის, დემეტრეს შვილი ბაგრათი. ბიზანტიის იმპერატორის ჯარის დახმარებით ის აფხაზეთში შეიჭრა, მოკლა ადარნასე იოანეს ძე და აფხაზეთის ტახტი დაიბრუნა. მან ცოლად შეირთო ადარნასეს ცოლი, რომელიც იყო გუარამ მამფალის ასული და ნასრას და. აფხაზეთში განმტკიცების შემდეგ ბაგრათმა ნასრა ბიზანტიიდან წაიყვანა და მისცა მას ჯარი, რათა მას ტაო დაებრუნებინა. შემდგომ ნასრას ოსთა ჯარიც შეუერთდა. ამ ძალებით ნასრა სამცხეში შეიჭრა და მამამისის მიერ აგებული სამი ციხე დაიკავა. მის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოვიდა დავით კურაპალატის შვილი ადარნასე. ნასრა ამჯერადაც დამარცხდა და 888 წელს ის ასპინძასთან მოკლეს.

⁹⁵⁶ მატეინე ქართლისა, გვ. 260.

⁹⁵⁷ ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია II, გვ. 102.

ფარცხისის ციხე

IX საუკუნის მიწურულისთვის ქვემო ქართლში სიტუაცია შეიცვალა; იქამდე თბილისის ამირას მფლობელობაში არსებული ქვემო ქართლის ნაწილი და სამშვილდე სომეხთა მეფემ სუმბატ ტეიზერაკელმა (890-914 წწ.) დაიკავა.

ამ დროისათვის თბილისის საამიროს სამფლობელო ალგეთამდე ვრცელდებოდა და მისი სასაზღვრო ციხესიმაგრეები ბირთვისი, ორბეთი და ფარცხისი იყო⁹⁵⁸. ამავე დროს გრძელდება შიდა ქართლისათვის ბრძოლა. აფხაზეთის ტახტზე 868 წელს შავლიანთა დინასტიის დამკვიდრების შემდეგ, აფხაზთა მეფეებმა შიდა ქართლი დროებით დაკარგეს და რეგიონს „იპყრობდის ქართლის აზნაურნი“⁹⁵⁹. 904 წელს ქართლი დალაშქრა კონსტანტ III აფხაზთა მეფემ (893-922 წწ.) და დაიპყრო უფლისციხე და ყოველი ქართლი. მეფე-მთავართა დაპირისპირებამ გამოწვია ის, რომ, როდესაც აბუ ალ-კასიმი (ილაშქრა 907 – 914 წწ.) სომეხთა და ქართულ მიწებზე შეიჭრა, ადარნასე ქართველთა მეფე უმაღლეს არაბ მთავარსარდალს მიემხრო⁹⁶⁰.

⁹⁵⁸ მუსხელიშვილი დ., *საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები*, 211.

⁹⁵⁹ *მატიანე ქართლისა*, 262.

⁹⁶⁰ *მატიანე ქართლისა*, 264; ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, 105.

საქართველოში შემოჭრილმა აბუ ალ-კასიმმა მხოლოდ აფხაზთა სამფლობელოები მოაოხრა. აბუ ალ-კასიმის შემოსევის შემდეგ კახთა ბატონი, კვირიკე I ქორეპოსკოპოსი (893–918) და აფხაზთა მეფე კონსტანტი დროებით დაზავდნენ და ჰერეთში საერთო ლაშქრობაც კი მოაწყვეს³⁶¹. ასევე, კვირიკე I-ის მემკვიდრემ, ფადლა II-მ (918 – 929), მხარი დაუჭირა გიორგი აფხაზთა მეფეს ქართლში აჯანყებული შვილის, კონსტანტინეს, წინააღმდეგ: „ხოლო ამან ფადლა ქორიკომბან უშუელა აფხაზთა მეფესა გიორგის, რა ჟამს მოადგა უფლისციხეს ძესა თვსსა და შემდგომადა მისა მოკუდა ფადლა ქორიკომი“³⁶².

ფადლას გარდაცვალების შემდეგ კახეთსა და აფხაზეთს შორის ურთიერთობა დაიძაბა. აფხაზთა მეფე გიორგი II-მ (922–957 წწ.) კახეთი დალაშქრა და ქვეყნის დიდი ნაწილი დაიპყრო³⁶³. მოგვიანებით, ქართლის აზნაურების დახმარებით კვირიკე II-მ (929–976 წწ.) დაკარგული მიწები დაიბრუნა, თუმცა გიორგი აფხაზთა მეფემ მის წინააღმდეგ შვილი, ლეონი (აფხაზეთის მეფე 957–967 წწ.) გაგზავნა. ლეონმა კვლავ დაიპყრო კახეთის ნაწილი, თუმცა მამის გარდაცვალების შემდეგ ბაზალეთთან კვირიკეს შეხვდა და დროებით დაუზავდა. ზავის სიმტკიცისთვის ლეონმა კვირიკეს შვილს თავისი ასული შერთო ცოლად და აფხაზეთში დაბრუნდა. ლეონის ასული მალე გარდაიცვალა და შიდა პრობლემების მოგვარების შემდეგ მეფე ლეონმა ისევ კახეთს შეუტია. ლეონმა დაიპყრო მუხრანი და ბაზალეთი, თუმცა ამ ლაშქრობაში ავად გახდა და მალე გარდაიცვალა, ხოლო აფხაზეთის სამეფოში შიდა არეულობა დაიწყო³⁶⁴.

ლეონის გარდაცვალების შემდეგ ტახტი მისმა ძმამ დემეტრე III (967 – 975 წწ.) დაიკავა. ამ დროს აუშხედრდა ბიზანტიაში გახიზნული ძმა, თეოდოსი, რომელმაც საბრძოლო მოქმედებები სამცხიდან დაიწყო. დემეტრემ დაამარცხა აჯანყებულები, მაგრამ თეოდოსი ძამელ მთავართან გადავიდა და ძამის ციხეს შეეფარა. აჯანყებულებმა აქაც მარცხი განიცადეს, და თეოდოსი იმიერტაოში დავით III კურაპა-

³⁶¹ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, 105.

³⁶² ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, 560.

³⁶³ ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, 560; მათიანე *ქართლისა*, 268.

³⁶⁴ მათიანე *ქართლისა*, გვ. 270.

ლატს შეეხიზნა. ერთი წლის შემდეგ თეოდოსი კახეთში გადავიდა. კახეთის ქორეპისკოპოსმა კვირიკემ, ქართლის კათალიკოსისა და დიდებულთა თავდებით, თეოდოსი აფხაზთა მეფე დემეტრეს გადასცა. თუმცა, დემეტრემ დაარღვია მიცემული პირობა და თეოდოსს თვალები დასთხარა. 975 წელს დემეტრე III გარდაიცვალა და ტახტზე ავიდა დემეტრეს დაბრმავებული ძმა თეოდოსი III (975 – 978 წწ.). წყაროები არანაირ ცნობას არ იძლევიან იმის შესახებ, ვისი მხარდაჭერით შეძლო უსინათლო თეოდოსმა ტახტზე ასვლა, თუმც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამაში გარკვეული როლი ითამაშა დავით კურაპალატმა. არ არის გამორიცხული, რომ აფხაზთა სამეფოს დიდგვაროვნები ორ ბანაკად იყვნენ გაყოფილნი. ერთი ნაწილი, რომელიც თეოდოსის გამეფებასა და უსინათლო მეფის სისუსტით სარგებლობაში ხედავდა თავისი კეთილდღეობის გარანტს და არ მოერიდებოდა თვით გარეშე ძალის გამოყენებას (ამ შემთხვევაში დავით კურაპალატის გავლენას და, შესაძლოა, სამხედრო ძალასაც), და მეორე ნაწილი, რომელიც განსვენებული დემეტრეს დასაყრდენ ძალას წარმოადგენდა და, თეოდოსის შემთხვევაში, იძულებული გახდებოდა დროებით და მოჩვენებით მაინც, უკეთესი მომავლისა და ხელსაყრელი მომენტის ლოდინში. გამოეხატა თავისი ლოიალობა ახალი ხელისუფლის მიმართ.

აფხაზეთის ტახტზე უსინათლო და სუსტი თეოდოსის ასვლით ისარგებლეს კახელებმა, ქართლში შეიჭრნენ და უფლისციხეს აღყა შემოარტყეს. ამ დროს ქართლის ერისთავი იყო იოანე მარუშის ძე, როგორც მასზე მემათიანე ამბობს: „კაცი ძლიერი და ერმრავალი“. იოანე, რომელიც აფხაზთა მეფე დემეტრეს მიერ იყო ქართლის ერისთავად დანიშნული, კარგად ხვდებოდა, რომ უსინათლო თეოდოსი მას კახელთა წინააღმდეგ დახმარებას ვერ გაუწევდა და ის მართო დარჩებოდა მეტოქის პირისპირ. კახელების გამარჯვებისა და, შესაბამისად, ქართლის კახეთის საქორეპისკოპოსოს დაქვემდებარებაში გადასვლის შემთხვევაში, იოანე მარუშის ძე უკეთეს ვარიანტში თავის სუბერენთან, ანუ თეოდოსთან ხიზნის სტატუსით უნდა გადასულიყო, რაც მისი და მისი მემკვიდრეებისათვის საუკეთესო ვარიანტი არ იქნებოდა. ის ხომ ქართლში ყველაფერს კარგავდა. ამდენად, იოანემ დახმარებისთვის მიმართა ერთადერთ პოტენციურ მოკავშირეს, რომელსაც კახელთა დამარცხების ძალა, ხოლო შემდგომ, აფხაზთა მეფესთან შესაძლო მოსალოდნელი დაპირისპირების შესაძლებლობაც ჰქონდა. ეს იყო ტაოს მეფე და-

ვით ბაგრატიონი. დავითი ადარნასე III-ის (958 – 961 წწ.) უმცროსი შვილი იყო და „ქართველთა მეფეების“ გვერდით შტოს მიეკუთვნებოდა. იმიერტაოს ერისთავთ-ერისთავს, ადარნასე III-ს ორი შვილი ჰყავდა: ბაგრატი (გარდ. 966 წ.) და დავითი (966–1001 წწ.), რომელიც ბაგრატიონთა ამ შტოს უკანასკნელი წარმომადგენელი იყო. დავით III-ს „ქართლის ცხოვრება“ ტაოს მეფეს უწოდებს. 961 წელს ადარნასე III შვილებმა, ბაგრატმა და დავითმა, ბერად აღკვეცეს. იმიერტაოს, თორთომის, სპერისა და ბასიანის ნაწილის ერისთავთ-ერისთავის ტიტული ბაგრატმა მიიღო. 966 წელს ბაგრატი გარდაიცვალა და ერისთავთ-ერისთავი დავითი (შემდგომში დავით III) გახდა. ამ დროს „ქართველთა მეფის“ ტიტულს ბაგრატ II, ე.წ. ბაგრატ რეგვენი, დავით III-ის ბიძაშვილი ატარებდა (რეგვენი ძველქართულად ახალგაზრდას, მოუთმენელს ნიშნავდა).

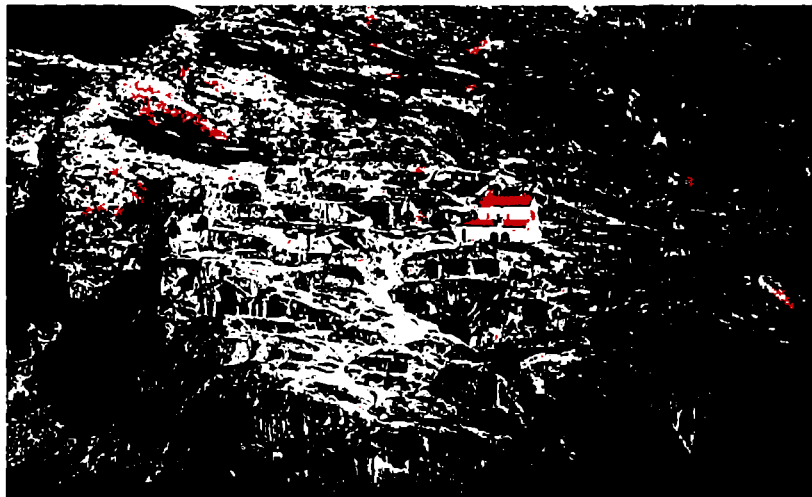
დავითი ძლიერი მმართველი იყო და თავისი ძალაუფლების განმტკიცებისთვის ძალ-ღონეს არ იშურებდა. იოანე მარუშის ძის თხოვნა დავითს კარგ შესაძლებლობას აძლევდა, ქართლის საქმეებში უშუალოდ ჩართულიყო და, შემდგომში, არა მარტო ბაგრატიონთა, არამედ ქართული მიწების მფლობელთა შორის უპირობო ლიდერის პოზიცია მოეპოვებინა. იოანემ ყველა ნაბიჯი კარგად გათვალა – დავითის დახმარებით, ის, ერთის მხრივ კახელებს იგერიებდა, ხოლო მეორეს მხრივ, აფხაზთა მეფის მორჩილებიდან გამოდიოდა. თუმცა, დავითის ქართლში შემოსვლას ლეგიტიმაცია სჭირდებოდა. ამდენად, მარუშის ძემ ტაოს მეფეს საკმაოდ ამბიციური გეგმა წარუდგინა. იოანეს გეგმის მიხედვით, პირველ ეტაპზე, დავითი „ქართველთა მეფის“ მემკვიდრის, ბაგრატის დასაცავად უნდა შემოსულიყო ქართლში და რეგიონი დაეკავებინა. მარუშის ძე დავითს სთავაზობდა, ქართლი თვითონ ემართა ან ბაგრატისთვის გადაეცა: „ამან (იოანე მარუშის ძემ) წარავლინა მოციქული წინაშე დავით კურაპალატისა; აწვა, რათა გამოილაშქროს ძალითა მისითა, აღიღოს ქართლი: ანუ დამიჭიროს თვთ, ანუ გადასცეს ბაგრატს“. თუმცა, როგორც ჩანს, მარუშის ძის გეგმა გაცილებით უფრო მასშტაბური იყო, ვიდრე ლოკალური პრობლემის მოგვარება, ის ბაგრატს გაერთიანებული საქართველოს მეფედ ხედავდა: „ესევე ივანე მარუშის-ძე ეძებდა ბაგრატს მეფედ“. მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროს „ქართველთა მეფის“ ტიტულს ბაგრატის პაპა, ბაგრატ II რეგვენი ატარებს და მისი უშუალო მემკვიდრე არის შვილი გურგენი და არა შვილიშვილი, მცირეწლოვანი ბაგრატი იყო საუკეთესო კანდიდატუ-

რა გაერთიანებული საქართველოს ტახტის დასაკავებლად. ის იყო ბაგრატიონთა სამეფო შტოს წარმომადგენელი და ამავე დროს აფხაზთა მეფე გიორგის ასულის, გურანდუხტის შვილი, ანუ უსინათლო თეოდოსის დისშვილი⁹⁶⁵. აფხაზეთის ტახტის მემკვიდრეობით ბაგრატი ავტომატურად გახდა ხოსროიანთა სამეფო გვარის მემკვიდრეც. ანუ, ბაგრატი იყო როგორც ბაგრატიონთა, ასევე ხოსროიანთა დინასტიების მემკვიდრე, რომელსაც გაერთიანებული საქართველოს – ეგრისისა და ქართლის – ერთიან სამეფოდ ჩამოყალიბების ლეგიტიმური უფლება ჰქონდა. რა თქმა უნდა, დავით კურაპალატი ხელიდან არ გაუშვებდა შესაძლებლობას, თავისი ძალაუფლება ქართლზეც გაეგრეცელებინა და უშუალო მონაწილეობა მიეღო გაერთიანებული საქართველოს ტახტზე პირველი ბაგრატიონი მეფის აყვანაში. ამდენად, მან გადაამწყვეტი როლი ითამაშა საქართველოს გაერთიანების გეგმის შემუშავებასა და განხორციელებაში. ქართული ისტორიოგრაფია აღნიშნულ ეპოქაში მიმდინარე მოვლენებსა და მოქმედი პირების წარმოდგენისას ეყრდნობა მეთერთმეტე საუკუნის ანონიმი ისტორიკოსის თხზულებას „მატიანე ქართლისა“ და საქართველოს სამეფოს შექმნა ამ წყაროზე დაფუძნებით წარმოდგენს, როგორც ეს წინა აბზაცში არის მოთხრობილი. არავითარი საფუძველი, ეჭვი შევიტანოთ ისტორიკოსის ობიექტურობაში, ჩვენ არ გვაქვს, თუმცა ისტორიულ-კომპარატიული (შედარებითი) მეთოდის გამოყენებით, შესაძლებელია, ცოტა ორგინალურად წარმოვაჩინოთ საქართველოს სამეფოს შექმნა პირველი ეტაპი: დავით მესამე უეჭველად ძლიერი, გამჭრიახი, რისკიანი და ჭკვიანი პოლიტიკოსი იყო. ჩვენ ვერასოდეს გავიგებთ, როდის განიზრახა მან ერთიანი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნა და მის სათავეში ბაგრატის დაყენება, მაგრამ ეს რომ მისი ჩანაფიქრი იყო, ამაზე ისიც მეტყველებს, რომ მან სწორედ ბაგრატი იშვილა და თავის მემკვიდრედ გამოაცხადა. როგორც აღნიშნავს: უშვილო იყო დავით კურაპალატი და ბაგრატი აღეზარდა შვილად, მპყრობლად ორსავე ტაოსა. პროექტის განხორციელების პირველ ეტაპზე საჭირო იყო ქართლის დაკავება, რადგან ქართლისა და მისი ცენტრის, უფლისციხის პყრობა, ქართული მიწების უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული ერთეულის კონტროლს ნიშნავდა. ძირითადი სავაჭრო და სამხედრო სტრატეგიული გზები და გადასასვლელები ქართლის მიწებზე მდებარეობდა. ბაგრატის ლეგიტიმაცია კი არავისში ეჭვს არ იწვევდა, გარდა ქარ-

⁹⁶⁵ *მატიანე ქართლისა*, 472.

თლის დიდგვაროვნებისა, რომლებისთვისაც საუკუნეების წინ წასული ბაგრატიონების შთამომავალი არავითარ ავტორიტეტს არ წარმოადგენდა. ამავე დროს, როგორც ჩანს, მარუშიძისა და მისი მოკავშირეების სახით, დავითს და ამდენად ბაგრატსაც გარკვეული დასაყრდენი მაინც ჰქონდათ ქართლში, თუმცა მთავარ ძალას დავით კურაპალატის სამხედრო ძალა წარმოადგენს. შესაბამისად, დავითმა, მეტწილად უფრო სამხედრო ძალის დახმარებით, შეძლო ქართლზე კონტროლის დამყარება. შეგვიძლია, წარმოვიდგინოთ ქართლის დიდგვაროვნების განწყობა, როდესაც ქვახვრელში დაბანაკებული დავითი მათ ქვეშევრდომებით იბარებს, ბაგრატს წარუდგენს და იმპერატული ტონით უბრძანებს ბაგრატის მორჩილებას. ყოველივე ზემოხსენებულიდან გამომდინარე, უფრო სარწმუნოდ და ლოგიკურად მიგვაჩნია აზრი იმის თაობაზე, რომ ინიციატივა არა იოანე მარუშის ძისგან, არამედ დავითისგან მომდინარეობდა. ცოცხალი მშობლებისა და პაპის მყოფი პატარა ბაგრატის შვილობაც ამის დამადასტურებელია და შემდგომი მოვლენებიც არ ეწინააღმდეგება აღნიშნულ მოსაზრებას.

ქვახვრელში გამაგრებულ დავით ტაოელს იოანე მარუშის ძე ეახლა და უფლისციხე გადასცა. XI საუკუნის ანონიმი მემკთიანეც და თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიაც (ცხადია, დღევანდელი ხედვიდან გამომდინარე) მარუშის ძის ამ ნაბიჯს პატრიოტულ ქმედებად მიიჩნევს, და ეს პიროვნება საქართველოს ისტორიაში გმირად არის წარმოჩენილი. მაგრამ მარუშის ძის ეს ქმედება, შესაძლოა, სხვა კუთხიდანაც იქნას შეფასებული. უფრო ლოგიკური იქნებოდა, გვეფიქრა, რომ მისი ამგვარი საქციელი პირველ რიგში საკუთარი თავისა და მემკვიდრეების გადარჩენისა და უკეთესი მომავლის პერსპექტივით ყოფილიყო განპირობებული; ხოლო ციხის ჩაბარება უცხო ქვეყნის მეფისთვის, უფრო ლალატს ჰგავს თავის სუბერენთან, თეოდოსთან, მიმართებაში. ამავე დროს, შესაძლებელია და არ არის გამორიცხული, რომ იოანე თავის სუბერენად არა თეოდოსს, არამედ გურანდუხტს მიიჩნევდა და დავითიც სწორედ მასთან შეთანხმებით მოიწვია. ასევე არ არის ცნობილი, მოიქმნდა თუ არა რამე თეოდოსმა კახელების წინააღმდეგ. იქნებ მარუშის ძე უბრალოდ გამოუვალ მდგომარეობაში იყო. ფაქტია, იოანე მარუშის ძემ იმ დროისთვის გაიმყარა პოზიცია, თუმცა მისი შემდგომი სტატუსი უცნობია. ამდენად, 975 წელს დავით კურაპალატმა მიიღო უფლისციხე და უბოძა ის ბაგრატს

უფლისციხე

და მის მამას გურგენს⁹⁶⁶. ქართლიდან წასვლის წინ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, დავითმა შეკრიბა ქართლის დიდგვაროვნები და ბაგრატი თავის მემკვიდრედ და ქართლის მპყრობლად გამოაცხადა:

„შემოკრიბნა ქართველნი აზნაურნი და უბრძანა: ესე არს მკვდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისა, შვილი და გაზრდილი ჩემი, და მე ვარ მოურავი ამისი და თანაშემწე; ამას დაემორჩილენით ყოველნი. და დაყვნა დღენი მცირედნი და წარვიდა ტაოს⁹⁶⁷.“

ვინაიდან ბაგრატი ჯერ სრულწლოვანი არ იყო, დავითმა მას მეურვედ მამა – გურგენი დაუნიშნა. ქართველი მემატიანე ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ქართლი და შემდგომ აფხაზეთი ბაგრატმა მიიღო, როგორც დედის, გურანდუხტის მემკვიდრე-

⁹⁶⁶ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 272.

⁹⁶⁷ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 272, 274.

ობა⁹⁶⁸.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა იყოს ის, რომ ძალაუფლების დაკარგვით გაბოროტებული ქართლის დიდგვაროვნების ნაწილი კახელებს დაუკავშირდა. მათ ერთიანი ძალებით აიღეს უფლისციხე, დაატყვევეს და კახეთისკენ გაგზავნეს ბაგრატი და მისი შშობლები – გურანდუხტი და გურგენი.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, ამ დაპირისპირებაში მონაწილეობდა კახეთის მეფე კვირიკე II, რომელმაც „გამოიყვანა უფლისციხიდან მეფე ბაგრატ და დედამისი გურანდუხტ“. შეიტყო თუ არა დავით კურაპალატმა გურგენისა და მისი ოჯახის დატყვევების ამბავი, უმალ თრიალეთში გადავიდა და კახეთის საზღვარს მიუახლოვდა. იმუხამად დავით კურაპალატი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა როგორც ქართულ სამეფო-სამთავროებში, ასევე მის საზღვრებს გარეთ. დავით კურაპალატთან ღია ბრძოლა კახელებმა ვერ გაბედეს და იძულებულები შეიქნენ, უბრძოლველად გამოეშვათ სამეფო ოჯახი. „ესევე კვირიკე დაეზავა დავით კურაპალატს“⁹⁶⁹. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ სამეფო ოჯახის გათავისუფლების შემდეგ, უფლისციხისა და ქართლის მმართველად ქართული წყარო გურანდუხტს ასახელებს და არა ბაგრატს ან მის მამას გურგენს, რომელიც დავითმა მას მეურვედ დაუნიშნა. წყაროში ხაზგასმულია, რომ გურანდუხტი არის გიორგი აფხაზთა მეფის ასული და ბაგრატის დედა⁹⁷⁰. სავარაუდოდ, ეს იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ქართლი აფხაზეთის მეფის სამეფო დომენად განიხილებოდა, და გურგენს ამ რეგიონზე ლეგიტიმური უფლება არ ჰქონდა. ქართლი ჯერ გურანდუხტის სამფლობელო იყო და შემდგომ მემკვიდრეობით ბაგრატის ხელში უნდა გადასულიყო.

ქართლის საკითხის მოგვარების შემდეგ, დავით III-მ საკუთარი ძალაუფლებისა და ტაოს სამეფოს ტერიტორიების გაფართოებაზე რეგიონულ დონეზე დაიწყო ზრუნვა და აქტიურად მონაწილეობდა ბიზანტიაში მიმდინარე მოვლენებში. 976

⁹⁶⁸ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 272.

⁹⁶⁹ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 274; ვახუშტი ბატონიშვილი, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, 560; ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 124.

⁹⁷⁰ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 475.

წელს ბიზანტიის იმპერატორს ბასილ II-ს⁹⁷¹ ბარდა სკლიაროსი⁹⁷² აუჯანყდა⁹⁷³, იმპერატორმა ეს აჯანყება დავითის დახმარებით ჩაახშო. 977 წელს დავითმა იმპერატორისგან კურაპალატის ტიტული მიიღო⁹⁷⁴. აღსანიშნავია, რომ აჯანყების ჩახშობაში მნიშვნელოვანი როლი ცნობილმა ქართველმა მხედართმთავრებმა, ჯოჯიკმა და თორნიკე ერისთავმა ითამაშეს.

აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ბასილი II-მ დავითს სიცოცხლის ბოლომდე სამართავად გადასცა ე.წ. „ზემონი ქვეყანანი“.⁹⁷⁵ ქართულ წყაროებში არ არის დაზუსტებული, კერძოდ რა ტერიტორიას წარმოადგენდა ეს „ზემონი ქვეყანანი“. სომეხი ისტორიკოსი სტეფანოს ტარონელი მოგვითხრობს, რომ: „რომელსაც აღუთქვა, რომ მისცემდა ხალტო-იარიჭის, კელესურს, ჩორმაირს, კარინს, ბასიანს, პატარა ციხეს სევუკსმარდაღში, ჰასქსა და აპაჰუნიქს რომლებიც გადასცა კიდეც შემდგომში“ (იმიერტაო)⁹⁷⁶. ეს ტერიტორიები მანამდე მუსლიმთა ხელში იყო და ისინი აუცილებლად შეეცდებოდნენ მათ დაბრუნებას. დავითისთვის ამ მიწების გადაცე-

⁹⁷¹ ბასილ II (958 – 1025), ბიზანტიის იმპერატორი 976 – 1025 წლებში.

⁹⁷² ცნობილია, რომ ბარდა სკლიაროსი იყო ბიზანტიელი მხედართმთავარი, რომელმაც ბულგარეთში გამოიჩინა თავი (კოპალიანი ვ., *საქართველოა და ბიზანტიის პოლიტიკური ურთიერთობა*, თბილისი, 1969, გვ. 28). სკლიაროსის აჯანყებას საიმპერატორო ხელისუფლებით უკმაყოფილონიც შეუერთდნენ (Лев Диакон, *История*, 86), მათ შორის მოსულის ემირი (Treadgold W., *A History of the Byzantine State and Society*, 508). ამბოხებულებმა ნახევარი მცირე აზია დაიკავეს და კონსტანტინოპოლს დაემუქრნენ. მიუხედავად ამისა, 979 წელს ისინი, ქართველთა ჯარისა და იოანე-თორნიკეს დახმარებით, სასტიკად დაამარცხა სკლიაროსზე არანაკლებ სახელოვანმა მხედართმთავარმა, ბარდა ფოკამ. იოანე სკილიცა მოგვითხრობს, რომ ბარდა ფოკამ დავითს დახმარება სთხოვა, რადგან მათ დიდი ხნის მეგობრობა აკავშირებდათ (John Skylitzes, *A Synopsis*, 309). დამარცხებული სკლიაროსი ბაღდადში გაიქცა (Shepard J., *Equilibrium to Expansion*, The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492, Edited by Jonathan Shepard Cambridge University Press 2008, 524).

⁹⁷³ ლორთქიფანიძე მ., *ახალი ფეოდალური სამთავროების შექმნა*, 477.

⁹⁷⁴ *მატიანე ქართლისა*, 475.

⁹⁷⁵ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 128; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, გვ. 173 – 174.

⁹⁷⁶ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 128.

მით ბიზანტია ერთის მხრივ პასუხისმგებლობას იხსნიდა მათ დაცვაზე და მეორეს მხრივ კი აიძულებდა დავით კურაპალატს, ბიზანტიის ერთგული მოკავშირე ყოფილიყო, რადგან ის მართო ვერ დაიცავდა ახალშეძენილ ტერიტორიებს მუსლიმთა აგრესიისგან⁹⁷⁷.

ბიზანტიაში მოპოვებული გამარჯვების შემდეგ, დავითი უკვე რეგიონული ლიდერი გახდა და შემუშავებული გეგმის განხორციელება გააგრძელა. 978 წელს დავით კურაპალატის შემწეობით ბაგრატმა აფხაზეთის ტახტიც დაიკავა. თუმცა, საინტერესოა, რომ ბაგრატის აფხაზეთში გამეფებას მეფე თეოდოსის სიცოცხლეში, მან იოანე მარუშის ძისა და აფხაზეთისა და ქართლის დიდებულთა ნაწილის დაუინებული მოთხოვნით დაუჭირა მხარი:

„ამანვე ივანე მარუშის-ძემან ინება, რათა მოიყვანოს ბაგრატ მეფედ აფხაზეთისა. და მის თანა ყოველთა დიდებულთა, ერისთავთა და აზნაურთა აფხაზეთისა და ქართლისათა გამოითხოვეს ბაგრატ მეფედ დავით კურაპალატისაგან. ხოლო მან დიდითა იძულებითა ძნელად აღასრულა თხოვნა მათი⁹⁷⁸.“

მართალია, დავითი დათანხმდა ბაგრატის აფხაზეთის მეფედ კურთხევაზე, თუმცა „მოსცა მათ სიმტკიცითა და მძევლითა“. დღეს რთული სათქმელია, რატომ იჩქარეს იოანე მარუშის ძემ და სხვა დიდებულებმა ბაგრატის აფხაზეთის მეფედ კურთხევა იმ დროს, როდესაც მეფე თეოდოსი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, ან რატომ ყოყმანობდა დავითი. მემკვიდრის თქმით, აფხაზეთის სამეფოში „განირყუნა ქვეყანა ...შეიცვალა ყოველი წესი და განგება, პირველთა მეფეთაგან განწესებული⁹⁷⁹. როგორც ზემოთ აღინიშნა, უსინათლო თეოდოსის მმართველობისას დიდგვაროვნების ნაწილი უკმაყოფილო იყო და, სავარაუდოდ, სწორედ ეს ნაწილი თხოვდა ისევ და ისევ იოანე მარუშის ძეს, ეშუამდგომლა დავითთან ბაგრატის დაუყოვნებლივ გამეფების შესახებ. იოანე მარუშის ძე მშვენიერი შუამავალი იყო. ერთი მხრივ ის დაახლოებული იყო დავითთან და გარკვეულწილად მისი ნდობითაც სარგებლობდა, მეორე მხრივ ის იცნობდა აფხაზეთის სამეფო კარსაც და

⁹⁷⁷ სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, გვ. 173 – 174.

⁹⁷⁸ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 275

⁹⁷⁹ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 275.

ზოგადად დიდგვაროვნებს, რამდენადაც ქართლს განაგებდა სწორედ აფხაზთა მეფის სახელით – მისი დანიშნული მოხელის რანგში. დავითის ჯოჯბანი და მძევლების მოთხოვნაც ამით აიხსნება. მძევლად უპირატესად შვილებს აძლევდნენ. მაშ ვისგან უნდა მიეღო მტკიცე სიტყვა და მძევალი დავით კურაპალატს, თუ არა ისევ და ისევ თეოდოსის ქვეშევრდომი და მისი სუსტი მმართველობით უკმაყოფილო დიდგვაროვნებისგან? სამწუხაროდ, წყაროები არ იძლევიან ინფორმაციას, კონკრეტულად ვისგან ითხოვა დავითმა მძევლები და რა პირობებით. თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ ტაოს მეფეს არ სურდა აფხაზეთისა და ქართლის დიდგვაროვანთა გაძლიერება და ბაგრატის აფხაზეთის მეფედ კურთხევაში გარკვეულ საფრთხეს ხედავდა. ამას ადასტურებს სომხური წყაროს ერთი ცნობა. ასოლიკის მიხედვით, ბაგრატის აფხაზთა მეფედ კურთხევაზე დავითმა მოიწვია შირაკის სომეხი მეფე სმბატ ბაგრატუნი (977 – 990 წწ.). ამით დავითმა, ერთის მხრივ, აფხაზეთისა და ქართლის დიდებულებს თავისი ძალა და საერთაშორისო ავტორიტეტი აჩვენა და მიანიშნა, ვინ იყო ბაგრატის რეალური მფარველი, ხოლო, მეორეს მხრივ, ბაგრატის აფხაზეთის მეფედ კურთხევას საერთაშორისო ლეგიტიმაცია მისცა⁹⁸⁰. ამავე დროს, ტაოელი და სომხური ჯარი გარანტია იქნებოდა იმისა, რომ ქუთაისში ბაგრატის კურთხევა შესაძლო ექსცესების გარეშე ჩაივლიდა.

აფხაზეთში გამეფებულმა ბაგრატ III-მ თავისი ბიძა, უსინათლო თეოდოსი დავით კურაპალატთან გაგზავნა და ერთპიროვნულად შეუდგა აფხაზეთის მართვას⁹⁸¹. 980 წელს ბაგრატს კვლავ აუჯანყდნენ ქართლის დიდგვაროვნები ქავთარ ტბელის მეთაურობით. ბაგრატმა უმაღლესი შეკრიბა ჯარი და ქართლში გაემგზავრა, სადაც ამბოხებულები სასტიკად დაამარცხა. „მატიანე ქართლისა“ გადმოგვცემს:

„იწინამძღურეს ქავთარ ტბელი, მოეგებნეს ბრძოლად და დაუდგეს თავსა ზე-და მოღრისასა. იხილა რა ბაგრატ აფხაზთა მეფემან, აღუზახნა სპათა თჳსთა, მივიდეს და შეებნეს. იოტნეს ქართველნი: რომელნიმე დაჯოცეს, რომელნიმე დაიპყრეს და სხუანი კუალად მეოტნი გარდაიხუეწნეს და დაიფანჩნეს. მოვიდა

⁹⁸⁰ ლორთქიფანიძე მ., *ქართული მონარქიის შექმნა შუა საუკუნეებში*, საქართველოს ისტორია, ტომი II, პალიტრა L, თბილისი 2012, გვ. 244–245.

⁹⁸¹ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 275; ჭავჭავაძე ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 125 – 126.

უფლისციხეს, ალილო ციხე დედისაგან თვისისა, დაყვნა დღენი და განაგნა მცირედ საქმენი ქართლისანი; წარიყვანა დედა თვსი და წარვიდა ქუეყანად აფხაზეთისა. და ვითარცა ჯელოვანმან მენავეთ-მოძღურმან განაგო ყოველი საქმე აფხაზეთისა: რამეთუ მცირედ ამხილის ყოველთა, ვინუკუ ეპოვის ურჩი, და მისსა ადგილსა განადიდის ერთგული და მისანდობელი თვსი⁹⁸².”

აქ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ უფლისციხეს კვლავ გურანდუხტი განაგებდა და აჯანყებულთა დამარცხების შემდეგ ბაგრატმა „ალილო ციხე დედისაგან თვისისა“ და ქართლში საქმეების დალაგების შემდეგ მეფემ დედა აფხაზეთში წაიყვანა. დღეს რთული სათქმელია, რა როლს თამაშობდა გურანდუხტი ქართლში მიმდინარე პროცესებში. როგორც ჩანს, გარკვეული მიზეზების გამო, ბაგრატი იძულებული გახდა, დედა ქართლის საქმეებს ჩამოეშორებინა. დიდი ალბათობით, დედის დასავლეთში გადაყვანის მიზეზი იქ არსებული არასტაბილური სიტუაცია იყო, ან ფეოდალური სამყაროსათვის დამახასიათებელი უნდობლობა, თუნდაც მშობელსა და შვილს შორის. ბაგრატისთვის გურანდუხტი თავისი ლეგიტიმურობის დამამტკიცებელი უტყუარი საბუთი იყო. შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ ბაგრატის მიერ აშენებული საეპისკოპოსო ცენტრის, ბედიის მონასტრისათვის შეწირული ოქროს ბარძიშზე არსებული წარწერა იხსენიებს მეფესთან ერთად მის დედას, გურანდუხტ დედოფალს⁹⁸³.

ბაგრატ III-ის მიერ 980 წელს ქავთარ ტბელის მეთაურობით მოწყობილი აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ, რამდენიმე წელიწადში დაპირისპირება დაიწყო მეფესა და კლდეკარის ერისთავ რატი I-ს შორის. მემკთიანეს ცნობით:

„და ამას შინა გარდაჯდეს წელიწადნი რაოდენნიმე. იყო მას ჟამსა ერისთავად კლდე-კართა რატი, და ჰქონდა ციხე ატენისა და ქართლისაგან მტკუარსა სამხრით კერძო ყოველივე, თრიალეთი, მანგლის-ჯევი და სკვრეთი. არა მორჩილობდა კეთილად ბაგრატ მეფესა⁹⁸⁴.”

⁹⁸² *მატიანე ქართლისა*, გვ. 276.

⁹⁸³ *ლორთქიფანიძე მ., ქართული მონარქიის შექმნა შუა საუკუნეებში*, გვ. 247.

⁹⁸⁴ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 276.

988 წელს ბაგრატ III ილაშქრა რატის წინააღმდეგ: „... მოსრულ იყო ბაგრატ თრიალეთს; დადგა კარუშეთს. ... შეკრიბა უცნაურად სპა თვისი ყოველი ბაგრატ მეფემან და გამოვიდა ქართლს: ენება შეპყრობა რატი ერისთავისა“. ბაგრატის დასახმარებლად გაემზადა მისი მამა გურგენი. მეფის მოქმედებით შეშინებულმა მისმა მოწინააღმდეგეებმა შთააგონეს დავით კურაპალატს, თითქოს ბაგრატი თავისი გამზრდელის მოკვლას ლამობდა. სავარაუდოდ, ეს ინფორმაცია დავითს უშუალოდ რატიმ მიაწოდა. დავითმა ბაგრატის საწინააღმდეგოდ სასწრაფოდ ლაშქარი შეკრიბა და „მოვიდეს და დადგეს დღივს სპითა დიდითა“. მას შეუერთდა გურგენის მამა და ბაგრატის პაპა – ბაგრატ II რეგვენი, რომელსაც „უშინოდა ძისა თვისისა გურგენისგან წაღებასა მეფობისასა“. გარდა ამისა, დავითმა „უწმო ყოველთა მეფეთა სომხითისათა“: კერძოდ, ანისის მეფე სუმბატი და მისი ძმა გაგიკი, ასევე კარის მეფე აბასი⁹⁸⁵. ბრძოლა გურგენსა და დავით კურაპალატის ლაშქართა შორის მოხდა შავშეთთან. ამ ბრძოლაში გურგენი დამარცხდა და წყფთის ციხეში შეიხიზნა⁹⁸⁶. ნიშანდობლივია, რომ ამ წმინდა ფეოდალურ კონფლიქტში ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ, ერთის მხრივ, მამა-შვილის წყვილი – მამობილ-პაპის წყვილს (ბაგრატი და გურგენი ერთ მხარეს და დავითი და ბაგრატ რეგვენი მეორე მხარეს).

ამ დროს ბაგრატ III თრიალეთში, სოფელ კარუშეთთან იყო დაბანაკებული. მან მზვერავები გაგზავნა, რათა დავითის ძალები შეეფასებინა. დაბრუნებულმა მზვერავებმა მეფეს აცნობეს, რომ დავითს საკმაოდ დიდი ლაშქარი ჰყავდა. როდესაც ბაგრატი დარწმუნდა, რომ დავით კურაპალატის ჯართან ძალით ვერაფერს გახდებოდა, ის პირადად ეახლა თავის გამზრდელს, რაც ძალიან სარისკო იყო. მსოფლიო ისტორიამ ძალიან ბევრი მაგალითი იცის იმისა, თუ როგორ, რა მეთოდებით სჭიდნენ ორგულობაში ექვმიტანილებს. ბაგრატმა დავითს უთხრა, რომ მის წინააღმდეგ არაფერი ჰქონდა განზრახული და თრიალეთში მხოლოდ რატი ერისთავის დასამორჩილებლად იყო მისული: „სხვისა არა რომლისათვის მოვედ, გარნა არა მორჩილებისათვის რატისა“. დავითმა მას შეუწოდო და რატის წინააღმდეგ მოქმედების უფლებაც მისცა. „მითხრეს, რომელ სიკუდილად ჩემდა გამოსუ-

⁹⁸⁵ ლორთქიფანიძე მ., *ქართული მონარქიის შექმნა შუა საუკუნეებში*, გვ. 248.

⁹⁸⁶ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 276 – 278; ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 127.

ლიყავ, გარნა აწ ვსცან დასტური, რომელ უბრალო ხარ. არამედ მითავისუფლები-
ხარ რატის ზედა: დაიმორჩილე ვითაცა სახედ გწადიან“. დავითთან შერიგებული
ბაგრატი აფხაზეთში დაბრუნდა, რათა რატის ყურადღება მოედუნებინა და მოუ-
ლოდნელად დასხმოდა თავს:

„ვითარ მოიწია ჟამი ზამთრისა, მოვიდა ძალითა თვსითა ყოვლითა და მოადგა
კლდე-კართა. იხილა რა ესე რატი, გამოვიდა გარე და გამოიტანა შვილი მისი
ლიპარიტ თანა, შევედრა ბაგრატ აფხაზთა მეფესა, და მისცა ციხე თვსი ბაგრატს
და თვთ დაჯდა მამულსა თვსსა არგუეთს⁹⁸⁷.“

მემკვიდრეებს ცნობით, ეს ამბავი 989 წელს მომხდარა. ამ პერიოდში თვით დავით
კურაპალატი საკმაოდ რთულ მდგომარეობაში იყო. 987-989 წლებში, როდესაც
ბიზანტიის იმპერატორს ბარდა ფოკა⁹⁸⁸ აუჯანყდა, დავით III აჯანყებულებს დაუჭი-
რდა.

⁹⁸⁷ მათიანე ქართლისა, 277 – 278.

⁹⁸⁸ ბარდა ფოკა – ნიკიფორე ფოკას (ბიზანტიის იმპერატორი 963 – 969 წწ.) ძმისშვილი.
იგი მონაწილეობდა 971 წელს იოანე ციმისხისოსის (ბიზანტიის იმპერატორი 969 – 976
წწ.) წინააღმდეგ მოწყობილ აჯანყებაში, რისთვისაც იოანემ გადაასახლა (Treadgold
W., *A History of the Byzantine State and Society*, 508). აღსანიშნავია, რომ ეს აჯანყება
იმპერატორმა ბარდა სკლიაროსის დახმარებით ჩაახშო (Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 141).
სკლიაროსის აჯანყების შემდეგ კი ბასილი იმპერატორი იძულებული გახდა, ბარდა ფო-
კა გადასახლებიდან დაებრუნებინა და მისი ძველი მტრის წინააღმდეგ გამოეყენებინა.
ფოკამ სკლიაროსი დაამარცხა. ეს უკანასკნელი ბაღდადში გაიქცა. სკლიაროსი ბაღ-
დადიდან არაბთა ლაშქრით დაბრუნდა, მაგრამ ამჯერად ფოკამ სკლიაროსს იმპერა-
ტორის წინააღმდეგ გაერთიანება და გამარჯვების შემდეგ იმპერიის გაყოფა შესთავაზა.
მათი მოლაპარაკების შესახებ იმპერატორს ბარდა სკლიაროსის შვილმა, რომანოზმა,
აცნობა. რომანოზი ბარდა ფოკას არ ენდობოდა, რის გამოც სკლიაროსმა ის ლაშქო-
ბაში არ წაიყვანა, მამამე განაწყენებულმა რომანოზმა კი აჯანყებულთა მთელი გეგმები
გასცა (Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 208). როგორც შემდგომ გამოჩნდა, რომანოზის ეჭვები
უსაფუძვლო არ ყოფილა. მორიგი შეხვედრის დროს ფოკამ შეიპყრო სკლიაროსი და
თავისი ცოლის ციხე-სიმაგრეში დაამწყვდია. 987 წლის 14 სექტემბერს ფოკამ თავი იმ-
პერატორად გამოაცხადა და კონსტანტინოპოლისკენ დაიძრა. ბასილი იმპერატორმა
დახმარებისთვის კიევის რუსეთის ლაშქარი მოიხმო და 989 წლის 13 აპრილს სასტიკად
დაამარცხა აჯანყებულები (Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 211). ამ ბრძოლაში ფოკა მოკლეს.
მისი მოტრილი თავი კი კონსტანტინოპოლში გააგზავნეს, სადაც შუბზე წამოცმული ჩა-
მოატარეს.

რა მხარი და მათ დასახმარებლად ლაშქარი გაგზავნა, მაგრამ 989 წელს ბასილმა ფოკა დაამარცხა და ქართველთა ლაშქარი იძულებულ შიქნა, უკან დაბრუნებულიყო⁹⁸⁹. აღსანიშნავია, რომ ბასილმა ფოკას დამარცხება გარკვეულწილად კიევის რუსეთის მთავრისგან, ვლადიმირ სვიატოსლავის ძისაგან მიღებული სამხედრო დახმარების შედეგად შეძლო. აჯანყების ჩახშობის შემდეგ იმპერატორს საშუალება მიეცა, შური ეძია ფოკას მოკავშირეებზე და შეუდგა აჯანყებაში მონაწილეთა და მათ მომხრეთა დასჯას⁹⁹⁰. მას შემდეგ, რაც აჯანყების მოთავეები საკადრისად დასაჯა, ჯერი ტაოს გამგებელზე, დავით III კურაპალატზე მიდგა. ბასილი მის წინააღმდეგ სალაშქროდ გაემზადა, მაგრამ დავითმა თავი დამნაშავედ აღიარა, იმპერატორს პატიება სთხოვა და მიუხედავად იმისა, რომ ბაგრატის სახით მას უკვე ჰყავდა მემკვიდრე, დანაშაულის გამოსყიდვის მიზნით, ბიზანტიის იმპერატორს მთელი თავისი სამფლობელოები უანდერძა⁹⁹¹. დღეს რთული სათქმელია, თუ რატომ დაუჭირა მხარი დავით კურაპალატმა აჯანყებულებს. საეჭვოა, რომ ასეთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი მხოლოდ ბარდა ფოკასთან პირადი მეგობრობის გამო გადაედგა. როგორც ჩანს, დავითი ბასილ იმპერატორის მარცხში დარწმუნებული იყო და აჯანყებულთა დახმარებით თავისი სამფლობელოების გაფართოება სურდა. იმპერატორის მდგომარეობა მართლაც რთული იყო. აჯანყების შედეგად ფოკამ თითქმის მთელი ანატოლია დაიკავა და ბასილი იმპერიის მხოლოდ ევროპულ ნაწილს განაგებდა, ამდენად, იმპერიის ფინანსებისა და მიწების ძირითადი ნაწილი ფოკას ხელში იყო⁹⁹². წყაროები არ იძლევიან ინფორმაციას, თუ რა გარიგება შედგა დავითსა და ფოკას შორის, თუმცა სავარაუდოდ, ტაოს მეფე საკმაოდ დიდ სარგებელს ელოდა – მაგალითად, ბასილი კეისრის ზეობისას ბარდა სკლიაროსის აჯანყების ჩახშობაში გაწეული დახმარების სანაცვლოდ სიცოცხლის განმავლობაში მართვის უფლებით გადაცემული მიწების სამემკვიდრეოდ დამტკიცებას. მიუხედავად იმპერატორის რთული მდგომარეობისა, როგორც უკვე ვახსენეთ, მან შეძლო ამბოხებულთა დამარცხება და სათანადოდ დასჯა. დავითის მიერ იმპერატორის თავის მემკვიდრედ გამოცხადებამ

⁹⁸⁹ სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, გვ. 173 – 174.

⁹⁹⁰ Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 214; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, გვ. 180.

⁹⁹¹ Yahya, *Tārīkh al-Antakī*, 214; სილაგაძე ბ., *არაბთა ბატონობა საქართველოში*, გვ. 182.

⁹⁹² Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, 518.

ზიანი მიაყენა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს იდეას. პრაქტიკულად დავითმა სიტყვა დაარღვია და თავისი სიკვდილის შემდეგ შვილობილად გამოცხადებული ბაგრატისთვის ანდერძად გადასაცემი მიწების მემკვიდრედ უკვე ბიზანტიის იმპერატორი გამოაცხადა. გასაგებია, რომ ეს ძალადობრივი აქტი იყო ბიზანტიის მხრიდან, მაგრამ ბაგრატისთვის ეს ყოვლად მიუღებელი იყო და, შესაძლოა, ამანაც განაპირობა კონფლიქტი მამობილსა და შვილობილს შორის. ბაგრატს, ქართლის და აფხაზეთის მეფეს, ხელიდან გამოეცალა ისეთი მნიშვნელოვანი რეგიონი, როგორიც იმიერტაო იყო. სწორედ ამ ფაქტმა განსაზღვრა საქართველო-ბიზანტიის კონფლიქტი მომდევნო ათწლეულების განმავლობაში. როგორც ჩანს, ბაგრატ III და მისი მემკვიდრე გიორგი I არაკანონიერად მიიჩნევდნენ დავითის გადაწყვეტილებას, რადგან თავდაპირველად დავითმა თავის მემკვიდრედ ბაგრატი გამოაცხადა, ამდენად, ქართველთა აზრით, ბასილ იმპერატორის პრეტენზიები არალეგიტიმური იყო. ქართველ მეფეთა პოზიციას კარგად ასახავდა მეფე გიორგი I-ის⁹⁹³ სიტყვები, რომლებსაც სომეხი ისტორიკოსი, არისტაკეს ლასტივერტეცი გადმოგვცემს: „რაც კი მამჩემს ეყრა საგამგებლოდ, მისგან ერთ სახლსაც ვერავის მივცემ“⁹⁹⁴.

994 წელს გარდაიცვალა ბაგრატ II რეგენი და ქართველთა მეფე გახდა გურგენი (994-1008 წწ.). დინასტიური ინტერესებიდან გამომდინარე, ქართული მიწების შემომტკიცების და პერსპექტივაში ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნის მიზნით გურგენის ტიტულატურაში „მეფეთა მეფის“ ტიტული გაჩნდა. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ მისი შვილი ბაგრატ იმ დროისთვის უკვე აფხაზთა მეფე იყო. გურგენის მიერ მეფეთ-მეფის ტიტულის მიღებას ქართლის ცხოვრება ასე ხსნის:

„და გარდაიცვალა ბაგრატ რეგუენი ქართველთა მეფე, ძე კურთხეულისა სუმბატ კურაპალატისა, ქრონიკონსა სიდ. და დაუტევა ძე თვსი უხუცესი გურგენ, რომელსა უწოდეს მეფეთა-მეფე. და ამას გურგენს ესუა ბაგრატ დედით აფხაზთა მეფისა დისწული, დემეტრესი და თევდოსესი. ვიდრე გურგენის გამეფებამდე

⁹⁹³ გიორგი I – ერთიანი საქართველოს მეფე 1014 – 1027 წწ.

⁹⁹⁴ *ქართული დიპლომატიის ისტორია*, რედ. რ. პეტრეველი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2004, გვ. 109.

ესე ბაგრატ მეფე იქმნა აფხაზეთს, და ამისთვის გურგენს მეფეთ-მეფობა ეწო-
და⁹⁹⁵.”

1001 წელს გარდაიცვალა დავით III კურაპალატი⁹⁹⁶. არ არის გამორიცხული, რომ ის მოწამლეს⁹⁹⁷. ბასილი ტაოსკენ გაემართა, რათა დაეკავებინა მისთვის ნანდერ-
ძევი დავითის სამფლობელოები. ტაოში მოსულ იმპერატორს გურგენი და მისი ძე
ბაგრატ III შეხვდნენ. ბასილს ამ მომენტისთვის მათთან ურთიერთობის გამწვავება
არ აწყობდა, რადგანაც იმ დროს მისი ძირითადი საზრუნავი ბულგარეთთან ომი
იყო. მან მამა-შვილი უხვად დაასაჩუქრა – ბაგრატს კურაპალატის ტიტული მისცა,
ხოლო გურგენს – მაგისტროსის⁹⁹⁸. ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ სიცოცხლის ბო-
ლომდე სამართავად მისცა მათ დავით III – ის სამფლობელოების ნაწილი. სუბმატ
დავითის ძის ცნობით, ბასილი II-ის ამ გადაწყვეტილების მიზანი იყო მამა-შვილის
გადამტერება, როდესაც ბაგრატს მამამისზე მალაღობა მოეპოვებოდა, მაგრამ მამა-
სა და შვილს შორის განხეთქილების ჩამოგდება ვერ შეძლო⁹⁹⁹. ეს მართლაც არ
არის გამორიცხული, თუმცა უფრო ლოგიკურია, ვიფიქროთ, რომ ბაგრატის ამგვარ
ი გამორჩევა უფრო მალაღობა ტიტულით გურგენტან შედარებით განპირობებული
იყო პოლიტიკური რეალობით: ამ დროს ბაგრატი მამასთან მიმართებაში გაცი-
ლებით ანგარიშგასაწევი ფიგურა იყო სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით.
ამ ფაქტს უკვალოდ არ ჩაუვლია. იმპერატორზე განაწყენებული გურგენი შეიტრა
იმიერტაოში და ქ. ოლთისს ალყა შემოარტყა¹⁰⁰⁰. ბულგარეთიდან კონსტანტინო-
პოლში დაბრუნებულმა ბასილ კეისარმა შეიტყო თუ არა ამის შესახებ, მაშინვე
გაგზავნა ლაშქარი ნიკიფორე ურანოსის სარდლობით, რათა გურგენი დაესაჯა.

⁹⁹⁵ სუბმატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა*, გვ. 382.

⁹⁹⁶ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 128.

⁹⁹⁷ ლორთქიფანიძე მ., *ქართული მონარქიის შექმნა შუა საუკუნეებში*, გვ. 251

⁹⁹⁸ სუბმატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა*, გვ. 382; ლორთქიფანიძე მ.,
საქართველოს შინაპოლიტიკური და საგარეო ვითარება X ს. 80-იანი წლებიდან XI ს. 80-იანი წლებამდე, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ტ. III, ტომის რედაქტორები: ზ.
ანაბაძე, ვ. გოჩუა, საბჭოთა საქართველო, თბილისი, 1979, გვ. 158 – 159.

⁹⁹⁹ სუბმატ დავითის ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა*, გვ. 382.

¹⁰⁰⁰ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 130.

ბერძენთა ლაშქარმა ვერ გაბედა ქართველებთან შეხება. მოწინააღმდეგეები დიდხანს იდგნენ ერთმანეთის პირისპირ, ზამთრის მოახლოებით შეწუხებულმა ნიკიფორემ გურგენთან მოლაპარაკება დაიწყო. გურგენი მიხვდა, რომ ამჯერად ვერ გაიმარჯვებდა. ის დათმობაზე წავიდა და ბიზანტიასთან დაზავდა. იმიერტაოს, ბასიანისა და სხვა ადგილების მთლიანად შემოერთება იმხანად ვერ მოხერხდა¹⁰⁰¹.

1008 წელს გარდაიცვალა გურგენი და მთელი მისი სამფლობელოები ბაგრატ III-ს დარჩა¹⁰⁰². ამდენად, ბაგრატ III ერთიანი სახელმწიფოს-საქართველოს პირველი მეფე გახდა. ამ დროს ბულგარეთში გართულებული მდგომარეობის გამო ბიზანტიას კავკასიისთვის არ ეცალა. ბაგრატმა ამით კარგად ისარგებლა და გააერთიანა შემოშტამებული მიწები, გაამყარა თავისი მმართველობა დასავლეთ საქართველოში, მამის ნაანდერძე მიწებზე და ქართლში. პირველ რიგში ბაგრატმა ურჩი დიდებულები ჩამოიშორა და მათ ნაცვლად ერთგული მოხელეები დანიშნა:

„მოიწყუნა და განაგნა ყოველნი საქმენი აფხაზეთისანი: ურჩნი თვსნი შეცვალნა დიდებისაგან და ადგილთა მათთა დაადგინნა ერთგულნი და მოსწრაფედ მორჩილნი ბრძანებითა მისთა. და წარებათა ყოველთა მეფეთა აფხაზეთისა და ქართლისათა ყოვლითა განგებითა. და განამრავლა ლაშქარი თვსი უმეტეს ყოვლისა ჟამისა“¹⁰⁰³.

ამასთან ერთად, როგორც უკვე აღინიშნა, ბაგრატმა კლდეკარის პრობლემაც გადაჭრა. ფორმალურად რატი ბაღვაში, რომელიც ფლობდა მთელ თრიალეთს, სტრატეგიულად უმნიშვნელოვანეს ატენისა და სკორეთის ციხეებს და ა.შ., ემორჩილებოდა ბაგრატს, მაგრამ რეალური სურათი, როგორც ჩანს, სხვაგვარი იყო. ამიტომ რატი ბრძოლაში დამარცხებულ იქნა, მისი სამფლობელოები ბაგრატს დაექვემდებარა, ხოლო რატი ბაღვაში საგვარეულო მამულს – არგვეთს დაუბრუნდა¹⁰⁰⁴.

¹⁰⁰¹ ჯავახიშვილი ივ., *ქართველი ერის ისტორია II*, გვ. 131.

¹⁰⁰² სუმბატ დავითის ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, გვ. 382.

¹⁰⁰³ *მატიანე ქართლისა*, 278.

¹⁰⁰⁴ ლორთქიფანიძე მ., *ქართული მონარქიის შექმნა შუა საუკუნეებში*, გვ. 254.

შიდა საქმეების დალაგების შემდეგ ბაგრატმა დინასტიური საფრთხეების მოგვარება გადაწყვიტა. აფხაზეთის ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე ბაგრათი იყო, ამდენად, ამ მხრიდან მას საფრთხე არ ემუქრებოდა. დავით III კურაპალატის გარდაცვალების შემდეგ, ბაგრატიონთა ამ შტომ არსებობა შეწყვიტა, და ბაგრათ III-ის პოტენციურ კონკურენტებად მხოლოდ კლარჯელი ბაგრატიონები რჩებოდნენ. ამ პრობლემის გადაჭრა ბაგრატმა ერთი დარტყმით გადაწყვიტა:

„და ამან ბაგრატ კურაპალატმან მოიყვანა კლარჯნი ჴელმწიფენი – სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, თჳსნი მამისდისწულნი, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა, და მუნ შინა შეიპყრნა იგინი. და აღიხუნა ქუეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარყვნა ციხესა შიგა თმოგვსასა. და მუნ ციხესა შინა თმოგვსასა. გარდაიცვალა სუმბატ არტანუჯელი ქრონიკონსა სლს. და ეგრევე მასვე ციხესა შინა გურგენიცა გარდაიცვალა, ძმაჲ სუმბატისი, ქრონიკონსა სლზ. ხოლო შვილნი ამათნი წარვიდეს კონსტანტინეპოლედ, ძე სუმბატისი ბაგრატ და ძე გურგენისი დემეტრე, ბასილი მეფისა წინაშე. და მათნივე შვილნი, კლარჯთა მეფეთანი, რომელ დაშეთსა მას ქუეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა¹⁰⁰⁵.“

კლარჯეთის შემდეგ კახეთ-ჰერეთის ჯერი დადგა. „მატიანე ქართლისაში“ ვკითხულობთ:

„და მათვე ჟამთა, რა ჟამს წარმოვიდა ბაგრატ, აფხაზთა მეფე, კულაად მიიქცეს კაცნი ჰერეთისანი და მიერთნეს დავითს, აღიღო დავით ჰერეთი. შემდგომად მცირედისა ჟამისა მიიგვალა. კულაად გამოვიდა ყოვლით სპითა თჳსითა ბაგრატ, აღიღო მეორედ ჰერეთი. დაიჭირა დინარ დედოფალი თჳსად, იწყო ძებნად კახეთისა და ძალითა მისითა მიუწდომელითა ორ წელ წარიხუნა ყოველნი ციხენი, კახეთისანი. შეაწყუდია კვრიკე ბოჭორმას და დაუყვნა ციხესა გარშემო მცველნი წელიწდამდი, წარიღო ბოჭორმაცა. და დაიპყრა სრულიად ჰერეთი და კახეთი, წარმოიყვანა კვრიკე და დაიჭირა თჳსსა კარსა ზედა¹⁰⁰⁶.“

¹⁰⁰⁵ სუმბატ დავითის-ძე, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*, გვ. 382.

¹⁰⁰⁶ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 279.

ისტორიული ქართული მიწების გაერთიანების შემდეგ, ბაგრატმა შეძლო, ძალითა თუ დიპლომატიით ურთიერთობები დაელაგებინა მეზობელ ქვეყნებთან.

კახეთ-ჰერეთის საქართველოს შემადგენლობაში შესვლამ დაძაბა ურთიერთობა საგარეო კუთხით, განსაკუთრებით განძის ამირა ფადლონთან. მისი საამირო ახლა უკვე უშუალოდ გაუმეზობლდა მზარდ, ამბიციურ და ძლიერ სახელმწიფოს. გამოიყენა რა განძელთა მოთარეშე თავდასხმები საზღვრისპირა მიწებზე, სომეხთა მეფე გაგიკთან ერთად ბაგრატმა შეუტია შამქორის ციხეს, რომელშიც განძის ამირა იყო გამაგრებული. ფადლონმა მოციქული გაუგზავნა ქართველთა მეფეს, დაიდო ზავი, რომლის შედეგადაც განძის ამირამ თავი ბაგრატის ვასალად აღიარა და შესაბამისი სამხედრო სამსახური და გადასახადიც იკისრა¹⁰⁰⁷.

მემატიანეს თქმით, “ხოლო ამან ბაგრატ მეფემან კურაპალატმან დაიპყრა ყოველი კავკასია თვთმპყრობლობითა ჳიქეთითგან ვიდრე გურგენადმდე, და ადარბადაგანი და შირვანი მოხარკე ყო სომხითისა ჳელმწიფეებითა. მეფე სპარსთა მეგობარ და ერთგულყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თვსითა, უფროს სახელეულთა თვსთასა, და ბერძენთა მეფესაცა შიში აქუნდა ამისი ყოვლადვე”¹⁰⁰⁸.

ბაგრატ III-ის მმართველობას „მატიანე ქართლისა“-ს ავტორი მაღალ შეფასებას აძლევს და მას ვახტანგ გორგასალსაც კი ადარებს: „ესე ბაგრატ, აფხაზთა და ქართველთა მეფე, წარემატა ყოველთა ჳელმწიფეთა ყოვლითა განგებითა. ამისდა შემპოვნედ და ამისდა მოაჳედ შეიქმნეს ყოველნი ჳელმწიფენი, მახლობელნი და მოთაულნი მამულისა და სამეფოჲსა მისისანი, მოლაშქრედ ვითარცა თვსნი და მისანდობელნი. და დაუმორჩილა ღმერთმან ყოველნი მტერნი და წინააღმდეგნი მისნი; მომადლა ღლეოთ მისთა მშვდობა და დიდი დაჳწყნარება ქუეყანისა და ვთქუა ესეცა, რომელ შემდგომად დიდისა მეფისა ვახტანგ გორგასალისა არავინ გამოჩენილ არს სხუად მსგავსი მისი დიდებითა და ძალითა და ყოვლითა გონებითა”¹⁰⁰⁹.

ბაგრატ III-ის დამსახურებაა პირველი ერთიანი ქართული სამართლის კოდექსის

¹⁰⁰⁷ ლორთქიფანიძე მ., *ქართული მონარქიის შექმნა შუა საუკუნეებში*, გვ. 254.

¹⁰⁰⁸ *მატიანე ქართლისა*, გვ. 281.

¹⁰⁰⁹ *მატიანე ქართლისა*, 281 – 282.

შექმნაც. მართალია, დღემდე არ არის ერთიანი აზრი ამ კოდექსის ავტორზე¹⁰⁰, მაგრამ, ისტორიული ლოგიკის გათვალისწინებით, სწორედ ერთიანი და ცენტრალიზებული სახელმწიფოს სტაბილური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია ერთ საკანონმდებლო სივრცეში არსებობა, რაც კარგად ესმოდა საქართველოს მეფეს.

ბაგრატ III-ის მოღვაწეობის შედეგად საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფო – საქართველო, რომლის პირველი მეფის ტიტულატურა ასე ჟღერდა: „მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, კურაპალატი“.

¹⁰⁰ ლორთქიფანიძე მ., *ქართული მონარქიის შექმნა შუა საუკუნეებში*, 256.

ბიბლიოგრაფია

- ბოგვერაძე ა., 1973, *ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI – VIII საუკუნეებში*, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- გელოვანი ნ. 2005, *ქალი ისლამში (VII – X სს.)*, უნივერსალი, თბილისი.
- გელოვანი ნ., სანიკიძე გ., 2009, *ისლამი (რელიგია, ისტორია, ცივილიზაცია)*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- გიორგი მერჩულე, 1987, *გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება*, ქართული მწერლობა, ტომი პირველი, „ნაკადული“, თბილისი.
- დავით და კონსტანტინეს წამება, 1987, ქართული მწერლობა, ტომი პირველი, „ნაკადული“, თბილისი, 1987.
- ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973, *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- თეოფანე ჟამთააღმწერელი, 1941, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. IV ნაკვეთი I, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბილისი.
- იოანე საბანისძე, 1987, *ჰაბოს წამება*, ქართული მწერლობა, ტომი პირველი, „ნაკადული“, თბილისი.
- კაციტაძე დ., 2009, *ირანის ისტორია III – XVIII სს*, „ჭოროსი XXI“, თბილისი.
- ლეონტი მროველი, 1955, *წამება წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა არჩილისი რომელი იყო მეფე ქართლისა*, ქართლის ცხოვრება ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი.
- ლომჯანიძე გ., 2008, *მუჰამადის ცხოვრება*, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე მ., 1954, *ძველი თბილისის ისტორიული გეოგრაფიიდან (ზოლდებილი)*, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 30, თბილისი, გვ. 159-165.
- ლორთქიფანიძე მ., 1963, *არაბთა ბატონობის ხასიათი საქართველოში*, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 35, თბილისი, გვ.71-96.
- ლორთქიფანიძე მ., 1973, *ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა*, საქარ-

- თველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973,
- ლორთქიფანიძე მ., 1979, *საქართველოს შინაპოლიტიკური და საგარეო ვითარება X ს. 80-იანი წლებიდან XI ს. 80-იან წლებამდე*, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ტ. III, ტომის რედაქტორები: მ. ანჩაბაძე, ვ. გოჩუა, საბჭოთა საქართველო, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე მ., 1998, *არაბთა სახალიფოს გავლენის დამყარება ქართლში, ქართულ-არაბული ურთიერთობები VII-VIII საუკუნეებში*, ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე მ., 2012, *ქართული მონარქიის შექმნა შუა საუკუნეებში*, საქართველოს ისტორია, ტომი II, პალიტრა L, თბილისი.
- ლორთქიფანიძე მ., 2012, *ეგრის-აფხაზეთი; აფხაზთა სამეფო*, საქართველოს ისტორია, ტომი II, პალიტრა L, თბილისი 2012,
- ლორთქიფანიძე მ., 2014, *საქართველო-არაბთა სახალიფოს ურთიერთობის მოგი საკითხი, აღმოსავლეთმცოდნეობა #3*.
- მატიანე ქართლისა, 1955, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი.
- მერკვილაძე დ., 2002, *თბილისის ამირა საჰაკისა და მუჰამედ იბნ ხალიდის ბრძოლის ადგილის ლოკალიზაციისათვის*, ამირანი VII, 128-138.
- მესხია შ., 1973, *ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის ძირითადი პერიოდები*, შესავალი, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- მუსხელიშვილი დ., 1980, *საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები*, ტომი II მეცნერება, თბილისი.
- ნარიშკინიშვილი გ., 2017, *ქართულ-არაბული ურთიერთობების ისტორიიდან: ჰიჯრის II საუკუნის (VIII – IX სს.) წარწერა თბილისიდან*, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო X, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 338-344.
- სილაგაძე ბ., 1971, *ჰაბიბ იბნ მასლამას დაცვის სიგელის დათარიღებისთვის*, მაცნე - ისტორიის სერია, 1971-1.
- სილაგაძე ბ., 1991, *არაბთა ბატონობა საქართველოში (არაბული ცნობების მიხედვით)*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- სიხარულიძე ე., 1959, *არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან*, თსუ

შრომები ტ. 73.

სიხარულიძე ე., 1961, *საქართველოში არაბთა პირველი ლაშქრობის ზოიერთი საკითხისთვის*, მაცნე, 1961-1.

სიხარულიძე ე., 1964, *დაკუთხის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*, ნაკვ. I, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

სიხარულიძე ე., 2001, *ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელის“ აბუ უბაიდისეული ვარიანტი*, გამომცემლობა „ქრონოგრაფი“, თბილისი.

სუმბატ დავითის-ძე, 1955, *ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა, ქართლის ცხოვრება*, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი.

ტიკაძე მ., 2008, *არაბთა ისტორია (V – XV სს.)*, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

ფალავა ი., 2014, *საქართველოში არაბთა ბატონობის პერიოდიზაცია (ნუმისმატიკური მონაცემების გათვალისწინებით)*, საქართველო და ახლო აღმოსავლეთი VIII, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 250-257.

ქართული დიპლომატიის ისტორია, 2004, რედ. რ. მეტრეველი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

ყურანი, 2006, *არაბულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებანი დაურთო გიორგი ლოპუნიძემ*, კავკასიური სახლი, თბილისი.

ჩუბინაშვილი გ., 1952, VIII – IX საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრულ ძეგლთა ერთი რიგის დათარიღებისთვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XIII, #7, თბილისი, 441 – 447.

ჩხარტიშვილი მ., 2018, *ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების ისტორიის უცნობი დეტალები (პეროჟავრ სივნიელი)*, ქართული წყაროთმცოდნეობა XIX/XX, 2017/2018, თბილისი.

ჩხარტიშვილი მ., 2018, *საქართველო III-V საუკუნეებში. ხოსროვანთა სამეფო სახლის ისტორია*, თბილისი, ნეკერი.

ცაგარეიშვილი ე., 1968, *საქართველოში ბულა თურქის ლაშქრობის საკითხისთვის*, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, მაცნე N 4, 105-114.

ცქიტიშვილი ო., 1963, *ძველი თბილისის ისტორიიდან (ისნის საკითხისთვის)*, მაცნე 1963-5, 142 – 160.

ცქიტიშვილი ო., 1976, *ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელი“ აბუ უბაიდის თხზულები*

- ბაში, მაცნე - ისტორიის სერია 1976-2.
- ცეტიტიშვილი ო., 1984, აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუფი არაბთა პირველი ლაშქრობის შესახებ საქართველოში, მაცნე - ისტორიის სერია, 1984-1
- ცეტიტიშვილი ო., 1986, არაბთა მფლობელობის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის განმანთავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან (აჰმად იბნ ასამ აღ-ქუფის ცნობათა მიხედვით), მაცნე - ისტორიის სერია 1986-1, გვ. 73-82.
- ცეტიტიშვილი ო., 1991, ჰაბიბ იბნ მასლამას „დაცვის სიგელი“ ჰუმაიდ იბნ ზანჯუვაი-ჰის „ქონების წიგნი“. მაცნე - ისტორიის სერია, 1991-2
- წერეთელი გ., 1951, არაბულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.
- წერეთელი გ., 2001, სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლისთვის. ორიენტალისტი I, 7 – 31.
- ჯავახიშვილი ივ., 1983, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, თხზულებანი თორმეტ ტომად, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ჯანაშია ს., 1952, არაბობა საქართველოში, შრომები ტ. II, თბილისი.
- ჯაფარიძე გ. 1999, თბილისის საამირო, ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, თბილისი.
- ჯაფარიძე გ., 1999, მიმღები, ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი, თბილისი.
- ჯაფარიძე გ., 1999, ქაბა, ისლამი: ენციკლოპედიური ცნობარი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი.
- ჯუანშერი, 1955, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, ქართლის ცხოვრება ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი.
- Abū Muḥammad Aḥmad bnu A'tham al-Kufyī, 1991, *Kitāb al-Futūḥ*, taḥqīq 'Alī Shīrī, Dar al-Awḍā', Bayrūt.
- Abū 'Ubayd al-Qāsim bnu Salām, 1989, *Kitāb al-Amwāl*, taqdim wa dirāsa wa taḥqīq ad-duktūr Muḥammad 'Amāra, Dār ash-Shurūq, Bayrūt.
- 'Anān, Muḥammad 'abd Allah, 1959, *al-Ḥākim bi Amr Allah wa Asrār al-Da'wa al-Fāṭimiyya*, al-Qāhira.
- Al-Balāzuryī, 1987, *Futūḥ al-buldān*, ḥaqqahu wa sharahahu, 'allaqa 'ala ḥawāshihi wa a'adda fahārisahu wa qaddama lahu 'Abd Allah Anīs at-Tbbā', Mu'assasa al-Ma'ārif, Bayrūt.
- Bianquis Th, 2006, *Autonomous Egypt from Ibn Tulun to Kafur, 868 – 969*, The

- Cambridge History of Egypt. Volume I, Islamic Egypt 640 – 1517. Edited by Carl F. Petry, Cambridge University Press.
- Donner F. M., 1999, *Muhammad and the Caliphate, Political History of the Islamic Empire up to the Mongol Conquest*, The Oxford History of Islam. Edited by John L. Esposito, Oxford University press, New York.
- Gelovani N., 2013, *Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate and South Caucasus*, International Journal of Social Science and Humanity, Vol. 3. No. 1, January 2013, 26-29.
- Greenwood T. W., 2008, *Armenian neighbours (600-1045)*, The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492. Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press.
- Grohmann A., 1986, *Arabs*, The Encyclopedia of Islam. New edition, Vol. I. Prepared by a number of leading orientalists. Edited by an additorial committee consisting of H.A.R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht. Assisted by S.M. Stern as secretary General (pp. 1-320). B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Assisted by C. Dumont and R.M. Savory as editorial secretaries (pp.321-1359). Under the patronage of The International Union of Academics, Brill, Leiden.
- Ḥamīd bnu Zandjuwayh, 1986, *Kitāb al-Amwāl*, taḥqīq ad-duktūr Shakir Dhayb Fayyād, markaz al-malik faysal li-lbuḥūth wa ad-dirāsāt al-islāmyya.
- Ḥasan, ‘Alī Ibrāhīm, 1963, *Tārīkh Jawhar aṣ-Ṣaḡiliyy Qa’id al-Mu’iz li Dīn Allah al-Fāḡimiyy*, Maṭba’a as-Sa’āda, al-Qāhira.
- Ḥasan, Ibrāhīm Ḥasan, 1932, *al-Fāḡimiyyūn fī Miṣr wa A’māluhum as-Siyyasiyya wa ad-Dīniyya bi Wajh Khāṣ*, al-Maṭba’a al-Amīriyya bi al-Qāhira, al-Qāhira.
- Hassan, Z. M., 1986, *Ahmad b. Tulun*, The Encyclopedia of Islam. New edition. Prepared by a number of leading orientalists. Edited by an additorial committee consisting of H.A.R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht. Assisted by S.M. Stern as secretary General (pp. 1-320). B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Assisted by C. Dumont and R.M. Savory as editorial secretaries (pp.321-1359). Under the patronage of The International Union of Academics. Volume I A-B, Brill, Leiden.
- Hawting G.R., 2000, *The First Dynasty of Islam*, Routledge, London.
- Hitti Ph. K., 1946, *History of the Arabs*, third edition, Macmilan and co., London.
- Ibn al-Athīr, 1987, *Kāmil fi al-Tārīkh*, Mudjallad II, taḥqīq Abi al-Fiḡa’ ‘Abd Allah al-Qaḡi, dar al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt.

- Ibn al-Faqīh, 1996, *Kitāb al-Buldān*, taḥqīq Yūsuf al-Hādi, ‘ālam al-Kutub, Bayrūt.
- Ibn al-Qalānisī, 1983, *Tārīkh Dimashq*, taḥqīq Suhayl Zakkār. Dimashq.
- Idrīs ‘Imād ad-dīn, 1985, *Tārīkh al-Khulafā’ al-Fāṭimiyyīn bi al-Maghrib*, al-Qism al-Khāṣ min Kitāb ‘*Uyūn al-Akḥbār* li ad-Da’yī Idrīs ‘Imād ad-dīn, al-Mutawaffiy sana 1488/872, taḥqīq Muḥammad al-Ya’ulāwyyi, dār al-Gharb al-Islāmyi, Bayrūt.
- John Skylitzes, 2010, *A Synopsis of Byzantine History 811 – 1057*, Translated by John Wortley, Cambridge University Press.
- Kamāl al-Dīn, 1996, *Zubdat al-Ḥalab min Tārīkh Ḥalab*, waḍa’a ḥawḷshya khalīl al-anṣūr, dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bayrūt.
- Kennedy H., 2004, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, Pearson Longman, London.
- Kennedy H., 2006, *When Baghdad Ruled the Muslim World*, Da Capo Press.
- Kohlberg E., 2002, *Zayn al-‘abidin*, The Encyclopedia of Islam, New Edition Vol. XI. Prepared by a Number of Leading Orientalists. Edited by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs, Brill, Leiden.
- Lecker M., 2010, *Glimpses of Muḥammad’s Medinan decade*, Muḥammad and his world, Cambridge companion to Muḥammad, edited by J. E. Brockopp, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lewis B., 1993, *The Arabs in History*, Oxford University Press, Oxford.
- Lewis B., 2003, *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, London.
- Louth A., 2008, *Byzantium transforming (600-700)*, The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492. Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press.
- Mahāsna M. H., 2001, *Tārīkh Madīna Dimashq Khilāl al-ḥukm al-Fāṭimī*, Dimashq.
- Mājid, ‘abd al-Mun’am, 1982, *al-Ḥākim bi Amr Allah: al-Khalifa al-Muftara ‘alaihi*, al-Qāhira.
- Montgomery Watt W., 1986, *Abu Bakr*, The Encyclopedia of Islam. New Edition Vol. I. Prepared by a Number of Leading Orientalists. Edited by an editorial committee consisting of H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi-Provençal, J. Schacht. Assisted by S. M. Stern as secretary General (pp. 1-320). B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Assisted by Dumont and R. M. Savory as editorial secretaries (pp. 321-1359), Brill, Leiden.

- Al-Munjid, Ṣalāḥ al-Dīn, 1979, *Tārīkh al-khatt al-‘arabyyī mundhu bidāyatihi ila nihāyat al-‘aṣr al-umawyyī*, dār al-kitāb al-jadīd, bayrūt.
- O’Leary D., 1923, *A Short History of Fatimid Khalifat*, London.
- Paghava I., Turkia S., 2009, The Umayyad Fulus Minted in the Name of Marwan b. Muhammad (the Deaf) in Georgia and Elsewhere in South Caucasus, *Journal of Oriental Numismatic Society*, #201, 16-18.
- Popovic A., 2002, *al-Zandj*, The Encyclopedia of Islam. New Edition. Prepared by a number of leading orientlists. Edited by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs. Under the patronage of the International Union of Academics. Volume XI, Brill, Leiden.
- Rentz G., 1986, *Djazitat al-‘Arab*, The Encyclopedia of Islam. New edition, Vol. I. Prepared by a number of leading orientlists. Edited by an additorial committee consisting of H.A.R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi Provençal, J. Schacht. Assisted by S.M. Stern as secretary General (pp. 1-320). B. Lewis, Ch. Pellat and J. Schacht. Assisted by C. Dumont and R.M. Savory as editorial secretaries (pp.321-1359). Under the patronage of The International Union of Academics, Brill, Leiden.
- Rubin U., 2010, *Muḥammad’s message in Mecca: warnings, signs, and miracles*, Muḥammad and his world, Cambridge companion to Muḥammad, edited by J. E. Brockopp, Cambridge University Press, Cambridge.
- Saleh W.A., 2010, *The Arabian contexts of Muḥammad’s life*, Muḥammad and his world, Cambridge companion to Muḥammad, edited by J. E. Brockopp, Cambridge University Press, Cambridge.
- Shepard J., 2008, *Equilibrium to Expansion*, The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492, Edited by Jonathan Shepard Cambridge University Press.
- Aṭ-Ṭabaryī. D.T., *Tārīkh al-umam wa al-mulūk*. I’tana bihi Abu Ṣaḥīb al-Karami. Bayt al-afkār ad-dawlyī.
- Ṭaqquṣh, Muḥammad Suhayl, 2007, *Tārīkh al-Fāṭimiyyīn fī Shimalay Ifriqyya wa Miṣr wa Bilād ash-Shām*, Bayrūt.
- Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 1982, an English translation of *anni mundi* 6095-6305 (602-813), with introduction and note, by Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- The Armenian History attributed to Sebeos*, 1999, Translated, with notes, by R.W. Thomson, Historical commentray by James Hovard-Johnson, assistance from Tim

- Greenwood, Translated Texts for Historians, Volume 31, Liverpool University Press.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1991, Editor in chief A.P. Kazhdan, Oxford University Press, New York, Oxford.
- Treadgold W., 1997, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford.
- Walker P. E., 2006, *The Isma'ili Da'wa and Fatimid Caliphate*, The Cambridge History of Egypt. Volume I, Islamic Egypt 640 – 1517. Edited by Carl F. Petry, Cambridge University Press.
- Yahya, b. Sa'id b. Yahya b. al-Antakī, 1990, *Tārīkh al-Antakī al-Ma'rūf bi Šilla Tārīkh Ūtīkhā*. ḥaḡḡaḡahu wa ṣana'a fahārisahu ustādh duktūr 'umar 'abd al-Salām Tadmurī. Ṭarabulus.
- Al-Ya'qubyyī, 2010, *Tārīkh al- Ya'qubyyī*, taḥqīq 'abd al-Amir Muhna, al-mijallad ath-thānnyī, sharikat al-a'lāmyyī li-l-maṭbū'āt, bayrūt.
- Yaqūt al-Ḥamawī, 1977, *Mu'djam al-Buldān*, mudjallad ath-thānnyī, Dār aṣ-Ṣādir, Bayrūt.
- ал-Ансари А.Р., 2003. *Аравийский полуостров*, История человечества, т. II, III тысячелетие до н.э. – VII век до н.э. под редкцией А. Х. Дани и Ж.-П. Мозна. UNESCO. Издательский дом МАГИСТР-ПРЕСС, Москва.
- Артамонов М. И. 1962, *История Хазар*, Издательство государственного Эрмитажа, Ленинград.
- Большанов О.Г., 2000, *История халифата*, Т. I, Ислам в Аравии 570 – 633, издательство «Восточная литература» РАН, Москва.
- История халифов Вардепта Гевонда, писателя VIII вѣка*, 1862, пер. К. Патканян, Санктпетербургъ.
- Кеннеди Х., 2010, *Великие арабские завоевания*, перевод с английского Г. Соловьевой, издательство АСТ, Москва.
- Лев Дианон, 1988, *История*, Москва.
- Тер-Гевондян А.Н., 1977, *Армения и Арабский Халифат*, Издательство АН Армянской ССР, Ереван.
- Хачатрян А. А., 1987, Корпус арабских надписей Армении VIII – XVI вв. выпуск I, издательство ан армянской сср, Ереван.

მრეპლე ასტახიშვილი

თბილისის თავის უფალი
უნივერსიტეტის პროფესორი,
ისტორიის დოქტორი.

დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი. მუშაობდა
საქართველოს მეცნიერებათა
აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტში,
საქართველოს სხვადასხვა უმაღლეს
სასწავლებლებში, სანკტ-პეტერბურგის
აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტსა და სახელმწიფო
ერმიტაჟში. სამეცნიერო კვლევებსა
და პედაგოგიურ საქმიანობას ეწეოდა
ამერიკის, ევროპისა და აზიის
სხვადასხვა უნივერსიტეტებსა და
სამეცნიერო ცენტრებში.
ღირსების ორდენის ორგზის
კავალერი, საქართველოს
ისტორიკოსთა ეროვნული კომიტეტის
მდივანი.

კვლევის ინტერესები:

ძველადღმოსავლური ცივილიზაციები,
საქართველოს ისტორია, სამართლის
ისტორია.

ნატა აბშიშვილი

ნიუტონის თავის უფალი სკოლის
მასწავლებელი, სამოგადობრივ
მეცნიერებათა კათედრის გამგე.

დაამთავრა ივ. ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი.

2000 წელს წარდგენილი იყო
სახელმწიფო პრემიაზე, როგორც
ავტორი წიგნისა „ქართული
მიტების სამყარო“. სხვადასხვა
დროს იყო VII, IX, X-XII კლასების
ისტორიის სახელმძღვანელოების
ავტორი და თანაავტორი. ამჟამად
არის X-XII კლასების ისტორიის
სახელმძღვანელოების თანაავტორი.

გიორგი ნარიმანიშვილი
თბილისის თავის უფალი უნივერსიტეტის
ასოცირებულ პროფესორი,
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა დოქტორი.

2006 წელს დაამთავრა
თბილისის აზიისა და აფრიკის
ინსტიტუტის საერთაშორისო
ურთიერთობებისა და ისტორიის
ფაკულტეტი. 2017 წელს დაიცვა
სადოქტორო დისერტაცია
თემაზე: „საქართველოსა და
ფატიმიანთა სახალიფოს
ურთიერთობა XI საუკუნეში“.
გიორგი ნარიმანიშვილის არის
ავტორი არაერთი სამეცნიერო
ნაშრომისა და წიგნისა, მათ შორის
„ჯვაროსნები და ფატიმიანები“,
„ასასინები - მითი და რეალობა“
„საქართველოსა და ფატიმიანთა
სახალიფოს ურთიერთობა
XI საუკუნეში“

ახლო მომავალში
გამომცემლობა
შემოქმედი ანგელოზი
გეგმავს სერიის

„ქართველები
და გარე სამყარო“

გაგრძელებას მე-3 ტომის
სახით, სადაც აღწერილი
იქნება საქართველოს ისტორიის
მომდევნო პერიოდი.

